

**AZ ISMERETLEN
MÁDL FERENC**

ÍRÁSOK TŐLE ÉS RÓLA

**AZ
ISMERETLEN
MÁDL FERENC
ÍRÁSOK TŐLE ÉS RÓLA**

Szerkesztette:
DOMANICZKY ENDRE



MÁDL FERENC INTÉZET

BUDAPEST, 2024

MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT
ISSN 2786-4367

DOMANICZKY ENDRE
Az ismeretlen Mádl Ferenc – Írások tőle és róla

ISBN 978-615-6356-41-3
ISBN (pdf) 978-615-6356-42-0
ISBN (epub) 978-615-6356-43-7
DOI: <https://doi.org/10.47079/de.madl.2024>

Lektorálta:
GRÓH GÁSPÁR
KIRÁLY MIKLÓS
MÁTHÉ GÁBOR

A tanulmányokat írta, a Mádl-kéziratokat sajtó alá rendezte,
a kötetet szerkesztette, a mellékleteket és a mutatókat összeállította:
DOMANICZKY ENDRE

A borítón lévő képen a tihanyi apátság látható.
A fotót készítette: DOMANICZKY ENDRE

Kiadta – Magyarország Kormánya támogatásával
és a Mádl Ferenc Emlékbizottság közreműködésével – a Mádl Ferenc
Összehasonlító Jogi Intézet

Minden jog fenntartva!
A szerkesztés lezárva: 2023. november 30.

Korrektúra: SZENKOVICS ENIKŐ
Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Grafikai tervezés: KÖNCZEY ELEMÉR
Műszaki szerkesztés: FAZAKAS BOTOND

Nyomdai munkálatok: OOK PRESS NYOMDA, Veszprém

„Úgy mondják – és méltán –, ne a szó, a tett beszéljen!”¹
(Mádl Ferenc)

¹ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel.

TARTALOM

ELŐSZÓ	13
TANULMÁNYOK	15
Mádl Ferenc, az Európa-jog magyar professzora	17
Családi háttér és gyermekévek	17
Pécs és Budapest: az egyetemi évek hatása	20
Az MTA hivatalnokja és kutatója	25
Az európai jogrendszerek vizsgálata előtérbe kerül.	29
Kutatóból professzor	32
Professzorból közszereplő	36
Az Antall-kormány minisztere	38
A konzervatív tábor egységének egyik kovácsa	42
A III. köztársaság második elnöke	45
Az európai államférfi	48
Összegzés	50
Szerény kezdetek.	50
Tehetséges joghallgató	51
Polgári jogászból nemzetközi jogász	52
Professzorból politikus	53
Az egységes Európa büvkörében	54
„A történet rólunk is szól”	56
Mádl Ferenc Amerikában	59
Amerikás család	59
Tengerentúli történetek	59
Az Amerikában szerzett tapasztalat hazai kihatása.	63
Könyvek	64
Nyelv	64
Identitás	65
Eszmények.	66
Pályaválasztás.	68
Amerikai tudományos kapcsolatok	70
Ford-ösztöndíj (1967)	71
Eseménytörténet	76
Kapcsolatrendszer	81
Tudományos eredmények.	85
Berkeley (1979).	88
Eseménytörténet	89
Kapcsolatrendszer	90

Tudományos eredmények.	91
Az idős professzor – az Emory Egyetemen (2007).	93
Eseménytörténet	94
Kapcsolatrendszer	95
Tudományos eredmények.	96
Politikai célú látogatások	96
Eseménytörténet.	97
Kapcsolatrendszer	100
Amerikai szervezeti tagságok.	102
Mádl Ferenc és Amerika – összegzés	104
Utópia szigetétől az Európai Unióig.	107
Az alapok	107
Az európai integráció Mádl Ferenc tudományos munkásságában	109
Az egyetemista gondolatai	109
A strasbourgi képzés hatása Mádl kutatási témáira.	111
Az európai integráció Mádl Ferenc közéleti munkásságában.	119
A közéleti érdeklődés háttere	119
A tudományos háttér hatása a politikus gondolataira.	120
A politikus saját témái	127
Nemzeti identitás.	128
Kereszténység.	129
Kisebbségvédelem	130
A fő témák sorsa – rövid és hosszú távú eredmények	134
Az integráció jövője	135
A volt köztársasági elnök tevékenysége	145
Összegzés	147
A Rerum Novarumtól a kereszténydemokráciáig.	153
Gyermek- és fiatalkor.	153
A szülői ház hatása.	153
A piarista iskola és rend hatása	156
A kiscsoport.	161
A pécsi jogi kar oktatói: Benedek Ferenc és Kislégyi Nagy Dénes	163
A pesti jogi karon: Világhy professzor tanszékén	168
1956 mint generációs élmény	169
A tudós	170
Az Állam- és Jogtudományi Intézetben: Szabó Imre és Nizsalovszky Endre hatása.	170
A pályatársak hatása – a „másként érzők és gondolkodók” körei	173
Kitekintés – a politikus.	176

Antall József és hatása	176
Antall József és baráti körének hatása	178
Magyarság és Európa: a fiatalok témák továbbgondolása és szintézise	180
Összegzés	181
Mádl Ferenc és a jocisták	187
A kezdetek	187
A pécsi kiscsoport	189
A jocisták	191
Mádl Ferenc kisregénye	193
Kapcsolat a Vigiliával.	196
Ami a fiatalok álmokból megmaradt....	197
Összegzés	200
Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai.	201
Mádl Ferenc, az irodalmár.	201
Kéziratok a Mádl-hagyatékban.	201
A kiscsoport	205
Akik köztünk vannak... A kisregény és keletkezési háttere	207
A pályaválasztás	211
Mádl Ferenc és Némethy Dalma első találkozása	212
Az önképzés témakörei	213
Egy barátság kezdete: beszélgetés Benedek Ferencel	217
Irodalmárból jogtudós	219
Mádl Ferenc a pécsi jogi karon	223
Pályaválasztás	223
Családi háttér és szociális juttatások.	225
Tanárok és tananyag	229
A jogi kar tudományos pályázata.	237
Az áthelyezési kérelem	241
Epilógus	245
Néhány gondolat a köztársasági elnöki hagyatékok gyűjtése és megőrzése érdekében	251
A forrásokról.	251
A magánszféra és a közérdek zezugos határai	254
Az időtényező hatása a kutathatóságra	257
Összegzés – javaslat egy volt elnöki archívum felállítására	258
FORRÁSKÖZLÉSEK	261
95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratulálólevele	
Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából	263
Benedek Ferenc és Mádl Ferenc	263
Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenchez	268

Mádl Ferenc kondoleálólevele Benedek Ferenc özvegyének	271
Az „eke szarvától” a professzori stallumig. Benedek Ferenc pályafutása	271
A Bakonyból az Akadémiára – Mádl Ferenc pályáíve	274
„Tanítványaidd, mi lettünk a vetés” – Benedek és Mádl kapcsolata.	278
A két életrajz közös pontjai.	278
Egy több évtizedes barátság eseménytörténete	282
Benedek hozzájárulása a mádli szellemi hagyatékhoz	287
Mádl Ferenc kondoleálólevele.	290
Adalékok Szászy István jogászprofesszor 1950-es évekbeli ellehetetlenítéséhez.	291
Szemelvények Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből	295
Bevezetés	295
Szemelvények	296
[1956.] IX. 19.	296
1956. 10. 24. 01h.	297
[1956. 10.] 24. 12h.	298
[1956. 10.] 25. 23h.	298
1956. október 25-e, csütörtök 24h	299
[1956. 10.] 26. 8h.	299
[1956. 10.] 27-én 20h	300
[1956. 10.] 29-én (22h)	300
1956. október 30-án!	303
[1956.] November 2-án	303
Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és 1956	305
KÉZIRATOK (1950–1998).	309
Önéletrajzok	311
Mádl Ferenc önéletrajza (1959)	311
Mádl Ferenc önéletrajza (1965)	314
Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (1952)	319
Bevezetés	319
I. Élete a Hitelig	321
II.A Hitel gazdasági és történelmi előzményei.	323
Külföld.	325
III. A Hitel gazdasági és társadalmi rendje	327
IV. A Hitel szelleme és nemzeti politikája.	338
V. Széchenyi katolicizmusa és a Hitel valláserkölcsei magaslatai	343
VI. Széchenyi néhány gazdasági intézkedése	352
VII. Széchenyi utolsó politikai küzdelmei és tragikus vége	354

Domaniczky Endre: Széchenyi gondolatainak hatása Mádl Ferenc életművére.	367
1. A dolgozat keletkezési háttere	367
2. Széchenyi helye és szerepe a mádl életműben	371
3. A dolgozat jelentősége – összegzés	378
Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése (1953).	381
A).	381
B).	385
I. Politikai, elméleti alapvetés	385
II. Történelmi áttekintés	392
III. Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése	407
C).	415
Bírálat	417
Domaniczky Endre: Mádl Ferenc pályaműve a jogász szemével. . .	421
[Mádl Ferenc]: Az Európai Acél- és Szénközösség (ESZAK) az Egyesült Európa égboltján	425
I. 1950: tervek és helyzetkép	425
1.	425
2.	427
Franciaország oldaláról nézve	427
Nagy-Britannia oldaláról nézve	430
Németország oldaláról nézve.	434
Más európai országok – különösen Magyarország – vonatkozásában	436
3. Hogyan?	438
4.	440
Mádl Ferenc: A magyar polgári jog rendszeréről (1962)	443
I.	443
II.	444
[III.]	456
Mádl Ferenc: Jelentés franciaországi kiküldetéséről (1962)	457
I.	457
II.	458
III.	460
IV.	462
V.	462
Jelentés a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1990–1994 közötti tevékenységéről (1994)	465
Ad 2/a.	467
Ad 2/b.	468

Ad 2/c..	469
Ad 2/d..	470
Ad 2/e..	474
Ad 2/f..	476
Ad 2/g..	479
Ad 2/h.	479
Mádl Ferenc: Magyarország Európa (1998)	483
A tanulmányok, forrásközlések eredeti megjelenési helye	489
Summary	492
Zusammenfassung	493
NÉVMUTATÓ	495
HELYMUTATÓ	503

ELŐSZÓ

Mádl Ferenc életrajzának második kötetét tartja kezében az olvasó. Ennek a könyvnek a fő célja az életrajz egyes részeinek további árnyalása, az életút bizonyos szakaszainak mélyebb összefüggésekbe ágyazása. Elsősorban három kulcsfontosságú mozzanatról találhatunk itt új információkat: először a gyermekkorról, amely a főhős szerénysége okán a köz számára legnagyobb mértékben ismeretlen maradt, de amelynek során Mádl Ferencet mind az Európa-gondolattal, mind a kereszténységgel kapcsolatosan egész életére kiható élmények érték; másodsorban a pécsi egyetemi évekről, amelyek – a tudós hagyatékában fennmaradt kéziratok szerint – a lázas útkeresés és eszmélés időszakának tekinthetők; végül pedig a tudós és politikus legfontosabb ismertetőjegyeinek számító európai integrációval kapcsolatos gondolatairól, valamint az (euro)atlantista irányvonalát megalapozó családi kötődéseiről és személyes tapasztalatairól.

Európa, Amerika és kereszténydemokrácia – talán e három fogalom köré csoportosítható legkönnyebben a Mádl-hagyaték. Az *ismeretlen* szó a címben ezt a hármas egységet nyomatékosítja: nem elegendő ugyanis csak az európai integrációval kapcsolatos gondolatait felidézni, mert a tudós és a közszereplő gondolkodásában – látni fogjuk – hasonlóan fontos szerepet töltött be az Egyesült Államok, valamint a kereszténydemokrácia is. Érdemes azonban hozzátenni, hogy Mádl ezen témákat elsősorban magyarként, másodsorban közép-európaiként vizsgálta és élte meg, meglátásai viszont – szándéka szerint – a nyugat-európaiakhoz is szólnak. Mádl hagyatéka tehát közös örökségünk, amelyet nemcsak jogásként, hanem magyarként és uniós polgárként is érdemes megismerni és továbbgondolni.

A kötetbe felvett írások többsége először kerül kiadásra – így a Mádl nyugat-európai és észak-amerikai kapcsolatairól szóló két nagyobb lélegzetvételű esszé –, de helyet kapott itt néhány, az életrajzi kötethez kapcsolódóan készült (elő)tanulmány is, amelyek különböző szakmai folyóiratokban már napvilágot láttak, azonban témájuknál fogva számot tarthatnak a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is. A harmadik csoport a forrásoké, amelyek egyrészt Mádl Ferenchez kapcsolható forrásközlések, mint a Benedek professzorral fennálló mély barátságát bemutató két levél vagy két, számos adatot tartalmazó korai életrajza, másrészt viszont a tudományos életmű szempontjából jelentős, mindeddig kéziratban maradt fiataalkori írások, amelyek részben a későbbi jogtudós meglehetősen széles (a közigazgatási jogtól az Európa-jogig terjedő) érdeklődési körébe, részben pedig akkoriban formálódó eszmerendszerébe és világképébe (Széchenyi-életrajz) engednek bepillantást. A teljesség érdekében Mádl Ferenc 1956-os feljegyzései (a hozzá készült kísérő tanulmánnyal együtt, vagyis bővített változatban) jelen munkába is felvételre kerültek. Jellegénél fogva gyűjteményes kötetről van szó, így egyes írások között lehetnek kisebb-nagyobb átfedések, hiszen a munka fő célja – elsősorban a hagyatéki iratanyagának minél teljesebb körű feldolgozása révén – az életrajzi kötet egyes részeinek kibontása, mélyebb elemzése volt.

Témájánál fogva a kötetet elsősorban a jogászok, történészek, jogtörténészek, valamint a politikusok és a diplomataik forgathatják haszonnal, de az első könyv ismeretében minden, e kivételes életút iránt érdeklődő olvasó számára is számos érdekességet tartogat.

Budapest, 2023. november 30.

Domaniczky Endre

TANULMÁNYOK

MÁDL FERENC, AZ EURÓPA-JOG MAGYAR PROFESSZORA²

Egy idegen megszállás alatt lévő országban mélyült el a magán-jog tudományában, és kezdte el vizsgálni – mesterei hatására és támogatásával – a szocialista, majd a nyugat-európai jogrendszerek jellegzetességeit. A szocialista tömbön belül a Közös Piac jogának egyik korai szakértőjévé vált, aki az 1989-es rendszerváltozást követően elméleti tudását hazája javára a gyakorlatban is hasznosíthatta. 2021-ben, születésének 90., halálának 10. évfordulóján Mádl Ferenc jogászprofesszorra, a Magyar Tudományos Akadémia tagjára, az Antall- és a Boross-kormányok miniszterére, volt köztársasági elnökre emlékezünk.

CSALÁDI HÁTTER ÉS GYERMEKÉVEK

Mádl Ferenc 1931. január 29-én született a Veszprém megyei Bándon. A Dunántúl, ahol szülőfaluja feküdt, Pannónia provincia-ként négy évszázadon át része volt a Római Birodalomnak, amely először fogta nyelvi, kulturális és vallási egységbe Európa jelentős területeit. A vidék a magyarok megérkezését követően sem veszített jelentőségéből, a két szomszédos nagyváros, Veszprém és Székesfehérvár az államalapítás korától jelentős kulturális, kereskedelmi és közigazgatási központok voltak. Az előbbi határában zajlott a sorsdöntő csata István fejedelem és Koppány vezér között, amelynek eredményeképpen Magyarország megerősítette Nyugat-Európához és a római egyházhoz való tartozását; ez a döntés egyúttal kulturális és államszervezési következményekkel is járt. Veszprém, az egyik legkorábbi magyar püspöki székhely, már az Árpád-korban „[a] magyar jogi kultúra, a jogi felsőoktatás első fellegvár[ává]”³ vált,

² Az írás Mádl professzor születésének 90., halálának 10. évfordulója alkalmából készült 2021-ben.

³ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 24.)).

hiszen a 13. században valószínűleg működött itt egy jogi képzést is nyújtó iskola. „Veszprém – szépsége, történelme, tájai magukért beszélnek” – utalt miniszterként a várossal való szoros kapcsolatára Mádl Ferenc. A Bándtól nem is olyan távoli Székesfehérvár pedig a magyar királyság első központja, középkori királyaink koronázóvárosa és nyughelye, első országgyűléseink helyszíne volt. Többek között a szabadságjogok egyik legkorábbi deklarációjának tekinthető Aranybullát⁴ is itt hirdették ki 1222-ben.

Így hát elmondható, hogy bár a török hódoltságot követően német telepesek által újraalapított Bánd falu korábban „a nemzet művelődésében és közéletében nagy szerepet sohasem játszott”,⁵ a környéken a történelem elevenen élt, jelen volt a mindennapokban, ahogy erre a határban álló középkori várrom is emlékeztet.

A Mádl család már a 18. század közepe óta a faluban lakott. Mádl Ferenc szülei földművesek voltak, akik hat gyermeket – három fiút, három lányt – neveltek fel.⁶ Mádl egyik korai életrajzában részletesen leírta szülei vagyoni helyzetét: „[m]indkét ágon szegény-paraszt szülők gyermekeként... születtem... Szüleim a felszabadulás előtt napszámba jártak, 2-3 hold bérelt földön gazdálkodtak. [...] [1945 után – D. E.] ...a szüleim a nagyszülők kiöregedése miatt átvehették azok 5-6 holdas kis parasztgazdaságát. Ezen 1959 márciusáig egyéni-leg gazdálkodó parasztként dolgoztak.”⁷ Mádl professzor többször is

⁴ Mádl az Aranybullára mint a jogállamiság korai előfutárára többször is hivatkozott, l. különösen: A Ius Commune Europae-től az európai közösségi magánjogig – jogi gondolkodás Magyarországon (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában (Bp., KJK-Kerszöv, 2004. 157-163)).

⁵ Balog Zoltán: Köszöntő előszó (In: Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011. 5.)).

⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁷ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.). A forrás értelmezések érdekes figyelembe venni a korabeli (1945 utáni) hivatalos terminológia fordulatait (vö. erre Mádl Ferenc jelen kötetben található két fiatalkori életrajzát is (különösen a „Szüleim” részt)). Ugyanakkor azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a német falvak életszínvonala általában magasabb volt a környező településekenél. Mádlék azonban más forrásokban is a falu kevésbé tehető családjai között szerepelnek, amit viszont elsősorban az adott közösségen belül kell értelmezni. Vagyis a valósághoz akkor járhatunk a legközelebb, ha a Mádl család életszínvonalát – az 1934-1944 közötti évek kivételével, amikor egy ideig rosszabbul, utána néhány évig pedig jómódban éltek – átlagosnak vélelmezzük. Mádl emlékei között – illetve édesapja visszaemlékezéseiben – ez a három

hangsúlyozta, hogy a szerény körülmények ellenére a szülők mindegyik gyermeküket taníttatták, és valamennyien diplomát szereztek. Élete alkonyán úgy emlékezett vissza, hogy *„[m]indent a szüleimnek köszönhetek. Emberi tartásukkal, erkölcsi, vallási értékrendjükkel, szorgalmukkal, megfellebbezhetetlen emberi kultúrájukkal olyan indítást adtak nekünk, gyermekeknek, amely meghatározta az életünket. [...] Édesanyámról mindig a tisztaság jut eszembe... bármilyen nehéz volt az élet, mindig tiszta ruhában jártunk, szerény otthonunkban mindig tisztaság volt. Édesapám parasztember létére rendkívül művelt volt, így aztán nemcsak a Szentírást és más hitbuzgalmi munkákat adott a kezünkbe, hanem komoly irodalmat is. Otthon olvastam Széchenyit, Kossuthot.”*⁸

Mádl Ferenc Bándon és Szentkirályszabadján⁹ járt általános iskolába, majd 1943–1951 között a veszprémi piarista gimnáziumban tanult. Ez az 1920 utáni országterületen működő legrégebbi piarista iskola volt, amelyet még 1711-ben alapítottak.¹⁰ A gimnázium nemcsak Magyarország egyik legjobb oktatási intézménye volt, hanem szellemi központ is, amelynek hatása térben és időben egyaránt messzire terjedt. Ide járt többek között Batsányi János (1763–1845), a felvilágosodás korának híres költője, Wenzel Gusztáv (1812–1891),

különböző állapot (szegénység, nélkülözés, átlag feletti jómód) jól elkülöníthető, tehát hitelesnek tekinthető. A kérdés inkább az, hogy egy-egy korabeli hivatalos iratban ezek milyen összefüggésben kerülnek elő (mint a két, már említett fiatal-kori életrajzban is).

⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁹ Mádl Ferenc 1939 és 1945 között élt a településen (Díszpolgári cím Mádl Ferencnek. Veszprémi Napló 2006. 08. 21. 3.). A családi kötődések és történetek mellett a magyar többségű Szentkirályszabadja is fontos szerepet játszhatott Mádl Ferenc kettős identitásának kialakításában. Elegendő erre felidézni, hogy míg a bándi elemi iskola anyakönyve szerint az elsős Ferenc anyanyelve német volt (magyar nyelvtudás nélkül), a harmadik (Szentkirályszabadján járt) osztályban már magyar anyanyelvűként tüntették fel az iskolai iratokban. Köszönöm Schindler Lászlónak, hogy a bándi iskolai anyakönyvek másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁰ Történetére l. különösen: Lichtneckert András – Tölcséry Ferenc: A veszprémi piarista gimnázium története az alapítástól az államosításig 1711–1948) (Veszprém, 2011.); Borián Tibor (szerk.): Emlékkönyv a veszprémi Kegyestanító-rendi Gimnázium alapításának 275. évfordulójára 1711–1986 (Bp., MPDSZ, 1986.); Lechner László (szerk.): Alma Mater a veszprémi várban (Veszprém, VPÖD, 2003.).

a pesti egyetem európai hírű jogászprofesszora, az összehasonlító jogtörténet magyarországi oktatásának úttörője, illetve Chólnoky Jenő (1870–1950), a nemzetközileg ismert földrajztudós, a Magyar Földrajzi Társaság egykori elnöke. Az iskola légköre, a kiváló tanárok nagy hatással voltak a fiatalemberre, aki egészen haláláig¹¹ szoros kapcsolatot ápolt egykori iskolatársaival és a piarista renddel.¹² Talán nem túlzás azt mondani, hogy Mádl Ferenc világlátását a szülői ház mellett leginkább a veszprémi évek formálták.

Mádl Ferenc jeles érettségi vizsgát követően adta be a jelentkezését a pécsi egyetemre.¹³ *„Édesapámból az sugárzott felém, hogy nekem jogásznak vagy papnak kellene lennem. [...] Azt mondta, nekem az emberekkel, az emberek ügyeivel kell foglalkoznom”*¹⁴ – emlékezett vissza.

PÉCS ÉS BUDAPEST: AZ EGYETEMI ÉVEK HATÁSA

Mádl Ferenc a pécsi jogi karra jelentkezett, de csak két évet végzett el az egyetemen, mert 1953 augusztusában átvételét kérte Budapestre, az Eötvös Loránd Tudományegyetemre. Nehéz anyagi

¹¹ A halál is Veszprém felé, a 60. érettségi találkozóra utazás közben érte 2011-ben. Oberfrank Ferenc, a Magyar Piarista Diákszövetség korábbi elnökének megfogalmazása szerint: *„2011. május 29-én vasárnap délelőtt Mádl Ferenc veszprémi piarista öregdiák érettségi találkozóra indult, de útja végül a Teremtője elé vezette.”* (<https://hirlevel.mpdz.piarista.hu/node/93>, 2021. 03. 03.).

¹² Antall Józseffel való barátságát is részben a közös iskolai kötődés alapozta meg (Antall 1942–1950 között volt a pesti piarista gimnázium diákja).

¹³ Pécs az i. sz. 1. században a rómaiak alapították, és a magyar honfoglalást követően is az egyik legfontosabb vallási és kulturális központ maradt. A város máig büszke arra, hogy az első magyarországi egyetemet 1367-ben itt hozták létre. Az az egyetem azonban, ahová Mádl beiratkozott, az 1912-ben Pozsonyban alapított Erzsébet Tudományegyetem jogutódja volt, amelyet 1951-től Pécsi Tudományegyetemnek neveztek. A pozsonyi egyetem az I. világháborút követő határváltozások miatt 1919-ben Budapestre, majd 1923-ban Pécsre költözött. L. még: a debreceni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról szóló 1912. évi XXXVI. törvényt, valamint a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről szóló 1921. évi XXV. törvényt.

¹⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

helyzete ellenére Pécssett is kitűnő tanuló volt, bár – „[a]nnak ellenére, hogy akadt néhány kiváló tanárunk...” – az egyetemi oktatás „akkor óriási csalódás volt”.¹⁵ Ezt – a színvonal gyors zuhanását – egyébként visszaemlékezésében az egy évtizeddel később oda járó leendő kollégája és szerzőtársa, Sólyom László is megerősítette.¹⁶

Mádl azonban szerencsésnek mondható, mert abban az átmeneti időszakban, amikor ő Pécsre járt, a régi és az új oktatói gárda egy ideig még együtt oktatott. Az utolsó hallgatók egyike volt, aki az egyik legnagyobb magyar jogtörténész, Holub József¹⁷ előadásait hallgathatta. A magyar jogtörténet másik kiválóságánál, Degré Alajosnál szintén vizsgázott.¹⁸ Végül meg kell említeni, hogy tudományos érdeklődése is Pécssett jelentkezett, azt itt ismerték fel, sőt: bátorították. Első tudományos munkáját 1953-ban itt írta meg közigazgatási jogból, amellyel első díjat nyert a jogi kar által meghirdetett pályázaton.

¹⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

¹⁶ „Minden különösebb lelkesedés nélkül elmentem a jogra, és egy hónap múlva láttam, hogy az egy katasztrófa: iszonyatos hely volt, ahol semmit nem lehetett kapni. [...] A tanárok gyarlóságát hamar átláttuk. Akadt, aki az esztétikát játszotta, akadt, aki még azt sem.” („Hagyni kell történni a sorsot.” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 135–177.)). Sólyom László 1990–1998 között az Alkotmánybíróság elnöke, 2005–2010 között a Magyar Köztársaság elnöke volt. Életútjának rövid áttekintését l.: Landi Balázs: Emlékezés Sólyom Lászlóra (1942–2023), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára (https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2023/Solyom_Laszlo_emlekezés.pdf, 2023. 11. 30.).

¹⁷ Holub József (1885–1962) ember volt az embertelenségben, és polgár maradt a diktatúrában. „Azok közé tartozott, akik a szocialista korszak Rubikonját nem tudták vagy nem akarták átlépni.” (Csizmadia Andor: A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között. Kérészy Zoltán és Holub József munkássága (In: Pap Tibor (szerk.): Jubileumi tanulmányok II., Pécs, Tankönyvkiadó, 1967. 125.)). Utolsó, 1950/1951-es előadásaiból készült jegyzetének a középkori Európa jogáról szóló részei máig helytálló megállapításokat tartalmaznak (MTA Könyvtára MS5205/20).

¹⁸ Degré Alajos életére és munkásságára l. bővebben: Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész (Jura 2006/2. 6–13.) és Molnár András (szerk.): Levéltáros elődeink (Zalaegerszeg, ZML, 2006.). Az 1950/1951-es tanév előadásai alapján készült jegyzete tanszéki utóda, Béli Gábor gondozásában újra hozzáférhető (Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet (szerk.: Béli Gábor) (Pécs, PTE ÁJK – Publikon Kiadó, 2010.)).

Bár a pályázó fiatal és tapasztalatlan volt, az azóta is kiadatlan írás¹⁹ – amelyet saját maga is első tudományos munkájának tartott²⁰ – a mából nézve is világos és érett jogi munkának tekinthető. Mádl későbbi tudományos írásainak érvrendszere itt már szinte teljes egészében felismerhető; a jogösszehasonlító módszer, az erős (jog)-történeti érdeklődés, a világos kérdésfeltevés és a kitérőktől mentes logikai levezetés egyaránt megjelenik az opusban. Nem csoda, hogy egyik opponense javaslatában a következőket írta a fiatal – II. éves – diákról: *„A dolgozat szerzője igen komoly fejlődési lehetőségek elé néz, s ha komolyan folytatja a tanulmányait, sokat lehet tőle várnunk. A dolgozatot valamennyi pályamunka²¹ között... a legkiemelkedőbbnek tartom.”*²²

A fiatal Mádlnak azonban kitűnő tanulmányi eredményei ellenére is távoznia kellett az egyetemről, ugyanis a *„vaskalapos dékán”* kívánsága ellenére sem volt hajlandó politikai munkát végezni. Mádl annak ellenére is kiállt a meggyőződése mellett, hogy tisztában volt azzal, hogy retorziók érhetik. Az, hogy a történetből végül jól került ki, csak a szerencsének volt köszönhető, ugyanis az ELTE jogi karának akkori dékánja, Világhy Miklós professzor soron kívül átvette Budapestre. Mádl Ferenc szerénységét mutatja, hogy bár a rendszer-váltást követően előnye származhatott volna belőle, soha nem dicsekedett ezzel a történettel, életében mindössze egyszor – pár mondat

¹⁹ Címe: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése, a szövegét l. ebben a kötetben.

²⁰ MTA Levéltára 699/429. csomó, Mádl Ferenc önálló aspirantúra iránti kérelme 2. sz. melléklet (Eddigi tudományos, ill. tudományos jellegű munkáim).

²¹ Összesen 42 pályamunka érkezett be a különböző évfolyamokra járó hallgatóktól. Az elismerés ennek fényében még nagyobb súllyal bír.

²² Hilscher Rezső (1890–1957) professzor véleménye (1953. 06. 01., PTE EL VII-I.202.d. 414. d.). Hilscher professzor az egyik legjelentősebb magyar szociálpolitikus volt. A jogi egyetemet Budapesten végezte, 1944-ben a Miskolci Jogakadémia tanáráként dolgozott, 1949–1955 között Pécsen a II. sz. Államigazgatási Jogi Tanszék (közigazgatási jog-pénzügyi jog) tanszékvezető egyetemi tanára volt. Oktatói adatait l.: a pécsi egyetemi almanachban (<https://almanach.pte.hu>, 2021. 03. 03.).

erejéig – beszélt róla,²³ a részleteket a véletlenül előkerült levéltári iratokból sikerült rekonstruálni.²⁴

Mádl 1953–1955 között volt az ELTE diákja, jogi tanulmányait itt is kiváló eredménnyel folytatta, és „*kitüntetéses oklevéllel*” fejezte be.²⁵ Az szinte azonnal egyértelművé vált, hogy az egyetemváltásból csak előnye származott, és itt elsősorban nem a főváros és a szülőfalu egymástól való távolságára vagy a megemelt ösztöndíjra kell gondolnunk, amivel Mádl udvariasan megindokolta az egyetemváltási kérelmét.²⁶ A legfőbb nyereség – „*annak ellenére, hogy itt is uralkodó volt a pártállami retorika*”²⁷ és aktívan zajlottak a tisztogatások is – a régi professzori gárda megmaradása volt, amely a fővárosban talán az akadémiai tudományos háttér megléte miatt is jóval tovább tudta megőrizni pozícióit, mint vidéken.²⁸

Mádl így a Pécsett megkezdett kutatásait a téma legnagyobb – nemzetközi hírű – szaktekintélyeinek közvetlen közelében folytathatta. Marton Géza, a római jog professzora, a kárfelelősség egyik legkiválóbb szakértője, Nizsalovszky Endre, a polgári jogászból lett polihisztor, aki a jogtudomány mellett a történelem és az irodalomtörténet területén is maradandót alkotott, diákköri témavezetője, Világhy Miklós és későbbi főnöke, Eörsi Gyula professzorok egyaránt tanították vagy segítették.

²³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.). Mádl emberi tartásáról sokat elárul, hogy akkor sem mesélte el a történetet, amikor ez előnyére szolgálhatott volna. 1993-ban konkrétan így hátrította el az érdeklődést: „*Nézzé, nem akarok utólag hőskölteményeket mondani.*” (Legyen az oktatás stratégiai ágazat. In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 157.)).

²⁴ Az átjelentkezéssel kapcsolatos iratanyag két helyen: Pécsett, az Egyetemi Levéltárban és Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltárban található. Az átjelentkezésről bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (a PTE Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján) c. tanulmányt jelen kötetben.

²⁵ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.).

²⁶ Mádl Ferenc 1953. 08. 28-án kelt átiratkozási kérelme (MNL XIX-J-5-a. 214. d. F847/855. cs.).

²⁷ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

²⁸ Ennek hátterére l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 156–158.).

Mádl 1955-ben, IV. éves joghallgatóként, ekkor már jelentősen kibővített témájával az ELTE-n rendezett második országos jogász diákköri konferencián²⁹ is elindult, ahol előadása nagy figyelmet és vitát váltott ki. Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása című dolgozata „[s]zéleskörű forráskutatás, az idevonatkozó külföldi irodalom gondos tanulmányozása”³⁰ nyomán született, és a konferencián első díjat nyert.³¹ Tulajdonképpen ez a dolgozat és ez a konferencia – amely az első lépést jelentette a szakmában való ismertség felé – jelölte ki kutatásainak további irányát, amelyből – közel tíz év után – a hatalmas, több mint félezer oldalas kandidátusi értekezése kinőtt.

Bár a diploma megszerzését követően Mádl gyakorló jogászként helyezkedett el, ez csak rövid kitérőnek bizonyult az életében. *„Egyetemi tanulmányaim befejezése után az igazságügyminiszter előbb bírósági fogalmazónak, majd bírósági titkárnak nevezett ki a Bp. XIX., ill. IV. kerületi”³² bírósághoz.”³³ Kisztepen 1955–1956-ban, Újpesten 1956-ban dolgozott.³⁴ Mindkét helyen polgári ügyekkel foglalkozott,³⁵ azonban a tudományos munkát sem hanyagolta el. *„[H]ajtott a betű szenvedélye, nehezen viseltem el, ha üres**

²⁹ Ez az OTDK elődjének tekinthető verseny volt. Az OTDK történetéről részletesebben l.: https://otdk.hu/upload/files/4.%20A_magyar_tudomanyos_diakkori_konferenciak_tortenete_2011.pdf (2021. 03. 04.).

³⁰ A versenyre l. részletesen: Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia (Jogtudományi Közlöny 1955/5. 319.), illetve l. még: Asztalos László: Marton Géza tanainak hatása a magyar jogtudományra. In: Hamza Gábor (szerk.): Tanítványok Marton Gézáról. Marton Géza születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen elhangzott előadások (Bp., ELTE, 1981. 24–25., 37. l.). Köszönöm Hamza Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

³¹ Mádl Ferenc tudományos munkáinak jegyzéke az önálló aspirantúra iránti kérelemhez (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

³² A bíróságok pontos elnevezése abban a korban – a törvénykezelési terület-beosztás tárgyában kiadott 177000/1950. (XII. 10.) IM rendelet 2. §-a szerint – Budapesti IV. és XV. Kerületi Járásbíróság, illetve Budapesti XVIII-XIX. Kerületi Járásbíróság volt.

³³ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.).

³⁴ Mádl Ferenc 1985. október 29-én kelt személyi adatlapja (MTAL Személyzeti iratok 576. d. 6. cs.).

³⁵ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 157–158.) és Mádl Ferenc aspirantúra iránti kérelme (1959. 11. 24.) I/1. pont (MTAL 429. d. 699/429. dosszié)).

papír volt előttem” – emlékezett vissza már miniszterként erre az időszakra.³⁶

AZ MTA HIVATALNOKA ÉS KUTATÓJA

A korszakban a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottsága volt az állam- és jogtudományok „...területén a tudományos munka legfőbb szervezője és irányítója. Működése kiterjed[t] az állam- és jogtudomány tervszerűségének biztosítására, színvonala emelésének elősegítésére, átfogó vagy kiemelkedően fontos tárgyú tudományos előadások, vitaulések rendezésére, az egész állam és jogtudományt érintő szervezeti kérdésekre...”³⁷ is. A Főbizottság összetétele a diktatúra ellenére is a szakmai szempontok figyelembevételével alakult. 1954-ben ezért is írhatta – nem kis büszkeséggel – a korszak jogi főkadere, Szabó Imre akadémikus, hogy „[á]llam- és jogtudományunk jelentős eredményeit a régi és az új jogtudósok szoros együttműködésével érte el”.³⁸

Mádlnak az egyetem után sem szakadt meg a kapcsolata volt tanáraival, akik az oktatás mellett a kutatásban, sőt néha a gyakorlati jogi munkában is részt vettek.³⁹ Közülük Nizsalovszky Endre akadémikus, akivel Mádl a legszorosabb kapcsolatba került, „már a felszabadulást megelőzően is tanszékvezető volt a budapesti karon, és a legismertebb, külföldön is becsült magánjogászaink közé számított”. Tudását az új rendszer sem nélkülözhetette, és Nizsalovszky az ’50-es évek első felében „[i]gen széles körben és nagy aktivitással ve[tt] részt... jogtudományi életünk szinte minden megnyilatkozásában: a Tudományos Akadémia levelező tagja, a Jogi Főbizottság tagja, az Állam- és

³⁶ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 158.)).

³⁷ Jogtudományi Közlöny 1955. március, 184.

³⁸ Szabó Imre: Az állam- és jogtudományi kongresszus után (Szabad Nép 1954. 12. 06. 4.).

³⁹ L. bővebben: Jelentés a Politikai Bizottságnak a jogi oktatás és a jogtudomány helyzetéről (1954. 02. 18.) II/2. pont (In: Révész Béla: Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. (Bp., IM-MHKK, 2016. II/397–405.)).

*Jogtudományi Intézet tudományos tanácsának elnöke, a polgári jogi kódexet előkészítő kormánybizottság tagja...*⁴⁰ Mádl az ő segítségével,⁴¹ áthelyezéssel került 1956 májusában⁴² – „főelőadói minőségben” – a bíróságról az MTA Hivatalába.

Kezdetben „az állam- és jogtudományok szakelőadója, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nemzetközi kapcsolatainak ügyintézője”⁴³ volt, aki a szaktitkár irányítása mellett végezte a munkáját. Hozzá tartozott továbbá az Osztályközlemények,⁴⁴ valamint az MTA „idegen nyelvű jogtudományi folyóiratának, az *Acta Juridica-nak*”⁴⁵ a szerkesztése is.⁴⁶

Mádl lelkesen vetette bele magát a szervezőmunkába, és bár Nizsalovszkyt – 1956-os tevékenysége miatt – hamarosan szilenci-umra ítélték, ő maradhatott. Az MTA Levéltárában fennmaradt – hiányos és részben rendezetlen – iratanyag alapján Mádl jó kapcsolatokat⁴⁷ ápolt az akadémiai adminisztráció tagjai mellett a tudományos élet szereplőivel is, köztük volt pécsi és budapesti tanáraival.⁴⁸

Eközben a tudományos munkában is haladt előre. Ezen a téren valószínűleg nemcsak a munkahelyen nyújtott teljesítménye, hanem

⁴⁰ Szladits Károly és Fogarasi Béla akadémikusok 1954. júniusi javaslata Nizsalovszky Endre rendes taggá választása iránt (MTAL II. Oszt. iratai 66. d. 9. dosszié).

⁴¹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.), valamint Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 157-158.)).

⁴² L.: 1959. 11. 23-án kitöltött, a kandidátusi értekezéshez kapcsolódó kérdőív (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁴³ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL II. Oszt. iratai 68. d. 68/2. cs.).

⁴⁴ L.: II. Oszt. szervezete és összetétele 1958. (MTAL II. Oszt. iratai 68. d. 1. dosszié).

⁴⁵ Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL II. Oszt. iratai 68. d. 68/2. cs.).

⁴⁶ Technikai szerkesztői munkáját aspirantúra iránti kérelmében is kiemelte (1959. 11. 24.) I/5. pont (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁴⁷ Az ismeretségek ápolását munkaköri feladatainak ellátása is megkönnyítette, hiszen a kezén ment keresztül a II. osztály aspirantúra-ügyeinek egy része is, és – miközben a képzést még maga sem fejezte be – a II. osztály képviselőiben jelen lehetett például az aspirantúra-bizottság ülésein. Mádl azonban – mint egyik későbbi kollégája is kiemelte – „...nem szerette a sztár-kultuszt a tudomány terén sem” (id. Trócsányi László: Jogász pályafutásom (Bp., Nagy és Trócsányi Ügyvédi Iroda, 1995. 78.)), viszont mindenkinek segített.

⁴⁸ L. például Rudolf Lóránt, Degré Alajos, Szász István és id. Trócsányi László hozzá írott magánleveleit az MTA Levéltárában.

korábbi, szakmai körökben nagy visszhangot kiváltó írásai miatt is támogatták. 1958-ban – az Állam- és Jogtudományi Intézet külső munkatársaként – szervezett formában is bekapcsolódott a kutatómunkába, az e célból kapott heti egy kutatónapon. 1959-ben pedig – önálló aspiránsként – megkezdhette felkészülését a tudományos fokozat megszerzésére.

Az aspirantúra abban az időben az Akadémia szigorú felügyelete alatt állt. A tudományos teljesítmény mellett a családi háttér szerint is rangsorolt jelentkezőknek komoly szakmai és ideológiai vizsgán kellett részt venniük, majd rendszeresen be kellett számolniuk a témában tett előrehaladásukról, tanulmányi tervüket a Tudományos Minősítő Bizottság hagyta jóvá, nyelvvizsgáik és záróvizsgáik ügyében szintén a bizottság döntött. Mádl Ferencnek – mint az a Levéltárban megmaradt felvételi kérelméből, tanulmányi kerettervéből és néhány vizsgalapjából is kitűnik – az egyetemi évek óta még a napi munkavégzés mellett is szorgalmasan folytatott tudományos kutatásait a Tudományos Minősítő Bizottság nagyra értékelte. Emellett figyelembe vették szegényparaszti származását, valamint azt a tényt, hogy *„egyetemi tanulmányainak megkezdéséig... fizikai munkásként is dolgozott”*.⁴⁹ Magas szintű nyelvtudását – már röviddel az egyetem elvégzését követően felsőfokú nyelvvizsgát tett német és angol nyelvből, és még a középiskolában jól megtanult latinul⁵⁰ – szintén elismerték, és erre tekintettel a kötelező nyelvvizsga⁵¹ alól felmentést kapott.

Mádl Ferenc önálló aspiránsként kezdhette meg tanulmányait, vagyis tőle a már megkezdett kutatások munka melletti, elsősorban

⁴⁹ Az MTA MSZMP szervezetének véleménye Mádl Ferenc kérelméről (1959. 11. 26.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié). Mádl sohasem titkolta, hogy *„[s]züleim nehéz anyagi helyzete miatt már középiskolai tanulmányaim során állandóan dolgoztam. Nyelvóraadással foglalkoztam; vasas segédmunkásként..., ügyvezetőként..., segédvájárként... [dolgoztam – D. E.]”* Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.).

⁵⁰ Ilyen alapokkal kezdett bele az aspirantúra alatt a francia és az orosz tanulásába. L. még: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁵¹ Vö.: az újrendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában kelt 7269/1950. (XII. 7.) MTE rendelet 3. § (2) bekezdés d.) pont, 5. § (3) bekezdés c) pont.

saját ütemezés alapján történő folytatását várták.⁵² Témavezetője Világhy Miklós volt, aki bár 1956 után az egyetem vezetéséből átmenetileg kiszorult, a jogtudományi oktatásban és kutatásban továbbra is megkerülhetetlen tényező maradt.

A disszertáció eredetileg Az objektív felelősség és elmélete. Fejlődéstörténeti tanulmány címet kapta,⁵³ amit 1963-ban, közvetlenül a benyújtás előtt változtattak meg a szerző kutatásait jobban lefedő A deliktuális felelősség a jog és társadalom fejlődésének történetében⁵⁴ címre.⁵⁵ Mádl hiába kapott kutatónapot, munkahelyi leterheltsége miatt a kandidátusi vizsgáit csak határidő-hosszabbítást követően tudta letenni. A védésre pedig végül csak az értekezés benyújtását követő közel egy év elteltével kerülhetett sor. A bírálóbizottság elnöke Nizsalovszky Endre volt, és tagjai között ott találjuk az 1950-es évek elején félreállított és az egyetemi oktatástól Nizsalovszkyhoz hasonlóan eltiltott kiváló nemzetközi jogászt, Szászy Istvánt is,⁵⁶ akivel Mádl később szoros szakmai kapcsolatba került.

A védés hosszú volt, ám a végén a korszak legkiválóbb tételes jogásza egyhangúan javasolták Mádl Ferenc számára a kandidátusi fokozat megadását. Érdekes egy pillanatra Mádl Ferenc kutatóintézeti főnöke, Eörsi Gyula hozzászólását felidézni: *„...itt most tulajdonképpen... egy tudományos ünnepség zajlik le. Ugyanis ennek lehet nevezni azt, ha valaki nagyon fáradtságos, nagyon kemény, hosszú éveken át tartó munkával létrehoz egy olyan művet, amelyről azt hiszem,*

⁵² Vö.: az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X. 3.) kormányrendelet 3. § (2) bekezdés.

⁵³ Mádl Ferenc tanulmányi keretterve (1961. 01. 13.) II. pont (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁵⁴ Kónya Sándor szaktitkár opponenseket felkérő levele (1963. 03. 14.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁵⁵ Erre bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 278–279.).

⁵⁶ Nizsalovszky 1956-os szerepére l.: Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre (1894–1976) (In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II. (Bp., Professzorok Háza, 2001. 129–146.)), Szászy István félreállítására l.: Burián László: Szászy István (1899–1976) (In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II. (Bp., Professzorok Háza, 2001. 149–168.)), valamint Domaniczky Endre: Adalékok Szászy István jogászprofesszor 1950-es évekbeli ellehetetlenítéséhez (Jogtörténeti Szemle 2020/3. 54–55.).

*mindenkinek az értékelése az, hogy a munka könnyűszerrel veszi azt az akadályt, amelyet a kandidátusi disszertációval szemben fennálló követelmények támasztanak.*⁵⁷

AZ EURÓPAI JOGRENDSZEREK VIZSGÁLATA ELŐTÉRBE KERÜL

Eörsi Gyula – maga is Szladits Károly és Nizsalovszky Endre tanítványa –, aki Mádl munkáját ilyen elismeréssel méltatta, *„...az 1945 utáni magyar civiljog-tudomány legnagyobb és nemzetközileg talán legelismertebb képviselője volt. [...] ...nem egyszerűen tudós volt. Az ELTE Jogi Karán a polgári jogi diákkör lelkes támogatója, elszánt tehetségvadász, aki újabb és újabb fiatalemberekben érezte meg szinte csalhatatlanul a jövő embereit.*⁵⁸ Az 1958–1967 között az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében a vezetése alatt működő polgári jogi osztályon másodállásban dolgozó Mádlban szintén meglátta a tehetséget. Ezért amikor *„...a hatvanas évek elején a marxista jogtudomány érdekelni kezdte Nyugat-Európát [...], ...néhány diák... kiutazhatott tanulni. Mi voltunk az elsők, aztán fokozatosan egyre többen mehettek.*⁵⁹ Mádl Ferenc 1961–1963 között folytatott összehasonlító jogi tanulmányokat Strasbourgban, ahová végzés után is hosszú ideig visszajárt tanítani.⁶⁰ Ezen kívül is többször járt azonban külföldön konferenciákon, tanulmányúton, illetve 1967-ben az Egyesült Államokban oktatott és kutatott. Miközben saját szemével, a helyszínen

⁵⁷ Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitájáról 9. o. (1964. 02. 05.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁵⁸ Sárközy Tamás: Aki a tüzet ivóvízzé változtatta (Eörsi Gyula halálára) (Kritika 1992/6. 19.). Eörsi Gyuláról bővebben l.: Verebics János (szerk.): Eörsi Gyula Emlékkönyv 2018 (Bp., MKLK, 2018.).

⁵⁹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁶⁰ Mádl Ferenc életrajza (1974. 11. 19.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié). L. még hasonlóképpen: *„...a strasbourgi összehasonlító jogi kurzust, ami három éven át évente két hónapig tartott, mindenkinek el kellett végeznie. [...] Az intézetből az idősebbek pedig ott tanítottak.” („Hagyni kell történni a sorsot.” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 145.)).*

mérhette fel a nyugati és keleti blokk jogrendszerei közötti eltéréseket, egyúttal módjában állt számba venni a kulturális és életmódbeli különbségeket is.

Nyelvtudása, szakmai elismertsége és gyarapodó nemzetközi tapasztalatai révén 1963-ban a nyugat-európai, valamint a kelet-európai gazdasági integrációk vizsgálatával foglalkozó kutatócsoportokba egyaránt beosztották az Állam- és Jogtudományi Intézetben.⁶¹ Az előbbi Szabó Imre,⁶² az utóbbit Eörsi Gyula vezette, és mindkettőben Mádl Ferenc, valamint Herczegh Géza⁶³ – a magyar Alkotmánybíróság és a hágai Nemzetközi Bíróság későbbi tagja – dolgozott együtt. Új kutatási témáját, amelyben részben külföldi útjai és tanulmányai, részben viszont a kutatóintézetben kapott feladatoknak köszönhetően mélyült el, tehát még a kandidátusi fokozat megszerzése előtt megtalálta. Habár továbbra is a polgári jogon belül maradt, érdeklődése a tiszta magánjogi témák felől a határterületek, a nemzetközi magánjog és a nemzetközi kereskedelmi jog felé vitte.

A nemzetközi magánjog művelésének komoly előzményei voltak Magyarországon, Mádl azonban nem elégedett meg azok mechanikus elemzésével. Rövid időn belül nem csak a téma szakértőjévé vált, hanem képes volt a marxista kereteken belül mozogva kutatásai

⁶¹ Témalap az 1965. évi kutatásokhoz (XVIII. téma, címe: A békés egymás mellett élésnek az ENSZ-szel összefüggő kérdései. Altéma: A szocialista államok gazdasági együttműködése, a tőkés integráció[s] szervezetek, témavezető: Szabó Imre). Témabeszámoló az 1965. évben végzett kutatásról (XXVI. téma, címe: A szocialista államok gazdasági együttműködése és kapcsolataik a tőkés integrációs szervekkel, témavezető: Eörsi Gyula) (MTAL II. osztály 170. doboz, 6. dosszié).

⁶² A Szabó Imre életútjában rejlő kettősséget, amely egyúttal a diktatúra időszak alatti jogászai életpályák értékelésének nehézségeire is rávilágít, legjobban talán id. Trócsányi László ragadta meg visszaemlékezésében: „Az intézet [Szabó Imre – D. E.] vezetése alatt nemzetközileg elismert tudományos intézménnyé vált, ahová rendszeresen ellátogattak külföldi tudósok nyugatról és keletről egyaránt. [...] Viszont az a hír járta róla, hogy a negyvenes évek végén a »tisztozatási munkában« az igazságügyminisztérium, illetve az MTA részéről ügyvédek és akadémikusok eltávolításában tevékenyen közreműködött.” (id. Trócsányi László: Jogászai pályafutásom (Bp., Nagy és Trócsányi Ügyvédi Iroda, 1995. 59.)).

⁶³ Herczegh Géza (1928–2010) akadémikus pályafutására l. bővebben: Béli Gábor et al. (szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából (Pécs, Publikon, 2018.), személyiségére: Mádl Ferenc: Búcsú Herczegh Gézától (Magyar Szemle 2010/3–4. 118–122.).

súlypontját keletről a nyugat-európai államok gazdasági integrációjára áthelyezni.⁶⁴ Eredményeit a diákkorától kezdve művelt és folyamatosan tökéletesített jogösszehasonlítás módszerével érte el. Nemcsak a témák és a vizsgálati módszer volt azonban újszerű, hanem maga a jogtudományi megközelítés is, mert a szocialista blokkon belül ekkoriban elsősorban a gazdasági integrációk közgazdasági oldalról történő vizsgálatát tartották szükségesnek.⁶⁵ Magyarországon viszont a korszak vezető jogászai közül többen is úgy gondolták, hogy a kelet–nyugati jogösszehasonlítás segítségével „...meg lehet verni és a jogtörténet süllyesztőjébe lehet küldeni Európa... »burzsoá jogát« és egész gazdasági-politikai értékrendjét. Fordítva történt. Egyre többen feltöltődtek ezzel az értékrenddel, és aztán ez lett az álmuk.»⁶⁶ Magyarországon tehát – paradox módon a marxista jogtudósoknak köszönhetően – már a diktatúra időszakában több tehetséges jogász⁶⁷ mélyülhetett el a nyugati szakirodalomban, akik

⁶⁴ Ebben a felismerésben – saját elmondása szerint – mestere, Nizsalovszky Endre döntő szerepet játszott: „Több mint húsz éve már, hogy... kényszerű szilenciumában fordította-lektorálta azt a többkötetes kiadványt, amit akkor úgy hívtak, hogy az EGK enciklopédiája. Bevont ebbe a munkába... Ez a munka és az ő rálátása a jövő dolgok fontosságára, fogékonyága az új kihívásokra, mint amilyen az EGK joga is volt, vezettek arra, hogy elég sokat elbarangoltam a gazdasági integráció jogában Nyugatra és Keletre is, s közben néha leírtam, amit fontosnak láttam ebben az új jelenségvilágban.” (Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország, Jogtudományi Közlemények 1988/6. 449.).

⁶⁵ Vö.: Mádl Ferenc doktori értekezésének vitája (Meznerics Iván opponensi véleménye, MTAL 429. d. 699/429. dosszié), valamint a Csehszlovák Tudományos Akadémia 1966. évi rendezvénynaptára (MTA IX. osztály iratai, 6. doboz, 1. dosszié).

⁶⁶ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 31.)). Az idézet folytatása is fontos a szocialista magyar jogtudomány valódi pozícióinak megismerése szempontjából: „Tanulmányok, könyvek százai születtek, tanulmányutak, kurzusok, konferenciák hosszú sora nyílt meg. Az összehasonlító jogi vállalkozások labirintusába a szerzők és résztvevők közül sokan eleve az európai álmó láttatásának kedvéért »mentek be«, és természetesen ennek az álomnak finoman vagy kevésbé finoman burkolt üzenetével jöttek vissza. Mások »éberen« mentek be, de az álomból mégis sokat hoztak ki, hiszen a túloldal pozícióival vitatkozva ezt a túloldalt is óhatatlanul be kellett mutatni; mint akik sötét ruhában mentek a malomba, s bármint vigyáztak, egyre fehérebben jöttek vissza.” Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 31.)).

⁶⁷ A tehetséges jogászok egyik központja az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete volt. Erre az időszakra l. bővebben: id. Trócsányi i. m. 56–79. és Súlyom i. m. 143–146.

aztán a rendszerváltás idejére akár katedrát is kaphattak, és megkezdhatték a tanítványok felnevelését.

A Mádl új kutatási területének számító témák előtérbe kerülését természetesen nemcsak jogági döntések, hanem az ország nemzetközi helyzetének változásai is motiválták. *„A hatvanas évektől kezdve... – különösen a hatvanas évek vége felé – ez a terület rendkívül fontossá vált, mert Magyarország külkereskedelem orientáltsága megerősödött. Ezért teremtődött meg az igény, hogy ezt a tárgykört tanítsák az egyetemen.”*⁶⁸

Mádl így kapcsolódott be 1968-tól az oktatásba egykori alma materében, az ELTE-n, miközben 1971-ig főállásban továbbra az MTA Hivatalában dolgozott. 1966-ban az addig egységes II. osztályból (Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya) kiváltak a közgazdaság- és jogtudomány képviselői, és az újonnan megszervezett IX. osztály szaktitkára – osztályvezetői rangban – Mádl Ferenc lett. Feladatai gyarapodtak, felelőssége megnőtt, kutatásait azonban még nagyobb lelkesedéssel folytatta. A fennmaradt iratanyag szerint⁶⁹ szinte minden szervezési munkában részt vett, miközben folyamatosan jelen volt a különböző bizottsági üléseken is. Az Állam- és Jogtudományi Intézetből végül 1967 végén távozott, *„mert olyan elvi ellentéteink voltak, amelyeket nem lehetett feloldani”*.⁷⁰

KUTATÓBÓL PROFESSZOR

Mádl 1968–1971 között másodállású docensként oktatott az egyetemen.⁷¹ 1971-től főállású docens, 1975-ben egyetemi tanárrá

⁶⁸ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 158.)).

⁶⁹ L. különösen: MTAL IX. osztály iratai, 5–9. dobozok anyaga.

⁷⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.). Az MTA ÁJI-ban fennálló másodállás megszüntetésére: Változásbejelentő lap és feljegyzés (MTAL 576/6. dosszié).

⁷¹ Mádl Ferenc életrajza (1974. 11. 19.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

nevezték ki.⁷² Az MTA adminisztrációjában szerzett ismereteire az egyetemen is igényt tartottak, ezért hat éven át (1971–1977) dolgozott a rektori hivatalban. 1971–1974 között az ELTE Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője, 1974–1977 között nemzetközi ügyekért felelős rektorhelyettes volt. Munkáját itt is közmegegyezésre végezte, ezért mandátuma lejártakor az Egyetemi Tanács arany emlékéremmel jutalmazta, ugyanis Mádl professzor *„[m]agas szintű oktató-nevelő és tudományos munkája mellett alakította ki kiterjedő nemzetközi kapcsolataink szervezeti feltételeit. Az egyetemi igazgatásnak talán a külügyek képezik a legérzékenyebb pontját. Mádl elvtárs nevéhez számos külföldi intézménnyel kötött együttműködési szerződés előkészítése és végrehajtása fűződik, amelynek hasznát mindenekelőtt tanszékeink élvezhetik. Mádl elvtárs szerény és mindig készséges magatartásával nemcsak szakmája, hanem közéleti szerepkörében is tekintélyre és általános megbecsülésre tett szert mindenütt, ahol képviselhette intézményünket.”*⁷³

Mádl Ferenc működésének elsődleges terepe azonban a tanszéki oktató-kutatómunka maradt.⁷⁴ Az Állam- és Jogtudományi Intézetből hozott nemzetközi magánjogi és kereskedelmi jogi témákra egy teljesen új kutatási irány, majd egy új tanszék (Nemzetközi Magánjogi Tanszék)⁷⁵ épült rá. *„[J]avaslatomra létrejött egy nagyobb tanszék a nemzetközi személyi, vagyoni, gazdasági, forgalmi jog művelésére és oktatására. Ezt most Nemzetközi Magánjogi Tanszéknek hívják. Viszonylag hamar elkezdtem foglalkozni az európai integrációval. Az európai integráció, mint álmom, megkísértett akkor engem is, bár nem*

⁷² Mádl Ferenc életrajza (1974. 11. 19.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié), ELTE Értesítője 1975/1976 (Bp., 1976. 6.).

⁷³ ELTE Értesítője 1977/1978 (Bp., 1978. 10.).

⁷⁴ „Professzor ő a szó igazi értelmében. Nem egyszerűen a tananyagot, hanem a társadalomról és jogról vallott hitvallását tárta hallgatói elé. Rengeteget tett fiatalabb, sokszor évtizedekkel fiatalabb munkatársai szakmai pályafutása érdekében. Tudományos tekintélyével, együttműködési készségével igazi szakmai műhelyt teremtett” – méltatta születésnapján az ünnepelt érdemeit az ELTE rektora. (Mezey Barna: Köszöntő, In: Király Miklós (szerk.): *Fabula de te narratur*. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 11.)).

⁷⁵ 1986. 12. 31-ig Nemzetközi Magánjogi Szakcsoport, 1987. 01. 01-jétől Nemzetközi Magánjogi Tanszék (mindkettő Mádl Ferenc vezetése alatt) (ELTE Értesítője 1986/1987 és 1987/1988 (Bp., 1988. 121.)).

hittem, hogy ez számunkra valaha valóság lesz. Az ötvenes évek végén a Közös Piacról szóló cikkek inkább frazeologikus írások voltak s nem tudományos dolgozatok. Azt hiszem, nekem sikerült tárgyyszerűen és tudományosan elemezni ezt a világot. [...] Az ELTE-n a Közös Piac segítségével létrehoztuk az Európaügyi Központot⁷⁶” – emlékezett vissza ezekre az évekre a rendszerváltást követően.⁷⁷

Mádl integrációs kutatásai egyértelműen az egyetemi oktatással párhuzamosan mélyültek el, de az Akadémiával sem szakadt meg a kapcsolata. Ebben az időszakban kutatási témái tekintetében elsősorban Nizsalovszky Endrével és Szászy Istvánnal állt szoros kapcsolatban. Előbbi az 1974-ben megvédett doktori disszertációjának egyik opponense, utóbbi a bírálóbizottság elnöke volt.⁷⁸ Szászyval a magyar nemzetközi magánjogi kódex 1968-as tervezetén is együtt dolgozott.⁷⁹ A doktori értekezés elkészítését és benyújtását minden illetékes szerv (az egyetemi szervezetek és az akadémiai bizottságok) támogatta, mert egybehangzó véleményük volt, hogy Mádl Ferenc *„[t]udományos munkája a kandidátusi fokozat megszerzése óta újabb lendületet vett. Több könyve jelent meg részben magyar, részben különféle idegen nyelveken. Munkái a polgári jog, a nemzetközi magánjog, továbbá az összehasonlító magán- és kereskedelmi jog területére esnek. [...] Az utóbbi években tudományos munkássága egyre szélesebb nemzetközi területekre terjedt ki. Ismételt meghívásokat kapott... nyugati országokba...”*⁸⁰ Eörsi Gyula professzor, az MTA IX. osztályának elnöke ehhez kiegészítőleg annyit fűzött hozzá, hogy *„[a] disszertációján*

⁷⁶ L. még: Martonyi János: Nélküle másként alakultak volna a dolgok, és mások lennének mi is (In: Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011. 90.)).

⁷⁷ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 158–159.)). A tanszék történetére l. részletesen: Király Miklós: A Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék története (Bp., 2023. Kézirat, 14 p.). Köszönöm Király Miklósnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a tanulmányt.

⁷⁸ Az MTA IX. osztály előzetes állásfoglalása Mádl Ferenc doktori eljárásáról (dátum nélkül) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁷⁹ Mádl Ferenc életrajza (1974. 11. 19.), valamint az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztálya által 1973. 05. 29-én a doktori eljárás megindításához kiadott – Eörsi Gyula által aláírt – ajánlása (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁸⁰ Az ELTE vezetésének véleménye Mádl Ferenc doktori eljárással kapcsolatos kérelméről. A TMB Állam- és Jogtudományi Szakbizottságának előzetes döntése Mádl Ferenc doktori kérelméről (dátum nélkül) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

*kívül egy könyve megjelent magyar és angol nyelven, és egy kisebb könyve német nyelven. Nagyszámú tanulmányt írt magyar és külföldi folyóiratokban. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga területen számottevő elméleti tevékenységet fejtett ki, néhány kérdésben... elsőként publikált Magyarországon.*⁸¹

Maga a doktori dolgozat – mint opponensei egyöntetűen kiemelték – témaválasztásában újszerű és aktuális volt. Szerzője a szűkebb tudományterület, a polgári jog szabályainak ismertetésén túl – „*a problémakör helyes megvilágításához*” – más jogterületek, különösen az alkotmányjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog, polgári eljárási jog, nemzetközi jog, munkajog szabályainak vizsgálatától sem riadt vissza.⁸² Bár az értekezés vitája során tételesen nem mondták ki, de mindhárom opponens⁸³ írásából kitűnik, hogy a témaválasztást merésznek tartották. Hiszen bár a vizsgálódásokra hivatalosan a szovjet gazdasági övezet (KGST) kapcsolatrendszerének és fejlődési irányainak értelmezése érdekében került sor, a munka egyértelművé tette – és a jogtudomány eszközeivel meggyőzően be is bizonyította –, hogy a vasfüggöny túloldalán egy, a kapitalista jogrendszereken túlmutató, a gazdasági érdekek által hajtott, de aktív jogfejlesztéssel járó sajátos integráció bontakozott ki. Az opponensi véleményekre adott válaszában Mádl – akarva vagy akaratlanul – Magyarország szempontjából *egyaránt fontosnak* nevezte mindkét formációt. Saját felismeréseire is utalt, amikor már az Antall-kormány tagjaként úgy fogalmazott, hogy a nyugati jogrendszerekről egyre többen „*[f]elismerték, mások régtől hitték, hogy itt van a magyar jogi kultúra főáramának folytatása*”.⁸⁴

⁸¹ A TMB Állam- és Jogtudományi Szakbizottságának előzetes döntése Mádl Ferenc doktori kérelméről (dátum nélkül) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁸² Nizsalovszky Endre opponensi véleménye Mádl Ferenc doktori értekezéséhez (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁸³ Eörsi Gyula, az MTA IX. osztály elnökének javaslatára a Tudományos Minősítő Bizottság által felkért három opponens Nizsalovszky Endre, Haraszi György és Meznerics Iván volt (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁸⁴ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 31.)).

PROFESSZORBÓL KÖZSZEREPLŐ

Mádl Ferenc tudományos karrierje a doktori fokozat megszerzését követően még magasabbra ívelt. 1985–1990 között az MTA Tudományos Minősítő Bizottságának titkára volt,⁸⁵ ami azt jelentette, hogy minden tudományos fokozatszerzéssel kapcsolatos magyarországi kérelem megfordult a kezei között. 1987-ben az MTA levelező, 1993-ban pedig rendes tagjává választották.⁸⁶ Mádl Ferenc, a jogászprofesszor tehát – tehetsége révén – már a diktatúra alatt elért tudományos pályája csúcsára. Szeretett tanítani, folyamatosan publikált, a nevét és munkásságát belföldön és külföldön egyaránt nagyra értékelték.

Kutatási témái és nemzetközi kapcsolatai révén azonban az átlagnál jóval előbb és jóval összetettebben látta az 1970-es és 1980-as évek politikai és gazdasági mozgásait, az ország helyzetének nemzetközi szinten bekövetkező változásait. *„Aztán jöttek a rendszer nyilvánvaló válságjelei: a gazdasági reformok..., a kelet-nyugati együttműködés sűrűsödése (csatlakozás a GATT-hoz, a Nemzetközi Valutaalaphoz, a Világbankhoz...), a politikai liberalizálódás folyamatai, az eladósodás, a felzárkózás vagy végleges leszakadás felismert alternatívájából adódó elkecsesedett törekvés, kijutni az örvényből. Feltámadt '56 szelleme, a szabadság erői sodró társadalmi folyamattá erősödtek”*⁸⁷ – foglalta össze tömören, már miniszterként a már doktori értekezése benyújtásakor érezhetővé váló válságjelek nyomán meginduló folyamatok irányát. A nyolcvanas évek második felére *„Magyarországon mintegy*

⁸⁵ Vö.: a Tudományos Minősítő Bizottság személyi összetételéről szóló 1038/1984. (VIII. 22.) MT határozatot és a TMB titkárának felmentéséről szóló 1106/1990 (VI. 13.) MT határozatot.

⁸⁶ Az 1986-os ajánlás szerint Mádl Ferenc a *„...szaktudományát a nemzetközi kutatáshoz mérve is magas szinten műveli, és személyiségével, állampolgári és erkölcsi magatartásával... méltán kiérdemli a tudományos közvélemény és a magyar társadalom megbecsülését.”* (Peschka Vilmos és Kulcsár Kálmán 1986. 10. 02-i ajánlása a levelező tagság ügyében, MTAL 429. d. 699/429. dosszié). Érdemes megjegyezni, hogy Kulcsár és Peschka akadémikusok már 1981-ban javasolták Mádlt levelező tagnak (Magyar Tudomány 1981/11–12. 877–878.). A témára átfoogán l. még: Földi András – Hamza Gábor: „A megnyesett fa kiszöldül”. Áttekintés a jogtudósok MTA tagságáról 1945 után (Magyar Tudomány 2022/7. 897–909.).

⁸⁷ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 31.)).

észrevétlenül társadalmi-gazdasági forradalom »tört ki«, békés forradalom vált általánossá» – állapította meg.

Mádl a rendszerváltás előtt nem vett részt a szervezkedésben: „...megmaradtam a szakmám keretei között”.⁸⁸ Ez azonban nem akadályozta meg, hogy 1988-as akadémiai székfoglalójában alig kódolva beszéljen a változások és a nyugati kapcsolatfelvétel szükségességéről. A beszéd fél évvel később nyomtatásban is megjelent.⁸⁹ 1989-ben pedig az ELTE oktatóit és diákjait egyaránt magával ragadó események őt is megérintették. „[A]mulva figyeltem az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásait. Ott fedeztem fel Antall Józsefet, akiről rögtön láttam, hogy tudja, hogy mit akar.”⁹⁰ A későbbi miniszterelnököt nem ismerte személyesen, de amikor Antall felhívta telefonon,⁹¹ tudta, hogy nem mondhat nemet. „Erkölcsei kötelességemnek éreztem, hogy... jogi ismereteimmel az annyira várt átalakulást szolgáljam.”⁹²

Azzal, hogy a felkérést elfogadta, életének több mint két évtizedig tartó új szakasza vette kezdetét, amelynek során Mádl Ferenc, a köztisztviselőtanár és tudós közszereplővé vált. Vajon mi motiválhatta a váltásban, hogy a tudományos életben mindaddig elért eredményeit háttérbe helyezve a közéletbe lépjen át? Mádl később, Antall Józsefre emlékezve világosan megfogalmazta saját politikai krédóját, amelynek megvalósításáért egészen a haláláig munkálkodott: „...nemzeti liberális gondolkodás, a nemzeti-népi elkötelezettség, a keresztény-európai értékrend és az atlanti gondolat, a demokrácia, a jogállamiság, a szociális piacgazdaság, az ország szuverenitásának helyreállítása és az európai örökség egyértelmű

⁸⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁸⁹ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország (Jogtudományi Közlemények 1988/6. 442–449.).

⁹⁰ Mádl többször elmondta, hogy az eseményeket a televíziót nézve követte, ám nyilvánvaló, hogy az események alakítói közül többekkel, tanárkollégáival, hallgatóival a jogi karon személyesen is eszmét cserélhetett. Az idézet helye: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁹¹ Mádl Ferenc: „Benn vagyunk a fősodorban.” Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 11–12.)). Antall felkérésének hátterére l. bővebben: O'sváth György: Élettörédek (Csenger-Bp., O'sváth Alapítvány, 2017. 146–147.).

⁹² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

vállalása”.⁹³ Hosszú évtizedek alatt kiérlelt szavak, amelyek részben – bármennyire is belső emigrációban élt ő is,⁹⁴ mint számos más magyarországi értelmiségi pályatársa – már korábbi kutatásai során is foglalkoztatták, és részben, amennyire ez lehetséges volt, korábbi munkáiban is megjelentek.⁹⁵ Bár mindvégig hangsúlyozta, hogy pártonkívüliként politizált, valójában 1990 után – bármelyik tisztségét nézzük – ő is politikus volt, akinek teljesítményét viszont jól jelképezi, hogy a politikai pályafutása elején megfogalmazott értékrendhez két évtizeden keresztül maradéktalanul ragaszkodott, és azok képviseléséhez a politikai térben képes volt folyamatosan többséget is teremteni. Mádl véleményét nem titkolva úgy fogalmazott, hogy *„[a] »jobb« és a »bal« lemerevített fogalmai idegenek számomra; a politikai közéletben természetesen van orientációs szerepük. De ha a család, a tágabb közösség és a nemzet ügyeiről van szó, akkor a gondolkodást és cselekvést ezek érdekei kell vezessék.*”⁹⁶ Vagyis az a hit, hogy az átmenet éveiben szolgálni kell a hazát és a nemzetet, küzdeni mindazon értékekért, amelyeket a szülői házban és az iskolában látott és megtanult, ez vonzhatta őt a közélet mezejére.

AZ ANTALL-KORMÁNY MINISZTERE

A közéletbe kilépve Mádl Ferenc legelőször a vele egy generációba tartozó és hozzá – talán a piarista neveltetés és a négy éven

⁹³ Mádl Ferenc: *„Benn vagyunk a fősodorban.”* Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: *Az európai örökség útjain* (Bp., Athenaeum, 1995. 12.)).

⁹⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁹⁵ Elegendő itt utalni az 1960-as évekből egy jogtörténeti tanulmányára (Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében (Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1960/1-2. 3–88.), illetve az 1970-es évekből a doktori értekezése alapján készült monográfiára (Az Európai Gazdasági Közösség joga (Bp., Akadémiai, 1974.)). 2022–2023-ban – Veress Emőd, illetve Király Miklós professzorok szerkesztésében és a Mádl Ferenc Intézet gondozásában – mindkét munka új kiadásban is megjelent (a bibliográfiai adatokat l. jelen kötet végén).

⁹⁶ *„Ne tételezzünk fel rossz szándékot azokról, akik másként látják a világot”* (Magyar Nemzet 2002. 08. 19. 6.).

keresztül folytatott jogi tanulmányok hatására⁹⁷ is – nagymértékben hasonlóan gondolkodó politikussal, Antall Józseffel találkozott. A miniszterelnökkel a közös munka során rövid idő alatt mély bizalmi kapcsolatba került, amely a kultuszminiszteri kinevezést megelőzően még szorosabbá vált.⁹⁸

Mádl professzort Antall előbb az Európa-ügyek miniszterének kérte fel,⁹⁹ de ezen kívül tudománypolitikával,¹⁰⁰ privatizációs és bankfelügyeleti ügyekkel is foglalkozott mint tárca nélküli miniszter.¹⁰¹ Portfóliójához tartoztak még *„az európai és nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatok. Ennek kutatója voltam, nem kevés nemzetközi tapasztalatot szereztem, elfogadtam, hogy megpróbálom a gyakorlatban is csinálni.”*¹⁰² Az idetartozó ügyek közül itt csupán a Bős-Nagymaros-i Vízlépcsővel kapcsolatos diplomáciai tárgyalások megemlézésére

⁹⁷ Antall József *„[n]em csak történész volt. Négy évig jogot is tanult. Nagy közjogi műveltsége és tájékozottsága volt.”* Mádl Ferenc: *„Benn vagyunk a fősodorban.”* Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 12.)).

⁹⁸ *„[K]apcsolatunk természetesen nagyon intenzívvé vált, nem csak a kormány-ülések keretében, hanem személyes megbeszéléseinken is. [...] Különösen akkor beszélgettünk sokat, amikor a kultusztárca átvételéről volt szó.”* (Mádl Ferenc: Felelősség a kultúráért. Érték és irány – konferencia az antalli örökségről, Magyar Szemle 1996/2. 171.). A két ember szoros bizalmi kapcsolata a munkatársak számára is egyértelmű volt: Antall József *„...Mádl Ferencben egyre inkább talált támaszra, hűséges barátira és komoly szellemi partnerre, bár ők csak a kormányalakítás idején ismerkedtek meg egymással közelebről”* – emlékezett vissza évtizedekkel később Kodolányi Gyula (1990. május: Antall József kormányt alakít – A Hungarian Review interjúja (2. rész), Magyar Szemle 2015/3–4. 9.). L. még: Granasztói György: Az ellenpélda (In: Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011. 36.)).

⁹⁹ Az európai integrációval kapcsolatos kormányzati feladatok koordinálására tárcaközi bizottság létrehozásáról szóló 1023/1992. (IV. 23.) kormányhatározat (MK 1992/42. 1498.).

¹⁰⁰ L.: A Kormány átalakításával összefüggő egyes szervezeti és felügyeleti intézkedésekről szóló 1015/1993. (III. 3.) kormányhatározat (MK 1993/25. 1332–1333.), valamint A Tudománypolitikai Bizottság és a Tudománypolitikai Tanács létesítéséről szóló 1020/1990. (VII. 17.) kormányhatározat (MK 1990/81. 1699.). Tudománypolitikával kapcsolatos feladatairól és gondolatairól l. bővebben: A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1328–1336.).

¹⁰¹ Mádl Ferenc: *„Benn vagyunk a fősodorban.”* Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 12.)). L. még: 71/1990 (V.24.) KE határozat (MK 1990/51. 1184.).

¹⁰² A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

nyílik lehetőség, amelyek intézésében kormánybiztosként¹⁰³ 1991-től egészen 1993 elejéig aktívan közreműködött.¹⁰⁴

1993 februárjában Mádl professzort művelődési és közoktatási miniszterré nevezték ki. A kinevezés meglepetésként hatott, pedig a miniszterelnök valójában jól mérte fel, hogy a posztra Mádl nemcsak jogi végzettsége – a tárcánál ekkor több fontos törvény előkészítése zajlott –, hanem személyes habitusa miatt is kiválóan alkalmas. Mádl a várakozásoknak megfelelően professzionálisan menedzselte a tárca jogalkotási tevékenységét. *„Kultuszminiszterként új jogi alapokra kellett helyezni a magyar művelődés és oktatás alapkérdéseit.”*¹⁰⁵ Ennek jegyében minisztersége alatt fogadta el a parlament a közoktatási törvényt, a felsőoktatási törvényt, a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvényt, illetve a kulturális és tudományos támogatási rendszer alapját képező Nemzeti Kulturális Alapról, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alapról szóló törvényeket. Mádl nemcsak a törvénytervezetek elfogadtatásához, hanem általában a tárcához tartozó jogszabályok előkészítéséhez is jelentős energiákat mozgósított. Egyik legnagyobb sikere a Nemzeti Alaptanterv koncepciójának kidolgozásához kötődik. Ezt a koncepciót *„akkoriban nemcsak az ellenzék bírálta hevesen, de a minisztérium vezető munkatársai körében sem volt egyetértés. Amikor rájöttem, hogy az ellentétek kibékíthetetlenek, magam láttam hozzá a NAT megírásához, amelyet a legkülönbözőbb érdekegyeztető fórumok jóváhagytak.”* Mádl Ferenc előterjesztésére döntött a kormány a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj alapításáról is, amely – az akkoriban elsősorban csereprogramokra épülő tudományos ösztöndíjaktól eltérően állami döntés alapján – a

¹⁰³ Köznevelés 1993/9. 2. (Új miniszterünk: Mádl Ferenc).

¹⁰⁴ A vízlépcsővel kapcsolatos tárgyalások történetét, valamint a peres eljárás eseménytörténetét később egy nagyszabású tanulmányban tekintette át (Mádl Ferenc: Bős-Nagymaros tegnap és ma, Magyar Szemle 1998/1–2. 7–41.). A témára újabban és átfogóan l.: Nagy Boldizsár: Bős-Nagymaros: nemzetközi jog, politika, környezetvédelem (Bp., Gondolat, 2024.).

¹⁰⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.). Mádl Ferenc kultuszminiszteri tevékenységére l. bővebben a Jelentés a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1990–1994 közötti tevékenységéről (1994) c. írást jelen kötetben.

legkiválóbb magyar tudósok, illetve tudósjelöltek hosszú távú kutatásainak támogatását tűzte ki célul.¹⁰⁶

Mádl azonban a kultuszminiszteri posztot egyúttal az európai integrációval kapcsolatos, több évtizedes tudományos munkásságára épülő saját véleményének továbbgondolására is felhasználta. Már 1974-ben, a doktori értekezése vitájakor érzékelhető volt, hogy Mádl professzor az európai integráció kapcsán két különböző jelenségről beszélt: egyrészt egy gazdasági téren megindult egységesülésről, amely várhatóan tovább fog mélyülni, illetve a közös európai hagyományokról, amelyek nálunk, magyaroknál első királyunkig, Szent Istvánig nyúlnak vissza. Már tárca nélküli minisztersége idején élénken foglalkoztatta a két szál összekapcsolása. Ekkoriban többször is beszélt a közös európai örökségről,¹⁰⁷ illetve a magyar jogi kultúra európai meghatározottságáról.¹⁰⁸ Kultuszminiszterként is különös figyelmet fordított az európai kapcsolatok kiépítésére és elmélyítésére, akár az egyetemi kutatási és csereprogramokra, akár a felsőoktatási fejlesztésekre gondolunk.¹⁰⁹ A közéletben való részvétele során – miniszterként – szerzett gyakorlati tapasztalatai nyomán korábbi témájához teljesen új oldalról közelített. Az európai integráció jövőjével kapcsolatos meglátásait néhány hónappal miniszteri munkájának befejezését követően A kultúra jövője az európai integrációban címmel megtartott akadémiai székfoglalójában összegezte.¹¹⁰ Mádl itt egy gazdasági integrációból induló és kulturális területekre kiterjedő európai integrációról beszélt, ami nemcsak egy lehetséges fejlődési

¹⁰⁶ Mádl Ferenc utólag visszatekintve „*nagyon fájlalta, hogy a vallás- vagy erkölcstan tanítása nem vált gyakorlattá. Ugyanakkor az NKA létrejötte kifejezetten elégedetté tette, mert a posztkommunista demokráciákban egyedülállóan sikeres mecenatúra-rendszert látott benne, amelyet más régiós országokban is modellnek tekintettek.*” (Gróh Gáspár szíves közlése)

¹⁰⁷ Mádl Ferenc: Az európai értékeknek elkötelezve (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 16.)).

¹⁰⁸ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 24.)).

¹⁰⁹ Mádl Ferenc: EU (EK) és más külső erőforrások a magyar felsőoktatásban (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 75–81.)).

¹¹⁰ Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 82–105.)). Az anyagot később átdolgozva és kibővítve is közzétette (Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (Magyar Szemle 1995/5. 479–500.)).

irány, hanem a további egységesülés, sőt, a továbblépés egyetlen lehetséges útja. „[L]átnunk kell, hogy Európa mindenekelőtt kulturális közösség, amely a múltból nőtt ki, és kultúrájának kohéziós értékei nélkül nem létezhet. [...] az óhajtott és teljesebb európai egység a kulturális kohéziós erők nélkül nem tud kibontakozni...”¹¹¹ Mádl professzor – áttekintve a szerződések rendelkezéseit és a közösségi intézmények gyakorlatát – arra jutott, hogy a kulturális célok és értékek jelen vannak az Európai Unió mindennapjaiban. Dolgozatának egyik megállapítása, hogy világos stratégia mentén tovább kell építeni a kulturális együttműködéseket; erre különböző példákat is említ a miniszteri gyakorlatából. A legfontosabb megállapítása azonban az, hogy a „...nemzeti mellett... az európai identitástudat kell a nagy európai álom megvalósításához, és itt az erőforrások a kultúrában vannak”.

A KONZERVATÍV TÁBOR EGYSÉGÉNEK EGYIK KOVÁCSA

Mádl ekkor már ráérezett, hogy a közös európai örökség gondolata nemcsak Magyarország szempontjából a legfontosabb fogalom és célkitűzés, amelyből – mintegy alapfogalomból – politikai hitvallásának minden eleme kibontható, hanem ehhez egyúttal saját pályafutása valamennyi mozzanata is kapcsolódik – a szülői háztól a gimnáziumon át az európai integrációt elemző doktori értekezésen keresztül a pályája addigi csúcsát jelentő miniszteri szélig. Az Antall-kormányban eltöltött időszak legfontosabb beszédeit és írásait tartalmazó kötet valószínűleg ezért kapta *Az európai örökség útjain* címet. A könyv maga összegzésnek, lezárásnak készült, de valójában inkább az addigi gondolatok összefoglalásának tekinthető, amelyből a következő időszak legfontosabb koncepciói meríthettek.

Az első szabadon választott kormány támogatottságát ugyanis a reformok elindítása és karizmatikus vezetőjének halála teljesen

¹¹¹ Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 82–105.)).

felemésztette. A két legfontosabb feladat ezért a széthullott tábor összefogása, valamint egy új, közös program megalkotása volt. Mádl Ferenc, „...az egyik legelismertebb tagja a '94-ben megbukott kormánynak”,¹¹² mindkét területen kiemelkedő szerepet vállalt.

A szervezésben azért, mert úgy vélte, hogy „[p]olgári alternatíva nélkül mit sem ér az egész rendszerváltozás...”.¹¹³ Ennek részeként a három akkori ellenzéki párt, az MDF, a FIDESZ és a KDNP jelöltjeként megmérette magát a köztársaságielnök-választáson. Az 1995-ös „...elnökjelöltségben semmi rizikó nem volt...” – emlékezett vissza erre később.¹¹⁴ Annál összetettebb feladat volt a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület létrehozása, „amely iszonyatosan nagy munkával és felelősséggel járt”.¹¹⁵ Az egyesületet 1996-ban jegyezték be, elnöke 1996–2000 között Mádl Ferenc volt.¹¹⁶ „Meggyőződésem..., hogy világszerte növekszik a civil szervezetek jelentősége, a pártok szerepe az emberek megszólításában csökken. [...] Szükség van az önszerveződő civil csoportokra”¹¹⁷ – utalt később az alapítás hátterére már köztársasági elnökként –, ám a civil szervezetekben ő nem csupán a szervezési munka keretét, hanem az általa az értelmiségi ember egyik fontos tevékenységének, a közös gondolkodásnak a színterét is látta. Az 1994–1995-ben az O'sváth György és Mádl Ferenc kezdeményezésével¹¹⁸ alapított Nemzeti Kör¹¹⁹ működése során (legalábbis a kilencvenes években) mindkét feladat ellátását felvállalta:

¹¹² Orbán Viktor: Köszöntő Mádl Ferenc 80. születésnapján (Magyar Szemle 2011/3–4. 4–5.).

¹¹³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

¹¹⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

¹¹⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

¹¹⁶ L.: <https://mpee.hu> (2021. 03. 12.), Az MPEE egyforma távolságot tart a polgári értékrendű pártoktól (Magyar Nemzet 2000. 06. 26., 1., 3.)

¹¹⁷ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

¹¹⁸ O'sváth és Mádl egyaránt úgy nyilatkoztak, hogy a Nemzeti Kört közösen alapították (O'sváth i. m. 167. és Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)).

¹¹⁹ O'sváth i. m. 167–169. A Nemzeti Kör 2006-ban szűnt meg (Heti Válasz 2006. 09. 28. 6. (Megszűnt a Nemzeti Kör), Magyar Nemzet 2006. 06. 17. 6. (Közlemény), Magyar Nemzet 2006. 09. 26. 2. (Nyilatkozat)).

egyrészt „megpróbálta a széttagolt ellenzéki pártokat közelíteni egymáshoz”, másrészt viszont – a mai politikai agytrösztök (think tank) korai előzményeként – szerepet vállalt egyes koncepciók és cselekvési tervek kidolgozásában. Mádl az alulról szerveződés és a közös gondolkodás társítását olyan fontosnak érezte, hogy a köztársasági elnöki megbízatását követően egy másik értelmiségi csoporthoz¹²⁰ is csatlakozott, ugyanis „...közreműködő felelősségünk harmonizáló hajtóerejére is szükség lehet, és... szükség van a szellemi cselekvésre”.¹²¹

Az új közös program megalkotásában Mádl alapvetően két formában vett részt: a közös gondolkodás különböző köreiből, mint azt a fentiekben láthattuk, illetve nemzetközileg ismert és tisztelt tudósként, az uniós integráció szakértőjeként, témáját folyamatosan továbbfejlesztve. Ez utóbbi vonulat a már említett 1994-es akadémiai székfoglaló beszéddel és a miniszteri időszakot összegző 1995-ös kötettel kapott nagyobb lendületet. A téma ekkor már kitört a szűk tudományos keretek közül, hiszen az uniós csatlakozás és az ország EU-n belüli helyének és lehetőségeinek felmérése a közéletben is prioritásnak számított. Ezért is volt fontos döntés, hogy Mádl az integrációval kapcsolatos írásait elsősorban egy közéleti periodikában, a Magyar Szemlében adta közre.¹²²

¹²⁰ Ezt a kört 2004-ben kezdte el szervezni Granasztói György, Mádl Ferenc csupán köztársasági elnöki megbízatása végén lépett be ide, ám az ötlet tőle eredt (Granasztói György: Előszó (In: Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban (Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2011. 5.)). A kör több esszéket is közzétett az évek során (2007, 2011), és Mádl Ferenc halálát követően az ő nevét vette fel (<https://hirado.hu/2016/08/11/kiemelkedo-es-kiveteles-szemelyisegkent-emlekezeik-meg-a-madl-ferenc-kor-granasztoi-gyorgyrol/#>, 2021. 03. 12.).

¹²¹ Mádl Ferenc: Előszó (In: Granasztói György – Kodolányi Gyula (szerk.): Magyarország ma és holnap (Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2007. 7.)).

¹²² L. különösen: Magyarország útja az Európai Unióba (Magyar Szemle 1997/1–2. 7–19.), Magyarország EU-tagsága: érvek és ellenérvek (Magyar Szemle 1997/5–6. 49–56.), Csáky Zoltán: Beszélgetés az integrációról Mádl Ferencsel (Magyar Szemle 1998/3–4. 69–74.), Erkölcsi értékek az európai integrációban (Magyar Szemle 2001/3–4. 7–11.).

A III. KÖZTÁRSASÁG MÁSODIK ELNÖKE

Göncz Árpád köztársasági elnök¹²³ második mandátumának kitöltését követően az 1998-tól kormányzó erővé váló egykori ellenzéki pártok ismét Mádl Ferencet jelölték a posztra. Jelöltsége mellett erős érvek szóltak, hiszen *„Mádl Ferenc a ma kormányzó koalíció politikai ideáljainak megtestesítője, az elmúlt évtized politikai történeteiben játszott szerepével is emblematikus alakja. Tagja az Antall-kormány-nak, a Fidesz–MDF együttműködés kezdetén, 1995-ben közös köztársaságielnök-jelölt, a Polgári Együttműködés elnöke, s így a mai koalíció mögötti társadalmi koalíció megteremtésében is kiemelkedő szerepe van.”*¹²⁴

Az újabb jelöltségről Mádl professzort nehezen lehetett meggyőzni.¹²⁵ *„Sokáig ellenálltam, aztán... arra jutottam, hátha éppen ez a nem várt és nem kívánt feladat... vált ki belőlem további emberi erőt az életben való tisztességes helytálláshoz. Nem gondoltam a politikai alkukra, csak a szolgálatra, hogy segíteni tudok.”*¹²⁶

Mádl Ferenc 2000–2005 közötti elnöki időszakának céljait és eseménytörténetét hosszan lehetne elemezni, itt azonban csak a legfontosabb törekvések említésére nyílik lehetőség. Tevékenységének

¹²³ Göncz Árpád (1922–2015) két cikluson keresztül, 1990–2000 között volt a Magyar Köztársaság elnöke. Életútjára és elnöki tevékenységére l. bővebben: Dae Soon Kim: Göncz Árpád (Bp., Scholar, 2011.).

¹²⁴ Gáspár G. János [Gróh Gáspár]: A magától értetődő meglepetés (Magyar Szemle 2000/7–8.). Az írás gyűjteményes kötetben is megjelent (Gróh Gáspár: A következmények országa. Gáspár G. János közéleti kritikái (Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2011. 41–45.)).

¹²⁵ L. erre például Orbán Viktor születésnapi köszöntőjét: *„Mindig is azt gondoltam, hogy valahogy könnyebb volt Neked vállalni az esélytelen köztársaságielnök-jelöltséget, mint a biztos befutónak számító köztársaságielnök-jelöltséget.”* (Magyar Szemle 2011/3–4. 6.). Egy évtizeddel később hasonlóan emlékezett vissza Mádl vonakodására egyik közeli munkatársa, Gróh Gáspár: *„A politikai folklórban élnek legendák arról, hogy miként kellett rávenni arra, hogy 2000-ben vállalja köztársasági elnöknek jelölését. Arra kevesen emlékeznek, hogy öt évvel korábban könnyen elfogadta ezt a szerepet, vagyis vállalta azt a parlamenti megmérettetést, ahol a kétharmados kormánypárti többség ellenében egy ellenzéki jelölt sikere föl sem merülhetett. Akkor könnyű volt igent mondanía, hiszen biztosra vehette, hogy nem lesz elnök belőle.”* (Gróh Gáspár: Elnök úr kilencven éves lenne... – Mádl Ferenc emlékezete (Magyar Szemle 2020/11–12.)).

¹²⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

középpontjában – ahogy az már politikai pályafutása korábbi szakaszában is megmutatkozott – a közelgő európai uniós csatlakozás, illetve az ország és a nemzet előtt a csatlakozással megnyíló lehetőségek feltérképezése álltak. Hivatalba lépésekor már közel négy évtizede tanulmányozta az európai integráció jogát. Tapasztalatánál fogva nemcsak a létező szabályokat ismerte, hanem az integráció továbbfejlődésének lehetséges irányjaival, a bővítés révén megnövekedő unió előtt álló problémákkal is tisztában volt. Európa-joggal foglalkozó tudósként pedig egyes kérdésekben saját véleményét is meg kívánta fogalmazni.¹²⁷ Az EU-val kapcsolatos megnyilatkozásainak a fentiek miatt bel- és külföldön egyaránt különös súlya volt.

Úgy is lehetne fogalmazni, hogy Mádl köztársasági elnökként két szinten politizált: egyrészt – kifejezve a nemzet egységét – ellátta mindazokat a feladatokat, amelyeket a magyar alkotmány és a jogszabályok számára előírtak. Sőt többet is, és itt érdemes felidézni a környezetvédelem vagy a kisebbségek helyzetén belül a romakérdés ügyét boncolgató beszédeit. Másrészt azonban – szóban és írásban – rendszeresen megnyilatkozott az Európai Unióval kapcsolatos ügyekben. Ilyenkor azonban nem csak elnökként, hanem az adott téma egyik nemzetközileg is elismert szakértőjeként szólalt meg. Közérthetően megfogalmazott iránymutatásai belföldön széles közönséghez szóltak: az egyszerű állampolgárhoz éppen úgy, mint a magyar értelmiséghez és a politikai elithez is. Mádlnak azonban hosszú oktatói, kutatói és ekkor már egy évtizedes politikai karrierje során széles körű nemzetközi kapcsolati hálója is kialakult. Az Unióval kapcsolatos gondolatait tehát különböző nemzetközi fórumokon is megfogalmazta. Ilyenkor – kiváló diplomáciai érzékről téve tanúbizonyságot – rendszeresen hangsúlyozta a magyar és (nyugat)-európai történelmi és kulturális párhuzamosságokat is.

¹²⁷ Erre nézve l.: a 2004-es kötetben megjelent beszédeket és írásokat. Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában (Bp., KJK-Kerszöv, 2004), valamint: A demokrácia, a jog uralma, az emberi jogok tisztelete köti össze az Európai Unió nemzeteit. Interjú Mádl Ferencsel (Falus Tamás (szerk.): Pályakép-tár (Bp., Complex, 2006. 30–34.)). Részletesen l. még: az Utópia szigétől az Európai Unióig c. tanulmányt e kötetben.

Mádl professzor, aki tíz évvel korábban a gazdasági kapcsolatokon alapuló integráció továbbvitele helyett a kulturális alapokon álló európai közösség létrehozása mellett érvelt, köztársasági elnökként ismét számba vette az integráció előtt álló kihívásokat. Ezeket már az elnökként elmondott egyik első beszédében¹²⁸ összefoglalta. Egyik legfontosabb gondolata, hogy a „távolabbi közös perspektívákkal”, mint „föderális állam, igazi európai parlament, igazi európai választott köztársasági elnök, igazi európai végrehajtó hatalom” szemben „a mérleg másik serpenyőjében” elvárásokat is meg kell fogalmazni. „[E]nnek a közösségnek jóban-rosszban, a kölcsönös bizalom és a közösen vallott értékek jegyében közösen kell elébe néznie sorsának. A másik, hogy a legkisebb föderális állam is csak a tagállamok népének hatalmából származtatott szerződésből születhet, a nemzeti szuverenitás forrását nem hagyhatjuk el. [...] A harmadik, hogy az integráció magasabb fokára lépve is gazdagabbá kell válnia a nemzeti kultúráknak, a jobban kell élnünk szabadságjogainkkal...”¹²⁹

Hogy mit értett – magyarként – szabadságjogok és közösen vallott értékek alatt, azt érdemes itt külön is megemlíteni. Mádl az Európai Alapjogi Chartát „a jövőendő európai alkotmány legfontosabb rész[eként]” fogta fel. „Ez a karta az európai identitás foglalatja lesz” – hangsúlyozta, hiszen a „...politikai unióhoz alkotmányra van szükség. Minden alkotmány alapvető elvek és erkölcsi értékek fundamentumán nyugszik.” Azonban egy ilyen alkotmánynak mindenképpen ki kell térnie a kisebbségvédelemre, éppen ezért – jelentette ki még egy tagjelölt, felvételre váró ország államfőjeként – „[v]éleményem szerint a kartát mindenekelőtt a kisebbségi jogok felsorolásával kell kiegészíteni”.¹³⁰ A kisebbségvédelem, amelyet már Európa-ügyi miniszter-

¹²⁸ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnapról holnapig. Beszéd az ELTE ÁJK-n tiszteletbeli doktorrá avatásakor (2000. 09. 01.) (Becker Pál (szerk.): A Köztársasági Elnöki Hivatal Évkönyve 2000/2001. (Bp., KEH, 2002. 81–85.)). Érdemes itt megemlíteni, hogy egykori diákját mindkét alma matere díszdoktorává avatta: Pécsen 1998-ban, Budapesten 2000-ben vette át az oklevelet (a pécsi előterjesztést l.: PTE EL VIII.201.b. 274. d. 11-7/1998. Előterjesztés a JPTE Szenátusának 1998. május 14-i ülésére. Pécs, 1998. április 30.).

¹²⁹ A KEH Évkönyve 2000/2001. 85.

¹³⁰ Mádl Ferenc: Erkölcsi értékek az európai integrációban (Magyar Szemle 2001/3–4. 7–11.).

ként is felvállalt,¹³¹ Mádl elnökségének másik kiemelt gondolata volt. A témának, amelyet megválasztásától kezdve mind bel-, mind külföldön folyamatosan hangsúlyozott, különös aktualitást adott a 2004-es magyarországi állampolgársági népszavazás.

Mádl tudományos teljesítményét mutatja, hogy a két témához: az integrációhoz és a kisebbségi jogokhoz egységesen közelített. Ezzel a vizsgálati módszerrel azonban a kisebbségi jogokat is átemelte az elnöki síkról a tudomány világába, ahol javaslatának a nemzetközi és az Európa-jog kutatójának több évtizedes szakmai tekintélye különös nyomatékot adott. 2003-ban és 2004-ben a Magyar Állandó Értekezleten elmondott beszédeinek hatása emiatt is túlnyúlt az elnöki időszakon, és ennek köszönhetően bírt jelentős befolyással a jelenlegi állampolgársági szabályok megalkotására.

AZ EURÓPAI ÁLLAMFÉRFI

Mádl elnöki szerepfelfogásának és munkájának sikerességét jelzi, hogy bár a politikai jobboldal jelöltjeként került az elnöki székbe, mégis egész ciklusa alatt az ország egyik legnépszerűbb politikusának számított.¹³² Leköszönésekor tevékenységét valamennyi

¹³¹ „[E]urópának ma régióinkban a nemzeti, etnikai, vallási és más kisebbségek kisebbségi jogainak biztosítását is jelentenie kell. A közös Európa, egy ilyen Európához való csatlakozás a nemzeti és kisebbségi konfliktusok átfogó feloldását és rendezését is megköveteli.” (Mádl Ferenc: Az európai értékeknek elkötelezve (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 17–18.)).

¹³² „...2000 nyarán került a politikusi listára Mádl Ferenc, s... mindjárt a legnépszerűbb személyiségek közé került. Kifejezetten magas, 63–65 közötti pontszámokat kapott a lakosságtól, s mind a mai napig a három legrokonszenvesebb politikus között találhatjuk. Mádl a következő években is közkezdveltségnek örvendett. 2001 és 2003 között viszonylag stabilak voltak a vele kapcsolatos vélemények: 60 és 67 közötti pontszámokkal az első vagy második legnépszerűbb közszereplő volt. 2004-ben őt is elérte a politikusok presztízsének csökkenése: volt, hogy indexe alászorult a 60 pontnak. Mindazonáltal többnyire Mádl vezette a rangsort, ahogy az idei évben [2005 – D. E.] is övé volt a rokonszenvlista első helye.” (A köztársaság élén, 168 óra 2005. 05. 26. 8–9.).

parlamentari párt és közjogi méltóság elismerte és méltatta.¹³³ Az újabb jelöltsége érdekében indított kampány ugyancsak a népszerűségét mutatta. Mádl professzor azonban már eredetileg jelezte, hogy csak egy terminust vállal, és ragaszkodott a döntéséhez. „[N]agyon szereti a hivatását, a tanítást, a jogtudományt. Szeretném, ha azzal töltene az idejét, amire igazán vágyik” – indokolta meg a felesége, hogy a férje miért tért vissza – díszdoktorként és professzorként – az egyetemre.¹³⁴

A következő fél évtized sem telt azonban visszavonultságban. Bár ekkoriban Mádl elsősorban tudósként foglalkozott továbbra is uniós,¹³⁵ majd közjogi¹³⁶ témákkal, illetve nyilatkozott meg – elvértve – közéleti kérdésekben,¹³⁷ véleményének a volt közjogi méltóság tekintélye különös súlyt adott.

Véleményére külföldön továbbra is odafigyeltek, amelyet a Wartburg-díj 2007-ben történt odaítélése is jól jelzett. Mádl, aki

¹³³ Érdemes itt két baloldali véleményt felidézni. Szili Katalin szocialista házelnök véleménye szerint Mádl „példája is bizonyította, hogy egyértelmű politikai értékekkel kötődésekkel bíró személyiségből is lehet közbizalmat élvező, tekintélyes köztársasági elnök.” (Bekezdések az elnökről, Heti Válasz 2005. 08. 04. 14.). Kuncze Gábor, az akkori kormánypártok egyikének, a Szabad Demokraták Szövetségének elnöke úgy fogalmazott, hogy Mádl „[m]indvégig felelősségteljesen, az alkotmány betűjét és szellemét tiszteletben tartva járt el. [...] Méltó államfője volt Magyarországnak.” (Tisztelességgel tette a dolgát az államfő, Magyar Hírlap 2005. 08. 04. 5.).

¹³⁴ Mádl Dalma: A szeretet diplomatája (Heti Válasz 2005. 08. 04. 16.). Hasonlóan nyilatkozott Mádl professzor is: A demokrácia, a jog uralma, az emberi jogok tisztelete köti össze az Európai Unió nemzeteit. Interjú Mádl Ferencel (Falus Tamás (szerk.): Pályakép-tár (Bp., Complex, 2006. 33.)).

¹³⁵ Itt csupán utalni lehet a szélesebb közönségnek szánt, a Magyar Szemle hasábjain megjelent írásaira, valamint a Quo vadis Europa? című kötetben megjelent beszédeire és írásaira.

¹³⁶ L. például: egyik utolsó munkáját (Mádl Ferenc: A törvények szelleme, In: Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban (Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2011. 21–25.)).

¹³⁷ Itt elsősorban a 2006-os kormányválság időszakában közzétett, többekkel együtt aláírt nyílt levelét kell megemlíteni (Gyurcsány Ferenc úrnak, a Magyar Köztársaság miniszterelnökének! (Magyar Nemzet 2006. 09. 26. 1.)). Ettől eltekintve „óvakodott napi politikai eseményekhez hozzászólni [2011 – D. E.]. Április elején egy, az új alkotmánnyal kapcsolatos konferenciára invitáltam, ám... elutasította a média előtti értékelést” – idézte fel megemlékezésében Zárug Péter Farkas politológus (Mádl Ferenc, a státuszférfi (Demokrata 2011. 06. 01. 39.)).

már az 1990-es évektől több rangos elismerést is megkapott,¹³⁸ ezt a kitüntetést „*a német–magyar kapcsolatok, az európai eszme s annak megvalósítása ügyében tanúsított elkötelezettsége*” elismeréseként vehette át Wartburg várában, ott, ahol annak idején egész Európa egyik legismertebb szentje, Árpád-házi Szent Erzsébet élt.

2010-ben, egykori tanítványa, Orbán Viktor újabb kormányalakításakor úgy tűnt, hogy az általa vágyott „*független nyugalmat*”¹³⁹ ismét fel kell majd adnia. Erre utalt a 2010 márciusában készült eszmefuttatása, amelyben többek között az új magyar alkotmány szerkezetével és tartalmával foglalkozott.¹⁴⁰ Egy évvel később, a 80. születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen a miniszterelnök köszöntőjében konkrétan fel is kérte Mádl professzort, hogy térjen vissza a közéletbe: „*Nagyon nehéz egy-másfél év előtt állunk, szükségünk lesz Rád.*”¹⁴¹

A visszatérésre azonban a professzor 2011. május 29-én bekövetkezett váratlan halála miatt már nem kerülhetett sor.

ÖSSZEGZÉS

SZERÉNY KEZDETEK

A mély hitet, a nemzeti és nemzetiségi kérdések iránti érdeklődést és nyitottságot Mádl otthonról, a Bakonyban megbúvó kis

¹³⁸ Itt érdemes megemlíteni a Francia Becsületrendet (1999), a Jean Monet Alapítvány Európáért Aranyérmét (2002), a Jeruzsálemért Érdemrendet (2006) (MTAL 576/6. dosszié, <https://magyarnemzet.hu/archivum/archivum-archivum/jeruzsalemert-erdemrend-madl-ferencnek-es-szilikatalinnak-5749685>, 2021. 03. 14., https://hvg.hu/kultura/20071017_wartburg_madl_ferenc, 2021. 03. 14.).

¹³⁹ Az idézet Mádl egyik kedvelt költőjének, Arany Jánosnak (1817–1882) az *Epilogus* című verséből származik.

¹⁴⁰ Mádl Ferenc: A törvények szelleme, In: Granasztói György – Sebestyén Ilona (szerk.): Magyarország fordulóban (Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2011. 21–25.). Már csak halála után jelent meg.

¹⁴¹ Orbán Viktor: Köszöntő Mádl Ferenc 80. születésnapján (Magyar Szemle 2011/3–4. 7, valamint 7–8.).

faluból hozta magával, ahol a közösség tagjai magyarként is büszkék voltak német hagyományaikra. A 20. század nagy sorskérdései – kisebbség és többség, egység vagy megosztottság, háború vagy béke – viszont egyúttal saját generációja által megélt alapkérdések is voltak. Egy hosszú évszázadok után függetlenné vált, ám területében összezsugorodott, a túlélésért küzdő országba született, ahol a magyar népesség jelentős része a szomszédos országok fennhatósága alá került.

Mádl tisztességes szegénységben, egy „*paraszt-polgári értékrend szerint élő, keményen dolgozó, a maga erejére építő családban*”¹⁴² nőtt fel, ám jól tanult, és hogy tanulhasson, már középiskolás kora óta munkát vállalt a szabadidejében. Fiatalon szembesült a világháború szörnyűségeivel, családjával együtt menekülnie is kellett,¹⁴³ hazatérve pedig falujában közelről figyelhette meg a közép-európai lakosságcsere szörnyű gyakorlatát.¹⁴⁴ Mádl ekkor már a veszprémi piarista gimnázium – az ország egyik legjobb iskolája – diákja volt, klasszikus műveltségét, széles körű nyelvtudását és a közös európai örökség gondolatát innét hozta magával. A piarista szellemiség és közösség haláláig fontos és stabil pont maradt az életében.

TEHETSÉGES JOGHALLGATÓ

Mádl Ferenc középiskolai és egyetemi évei egy átmeneti korszakra estek. Magyarország 1944-ben német, 1945-ben szovjet megszállás alá került, ez utóbbit követően megkezdődött egy szovjet mintájú állam és társadalom kialakítása. Mádl még gimnazista volt, amikor iskoláját elvették a piarista rendtől, és mire egyetemista lett, már az egyetemeken is megkezdődtek a tisztogatások, a kényszernyugdíjazások, valamint megindult a pártkatonák oktatói gárdába történő beemelése. Ezek azonban több lépcsőben zajlottak, így Mádl

¹⁴² Interjú Gróh Gáspárral 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

¹⁴³ Ezt az időszakot életrajzában amerikai fogságként jelölte. Vö. például: Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.).

¹⁴⁴ Mádl Antal (főszerk.): Bánd története I. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008. 353–365.).

Pécsett, majd Budapesten is számos nemzetközi hírű professzorral találkozhatott. Tehetségét még a pécsi egyetemen fedezték fel, ahol másodéves korában a közigazgatási jogi felelősséggel kezdett el foglalkozni, és első díjat nyert a kari tudományos versenyen. Röviddel ezután azonban – kitűnő tanulmányi eredményei ellenére – távoznia kellett Pécsről, mert visszautasította a (kommunista) pártmunkában való részvételt. Témáját így már Budapesten bővítette ki a polgári jogi felelősség történeti vizsgálatával, dolgozatával most már országos első helyezést érve el.

Mádlt a korszak és az ország legkiválóbb polgári jogásza, akiknek tudására még a szocialista jogtudománynak is szüksége volt, segítették tudományos pályája megkezdésében. Legfőbb mestere azonban a bel- és külföldön egyaránt ismert szaktekintély, Nizsalovszky Endre professzor volt, akinek a *„neve világszerte megnyitotta előtt[e] a kapukat”*.¹⁴⁵ Az ő támogatásával került – egy rövid kitérőt követően – a Magyar Tudományos Akadémiára, ahol előbb hivatalnokként, majd kutatóként dolgozott.

POLGÁRI JOGÁSZBÓL NEMZETKÖZI JOGÁSZ

Az Akadémia dolgozójaként és kutatójaként Mádl már az 1950-es évek végétől többször is utazhatott nyugati országokba. Az 1960-as évek elején, amikor az Akadémián belül a kelet–nyugati jogrendszerek összehasonlító vizsgálata új lendületet kapott, az elsők között végezhetette el a Strasbourgi Összehasonlító Jogi Akadémiát, ahol a végzést követően hosszú ideig oktatott is. Már kandidátusi fokozatának 1964-ben történt megszerzését megelőzően az addigi tisztán polgári jogi témák helyett olyan, a polgári jog és a nemzetközi jog határterületein található témák vizsgálatába kapcsolódhatott bele, mint a nemzetközi magánjog és a gazdasági kapcsolatok joga. Ezen belül – részben munkahelyi feladatként, részben saját érdeklődésből – az Európai Közösségek (Közös Piac) jogával kezdett el foglalkozni. Az ezen a területen végzett kutatásait 1974-ben egy nagy

¹⁴⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

figyelmet kiváltó monográfiában összegezte, amely nemcsak magyarul, hanem angolul is megjelent.

PROFESSZORBÓL POLITIKUS

1968-tól a tudományos kutató Mádl – oktatóként – fokozatosan visszatért a pesti jogi karra. Lassan haladt előre a ranglétrán,¹⁴⁶ míg megbízott előadóból végül intézetigazgatóvá nevezték ki. Az egyetemen tankönyveket írt (ezek közül a számos kiadást megélt Mádl–Vékás¹⁴⁷ külföldön is közismert lett), részt vett a tudományos utánpótlás nevelésében, valamint – felsővezetőként – bekapcsolódott az egyetemi adminisztráció munkájába is. Nemcsak belföldön, de külföldi egyetemeken is folyamatosan oktatott, a nyolcvanas évekre így nemzetközileg ismert és elismert szaktekintéllyé vált.

*„Jogászpályája csúcsán volt, amikor 1990-ben Antall József megke-reste, hogy vállaljon munkát az új kormányban.”*¹⁴⁸ Mádl úgy érezte, hogy tudásával kötelessége segíteni, így lett előbb európai ügyekért felelős tárca nélküli miniszter az Antall-kormányban, aki idővel számos más feladatot is kapott. Végül egy kormányátalakítás során a miniszterelnök az oktatási és kulturális miniszteri tárcát bízta a közismerten békeszerető, konfliktusokat feloldó, pártonkívüli szakemberre, aki egyúttal bizalmi emberének is számított. Mádl nemcsak a tárca szakmai és politikai vitáit csitította el, hanem a jogalkotási programot is sikerrel menedzselte. Ezért a kormány bukása ellenére úgy maradt meg az emlékezetben, *„mint korszakalkotó törvényeket*

¹⁴⁶ Ehhez az is hozzájárult, hogy visszautasította, hogy belépjen a pártba. (A Ius Commune Europae-tól az európai közösségi magánjogig – jogi gondolkodás Magyarországon (Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában (Bp., KJK-Kerszöv, 2004. 155.)).

¹⁴⁷ Magyarul: Mádl Ferenc – Vékás Lajos: Magyar nemzetközi magánjog. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának főbb elemeivel (Bp., KJK, 1981.) (több kiadásban és más címen is). Angolul: Mádl, Ferenc – Vékás, Lajos: The Law Of Conflicts And Foreign Trade (Bp., Akadémiai, 1987.) (több kiadásban és más címen is). A részletes adatokat l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 672–731.).

¹⁴⁸ Osztoivits Ágnes: Mádl Ferenc halálára (Heti Válasz 2011. 06. 02. 72.).

előterjesztő miniszter”,¹⁴⁹ és erre a szakmai és közéleti tekintélyre a jobboldal hosszabb távon is építkezhetett.

Mádl a jobboldali egység megteremtése érdekében az 1990-es évek közepétől mind a szervezőmunkába, mind a koncepciógyártásba bekapcsolódott. Mint a jobboldali értelmiség egyik prominens, külföldön is ismert és tisztelt szereplője vállalta el 1995-ben a köztársaságielnök-jelöltséget. A biztos kudarc felvállalásával tekintélye csak tovább nőtt, így 2000-ben – ellenkezése dacára – ismét jelölt lett, és meg is választották.

2000–2005 közötti köztársasági elnöki ciklusa alapvetően sikeres időszak volt, amikor két, számára kiemelten fontos eseményre is sor került: 2000-ben ünnepeltük a magyar államiség ezeréves évfordulóját, 2004-ben pedig – szintén az ő elnöksége alatt – Magyarország belépett az Európai Unióba. Megkeresések ellenére sem vállalkozott második ciklusra, ehelyett visszatért a katedrára és a kutatáshoz, de – felelős polgárként és értelmiségiként – figyelemmel kísérte a közéleti eseményeket.

2010 után, Orbán Viktor ismételt kormányra kerülésével úgy tűnt, hogy újra vissza kell térnie majd a közéletbe, erre azonban váratlan halála miatt már nem kerülhetett sor.

AZ EGYSEGES EURÓPA BŰVKÖRÉBEN

Mádl Ferenc pályafutásának utolsó két évtizedét a politikában töltötte, de ez az ő esetében nem járt a tudományos munka megszakításával. Sőt, Mádl esetében a két szerepkör: tudós és politikus mindvégig egymás mellett volt jelen, és az adott szerepkör függvényében hol az egyik, hol a másik vált hangsúlyosabbá.

Mádl professzor hitt az egységes Európában, az elmélyülő integrációban, és ez a hite részben generációjának tapasztalataiból, részben saját, keleti és nyugati országokban tett útjai során szerzett személyes élményeiből, részben pedig több évtizedes kutatói

¹⁴⁹ Orbán Viktor: Köszöntő Mádl Ferenc 80. születésnapján (Magyar Szemle 2011/3–4. 5.). Kultuszminiszteri tevékenységének összefoglalását l.: a Jelentés a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1990–1994 közötti tevékenységéről (1994) c. írást jelen kötetben.

múltjából táplálkozott. A Közös Piaccal kapcsolatos vizsgálatai már a szocializmusban sem korlátozódtak a gazdasági jogra. A közös európai örökség gondolatát fiatalok óta érlelte magában, és magabiztos történelmi tudása, valamint széles körű, a római jogra is kiterjedő jogi ismeretei nyomán nála az alapvetően gazdasági típusú integráció továbbfejlesztése viszonylag korán kulturális kérdéssé is vált. Kultuszminiszterként, miután a pályázati források elosztása során gyakorlati oldalról is meglátta az integrációban rejlő lehetőségeket, az integráció kulturális pillérének kiépítését az Európai Unió további létezése szempontjából alapvető fontosságúnak nevezte.

Mádl professzor, miközben érdeklődéssel kísérte az integráció egyidejűleg zajló kiszélesedése (keleti bővítés) és elmélyülésére (Európai Alapjogi Charta megalkotása) tett erőfeszítéseket, leszögezte, hogy a politikai integrációhoz európai alkotmány szükséges, abban viszont az alapvető jogok között a kisebbségi jogoknak és azok védelmének is meg kell jelenniük.

Ezek a témák: csatlakozás, mélyülő integráció és európai szintű kisebbségi jogvédelem, köztársasági elnöki időszakában is élénken foglalkoztatták. Amikor tehát a határon túl élő magyarok magyar állampolgárságával kapcsolatos közéleti vita belföldön kiélestedt, egyértelmű volt, hogy Mádl nemcsak köztársasági elnökként, hanem egyúttal a nemzetközi jog és az Európa-jog professzoraként is szólt hozzá a témához. Állásfoglalásával, amelyre bel- és külföldön egyaránt felfigyeltek,¹⁵⁰ képes volt hosszú távon is szemléletváltás előidézésére. Ugyancsak hosszú távon érvényes gondolatokat fogalmazott meg – szintén elnöki ciklusa alatt – többek között az Európai Unió globalizálódó világban elfoglalt helyéről, a közös kül-, védelmi

¹⁵⁰ Elegendő itt a Wartburg-díj átadásakor elhangzó laudációból idézni: „A másik cél, amit hasonló elszántsággal szorgalmazott, a kisebbségvédelem kérdése volt. Magyarország számára – mivel történelmének alakulása során a vele szomszédos országokba nagyszámú magyar kisebbség szorult, akik ott, Mádl elnök megfogalmazása szerint, »korántsem a legjobb helyzetben« élnek – mindig igen fontos követelmény volt a kisebbségvédelem. És Magyarország javaslatára a kisebbségek jogainak védelme, tiszteletben tartása bekerült az alkotmányszerződés-tervezet bevezetőjébe.” (Kaiser, Hans: Egy magyarul európai élet (Magyar Szemle 2008/1-2. 7-17.)). Belföldön pedig gondolatai köszöntek vissza az állampolgársági törvény 2010. évi módosításában (ún. kettős állampolgárság megadása).

és biztonságpolitikáról, az erkölcsi értékek integrációban betöltött szerepéről.¹⁵¹

„A TÖRTÉNET RÓLUNK IS SZÓL”

A történet rólunk is szól – hangsúlyozta az európai integrációról beszélve többször is Mádl Ferenc. Gondolatai azonban nemcsak kor- és pályatársai, hanem a későbbi generációk számára is üzenetértékűek.

Egyrészt személyes sorsa és élettapasztalatai miatt, ahogyan fiatal korától értékalapú döntéseket hozott, mint az általa jól ismert antik hősök – nem törődve azok rá nézve esetleg kedvezőtlen következményeivel. Erkölcsi értékrendje elsősorban hitéből származott, a hit és a vallás azonban számára nem csak személyes síkon megélt élmény volt, ő a kereszténységet az erkölcsi értékrendjével együtt az európai kulturális örökség részének tekintette.¹⁵² Ahogyan – legendás történeteivel és jogrendjével együtt – az antikvitás teljes időszakát is.

Miközben egységes Európáról, közös jogról, valamint közös európai örökségről beszélt, bár ezt magyar jogásként tette, írásaiban általában egymás mellett szerepelnek a magyar és európai kulturális, irodalmi és történelmi példák. Mádl Ferenc egyszerre élte meg európaiságát és magyarságát, de mindezt egy sajátos, közép-európai szemszögből, amely miatt nemcsak a magyarok, hanem általában a közép-európai népek is magukénak érezhetik a gondolatait. Mádl maga is tudatában volt eme Kelet és Nyugat találkozási pontjában fekvő régió sajátosságainak, ezért is támogatta a közép-európai együttműködés eszméjét (Visegrádi Négyek) még az uniós csatlakozás után is.

Mádl professzor a rendszerváltás időszakában úgy látta, hogy az európai integráció nem csak egy régi álom megvalósulása, hanem

¹⁵¹ A külföldön elmondott legfontosabb, európai integrációval kapcsolatos beszédei külön kötetben is megjelentek: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? A magyar államfő Európában (Bp., KJK-Kerszöv, 2004.).

¹⁵² Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 627–629.).

e modell fejlődőképességét a 20. század második felének története maga igazolta. A továbblépésről, a fejlesztendő területekről több alkalommal is nyilatkozott, azonban talán ennél is fontosabb a cselekvési területeket és a cselekvés módját érintő meglátása. Egyrészt úgy vélte, hogy a mindenkori uniós döntéshozóknak az alapító atyákra kell – példaként – tekinteniük, másrészt pedig az integrációval kapcsolatban többször idézte a nagy magyar költő, Radnóti Miklós verssorát a „2x2 józanságáról”,¹⁵³ amivel mintha a tényekhez, a realitáshoz való folyamatos ragaszkodásra próbált volna figyelmeztetni. A halála óta eltelt évtized sokszor meddő vitái mindkét gondolat fontosságát igazolták.

Mindezek ismeretében talán nem túlzás azt mondani, hogy bár Mádl Ferenc az Európa-jog magyar professzora volt, személye és hagyatéka nem csupán a magyarok, hanem általában az európai népek számára is fontos lehet, szellemi hagyatékából pedig az Európai Unió és a közép-európai együttműködés jövője szempontjából egyaránt hasznos gondolatokat meríthetünk.

¹⁵³ Radnóti Miklós (1909–1944) *Levél a hitveshez* című verse.

MÁDL FERENC AMERIKÁBAN

Kevéssé ismert, hogy Mádl Ferenc élete során több alkalommal is hosszabb időt töltött az Amerikai Egyesült Államokban. Látogatásait nemcsak tudományos célok vagy – a későbbiekben – politikai szempontok motiválták, hiszen – miután „amerikás családba” született – nagyszámú rokonsága is élt az országban. Utazásairól – az első kivételével, amelyről több cikket is megjelentetett – nyilvánosan sohasem beszélt, magánlevelei alapján azonban Amerikával, az országgal, a társadalommal és magával az amerikai életérzéssel kapcsolatos gondolatai jól rekonstruálhatóak.¹⁵⁴ Jelen írásban tehát ezt, a Mádl-t a II. világháború utáni világrend egyik szuperhatalmához – vagy ahogy a vasfüggöny mögül kitekintve látszott: a szabadság és lehetőségek földjéhez – fűződő szoros és élethosszig tartó kapcsolatot vonjuk vizsgálat alá.

AMERIKÁS CSALÁD

TENGERENTÚLI TÖRTÉNETEK

Mádl Ferenc 1931-ben született a Veszprém megyei Bándon. Bár családja már 1749 óta a településen élt,¹⁵⁵ de az egymást követő nemzedékek sohasem tartoztak a módosabb gazdák közé. Földjeik még a későbbi köztársasági elnök gyerekkorában is tagosítatlanul feküdtek a határban, s ez művelésüket nehézkessé és költségessé tette. A kicsiny birtokokra pedig általában több gyermek jutott, ami nemcsak a megélhetést, de a családalapítást is megnehezítette, hiszen az atyai döntéstől függött, hogy melyik gyermek mikor és

¹⁵⁴ A tanulmány többek között a Mádl-hagyatékban található, Mádl Ferenc által az Egyesült Államokból hazaküldött leveleinek és képeslapjainak feldolgozására épül. Az iratanyagra l. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 662–664.).

¹⁵⁵ A társadalomban éhség van a békére (Vas Népe 2000. 06. 17. 5.).

mennyit kaphatott, ami értelemszerűen tovább élezte a generációs ellentéteket.¹⁵⁶

Mádl Ferenc nagyapja, id. Mádl Antal ezt a helyzetet elégelte meg, amikor a 20. század első évtizedében úgy döntött, hogy a tengerentúlon próbál szerencsét.¹⁵⁷ Ekkor, a kivándorlás csúcspontja felé közeledve, már nem kellett fejest ugrania az ismeretlenbe. Előtte ugyanis sokan jártak az Újvilágban Bánd környékéről és valószínűleg a rokonságból is.¹⁵⁸ Ez azt jelentette, hogy a közösségen belül létezett egyfajta kollektív tudás, hogy a korábban útrakelők közül ki, hol és milyen munkát vállalva járt szerencsével, másrészt vélhetően többen haza is látogattak vagy -költöztek már a korábbi években-évtizedekben, kinti kapcsolati hálójukra és tanácsaikra az útnak indulók biztosan számíthattak.

A kivándorlás Mádl Ferenc családjából mind az apai, mind az anyai ági rokonságot érintette. Ami az ő későbbi eszmélésére legnagyobb hatással volt, az az, hogy mindkét nagyapja éveket töltött az Egyesült Államokban. Id. Mádl Antal 1905-ben egy új élet reményében fogott vándorbotot,¹⁵⁹ és néhány év alatt nincstelen bevándorlóból háztulajdonossá (burdosgazdává) küzdötte fel

¹⁵⁶ Erre utal ifj. Mádl Antal egyik megjegyzése is: [Édesapám – D. E.] „...a Nagyszüleim házából kiüldözve átúsza az Óceánt, 3 évig dolgozott Amerikában, s az ott gyűjtött pénzzel hazajött, s megvette a most is meglévő szülői házat...” (ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim (Kézirat. Bánd, [1982 körül], 89., a család tulajdonában, továbbiakban: ifj. Mádl Antal)).

¹⁵⁷ Vö.: ifj. Mádl Antal 89. és Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora 1905–1981 (Bp., METEM, 2010. 11., továbbiakban: Mike Valéria).

¹⁵⁸ Unokája, Mádl Ferenc már köztársasági elnökként úgy emlékezett, hogy Bándról és környékéről jelentős volt a kivándorlás: „A[bban] a község[ben], ahonnan én származom..., elég jelentős volt a kivándorlás. De a többség nem jött vissza. Az én nagyszüleim visszajöttek. Mindkettő tényleg nagy magyar volt, bár ők még németül beszéltek.” (Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferenc köztársasági elnökénél. Portréfilm, 2002., továbbiakban: Oplatka András). A kivándorlás-visszavándorlás jogi hátterére l.: Pálvölgyi Balázs: A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881–1903) – Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás (Jogtörténeti Szemle 2010/4. 27–34.).

¹⁵⁹ Ifj. Mádl Antal szerint 3, Mike Valéria szerint 4 évet töltött az Egyesült Államokban (ifj. Mádl Antal 89. és Mike Valéria 11.).

magát.¹⁶⁰ Antalt – akinek végül azért kellett szándékai ellenére is hazatérnie, mert a felesége a megbeszéltek ellenére sem volt hajlandó utánamenni¹⁶¹ – három testvére is követte,¹⁶² akik végleg ott is maradtak, „*túl az Óperencián*”.¹⁶³ Az apai ág települési központja Amerikában Pennsylvania állam, és azon belül Bethlehem városa lehetett, amely messze földön híres volt kohászati üzeméről, az egészen a 2000-es évek elejéig működő Bethlehem Steelről. Arra nézve nincs adatunk, hogy a családtagok miért pont itt telepedtek le, volt-e esetleg itteni kapcsolatuk, rokonságuk, amely az átköltözést segítette, vagy esetleg Antal döntött így, miután több helyen is megfordult, hogy itt marad.¹⁶⁴ A döntés mindenesetre több generációra meghatározta a kint maradók életét, akikkel azonban Antal hazatérését követően megszakadt a kapcsolat. Fél évszázaddal később, amikor Antal akkor már New Yorkban élő középső fia

¹⁶⁰ Vagyis neki sikerült megvalósítania az amerikai álmot, melyről a kortárs amerikai magyar költő így dalolt: „*Bár éltét csak ott kezdte meg / faluk végén: cigánysoron / s bár lelke sírt keservesen / vérbevágó gunyostoron: / csodálatos őse-reje / megváltotta itt a magyart; / évtizedes küzdés árán / elérte azt, amit akart.*” (Kemény György: *Orgonavirágok*, Detroit, State Press, [1941], 87–88.). Nem lehetett könnyű dolga, ugyanis az éveken át a kivándorló magyarok tengeri lelkipásztoraként munkálkodó misszionárius-arisztokra, gróf Vay Péter részletesen – és hitelesen – beszámolt Magyar-Amerika buktatóiról egyik könyvében: „*...egy-egy nagy gyár- vagy bányaváros, mint Chicago vagy Pittsburg[h] élete úgy, amint az élénk tárul, a maga hétköznapi valójában, egyike a legszomorúbb képeknek, melyet képzelet alkothat. Megszámlálhatatlan kürtő fújja a füstöt és okádja a dögletes gőzt a Monongahela partjain. Kalapács kalapács mellett üti-veri éjjel-nappal az izzó vasat... Amerre tekintünk, hámorok állnak. Megannyi sötét, kormos, förtelmes épület. Mindannyiban folyik a munka lázasan, tart a robot föltartóztatlanul. [...] Mert nincsen könyörület. Ki nem bírja a munkát, azt elbocsátják. Érkeznek naponként százával a kivándorlók. Munkáskézen nincsen hiány.*” (Vay Péter: *Amerikai naplókivonatok, útjegyzetek, levéltöredékek* (Bp., Szent István Társulat, 1910. 24.)).

¹⁶¹ Ezt – Mádl visszaemlékezése szerint – idős korában is gyakran emlegette (Interjú Mádl Ferenc volt köztársasági elnökkel (hangfelvétel, a család tulajdonában)).

¹⁶² Mike Valéria 11. Legalább egy testvér, id. Mádl Antal egyik öccse, viszont otthon maradt (ifj. Mádl Antal 1-2.).

¹⁶³ Kálmán Imre: *Csárdáskirálynő* c. operettjének egyik betétdala.

¹⁶⁴ Az amerikai kapcsolat nélkül érkezők kezdeti bolyongásait saját példáján keresztül olvasmányos stílusban örökíti meg a Mádl nagyszülők kortársa, Himler Márton (Himler, Martin: *Amerikai lettem* (Bp., Európa, 2021.)). A korabeli amerikai magyarság összetételének tudományos elemzésére l.: Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke (1890–1940)* (Bp., Közép-Európai Intézet, 1993.).

véletlenül rájuk bukkant,¹⁶⁵ még mindig ezen a környéken éltek, és számos családtag – Mádl Ferenc másod-unokatestvérei – ott is van eltemetve.¹⁶⁶

Az anyai nagypapa amerikai kalandjáról a fentieknél jóval kevesebbet tudunk. Nagyjából az 1910-es évek elején költözött ki Amerikába, és csak az I. világháború után tért haza. Mádl nagypapához hasonlóan ő is gyári munkás volt, de arra nézve, hogy pontosan hol élt és dolgozott, nincs adatunk. Lohn nagypapa rokonságából szintén többen költöztek Amerikába,¹⁶⁷ de ezek a családtagok nem Bándról, hanem a környező falvakból, így Vöröstóról vagy Barnagról vándorolhattak ki. Neveikről, életükről semmi konkrétumot nem tudunk.

Mindkét család történetében közös, hogy az amerikai álom nem egy, hanem két generációt érintett meg. Lohn nagypapa egyik lánya, Borbála („Boris néni”) az I. világháborút követően Kanadában telepedett le, idősebb korában pedig Floridában töltötte a nyarakat.¹⁶⁸ Bár Mádl Ferencsel 1967-ben személyesen nem találkozott,¹⁶⁹ a családi levélváltásokból lehet tudni, hogy követte és számontartotta unokaöccse életét. A Mádl családból pedig – nyilvánvalóan az apai élmények késői reflexiójaként – a németországi emigrációban élő középső testvér (Mike János) egy idő után végül úgy döntött, hogy

¹⁶⁵ Mike Valéria 173.

¹⁶⁶ L. például: www.findagrave.com/memorial/103866994/frank-madl (2022. 08. 15.). Pennsylvania állam egyébként – Ohio és New York mellett – a jelentősebb magyar közösséggel bíró amerikai államok közé tartozott, az állam területén 1910-ben több mint hatvanezer magyar élt. Ezen belül Bethlehem a közepes méretű magyar központok közé számított, ahol a magyarság létszáma a csúcson (az 1940-es évek első felében) 5000 fő körül mozgott. Az adatokra l.: Máthé Elek: *Amerikai magyarok nyomában* (Bp., Dante [1942], 247–248.).

¹⁶⁷ Bővebben l.: Freund Tamás interjú 2023 (készítette: Domaniczky Endre).

¹⁶⁸ Mádl Ferenc édesanyjának egyik nővére, Lohn Borbála (1903–1978) kalandos életéről kevés információ áll rendelkezésre. Kanadában, Montreal városában élt egészen haláláig, és a Barbara Johanna Meyer, illetve a Barbara Lohn-Meier neveket használta. Miután megözvegyült, 1972-ben házasságot kötött a jugoszláv emigráns Anton Grasicchsal. 1977-ben ismét megözvegyült, de továbbra is Barbara Grasicheként élt, egészen 1978. 07. 22-én bekövetkezett haláláig. Boris néniére l. még: Freund Tamás interjú 2023 (készítette: Domaniczky Endre).

¹⁶⁹ Mádl Ferenc 1967. 03. 20-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). Két évvel később viszont Budapesten meglátogatta őket is (Meier Barbara 1969. 08. 19-i képeslapja Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

családjával együtt az Egyesült Államokba költözik. Mike, aki a keleti parton telepedett le, egy szerencsés véletlennek köszönhetően évekkel később rábukkant apja testvéreinek családjaira is, így a Mádl család – vagy annak nagyobb része – több mint fél évszázaddal a kettéválása után egymásra talált. Mike három gyermeke felnőttként is Amerikában maradt, de ők rendszeres kapcsolatot ápolnak a család Európában (Magyar- és Németországban) élő tagjaival.¹⁷⁰

Végül itt kell megemlíteni, hogy Amerika nemcsak a szűkebb értelemben vett családtagokat „hívogatta”.¹⁷¹ A II. világháború után itt telepedett le Mádl Ferenc keresztapja, Drexler Márton is.¹⁷²

AZ AMERIKÁBAN SZERZETT TAPASZTALAT HAZAI KIHATÁSA

Az, hogy Mádl Ferenc több felmenője is „*a kivándorlás ország-útjára*”¹⁷³ lépett, nemcsak családi történetként érdemel figyelmet, ugyanis a hazatérők batyujában számos olyan élmény, tapasztalat és tárgy lapult, amely a későbbi generációk gondolkodásmódjára is hatással – nem egy esetben döntő ráhatással – bírt. A leszármazottak egyike, aki ezt a „batyut” a maga teljességében megkapta – majd pedig élethosszigan bontogatta és értelmezte –, Mádl Ferenc volt.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Mádl András szíves közlése.

¹⁷¹ Ady Endre: *Ülj törvényt, Werbőczy c. verse*.

¹⁷² Drexler Márton (1905–1997) a II. világháború végén költözött családjával Németországba (Hudi József (szerk.): *Bánd története I. (Bánd, Bánd Önkormányzata, 2008. 357.)*), onnan pedig 1952-ben települt át az Egyesült Államokba, az amerikai állampolgárságot 1956-ban kapta meg. Röviddel a megérkezésüket követően New Jersey államban telepedett le, és haláláig ott is lakott. 1967-ben, amikor Mádl Ferenc Amerikában járt, mind ő, mind Mádl szülei szorgalmazták, hogy a keresztfia látogasson el hozzájuk. Bár Mádl magánlevelezésében ennek nincs nyoma, a találkozó valószínűleg Mádl hazautazása előtt, 1967 tavaszán létre is jött.

¹⁷³ 1946-os (dátum nélküli) jelentés az Ausztráliába irányuló magyar kivándorlásról (MNL XIX-j-1-k ADM 1945–1963 (Ausztrália) 5j. csomó), idézi: Domaniczky Endre: *Ausztrália magyar szemmel* (Bp., Fakultás, 2018. 315–316.).

¹⁷⁴ Id. Mádl Antal leszármazottai közül az amerikás élmények jelentős hatással bírtak a két idősebb fiára, ifj. Antalra és Jánosra, valamint az ő gyermekeik közül Mádl Ferencre és Mike Valériára.

KÖNYVEK

Mindenekelőtt a könyveket kell megemlíteni. Mádl Ferenc többször is beszélt arról, hogy a nagyszülei könyveket hoztak haza Amerikából. Nyilván annyit, amennyi akkoriban egy hazaköltöző csomagjába még belefért, vagyis maximum néhány darabot. Azt sem tudjuk, hogy mit is értsünk pontosan „könyv” alatt, hiszen konkrét címek helyett az interjúkban csak utalásokat találhatunk, a hagyatékban talált iratok alapján pedig angol nyelvű könyvek helyett inkább füzetek vagy összefoglaló kiadványok vásárlása tűnik valószínűnek.

Arra nézve sincsen információnk, hogy melyik nagypapa mit hozott haza, de még ha mindketten vásároltak volna az Újvilágban könyveket, nem valószínű, hogy tíz kötetnél többel érkeztek volna vissza. Amit biztosan tudni lehet, hogy volt köztük olyan, amely Abraham Lincoln életrajzát, Thomas Jefferson beszédeit, valamint az amerikai alkotmányt tartalmazta.¹⁷⁵ S valamelyiküknél kellett lennie egy Whitman-kötetnek is.¹⁷⁶ Vagyis a hazahozott néhány angol nyelvű könyv meglepően változatos témákat ölelt fel, tartalmuk az amerikai történelemhez, államszervezethez, illetve az amerikai kultúrához egyaránt kapcsolódott.

NYELV

Az angol nyelvű könyvek az ifj. Mádl Antal könyvszeretetét öröklő Mádl Ferenc érdeklődését már korán felkeltették. Egy idő után nem elégedett meg nagyszülei történeteivel, a könyveket is el akarta olvasni. Ezek segítségével, autodidakta módon kezdett angolul tanulni. Annyira jól haladt, hogy gimnazistaként már magántanítványai is voltak ebből a nyelvből. Az egyetem alatt pedig – hogy nyelvtudását fejlessze – angol nyelvű munkákat olvasott és fordított. Miután munkába állt, az első, még bírósági fogalmazóként leadott publikációja is egy, az amerikai bírói gyakorlatot elemző

¹⁷⁵ Vö.: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.) és A feszültség attól is nő, ha eltűnőzzák (Népszabadság 2000. 08. 12. 7.).

¹⁷⁶ Kodolányi Gyula: Villanások Mádl Ferenc életéből (Magyar Szemle 2011/3–4. 28.).

monográfiáról szól.¹⁷⁷ Az Akadémiára kerülve pedig az addig első-sorban passzívan „bírt” nyelvet – mint a II. osztály jogász tagjai kapcsolataiért felelős ügyintézőnek – napi szinten kellett használnia. Röviddel munkába állását követően sikeres felsőfokú nyelvvizsgát tett angol nyelvből (is).¹⁷⁸ Az 1960-as években írt angol nyelvű levelei tanúsítják, hogy fogalmazása milyen könnyed és elegáns volt, illetve hogy már ekkor is átlagon felüli szókinccsel rendelkezett. Számára azonban – aki a nyelvet teljesen egyedül, önszorgalomból tanulta, tehát nem volt viszonyítási alapja – csak 1967-es amerikai útja során vált egyértelművé, hogy jól és választékosan beszél.¹⁷⁹

Ahhoz, hogy Mádl angol nyelvhez való hozzáállásáról pontos képet kapjunk, érdemes megemlíteni, hogy a német és magyar mellett még három nyelvvel foglalkozott mélyebben: a latinnal, amelyet gimnáziumban és egyetemen is tanult; a franciával, amelyet szintén gyerekként, önszorgalomból kezdett elsajátítani; és az oroszsal, amellyel egyetemen és az aspiránsi képzés időszakában foglalkozott. Mádl tehát a magyar mellett öt nyelvet használt élete folyamán, és ezeket a német és latin kivételével részben vagy egészben autodidakta módon sajátította el. Egyértelmű azonban, hogy közülük (a németet leszámítva) legmagasabb szintre és a legrövidebb idő alatt angoltól jutott – és ebben a családi örökség, az amerikás nagyapák hatása vitathatatlan.

IDENTITÁS

A nagyszülők mintája történetek révén rögzült a gyermekekben. Mádl Ferencben különösen mély nyomot hagyott Lohn nagypapa egyik elbeszélése, amely arról szól, hogy az I. világháború idején a

¹⁷⁷ Mádl Ferenc: A polgári szabadságjogok és a Vinson Court (Pritchett, C. Herman: Civil Liberties and the Vinson Court. Chicago, 1954. [Könyvism.]) (Jogtudományi Közlöny 1956/9. 570–576.).

¹⁷⁸ Mádl Ferenc nyelvi képességeit jól mutatja, hogy 1957-ben két egymást követő napon tette le a felsőfokú nyelvvizsgát német és angol nyelvből (angol nyelvvizsgájára 1957. 06. 11-én, német nyelvvizsgájára 1957. 06. 12-én került sor. A nyelvvizsga-bizonyítványokat l. a család tulajdonában).

¹⁷⁹ Erre l. például: Mádl Ferenc 1967. 02. 21-i és 1967. 02. 23-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában) és különösen: Mádl Ferenc 1967. 03. 29-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

magyarokat rendszeresen összegyűjtötték egy focipályán, és a jelenlétükben a magyar (osztrák–magyar) zászlót meg kellett hajtani az Egyesült Államok lobogója előtt.¹⁸⁰

A történet egyes elemei – mint az Amerikából hozott könyvek-nél is láthattuk – nyilvánvalóan sokat változtak az előadások során, egyes elemek hangsúlyosabbak lettek, mások kifakultak vagy kies-tek, és azt is figyelembe kell venni, hogy az esemény megtörténte és közlése (nyilvánossá válása) között közel egy évszázad telt el. Ami viszont bizonyos, az a mese célja: a személyes identitás megerősítése, ami az elbeszélőnél, Lohn nagypapánál, a saját kettős, német–magyar identitását jelentette egy idegen közegben, unokájánál, a kis Ferinél viszont már egyértelműen a magyar identitás megerősödésével járt egy olyan időszakban (1931–1945 között), amikor egyébként a dunán-túli német közösség még képes volt saját értékei továbbadására és a következő nemzedék önképének alakítására. Mádl Ferenc már köztársasági elnökként mesélte el, hogy az ő esetében ez a történet mennyire fontos szerepet kapott a közösséghez való személyes viszonya meghatározásában.¹⁸¹

ESZMÉNYEK

Lohn nagypapa azonban számos más történetet is elmesélt az unokáinak. Nemcsak saját kinti életéről, hanem magáról az amerikai álmról, az ország történetéről, gazdaságáról és társadalmáról.¹⁸² A kis Feri még idős korában is lelkesedéssel emlékezett arra, amit nagypapa Thomas Jeffersonról, a Függetlenségi Nyilatkozatról, a rabszolgák felszabadításáról és a demokráciáról mondott neki. Pontosan ezek a családja számára készített feljegyzések bizonyítják egyrészt a nagyszülők amerikai élményeinek több generáción át ható erejét, másrészt Mádl Ferenc már fiatalon is meglepően szilárd

¹⁸⁰ A magyar sokféleség Európát is gazdagítja (Szabad Föld 2001. 08. 17. 7.). L. még: Interjú Mádl Ferenc volt köztársasági elnökkel (hangfelvétel, a család tulajdonában).

¹⁸¹ Oplatka András.

¹⁸² Ahogy a kortárs amerikai költő írta: „Jöttek ide, mentek oda / bánatukkal bús cselédek, / kiknek könnyén, / kiknek vérén / csodálatos nemzetté lett / a bábeli kavarodás / nekilendült nagy országa...” (Kemény György: Orgonavirágok, Detroit, State Press, [1941], 87.).

világképének és az angolszász eszmerendszer iránt tanúsított érdeklődésének eredetét.¹⁸³

Míg Lohn nagypapa élményeinek hatását unokája, Mádl Ferenc emlékein keresztül jól nyomon követhetjük, a szófukar Mádl nagypapa amerikai tapasztalatainak továbbadása nehezebben feltárhatónak tűnik. Ám csak addig, amíg rá nem pillantunk arra, ami számára a legfontosabb volt: a földjeire. Id. Mádl Antal, aki sikeresen adaptálódott egy teljesen új világba, az óhazába visszatérve is megtalálta a helyét. Elsősorban teret keresett ahhoz, hogy életét saját elképzelése szerint élhesse és terveit megvalósíthassa. A hazahozott tőkét éppen ezért fektette be egy saját ház és földek vásárlásába. Bár birtoka kicsiny volt, azon egészen késő öregségéig a maga ura maradt. Ha nem jön a háború, és nem viszik el katonának, valószínűleg mindegyik gyerekeit taníttatta volna, így azonban – s még így is erőn felül – csak a két kisebbet tudta, a legnagyobbat pedig segítségül maga mellett szándékozott tartani. Ifj. Mádl Antal azonban, ahogyan egykor ő maga is, minél előbb függetlenedni akart, és ennek érdekében nagy kockázatokat is bevállalva, a nincstelenségből – legalább pár évre – saját erejéből a középbirtokosok közé emelkedett.

Nem vitás, hogy a folyamatos apa-fiú konfliktus ellenére id. Mádl Antal amerikai élményei, az öntudatos farmerről alkotott képe,

¹⁸³ Az eszmények között volt még egy fogalom, amelyet érdemes külön is megemlíteni: a köztársaság. Mádl a res publica iránti elkötelezettségét otthonról hozta magával, annak ellenére, hogy „egy katolikus dunántúli, ráadásul német eredetű család[ból] származott, amely – D. E.] szükségszerűen aulikus kellene hogy legyen” (Gróh Gáspár interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). Bár nyíltan sohasem hangoztatta köztársaságpártiságát, abban azonban egyértelműen „benne volt az Amerikából visszatért nagypapáknak a monarchiával mint államformával szembeni ellenérzése, meg a család első világháborúról és Ferenc Józsefről alkotott véleményének lenyomata...” (Gróh Gáspár interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). Mádl Ferenc esetében azonban a köztársaság melletti kiállás „egy kurucos, intranzigens színezetet is kapott”, ő ugyanis általánosságban idegenkedett a Habsburg-háztól és a lojalista hagyománytól, miközben tehetsége és egyéni teljesítménye miatt a Habsburg család több tagját is (különösen Habsburg Ottót) tisztelte. Pont emiatt hasonlóan ambivalensen közelített Mindszentyhez, akinek a magyarságért végzett szolgálatát és a szovjet elnyomás alatt élő közép- és kelet-európai népek érdekében történt kiállását példaértékűnek és előremutatónak, lojalista szimpátiáit viszont idejétműltnek tartotta (Gróh Gáspár szíves közlése).

a művelt „*paraszt-polgár eszménye*”¹⁸⁴ legidősebb fiában, ifj. Mádl Antalban teljesedtek ki, aki önképzéssel folyamatosan művelte magát, olvasott, írt, beszédeket tartott, s miközben lelkes és megbízható tagja volt a közösségének és az egyházközségnek, mindvégig bérelt birtokának fejlesztésén munkálkodott. A kezdetleges magyar körülmények között feleségére és számos gyerekére támaszkodva valódi családi gazdaságot sikerült létrehoznia.¹⁸⁵ Szentkirályszabadján a Mádl-birtokon (hivatalos nevén a Dalmay-féle tejgazdaságban) kétségkívül egy darab Amerika öltött testet. Mádl nagypapa ideáljában Mádl Ferenc így közvetve, az apján keresztül részesült, és ezek megvalósításán később politikusként egészen haláláig munkálkodott. Ennek a jelszavai voltak: az életképes vidék, a teljes kárpótlás – amellyel az egykori földbirtokos vállalkozóréteg esélyt kaphatott volna az újrakezdésre – és a családi gazdaságok, amelyekre támaszkodva az öntudatos paraszt-polgár a demokrácia valódi támasza lehet.¹⁸⁶

PÁLYAVÁLASZTÁS

A nagyszülők – valószínűsíthetően Lohn nagypapa – amerikai batyujában azonban még egy ajándék lapult a kis Feri számára: Abraham Lincoln története, amellyel már vélhetően a nagypapa is az erős áthallások miatt azonosult. A szegény sorba született Lincoln, aki önképzéssel szerzett jogi végzettséget, és végül saját tehetségének köszönhetően az amerikai társadalom és közélet csúcsára kerülve az ország elnöke, tragikus halálát követően pedig egyik nemzeti hőse

¹⁸⁴ A fogalom jelentéstartalmáról Mádl Ferenc utolsó személyi titkára, Gróh Gáspár számos interjúban részletesen beszélt. L. például: Gróh Gáspár (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László)).

¹⁸⁵ [Apám] „*gazdálkodott az egész család közreműködésével – mindenkinek dolgozni kellett...*” – mondta erről később Mádl Ferenc (Oplatka András). Hasonlóan: Mádl Ferenc 1951. 07. 03-i önéletrajza: „*...édesapám... 1938-ban a Veszprém megyei Szentkirályszabadjára költözött, ahol szintén bérelt földön dolgozott – az egész család munkaerejének felhasználásával.*” (Mádl Ferenc egyetemi felvételi kérelméhez mellékelte önéletrajza (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó–Mádl).

¹⁸⁶ L. például: Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szőcs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok, Kecskemét, 2009. 24.)).

lett, a nincstelen bevándorlók számára az amerikai álom megtestesült, kézzelfogható esszenciája lehetett. Lincolnnak sorsa mellett a személyes tulajdonságai is lenyűgözőek: felvilágosult gondolkodása, puritán egyszerűsége, a kor nagy eszméi – demokrácia és egyenlőség – melletti elkötelezettsége már Lohn nagypapának is imponálhatott. Ezért mesélhette el többször is csillogó szemű unokájának a gettysburgi beszéd tartalmát és lényegét.¹⁸⁷ Amikor a két politikus, Antall és Mádl barátságára gondolunk, és felidézzük, hogy Antallt kiváló kvalitásokkal rendelkező édesapja és a korszak legjobb magyar diplomatája, Szent-Iványi Domokos készítette fel a kor legfontosabb szuperhatalmának történetéből (mint ezt Antall korai dolgozata is tükrözi),¹⁸⁸ gondoljunk egy pillanatra a kétszobás bándi házikóra és Lohn nagypapára, aki Lincoln gondolatain keresztül, saját egyszerű szavaival már jóval korábban, életre szólóan megértette unokájával a demokrácia lényegét: *„ez a nemzet meg fogja látni, hogy újjászületik a szabadság, és azt is, hogy a néptől, a nép által, a népért való hatalom soha el nem tűnik a föld színéről”*.¹⁸⁹

Mindezek ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy Mádl Ferenc első hőse és eszményképe Abraham Lincoln lett.¹⁹⁰ Valószínűleg már kamaszként elhatározta, hogy ő írja meg az elnök első magyar nyelvű életrajzát. 1951-ben Pécsre kerülve – a jogi pályaválasztásban ugyancsak Lincoln példája motiválta – neki is látott az anyaggyűjtésnek. Az általa készített cédulagyűjteményből látható, hogy magas színvonalú könyvtári kutatómunkát végzett, azonban nem érte be ennyivel. Angol nyelvről több Lincoln életével kapcsolatos írást is

¹⁸⁷ Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany-Bp., 2009–2011, kézirat, a család tulajdonában) (továbbiakban: Mozaikok).

¹⁸⁸ Antall József: Az Amerikai Egyesült Államok a világpolitikában (1948) (Magyar Szemle 1993/9. 981–993.).

¹⁸⁹ A beszéd teljes szövegét l.: Abraham Lincoln: „Government of the people, by the people, for the people” (In: Simon Sebag Montefiore: Speeches that Changed the World (New York, Metro Books, 2015. 39.)).

¹⁹⁰ Erről a vele készült portréfilmben is megemlékezett: *„Mindkét nagyszülőm kitántorgott annak idején Amerikába, a század elején, és hát vissza is jöttek. Összeszedtek egy kis anyagi-szellemi többletet... a néhány év alatt, amíg kint voltak. És például a nagyapám elhozta magával Lincoln egyik-másik munkáját. Azáltal szerettem bele Lincolnba, hogy elolvastam ezeket a könyveket.”* (Oplátka András).

magyarra fordított, és – további szakirodalom beszerzése érdekében – felvette a kapcsolatot a springfieldi Lincoln Társasággal.¹⁹¹ A pécsi évek sűrű eseménytörténete során a kutatásai elakadtak. 1953-ban viszont, miután Budapestre került, újult erővel látott neki az anyaggyűjtésnek. Pesten azonban – Világhy professzor bűvkörébe kerülve – egyre inkább a jogi kutatások töltötték ki a mindennapjait. Elkötelezettségét bizonyítja, hogy a diploma megszerzését követően – mint a feleségének, Dalmának írott leveléből kitűnik – újra nekiült a könyv megírásának, azonban az anyagok rendszerezésénél tovább nem jutott, hiszen hamarosan átkerült az Akadémiára, ahol a kapott feladatok nemcsak a hétköznapiakat, de kezdetben gyakran az éjszakákat és a vasárnapokat is kitöltötték. Mádl végül egykori tanárai – Nizsalovszky, Eörsi és Világhy – közelében egyértelműen elkötelezte magát a tudományos pálya mellett. Lincolnnal kapcsolatos terveiről azonban egészen a haláláig nem tett le, amit az is bizonyít, hogy a korábban összegyűjtött anyagokat íróasztalának egyik fiókjában őrizte.

AMERIKAI TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK

„Mádl Ferenc tudományos pályájára jelentős hatást gyakorolt egy Ford-ösztöndíj elnyerése, amely az 1960-as években [a] magyar kutatók számára egészen kivételes lehetőséget nyitott az amerikai kutatómunkára” – állapította meg a 2021-ben az ELTE ÁJK-n szervezett Mádl Ferenc- emlékkonferencián a néhai tudós egyik barátja és szerzőtársa, Vékás Lajos.¹⁹² Valóban, Mádl tudományos pályafutásának egyik fordulópontjáról van szó, amelynek jelentősége csak a Világhy Miklóssal vagy Nizsalovszky Endrével való megismerkedéshez mérhető. Bár az ösztöndíj Mádlra gyakorolt hatását a pályatársak jól látták, maga az ösztöndíjban részesülés ténye Mádl

¹⁹¹ Amely azonban könyvek helyett csupán két kis füzetecskét küldött neki (Marion D. Pratt 1952. 10. 30-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

¹⁹² Vékás Lajos: Mádl Ferenc és a magyar nemzetközi magánjog (In: Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély. Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 13.)).

kortársainak egy részéből hosszan tartó értetlenséget váltott ki. Hiszen hogyan is kaphatott meghívást egy szegény vidéki diák a szocialista blokkal szemben álló imperialista nagyhatalom egyik legjobb egyetemére? Mielőtt az ösztöndíj tudományos eredményekben megnyilvánuló hozadékaról szólnánk, érdemes röviden összefoglalni, hogyan is került az összeköttetések nélküli, vallásos (!) és pártonkívüli (!) kutató a nyertesek közé. A Mádl-hagyatékban és a levéltárakban fennmaradt iratok alapján ugyanis a folyamat jól rekonstruálható.

FORD-ÖSZTÖNDÍJ (1967)

Az amerikai–magyar tudományos együttműködés az 1960-as évek első felében az ideológiai szembenállás miatt egy közvetítő szervezetten, a Ford Alapítványon keresztül indult meg. Az első ösztöndíjakat 1964-ben írták ki, és a szakmaiság védelme érdekében – a magyar szervek nagy bosszúságára – az amerikai fél döntött a kiutazók végleges listájáról.¹⁹³

A Ford-ösztöndíjasok között nemcsak a természet-, hanem a társadalomtudósok is képviseltették magukat. A jogászok kiválasztását a magyar jogtudomány 1945–1980 közötti időszakának szürke emenciája, Szabó Imre felügyelte. A kiváló szakmai felkészültségű, több nyelven folyékonyan beszélő Szabó kezdetől fogva érdeklődött a tudományszervezés külügyi dimenziói iránt, és előbb az MTA jogászokat is magában foglaló II. osztályának, később pedig az Akadémia egészének a külkapcsolatait irányította. A Nizsalovszky közbenjárásának köszönhetően az Akadémia hivatalnoki állományába átigazolt Mádl Ferencet 1956 nyarán, nyelvtudására tekintettel, ő vette maga

¹⁹³ A témát levéltári dokumentumok alapján Somlai Katalin részletesen feldolgozta. L. bővebben a következő tanulmányait: Somlai Katalin: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása (In: Évkönyv XVI. Bp., 1956-os Intézet, 2009. 273–314.); Somlai Katalin: Amerikából jöttek, híres mesterségük: fordosok. A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrieríve: szubelitből az elitbe (In: Évkönyv XXVI. Budapest–Pécs, 1956-os Intézet Alapítvány – Kronosz, 2021. 103–164.).

mellé. Mádl feladatai közé így került a II. osztály külkapcsolatainak szervezése.¹⁹⁴

Mádl Ferencet 1956-ban azzal az ígérettel vették át az Akadémiára, hogy rövid időn belül megkezdheti aspiránsi tanulmányait (amit egyébként már korábban, egyetemi hallgató korában is megígérték neki). Az 1956-os forradalom következtében azonban korábbi legfőbb támogatója, Nizsalovszky Endre professzor politikai okokból háttérbe szorult. Így sem maradt azonban pártfogó nélkül, egy másik volt tanára, Eörsi Gyula ugyanis szintén aktív résztvevője volt a korabeli tudományos életnek. Vele Mádl már 1956 őszén közelebbi munkakapcsolatba került, de miután Eörsi 1957 elején az Állam- és Jogtudományi Intézet Polgári Jogi Osztályának vezetője lett, kapcsolatuk még intenzívebbé vált. Mádl 1958-ban Eörsi javaslatára és Szabó támogatásával került be a brüsszeli összehasonlító jogi kongresszusra induló magyar delegációba. Ekkor már teljes erővel dolgozott szakdolgozata átalakításán, amely 1959-ben jelent meg nyomtatásban az Intézet lapjában. Eörsi, aki a tervszerződésekről szóló doktori értekezésének megvédését követően szintén a polgári jogi felelősség kutatására kezdett koncentrálni, kifejezetten a témája miatt kérhette fel a fiatal embert, aki Brüsszelben referátumot is tarthatott. Ez volt élete első nemzetközi fellépése, ahol – Eörsi intencióiról megfélemedkezve – lelkesen érvelt a polgári jogi felelősség antik formáinak tanulmányozása, a modern (nyugati) kutatási irányzatok vizsgálata és a tanulságoknak a nemzeti kodifikációk során történő hasznosítása mellett. Előadása felkeltette a jelen lévő Albert Ehrenzweig figyelmét, akinek a II. világháború előtt ez a téma volt a fő kutatási területe.¹⁹⁵ A professzor a

¹⁹⁴ Első fennmaradt önéletrajzában ezért írja a következőket: „*A Magyar Tudományos Akadémia apparátusában... az állam- és jogtudományok szakelőadója, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nemzetközi kapcsolatainak ügyintézője vagyok.*” (Mádl Ferenc 1959. 07. 22-i önéletrajza (AL V. 102. (II. osztály iratai) 68. d., 2. dosszié)), az életrajz szövegét l. jelen kötetben.

¹⁹⁵ Erről Mádl az egyik utolsó írásában is megemlékezett, l.: Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur.*” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 70.)). Mádl és Eörsi polgári jogi felelősséggel kapcsolatos álláspontjának eltérésére l. még: Horeczky Károly: Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség” c. könyvének vitája (Jogtudományi Közlöny 1964/4. 258–259.).

plénium előtt meg is dicsérte a félszeg fiatalembert, és bátorította, hogy folytassa kutatásait. Mádl ezt követően kezdte megküldeni az írásait a már hosszabb ideje Amerikában élő Ehrenzweignek, majd 1964-ben könyvének angol nyelvű összefoglalóját is továbbította. Ehrenzweig, aki ekkor már elsősorban nemzetközi magánjoggal foglalkozott, Mádl tehetségét látva döntött úgy, hogy vendégprofesszorként kívánja meghívni a Kaliforniai Egyetem jogi karára, Berkeley-be.¹⁹⁶ Erről – mint távlati lehetőségről – Eörsivel is beszélhetett, akivel egyébként rendszeres szakmai kapcsolatot tartott.¹⁹⁷ 1964-ben tehát amerikai részről fogalmazódott meg az igény, hogy Mádlt fogadnák Berkeley-ben, és kutatási témája mellett a szocialista polgári jog oktatását várnák el tőle. Bár a lehetőségnek örült, de Mádl jelezte, hogy elsősorban anyagi okok miatt a megvalósításra nem lát esélyt, ugyanis a kar csak egy csekély összeget tudott volna számára biztosítani.

Ehrenzweig azonban nem engedte el a témát, és amikor értesült róla, hogy a Ford-ösztöndíj keretében lehetőség nyílik arra, hogy magyar kutatók szervezett keretek között látogassanak el az Egyesült Államokba, azonnal lépett.¹⁹⁸ Neki köszönhetően a magyar hatóságok, köztük Mádl főnöke, a nagy hatalmú Szabó Imre is kész helyzet elé került, ugyanis Ehrenzweig amerikai oldalról elérte, hogy az 1967-es jelöltek listájára Mádlt fel kellett tenni. Ez a szervezkedés és eredmény nemcsak Szabót és Eörsit, hanem magát Mádlt is

¹⁹⁶ L.: „...itt csak amerikai hallgatók vannak, és méghozzá nagyon jók. Itt az egyetemeket aszerint osztályozzák, hogy milyen hallgatói kvalitása van, és a nagy egyetemek, mint ez is, válogatják ki a javát; általában jól képzett embereket. Van[nak] itt az Egyesült Államok minden részéről, bár összesen 150 jogi kar van, a harc azért folyik, hogy ki jut az első 10-be, amelyek között Berkeley is van. Ide 8 általános, 4 gimnázium és 4 év college után jöhetnek a legjobbak: többnyire nők, 25 év körüli hallgatók. Az egész oktatási rendszer eleve a vitatkozásra, a nézetek harcára van felépítve, ami nyilván nem rossz, de nekem a szokottnál nehezebbé teszi a helyzetet...” (Mádl Ferenc 1967. 01. 30-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában. A szöveget az olvashatóság érdekében mai helyesírás szerint írtam át, és írásjelekkel tagoltam – D. E.). L. még: Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

¹⁹⁷ Vö. például: Albert Ehrenzweig 1964. 10. 21-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

¹⁹⁸ L. különösen: Albert Ehrenzweig 1965. 04. 01-jei és 1965. 04. 28-i leveleit Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

váratlanul érte, akit az Akadémián azonnal „szőnyeg szélére” állítottak.¹⁹⁹ Szabó végül arra a következtetésre jutott, hogy ha már így alakult, Mádlt ki kell küldeni, és lehetővé kell tenni számára, hogy minél több egyetemet meglátogathasson, ugyanis az amerikaiak által szívesen fogadott személyén keresztül a szocialista jogtudomány megismertetésére is lehetőség nyílik. Szabó, aki tisztában volt Mádl képességeivel – 1961-ben ezért is tette bele a strasbourgi egyetemi képzésen részt vevő fiatal magyar jogászok első csoportjába –, azt várta Mádltól, hogy a kutatási témája mellett rendszeresen tartson olyan előadásokat, amelyeket – angol nyelven – 1962 óta már Strasbourgban is tartott, és amelyek a jogösszehasonlítás módszerével világítottak rá a szocialista és kapitalista jogrendszerek hasonlóságaira és különbségeire.

Mádl sikere és elfogadottsága később visszaigazolta Szabó tervét.²⁰⁰ Mielőtt azonban útnak indulhatott volna, kiküldetése majdnem kútba esett. A fiatalember ugyanis – teljesen érthetően – a családjával együtt kívánt elutazni, és mind gyermekének életkora (6 év), mind az ösztöndíj hossza (15 hónap) ezt indokoltta tették volna. Mádl azt is felhozta, hogy a két korábbi jogász ösztöndíjas²⁰¹ esetében nem kifo-

¹⁹⁹ Mozaikok.

²⁰⁰ Erről 4 hónap kint tartózkodás után így írt a feleségének: „...elégge általánosan most vezetik be az ún. nagyobb egyetemek a szocialista országok jogának összehasonlító oktatását, hogy ezekből az országokból különösen Jugoszláviából és Lengyelországból elég sok jogász van itt, részben oktatni, részben kutatni. És ha már itt tartok, mármint a magyar jog és Magyarország népszerűsítésénél..., több nagyobb karon is kértek, konzultáljak velük könyvtárak magyar anyagának állása felől, mert egy, legalább egy kisebb kelet-európai országra nézve szeretnének teljes gyűjteményt kiépíteni, és mondanom sem kell, mindent elkövettem, hogy ez a magyar legyen.[.] Pl. hiányzik itt is a Corpus Juris Hungarici..., és mondtam nekik, hogy ez azért kell annak, aki történetileg el akar egy kicsit mélyedni a magyar jogfejlődésben... Elég sok jogászt talán arra is sikerül indíttatni, hogy következő európai útja során nézze meg Budapestet is... ennyit kötelessége az embernek vállalnia, a maga kis körében, hogy hozzá segítsen a magyar kultúra, magyar jog és jogi kultúra jóhírének gyarapításához...” (Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²⁰¹ Viski László 1964/1965-ben, Kulcsár Kálmán 1965/1966-ban járt Ford-ösztöndíjjal az Egyesült Államokban. L.: Viski László 1971. [pontos dátum nélküli] évi önéletrajza (AL VII. 200 369/5. Viski László TMB-iratai), illetve Kulcsár Kálmán 1985. 07. 25-i önéletrajza (AL III. 45. 575. Kulcsár Kálmán akadémikus iratai).

gásolták, hogy családotul utazzanak.²⁰² Szabó azonban hajthatatlan maradt, s ragaszkodott a család nélküli kiutazáshoz. Mádl végül nagy nehezen elfogadta ezt a feltételt is, és arra a döntésre jutott, hogy rövidebb időre, egy szemeszterre kiutazik Amerikába,²⁰³ visszaúton viszont még néhány hetet eltölt különböző európai könyvtárakban – de ide már a feleségét is kiengedik hozzá (vagyis az ösztöndíj utolsó része „félhivatalossá” alakul át, és tudományos kutatóút mellett privát jellegű turistaút is lesz egyúttal).

A fentiekből világosan kitűnik, hogy Mádl Ferenc kivételes lehetőségként jutott ki az Egyesült Államokba, még hozzá a Ford-ösztöndíjasok korai – harmadik – turnusában. Jelölése felülírt minden korábbi, magyar részről történt egyezséget, és a tárgyévben valóban kiszorított minden pártjelöltet. Ez azonban nem neki, hanem az amerikai félnek köszönhető, amely a kutatási témája miatt ragaszkodott a személyéhez. Ennek – az amerikai szándéknak – az ismeretében pedig a magyar döntéshozó magától jutott arra a következtetésre, hogy ha megakadályozni nem tudják, akkor az útjából meg kell próbálni a magyar jogtudomány számára is a lehető legtöbbet kihozni. Az amerikai körút, amelyről az alábbiakban még szó esik, mögött tehát a magyar fél döntése állt, a szervezésben viszont Mádl nélkülözhetetlen segítséget kapott Ehrenzweig professzortól és kollégáitól.²⁰⁴

Bár Mádl jelölésével mind a magyar, mind az amerikai fél nyert, a valódi nyertes a fiatalember volt, aki anélkül, hogy beleszólása lett volna, valóban élethossziglan profitált az ügyből: a) kijutott Amerikába, amely gyermekkorától vágyainak egyik fő tárgya volt; b) szabadon be is utazhatta azt, hiszen a magyar fél azt várta tőle, hogy a szocialista jogról minél több helyen tartson előadásokat; c) közeli kapcsolatba kerülhetett Ehrenzweig professzorral, aki abban a

²⁰² Mádl magánlevelezéséből tudjuk, hogy a szintén (akkor még) pártonkívüli Kulcsár Kálmán a feleségével utazott ki, amire Mádl pozitív példaként hivatkozott is.

²⁰³ Az útján magával hordott zsebnóteszében található feljegyzés szerint maga döntött úgy, hogy családja nélkül csak rövidebb időre távozik. Időskori visszaemlékezése (Mozaikok) alapján azonban arra a következtetésre is juthatunk, hogy az út lerövidítésében a magyar hatóságok is szerepet játszottak.

²⁰⁴ Például a Mádlal gyorsan baráti kapcsolatba kerülő Richard Buxbaumtól.

korban szakterületének egyik legnagyobb hatású kutatója volt, és megismerkedhetett az élő jogászlegendával, Hans Kelsennel is; d) új témákkal, kutatási módszerekkel és vizsgálati szempontokkal felvértezve figyelme és ambíciója egyértelműen az egyetemi oktatás felé fordult.²⁰⁵

ESEMÉNYTÖRTÉNET

Mádl tehát az eredetileg 15 hónapra szóló ösztöndíjából összesen egy szemesztert töltött el az Egyesült Államokban. 1967 januárjában²⁰⁶ repülővel indult Budapestről San Franciscóba, amely akkor többnapos és több átszállással járó utazást jelentett, és 1967 júniusában szállt hajóra New Yorkban, hogy aztán egy ötnapos hajóút végén – a Queen Mary fedélzetén²⁰⁷ – Cherbourg kikötőjébe érkezzen.²⁰⁸ Onnét vonattal ment tovább – Párizson keresztül – Belgiumba, aztán Németországba (Frankfurt), hogy ott találkozzon a feleségével, és a frissen vásárolt személygépkocsival bejárják a német és az osztrák egyetemi városokat. Eredetileg a tervek között szerepelt egy észak-olaszországi út is, melynek során Paviában de Nova professzort is felkeresték volna,²⁰⁹ de erre már nem maradt idő, így július második felében Ausztrián keresztül érkeztek vissza – Bánd érintésével – Budapestre.

San Franciscóban az idő nagy része kellemes egyhangúságban telt volna el, amelyet az Ehrenzweiggel – majd harmadikként

²⁰⁵ Erre az érzésre utalt egyik levelének kulcsmondata: „*Soha nem hittem, hogy az oktatás így szenvedéllyé tud válni.*” (Mádl Ferenc 1967. 05. 24-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²⁰⁶ Indulás Budapestről: 1967. 01. 11-én (Mádl Ferenc 1967. 01. 22-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²⁰⁷ Mádl az egyik utolsó alkalmat „csípte el”, amikor jegyet váltott az 1936-ban vízre bocsátott legendás óceánjáróra, amelyet még ugyanannak az évnek a végén (1967. 12. 09.) kivontak a forgalomból. A hajó „hattyúdala” egyébként egybeesett a légi utasszállítás aranykorának kezdetével.

²⁰⁸ Mádl erről annyit írt a feleségének, hogy csak a Queen Maryre kapott jegyet. „... június 28-án fogok indulni New York-ból és [07.] 03-án vagyunk Cherbourgban...” (Mádl Ferenc 1967. 02. 08-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában). L. még: Mádl Ferenc 1967. 04. 04-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában), illetve a hajóútról részletesen: Mádl Ferenc 1967. 06. 28–1967. 07. 02-i levele Mádl Andrásához (a család tulajdonában).

²⁰⁹ Mádl Ferenc 1967. 05. 11-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

Kelsennel – tartott órákra való felkészülés, a tanártársaknál tett kötelező látogatások sora töltött volna ki. Mádl azonban ennél jóval gyorsabb tempót diktált saját magának, és már röviddel megérkezése után arra panaszkodott a feleségének írt leveleiben, hogy bár egyre kevesebbet alszik, teendői nem férnek bele az ébrenléti időszakba.²¹⁰ Hogyan is teltek a fiatalember napjai? Kezdetben sok időt töltött az angol és különösen a jogi szaknyelv fejlesztésével. Rögvest kiérkezése után szembesült az angol–magyar jogi szótár hiányával, ezért az előadásaihoz egy saját, négynyelvű (angol–német–francia–magyar) szójegyzék készítésébe fogott.²¹¹

A szerény, ám hatalmas műveltségű Ehrenzweiggel, aki gondolkodásában emigrációja ellenére is közép-európai maradt,²¹² és megnyilatkozásaiból az egykori Monarchia békebeli hangulata áradt, gyorsan megtalálta a közös hangot. Ennek köszönhetően sok időt töltöttek együtt a tanszéken, majd Mádl rövidesen bejáratos lett a családi házba, később pedig rendszeres vendég lett a professzor vidéki (hétvégi) rezidenciáján is. Mádl mindig könnyen és élvezettel ismerkedett; külföldön ez számára az ismeretszerzés egyik módjának számított. Berkeley-ben is viszonylag gyorsan kapcsolatba került jogi kari kollégákkal és joghallgatókkal, valamint ezek baráti körével, így hétvégenként gyakran vett részt kirándulásokon, ebédeken,²¹³ valamint – ha tehette – rendszeresen járt színházba, moziba és hangversenyekre.²¹⁴ A magyar Ford-ösztöndíjasok közül egyetlen emberrel

²¹⁰ L. például: „Csak az idővel állok hadilábon. Alig alszom, s mégis mindig kevesebbet csinálok a tervezettnél.” (Mádl Ferenc 1967. 01. 30-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában).

²¹¹ Mádl Ferenc 1967. 02. 05-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

²¹² Ehrenzweig honvágyáról és hontalanság-érzetéről l.: Mádl Ferenc 1967. [02. 06]-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

²¹³ 1967. január–április között több mint 30 meghívást kapott (Mádl Ferenc 1967. 04. 03-i levele az MTA II. osztálynak, a család tulajdonában).

²¹⁴ Feleségéhez írt első levelei tele vannak filmcímekkel, a színházi előadások elemzéseivel és a hangversenyeken elhangzott darabok felsorolásával. L. például: Mádl Ferenc 1967. 01. 25-i, 1967. 02. 05-i és 1967. [02. 06]-i levelei Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

tartott kapcsolatot: a földrajzos Enyedi Györggyel,²¹⁵ akivel kintléte alatt rendszeresen összejárt.

Mádl nemcsak az egyetemi világot, de – a rendelkezésére álló rövid idő alatt – magát az amerikai életformát is meg akarta ismer-
ni.²¹⁶ Részben ezért – hogy első kézből szerezzen benyomásokat – járt hétvégenként kirándulni is, de repülő- és vonatúton is kezdemé-
nyezett beszélgetéseket.²¹⁷ A történelmi²¹⁸ és politikai kérdések²¹⁹
mellett a társadalmi problémák²²⁰ – például a faji különbségek keze-

²¹⁵ Enyedi György (1930–2012) a budapesti piarista gimnázium növendéke volt, és Mádlal valószínűleg piarista körökből ismerhették egymást (esetleg egy harmadik személyen – például az akkoriban mindkettejük baráti körébe beletartozó Kulcsár Kálmánon – keresztül ismerkedhettek meg (Mádl magánleveleiben sem az amerikai út előtt, sem azután nincs egyetlen rá utalás). Amikor Ford-ösztöndíjat kapott, már az MTA Földrajztudományi Intézetének igazgatóhelyettese volt (1960–1972 között). Leánya a híres filmrendező és forgatókönyvíró, Enyedi Ildikó. Az Enyedivel való első találkozásra l.: Mádl Ferenc 1967. 01. 30-i és 1967. 02. 27-i levelei Mádl Dalmához (a család tulajdonában). L. még továbbá: Mádl Ferenc 1967. 03. 26-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában), amelyben megemlíti, hogy Enyediék valamennyi fordost vendégül látták a szállásukon. Enyedi professzor Ford-ösztöndíjára l.: Marosi Lajos: Látogatás a tudomány fellegvárában, Enyedi György akadémikusnál (Területi Statisztika 2010/3. 261.), illetve: A II. osztály javaslatai az 1966–67. évi Ford-ösztöndíjakra (MTAL II. osztály iratai 10. d. 2. dosszié). Az amerikai utazásaira l.: Enyedi György: Farmok és farmerek – Az amerikai mezőgazdaság (Bp., Mezőgazdasági, 1970., térkép a belső borítón).

²¹⁶ Ezért – és nyelvtanulás céljából – gyakran járt moziba és színházba is.

²¹⁷ Vö. például: az egyik, vonatúton tett megállapítását: „*Sokszor nem is tudom, hogy mitől megy így előre ez a nagy verklí, hisz annyi, de annyi buta ember van. Azt hiszem, egy viszonylag maroknyi nagyon okos és ügyes ember viszi ezt az amerika-nizmust.*” A teljes történetet l.: Mádl Ferenc 1967. 04. 27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). L. még: Mádl Ferenc 1967. 05. 14-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²¹⁸ Vö. például: a mormonok történetéről írtakat (Mádl Ferenc 1967. 04. 08-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában), a Colorado állam alapításáról szóló összefoglalóját (Mádl Ferenc 1967. 04. 09-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában) vagy a Texasról szóló élménybeszámolót (Mádl Ferenc 1967. 04. 25-i (78.) levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²¹⁹ Vö. például: a Sztálin lányának disszidálásáról írtakat, amelyben egyúttal rávilágít az amerikai sajtó árnyoldalaira is (Mádl Ferenc 1967. 04. 24-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában).

²²⁰ Vö. például az első generációs amerikai értelmiségiek tanulmányi lehetőségeiről írtakat (Mádl Ferenc 1967. 04. 04-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában).

lése²²¹ vagy a hippikultúra kibontakozása²²² – keltették fel az érdek-

²²¹ Vö. például, amit a társadalmi rétegekről és az afroamerikaiak diszkriminációjáról írt. Az idézetből kitűnik, hogy Mádl pontosan adta vissza vendéglátói szavait, és az is látszik, hogy – bár udvariasságból nem mert visszakérdezni – pontosan megértette, hogy a korabeli amerikai társadalom egyik jellegzetes problémájáról esett szó: *„Szombaton délután bent voltam San Franciscóban, Lajos [Pákozdi Lajos (1931–2021) – D. E.]... orvos haverjánál. Szép, rózsadomb-szerű helyen lakik, kb. az itteni middle-middle class districtjében (a középosztálynak több foka van, úgymint: lower middle class, middle-middle class, upper middle class, top middle class), ami persze top middle class lett volna 30 évvel ezelőtt is Budapesten. Jó orvos, kedves ember, tisztességes magyar is. Nagyon jó vacsorát kaptam..., utána a living roomban beszélgetés whisky mellett... egy villában, amelynek az értéke, mondták, azonnal a felére esne, ha ideköltözne egy néger a szomszédba, hacsak nem Bill Joe... [Tyrone Bobby Joe Hill (1943–2002) – D. E.] költözik ide, mert az az ország ünnepe a kosárlabdakirálya, és most költözött feljebb két fertállal (a top middle class környékére), és ő hát ugyebár nem ugyanolyan, mint a többi, valószínű (gondolom magamban), mert sok pénze van.”* (Mádl Ferenc 1967. 01. 30-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában. A szöveget az olvashatóság érdekében mai helyesírás szerint írtam át, és írásjelekkel tagoltam – D. E.). L. még: Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²²² Vö. például: *„A szombati sacramentói kirándulás után meghívott egy japán származású tanár dinnerre. Nagyon érdekes volt, mert megint volt néger a társaságban, és volt egy hippi. Volt ott minden: óriási vita. Most talán a hippit trom le; ez itt most nagyon érdekes. Nehéz röviden elmondani. A szótárban ez a szó nincs is bent, legalábbis az enyémben. Kültre teljesen ápolatlannak, rongyosnak mondható, hosszú piszkos hajjal és szakállal, hacsak lehet, mezítláb mászkáló 17–25 évesek, a társadalom mezsgyéjén mozgó, mindenkit megütköztető (bár itt nem olyan megütközések az emberek) lények. Származásra nézve többnyire gazdagok, szüleiket nem egyszer teljesen feladott, nem ritkán egészen művelt, az amerikai társadalomból kiábrándult atyafiak, akik unják azt, hogy az emberek ebben a langymeleg magas technikai kultúrában csak úgy tenyésznek és vannak. Hogy mindenki úgy el van különülve, mert az utcán is csak a gépkocsijával, a gépkocsijába zárva közlekedik mindenki, ugyanakkor a tv folytán mégis tömegember, mert az egész »nation«-ben mindenki ugyanazokat a vicceket tudja a tv-ből, és ez a tv mindent elferdít. Kell valami más, valami kollektíva; bomlásba kell vinni ezt a társadalmat, és miután 10 év múlva minden második amerikai 25 éven aluli lesz, jön majd a nagy forradalom, a kiábrándulás forradalma, revolt a létező ellen, a valójában kollektív ember. Az eszközök addig is? LSD és a többi (LSD: kémiai kábítószeres rövidítése); ezek legalább másként láttatják a világot, megfosztanak gátlásainktól; ne hogy azt higgye – mondja –, hogy csak nemileg, bár mi e téren is a »teljesen vissza a természethez« elvet valljuk...; mi tanulmányozzuk a különböző filozófiákat és háborúellenesek vagyunk... Hát ez egy hippi.”* (Mádl Ferenc 1967. 02. 15-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában. A szöveget az olvashatóság érdekében mai helyesírás szerint írtam át, és írásjelekkel tagoltam – D. E.).

lődését. A Kennedy testvérek pályafutását,²²³ Martin Luther King beszédeit,²²⁴ illetve az emigráns magyar tudósok tevékenységét²²⁵ kiemelt figyelemmel kísérte.

A legmélyebb benyomásokat azonban magyar felettesei döntésének köszönhetően szerezhette, ugyanis a hat hónapból négy teljes hetet²²⁶ tölthetett el azzal, hogy vonattal – a nyugati parttól a keleti partig és vissza – körbeutazta Amerikát. Az ún. amerikai körút elsődleges célja a különböző jogi karok felkeresése volt, hogy ott a szocialista polgári jogról előadásokat tartson. Fontos megjegyezni, hogy ilyen jellegű előadások iránt akkoriban nagy volt az érdeklődés az amerikai jogászok körében, hiszen a két blokk közötti kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok megértése jelentős üzleti haszonnal járhatott.²²⁷ Többek között ezért is merült fel, hogy Mádlnak egy állandó állást kínálnak fel Berkeley-ben, mert így saját témái mellett ezt a tantárgyat is oktathatta volna (ahogyan ezt Strasbourgban közel másfél évtizeden át tette is).

Mádl az egyszeri lehetőséget – hogy csak a vonatra volt pénze, de a repülőre már nem – arra is fel kívánta használni, hogy körülnézzen.

²²³ Értelemszerűen Robert Kennedyt (1925–1968) említette többször is (l. például: Mádl Ferenc 1967. 02. 05-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában), aki 1965–1968 között mint New York állam szenátora, éppen a Mádlt érdeklő témákban – feketék, őslakosok és bevándorlók jogai, vietnami háború befejezése, szegény rétegek felzárkóztatása – volt a legaktívabb. Mádl hagyatékában fennmaradt Buxbaum professzor egyik levele is, amelyben részletesen beszámolt a Bobby Kennedy halála után történt eseményekről (Richard Buxbaum 1968. 10. 25-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

²²⁴ L. például: Mádl Ferenc 1967. 05. 14-i és 1967. 05. 18-i levelei Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

²²⁵ Teller Edét később is emlegette, de például említést tett a kaliforniai szőlőtermesztés magyar gyökereiről és Haraszthy Ágostonról is (Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²²⁶ Mádl egyik levelében felvázolta a pontos útitervet. E szerint 1967. 04. 05-én indult és 1967. 05. 03-án érkezett vissza (Mádl Ferenc 1967. 03. 24-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²²⁷ L.: „... nem is hinné az ember, milyen nagy itt az érdeklődés, főleg a szocialista országok vállalati joga (corporation law) iránt (hogy hogy is megy ott a dolog, amiről itt a mindennapi jogásznak halvány sejtelve sincs – ahogy ez fordítva is áll...)” – írta haza az egyik legkorábbi levelében a feleségének (Mádl Ferenc 1967. 01. 26-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában). A szöveget az olvashatóság érdekében mai helyesírás szerint írtam át, és írásjelekkel tagoltam – D. E.). L. még: Mádl Ferenc 1967. 02. 16-i levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

Így az egyetemek közötti utazást úgy tervezte meg,²²⁸ hogy lehetőleg minél teljesebb képet kapjon Amerikáról, és megállt a Grand Canyonban, meglátogatta Washington, a fővárost, vidéki nagyvárosokat és legalább egy indián rezervátumot.²²⁹ New Yorkban, ahol előadást tartott a Columbia Egyetemen, időt szakított, hogy ott élő rokonaival találkozhasson, akiket 1944-ben látott utoljára. János nagybátyja és családja nagy szeretettel fogadta, és innentől kezdve Valéria unokatestvérével egészen haláláig rendszeres kapcsolatot ápolt.

KAPCSOLATRENDSZER

Az 1967-es út révén Mádl nemcsak létre tudta hozni amerikai tudományos kapcsolatrendszerét, de ezt képes volt oly mértékben meg is szilárdítani, hogy évtizedeken keresztül – egyes esetekben egészen haláláig – támaszkodhatott rá. Az amerikai kapcsolati háló magja természetesen a Berkeley jogi karán belül helyezkedett el, és központjában három német (osztrák) származású professzort találhatunk.

Albert Ehrenzweig (1906–1974) Mádlra gyakorolt hatását csak Nizsalovszky Endrével lehet összehasonlítani. Az együtt töltött idő rövidege ellenére a találkozás mindkettejükre nagy hatást gyakorolt, és Ehrenzweig Mádlt nemcsak tanítvánnyá, hanem tulajdonképpen családtaggá is fogadta.²³⁰ Ehrenzweig gondolatai nagymértékben

²²⁸ Tervei között szerepelt, hogy – előadások tartása végett – ellátogat a szomszédos országokba, Mexikóba és Kanadába, sőt, Izlandra is, de ezek megvalósítására sem ideje, sem pénze nem maradt (l. például a mexikóvárosi út ügyében: Mádl Ferenc 1967. 02. 27-i levele Nagy Lajosnak (a család tulajdonában)).

²²⁹ A Clovisban (Új-Mexikó) tett látogatás akár későbbi, kisebbségi jogokkal kapcsolatos érdeklődésére is hatással lehetett, hiszen „*New Mexico az indián rezervátumok hazája*” (Mádl Ferenc 1967. 04. 28-i képeslapja Mádl Andrásnak (a család tulajdonában)).

²³⁰ A kapcsolat erősségét mutatja, hogy amikor Ehrenzweig röviddel a halála előtt Ausztriába látogatott, annak ellenére, hogy tartott a szovjetektől, eljött Sopronba, hogy Mádlal és a feleségével találkozhasson (Mozaikok). Kapcsolatuk mélységére l.: Mádl Ferenc 1967. 06. 14-i (122.) levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). L. még: Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur.*” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 75–76.)).

formálták Mádl jogi látásmódját, és új impulzust adtak a nemzetközi magánjoggal folytatott kutatásaihoz.

Ehrenzweigen kívül Mádlnak még egy barátja sikerült szert tennie: Richard Buxbaumra, aki már Mádl meghívásában is kulcs-szerepet játszott. Mádl Buxbaumékkal is családi kapcsolatot épített ki, a professzorral pedig egészen haláláig együtt dolgozott különböző jogi projekteken.²³¹

A harmadik személy, aki 1942-től egészen haláláig Berkeley-ben maradt, a kortárs jogtudomány egyik utolsó óriása, Hans Kelsen (1881–1973) volt.²³² Kelsen osztrák volt, ám rövid ideig dolgozott az osztrák–magyar adminisztrációban, ezért mind Magyarországot, mind a magyarokat jól ismerte. A hatalmas korkülönbség miatt itt barátságról semmiképpen sem beszélhetünk, viszont Kelsen elismerése²³³ – volt egy órájuk, amelyet Ehrenzweiggel közösen hárman tartottak –, a vele folytatott beszélgetések élethosszig tartó hatást gyakoroltak rá.²³⁴

²³¹ Ezek közül a legismertebb a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia volt, amelynek XVII. fejezetét évtizedeken át közösen szerkesztették. Bár hosszú időn át elsősorban levélben és telefonon tartották a kapcsolatot, a rendszerváltozást követően többször találkoztak személyesen is, még hozzá leggyakrabban Budapesten. Buxbaum ugyanis a CEU vendégoktatójaként ekkoriban évente két-három hetet töltött a magyar fővárosban. „*Minden alkalommal volt egy ebédünk – néha hármasban, néha Vékás professzorral közösen – az Akadémián. Emellett Buxbaum professzor, úgy tudom, néhány alkalommal Mádléknál is vizitált.*” (Várady Tibor szíves közlése).

²³² L.: „...*hogy Kelsen ki volt, nehéz hamar elmondani. Majd kérdezd meg [Nizsalovszky] Bandi bácsit, ill[etve] [Eröss] Palit alkalomadtán. Én azt mondanám, hogy a legnagyobb élő polgári jogfilozófus 50 évre visszamenőleg. Ennek a karnak a nyugalmazott professzora...*” – írta róla haza a feleségének (Mádl Ferenc 1967. 03. 03-i levele Mádl Dalmához, a család tulajdonában. A szöveget az olvashatóság érdekében mai helyesírás szerint írtam át, és írásjelekkel tagoltam – D. E.). Kelsennél tett búcsúlátogatására l.: Mádl Ferenc 1967. 06. 14-i (123.) levele Mádl Dalmához (a család tulajdonában).

²³³ Kelsen tehetségesnek tartotta Mádlt, és ezt úgy mutatta ki, hogy szóba állt vele. Egyik alaptétele volt ugyanis, hogy mindenki, aki Kelet-Európából érkezik, kommunista, tehát veszélyes. Öregkorában Mádl büszkén emlékezett vissza, hogy a professzor elmondta neki, hogy e tekintetben egyedül vele tett kivételt (Mozaikok).

²³⁴ Mádl egyik utolsó írása is a Kelsennel való megismerkedéséről szólt (Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel, In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur.*” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 67–76.)).

Ezen kívül számos más oktatóval is sikerült jó kapcsolatokat kialakítani a fakultáson,²³⁵ de még más karokon is.²³⁶ Szakmai szempontból azonban a legjelentősebb hozadékkal – az Ehrenzweiggel való megismerkedésen túl – az amerikai körút járt. A körút állomásait Ehrenzweig és Buxbaum szervezte le,²³⁷ de a kapcsolattartók közül többen már korábban ismerték Mádl munkáit. A legfontosabb személyeket és helyszíneket táblázatos formában tekintjük át.²³⁸

Az amerikai körút szakmai programja			
Kapcsolattartó	Egyetem (település)	Látogatás időpontja	Kapcsolódó szabadidős programok
Samuel D. Thurman ²³⁹	Utahi Egyetem (Salt Lake City, UT)	1967. 04. 06–07.	Denver ²⁴⁰ Boulder ²⁴¹

²³⁵ Például: a frissen megválasztott dékánnal, Edward C. Halbachhal (1931–2017), a nagy hatású római jogással, David Daube professzorral (1909–1999) vagy éppen Richard W. Jennings professzorral (1907–1999).

²³⁶ Például: Robert J. Coffelt professzorral az agrármérnöki karról (Davis Campus, UCLA). Sőt, egyetemen kívüli emberekkel is sikerült megismerkednie, mint például Bertram Joseph Feigenbaummal (1900–1983), aki az 1930-as években Kalifornia állam képviselőházának tagja volt, Mádl látogatása idején pedig ügyvédként dolgozott. Feigenbaum magyarországi látogatását Mádl Ferenc segített megszervezni, az ügyvédet és feleségét Mádl Dalma kísérte. L. például: Mádl Ferenc 1967. 05. 16-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában), illetve B. J. Feigenbaum 1967. 05. 22-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

²³⁷ Vö.: „...az egész utat az ő [Ehrenzweig – D. E.] nagy hitele szerte e honban tette lehetővé, mind erkölcsi, mind anyagi értelemben (szavára kasszák nyílnak), és mint realizáltam, nagyon kedvesen mutatott be mindenütt; talán túlzott is scholarly képességeimet illetően.” (Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). Ugyanebben a levélben említi Buxbaumot is másik szervezőként.

²³⁸ Elsődleges forrásként l.: Mádl Ferenc 1967. 03. 24-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában), valamint Mádl Ferenc 1967. 04. 03-i levele az MTA II. osztálynak (a család tulajdonában).

²³⁹ Samuel David Thurman (1913–1995), rövid életrajzára l.: www.deseret.com/1995/2/6/19157758/samuel-thurman-ex-law-dean-dies (2022. 08. 15.).

²⁴⁰ Eredetileg szabadidős programnak volt tervezve, de végül előadást kellett tartani (Mádl Ferenc 1967. 04. 09-i levele Mádl Dalmának és Mádl Ferenc 1967. 04. 10-i képeslapja Mádl Andrásnak, a család tulajdonában).

²⁴¹ Eredetileg szabadidős programnak volt tervezve, de végül előadást kellett tartani (Mádl Ferenc 1967. 04. 09-i és 1967. 04. 11-i levele Mádl Dalmának és Mádl Ferenc 1967. 04. 10-i képeslapja Mádl Andrásnak, a család tulajdonában).

Az amerikai körút szakmai programja			
Kapcsolattartó	Egyetem (település)	Látogatás időpontja	Kapcsolódó szabadidős programok
Max Rheinstein ²⁴²	Chicagói Egyetem (Chicago, IL)	1967. 04. 09–11.	Chicago
Whitmore Gray ²⁴³	Michigani Egyetem (Ann Arbor, MI)	1967. 04. 11–14.	Buffalo ²⁴⁴ Niagara
konkrét személy nem ismert és mások ²⁴⁵	Columbia Egyetem (New York, NY)	1967. 04. 15.	New York Washington ²⁴⁶
W. Page Keeton ²⁴⁷	Texasi Egyetem (Austin, TX)	1967. 04. 25–28.	New Orleans ²⁴⁸ Houston Santa Fe Clovis Grand Canyon

²⁴² Max Rheinstein (1899–1977), rövid életrajzára l.: www.nytimes.com/1977/07/12/archives/max-rheinstein-law-professor78.html (2022. 08. 15.). A professzort Mádl valószínűleg már a Strasbourgi Összehasonlító Jogi Akadémiáról ismerte, ahol a common law egyik előadója volt.

²⁴³ Whitmore Gray (1932–2018), rövid életrajzára l.: <https://obits.mlive.com/us/obituaries/annarbor/name/whitmore-gray-obituary?id=8875790> (2022. 08. 15.).

²⁴⁴ Mádl Ferenc 1967. 03. 24-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²⁴⁵ Mádl leveleiben New York-i kapcsolatuként csak rokonai szerepelnek. Ő maga az egyik levelében viccesen „Kittka professzort” adja meg a New York-i út szervezőjeként. A név mögött Mádl Dalma egyik rokona, George R. Kittka / Kittka György (1926–2002) rejtőzik, aki az 1956-os forradalom után Pécsről vándorolt ki az Egyesült Államokba, és évtizedeken keresztül New Yorkban lakott (Mádl András szíves közlése). Mádl 1967-es és 1979-es útjain is szoros kapcsolatban állt vele (l. például: Mádl Ferenc 1967. 03. 24-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). A Columbia Egyetem vonatkozásában a valós szakmai kapcsolat azonban más lehetett. Erre nézve konkrét információk nincsenek, de az egyikük talán John Hazard (1909–1995) lehetett, akivel Mádl már 1966-ban levelezésben állt (Mádl Ferenc 1966. 02. 02-i levele John Hazardnak, a család tulajdonában). Hazard, aki még az 1930-as években járt először a Szovjetunióban, a szovjet jog szakértőjének számított, 1946-ban a Columbia Egyetemen másokkal együtt megalapította az első ruszisztikai kutatóintézetet amerikai földön (ma: Harriman Institute).

²⁴⁶ Mádl Ferenc 1967. 04. 24-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). Mádl egy délutánt töltött az amerikai fővárosban.

²⁴⁷ Werdner Page Keeton (1909–1999), rövid életrajzára l.: <https://tarlton.law.utexas.edu/early-deans/w-page-keeton> (2022. 08. 15.).

²⁴⁸ Eredetileg az itteni egyetemen is tartott volna előadást, de ez végül nem valósult meg (Mádl Ferenc 1967. 03. 22-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

Az amerikai körút szakmai programja			
Kapcsolattartó	Egyetem (település)	Látogatás időpontja	Kapcsolódó szabadidős programok
	Berkeley (San Francisco, CA)	– (hazautazás előtti megálló)	Los Angeles Santa Monica Hollywood Beverly Hills

A szerző saját táblázata

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Bár Mádlt elsősorban tanítani hívták Berkeley-be, ő úgy készült, hogy az amerikai könyvtárak anyagára támaszkodva folytatja nemzetközi magánjoggal kapcsolatos kutatásait. 1967 első félévét Ehrenzweig eredetileg az egyetemtől távol töltötte volna, így Mádlnak – a szocialista joggal kapcsolatos kurzus megtartása mellett – bőven jutott volna ideje könyvtárazásra.

„A dolgok azonban másképpen alakultak”,²⁴⁹ mert Ehrenzweig otthon maradt, így volt alkalmuk közelebbről is megismerkedni. A professzor nagyra értékelte Mádl lelkesedését és elkötelezettségét, ezért úgy döntött, hogy saját kurzusa (Comparative Jurisprudence and Conflicts) társelődőjává teszi. Ez volt az az óra, ahová Kelsen is rendszeresen benézett, s Mádl így ismerkedhetett meg vele. Végül – kedvező tapasztalatai nyomán – legújabb könyvének kéziratát²⁵⁰ is odaadta neki átolvasásra, és meglepődött Mádl olvasottságán és megjegyzéseinek alaposságán.

Mádl tehát a véletlennek köszönhetően az ösztöndíjas időszakát Ehrenzweig közvetlen közelében, tulajdonképpen a tanítványaként

²⁴⁹ Ehrenzweig előterjesztése a Nemzetközi jogi tanszéki oktatói bizottságnak 1967. 05. 29-i ülésére (Members of the Committee for International Legal Studies) (a család tulajdonában).

²⁵⁰ Ehrenzweig professzor a *Private International Law* c. könyvet említette, amelyből 1967-ben két kötet is megjelent. A megjegyzés valószínűleg a *Private international law / [1.] General Part* (Sijthoff, Leiden, 1967) c. munkára vonatkozott, a másik kötet (*Private international law. A comparative treatise on American international conflicts law, including the law of admiralty*) első változata ugyanis már az év januárjában kijött a nyomdából (Albert Ehrenzweig levele Erdey-Grúz Tibornak, 1967. 06. 16., a család tulajdonában).

töltötte el. Bár a rendelkezésre álló idő rövid volt, szinte minden nap beszéltek, és folyamatosan leveleztek is egymással. A Ford-ösztöndíj legnagyobb hozadéka egyértelműen Ehrenzweig barátsága volt Mádl számára. Ennek hatása azonban hosszan és elnyújtva jelentkezett, előbb az egyre gyarapodó számú szakcikkekben, majd könyvekben, végül pedig a magyar nemzetközi magánjogi kódex tervezetének szövegében. Miután azonban Mádl a Ford-ösztöndíj utolsó, Nyugat-Európában töltött heteit az európai integrációval kapcsolatos kutatásainak szentelte, és a politikusi életműve is erre a témára épült rá, Ehrenzweig szerepe és hatása az életmű tekintetében elhalványult és háttérbe szorult. Valójában azonban – intenzitása miatt – ez csak Nizsalovszkyéval mérhető össze, aki viszont az Európa-joggal kapcsolatos kutatásainak mentora volt. Másképpen fogalmazva: a Mádl oktatói korszakát – több mint négy évtized (!) – kitöltő (alap)-kutatásokat elsősorban két mentor, Ehrenzweig és Nizsalovszky inspirálta.²⁵¹

Ennek fényében tehát a fiatalember Ford-ösztöndíjnak köszönhető tudományos eredményeiről a következőket lehet mondani. Az ösztöndíj közvetlen hatása Mádl két amerikai cikkében jelentkezett, amelyek elsősorban az Egyesült Államok jogi oktatási rendszerének sajátosságait mutatták be. Az ösztöndíj közvetett – hosszú távú – hatása majdnem egy évtizeddel később jelent meg könyv formájában,²⁵² és közvetlen előzményül szolgált a máig alapműként aposztrofált Mádl-Vékás-tankönyvhöz.²⁵³

²⁵¹ A fiatal Mádl kutatói pályafutásának pedig Világhy és Eörsi volt a két legfontosabb mentora, akik elsősorban Mádl polgári jogi kutatásaira gyakoroltak hatást.

²⁵² Mádl Ferenc: Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Bp., KJK, 1978. 300 p.).

²⁵³ Első kiadása: Mádl Ferenc – Vékás Lajos: Magyar nemzetközi magánjog a nemzetközi kapcsolatok jogának főbb elemeivel (Bp., KJK, 1981. 516 p.), a következő kiadások bibliográfiai adatait l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 678–679.).

Az amerikai cikkek – voltaképpen egy tanulmány két (rövidebb²⁵⁴ és hosszabb²⁵⁵) változatáról van szó, amelyek egyaránt a szerző egyik magánleveléből nőttek ki²⁵⁶ – keletkezéstörténete önmagában is érdekes. Már Mádlban magában is felmerült,²⁵⁷ hogyan és mit meséljen el arról a saját közegétől teljesen idegen világról, amelybe „belecsöppent”.²⁵⁸ Nemcsak terjedelmi kérdésről volt itt szó, hiszen a nyugati hatalmak túlzásba vitt „ajnározása” itthon bajba is sodorhatta volna.²⁵⁹ Ugyanakkor levelezőpartnereinek minden csoportja – családjából a testvérei,²⁶⁰ tágabb rokonsága (Pécs)²⁶¹ és Világhy Miklós – sürgette, hogy írjon minél többet. Volt, aki történelmi kuriózumokra várt, Világhy azonban egyértelműen az amerikai jogi oktatási rendszerre volt kíváncsi²⁶² – és Mádl valószínűleg ezt a tanácsot fogadta meg. Hogy ne vesszen el a részletekben, de az áttekintés mellett a szerinte fontos tapasztalatokat is rögzíteni tudja, talán Eörsi egyik könyve szolgálhatott mintául.²⁶³

²⁵⁴ Mádl Ferenc: Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról (Állam- és Jogtudomány 1968/1. 100–136.).

²⁵⁵ Mádl Ferenc: Egyetemi oktatás – jogi oktatás – jogtudomány Amerikában (Gazdaság- és Jogtudomány 1968/3–4. 237–293.).

²⁵⁶ Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, amelynek egy részét intézeti kollégáinak is elküldte. Az anyag azonban nem maradt meg a baráti körben (Harmathy, Lontai, Peschka), hanem Szabó Imréhez is eljutott, aki „nagy élvezettel olvasta” (Lontai Endre és mások 1967. 05. 30-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

²⁵⁷ Általánosságban: Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). Konkrétan például az osztályzással kapcsolatos javaslatokra: Mádl Ferenc 1967. 05. 30-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²⁵⁸ A beszámoló nemcsak erkölcsi kényszer, hanem a Ford-ösztöndíjast terhelő kötelezettség is volt, ezért feltehető, hogy valamelyik levéltár mélyén még egy hivatalos beszámoló is lappanghat valahol. Hogy annak a témája milyen kapcsolatban állhat a nyomtatásban megjelent anyaggal, rejtély, de életszerűnek tűnne, ha az is az amerikai jogi oktatási rendszerről szólna.

²⁵⁹ Sólyom Lászlót, aki a tanulmányt Kelet-Németországban az egyik óráján ismertette, „burzsoá propaganda” miatt a dékán be is hívatta („*Hagyni kell törtenni a sorsot.*” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 143.)).

²⁶⁰ Mádl Teréz dátum nélküli (1967 januárjában kelt) levelét Mádl külön megemlítette, hogy a kérdései nagyban segítették őt a beszámolója elkészítésében.

²⁶¹ Némethy Ágnes és Klára 1967. 05. 21-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

²⁶² Mádl Ferenc 1967. 05. 28-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). A Világhy Miklóshoz írt levél fogalmazványa egyelőre nem került elő.

²⁶³ Eörsi Gyula: Amerikai igazságszolgáltatás (Bp., Jogi, 1953.).

A végeredmény – a Gazdaság- és Jogtudományban megjelent hosszú tanulmány – valóban jól sikerült, hiszen a fő mondanivaló mellett számos társadalmi és történeti jellegzetességet is felvillant – talán ennek is köszönhető a népszerűsége.²⁶⁴

Az Ehrenzweiggel folytatott beszélgetések elsősorban Mádl horizontját tágították ki. A professzornak köszönhetően megismerte a legújabb kutatási irányzatokat és módszereket, valamint megtanulta nyugati szemmel is felismerni a jogági problémákat és értelmezni a megfelelő szakirodalom hiányában sokszor nehezen megismerhető nyugati elméleteket. E teljesen újszerű nézőpont először Mádlnak Világhy professzor új nemzetközi magánjogi tankönyvéről írott recenziójában ragadható meg,²⁶⁵ rendszerbe foglalva pedig az 1978-ban megjelent könyvében olvasható, a legnagyobb hatással azonban valószínűleg a Vívódás a valósággal című tanulmányában sikerült megírnia.²⁶⁶

BERKELEY (1979)

Bár a második úthoz kapcsolódó iratanyag méretei jóval szerényebbek az 1967-es első úténál, a féléves kint tartózkodás kereteinek rekonstrukcióját lehetővé teszik. Láthattuk, Mádl Ferenc már első amerikai látogatása alkalmával nagy sikert aratott a szocialista polgári jog jellegzetességeiről szóló előadásaival. Berkeley-ben tanító barátai – Ehrenzweig és Buxbaum – már ekkor marasztalták, de ő – számot vetve a család nélküli lét nehézségeivel is – a gyors hazatérés mellett döntött.

²⁶⁴ Vö.: Degré Alajos 1969. 05. 21-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában), Sólyom László interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre), valamint Wilis M. Reese 1970. 01. 15-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

²⁶⁵ Mádl Ferenc: Hungarian Private International Law on New Pathways. Comments on Világhy's „Introduction to Private International Law” (Acta Juridica 1968/1-2. 135-149.).

²⁶⁶ Magyarul: Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban (Állam- és Jogtudomány 1969/1. 65-96.). Angol változata: Struggle with reality in private international law. Evolution of the theory of private international law in Hungary (Acta Juridica 1969/1-2. 153-185.).

Mádl az 1970-es évek második felétől Strasbourg helyett a sacramentói (Kalifornia) székhelyű McGeorge Egyetem európai nyári egyetemén tanított Ausztriában, illetve Németországban. Órái itt is nagy népszerűségnek örvendtek, ezért is merült fel az anyaintézmény részéről, hogy vendégprofesszornak hívják meg Amerikába. A kezdeményezéshez a Berkeley jogi kar (Kaliforniai Egyetem) is csatlakozott, így – amellett, hogy a meghívó fél költségei csökkentek – Mádl a kurzusait²⁶⁷ két egyetem hallgatóságának tudta megtartani.²⁶⁸ A professzor örömmel ment – a családját is könnyebb szívvel hagyta otthon, hiszen a fia már érettségire, illetve továbbtanulásra készült²⁶⁹ –, mert folyamatban lévő kutatásaihoz – köztük az Enciklopédiához, amelynek XVII. fejezetén Buxbaummal közösen dolgozott – az anyaggyűjtés és a közös munka szempontjából Berkeley kényelmes bázisnak kínálkozott.

ESEMÉNYTÖRTÉNET

Az 1967-es úttól eltérően ez alkalommal Mádl nem vállalkozott nagyobb utazásra.²⁷⁰ Főként San Franciscóban és környékén

²⁶⁷ Mádl előadása tulajdonképpen az ELTE-n tartott saját kurzusára épült rá, kidomborítva a kapitalista és szocialista jogrendszer közötti hasonlóságokat és különbségeket. A 3 kredites, a tavaszi trimeszterben szabadon választhatóként meghirdetett kurzus címe: „International Trade and Finance” volt (Mádl Ferenc 1979. 02. 03-i kurzusleírása, a család tulajdonában). A tantermi előadás mellett egy szeminárium meghirdetését is elvárták („Socialist Legal Institutions” címen, végleges címe: „The Law of International Economic Transactions among the Socialist States and between the Socialist and Capitalist Systems”), mindkét óra mindkét jogi kar hallgatói számára felvehető volt (Sanford H. Kadish 1978. 03. 21-i (meghívó) levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában; Phillip E. Johnson 1978. 11. 17-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában, Mádl Ferenc 1978. 12. 02-i levele Richard Buxbaumnak, a család tulajdonában).

²⁶⁸ Sanford H. Kadish 1978. 03. 21-i (meghívó) levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

²⁶⁹ Mádlnak családja számára írott levelei jól mutatják, hogy számos elfoglaltsága mellett is mindig jutott ideje a fiára. Felesége mellett vele is levelezett, folyamatosan bátorította és tanácsokkal látta el a vizsgák és a továbbtanulás tekintetében. Vagyis a fizikai távollét ellenére is megtalálta a módját, hogy jelen legyen családja életében.

²⁷⁰ „Talán már írtam..., hogy meghívtak a Harvardra, az egynéhány (2-3) nap, NY: Gyuriék [Kittka György – D. E.], Valiék [Mike Valéria – D. E.], aztán van hívásom Washingtonba is, az is egy-két nap. Ezekre a helyekre, minthogy nem túl nagy kitérő és strapa, elmegyek, de nagyobb utat ezúttal nem teszek. Nincs időm, de nem

mozgott, hiszen a professzortársaitól érkező meghívásoknak eleget kellett tennie.²⁷¹ Egyetlen távoli útja New Yorkba vezetett, ahol első-sorban egyre rosszabb egészségi állapotban lévő idősebb nagybátyja, Mike János családját látogatta meg.

Utazás helyett a kutatásra összpontosított,²⁷² és ebben már meglévő helyismerete jelentős mértékben segítette – erre utalt már az egyik legelső levelében is: *„A Karon nagy szeretettel fogadtak. Egy kicsit magam is úgy éreztem, mint aki... hazajön.”*²⁷³

KAPCSOLATRENDSZER

A kisszámú fennmaradt levél alapján úgy tűnik, hogy Mádl első-sorban az 1967-ben létrejött kapcsolatrendszerét ápolta, illetve e kapcsolatok mentén építkezett tovább. A kulcsfigurák közül Buxbaummal az eltelt egy évtizedben is folyamatos levél- és telefonkapcsolatban állt, de az egyetem aktuális vezetését²⁷⁴ még az 1967-es látogatása idő-

is hiányzik különösen. Hawaii-ba is tulajdonképpen azért nem mentem el..., mert a kollégák, akik jöttek volna, végül is másmerre mennek, egyedül meg egy kicsit... valahogy olyan messze van már az otthontól... Na mindegy: az a filozófiám, hogy látok így is eleget.” (Mádl Ferenc 1979. 04. 15-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²⁷¹ *„Már előre van egy csomó meghívásom partyra (amin vacsorás baráti összejövetel értendő), sőt a dékán biciklitúrára is meghívott vasárnapra...”* Mádl Ferenc 1979. 01. 17-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). Egy party részletes leírását l.: Mádl Ferenc 1967. 05. 21-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²⁷² *„Az előadásokhoz is mindenben kedvemben járnak, de főleg a kutatási feltételek [jók – D. E.], és a kollégával, akivel az Enciklopédia fejezetünk van, minden jól megy.”* (Mádl Ferenc 1979. 01. 17-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában)).

²⁷³ Mádl Ferenc 1979. 01. 17-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

²⁷⁴ Sanford H. Kadish (1921–2014) jogi kari dékán 1964-től, Phillip E. Johnson (1940–2019) dékánhelyettes 1967-től tanított a Berkeley jogi karon. 1967-ben pedig – néhány héttel hazautazása előtt – így írt: *„...bizonyos idő után az emberben valamiféle fészekerzés, hogy valahová tartozik... az emberek ismerősek..., már előre köszön egyik-másik eladó, nem beszélve a karról, ahol úgy nagyjából mindenkit ismerek”* (Mádl Ferenc 1979. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). Vagyis Berkeley-ben sikerült rövid idő alatt a tanári karba „beépülnie”, és ezek a kapcsolatok évtizedes távlatban is megmaradtak.

szakából ismerte.²⁷⁵ A korábbi időszaktól eltérően jelentős energiákat fordított magyarországi kapcsolatai ápolására is.²⁷⁶

A kapcsolatépítés elsődleges módja számára – az amerikai hagyományokra tekintettel – továbbra is „[a] party[,] [ugyanis mióta – D. E.] ez az ország egyetlen nagy partyban – ugyebár a Boston Tea Partyn – megszületett, azóta ennek se vége, se hossza”.²⁷⁷ A partik és vacsorák azonban ekkorra már elvesztették számára a varázsukat, s ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy míg 1967-ben szinte minden második levélben találhatunk valamilyen hivatkozást az amerikai közállapotokra, a tárgyidőszakban mindössze egyetlen levél foglalkozik hosszabban a Mádl távollétében végbement társadalmi változásokkal.²⁷⁸ Mádl érdeklődésének változását jól mutatja a közvetlenül a megérkezését követően a feleségének írt levél, amelyben a Watergate-ügyről is megemlékezett, de a hangsúlyt a politikai szál helyett a kulturális összefüggésekre helyezte.²⁷⁹

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

„Berkeley bent van az országos jogi komputerrendszerben: csak bemész a következő évezredet idéző komputerszobába, kíváncsi vagy, erről ki és mi (mármint jogszabály) mit mond, csak megnyomsz egy gombot, és előtted van minden forrás”²⁸⁰ – lelkenedezett a feleségének a legújabb technikai vívmányok megismerését követően Mádl

²⁷⁵ Vö.: „...a dékán, aki volt nálunk Bándon is...” (Mádl Ferenc 1979. 01. 17-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

²⁷⁶ Az iratanyagban a családi levelek mellett (kiemelendő a testvéreknek írt élménybeszámoló: Mádl Ferenc 1979. 04. 22-i levele testvéreinek, a család tulajdonában) több, Hamza Gáborhoz, Peschka Vilmoshoz és feleségéhez (Mádl Ferenc 1979. 03. 26-i és 04. 01-i levelei, a család tulajdonában), illetve egy Vékás Lajoshoz intézett levél is fennmaradt.

²⁷⁷ Mádl Ferenc 1979. [03. 29]-i levele [Vékás] Lajosnak (a család tulajdonában).

²⁷⁸ Mádl Ferenc 1979. [03. 29]-i levele [Vékás] Lajosnak (a család tulajdonában).

²⁷⁹ Így például elmesélte, hogy miért hívták az ügyet Watergate-nek, mi a „watergate” szó jelentéstartalma, hogyan és mire használják a beszélt nyelvben (Mádl Dalma fiatal korában maga is tanult angolul, ezért Mádl mind 1967-ben, mind 1979-ben a neki címzett levelei egy részét – hogy mindketten gyakoroljanak – angol nyelven írta). A watergate-tel kapcsolatos megállapításait tehát érdemes erről megközelíteni (Mádl Ferenc 1979. 02. 10-i levele, a család tulajdonában).

²⁸⁰ Mádl Ferenc 1979. 01. 17-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában), illetve l. még: Mádl Ferenc 1979. [03. 29]-i levele [Vékás] Lajosnak (a család tulajdonában).

Ferenc. Az amerikai földön a távollétében lezajlott technikai fejlődés – amelyből ő elsősorban az itthon csak évtizedekkel később elterjedt elektronikus jogszabálytárak kezdetleges elődjének használata révén profitált²⁸¹ – azonban nemcsak a kutatásait könnyítette meg, hanem az általános kommunikációjára is jelentős hatást gyakorolt.²⁸²

Mádl eredetileg egy lazább félévet tervezett, ahol az óratartás mellett az Enciklopédia-fejezet megírására koncentrálhat. Ehhez képest március végén arról írt barátjának, Vékás Lajosnak, hogy elkészült a később Mádl–Vékásként ismertté vált tankönyv²⁸³ kéziratának első változatával.²⁸⁴

Az Enciklopédia-fejezet megírása azonban hónapokat csúszott, s ez március végén már nyomasztani kezdte. *„Meg kell írnom ezt az [E]nciklopédiát, mert mindenem elavul...”* – vetette papírra aggodalmasan egyik levelében.²⁸⁵ Akkor még nem sejthette, hogy ez a fejezet – számos változáson átesve – csak nagyjából egy évtizeddel később fogja elnyerni végleges formáját.²⁸⁶

²⁸¹ A jogszabálytár mellett leginkább az e-katalógus nyűgözte le: *„De hadd térjek át egy szellemi területre, e téren is lehet tanulni. Nem kell ám minden jog- és irodalmi forrást amolyan egyéni szorgalommal poros és egészségtelen könyvek között keresni: itt bemész egy kb. a 22. századot idéző gépterembe, ahol a pultokon több bilentyű van, mint a Bazilika nagy orgonáján, megnyomsz egyet, ill[etve] képezel egy szót, mondjuk a nemzetközi magánjog területéről azt, hogy »renvoi« vagy »immunitás«, és két pillanat múlva előtted van minden, több, mint amire szükséged volna.”* (Mádl Ferenc 1979. [03. 29]-i levele [Vékás] Lajosnak, a család tulajdonában).

²⁸² Elegendő itt csupán megemlíteni, hogy míg 1967-ben csak kivételesen tudott telefonon érintkezni a családjával, az mostanra hétköznapi kapcsolattartási móddá vált. Ennél is látványosabb azonban a levelezésében bekövetkezett változás: míg az 1967-es, általa küldött levelek döntő többsége még kéziratos volt, addig 1979-ben a többségük írógéppel készült.

²⁸³ L.: 277. lj.

²⁸⁴ Vö.: *„...jó, hogy megírtuk ezt a jegyzetet. Most legalább egy komoly alapanyag megvan. Ezen egyrészt könnyű lesz majd a pozitív joganyag tekintetében is tovább menni, és főleg a következő menetben talán egy kicsit több spiritet ráönteni.”* (Mádl Ferenc 1979. [03. 29]-i levele [Vékás] Lajosnak, a család tulajdonában).

²⁸⁵ Mádl Ferenc 1979. [03. 29]-i levele [Vékás] Lajosnak (a család tulajdonában).

²⁸⁶ Valószínűleg az 1979-es változatra épült rá pár évvel később angol nyelven megjelent könyve (The Commercial Laws of Hungary (New York, Oceana Publications, 1981. 74 p.)). A kérdéses Enciklopédia-fejezet bibliográfiai adatai a következők: The Special Rules of Foreign Commerce and Investment in the Socialist Countries (In: International Encyclopedia of Comparative Law, vol. XVII: State and Economy, Chapter 23. (Tübingen, Mohr Siebeck, Brill-Nijhoff 1989. 90 p.)).

AZ IDŐS PROFESSZOR – AZ EMORY EGYETEMEN (2007)

Mádl Ferenc az egyik utolsó, köztársasági elnökként adott interjújában kitért rá,²⁸⁷ hogy nemcsak Magyarországon, de esetleg az Egyesült Államokban is várnak rá oktatási feladatok. Bár intézményt nem említett, egyértelműen az atlantai Emory Egyetemre gondolhatott, ahol ekkoriban két közeli barátja is dolgozott.²⁸⁸ Az, hogy miként is kapcsolódjon be az oktató- és kutatómunkába, egy darabig valószínűleg nyitott volt, és végül csak Mádl 2007. tavaszi útja során kristályosodott ki. A 2007-es évre ugyanis – Várady Tibor professzor javaslatára²⁸⁹ – Mádl kutatói ösztöndíjat kapott az Egyetem Halle Intézetétől,²⁹⁰ és mint ösztöndíjast (Halle Distinguished Fellow) hívták meg a frissen létrejött Világjogi Intézet első konferenciájára.²⁹¹

Az Intézet tanácsadó testületébe²⁹² Mádl Ferenc is meghívást kapott,²⁹³ egyrészt azért, mert az intézmény tevékenysége illeszkedett

²⁸⁷ Interjú Mádl Ferenc leköszönő köztársasági elnökkel (KEHÉ 2005. 279., Bp., KEH, 2005.).

²⁸⁸ Kodolányi Gyula és Várady Tibor. Bővebben l.: Kodolányi Gyula: Az életfa ágán (Bp., Nap, 2021.), illetve Várady Tibor interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

²⁸⁹ Várady Tibor, illetve Gróh Gáspár szíves közlése.

²⁹⁰ Az intézet pontos elnevezése: The Claus M. Halle Institute for Global Learning.

²⁹¹ Holli A. Semetko 2006. 03. 12-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában). A Halle Intézet alapítója, Claus M. Halle (1927–2004) évtizedeken keresztül a Coca Cola egyik vezetője volt. Nyugdíjba vonulását követően jelentős összegekkel támogatta az Emory Egyetemet. A ma is működő Halle Intézet szintén az ő támogatásával jött létre (Várady Tibor szíves közlése).

²⁹² A tanácsadó testület tagjait Berman és Vyver professzorok javasolták (például Jimmy Carter Berman, Desmond Tutu Vyver professzor javaslatára került a testületbe). A tagok felkérésénél azonban jelentős szerepet játszott az akkoriban az Emory Egyetemhez és a budapesti CEU-hoz egyaránt kötődő Várady Tibor professzor is, akinek két – európai vonatkozású – javaslatát is elfogadták. Várady Nyugat-Európa vonatkozásában Mary Robinson, Közép-Kelet-Európa vonatkozásában pedig Mádl Ferenc felkérését javasolta. Ez utóbbi ügyintézésében is kulcsszerepet kapott (vö.: Vizi E. Szilveszter 2005. 01. 21-i levele James W. Wagnernek, illetve Harold J. Berman és Johan van der Vyver professzorok 2004. 07. 15-i levele Mádl Ferencnek, mindkettő Várady Tibor tulajdonában). Köszönöm Várady Tibornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezeket a dokumentumokat.

²⁹³ A Világjogi Intézetet 1997-ben nonprofit szervezetként alapította két amerikai professzor, Harold J. Berman és Johan van der Vyver, annak érdekében, hogy a világgazdaság, a nemzetközi szervezetek működésének tanulmányozását,

Mádl nemzetközi közjogot, nemzetközi magánjogot és nemzetközi kereskedelmi jogot egyaránt magába foglaló oktatási és kutatási profiljához. Másrészt viszont a magyar közéletben addig eltöltött mintegy másfél évtizednek köszönhetően egyaránt ismert volt az amerikai, nyugat- és közép-európai tudományos és politikai körökben, és széles kapcsolati hálójával segíthette az Intézet működését.

ESEMÉNYTÖRTÉNET

Mádl,²⁹⁴ illetve – a volt köztársasági elnök részvételére tekintettel – az egyetem programját Várady Tibor állította össze.²⁹⁵ Ennek köszönhetően Mádl látogatása kilépett a tudományos keretek közül, és részben politikai jellegűvé változott. A volt elnök ugyanis előadást tartott a konferencián, ahol régi barátja, Várady professzor laudálta,²⁹⁶ másrészt részt vett a tiszteletére adott vacsorán, valamint a Kodolányi által szervezett '56-os megemlékezésen.²⁹⁷ Mádl előadása a konferencia harmadik napjára esett – az eseményen három volt elnök: Jimmy Carter (USA), Mary Robinson (Írország) és Mádl Ferenc (Magyarország) adott elő –, a magyarok tiszteletére adott vacsorára is aznap került sor.²⁹⁸ Az '56-os megemlékezést vasárnap délután tartották az Emory Egyetemen, amelynek három résztvevője Mádl Ferenc, Kodolányi Gyula, valamint a világhírű magyar

illetve az emberi jogok, a környezetvédelem és a vitarendezési eljárások oktatását támogatásuk.

²⁹⁴ Mádl Ferenc az egyhetes útra feleségével, Mádl Dalmával utazott el. Dalma asszony számára az egyetem a program teljes időtartamára kísért biztosított, a magyar származású Ildiko Flanneryt.

²⁹⁵ Mádl Ferenc 2007. 04. 04-i levele Kodolányi Gyulának (a család tulajdonában) és Mádl Ferenc 2007. 04. 05-i levele Várady Tibornak (a család tulajdonában), valamint Várady Tibor 2023. 12. 08-i levele Domaniczky Endrének (a szerző tulajdonában). Az információk alapján egyértelmű, hogy Mádl egyetemi programját Várady Tibor, a közösségi programját – benne a jól sikerült '56-os megemlékezéssel – Kodolányi Gyula állította össze és koordinálta.

²⁹⁶ Tibor Várady: On Tying Ideals to Some Meaning and Introduction of President Mádl (Emory International Law Review 2008/1. 133–138.).

²⁹⁷ Holli A. Semetko 2006. 03. 12-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában).

²⁹⁸ A résztvevők: Mádl Ferenc és Mádl Dalma, Kodolányi Gyula, Várady Tibor, Zsigmond Vilmos, Simonyi András washingtoni magyar nagykövet és a frissen kinevezett atlantai magyar tiszteletbeli konzul, John E. Parkerson, Jr (Itinerary for March 20–26., a család tulajdonában). A vacsorát az elegáns Bluepointe étteremben tartották, amely 1999 és 2011 között működött.

operatőr, Zsigmond Vilmos volt, aki filmvetítéssel is készült a jeles alkalomra.²⁹⁹ Tulajdonképpen ez a kétnapos program adta az egyhetes látogatás³⁰⁰ magját, amelynek margóján viszont Mádl egyéb megbeszéléseket folytatott,³⁰¹ illetve különböző látogatásokat tett.³⁰²

KAPCSOLATRENDSZER

Bár a konferenciameghívás és a Világjogi Intézet tanácsadó testületébe történt felkérés Várady professzornak és Kodolányi Gyula közreműködésének köszönhető,³⁰³ az Intézet alapító atyját, Harold Berman professzort Mádl hírből már korábbról ismerhette.³⁰⁴ Egyértelmű, hogy Mádl a vele való találkozást tartotta a legfontosabbnak. A személyes beszélgetések révén – Mádl egyik

²⁹⁹ Zsigmond Vilmos (1930–2016) maga is piarista öregdiák volt, aki 1956-ban a forradalomról készített számos filmfelvétellel hagyta el Magyarországot. Miközben részleteket vetített az 1962-ben készült filmjéből (*Hungary in Revolt*), a felvételek készítéséről tartott előadást (*In Action with the Camera – Filming the 1956 Hungarian Revolution*). A megemlékezés programjára l.: *Itinerary for March 20-26 (a család tulajdonában)*, valamint *The Hungarian Revolution of 1956. A commemoration [plakát] (a család tulajdonában)*.

³⁰⁰ Az út hossza szintén jelzésértékű: tudományos útnak rövid, politikai látogatásnak hosszú (vö.: Antall első 1990-es látogatása tartott egy hétig), ha viszont egyszerre kell mindkét szempontnak figyelemmel lenni, akkor pont megfelelő.

³⁰¹ Például tárgyalt Berman professzorral és Jimmy Carter volt amerikai elnökkel, akit – a sajtóban megjelent hírek szerint – ki is tüntetett. Valójában azonban (állami) kitüntetés helyett – a magyar korona visszajuttatásának emlékére – egy ezüst Szent István Emlékérem átadására került sor. Vö.: *Itinerary for March 20-26. (a család tulajdonában)* és *Magyar emlékérem Jimmy Carternek (Hivatalos Értesítő – A Magyar Közlöny Melléklete, 2007. 04. 04., 721.)*, valamint *Szent István Emlékérem Jimmy Carternek (In: Amerikai Magyar Népszava – Szabadság 2007. 03. 30. 2.)*.

³⁰² Például az Emory Egyetem Carter Központjában vagy az Egyetemi Könyvtár Antik Gyűjteményében, illetve a Martin Luther King emlékműnél (*Itinerary for March 20-26., a család tulajdonában*).

³⁰³ Ezt erősíti meg Mádl egyik levelének elejtett félmondata: „*Tibor és Gyula számára sok fórum és ajtó nyílt meg előttünk is.*” (Mádl Ferenc 2007. 04. 05-i levele Várady Tibornak, a család tulajdonában), illetve Várady Tibor szíves közlése.

³⁰⁴ A hagyatékában fennmaradt, Berman professzornak írt köszönőlevél (Mádl Ferenc 2007. 04. 03-i levele Harold Bermannak, a család tulajdonában) formális stílusa arra enged következtetni, hogy korábban személyesen nem ismerték egymást. A közvetett ismeretség keletkezésének két legvalószínűbb útja a közös ismerősük, John N. Hazard professzor, aki Berman talán legfontosabb mentorának számított. Másrészt mind Berman, mind Hazard erősen kötődött a Harvardhoz, ahová viszont Mádl már 1967 óta egyre több kapcsolat fűzte.

levelében megerősíti – jól egymásra hangolódtak,³⁰⁵ azonban a várt közös munka Berman fél évvel későbbi halála miatt megghiúsult. Bár Berman nem egyedüli vezető volt, az Intézet lelkének számított,³⁰⁶ ami így anélkül szűnt meg, hogy érdemben megkezdhette volna a működését.³⁰⁷

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Tekintettel Mádl harmadik amerikai tudományos útjának rövidségére, illetve a Világjogi Intézettel kapcsolatos tervek szertefoszlására, elsőre úgy tűnik, mintha nem lenne értelme tudományos eredményeket keresni. Valójában azonban Mádl a rendelkezésére álló rövid időt nagyon is hatékonyan használta fel. Egyrészt részt vett a Világjogi Intézet nyitó konferenciáján, és előadását rövid idő alatt írott változatban is megküldte,³⁰⁸ amely így belekerülhetett a tanulmánykötetbe.³⁰⁹ Másrészt viszont Berman professzortól ajánlékba kapta egyik tanulmányát, amely nagy hatást gyakorolt rá, lefordította és magyar nyelven közzé is tette.³¹⁰

POLITIKAI CÉLÚ LÁTOGATÁSOK

Mádl Ferenc pályafutása az 1989-es rendszerváltozást követően jelentős fordulatot vett, ugyanis Antall József hívására 1990-ben tárca nélküli miniszterként került be a kormányba. Bár feladatai 1993-ig, kultuszminiszteri kinevezéséig többször is változtak,

³⁰⁵ Mádl Ferenc 2007. 04. 03-i levele Harold Bermannak (a család tulajdonában).

³⁰⁶ David F. Partlett: A Tribute to Harold Berman (Emory International Law Review 2008/1. I–III.).

³⁰⁷ Berman professzor halálát követően a Tanácsadó Testület már nem is ült össze (Várady Tibor szíves közlése).

³⁰⁸ Johan D. van der Vyver és Harold Berman 2007. 04. 10-i levele Mádl Ferencnek (a család tulajdonában), Mádl Ferenc 2007. 05. 01-i levele Harold Bermannak (a család tulajdonában).

³⁰⁹ Health and Human Rights in the European Union (In: Emory International Law Review 2008. 139–145.).

³¹⁰ Mádl Ferenc [fordító]: Berman, Harold J.: Világjog – A Szentlélek ökumenikus jogrendszere (Magyar Szemle 2008/7–8. 7–23.).

nyelvtudásának, szakértelmének és kiváló nyugati kapcsolatainak köszönhetően elsősorban nemzetközi vonatkozású ügyek intézésébe vonták be; a két legfontosabb ilyen jellegű projekt a privatizáció és a bős-nagymarosi vízlépcső volt. Ennek – portfóliójának és szaktudásának – köszönhetően Antall több külföldi útjára is magával vitte. Így került 1990 őszén az Amerikai Egyesült Államokba is, ahová 1991-ben – Antall képviselőjeként – ismét visszatért.

Következő amerikai útjára közel egy évtizeddel később került sor, amikor frissen megválasztott köztársasági elnökként első külföldi beszédét az ENSZ-közgyűlésén, New Yorkban mondta el. Ezt követően már csak volt elnökként utazott 2007-ben Atlantába, amit a – már fentebb ismertetett – politikai vonatkozások miatt itt is meg kell említeni.

Bár a két évtized alatt teljesített négy látogatás egy NATO- és EU-aspiráns állam első vonalbeli politikusától kevésnek tűnhet, azt érdemes hangsúlyozni, hogy Mádl Budapesten is megtalálta a módját az amerikai kapcsolatok kiépítésének és ápolásának.³¹¹

ESEMÉNYTÖRTÉNET

A politikus Mádl amerikai útjai egy-egy központi eseményhez kötődtek, amelyek margóján azonban lehetőség nyílt más

³¹¹ Egyrészt rendszeresen egyeztetett a mindenkorai amerikai nagykövettel, többükkel (például a 2006–2009 között Budapesten szolgáló April H. Foleyvel) kifejezetten jó emberi kapcsolatot is sikerült kialakítania. Másrészt barátján, Várady Tiboron keresztül követte a CEU-n zajló jogi oktatást, ahová – Várady professzor kiváló amerikai kapcsolatainak köszönhetően – rendszeresen érkeztek amerikai oktatók és kutatók – többek között közös barátjuk, Richard Buxbaum is. Harmadrészt az 1990-es években és a 2000-es évek elején, amikor Mádl politikailag legaktívabb volt, a magyar főváros adott otthont számos, a térség szempontjából jelentős rendezvénynek (például 2001-ben Budapesten került sor „az Észak-atlanti Tanács (NAC), a NATO-orosz Állandó Közös Bizottság (PJC), a NATO-ukrán Bizottság (NUC) és az Észak-atlanti Együttműködési Tanács (EAPC) külügyminiszteri üléseire, és első alkalommal tartott együttes miniszteri ülést a NATO Tanács (NAC) és az EU Általános Ügyek Tanácsa (GAC)”), amelyek kiváló alkalmat kínáltak a diplomáciai eszmecseréhez (az idézetre és a NATO-ülésre l.: Rózsa Tibor: A NATO budapesti tanácskozásáról (Hadtudomány 2001/3. 3–8.)).

politikusokkal való eszmecsere,³¹² illetve az amerikai magyar diaszpórával való találkozásra – amely Mádlnak amúgy is szívügye volt.³¹³

A három látogatás (1990, 1991, 2000) pontos programja a Mádl-hagyaték jelenleg ismert iratanyaga alapján nem rekonstruálható. Az viszont ismert, hogy rövid, 2-4 napos látogatásokról volt szó, amelyeket telezsúfoltak programokkal.

Az Antall-kormány hivatalba lépését követően röviddel, 1990 őszén megvalósult első út legfontosabb célkitűzése Magyarország kedvező politikai és gazdasági pozíciójának megerősítése volt.³¹⁴ Mádl ez utóbbiban játszott szerepet, így vett részt többek között New Yorkban a General Electric Tungsrammal kapcsolatos tapasztalatainak értékeléséről szóló beszélgetésen.³¹⁵

Másodjára, 1991 kora tavaszán már egyedül,³¹⁶ ám Antall megbízásából érkezett Washingtonba. A látogatás célja az amerikai kormányzat által a közép-európai régióknak szervezett gazdasági jellegű egyeztetésen való részvétel volt. *„A konferenciára magyar, lengyel, csehszlovák, jugoszláv, bolgár és román résztvevőket hívtak meg. Amerikai részről mintegy 200 gazdasági vezető, nagy egyetemek és a kormányzat képviselői vannak jelen. A tanácskozáson szerdán azt vitatták meg, milyen igényei, szükségletei vannak az érintett országoknak a támogatásra.”*³¹⁷ Bush elnök – a közép-európai vezetők, köztük Antall

³¹² Vö. például: az Emil Constantinescu román elnökkel folytatott megbeszéléseket New Yorkban, az ENSZ-közügyülés margóján (Csúcsok csúcsa New Yorkban, Népszabadság 2000. 09. 06. 1.).

³¹³ Vö. például: Üzenet a New Orleans-i Kossuth-szobor avató ünnepségére (KEHÉ 2002., Bp., KEH, 2003. 97–98.).

³¹⁴ Antall – valószínűleg az '56-os párhuzam miatt is – tartott attól, hogy az Öböl-háború elvonja a figyelmet a közép-európai átalakulásról, ezért hangsúlyozta New Yorkban és Washingtonban is, hogy Amerikának a háború ellenére is támogatnia kell a szovjet blokkból kiváló államokat. (Ha nem segítenek, balkanizálódunk, Népszabadság 1990. 10. 17.). Antall amerikai kapcsolataira l. átfogóan: Kodolányi Gyula: Antall Józseffel a világszínpadon (Bp., BLA, 2023.).

³¹⁵ Kormányfői előadás a Külkapcsolatok Tanácsában (Magyar Nemzet 1990. 10. 17. 1–2.).

³¹⁶ Pontosabban Varga Györgynek, a GE Tungsram igazgatójának társaságában (Amerika továbbra is támogatja a történelmi átalakítást, Veszprémi Napló 1991. 02. 28. 2.).

³¹⁷ Amerika továbbra is támogatja a történelmi átalakítást (Veszprémi Napló 1991. 02. 28. 2.).

aggodalmaira reflektálva – megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy Amerika továbbra is támogatni fogja a térségben zajló átalakulást.³¹⁸ Mádl a konferencia mellett kétoldalú megbeszéléseken is részt vett, amelyek témája a konkrét magyar igények ismertetése volt.³¹⁹

Mádl, aki az ezredfordulón hivatalosan is a magyar politikai élet csúcsára jutott, szempontjából jelzésértékűnek számított, hogy első külföldi beszédét amerikai földön mondta el.³²⁰ Ez nemcsak mint szűzbeszéd volt jelentős,³²¹ hiszen a köztársasági elnök legfontosabb témái közül többet is megemlített,³²² hanem azért is, mert a nemzetközi kisebbségvédelmi szabályozás megalkotása szükségességének hangoztatásával egyúttal visszautalt Antall Józsefre is,³²³ aki az 1990. őszi látogatásakor szintén felhozta a témát.³²⁴ Harmadrészt pedig – tekintettel arra, hogy a hivatalban lévő magyar miniszterelnök, Orbán Viktor egykori tanítványa, az Orbán-kormány külügyminisztere, Martonyi János pedig ekkor már több mint egy

³¹⁸ Vö.: Bush-beszéd: együttműködés az új demokráciákkal (Magyar Hírlap 1991. 02. 28. 2.); Bush: Amerika nem veszítette szem elől Kelet-Európát (Népszabadság 1991. 02. 28. 1.); Szakemberképzés amerikai támogatással (Magyar Hírlap 1991. 03. 01. 2.); Amerika terveket kér a támogatáshoz (Népszabadság 1991. 03. 02. 3.).

³¹⁹ Részletesen l.: Amerika terveket kér a támogatáshoz (Népszabadság 1991. 03. 02. 3.).

³²⁰ Vö.: Csúcsok csúcsa New Yorkban (Népszabadság 2000. 09. 06. 1.); Zárt az ENSZ millenniumi csúcstalálkozója (Magyar Nemzet 2000. 09. 09. 9.).

³²¹ Szűzbeszéd az ENSZ-ben (Népszava 2000. 09. 08. 7.).

³²² A beszéd fő témái: a globális összefogás szükségessége, az ENSZ reformja, az emberi jogok védelmének továbbfejlesztése a kisebbségek jogainak nemzetközi szintű elismerésével, valamint a környezetvédelem ügyének előmozdítása (Beszéd az ENSZ millenniumi csúcstalálkozóján (KEHÉ 2000/2001. Bp., KEH, 2001. 86–87.)).

³²³ Mádl politikusként 1994–2011 között legfontosabb céljának az antalli örökség ápolását és továbbvitelét tekintette. A kisebbségvédelem megemlítése ebből a szempontból is jelzésértékű.

³²⁴ „[J]ogunknak érezzük szót emelni a határokon túli magyarokért, védelmezni a szomszéd országokba került kisebbségeket, merthogy bizvást vállalhatjuk azt a nemzetiségi politikát, amely »megfelel az európai normáknak«, s így másoktól is számon kérhetjük” – hívta fel az egyik magyar közösségben tett látogatásán a hallgatóság figyelmét Antall József (Antall József az amerikai fővárosban (Magyar Nemzet 1990. 10. 18. 2.)). Antall New Yorkban elmondott beszédeit és ezek témáit l.: Nagyobb szerepet az ENSZ-nek! (Nyugati Magyarság 1991/11. 5.) és A csalódott népek (Nyugati Magyarság 1991/11. 5.), elemzését: Tar Pál: In memorandum Antall József (Bp., Kairosz, 2003., 139. és 142.).

évtizeden keresztül tanszéki kollégája és barátja volt³²⁵ – a beszéd belföldre szóló programadásként, egy újfajta nemzetközi politika nyitányaként is értelmezhető volt.³²⁶ Mádl New York-i megjelenésének azonban nemcsak politikai, hanem pragmatikus okai is voltak: a millenniumi csúcstalálkozó kiváló lehetőséget kínált a két- és többoldalú tárgyalások lebonyolítására, és Mádl, aki ebben a műfajban már az 1990-es évek elején nagy jártasságot szerzett, élt is a lehetőséggel.³²⁷

KAPCSOLATRENDSZER

Mádl tudományos munkája során kiépített széles körű amerikai kapcsolatrendszere a politika világában csak részlegesen volt használható,³²⁸ s ami mégis, az is inkább csak (háttér)információ szintjén. El kellett tehát kezdenie kapcsolatokat építeni, de ezekhez a három rövid látogatás értelemszerűen nem lett volna elegendő, még úgy sem, hogy Mádl kezdettől fogva otthonosan mozgott az amerikai közegben. Egyértelmű, hogy a politikai kapcsolatrendszer kiépítésében őt

³²⁵ Mádl és Martonyi tudományos kapcsolatának erősségét – vagy inkább Mádlnak a közel másfél évtizeddel fiatalabb pályatárs Martonyira gyakorolt hatását – jól jelzi a későbbi külügyminiszter 1970-es évek végén készült kandidátusi értekezése (A tengeri fuvarozási szerződés. Bp., 1978. Kézirat), amelyben rendszeresen hivatkozik Mádl Ferenc munkáira. (Köszönöm Király Miklósnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az összefüggésre.) Martonyi egyébként késői visszaemlékezéseiben is kivételesnek minősítette Mádl professzorral való kapcsolatát. Vö.: *„Nehéz volna találnom mást – az édesapámon kívül –, aki akkora hatást gyakorolt volna gondolkodásomra, pályámra, tudományos munkámra, közéleti tevékenységemre, röviden és lényegében az életemre, mint Mádl Ferenc.”* (Martonyi János: Nélküle másként alakultak volna a dolgok és mások lennének mi is... Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011. 90.)).

³²⁶ Ahogy ezt Martonyi János – Mádl beszédének utolsó részére reflektálva – néhány héttel később meg is erősítette (Új szemlélet az ENSZ-ben (Magyar Nemzet 2000. 09. 18. 8.)).

³²⁷ Mádl igyekezett maximálisan kihasználni a közgyűlés nyújtotta lehetőségeket. Kollégái visszaemlékezése szerint abban a néhány napban közel negyven tárgyalást bonyolított le (Mádl András szíves közlése). Bár a tárgyaló felek nagy részét egyelőre nem ismerjük, de szinte biztos, hogy közép- és nyugat-európai, valamint észak-amerikai partnerek egyaránt szerepeltek benne.

³²⁸ Például kultuszminiszteri időszakából fennmaradt néhány amerikai és nyugat-európai tanárkollégájától származó levél, amelyek egy-egy politikai ügy megoldását segítették, de ez inkább csak kivételnek számított.

mások, elsősorban az Antall közvetlen baráti köréhez tartozó Tar Pál és Kodolányi Gyula segítették, akikkel rövid idő alatt barátvá mélyült a kapcsolata, amelyet mindkét fél egészen Mádl haláláig ápolt.³²⁹

Vajon kikkel sikerült politikai pályafutásának két évtizede alatt kapcsolatba kerülnie? Hosszabb távon működő politikai kapcsolatot – néhány Magyarországra akkreditált amerikai nagyköveten kívül³³⁰ – senkivel nem épített ki, viszont aktív évei alatt (1990–2005) széles körű és többretegű kapcsolatrendszerrel épített kapcsolatrendszer felső szintjét a mindenkori amerikai elnökkel való kapcsolat jelentette. Bár Mádl egyik elnökkel sem alakított ki olyan élő kapcsolatot, mint például Antallnak id. George Bushsal sikerült,³³² de négy elnököt ismert személyesen,³³³ és köztársasági elnökként mindig naprakész volt a kontinensnyi ország politikai kérdéseiben. Az amerikai politika sajátosságai miatt³³⁴ mindkét oldal szakértői gárdájához megvoltak a kapcsolódási pontjai, még ha ez nem is járt

³²⁹ L. bővebben: Kodolányi Gyula: *Az életfa ágán* (Bp., Nap, 2021.), illetve Tar Pál interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

³³⁰ L. például: Köszöntő Nancy Goodman Brinkernek... kitüntetésére alkalmából (KEHÉ 2003. KEH, 2004. 170.).

³³¹ Kodolányi könyvében részletesen bemutatja, hogy amerikai viszonylatban hogyan és kikkel épített ki kapcsolatot (Kodolányi Gyula: *Az életfa ágán* (Bp., Nap, 2021. 237–244.)).

³³² Tar Pál: In memoriam Antall József (Bp., Kairosz, 2003., 162–164.), Siker Amerikában (Nyugati Magyarország 1990/10–12. címlap, 1. 4.), Az új washingtoni nagykövet, Tar Pál nyilatkozata (Nyugati Magyarország 1991/11. 4.), valamint Kodolányi Gyula: Antall József hagyatéka, 1993–2013 (Magyar Szemle 2013/11–12. 18–20.) és Kodolányi Gyula: *Az életfa ágán* (Bp., Nap, 2021. 178.), illetve újabban: Kodolányi Gyula: Antall Józseffel a világszínpadon (Bp., BLA, 2023.). L. még: Kónya Imre: Antall József közéről (Bp., Kortárs, 2019. 71–74.).

³³³ George H. W. Bushsal (1989–1993), Bill Clintonnal (1993–2001) és George W. Bushsal (2001–2009) mint hivatalban lévő államfőkkel, Jimmy Carterrel (1977–1981) pedig mint volt elnökkel találkozott. George H. W. Bush számára – a magyar rendszerváltozás elősegítése érdekében végzett közreműködésére tekintettel – Mádl adta át a Magyar Érdemrend Nagykeresztjét (Beszéd id. George Bush, az Amerikai Egyesült Államok volt elnökének kitüntetésekor (KEHÉ 2000/2001. KEH, 2002, 225–226.)).

³³⁴ Elnökváltás esetén a szakmai szint is mélységében lecserélődik (Tar Pál: In memoriam Antall József (Bp., Kairosz, 2003. 211.)). A technikáról, hogy erre diplomataként hogyan lehet felkészülni, Tar Pál részletesen írt (Tar Pál: In memoriam Antall József (Bp., Kairosz, 2003. 192–194, 211–212.)).

minden esetben személyes kapcsolat kialakításával.³³⁵ A harmadik szintet az amerikai magyar diaszpóra azon kulcsfigurái jelentették, akik nemcsak a magyar közösségen belül, de a többségi társadalomban is ismertté váltak.³³⁶ Ezenfelül ki kell emelni a köztársasági elnökként katonai vonalon kialakított együttműködést, amely alapvetően kétszintű volt, a NATO csúcsvezetői mellett középvezetők is rendszeresen megfordultak a Sándor-palotában.³³⁷

AMERIKAI SZERVEZETI TAGSÁGOK

Miután Mádl Ferenc egyike volt azon kisszámú magyar társadalomtudósoknak, akiknek pályafutását érdeklődéssel figyelték az angolszász államokban,³³⁸ röviden szólni szükséges az amerikai tudományos szervezetekben betöltött tagságáról is.

1967-es ösztöndíját követően Mádl nemcsak Berkeley-ben, de – részben az amerikai körútnak, részben viszont Berkeley-ben dolgozó és más amerikai egyetemeken is tanító kollégáinak köszönhetően – szűkebb kutatási területe vonatkozásában lassan az egész

³³⁵ Erre jó példa egy Charles Gatalval készült interjú, amelyben a demokrata párti szakértő pontos és kiegyensúlyozott képet vázolt fel Mádl elnökjelöltségéről (A valóság alakítja az országgépet, Népszabadság 2000. 05. 20. 7.).

³³⁶ L. például: A köztársasági elnök gratuláló távirata Teller Ede professzornak... (KEHÉ 2003. Bp., KEH 2004. 306.), illetve Köszöntő Soros György... kitüntetése alkalmából (KEHÉ 2004. Bp., 2005. 326–327.), valamint A köztársasági elnök köszöntő levele John Lukacsnak... (KEHÉ 2004. Bp., 2005. 364.).

³³⁷ L. például: A köztársasági elnök fogadta James L. Jones tábornokot, a NATO Szövetséges Fegyveres Erők Európai Legfelső Parancsnokát (KEHÉ 2003. Bp., KEH 2004, 296.); Az államfő fogadta Gregory G. Johnson admirálist... (KEHÉ 2003. Bp., KEH 2004, 305.); A köztársaság elnök fogadta Gerhard W. Back vezérvezredest... (KEHÉ 2004. Bp., 2005. 388.).

³³⁸ A nyugati kutatók Mádlról alkotott véleményét jól tükrözi az egyik konferencián elhangzott elszólás. Amikor Mádlnak az EGK-ról szóló könyve 1974-ben megjelent, *„a hagyomány szerint... egy jeles hamburgi professzor kételkedve jegyezte meg egy konferencián: miért is foglalkozol egy ilyen ezoterikus, Magyarország számára nyilvánvalóan semmi gyakorlati jelentőséggel nem kecsegtető témakörrel?”* (Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: Mádl 80. Bp., 2011. 63.)). A történetet Mádl András is felidézte (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

országban ismertté vált. Ehhez nyilván hozzájárultak gyakori konferencialátogatásai és -szervezései is, ahol mindig hangsúlyt fektetett a tudományos kapcsolatok ápolására is.³³⁹ Az évtizedeken keresztül végzett kemény munka 1979-es, második ösztöndíját követően kezdett megtérülni. A nyolcvanas években ugyanis előbb a Harvardi Kereskedelmi Akadémia tagjává választották, amely a kutatás mellett a tagok érdekképviselét és érdekérvényesítését is felvállalta. Továbbá itt kell megemlíteni a nemzetközi befektetők és az államok közötti jogviták rendezésére és egyeztetésére létrejött választottbírótságot, amelynek – Magyarország csatlakozását követően – egyik, hazánk által delegált választottbírója lett.³⁴⁰ Bár ez a tisztsége egy nemzetközi szervezetben betöltött tagállami jelölésen alapult, tehát szigorúan véve nem egy alulról szerveződő szakmai nonprofit, hanem egy államok által létrehozott kormányközi szervezetről volt szó, Mádl jelölésére egyértelműen tudományos teljesítménye miatt került sor.

Végül itt kell megemlíteni a volt köztársasági elnökként a Világjogi Intézet tanácsadó testületébe kapott meghívását, amely viszont legalább annyira szólt a nemzetközi hírű tudósnak, mint a kiterjedt amerikai, nyugat- és kelet-európai tudományos kapcsolatrendszerrel rendelkező politikusnak.

³³⁹ Vö. például 1986-os amerikai látogatását, amelyről mindössze egy képeslap maradt fenn (Mádl Ferenc 1986. 08. 07-i képeslapja Mádl Dalmának, a család tulajdonában). A látogatás apropóját vélhetően a harvardi Kereskedelmi Jogi Akadémián történt taggá választása adta.

³⁴⁰ L.: 1987. évi 27. törvényerejű rendelet az Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló, Washingtonban, 1965. március 18-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. A jogi háttérre l. bővebben: Martonyi János: A külföldi beruházások jogi kérdései (Külgazdaság 1987/8. 113–122.), illetve Király Miklós: Vissza a jövőbe. Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga (In: Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély (Bp., ELTE Eötvös, 2022. 189–199.)).

Mádl Ferenc egyesült államokbeli szervezeti affiliációi			
Szervezet neve	Alapítás éve	Szervezet tevékenységi köre	Mádl jelölésének éve
Kereskedelmi Jogi Akadémia (IACCL)	1981	a tagok tudományközi és nemzetközi kapcsolattartásának elősegítése	1985
Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központja (ICSID)	1965	a nemzetközi befektetők és a részes államok közötti jogi viták rendezése	1989
Világjogi Intézet (WLI)	1997 (2007)	oktatás és kutatás elsősorban a nemzetközi közjog, nemzetközi magánjog és a nemzetközi kereskedelmi jog területén)	2007

A szerző saját táblázata

MÁDL FERENC ÉS AMERIKA - ÖSSZEGZÉS

Mádl Ferenc az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő szoros és kiemelt kapcsolatát – mondhatni – otthonról hozta magával, hiszen mindkét nagyapja megjárta Amerikát, és onnét emlékekkel és tapasztalatokkal megrakodva tértek haza. Az általuk mesélt történetek legalább az egyik unokájukra, a kis Ferire, kifejezetten erős, több tekintetben – például az angol nyelvhez és kultúrához való viszonyulásban, illetve a pályaválasztásban – élethosszig tartó hatást gyakoroltak. Mégis, mindezeneken felül, Mádl példája a maga egyediségében megkapó, ahogy a kisgyerek a többször hallott és kedvelt történetek mögött – felcseperedve – lassan a mélyebb tartalmat is megérti és kibontja: a demokrácia, köztársaság, szabadság, egyenlőség, (társadalmi) haladás fogalmait ez a gyermek a nagyszülők meséin keresztül szívta magába. Ennek a családi örökségnek köszönhető, hogy Mádl

az Egyesült Államokra politikai kurzusváltásoktól függetlenül pozitívan, sőt idealisztikusan tekintett – ahogy azt a róla készült 1953-as személyi jellemzés sorai – negatív előjellel – meg is örökítették.³⁴¹

Éppen ezért nagyobb jutalmat Mádl a Ford-ösztöndíjnál nem is remélhetett, hiszen váratlanul lehetősége nyílt arra, hogy „[a] láthatatlan messzeségben, / melyet már annyi álma rótt”,³⁴² meglássa azt az országot, amelyről gyermekkorában oly sok mesét hallott. A Mádlt az Egyesült Államokhoz fűző speciális viszonyról valamilyen valószínűleg Mádl főnökeihez is eljutott; Mádl kérése ellenére ezért nem engedélyezték, hogy családjával együtt utazzon, „hiszen nagy az az óceán”.³⁴³ Mádl így egyedül vágott neki az útnak, amelynek köszönhetően egy szemesztert tölthetett az Egyesült Államok egyik legpatinásabb jogi karán, Berkeley-ben, ahol nemzetközi hírví oktatók között nemcsak tanítási gyakorlatot szerzett, hanem megismerkedhetett szűkebb szakterületére, a nemzetközi magánjogra vonatkozó legfrissebb kutatási eredményekkel.

Az 1967-es utazás minden szempontból mély nyomot hagyott a fiatalemberben. Személyiségfejlődését érintette, hogy az „imperializmus fellegvárát” sikerült bevennie, hiszen fél év elegendő volt számára,³⁴⁴ hogy az új környezetben otthonosan mozogjon, és ez a

³⁴¹ „[E]gyik szobatársa szerint vallásos, a szobában nacionalista elveket hirdetett, a német és az angolszász fajt [sic! – D. E.] felsőbbrendűnek tartja...” – sorolta fel a kitűnő tanulmányi eredménnyel rendelkező joghallgató „bűnlajstromát” a pécsi jogi kar személyzeti osztályának káderese (Székely Sándor 1953. 09. 04-i jellemzése Mádl Ferencről, (ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951-1966. Marsó-Mádl).

³⁴² Dsida Jenő: *Robinson* (1926).

³⁴³ Mozaikok.

³⁴⁴ Magánlevelezése alapján jól követhető, hogy milyen gyorsan beilleszkedett. Mindössze három és fél hónap kint tartózkodást követően egyik levelében megállatásait meglepő módon éleslátással foglalta össze: „[G]azdag és fejlett ez az ország, különösen technikailag, de társadalmi ellentmondásai óriásiak, és az általam elképzelnél nagyobb a nagyon szegény népréteg száma.” (Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában). A levél folytatása – amelyben egyetlen (jel)képbe próbálja belesűriteni kint szerzett tapasztalatait – hasonlóképpen elgondolkodtató: „Talán jó szimbólum a chicagói egyetem, amelyet temérdek pénzzel Rockefeller instaurált, akkor »úri« környezetben, és ez a pompájában ma is kiemelkedő intézmény m[ost] egy megdőbbentő nagy néger gettó közepén van, amin átmenni – mondták – este mindenestre kerülendő...” (Mádl Ferenc 1967. 05. 02-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

komfortérzet minden későbbi amerikai látogatásának is fő jellemzője maradt. Magánéleti sikernek könyvelhette el, hogy a családja – a tágabb rokonságnak köszönhetően is – nagyobb megrázkódtatás nélkül viselte a távollétét. Tágabb környezete, a nagycsalád szempontjából jelentős eredménynek számított, hogy újra kapcsolatba került rég nem látott nagybátyja, Mike János családjával, akikkel több mint két évtizede nem találkozott. A legnagyobb nyereség azonban tudományos téren érte, hiszen Ehrenzweig professzor mentoráltjaként egy teljesen új világ nyílt meg a számára, amelynek feltárása, megismerése és megértése kitöltötte az elkövetkező másfél évtizedet.³⁴⁵ Ehrenzweig nemcsak a kutatói horizontját tágította, hanem – a nevével és tekintélyével – számos ajtót megnyitott magyar tanítványa számára. Az ennek köszönhetően szerzett új ismeretségei – amelyeket viszont Magyarországról már ő maga ápolt és mélyített tovább – jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy 1979-ben másodszor is visszatérhessen Berkeley-be.

Vagyis nem túlzás azt állítani, hogy Mádl Ferenc az 1967-es Ford-ösztöndíj révén – amellet, hogy gyerekkori álmát is megvalósította – alapozta meg későbbi nemzetközi ismertségét és kapcsolatrendszerét. Az ekkori amerikás élmény hosszú pályafutása során kétszer hasznosult: egyrészt a hazatérését követően gyorsan felívelő tudományos pályafutása, majd pedig a közéletben eltöltött évei alatt, amikor ez a személyes tapasztalaton alapuló élményanyag hitelesítette az általa követett (euro-)atlantista irányvonalat.

³⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy Mádl a Ford-ösztöndíj révén nemcsak az Egyesült Államokban szerzett tapasztalatokat, hanem – az ösztöndíj kettébonthatásával – nyugat-európai könyvtárakban is kutatott; itt azonban már a nyugat-európai integráció témájában. Esetében – számos nemzetközi magánjogi és Európa-jogi publikációja fényében – éppen ezért nem túlzás úgy fogalmazni, hogy a Ford-ösztöndíjből kétszeresen „profitált”.

UTÓPIA SZIGETÉTŐL AZ EURÓPAI UNIÓIG

Mádl Ferenc és az európai integráció

Mádl Ferenc, a jogtudós és politikus munkásságának fő üzenete Közép-Európa – benne Magyarország – nyugat-európai integrációhoz történő csatlakozása volt. Sokat és hosszan írt erről az 1960-as évek második felétől, meglátásait 1974-ben az EGK jogáról szóló – széles körben ismertté vált – könyvében összegezte. Közszerelőként is – 1990-es miniszteri kinevezésétől kezdve egészen két évtizeddel későbbi haláláig – sokat tett Európa ügyének érdekében.

Mádlnak a nyugat-európai integráció iránti érdeklődése tehát közismert tény, azonban az életrajzának elkészítése során előkerült – levéltári és családi őrizetben lévő – dokumentumok segítségével az utóbbi években ennek az érdeklődésnek a háttéréről számos új adat került elő, amelyek révén egyértelművé vált, hogy Mádlnak az európai gondolattal való találkozása egészen messzire, a gyermekkorára nyúlik vissza. Jelen írás – a hagyatékából előkerült iratanyag alapján – egy áttekintés Mádl Ferenc és a szép királyleány, Európa³⁴⁶ élethosszig tartó kapcsolatáról.

AZ ALAPOK

Közismert, hogy Mádl Ferenc egy könyveket kedvelő családba született. Könyveket már az amerikás nagyszülők is vásároltak, édesapja pedig nemcsak szenvedélyesen olvasott, hanem az írással is megpróbálkozott. Gyermekkorára visszatekintve Mádl maga is úgy látta, hogy *„édesap[ja] betűszeretete r[á] hatott a családban a*

³⁴⁶ Mádl következetesen Európaként említi a kontinens névadóját, akit viszont a görög mondákban Európának is neveznek. A szakirodalom szerint mindkét változat elfogadott, ezért jelen írásban – a témára tekintettel – a Mádl által említett változatot használok. Az írásmódra vö.: Révai Nagy Lexikona (Bp., Révai, 1913. 7/49.), Pecz Vilmos: Ókori Lexikon (Bp., Franklin, 1902. 1/715.), Szabó György: Mitológiai Kislexikon (Bukarest, Kriterion, 1973. I/103.).

legjobban”.³⁴⁷ A fennmaradt iratokból jól rekonstruálható, hogy az általa olvasott első kötetek alapvetően három témához kapcsolódtak: a) amerikai történelem; b) magyar reformkor története és irodalma; c) a közös európai örökséggel kapcsolatos írások. Ez utóbbi körben került a kezébe egy Morus Tamás életével és munkásságával kapcsolatos könyv. Ebben olvasott Utópia szigetéről, valamint itt találta meg Morus egyik utolsó művét, a történetesen Magyarországon játszódó *Vigasztalást*,³⁴⁸ amely többek között az európai népek összefogását is sürgeti a török veszedelemmel szemben. Az olvasmány nyomán a kis Feriben – „nyolc-kilenc éves” lehetett akkoriban – számos kérdés kavargott, és ezeket az édesapjával is megosztotta. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy „*Magyarország valóban Európában van[-e]?*”.³⁴⁹

Hasonlóan fontos emlékként maradt meg számára, amikor első elemistaként osztályával Veszprémbe látogattak, hogy megnézzék István király és Gizella királyné frissen felállított szobrát. A tanári magyarázat szerint István a város melletti domb lábánál aratott győzelmével vetette meg az alapját a magyar államnak, amely a keresztény Európa része lett. A történetet hallgatva „*[v]alamelyik gyerek megszólalt: »Hát akkor Bánd is Európában van?« »Természetesen« – válaszolta a tanító néni. Úgy emlékszem, ekkor találtam meg magamban én is Európát. És ez tartást adott, hiszen megértettem..., hogy ez a kicsiny magyar község nem a világ vége: igenis Európában van. Nem tudtuk még, hogy ez mit is jelent, csak azt tudtuk, éreztük, hogy ez jó és fontos dolog.*”³⁵⁰

Közel egyidős lehet – vagyis 1938–1940 körül keletkezhetett – a harmadik emlékkép is, amikor a jó kézügyességgel rendelkező fiú „*egyik nap színes tányér helyett – ilyeneket szokott maga elé tenni, hogy füzetében lerajzolja őket – egy érdekes figurát kezdett rajzolni, amelyet a manufaktúra folyosóján az egyik polcon vagy valamely képen már többször megcsodált. Ez egy magát méltósággal előre küzdő bika volt, amelynek hátán vonzó külsejű, szép lány lovagolt valamerre messze*

³⁴⁷ Rólunk is szól a mese (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

³⁴⁸ Mádl Ferenc: Magyarország Európa (falusi történetben elbeszélve) (In: Díszdoktoravató 1998. október [Pécs], [PTE ÁJK], [1998] 5–8. [kézirat]). Szövegét I. jelen tanulmánykötetben. Továbbiakban: Magyarország Európa 1998.

³⁴⁹ Magyarország Európa 1998. 6.

³⁵⁰ „*A jó újságíró a nemzet és az egész társadalom szolgálatában végzi munkáját*” (KEHÉ 2003. 350.).

*előre.*³⁵¹ A motívum történetét később a herendi manufaktúra egyik mesterfestője, Hornung György³⁵² mesélte el. A kisfiú tőle tudta meg, hogy Zeusz és Európa az egész kontinenst bejárták, így a Dunántúlon is megfordultak.

A fenti történetekből is látható, hogy Európa, a földrész, valamint a magyarság és Európa viszonyának kérdésköre már a gyermekévek során felbukkant a későbbi tudós szellemi horizontján. Ez irányú tudását azonban a veszprémi piarista gimnáziumban tovább mélyítette, hiszen a piarista pap tanárok – fennmaradt iskolai füzetek alapján – mind a magyar irodalmat, mind a történelmet európai kontextusban tanították. Azonban nemcsak füzetek tartalma, hanem két, pécsi egyetemista korában írt hosszabb lélegzetvételű dolgozatának témája is árulkodó. A magyar történelem európai összefüggéseit is hangsúlyozó Széchenyi-életrajzának, illetve az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) megalakításának következményeit taglaló (angol nyelvű!) elemzésének első változata egyaránt a gimnáziumi éve alatt készült.³⁵³

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ MÁDL FERENC TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGÁBAN

AZ EGYETEMISTA GONDOLATAI

Mádl Ferenc 1951 és 1955 között végezte el a jogi egyetemet. Előbb – 1951–1953 között – Pécsre járt, majd a képzést 1953–1955 között Budapesten fejezte be. Bár a két eltérő helyen töltött időszak céljai, tapasztalatai és élményanyaga szervesen épült egymásra,

³⁵¹ Magyarország Európa 1998. 7.

³⁵² Hornung bácsira l.: A magyar porcelánipar remekei (Szabad Nép 1954. 01. 11.). Fényképét l.: Herend 180 éve képekben és szavakban (Herend Herald 2006/2. 20.).

³⁵³ A Széchenyi-dolgozat rövid változata 1949-ben íródott. Az európai integrációról szóló értekezésnek – az angol nyelvű szöveg alapján – valószínűleg létezett egy 1950-es korai változata is, amely azonban a hagyatékából mindeddig nem került elő. Az 1952-es Széchenyi-dolgozat, valamint az ESZAK-ról szóló 1953-as tanulmány teljes szövegét l. jelen tanulmánykötetben.

a fiatalember útkeresése és szellemi eszmélése szempontjából a két pécsi év volt a döntő jelentőségű. Itt ugyanis – amellet, hogy a jogi karon kitűnő tanuló volt – a barátaival folytatott önképzésen, a filozófiai, politikai, irodalmi, történeti és teológiai témák feldolgozásán és megvitatásán volt a hangsúly. Ennek keretében készült el két, fentebb már említett dolgozata, a Széchenyi-életrajz és a nyugat-európai integráció jövőjét elemző tanulmány.

Elsőként vessünk egy pillantást az előbbire! Mádl dolgozata több oldalról mutatja be a legnagyobb magyar céljait és törekvéseit, amelyek érdekében a Mádl szerint legfontosabb művét, a *Hitelt* megírta. A fiatalember kutatásai során számos forrást olvasott el, a szakirodalom mellett azonban saját álláspontját is rögzítette a kéziratban. Magyarország és Európa kapcsolata szempontjából különösen érdekes, hogy Mádl úgy véli, hogy a *Hitelben*, „*e nagy munkában egy közel ezeréves gondolatra bukkanunk: [a] Szent István által megalkotott magyar állami lét fenntartására. Arra ti. hogy korszerű társadalmi és gazdasági politikával teremtsünk magunknak mindig olyan bázist, amelyen ezt a Szent István által a történelemben állított Res Publica Christiana Hungaricát elsősorban önmagának fönntartsuk, s csak így, azaz másodsorban legyen... nyugat bástyája kelet felé.* [S]zerintem sokkal helyesebben: a fejlett keresztény kultúrájú nyugati államközösség tagja, ha kell, védő tagja.³⁵⁴”³⁵⁵ A szerző itt egyszerre két fontos megállapítást is tesz: egyrészt azt mondja, hogy Széchenyi továbbfejlesztette a Szent István-i gondolatot, másrészt viszont azt javasolja, hogy szakítani kell a Nyugat védőbástyájának több évszázados toposzával, és Magyarországnak elsősorban önmaga – értsd: önazonossága – miatt kell a Nyugathoz tartoznia. Ez a második állítás lesz az alapgondolata a mintegy negyed évszázaddal később az Európai Gazdasági Közösség jogáról megírt fő művének is. A Széchenyi-életrajz azonban nem csak emiatt érdekes. A szerző ugyanis azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy a nemes gróf úgy vélte, hogy kiemelten fontos feladat „*[a]z emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét*

³⁵⁴ Saját kiemelés [D. E.].

³⁵⁵ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a *Hitel* (Pécs, 1952. 18. [kézirat]).

*megőrizni...*³⁵⁶ Ez a sor egybecseng azzal, amit több mint ötven évvel később köztársasági elnökként az európai uniós csatlakozás kapcsán hangsúlyozott: „[k]ulturális szempontból nincs »nagy« és »kis« nemzet, minden nemzeti örökség egyúttal világörökség is”.³⁵⁷

Az európai integrációról szóló írása még érdekesebb. Egyrészt az ESZAK megalakítása kapcsán egy minél több tagot – így az Egyesült Királyságot – tömörítő és minél átfogóbb integráció megvalósítása mellett érvel, másrészt pedig szükségesnek tartja, hogy a közép-európai államok e mintára egy saját, „miniközösséget” hozzanak létre, amely a későbbiekben együttműködik majd az ESZAK-kal. Ez utóbbi felvetése és az 1990-es évek elején, miniszterként a közép-európai szabadkereskedelmi övezetről írt tanulmánya közti kapcsolat nyilvánvaló. Vagyis – eddigi tudásunkkal ellentétben³⁵⁸ – a fentiek ismeretében érdemesebb úgy fogalmaznunk, hogy Mádl Ferenc már joghallgatóként kifejezett érdeklődést mutatott a nyugat-európai integráció jogi és esetleges egyéb (például: kulturális) vetületei iránt.

A STRASBOURGI KÉPZÉS HATÁSA MÁDL KUTATÁSI TÉMÁIRA

A pécsi időszakban folytatott kutatómunka témáit az 1953-as egyetemváltás elsodorta. Az ifjú Mádl Ferenc Világhy Miklós professzor védőszárnyai és szellemi hatása alá kerülve kötelezte el magát a jogtudomány művelése mellett, és mélyült el a polgári jogban. E témában nyert országos tanulmányi versenyt, védte meg szakdolgozatát, illetve e területen – polgári ügyszakba beosztva – kezdte meg a gyakorlati munkát is a kispesti, majd az újpesti bíróságon. Amikor 1956 tavaszán a bíróságról a Magyar Tudományos Akadémia Hivatalába került, rövid időn belül felmerült, hogy – amint azt már egyetemistaként is ambicionálta – aspiránsként megkezdheti felkészülését a tudományos munkára. Ennek köszönhetően – tudományos

³⁵⁶ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (Pécs, 1952. 20. [kézirat]).

³⁵⁷ Magyarország Európában (KEHÉ 2004. 170–171.).

³⁵⁸ Átfogóan l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az Európa-jog magyar professzora (Magyar Jog 2021/3. 1–12.), a tanulmány teljes változatát l. jelen tanulmánykötetben.

tevékenységének elősegítése érdekében – vonták be különböző kutatásokba, és kapcsolódott be az Állam- és Jogtudományi Intézetben (ÁJI) folyó munkába. Kezdetben – polgári jogászként – két feladatot kapott: a) háttéranyagokat készíthetett az éppen folyamatban lévő polgári jogi kodifikációban részt vevő kodifikátorok számára; b) a polgári jogon belül több kutatási területet is hozzárendeltek. Saját kutatási témája, a polgári jogi felelősség mellett ilyen volt a nemzetközi magánjog, amelynek műveléséhez több nyelvből is magabiztos nyelvtudásra volt szükség, valamint – kezdetben – segítenie kellett főnöke, a Polgári Jogi Osztály vezetője, Eörsi Gyula professzor tervszerződésekkel kapcsolatos kutatásait. Mádl tehát 1953 és 1960 között tisztán polgári jogi kutatásokkal foglalkozott.

A helyzet 1961-ben változott meg, amikor a magyar szocialista jogtudomány szürke eminenciása, Szabó Imre döntése alapján Mádl Ferenc is bekerülhetett a strasbourgi Összehasonlító Jogi Akadémia képzéseire küldött magyar kutatók első csoportjába.

Mádl számára Strasbourg elsősorban továbbra is a polgári jogról szólt, ezt tanulta, majd 1964-től ezt is (szocialista polgári jogként) adta elő,³⁵⁹ azonban maga a közeg, a többnyelvű és többkultúrájú régió inspirálóan hatott rá. Az élmények részben saját személyes (magyar–német) identitásán,³⁶⁰ részben viszont valószínűleg korábbi kutatásain alapulnak. Mádlt érdekelte az integráció jövője, lehetséges fejlesztési irányai és a kint töltött szabadidejét kifejezetten e téma tanulmányozásának kívánta szentelni.³⁶¹ Ezért ült be a közgyűlési vitákra,³⁶² ezért kezdett el anyagot gyűjteni a könyvtárban, és emiatt követte napi szinten az újságokban is az eseményeket. Vagyis a strasbourgi időszak, az 1961

³⁵⁹ Mádl Ferenc 1962-től már részt vett az óratartásban. Kezdetben arról volt szó, hogy közjogot adjon elő, de ez ellen mind a francia intézmény, mind az ÁJI vezetésénél tiltakozott, így 1963-tól docensi beosztásban kezdett el szocialista polgári jogot tanítani Strasbourgban.

³⁶⁰ Vö.: A mese rólad szól (In: A. Szabó Magda – Ablonczy László (szerk.): Az „állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön (Veszprém, Új Horizont, 2003. 5–8.)).

³⁶¹ Vö. például: Mádl Ferenc: Felszólalás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2011. február 16-án az Aula Magnában... (In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur*.” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 64.)).

³⁶² A mai Európai Parlament jogelődje eredetileg az ESZAK Közgyűlése névre hallgatott.

és 1964 között részben tanulással, részben tanítással Franciaországban töltött idő vélhetően lehetőséget kínált a fiatalember számára, hogy folytassa évekkorábban megkezdett kutatásait. Mádl egyébként maga többször is beszélt arról, hogy pályafutása szempontjából kulcsfontosságúnak tartja ezeket az éveket,³⁶³ és élete végén készült visszaemlékezésében így összegzett: „[n]éhány szemeszter idején többet tanultam az európai gondolat történetéről és működéséről, mint jogi tanulmányaim évei alatt addig összesen”.³⁶⁴

Strasbourggi tanulmányai Mádl munkaköri feladataiban is változásokat eredményeztek. Szabó és Eörsi az 1960-as évek elején – a jogtudományi kutatások nemzetközi trendjeinek ismeretében – több kutatócsoportot is felállított, amelyek aktuális problémák, események jogi hátterének feltárására koncentráltak. Mádl Ferenc – Herczegh Gézával – így került a keleti és nyugati államközi integrációk jogi megoldásait feltáró csoportba, amely közvetlenül Eörsi Gyula és Szabó Imre irányítása alatt állt. Jelenleg csak a kutatócsoport 1963 és 1965 közötti működése támasztható alá levéltári iratokkal,³⁶⁵ de közvetett bizonyítékok – Mádl nyugati levéltárakban folytatott anyaggyűjtése (1961–1964, 1967), a keleti blokk országaiban tett látogatásai³⁶⁶ és cikkei³⁶⁷ – alapján a témával

³⁶³ Vö. például: „Én már megszolgáltam a magam kenyerét” (Magyar Nemzet 2005. 04. 30. 4–5.).

³⁶⁴ Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany-Bp., 2009–2011, [kézirat]), továbbiakban: Mozaikok.

³⁶⁵ Maga az ÁJI iratanyaga a tanulmány elkészítésekor (2021-ben) még rendezés alatt állt.

³⁶⁶ Részletesen l.: Mádl Ferenc 1965. 01. 04-i, illetve 1970. 03. 02-i önéletrajzai (a család tulajdonában, de az előbbi teljes szövegét l. a jelen kötetben), amelyekben részletesen felsorolja, mikor milyen utakat tett. L. továbbá: Mádl Ferenc tudományos célú utazásai 1956–1971 között c. táblázatot a Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023.) c. kötetben, amely az elérhető levéltári források feldolgozásával készült.

³⁶⁷ L. például a témával kapcsolatban még az MTA hivatalnokaként írt cikkeit: A gazdasági integráció jogi struktúrája felé (Állam- és Jogtudomány 1969/2. 264–309.); Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről (társszerző: Sólyom László) (Gazdaság- és Jogtudomány 1970/1–2. 191–265.); Gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban (Közös Piac) (Állam- és Jogtudomány 1971/2. 287–400.); A tőke, a beruházások és a vállalatok mozgása az európai gazdasági integráció jogában (Közös Piac) (Gazdaság- és Jogtudomány 1971/3–4. 417–499.); A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust? (Állam- és Jogtudomány 1971/3. 492–524.).

valamilyen szinten egészen az ÁJI-ból való távozásáig kapcsolatban maradt. Az is egyértelmű, hogy az Intézet számára Mádl nemzetközi magánjoggal kapcsolatos kutatásai – és különösen az 1967-es amerikai útján folytatott anyaggyűjtései – élveztek prioritást, Szabó elsősorban e területtel kapcsolatos szaktudása miatt ragaszkodott továbbfoglalkoztatásához, még Mádlnak az ELTE-re való távozását követően is.

Mádl Világhy Miklós felkérésére tanított a pesti alma materben, 1967-től meghívott, 1971-től főállású oktatóként. Első saját tárgya a nemzetközi kereskedelmi jog volt, amely tematikájánál fogva lehetővé tette számára, hogy valamennyi, őt érdeklő témával egyidejűleg foglalkozzon.³⁶⁸ A témaválasztás tehát szerencsés volt, hiszen teret adott a nemzetközi magánjogi, a gazdasági és kereskedelmi jogi kutatásoknak, valamint lehetőséget kínált a nyugat-európai integráció kialakulóban lévő joganyagának bemutatására is. Eközben természetesen az oktatónak – összehasonlító jogi módszerrel – arra is módja nyílt, hogy a keleti integráció és a szocialista polgári jog legfontosabb intézményeit bemutassa. A kurzus, amely később, a nyolcvanas években Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga címen futott, Mádl számára nemcsak témái egyidejű művelésére kínált lehetőséget, hanem formálta is látásmódját. Mádl az összehasonlító kereskedelmi jogtól ily módon jutott el odáig, hogy a nemzetközi magánjog helyett kutatásainak fókuszpontja előbb a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogára, majd végül – még a rendszerváltozást megelőzően – az Európa-jogra helyeződött át. Az előzmények ismeretében úgy is fogalmazhatunk, hogy az európai integráció joga lassan utat tört magának az oktatási portfóliójában, és az őt eredetileg is megillető – első – helyre került. Visszaemlékezésekből tudható,³⁶⁹ hogy a szocializmus időszakában Mádl témaválasztását itthon és külföldön egyaránt „megmosolyogták”, hiszen azt a fősodortól eltérőnek, marginálisnak tartották.

³⁶⁸ Ezt egyébként az Európa-jogról szóló monográfiájában is hangsúlyozta (Mádl i. m. 18–19.).

³⁶⁹ L. például: Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011. 63.), valamint: Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

Vajon mit látott Mádl Ferenc – az elismert kutató és a megfontolt magánember – ebben a jogterületben, miért vonzódott hozzá annyira? A válasz nagy valószínűséggel személyes sorsában és élményanyagában lelhető fel. Mádl több alkalommal is beszélt arról, hogy számára élete legmeghatározóbb alapélménye a II. világháború volt,³⁷⁰ az otthon nyugalmit feldúló katonákkal, a fenyegetően közelítő fronttal, az ismeretlenbe való meneküléssel, a hosszú ideig tartó létbizonytalansággal, majd a hazatérés nehézségeivel, amikor egyszerre szembesülhetett a német származásából és a vallásos neveltetéséből adódó hátrányokkal.³⁷¹ Mádl a nyugat-európai integráció legfontosabb céljával – az európai béke hosszú távú biztosításával – kezdettől fogva személyesen azonosult; ez már az ESZAK-ról szóló dolgozatából világosan kiderül. A másik, őt egészen haláláig foglalkoztató – és német származású magyarként őt személyesen is érintő – kérdésre: a nemzeti kisebbségek békés egymás mellett élésére és társnemzeti státuszuk jogi garantálására ez a nyugat-európai projekt – akkor – szintén megnyugtató lehetőséget kínált.

Azt, hogy az európai projekt inherensen magában foglalja a kisebbségi kérdések rendezését is, Mádl kezdettől fogva érzékelte, hiszen az alapító országok³⁷² mindegyikében léteztek olyan nemzeti-ségi csoportok, amelyek tagjai egyéni és kollektív kisebbségi jogokra voltak jogosultak.³⁷³ Mádl ezzel már vélhetően az 1953-as dolgozat készítésekor tisztában volt, ám a döntő felismerést – levelei tanúsága szerint – 1961–1964 közötti strasbourgi látogatásai során tette meg. Ekkor szembesült azzal, hogy a valóság és az elmélet között mekkora különbségek lehetnek, hiszen őszinte meglepetéssel írja, hogy Strasbourgból kilépve, vidéken mindenki a német egy helyi változatát beszéli – még másfél évtizeddel a II. világháború lezárását követően

³⁷⁰ Vö. többek között: Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferenc köztársasági elnöknél (MTV, 2002), illetve hasonlóan: Mozaikok.

³⁷¹ Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 74–83.).

³⁷² Az 1951-es párizsi, majd az 1957-es római szerződést aláíró hat állam: Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg voltak.

³⁷³ Elegendő itt csupán az elzászi (Franciaország), illetve a dél-tiroli (Olaszország) német kisebbsége utalni.

is.³⁷⁴ Harmadrészt pedig Mádl szakmailag kötelezte el magát a téma mellett, ahogy erre már a rendszerváltozást követően tartott egyik előadásában egyértelműen utalt is.³⁷⁵ Mádl egyik kutatási feladata – már az 1960-as években, ahogy láthattuk – az államintegrációk összehasonlító jogi vizsgálata volt, és ez irányú vizsgálódásait oktatóként is – a tárgyra tekintettel – tovább folytatta. Ennek során vált számára egyértelművé, hogy:

- a) a keleti integráció csak bizonyos – általa alig-alig megvalósíthatónak gondolt – feltételek teljesülése esetén lenne működőképes;³⁷⁶
- b) a nyugat-európai integráció egyik fő jellegzetessége viszont, hogy a kapitalizmus létezését meghosszabbítja;³⁷⁷
- c) a magyar jogi hagyományok az országot (illetve a közép-európai régiót) egyértelműen a nyugati integrációhoz kötik, természetes módon ahhoz tartozott, és most is odatartozna (ha ez lehetséges lenne).³⁷⁸

Mádl ennél a pontnál személyes érvel is előhozakodott, amikor – már a rendszerváltozás előtt – a Szent István-i döntésre, és ennek segítségével – hallgatólagosan – a keresztény kultúrkörre hivatkozott. Mindezekből az olvasó számára is egyértelművé válhat, hogy Mádl számára a nyugat-európai integráció mint oktatási és kutatási téma személyes érdeklődéséből, tudományos meggyőződéséből és saját életpaszatlatából egyaránt következett. Ezt a témához való kiemelt és különleges kapcsolatát ő maga is hangsúlyozta. Az 1974-es munka – későbbi pályafutása során sokszor idézett, ám a cenzor által akkor

³⁷⁴ Mádl Ferenc 1962. 04. 02-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

³⁷⁵ Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (Bp., Athenaeum, 1995. 22–38., de különösen: 30–31.).

³⁷⁶ Vö.: Mádl Ferenc: A szocialista országok külgazdasági irányításának szervezetrendszere és hatásköri struktúrája (Gazdaság- és Jogtudomány 1980/1–2. 113–172.), illetve Mádl Ferenc: Politikai kockázatok a külkereskedelmi szerződések körében (Állam- és Jogtudomány 1983/4. 646–665.).

³⁷⁷ A másik jellegzetessége pedig, hogy válságok során keresztül folyamatosan erősödik és mélyül (vö.: Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga (Bp., Akadémiai, 1974. 67–75.)).

³⁷⁸ Ahogy már az Antall-kormány tagjaként megfogalmazta: a nyugati jogrendszerekről egyre többen „[f]elismerték, mások régtől hitték, hogy itt van a magyar jogi kultúra főáramának folytatása.” (Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 31.)).

kihúzott – mottója: „*a történet rólunk szól*” erre utalt. Ám erre utalt az a – kevéssé ismert – tény is, hogy ezt a munkáját a szüleinek ajánlotta.³⁷⁹

Nem járunk tehát messze a valóságtól, ha úgy fogalmazunk, hogy Mádl 1974-ben megjelent monográfiája e személyes szál miatt vált ismertté és népszerűvé a jogtudomány berkein kívül is. Jóval több volt ugyanis egyszerű szakkönyvnél, hiszen – bár hallgatólagosan, de jól dekódolhatóan – benne foglaltatott a szerző személyes meggyőződése, hitvallása is: a magyarság jövője a Nyugathoz való visszatérésben van.³⁸⁰

Mádl ekkor, az 1970-es évek közepén még csak a tollával foglalt állást, egyébként hallgatott. Egy évtizeddel később azonban – akadémikussá választása alkalmából – meg is szólalt. 1988-as akadémiai székfoglaló beszédében világosan és egyértelműen beszélt kutatásai eredményeiről. Ahogy az Európa-jogról szóló könyve, úgy a nyugat-európai integrációról tartott előadása sem volt átlagos, ugyanis nem csupán összegzett, hanem programot is hirdetett.

A beszéd mindkét gondolata a pécsi egyetemistaként megírt dolgozatokhoz vezethető vissza. Mádl első tétele úgy szólt, hogy Magyarország szempontjából – történetileg, gazdaságilag és kulturálisan – a nyugat-európai integráció kulcsfontosságú. A beszéd ezen részét a Szent István-i gondolatra építette rá, ami – mint láthattuk – már a Széchenyi-életrajzában megjelent. Azonban Mádl második tétele is a Széchenyi-életrajzból származik, amikor Széchenyi egyik mondását összefoglalva úgy fogalmazott, hogy az ország előtt álló legfontosabb feladat: a „*convulsio nélküli reformatio*”,³⁸¹ vagyis a csendes forradalom, amire egy későbbi könyvében³⁸² a „*forradalom a jog útján*” kifejezéssel utalt.³⁸³

³⁷⁹ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga (Bp., Akadémiai, 1974. 5.).

³⁸⁰ Érdekes egybeesés, hogy az Európa szó ősalakja – ahogy Pecz Vilmos akadémikus megfogalmazta – eredetileg az asszír nyelvből származik, és „Nyugat” értelemben, az égtáj megjelölésére használták (Vö.: Pecz i. m. 1/716.).

³⁸¹ Szily Kálmán (szerk.): Gróf Széchenyi István munkái 2. (Stadium, A' Kelet népe, politikai programtöredékek) (Bp., MTA, 1905. 43.).

³⁸² Mádl Ferenc: Állam és gazdaság. Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban (Bp., Akadémiai, 1997.).

³⁸³ Mádl nyilvánvalóan saját, '56-ban szerzett személyes tapasztalataiból is építkezett, de a beszéd két fő állítása úgy is értelmezhető, hogy a gazdasági és politikai irányváltás elkerülhetetlen, és ezt békésen kell végrehajtani.

Mádl híre és üzenete tehát az 1980-as évek második felében kitört az egyetem falai közül. Témája miatt sok igazság van abban, hogy ebben az időben jóval ismertebb volt külföldön, mint itthon, ám az akadémiai székfoglaló beszédnek – amely még ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelent – nyilvánvalóan híre ment. A Mádl Ferenc-i gondolatok szélesebb körben való ismertté válása azért is fontos adalék, mert ebben az időszakban jártak a pesti jogi karra azok a fiatalok, akik a rendszerváltozás után az uniós csatlakozás leghangosabb szószólói lettek.³⁸⁴

A fentiek alapján kijelenthető, hogy az 1980-as évek második felében Mádl szerepfelfogásában jelentős változás történt: még tudósként úgy döntött, hogy kilép a maga számára 1956 után – részben Nizsalovszky tanácsára, részben saját döntése alapján – kijelölt elefántcsonttoronyból. Erre a közéleti aktivizálódásra utalhatott oktatótársa és barátja, Martonyi János is, aki úgy emlékezett, hogy közvetlenül a rendszerváltozás előtt Mádl már jelezte, hogy *„lábhoz tett fegyverrel várja, hogy megszólítsák”*.³⁸⁵ Az Antaltól nem sokkal ez után érkezett felkérést tehát egy határozott, a közéletbe kilépni szándékozó Mádl Ferenc kapta meg – még akkor is, ha Mádl, miután nem volt „forradalmáralkat” és a „sztárkultuszt” sem szerette, ezt sohasem próbálta kidomborítani.

³⁸⁴ Elegendő itt csupán utalni arra, hogy Mádl tanítványai közül Orbán Viktor 1994–1998 között, Szájer József 1998–2002 között az Országgyűlés Európai Integrációs Ügyek Bizottságának volt az elnöke. Orbán 1996-tól a közép-európai államok NATO- és EU-tagsága érdekében lobbizó Új Atlanti Kezdeményezésben is vezető szerepet vállalt (Amerikával Közép-Európáért is (Új Magyarország 1996. 05. 14. 3.), Megalakult... (Magyar Nemzet 1996. 05. 09. 3.), Új Atlanti Kezdeményezés (Magyar Nemzet 1996. 05. 10. 1. 3.)), vagyis politikai síkon megjelenítették és felvállalták egykori tanáruk szakmai álláspontját. L. még: Beszélgetés Jeszenszky Gézával (Tablinum, készítette: Molnár Adrienne és Hegedűs Márton, www.youtube.com/watch?v=M5zOwi2yGDs&t=570s, 2023. 01. 31.).

³⁸⁵ Martonyi János: Mindig emelt fővel. Emlékezés Mádl Ferencre (Magyar Szemle 2021/7–8. 9.), valamint Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ MÁDL FERENC KÖZÉLETI MUNKÁSSÁGÁBAN

A KÖZÉLETI ÉRDEKLŐDÉS HÁTTERE

„Mádl Ferenc közéleti érdeklődése tulajdonképpen családi eredetű volt” – állapította meg egykori főnökéről Gróh Gáspár, a Magyar Szemle főszerkesztője.³⁸⁶ A jelenleg ismert iratanyag ezt az állítást egyértelműen alátámasztja. Mádl Ferenc valószínűleg édesapja és idősebb nagybátyja közéleti aktivitását látva maga előtt érezte úgy, hogy ő is a közösségért kíván munkálkodni. Édesapja egyszerre biztatta³⁸⁷ és féltette is – erre utal a jogvégzett fiatalembernek címzett mondata: *„Fiam, te politikus leszel!”*³⁸⁸ Mádlban tehát a nyitottság megvolt, azonban először 1956-ban, a forradalom kapcsán érezte úgy, hogy aktívan be kell kapcsolódnia az eseményekbe. Atyai jó barátja, Nizsalovszky professzor azonban igyekezett erről lebeszélni, és a tudományos munkát állította elé követendő példaként – hiszen az igazság és a dolog valódi lényegét egyedül a tudomány segítségével lehet megismerni.³⁸⁹

Mádl tehát kezdettől fogva érdeklődött a közélet iránt, azonban sem a Rákosi-, sem a Kádár-rendszerben nem exponálta magát. Ez utóbbi válságát érezve azonban nem habozott a katedráról nyíltan és egyértelműen irányt mutatni. Irányt mutatni hallgatói és kollégái számára egyaránt, méghozzá olyan irányt, amelynek helyességéről tudományos munkája során – vagyis a Nizsalovszky által javasolt módon – meggyőződött. Ez az állásfoglalása abban a közegben – bár nem annak szánta – egyértelműen politikai töltetet kapott, amit viszont ezt követően ő tudatosan felvállalt.

Antall József, aki történészi képzettsége és családjának politikai hagyományai alapján jutott Mádlhoz hasonló következtetésekre, így

³⁸⁶ Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

³⁸⁷ L.: „[N]eke[d] emberekkel, az emberek ügyeivel kell foglalkozno[d]” – mondta a fiának (Rólunk is szól a mese (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)).

³⁸⁸ Mádl Ferenc 1954. 12. 11-i levele Némethy Dalmához (a család tulajdonában).

³⁸⁹ Mozaikok.

figyelhetett fel rá,³⁹⁰ ugyanis az ország nyugat-európai integrációhoz való csatlakozását ő is alapvető fontosságú és azonnali feladatként határozta meg.³⁹¹ Ehhez a célhoz keresve sem találhatott volna alkalmasabb embert Mádl Ferencnél, akit Nyugat-Európában is az Európa-jog kutatójaként, sőt, a keleti blokkon belül a témával kapcsolatos egyik legnagyobb szaktekintélyként ismertek, és akit szaktudásánál fogva Antall és környezete hitelesnek és kompetensnek tartott e feladat megvalósítására.

Az iratanyag alapján úgy tűnik, hogy Mádl neve viszonylag későn, 1990 tavaszán került előtérbe. Ekkorra Antall fejében már összeálltak a kormányprogram legfontosabb céljai és feladatai, ezért inkább a tárcákra és a személyekre koncentrált. Mádl tehát az euroatlanti integrációval kapcsolatos feladatok kereteit készen kapta, a kérdés inkább az volt, hogy ehhez – a végrehajtáson túlmenően – mit és milyen módon tud személyesen hozzátenni.

A TUDOMÁNYOS HÁTTER HATÁSA A POLITIKUS GONDOLATAIRA

Mádl személyes – tudományos munkájából származó – hozzájárulásának legfontosabb elemei az 1990-es évek első felében a következők voltak:

- a) az euroatlanti integrációs folyamat „kétpilléressé tétele”;

³⁹⁰ Antall József Mádl Ferenc munkásságáról egyébként idősebb fiától, Antall György Andrástól is közvetlenül értesülhetett, akit szintén tanított (Király Miklós szíves közlése). Az idősebbik Antall fiú a '80-as évek első felében járt az ELTE jogi karára, és 1985-ben vette át summa cum laude minősítésű diplomáját. Vö.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem értesítője 1984–1985 (Bp., ELTE, 279.). L. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 426–427.).

³⁹¹ L. bővebben: az Antall által Mádl felkéréséről mondottakat (Nem voltunk árnyékkormány. 16 új kép a tablón (168 óra, 1990. 05. 22. 5.)). Idekívánkozik Kodolányi találó megfogalmazása is: „*Akkor Antall-lal Adenauer és Schuman emelkedett kereszténydemokrata európai integrációja felé törekedtünk.*” (Kodolányi Gyula: Antall József hagyatéka, 1993–2013 (Magyar Szemle 2013/11–12. 14.)), e koncepció megvalósításához – mint a jelen kötetben szereplő Rerum Novarum-tól a kereszténydemokráciáig c. tanulmányból is kitűnik – Mádl Ferenc ideális választásnak bizonyult.

- b) részvétel az euroatlanti integráció csatlakozási sorrendjének rögzítésében;
- c) a kulturális Európa-koncepció felvázolása;
- d) részvétel a visegrádi formáció jogi kereteinek kidolgozásában.

Vegyük ezeket sorra részletesebben is!

Ad a) Amikor 1990-ben Mádl Ferenc a politika porondjára lépett, már közel négy évtizedes kutatói pályafutás állt mögötte, amelyből legalább harminc évet az európai integráció tanulmányozásával is töltött.³⁹² Ennek köszönhetően ekkorra már széles körű tudományos kapcsolatrendszerrel bírt, nevét és munkáit nemcsak keleten, hanem a nyugat-európai tudományos körökben is ismerték. Saját jogán, a teljesítménye alapján nyert el tudományos elismeréseket, melyek közül európai viszonylatban és az integrációs téma szempontjából a legfontosabbak az Összehasonlító Jogi Enciklopédia szerkesztőbizottságában betöltött posztjai, illetve a genfi Nemzetközi Jogi Intézet tagsága volt. Bár több tudományos szervezetbe már politikusként nyert felvételt, a különböző akadémiai tagságok egyértelműen a korábbi tudományos eredményeihez kapcsolódtak.³⁹³ Mádl tehát a politika mezejére tudósként megszerzett tudását, kiépített kapcsolati hálóját és vitathatatlan szakmai tekintélyét is magával vitte. Sőt, kifejezetten e „*hozománynak*” köszönhetően került felkérésre – ahogy ezt Antall és ő is többször elmondta.³⁹⁴

Mádl azonban ezt a tudományos előéletet nemcsak magával vitte, hanem használta is. Ráadásul nem csupán mechanikusan,

³⁹² Ha az európai integrációval kapcsolatos kutatási témát a strasbourgi képzés kezdetétől, 1961-től számítjuk, 29 évet, ha azonban az 1953-as keltezésű angol nyelvű dolgozatát tekintjük kiindulási alapnak, 37 évet kapunk.

³⁹³ Vö.: 1987: Magyar Tudományos Akadémia (levelező tag); 1990: Európai Tudományos Akadémia; 1993: Európai Művészeti és Tudományos Akadémia; 1993: Magyar Tudományos Akadémia (rendes tag).

³⁹⁴ Vö. például: Kezdő lépések. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter (Magyarország 1990. 06. 01. 5.); Szolgáltatás kormányon belül. Beszélgetés Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Magyar Nemzet 1990. 06. 30. 9.); A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1328–1336.); Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Új Horizont 1991/5–6. 7–14.), valamint Nem voltunk árnyékkormány. 16 új kép a tablón (168 óra, 1990. 05. 22. 5.).

hanem meglepően tudatosan és kreatívan. Elsősorban neki köszönhető, hogy azokban az években, amikor döntési pozícióban maradt, az integrációval kapcsolatos politikai események és döntések mellett megjelent és szinte egyenrangúvá vált egy tudományos „pillér” is. Ennek dokumentálásához elegendő az irányítása alatt álló tanszék kiadványaira, illetve a korabeli sajtóra tekinteni. Konferenciák, ankétok, könyvek, cikkek, egyetemi találkozók és kulturális rendezvények követték egymást, nyomatékosítva az Antall, illetve Mádl által megfogalmazott üzenetet: Magyarországnak, sőt, az egész közép-európai régióknak minél előbb csatlakoznia kell az Európai Unióhoz (amely hivatalosan csak a maastrichti szerződés 1992-es aláírását követően, 1993-ban jött létre).

Miközben tehát fontos kiemelni, hogy az uniós csatlakozás sikere több kormány, valamint számos elméleti és gyakorlati szakember hosszú időn át végzett, összehangolt munkájának köszönhető, azt is ki kell mondani, hogy Mádl Ferenc – tudósként és politikusként is – e szűkebb körön belül is kiemelt szerepet játszott. Ez részben az adottságoknak köszönhető, egyrészt a témával kapcsolatban kifejtett korábbi munkájának, az integrációról szóló, magyarul (1974) és angolul (1978) egyaránt megjelent monográfiájának, az általa vezetett tanszék³⁹⁵ kiemelkedő tudományos eredményeinek, amelyeket a régió egyik első³⁹⁶ Európai Dokumentációs és Kutatási Központ-

³⁹⁵ Bár ahhoz, hogy a Nemzetközi Magánjogi Tanszék 1987 januárjában megkezdhesse működését, Mádl felvetése mellett mások – így különösen a Polgári Jogi Tanszék akkori vezetőjének, Vékás Lajos egyetemi tanárnak, az ELTE ÁJK Kari Tanácsának és az Oktatási Minisztériumnak – a támogatására is szükség volt, Mádl Ferencben egyértelműen egy tanszékalapító professzort tisztelhetünk. Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy az ELTE-n már ezt megelőzően két alkalommal is működött hasonló tudományos profillal rendelkező szervezeti egység: az első Balogh Elemér professzor vezetésével 1918–1919-ben (Összehasonlító Magánjogi és Nemzetközi Jogi Tanszék). Később pedig – előbb tanszékként (Összehasonlító és Nemzetközi Magánjogi Tanszék), majd intézeti formában (Összehasonlító és Nemzetközi Magánjogi Intézet) – 1946–1951 között Szász István akadémikus irányítása alatt. Részletesen l.: Király Miklós: A Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék története (Bp., 2023. Kézirat, 1–2., továbbiakban: Király 2023). Köszönöm Király Miklós professzornak, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsátotta.

³⁹⁶ A régió első ilyen központja Lengyelországban, Gdanskban jött létre (Király 2023. 4.).

jának³⁹⁷ (1988) az ELTE-n történt megnyitása már a rendszerváltozás előtt is visszaigazolt.³⁹⁸ Mádl tehát már az integrációs téma tekintetében az 1980-as évek közepétől megkerülhetetlen szereplőnek számított, de nemcsak ő maga,³⁹⁹ hanem a vezetése alatt álló tanszékből létrejött – nemzetközi szinten jegyzett – tudományos műhely is,⁴⁰⁰ amelyben – hosszabb-rövidebb ideig – számos felkészült szakember és tehetséges diák dolgozott együtt.⁴⁰¹

³⁹⁷ Az Európai Dokumentációs és Kutatási Központ alapítására „már az új Tanszék keretei között” került sor (Király 2023. 3.). A kiválasztásban nyilvánvalóan szerepet játszott Mádl Ferenc nemzetközi ismertsége is, azonban Király professzor tanulmányában külön kiemelte, hogy „[k]özvetlen előzménye volt az alapításnak Mádl Ferenc és Martonyi János nagy sikerű konferencia-előadása a belgiumi Gentben, ami után az Európai Bizottság tisztviselői... felajánlották a Dokumentációs Központ létrehozását a Karon. Ezt és egy sikeres brüsszeli látogatást követően foglalmazta meg Mádl Ferenc nagy távlatokat felvázoló... feljegyzését a Kari Tanács számára 1988 őszén, bemutatva az európai integráció és jogi szabályozása megismerésének, oktatásának jelentőségét Magyarországon és az előkészítő tárgyalásokat.” (Király 2023. 3.). Itt érdemes megemlíteni, hogy ezen a brüsszeli látogatáson Mádl professzort az Európai Községek Bizottsága a legmagasabb szinten fogadta (Király 2023. 3., 9. l.).

³⁹⁸ Vö.: Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről (In: Mádl Ferenc 80 (Bp., MPEE, 2011. 62.)); Martonyi János: Mindig emelt fővel. Emlékezés Mádl Ferencre (Magyar Szemle 2021/7–8. 9.), illetve Mádl Ferenc: Az Európai Községek egységesülő piacának jogi szabályozásáról (Jogtudományi Közöny 1988/5. 240–242.). Érdemes itt utalni még az 1985 nyarán az ELTE-n megrendezett, nagy hazai és nemzetközi érdeklődést kiváltó első nemzetközi polgári jogi konferenciára is (témaira I.: Mádl, Ferenc (szerk.): The legal structure of the enterprise I–II. (Bp., ELTE, 1985.)).

³⁹⁹ Ezt a kiemelt pozíciót jelzi, hogy Magyarországon az első Jean Monnet professzori címet 1989-ben Mádl Ferencnek ítéltek oda. A Jean Monnet professzori cím háttérére I.: Az Európai Unióról mindenkinek (Nyugati Kapu 2001. 06. 22. 9.); Palánkai Tibor: Az Európa Tanulmányok oktatásának fejlődése Magyarországon (Educatio 2002/2. 283–290.), illetve A nagy európai álmom. Mádl Ferenc a francia kultúráról, a hazai oktatási rendszerről és az elmérgesedett közlétről (Magyar Nemzet 1999. 09. 25. 7.).

⁴⁰⁰ Király Miklós szép megfogalmazásában: „A Tanszék kezdettől fogva többre vállalkozott, mint az egyszerű oktatás, a humboldti egyetemi modell jegyében a tudományos kutatás és tudománysszervezés éppen ilyen fontos szerepet játszott tevékenységében.” (Király 2023. 4.).

⁴⁰¹ A tanszék alapító tagjai Mádl Ferenc egyetemi tanár, Bán Chrysta egyetemi adjunktus és Király Miklós egyetemi tanársegéd voltak. A tanszékvezetői feladatokat 1987–1995 között Mádl Ferenc látta el (utódai: 1995–1999 között Burián László, 1999-től Király Miklós). A tanszékalapítás – mint azt tanulmányában Király Miklós külön kiemelte – kezdettől fogva politikai jelentőséggel is bírt, „ugyanis nemcsak a korábban háttérbe szorított diszciplína – nemzetközi magánjog, nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga – teljes jogúvá válását,

Ad b) Kívülről nézve tehát úgy tűnhetett, hogy amikor Mádl Ferenc az egyetemi katedráról a politikába „csöppent”, már kész viszonyokat talált azokon a területeken, amelyekért felelősséget kellett vállalnia. Tény, hogy Antalltól a felkérés 1990 tavaszán érkezett, amikor az MDF elnöke – a koncepcionális döntéseken túljutva – már a személyi kérdéseken medített. Magyarország ekkor már a végül a nyugati integrációs tagságot eredményező úton járt. Mádl látszólag frissen került ebbe a keretrendszerbe, valójában azonban annak ellenére is páholyból követte végig a nyolcvanas években lezajlott eseményeket, hogy érdemi pozíciót ennek során nem kapott. Az ő, illetve tanszékén dolgozó kollégák tudományos eredményeit ugyanis nem lehetett megkerülni.⁴⁰² Ezért is állítható, hogy bár a korabeli sajtóhírek alapján a döntő lépéseket politikusok tették, a valóságban e döntések jelentős részben támaszkodtak Mádl és kollégái meglátására, szakmai álláspontjára. Mádl saját véleménye pedig – személyes élményanyaga alapján is – a teljes körű euroatlanti integráció volt, amely azt jelentette, hogy minél több nemzetközi szervezetbe belépve – ezáltal tulajdonképpen kész helyzetet előállítva – minél gyorsabban bekerülni az „Európai Klubba”.

Az európai tanácsi tagság gyorsított elnyerése – amelyet Magyarország a keleti blokk országai közül elsőként abszolvált – ezt a lelkesedést és elköteleződést jelképezte. Az eseményen Magyarország képviselőjében – Jeszenszky Géza külügyminiszter mellett – Mádl Ferenc is jelen volt,⁴⁰³ ahogy 1994-ben is – a Boross-kormány minisztereként – ő nyújtotta be az ország uniós csatlakozási kérelmét

»intézményesülését« fejezte ki, de azt is, hogy ez volt az első olyan tanszék a Karon, amelynek sem vezetője, sem tagjai nem voltak a kommunista állampárt, az MSZ[M]P tagjai, így kezdettől fogva az úgynevezett »pártirányítás« hatókörén kívül maradhatott” (Király 2023. 3.).

⁴⁰² Az irányítása alatt folyó kutatások jelentőségét jelzi, hogy már 1986-ban (indulása évében) OTKA-pályázatot nyertek a Magyar Tudományos Akadémiától (Magyar Tudomány 1986/10. Melléklet 72.).

⁴⁰³ Catherine Lalumière 2002. 11. 08-i laudációja (Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 232.)).

is (elsőként a korábbi „keleti blokk” tagjai közül).⁴⁰⁴ Mindezek alapján – Mádl 1990-es évek első felében folytatott tevékenységét vizsgálva – megalapozottan „[m]ondhatjuk, hogy az uniós csatlakozás az ő életműve volt”.⁴⁰⁵

Ad c) Fentebb már szó esett egy akadémiai székfoglalóról, amelyben Mádl Ferenc jogtudósként, szakmai alapon, de egyértelműen kiállt a fennálló rendszer megváltoztatása mellett. Ez a beszéd 1988-ban hangzott el a Magyar Tudományos Akadémián, azt követően, hogy őt a tudós testület 1987-ben levelező tagjává választotta.⁴⁰⁶ Néhány évvel később, 1993-ban a már rendes taggá választott⁴⁰⁷ Mádl Ferenc ismét székfoglaló előadást tarthatott. Ennek címében (A kultúra jövője az európai integrációban) a kultuszminiszter a jogi integráció meghaladásáról és ennek szükségszerűségéről beszélt.⁴⁰⁸

Az 1993-as székfoglalóban egy újnak tűnő, valójában azonban régi, a pécsi évekre visszanyúló témáról van szó. Mádl Ferenc és egykori tanára, később közeli barátja, a romanista Benedek Ferenc egyaránt úgy gondolta, hogy az európai integráció jogi felépítménye tartósan csak a közös múlt és közös kulturális örökség élményére építhető rá.⁴⁰⁹ Ennek a közös európai örökségnek a két legfontosabb pillérét a római jog és a keresztény erkölcsi elvek együttesen

⁴⁰⁴ Vö.: Paczolay Péter: Szükség lenne a Mádl Ferenchez hasonló „tudós politikusokra” (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szukseg_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczolay_peterrel, 2022. 04. 15.). A közép-európai államok csatlakozási kérelmeinek benyújtási időpontjára l.: Balázs Péter: Az Európai Unió külpolitikája (Bp., Wolters Kluwers, 2016. 235.).

⁴⁰⁵ Paczolay Péter: Szükség lenne a Mádl Ferenchez hasonló „tudós politikusokra” (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szukseg_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczolay_peterrel, 2022. 04. 15.).

⁴⁰⁶ Magyar Tudomány 1987/6. 488., illetve Egyetemi Lapok 1987/9. 1.

⁴⁰⁷ Magyar Tudomány 1993/6. 686.

⁴⁰⁸ Az írás teljes változatát l.: Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (Magyar Szemle 1995/5. 479–500.).

⁴⁰⁹ Maga a gondolat Nyugat-Európában sem volt ismeretlen, hiszen már az alapító atyák is beszéltek erről (erre nézve újabban l.: Martonyi János: Európai identitás – Nyitni vagy bezárkózni (In: Kruzslicz Péter – Sulyok Márton – Szalai Anikó (szerk.): Liber Amicorum László Trócsányi (Szeged, SZTE ÁJK, 2021. 383–392.)), de Mádl és egykori tanárai valószínűleg saját maguktól jutottak el a közös európai örökség létezésének gondolatáig.

alkotják. Mádl Ferenc, a jogtudós politikusként is többször hangsúlyozta a közös jogi örökségre épülő jogegységesítési kezdeményezések fontosságát.⁴¹⁰ A másik pillér, a keresztény örökség normatív tartalmú üzenetté konvertálásán – vagyis jogi dokumentumokban történő megjelenítésén – pedig még később, a 2000-es években is dolgozott.

A döntő lépés, az irányváltás meghirdetése azonban 1993-hoz köthető. Az 1993-as székfoglaló beszédnek – amelyet (jól átgondoltan) politikusként, ám mégis tudományos közegben mondott el – a jelentősége csak az 1974-es monográfiáéval mérhető össze. Akkor egy *sui generis* jogi struktúra létezését és működési mechanizmusát mutatta be, ez alkalommal pedig ennek a továbbfejlesztéséről értekezett. Véggöveket vezetése azért sokkoló, mert csak elméleti síkon ad választási lehetőséget az olvasónak, a gyakorlatban – a jogi háttér ismeretében – erről szó sincsen: az európai integráció jogi együttműködésből közös kulturális projektté válik vagy szét-esik.⁴¹¹ Mádl úgy látja, hogy a helyzet azért nem tragikus, mert a jogi integrációban kezdettől fogva ott rejtett a közös európai örökség gondolata, és ennek létezése magától értetődően nyert egyre nagyobb teret az idők során. A jövőben viszont a kulturális örökség tudatos – programszerű – erősítésére van szükség, hogy az integráció mélyülése – az eredeti céloknak megfelelően – tovább folytatódjon.

Ad d) A visegrádi találkozó jelentőségének modern kori történelmi és politikai kontextusba helyezése Antall Józsefnek köszönhető. Mádl, a jogtudós számára azonban jóval fontosabbak voltak e kezdeményezés jogi összefüggései. Nem véletlenül, hiszen 1953-as dolgozatában már egy közép-európai „mini-ESZAK” létesítését

⁴¹⁰ L. például: az európai polgári törvénykönyvről mondottakat (Köszöntő szavak. In: Király Miklós (szerk.): Válaszúton az Európai Unió: intézményi reformok és csatlakozás (Bp., ELTE ÁJK, 2001. 9–10.), illetve *Ius commune Europea* (Jogtudományi Közlemény 1990/3. 117–132.)).

⁴¹¹ Ezt az Európai Parlamentben 2002. 10. 22-én tartott beszédében – mintegy összegzésként – egyértelműen ki is mondta: „...Európa mindenekelőtt kulturális közösség, amely a múltból nőtt ki, és a nemzetek kultúrájának kohéziós értékei nélkül nem létezhet.” (Az értékek Európája. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 206.)).

szorgalmazta, és a visegrádi projektben valószínűleg már kezdettől fogva ennek a korai felvetésének a megvalósulását látta. Vagyis a német–francia megbékéléshez hasonló közép-európai keretrendszert, amely azonban jóval több egy, az uniós csatlakozást elősegítő gazdasági érdekközösségnél: *„ezekben... összeköt bennünket nemcsak a szomszédság, a geopolitikai és történelmi egymásrautaltság, hanem az elmúlt negyven évből származott közös elesettség, meg a szükség, hogy ebből mielőbb felálljunk...”*⁴¹² Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy ez – a gazdaságinál jóval szorosabb és átfogóbb – formáció arra is lehetőséget kínál, hogy a közös vitás kérdéseket még az uniós csatlakozás előtt megoldják.⁴¹³

A POLITIKUS SAJÁT TÉMÁI

Mádl Ferenc több mint húsz évet töltött el a közéletben, ebből nagyjából tizenöt éven át a hazai politikai élet egyik főszereplőjének számított.⁴¹⁴ Tekintettel arra, hogy politikai részvétele célhoz kötött volt – az antalli hagyaték továbbvitele érdekében történt –, saját témáit is elsősorban saját tudományos munkássága és Antallhoz fűződő baráti kapcsolata mentén választotta ki. A témák ismeretében úgy is lehetne fogalmazni, hogy ezek az őt tudományos szempontból foglalkoztató, de politikai tartalommal is bíró kérdések közül kerültek ki. További jellegzetességük, hogy bár alapvetően konzervatív töltettel bíró témákról van szó, ezeket mindvégig elsősorban szakmai oldalról igyekezett megközelíteni. Az alábbiakban a négy legfontosabb kérdéskört két részre bontva vonom vizsgálat alá, ugyanis az első három téma már a fiatal tudóst is foglalkoztatta, az európai integráció jövőjével kapcsolatos nézetek viszont csak a teljes politikai életút ismeretében értelmezhetőek tágabb összefüggésben.

⁴¹² Az európai integráció sodrásában: a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 41.)).

⁴¹³ Az európai integráció sodrásában: a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 42.)).

⁴¹⁴ Átfogóan l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 647–649.).

NEMZETI IDENTITÁS

Mádl egyik barátja, az őt az 1960-as évek óta ismerő Várady Tibor jogászprofesszor a vele készült interjúban⁴¹⁵ megemlítette, hogy Mádlt már az 1970-es évek első felében foglalkoztatták olyan szakkérdések, hogy milyen mértékig lehetséges a jogegységesítés végigvitele, vagy hogy egy egységes Európában mennyire maradhatnak meg a nemzeti jogok sajátosságai. A felvetések részben strukturális jellegűek, másik részük viszont metajurisztikus témákat érint, hiszen mögöttük egyetlen kérdés rejlik: vajon milyen mélységű integrációval zárul az „Európa-projekt”? Egy egységes Európában mekkora létjogosultsága van a tagállami szintnek, megmarad-e, és ha igen, milyen mértékben a tagállami jogrendszer, mekkora hatásköre lesz a tagállami bíróságoknak? Másképpen és mai szóhasználattal élve: van-e létjogosultsága a tagállamok alkotmányos identitásának?⁴¹⁶

Mádlban tehát már nagyon korán és messziről, a vasfüggöny másik oldalán is fontos kérdések merültek fel a nyugat-európai integráció jövőjével kapcsolatban.⁴¹⁷ Ráértett arra, hogy a dilemmák technokrata szemmel csak részben oldhatóak fel; a jog oldaláról nézve a szubszidiaritás elve nem csodaszer, csak egy lehetséges eszköz. Valójában azonban az „Európa-projekt” pusztán jog(technika)i kísérletként nem kezelhető – Mádl a közös európai örökség gondolatának 1993-as megfogalmazásával voltaképpen e korai kutatói felvetéseire is egyértelmű választ adott.

⁴¹⁵ Várady Tibor interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

⁴¹⁶ Az uniós alapidokumentumok szintjén vö.: az Európai Unióról szóló szerződés 4. cikk (2) bekezdés. A témára átfogóan l.: Drinóczi Tímea: Az alkotmányos identitásról (MTA Law Working Papers 2016/15., http://real.mtak.hu/121445/1/2016_15_Drinoczi.pdf, 2022. 12. 31.), valamint Trócsányi László: Az alkotmányozás dilemmái. Alkotmányos identitás és európai integráció (Bp., HVGorac, 2014.) és Trócsányi László: Nemzeti alkotmányok, európai integráció és alkotmányos identitás (In: Tóth Judit (szerk.): Tanulmányok Tóth Károly... 70. születésnapjára (Szeged, SZTE, 2015. 319–328.)).

⁴¹⁷ Tanítványa, Király Miklós egyszer úgy fogalmazott, hogy Mádl Ferenc tudósként „megelőzte értetlenkedő korát” (Király Miklós: Emlékek az Egyetem téri évekről. In: Mádl 80. 2011. 63.). Király professzor ezen állítása bizonyításának később egy teljes tanulmányt is szentelt (Király Miklós: Vissza a jövőbe. Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga. In: Király Miklós (szerk.): A titokzatos kastély. Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére (Bp., ELTE Eöt-vös Kiadó, 2022. 189–198.)).

KERESZTÉNYSÉG

A kereszténység, mint a közös kulturális örökség egyik fontos eleme, így került újra a képbe. Maga a gondolat, hogy a közös európai örökség létezik és a jelenben is hat, már a pécsi egyetemistában is megfogalmazódott,⁴¹⁸ de szerepét és jelentőségét pontosan és részleteiben Mádl csak köztársasági elnöki ciklusa alatt bontotta ki, amikor az Európai Alkotmány tervezetének elkészítése során azzal a javaslattal élt, hogy a kereszténységre mint *„Európa kulturális, vallási és humanista örökségének meghatározó és irányadó forrására”* kerüljön be egy utalás a tervezet preambulumba.⁴¹⁹ Annak ellenére – nyilatkozta ekkoriban –, hogy *„az európai alkotmányba nem került bele, ...a kontinens kulturális és szellemi örökségének lényege a zsidó-keresztény kultúra. Az a zsidó-keresztény kultúra, amely meghatározta Európa arculatát, közösségi és egyéni szinten is. Ez a kultúra az alapja az erkölcsi értékrendnek, és a közgondolkodás most is erre épül. Egyebek mellett a jóság, a tisztesség, a becsület, a szülők iránti tisztelet és szeretet a része ennek. Attól függetlenül, hogy bekerült-e az alkotmányos szerződésbe, mindez tovább él és tovább hat. Részben szekularizált formában, de a társadalom jelentős részének ma is ez az elfogadható és gyakorlandó értékrend. Nem a szorosan vett vallási rítusok, hanem az emberekben élő keresztény értékrend, a családért való helytállás, az igazságosság, a szolidaritás a szegények iránt, a más vagyonának tisztelete, a közösségért való cselekedet, vagy akár a tisztességes politikai magatartás – ezek igazából mind ebből táplálkozó értékek. Ezt az örökségünket úgyse tudjuk elfelejteni. Ez olyan mágnes, amely ha elveszítené vonzóerejét, rosszabb lenne, mint bármilyen nagy katasztrófa.”*⁴²⁰ Ezt a témát volt köztársasági elnökként is továbbvitte, de akkor már – morális

⁴¹⁸ Vö.: Domaniczky Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés) (Jura 2021/4. 152–156.).

⁴¹⁹ Magyarország és az Európai Unió. Beszéd az Atlantic Hotel Kempinskiben (KEHÉ 2005. 329.), valamint Elfeledhetetlen örökségünk (Heti Válasz 2004. 08. 19. 10.).

⁴²⁰ Elfeledhetetlen örökségünk (Heti Válasz 2004. 08. 19. 10.). L. még: Király Miklós: Európa keresztény gyökerei és az Alkotmányos Szerződés (Iustum, Aequum, Salutare 2006/3–4. 67–72.).

megújulást sürgetve – elsősorban annak belpolitikai összefüggéseire koncentrált.⁴²¹

KISEBBSÉGVÉDELEM

Mádl, aki maga is egy kisebbség tagjaként, német nemzetiségűnek született, már gyerekként saját bőrén tapasztalhatta meg a kisebbségi és többségi nemzet kapcsolatának változásait, e viszony kilengéseit, az egyéni és kollektív jogok elmélete és gyakorlata közötti különbségeket, a nyelvhasználat, a személyes és kulturális identitás alapvető – személyiségformáló – kérdéseit. Vagyis Mádl ezt a témát elsődlegesen a családból és a falusi közösségből hozta magával. Hagyatékában az ezzel kapcsolatos tudományos érdeklődés nyomai az 1960-as évek elejétől mutathatóak ki. Strasbourgi látogatásai során láthatóan megérintette a város kettős, német és francia kulturális háttere, a nagyszámú német kisebbség létezése (egy homogénnek tartott nemzetállamban), az együttélés gyakorlati kérdései, az egyéni és kollektív kisebbségi jogok terjedelme és a jogvédelem lehetőségei szintjei.

Később hasonló érzékenységgel reagált, amikor barátja, Várady Tibor a délvidéki magyarok helyzetéről mesélt neki.⁴²² Végül, már a '60-as évek végén, kaliforniai ösztöndíja során, kifejezett érdeklődéssel fordult az Egyesült Államokat feszítő társadalmi problémák felé. Mádl a „négerkérdést”, illetve az őslakosok jogainak biztosítását részben jogi, részben kulturális, illetve társadalmi problémaként

⁴²¹ Részletesen l.: Mádl Ferenc: Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok (Kecskemét, 2009. 21–24.)).

⁴²² „Aztán [beszélgettünk – D. E.] a kisebbségi jogokról, a kisebbségi léthez kapcsolódó problémákról, mint a magyar tudat, a magyar nyelv fenntartása, hogy legyen párhuzamos jogi oktatás, és hogy legyen a jugoszláv igazságszolgáltatásban is valami helye a magyar nyelvnek. Tehát nemcsak arról volt szó, hogy a magyar nyelv jelenjen meg a jogi oktatásban, hanem arról is, hogy a közigazgatásban és a bíróságokon is lehessen ezt használni.” (Várady Tibor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

szemlélte,⁴²³ és ez a komplex – valószínűleg saját személyes történetéből adódó – megközelítésmódja a későbbiekben is megmaradt.

Mádl az európai kisebbségi jogi konfliktusok feloldását és végleges rendezését már pécsi diákként is az „európai álmom” – a nyugat-európai integráció – megvalósításában, majd kiterjesztésében látta. Figyelmét azonban évtizedeken keresztül elsősorban az Európa-jog magánjogi, illetve strukturális kérdései kötötték le, így a kisebbségi kérdés csak a közéleti aktivizálódásával egyidejűleg, az 1980-as évek közepétől – vélhetően a határon túli magyarságot akkoriban ért inzultusok⁴²⁴ hatására – jelent meg a tudományos munkásságában. Az Antall-kormány minisztereként már 1990-ben egy egységes európai kisebbségi szabályozás kidolgozásáról beszélt.⁴²⁵ Ezt később azzal egészítette ki, hogy önmagában a keretrendszer kidolgozása nem elég, hanem a végrehajtás folyamatos monitorozására is szükség van, méghozzá egységes elvek szerint, valamennyi (régi és új) tagállamban. Ezt a felvetést, amely tulajdonképpen közéleti belépőjének is tekinthető, egész politikai pályafutásán keresztül valamennyi nemzetközi fórumon változatlan formában képviselte.⁴²⁶

Mádl azonban nemcsak beszélt a kisebbségi jogokról, hanem kézzelfogható eredményt is sikerült felmutatnia: az európai alkotmány megszövegezése kapcsán a kisebbségi jogok magyar

⁴²³ Felfogását jól példázza egy 1967-es levele. Ebben Mádl nagy lelkesedéssel írt Martin Luther Kingnek a kaliforniai Sproul Hallban megtartott beszédéről, amelyen – mint a Berkeley jogi kar vendégprofesszora – ő maga is jelen volt. A tiszteletes itt – többek között – a technikai és társadalmi haladás sebessége közötti eltérés csökkentésének szükségességéről beszélt (Mádl Ferenc 1967. 05. 18-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában).

⁴²⁴ L. például Csehszlovákiában a Duray-ügy vagy a magyar kisebbség által lakott területen megvalósítani tervezett vízlépcső ügye, Romániában pedig a falurombolás (hivatalos nevén: a falurendezési terv).

⁴²⁵ Az európai értékeknek elkötelezve (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 16–18.)).

⁴²⁶ Vö.: 1990. november 5-i beszéde az Európa Tanácsban (Az európai értékeknek elkötelezve. In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 16–18.)); 2000. szeptember 7-i beszéde az Egyesült Nemzetek Szervezetében (Beszéd az ENSZ millenniumi csúcstalálkozóján (KEHÉ 2000/2001. 86–87.)); 2002. október 22-i beszéde az Európai Parlamentben (Az értékek Európája. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 201–206.)).

kezdeményezésre kerültek be a tervezetbe.⁴²⁷ A sikerben – miközben a kereszténység megjelenítése elbukott – Mádl szerepe megkerülhetetlen. Tőle, az évtizedek óta Európa-joggal foglalkozó szakembertől a nyugat-európai döntéshozók is elfogadták, hogy itt nem csupán magyar ügyről van szó,⁴²⁸ hanem az éppen uniós taggá váló közép-európai, valamint a tagságra váró balkáni régió békéjének hosszú távú biztosításáról.⁴²⁹

Mádl, aki a magyar ügyet annak széles körű ismertsége miatt számos fórumon hozta fel példaként, már miniszterként kiemelten fontosnak tartotta az anyaország és a szomszédos államok magyarsága közötti kapcsolat erősítését,⁴³⁰ az együttműködési területek bővítését. Kultuszminiszterként a nehéz költségvetési helyzetben is kiállt a határon túli magyar közösségi és kulturális intézmények támogatása mellett.⁴³¹ Később, az 1990-es évek második felétől, a közösségek megmaradásának biztosítása érdekében, maga is szorgalmazta egy kedvezménytörvény megalkotását.⁴³² Álláspontját azonban világosan kifejtette: a határon túli magyar

⁴²⁷ „Mi magyarok kezdeményeztük a kisebbségi jogok beemelését az európai alkotmányba” (KEHÉ 2005. 235–241.).

⁴²⁸ Vö. például: Catherine Lalumière laudációja (In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-Kerszöv, 2004. 233–234.)).

⁴²⁹ Mádl minden fórumon hangsúlyozta, hogy „[a] történelem azt bizonyítja, hogy az itt élő népek számára is az együttműködés az egyetlen perspektíva. Ezek a nemzetek nem egységes tömbben élnek, itt nincsenek egységes nemzetállamok, minden nemzet ismeri a többségi és a kisebbségi sorsot. ...ez sokak számára egyfajta kiszolgáltatottságot jelent, amit nem szabad elfogadnunk.” (Beszéd a Városi Nép körben (KEHÉ 2004. 263–264.)). Hasonlóan l.: Európa összenő – Magyarország hozzájárulása. Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét Stuttgarti beszédek Európáról című rendezvényén (KEHÉ 2004. 174–179.).

⁴³⁰ Közéleti pályafutása során Mádl minden alkalommal megpróbálkozott a saját pozíciójának megfelelő szintű kapcsolatok kiépítésével a szomszédos államok irányába, ezzel is elősegítve a kétoldalú információáramlást, többek között a határon túli magyarság ügyeinek megoldása érdekében. Köztársasági elnöki időszakában például kifejezetten törekedett a szomszédos országok államfőivel (például a szlovák Rudolf Schusterrel, az ukrán Leonyid Kucs mával vagy a román Emil Constantinescuval) való minél jobb személyes kapcsolatok kialakítására (Gróh Gáspár szíves közlése).

⁴³¹ Vö.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 471–475, 481–484.).

⁴³² Vö. például: Köszöntő az Arany János Kollégium megnyitóján (KEHÉ 2002. 243–244.).

közösség továbbélését elsődlegesen az Európai Unió által biztosított lehetőségek és eszközök fogják biztosítani.⁴³³ Ennek érdekében szorgalmazta – elnökként és volt elnökként is – a határon átnyúló eurorégiók megalakítását, illetve az uniós normáknak megfelelő autonómiatervezetek elkészítését.⁴³⁴ Amikor pedig a pártpolitikai vetélkedés következtében a kettős állampolgárság ügye kicsúszott a szakmai kontroll alól, tudását és tekintélyét latba vetve, valamint tudományos kapcsolatrendszerét mozgósítva kínált fel egy uniókonform megoldást⁴³⁵ – amelynek megvalósításán volt köztársasági elnökként is tovább dolgozott. „[S]em a nemzetközi jog, sem az európai jog nem zárja ki a magyar állampolgárság kérelemre történő megadását – magyarországi állandó lakóhely, letelepedési engedély és áttelepülés nélkül sem” – hangsúlyozta egyik legfontosabb elnöki beszédében a Magyar Állandó Értekezlet 2004. évi ülésén.⁴³⁶ Mádl tehát, bár elsősorban az uniós eszközökben és megoldásokban hitt, úgy látta, hogy a kisebbségvédelmi ügyekben tagállami szinten is lehetséges (sőt, bizonyos esetekben szükséges is!) az aktív és kezdeményező fellépés, amelyet az általában lassabban elkészülő EU-s szabályozás megjelenését követően – miután könnyebben módosítható – a helyzethez lehet igazítani.

Mádl Ferenc kisebbségvédelmi szabályozás területén politikusként kifejtett tevékenységével kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg: a) a téma elsődlegesen személyes élményanyagából és érintettségéből táplálkozott; b) elsősorban egységes, uniós szintű szabályozás megalkotását tartotta szükségesnek; c) amelyhez a regionális vagy tagállami sajátosságok alapján helyi szabályozás is készíthető; d) ez utóbbi tekintetében Mádl eurokonform módon és az antalli örökség szellemében maga is több javaslatot tett.

⁴³³ L. például: Beszéd a MÁÉRT ülésén (KEHÉ 2003. 157–161.).

⁴³⁴ Összefoglalóan l.: Beszéd a MÁÉRT ülésén (KEHÉ 2004. 335–338.).

⁴³⁵ Vö.: Beszéd a MÁÉRT ülésén (KEHÉ 2004. 338.). E témának Mádl elnöki ciklusa idején egyik tanítványa és tanácsadója külön tanulmányt is szentelt (Király Miklós: A nemzeti kisebbségek helyzete és az Európai Unió joga. In: Raffai Katalin (szerk.): Placet experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára. Bp., 2004. 133–137.).

⁴³⁶ Beszéd a MÁÉRT ülésén (KEHÉ 2004. 338.).

A FŐ TÉMÁK SORSA – RÖVID ÉS HOSSZÚ TÁVÚ EREDMÉNYEK

Ha megvizsgáljuk kiemelt témáinak eseménytörténetét, látni fogjuk, hogy Mádl saját életében a legnagyobb eredményt a kisebbségvédelmi területen tudta felmutatni, hiszen a kisebbségi jogok uniós alapidokumentumokban történő megjelenítésének fontosságát az uniós döntéshozók még a köztársasági elnöki mandátuma idején elfogadták.⁴³⁷ A sikerrel ugyanakkor nem lehetett maradéktalanul elégedett, mert a következő évek (és a halála óta eltelt időszak is) a probléma valós kezelése helyett a látszattmegoldás felé mozdult el.⁴³⁸

Bár a kereszténység normatív tartalmú formulázására tett javaslata látszólag elbukott, valójában – és ezzel ő is tisztában volt – arról volt szó, hogy az Alkotmány tervezetének szövegébe egy kevésbé karakteres megfogalmazás került, amely konkrét megnevezés helyett a fogalom körülírására koncentrált (humanizmus, felvilágosodás).⁴³⁹ Vagyis a döntéshozók a konfrontáció helyett itt is a kompromisszum irányába mozdultak el.

A harmadik téma, amely a 2010-es években alkotmányos identitás név alatt nagy népszerűsége tett szert, valójában szorosan kapcsolódik a szerkezeti reformok ügyéhez, így erre a következő pontban vissza fogok térni.

Mindhárom felvetés esetében elmondható, hogy alapvető tartalmi problémákra vonatkoznak, amelyek a jelenleginél gyorsabb és hatékonyabb uniós döntéshozatal mellett is csak hosszú távon (évtizedes távlatban) lennének kezelhetők. Ezzel Mádl vélhetően maga is tisztában volt, és lezárás helyett inkább a módszerek bemutatására és az eszközrendszer változatosságára helyezte a hangsúlyt, mintegy

⁴³⁷ Vö.: az Európai Alkotmány tervezetének szövege (I-2. pont), illetve az Európai Unióról szóló szerződés (I. cím, 2. cikk).

⁴³⁸ Vö.: az Európai Bizottság válasza a FÜEN európai polgári kezdeményezésére (részletesen l.: https://europa.eu/citizens-initiative/minority-safepack-one-million-signatures-diversity-europe_hu, 2022. 04. 15.).

⁴³⁹ Viszont ezt a szöveget később átvette az EUSZ Preambuluma is. Vö.: az Európai Alkotmány tervezetének szövege (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2004:310:FULL&from=HU>, 2023. 01. 31.), illetve az EUSZ Preambuluma (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_1&format=PDF, 2023. 01. 31.).

iránymutatást adva az utána következő tudósi és politikusi generációknak, hogy milyen irányba érdemes elmozdulni.

AZ INTEGRÁCIÓ JÖVŐJE

Mádl Ferenc már nagyon korán, az 1960-as években eljutott a nyugat-európai integráció jövőjével kapcsolatos kérdések felvetéséig. Ez részben a kutatói attitűd következménye is lehetett, hiszen összehasonlító jogi módszerrel kellett megvizsgálnia a két gazdasági integráció, az Európai Gazdasági Közösség (EGK) és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) közjogi szerkezetét és működési mechanizmusait. Másrészt viszont az érdeklődésében – ahogy láttuk is – kezdettől fogva ott rejtett a személyes szál is: őt az is érdekelte, hogy a jogtudomány milyen módon és milyen eszközökkel képes hozzájárulni Európa békéjének biztosításához. Vajon mindkét integráció képes erre, vagy csak az egyik? S ha ez utóbbi a helyzet, vajon a kettő közül melyik, és Magyarországnak hol van a valódi helye ebben a folyamatban? Ezek lehettek azok a kérdések, amelyek a mélyebb, teoretikus vizsgálódások irányába elindították.

A téma személyes jellegét igazolja, hogy nem elégedett meg a jogtechnikai kérdések vizsgálatával, hanem a közép-európai létezés jogi kereteit is meg akarta érteni, illetve le akarta írni, és ehhez készített magában elméleti modelleket. A jogtudós válaszai éppen e személyes szál miatt részben túlmutattak a jogtudomány keretein; a kulturális integráció szükségességének felvetése, majd az európai identitásnak a kereszténység fogalma köré rendezése révén ugyanis mindenképpen metajurisztikus irányba indult el, de – elsősorban jogérzékének köszönhetően – még e szociológiai-politológiai-történeti jelentéstartalommal bíró fogalmakat is megpróbálta normatív erővel felruházni.

Mádl, a közép-európai jogtudós tehát személyes kötődése tudatában tette fel saját régióját – szűkebb pátriáját – érintő kérdéseit. Elsősorban e korán megkezdett töprengéseinek köszönhető, hogy a történelmi változások idején ő már kész válaszokkal és megoldási javaslatokkal rendelkezett, így – amikor közéleti felkérést kapott – hitelesen és magabiztosan tudta véleményét megjeleníteni.

Mádl téma iránti érdeklődése politikusként sem csökkent, és amikor tehette, saját jogán, kutatóként továbbra is megfogalmazta

saját álláspontját. Aktivitásának csúcspontját a köztársasági elnöki periódusa jelentette, amely szerencsés módon egybeesett az Európai Unió egyik mozgalmas periódusával, amikor a döntéshozók asztalán egyszerre három, az integráció jövőjét döntően befolyásoló kérdés feküdt: a) a bővítés ügye és ütemezése; b) a bővítéshez – az EU működőképességének biztosítása érdekében – kapcsolódó szerkezeti reform; c) az európai identitás megteremtése és elmélyítése.

Vegyük hát röviden sorra az ezekkel kapcsolatos felvetéseit!

Ad a) Mádl tudományos hagyatékának egyik legfontosabb gondolata az volt, hogy a közép- és kelet-európai államok jogfejlődése szervesen kapcsolódik Nyugat-Európához.⁴⁴⁰ Innen nézve 1989-ben valóban megnyílt az út „*Európa újraegyesítése*” előtt.⁴⁴¹ Ebből következően a bővítés az európai integráció szükségszerű lépése kell hogy legyen. „*[N]élkülünk az egységes Európa politikai torzó maradna*” – hívta fel a figyelmet már köztársasági elnökként az Európai Parlamentben.⁴⁴² Sőt, keleti bővítés nélkül egész Európa meggyengülne – folytatta tovább az érvelést.⁴⁴³ Mádl ekkor már nem csak Közép-Európáról beszélt, hanem egyértelművé tette, hogy a keleti bővítés Ukrajna, a déli bővítés pedig a Nyugat-Balkán államainak felvételével zárul majd le.⁴⁴⁴

A bővítéshez sosem rendelt dátumokat, mert úgy vélte, hogy konkrét időpontot csak a tagjelöltek valós helyzetének ismeretében lehet meghatározni. A bővítés, egyúttal az európai integráció elmélyítésének előfeltétele, hogy a döntéshozók mindvégig a realitás talaján maradjanak. „*[A] folyamatnak nyitottnak kell maradnia, és az országok valóságos teljesítményére, a bővítési kritériumok teljesítésére kell alapozódnia. Így őrizhetjük meg a folyamat hitelét és az Unió kohézióját*”

⁴⁴⁰ Mádl Ferenc: Állam és gazdaság. Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban (Bp., Akadémiai, 1997.) és Európa és a magyar jogrendszer (Bp., Athenaeum, 1995. 22–38.), valamint Magyarország EU-tagsága: érvek és ellenérvek (Magyar Szemle 1997/5–6. 42–56.).

⁴⁴¹ Európa összenő – Magyarország hozzájárulása (KEHÉ 2004. 174–175.).

⁴⁴² Az értékek Európája. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 203.).

⁴⁴³ Az értékek Európája. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 203–204.).

⁴⁴⁴ Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 355.).

– emelte ki.⁴⁴⁵ Itt kell kitérni arra is, hogy bár tagok kilépéséről – vagyis a bővítéssel ellentétes irányú mozgásról – nem beszélt, megnyilatkozásaiból egyértelműen kitűnik, hogy az európai integrációt egyirányú folyamatnak tartotta, amely egy egyesült Európa létrehozása felé vezet. Ez a szervezeti keret ugyanis egy globalizált világban sokkal jobb lehetőségeket kínál a nemzeti identitás és a saját kultúra megőrzéséhez, mint a különállás.⁴⁴⁶ A britek kimaradását – 1953-as dolgozata alapján – már a folyamat kezdetén is érthetetlennek (és védhetetlennek) tartotta.⁴⁴⁷ Fél évszázaddal később, köztársasági elnökként, fontosnak vélte kiemelni az Egyesült Királyság jelentős mértékű hozzájárulását az uniós projekt sikeréhez, illetve a keleti bővítés végigviteléhez.⁴⁴⁸ Mindebből egyértelműen kirajzolódik a brit részvétellel kapcsolatos felfogása: Britannia gazdasági súlyánál és mérsékelt álláspontjánál fogva megkerülhetetlen tényező, amely pozitív hatással bír az európai integrációs folyamatra, és az Egyesült Királyság az Unió integráns részét képezi.

Ad b) Láthattuk, hogy Mádl a bővítés miatt – az EU működőképességének biztosítása érdekében – szükségesnek tartotta a szervezet szerkezeti reformját. Úgy gondolta, hogy az *„új tagállamok belépése az Európai Uniónak új energiát ad, és ...meggyorsítja a modernizálás ütemét”*.⁴⁴⁹ A reformra azonban nem csupán a bővítés, hanem a globalizáció erősödése miatt is szükség van, az Unió ugyanis csak *„egy új európai gazdasági modell”*⁴⁵⁰ kifejlesztése révén tudja megőrizni – a megváltozott körülmények között is – versenyképességét. *„Meg kell reformálni a közösségi politika különféle területeit azért, hogy azok*

⁴⁴⁵ Vö.: Pohárköszöntő az EU-tagországok parlamenti elnökeinek... (KEHÉ 2005. 159.), de már az 1990-es években is erre a következtetésre jutott (Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 31.)).

⁴⁴⁶ Az értékek Európája. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 206.).

⁴⁴⁷ Ennek hátterére l. bővebben: Király Miklós: A Brexit előzményei. Néhány megjegyzés az Egyesült Királyság és a kontinentális Európa kapcsolatának történetéről. In: Chronowski Nóra et al. (szerk.): A szabadságyszerető embernek. Liber Amicorum István Kukorelli (Bp., Gondolat, 2017. 236–246.).

⁴⁴⁸ Előadás a Magdalen College-ben (KEHÉ 2004. 312–316, de különösen: 315–316.).

⁴⁴⁹ Európa összesítő – Magyarország hozzájárulása (KEHÉ 2004. 177.).

⁴⁵⁰ Európa összesítő – Magyarország hozzájárulása (KEHÉ 2004. 177.).

továbbra is finanszírozhatók maradjanak” – mondta,⁴⁵¹ ehhez pedig kompromisszumok kellenek. Van azonban egy mag, ami a tárgyalások során sem áldozható fel: ezek a közös európai eszmények. Ügyelni kell továbbá arra is, hogy az új és régi tagállamok egymás rovására ne jussanak kizárólagos előnyökhöz.

Lássuk előbb a közös európai eszményeket! Mádl többször beszélt erről, amelynek középpontjában – miután a közös európai örökség a zsidó-keresztény kultúrára épül – a társadalmi szolidaritás áll. *„Mi az európai gondolkodás lényeges elemét láttuk és látjuk abban, hogy az államnak felelősséget kell viselnie valamennyi polgára testi és szellemi jólétéért, és hogy a piacgazdaságot szociális elemekkel kell kiegészíteni”,*⁴⁵² de idetartozik többek között a demokrácia, a jogállamiság, a kisebbségvédelem, a gazdasági nyitottság is.⁴⁵³

A másik alapelv, hogy az Európai Unió egy diszkriminációmentes fejlődési közösséget alkot, amely minden tagjának fejlődési sajátosságait figyelembe veszi.⁴⁵⁴ Vagyis – hívta fel a figyelmet a tagállami szolidaritás alapelv-jellegére – a „Tízekkel” kibővült EU-nak továbbra is egyenrangú tagokból kell állnia, azonban lehetővé kell tenni, hogy a tagállamok egyes csoportjai különböző, számukra fontos ügyekben megerősített együttműködést hozzanak létre,⁴⁵⁵ amely nyitva áll minden olyan tagállam számára, *„amely kész és képes megfelelni a részvétel követelményeinek”.*⁴⁵⁶

Végül Mádl megemlített egy harmadik érvet is az integráció felgyorsítása mellett – amely értelemszerűen maga után vonja a strukturális reformokat: ez pedig a biztonságpolitika: *„Európa biztonsága*

⁴⁵¹ Európa összenő – Magyarország hozzájárulása (KEHÉ 2004. 177.).

⁴⁵² Európa összenő – Magyarország hozzájárulása (KEHÉ 2004. 177.).

⁴⁵³ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 84.), illetve teljeskörűen: Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 356.).

⁴⁵⁴ Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV- ELTE ÁJK ECE, 2004. 113–114.).

⁴⁵⁵ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 85.) és Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 355.).

⁴⁵⁶ Magyarország és az Európai Unió. Beszéd az Atlantic Hotel Kempinskiben (KEHÉ 2004. 330.), illetve hasonlóan: Előadás a Magdalen College-ben (KEHÉ 2004. 314.).

*közös felelősségünk. Ezért meg kell teremteni a gyors és hatékony, cselekvésre alkalmas kül-, biztonság- és védelempolitikai uniót.*⁴⁵⁷ Mádl itt két feltétel egyidejű megvalósítását látta szükségesnek: a) „a haderő megmarad a mindenkori nemzeti parancsnokság alatt, és csak EU-szintű hadműveletek esetén kerül a katonai főparancsnok fennhatósága alá”,⁴⁵⁸ b) meg kell erősíteni az EU és a NATO stratégiai partnerségét. „Az Európai Uniónak és a NATO-nak a stabilitás és a biztonság elérése érdekében a párhuzamos struktúrák fenntartása helyett egymás munkáját kiegészítve kell együttműködni.”⁴⁵⁹

Mádl többször is utalt arra, hogy a szerkezeti reformnak ambiciózusnak kell lennie,⁴⁶⁰ és a vízió végcélját is felvázolta.⁴⁶¹ A folyamat alapkövének egy európai alkotmány létrehozását tartotta, amelynek tartalmáról több ízben is beszélt.

A kötelező tartalmi elemek között első helyen az alapértékeket említette, ezáltal mintegy sugallva, hogy legelőször az integráció forrását és értelmezési kereteit kell kijelölni. Az általa javasolt kereszténység mint központi fogalom mindkét értelemben egyértelmű igazodási pontot kínált a jövő számára: egyrészt arra utalt, hogy – általánosságban – az európai integráció a (zsidó-)keresztény kultúrkörből sarjadt, illetve hogy – konkrétan – kereszténydemokrata politikusok indították útjára, másrészt pedig lehetőséget teremtett az európai integráció lehatárolására. Az alkotmányának preambulumában ezt a fogalmat kiemelő szervezet ugyanis egyértelműen az e kultúrkörhöz tartozó államok közösségeként kívánja önmagát definiálni. Itt kell megemlíteni, hogy a kereszténységen túlmenően Mádl szükségesnek tartotta az alapvető értékek példálódzó felsorolását is,

⁴⁵⁷ Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 114–115.).

⁴⁵⁸ Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 115.).

⁴⁵⁹ A köztársasági elnök fogadta Jaap de Hoop Scheffert, a NATO főtitkárát (KEHÉ 2004. 375.), illetve hasonlóan: Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 355.).

⁴⁶⁰ Vö.: Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 83–85.).

⁴⁶¹ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 83–85.), illetve Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 121–122.).

amelyek közül számos alkalommal – magyar hozzájárulásként⁴⁶² – a kisebbségvédelem fontosságát emelte ki.⁴⁶³ Nemcsak az alapjogi katalógus készítése, hanem azok megszegésének rögzítése mellett is szót emelt: úgy vélte, hogy az alapjogok megsértését már alaptörvényi szinten szankcionálni kell.⁴⁶⁴

Mádl az európai integráció egyik kiemelkedő mérföldkövének az Európai Unió létrejöttét (1993) tartotta, de ennél is fontosabbnak tekintette azt a pillanatot, „amikor az Európai Unió a nemzetközi jog alanyává vált”.⁴⁶⁵ Úgy gondolta, hogy ez lesz az origó, ahonnan a strukturális reformok megvalósításához szükséges időt számítani lehet.

Rövid távon Mádl a szervezet hatékonyságának növelését az intézményi és hatásköri szabályok megváltoztatása révén látta elérhetőnek. Az EU fő szerveivel kapcsolatban:

ba) a Bizottság esetében javaslatai kétirányúak: egyrészt a struktúrára, másrészt a személyek kiválasztására vonatkoztak. „Általánosságban azt lehet mondani, hogy a Bizottság szerepének növelését hangsúlyozzák mindazok, akik az új Európa architektúráját, a federalizmus erősítését tartják a jövő útjának”,⁴⁶⁶ és Mádl részletesen fel is sorolta, hogy melyek az általa is kiemelten fontosnak tartott változások.⁴⁶⁷ A Bizottság összetétele esetén

⁴⁶² Többször hivatkozott arra is, hogy az Aranybullában voltaképpen már megjelennek a jogállamiság-fogalom tartalmi alapelemei (A Ius Commune Europae-tól az európai közösségi magánjogig – jogi gondolkodás Magyarországon. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 157.)), amit a közös európai örökséghez hozzátett magyar (pontosabban a Magna Chartára tekintettel magyar-brit) hozzájárulásként értelmezett (Beszéd az Athéni Egyetem... (KEHÉ 2004. 297.)).

⁴⁶³ Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 354–356.).

⁴⁶⁴ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 84–85.).

⁴⁶⁵ Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 355.). Mádl beszédében még 2006 szerepelt, de az EU nemzetközi jogalanyiságát végül csak 2007-ben mondta ki a (2009-ben hatályba lépett) lisszaboni szerződés. A téma jogi hátterére l. még: Bóka János-Gombos Katalin-Szegedi László: Az Európai Unió intézményrendszere (Bp., Dialóg Campus, 2019. 14–15.).

⁴⁶⁶ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 40.).

⁴⁶⁷ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 40–42.).

kezdetben (még az 1990-es években) a biztosok államhoz kötöttségének elve helyett a szakmaiság elsődlegességének figyelembevétele mellett érvelt,⁴⁶⁸ később viszont, már köztársasági elnökként – a közép-európai kisállamok érdekeinek ismeretében – az egy állam – egy biztos elv megőrzése mellett szállt síkra.⁴⁶⁹

bb) Az Európai Parlament esetében szintén felvetett személyi és szervezeti javaslatokat. Egyrészt fontosnak tartotta, hogy már a keleti bővítés folyamán szakítsanak a lineáris bővülés elvével, és „a működőképesség javára” maximálják a Parlament létszámát.⁴⁷⁰ Az intézmény hatásköreinek bővítése során a legitimációs és ellenőrzési jogosítványok növelését, valamint a föderalizmus erősítése irányába ható aktusok erősítését tartotta szükségesnek. Ennek megfelelően vetette fel a Bizottság elnökének, de lehetőség szerint a Bizottság valamennyi tagjának, sőt az Európai Bíróság bíráinak EP általi választását vagy véleményezését,⁴⁷¹ illetve a Bizottsághoz tartozó főigazgatóságok „megfelelő parlamenti bizottságok előtt” történő beszámoltatását.⁴⁷²

bc) Az Európai Tanács, valamint az Európai Unió Tanácsa szerepével, szervezetével és döntéshozatali eljárásaival Mádl többször is foglalkozott.⁴⁷³ Minden esetben szükségesnek tartotta a tanácskozások nyilvánosságának növelését, az egyhangú döntéshozatali eljárások számának csökkentését, illetve a nagyobb létszámú szervezet esetén már csak nehézkesen működtethető

⁴⁶⁸ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 42.).

⁴⁶⁹ Magyarország és az Európai Unió. Beszéd az Atlantic Hotel Kempinkiben (KEHÉ 2004. 329.).

⁴⁷⁰ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 39.).

⁴⁷¹ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 38–39.).

⁴⁷² Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 39.).

⁴⁷³ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 38–40.) és Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 120.).

struktúráknak⁴⁷⁴ a kiküszöbölését. A reform során azonban – figyelmeztetett többször is – figyelemmel kell lenni a kisebb tagállamok érdekeire is. Javaslatai szakmai jellegűek voltak, az általa javasolt változtatások fő célja az volt, *„hogy egy működőképes és jól koordinált, hatékony fellépésre képes Európai Unió létezzon.”*⁴⁷⁵

bd) Az Európai Bíróság vonatkozásában Mádl felvetései a bírák jogállását, valamint a Bíróság jogkörének módosítását egyaránt érintették.⁴⁷⁶ Úgy vélte, hogy a bírói jogalkalmazás az integráció elmélyítésének egyik legfontosabb motorja, ezért is állt ki minden alkalommal egyrészt a Bíróság hatásköreinek szélesítése, másrészt a jogegységesítő projektek (például: az Európai Polgári Törvénykönyv) megvalósítása mellett.⁴⁷⁷ Az integráció elmélyítéséhez azonban nemcsak az uniós (közösségi), hanem a nemzeti szintű, sőt az EU-n kívüli bírói fórumok (Emberi Jogok Európai Bírósága) működését is fontosnak tartotta.⁴⁷⁸

be) Az intézményi reform mellett Mádl kiemelt szerepet tulajdonított a döntéshozatali eljárások átalakításának, de ezt a munkát konkrét javaslatok helyett főleg alapelvek és jogalkotási technikák előtérbe helyezésével kívánta segíteni. A megnövekedett létszámú szervezet működőképessége szempontjából alapvető fontosságúnak tartotta, hogy a döntéshozatali eljárásokban az egyhangúság szerepét a lehető legszűkebb körre szorítsák vissza, és a döntéseket *többséggel* hozzák. Ha viszont a többségi döntések válnak általánossá, *garanciákat* kell adni a kisebb tagállamoknak, hogy véleményüket kifejtthessék. A döntéshozatali szinteket a *szubszidiaritás* elvére figyelemmel

⁴⁷⁴ L. például: rotációs elnökség.

⁴⁷⁵ Előadás a Magdalen College-ben (KEHÉ 2004. 313.).

⁴⁷⁶ Vö.: Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 38, 39, 40, 42.), valamint Magyarország és az Európai Unió. Beszéd az Atlantic Hotel Kempinskiben (KEHÉ 2004. 329.) és Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 356.).

⁴⁷⁷ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnapról holnapig (KEHÉ 2000/2001. 85.).

⁴⁷⁸ L. például: Quo vadis Europa? (KEHÉ 2004. 356.).

kell meghatározni, az integráció csak ennek az elvnek a figyelembevételével őrizheti meg eddigi dinamizmusát. Növelni kell a *demokratikus elem* súlyát, elsősorban az EU választott szervének, a Parlamentnek minél több döntéshozatali eljárásba történő bevonásával. Az integráción belül lehetővé kell tenni a *többsebességes haladást*, egyrészt a megerősített együttműködések létrehozásával, másrészt a kimaradás lehetőségének (*opt out*) biztosításával.⁴⁷⁹

Ad c) Mádlnak a távoli jövőt illetően is voltak elképzelései, bár ezekkel kapcsolatban arra is figyelmeztetett, hogy a hosszú távú tervek esetében a bizonytalansági tényezők miatt pontos előrejelzéseket nehezen kaphatunk.⁴⁸⁰ Vagyis a hosszú távú célok esetében inkább a vízió megléte és e vízió alapvető elemeinek kijelölése a legfontosabb. Mádl többször hitet tett amellett, hogy a nyugati integráció célja a föderatív Európa megvalósítása, s minden, ami ezzel jár: „... *igazi európai parlament, ...igazi európai választott köztársasági elnök, ...igazi európai végrehajtó hatalom*”,⁴⁸¹ viszont azt is vallotta, hogy ez a föderáció a nemzetállamokra kell hogy ráépüljön. Nem szabad tehát egyfajta központosított európai szuperállam megvalósítását erőltetni,⁴⁸² hanem hagyni kell az Európa-projektet saját módján és a maga egyedi rendszerében megvalósulni.

„Európa ereje sokszínűségében rejlik. Az európai egységet úgy kell létrehozni, hogy az integrációs folyamat egyúttal erősítse a nemzeti és regionális önazonosságokat, a saját kultúra, nyelv és szokások kibontakoztatását, a kisebb közösségek önrendelkezését, a kisebbségek jogainak

⁴⁷⁹ Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 44–45.).

⁴⁸⁰ Vö. elsősorban: Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 84–85.) és Quo vadis Europa? In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 45.).

⁴⁸¹ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 85.). Az EB elnökének közvetlen választására l. még: Beszéd a Jacques Delors Központban (KEHÉ 2002. 224.).

⁴⁸² Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 121.).

*védelmét.*⁴⁸³ Vagyis minden jogi eszköz és jogtechnika fő célja egy sokszínű, a közös európai kulturális örökségre épülő kontinens megvalósítása. Ebből következik a Mádl által gyakran említett másik fogalom, az európai identitás értelmezése is. Európai identitással az rendelkezik, aki maga is e közös erkölcsi értékek és alapelvek szerint él vagy kíván élni, amelyekre generációk szerves munkájával egy jogi konstrukciót, az európai emberek mindennapi életének kereteit jelentő Európai Uniót felépítették.

Mádl azonban úgy vélte, hogy önmagában a vízió megléte nem elegendő, a sikerhez ugyanis *„[a] föderalizmus és a nemzeti identitás valamilyen összhangjára lesz szükség”*.⁴⁸⁴ Másképpen szólva az uniós döntéshozóknak még hosszú ideig minden alkalommal meg kell találniuk azt a szűk ösvényt, amelynek mentén ezeket az egymással ellentétes erőket a fokozatosan mélyülő integráció további biztosítása érdekében össze lehet egyeztetni. Nem biztos, hogy ezeket elsőre sikerül meglelni, de ettől nem kell kétségbeesni: az integráció legfőbb jellegzetessége ugyanis, hogy válságokon keresztül, kompromisszumok révén haladt előre.

A döntéshozók fő feladata tehát a jó kompromisszumok elérésében rejlik. Mádl ennek eléréséhez három alapelv („*elvárások*”) meghatározásával kívánt hozzájárulni; ezeket köztársasági elnökként elmondott első nyilvános beszédében a következőképpen foglalta össze: *„[a]z egyik, hogy ennek a közösségnek jóban-rosszban a kölcsönös bizalom és a közösen vallott értékek jegyében közösen kell elébe néznie sorsának. A másik, hogy a legkisebb föderális állam is csak a tagállamok népének hatalmából származtatott szerződésből születhet, a nemzeti szuverenitás forrását nem hagyhatjuk el, a népuralom nemzeti-regionális feltételeit biztosítani kell. A harmadik, hogy az integráció magasabb fokára lépve is gazdagabbá kell válnia nemzeti kultúránknak, jobban kell élnünk szabadságjogainkkal; gazdagodnunk kell anyagi és erkölcsi*

⁴⁸³ Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 118.).

⁴⁸⁴ Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 121.).

*javainkban, meg kell erősödnünk nemzeti önbizalmunkban és európai megbecsültségünkben.*⁴⁸⁵

Mindezek alapján Mádl professzor jövőnek szóló üzenete tulajdonképpen maximákba is foglalható: ca) tagállami szolidaritás; cb) a jogállamiság minden (tehát tagállami, regionális és helyi) szinten történő biztosítása, hogy a népakarat teljeskörűen kifejezésre juthasson; cc) a kellő idő biztosítása a döntések kiérlelttségéhez – vagyis egyértelműbben fogalmazva: politikai szinten csak akkor szabad előrelépni, ha a mélyebb integráció előfeltételei társadalmi szinten már rendelkezésre állnak.⁴⁸⁶

A VOLT KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK TEVÉKENYSÉGE

Mádl Ferenc 2005 augusztusában adta át a köztársasági elnöki stafétabotot jogtudós kollégájának, Sólyom Lászlónak. Miután elnöksége alatt is folyamatosan tanított, volt elnökként is elsősorban az egyetemi munkához kívánt visszatérni – ám a közéletben is aktív maradt. Ebben az időszakban nyilvánosan főként írásban nyilatkozott meg, elsődleges kommunikációs csatornáit a Magyar Szemle és a Magyar Nemzet voltak. Miközben politikai munkásságának összegzésén is gondolkodott,⁴⁸⁷ fő közéleti témája a) az európai integráció jövője maradt, de utolsó interjújában tágabb összefüggésekben b) az emberiséget fenyegető veszélyeket is megemlítette.

Ad a) Volt köztársasági elnökként Mádlt az Európa-projekt jövője foglalkoztatta. Rövid távon az elnöki ciklusa alatt is fokozott figyelemmel kísért strukturális reformokra koncentrált. Az érdekelte,

⁴⁸⁵ Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (KEHÉ 2000/2001. 85.), illetve hasonlóan: Európai integráció – magyar elvárások. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 121.).

⁴⁸⁶ Bár konkrétan nem mondja ki, Mádl megfogalmazásában voltaképpen az is benne rejlik, hogy a társadalmi feltételeknek egységesen, az EU összes tagállamában meg kell valósulniuk, mielőtt az integráció következő szintjéről döntés születne.

⁴⁸⁷ Ennek a külvilág számára látható termékei voltak például a privatizációban betöltött szerepét elemző (Magyar Szemle 2009/11–12. 7–28.), illetve Antall József miniszterelnökre emlékező (Magyar Szemle 2009/3–4. 8–15.) tanulmányai, de ekkor kezdett el dolgozni a családjának szánt visszaemlékezésén (Mozaikok) is.

hogyan menne és milyen jogi technikával sikerül „átmenteni” a megfeneklett Európai Alkotmány tervezetéből a lisszaboni szerződésbe, és mindez vajon elégséges lesz-e a megnövekedett létszámú EU működőképességének biztosításához (vagyis a továbblépéshez)? Mádl, részletesen áttekintve a változásokat, úgy találta, hogy jó kompromisszumot sikerült kötni, és az építkezés folytatódhat.⁴⁸⁸

Az integrációval kapcsolatos vizsgálódásainak másik területe az EU hosszú távú sorsa volt. Korábbi javaslatait újra elővéve arra jutott, hogy a föderális Európa megvalósítása nem lehetséges a morális alapok rögzítése nélkül, ám ezek akkor is hatnak, ha konkrétan nem jelennek meg az alapvető dokumentumokban. Azok az értékek ugyanis, amelyekre az Európa-projekt épül, valójában a közös európai kulturális örökség részét képezik, ennek köszönhetően az egyéni és kollektív gondolkodást egyaránt meghatározzák.⁴⁸⁹

Ad b) Szélesebb kitekintése miatt külön meg kell említeni Mádl 80. születésnapjára adott interjút, amelyet a Magyar Nemzetnek adott.⁴⁹⁰ Ebben egyrészt türelemre, az intézkedésekhez szükséges kellő időtáv kiszámítására és kivárására intette a közéleti szereplőket, ugyanis „*az idő sok mindent megold és begyógyít*”.⁴⁹¹ Másrészt viszont a politikai szembenállás meghaladására, a pártpolitikai ellentétek

⁴⁸⁸ Az európai álom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott (Magyar Szemle 2009/7-8. 6-32.).

⁴⁸⁹ Egy keresztény Európa égi mását és valóságképét keresve (Magyar Szemle 2006/1-2. 8-23.).

⁴⁹⁰ Kevesebb konkrétummal, de hasonlóan széles időtávot fogott át Az Európai Unió bővítése – Európa újraegyesítése c. 2002-es, Lausanne-ban elhangzott előadásában is, amikor az „európai álomra” leselkedő veszélyek között a következő jelenségeket említette meg: „*Szembe kell nézn[i] a politikai fundamentalizmussal, a terrorizmussal, a világot megosztó szegénységgel, az egészség és a kultúra nagyfokú hiányával..., a demográfiai robbanás migrációs veszélyeivel, a pénztőke globalista mozgásának káros nemzetgazdasági következményeivel, és védeni kell a nemzeti identitás fontos értékeit.*” (Az Európai Unió bővítése – Európa újraegyesítése. In: Király Miklós (szerk.): Quo vadis Europa? (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 228.)). Nem véletlenül emelte ki a vele készült interjúban egyik volt tanítványa és munkatársa, hogy „*Mádl nagyon jól ráérezett ezekre [az uniós projektekre veszélyt jelentő – D. E.] a problémákra*” (https://precedens.mandiner.hu/cikk/20210528_szukseg_lenne_a_madl_ferenchez_hasonlo_tudos_politikusokra_beszelgetes_paczolay_peterrel, 2023. 01. 31.).

⁴⁹¹ „*Útjelzők.*” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29. 5.).

félretételére biztatott – nemcsak a belföldi, hanem nemzetközi szinten is.

A küszöbön álló „kataklizmákat” ugyanis csak teljesen más módon: összefogással és együttműködéssel lehet kezelni, a tömegtársadalmak korában pedig az együttélés „egyfajta közelítés[t] [igényel – D. E.] a nemzetközi politikai erővonalak, a gazdasági különbségek, a kultúrák és a vallások területén, az etikai értékrendszerek tekintetében”.⁴⁹² Az államok vagy inkább az emberiség jövőbeli fő célja az emberhez méltó élet biztosítása lesz, ehhez képest minden más probléma eltörpül.⁴⁹³

Vagyis – utolsó megnyilatkozásait egybevetve – az európai integrációs projekt végigvitele, amely az európai együttélés jövőbeli keretrendszerét van hivatva biztosítani, egy, a közeljövőben, (maximum) pár évtized alatt végrehajtandó projektté válik, amely a globalizmus előnyeinek és hátrányainak kezelése mellett esetleg arra is képes lesz, hogy Európa népei számára az emberhez méltó élet alapfeltételeit a várható nagyobb természeti katasztrófák és válságok idején is biztosítsa.

ÖSSZEGZÉS

Mádl Ferenc volt köztársasági elnök életútja – láthattuk – több szálon is kötődött a nyugat-európai integrációhoz. Magánemberként az első élményeit még iskolás gyermekként szerezte, de gondolkodására a II. világháború során látottak is jelentős hatást gyakoroltak.

⁴⁹² „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29. 5.).

⁴⁹³ Érdemes megjegyezni, hogy Mádl professzor nemcsak a közeljövőben várható természeti katasztrófákra hívta fel a figyelmet, de a politikai szintén növekvő instabilitására (a politikai fundamentalizmus megerősödésére), illetve a globalizáció nyomán az egyénre – annak lelkére és személyiségére – leselkedő veszélyekre is figyelmeztetett. Ez utóbbiakra l.: Paczolay Péter Mádl Ferencről: <https://mandiner.hu/kulfold/2021/05/szukseg-lenne-a-madl-ferenchez-hasonlotudos-politikusokra-beszelgetes-paczolay-peterrel> (2023. 10. 15.), illetve Freund Tamás nyitóbeszéde a Mádl-émlékfilm bemutatóján (https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2022/Madl_Ferenc_Emlékbeszed.pdf, 2023. 10. 15.), valamint Freund Tamás interjú 2023 (készítette: Domaniczky Endre).

Az európai integrációs kísérletekre innentől fogva mint a kontinens békéjét biztosítani képes projektekre tekintett, ahogy ez már egyetemistaként, 1953-ban készített dolgozatából is egyértelműen kiderül.

Évekkel a diplomája megszerzését követően, fiatal kutatóként Mádl lehetőséget kapott, hogy az Európa-projektet élőben, közvetlen közlőről is tanulmányozza. Az 1961–1964 között zajló összehasonlító jogi képzés, amelynek során évente egy-két alkalommal több hetet is eltölthetett a francia–német határon fekvő Strasbourgban,⁴⁹⁴ valóban életre szóló élményt jelentett a számára. Itt vált az európai integráció lelkes és elkötelezett hívévé, és kezdett el foglalkozni az integráció jogi szerkezetével. E kutatómunkát azonban nemcsak önszorgalomból, hanem munkaköri kötelezettségként is végezte, 1963-tól ugyanis – az Állam- és Jogtudományi Intézetben – éveken át dolgozott a kapitalista és a szocialista gazdasági integrációk összehasonlító jogi elemzésén.⁴⁹⁵ Annak ellenére, hogy más feladatok – például a nemzetközi magánjog elméletével kapcsolatos kutatások – időről időre elvonták a figyelmét, 1974-re elkészült fő művével, amely magyar nyelven elsőként mutatta be a nyugat-európai integráció jogi hátterét. Mádl már ekkor utalt a kapitalista integráció legfontosabb sajátosságára: arra, hogy a válságok egyre jobban megerősítik. Vagyis tartós struktúráról van szó, amellyel hosszabb távon is együtt kell élni és működni. Ez utóbbi gondolatra épült 1988-as akadémiai székfoglaló beszéde is, amelyben – Szent István és Széchenyi István örökségére alapozva – felvetette az olyan jellegű strukturális reformok megvalósításának szükségességét, amelyek

⁴⁹⁴ A képzés egyes részei különböző helyszíneken zajlottak, így Mádl Ferenc rövid idő alatt Strasbourg mellett több nyugat-európai városban (például: Lisszabonban vagy Triesztben) is megfordult. A lisszaboni utazásnak – a vízumigénylés nehézségei miatt – levéltári anyaga is megmaradt (vö.: MNL XIX-J-1-k, Nemzetközi-Adm 1963-1964. doboz, A Faculté Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé lisszaboni tanfolyama c. ügyirat).

⁴⁹⁵ Eredetileg a doktori értekezését is a két európai jogi integráció összehasonlító módszerrel elvégzett elemzéseként tervezte megírni, de végül – a téma nagysága miatt – a nyugat-európai integráció jogfejlődésének bemutatására koncentrált (Vékás Lajos akadémikus hozzászólása a Mádl-életrajzról szóló pódiumbeszélgetésen, a 2023. évi III. Jogász Könyvszalon rendezvényen).

lehetővé teszik Magyarország számára, hogy az addiginál szorosabb kapcsolatot építsen ki az Európai Közösséggel.

Mádl tehát már tudósként eljutott annak a felismeréséig, hogy az EGK nem csupán egy európai békeprojekt, hanem természetes partner Magyarország és a térség számára, amely ezen államok részére a gazdasági előnyök mellett a létezés hosszú távon is stabil keretrendszerét is felkínálja.

A rendszerváltozásnak, valamint az Antall-kormányba történő meghívásának köszönhetően Mádl Ferenc, a tudós történelmi lehetőséget kapott arra, hogy tudományos feltevése gyakorlati megvalósításán munkálkodhasson. Az 1990–2011 közötti két évtizedet Mádl alapvetően e cél megvalósításának rendelte alá. Tevékenységének három fő iránya – tulajdonképpen posztoktól függetlenül – mindvégig változatlan maradt: a) az ország és a térség államai számára a teljes jogú uniós tagság biztosítása; b) az uniós tagság következményeinek (előnyeinek és hátrányainak) bemutatása a szűkebb (szakmai) és a tágabb (az ország lakossága) közösség számára; c) személyes részvétel és saját (valójában: a közép-európai) álláspont megjelenítése az uniós integráció jövőjéről szóló szakmai fórumokon.

A dolgozat a fentiekben részletesen bemutatta, hogy a politikus Mádl mikor és milyen javaslatokkal élt, illetve milyen eszközöket használt álláspontja megjelenítéséhez. Tevékenységét elemezve kiderült, hogy e területen végzett kommunikációját tudatosan építette fel. Az EU-val kapcsolatos javaslatait igyekezett tudományos közegben megfogalmazni, konferenciákon vett részt – határokon innen és túl –, tudományos fórumokra járt, cikkeket és esszéket publikált. Felvetéseinek nagy része az elmúlt években beigazolódott: az EU valóban abba az irányba tart, amelyet ő is szükségesnek tartott. A kérdés inkább az, hogy az intéseit is megfogadják-e, hiszen ezekről is beszélt, és e megállapításait az azóta eltelt időszak többnyire vissza is igazolta. Többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a közös jövő biztosításának kulcsa a föderatív és nemzeti szint közötti kényes egyensúly megtalálása. A siker titka hosszú távon egyrészt a túlzásoktól (például egy központosított szuperállam létrehozatalától) való tartózkodásban, másrészt az állampolgári akarat megismerésében és becsatornázásában rejlik. A kompromisszumok

létrehozását nem kell elkapkodni, azonban a rendelkezésre álló idő véges, mert hamarosan sokkal nagyobb kataklizmák megoldására kell koncentrálni...

Mádl Ferenc életének fő műve – ha a tudós és a politikus pályáját egyaránt vizsgálat alá vonjuk – a közép-európai államok európai uniós csatlakozásában való (jelentős) közreműködése volt. A politikust pályája csúcspontján – köztársasági elnökként – érte a legnagyobb siker: a keleti bővítés során a térség államainak többsége az EU tagja lett, a régió többi állama pedig világos jelzéseket kapott a jövő tekintetében. Mádl, a korábban „kívülálló” tudós azonban továbbra sem volt elégedett: ő immár belülről, az Unió jövőjéről folytatott párbeszédben is részt kívánt venni. Munkásságának utolsó, 2000–2011 közötti szakaszában ez volt a legfontosabb célja: meg akarta jeleníteni a közép-európai álláspontot az Unió jövőjével kapcsolatos tárgyalásokon. Konkrétan két témára koncentrált: a strukturális reformokra, illetve az európai identitás megjelenítésére – mert a struktúrájának „lélekre” is szüksége van. Tevékenységét egész Európában elismerés és támogatás kísérte, sikereit is – már volt köztársasági elnökként – ennek a személyes tekintélynek köszönhetette.⁴⁹⁶

Mádl Ferenc, a jogtudós mozgástere – politikusi pályafutásának, illetve személyes tekintélyének köszönhetően – jóval meghaladta az átlagos egyetemi oktatók, illetve általában a közép-európai tudósok lehetőségeit. Ő ugyanis közép-európai létére már a csatlakozás előtt is egyenrangú partnerként vehetett részt az Unió jövőjével kapcsolatos tárgyalásokon. Egész Európában számontartották vasfüggönyön túli származását, és ismerték az „európai álmot” iránti több évtizedes mély elkötelezettségét is. Éppen ezért javaslatait sohasem magyar, hanem inkább közép-kelet-európai felvetésként tartották számon, ami egyébként a saját szándékainak is jobban megfelelt, hiszen ő mindig az egész térség érdekében emelt szót. Mindezek – komplex álláspontja, jövőcentrikus felvetései és szakmai tekintélye – miatt

⁴⁹⁶ L.: az Európáért Érdemérem (2002), valamint a Wartburg-díj (2007) elnyerését, illetve ezekhez kapcsolódóan Catherine Lalumière (Király Miklós (szerk.): *Quo vadis Europa?* (Bp., KJK-KERSZÖV-ELTE ÁJK ECE, 2004. 230–234.), illetőleg Hans Kaiser laudációját (*Egy magyarul európai élet – Méltatás Mádl Ferencről a Wartburg-díj átadásakor.* (Magyar Szemle 2008/1-2. 7–17.)).

valóban helytálló egyik méltatójának a megállapítása: Mádl élete „*magyarként* [megélt – D. E.] *európai élet*” volt, már a vasfüggöny keleti oldalán is – és álláspontja a térség országainak csatlakozását követően is változatlan maradt.

Egyértelmű, hogy életműve középpontjában nem csak Magyarország, hanem a teljes közép-európai régió uniós integrációja állt, ez volt az a téma, amelyen tudósként és politikusként is a legtöbbet dolgozott. Erre tekintettel érdemes megfontolni, hogy emlékét ne csak kutatóként és egyetemi oktatóként, hanem inkább – a valóság-nak megfelelően – az Európai Unió utolsó, közép-európai alapító atyjaként őrizzük meg.

A RERUM NOVARUMTÓL A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIÁIG

Mádl Ferenc ideológiai tájékozódása a Rákosi- és Kádár-rendszer idején (1945–1989) és a rendszerváltozást követően

Mádl Ferenc fiatalkori, mindeddig kiadatlan írásaiból, illetve a hagyatékában található iratokból viszonylag pontosan rekonstruálható, hogy milyen eszmék milyen mértékben hatottak a fiatalemberre, sőt, még az is, hogy milyen módon befolyásolták érdeklődését. A vizsgálódás elsősorban két okból tűnik hasznosnak: a) egyrészt ő maga később, közszereplőként csak elvétve és érintőlegesen beszélt az őt ért eszmei hatásokról; b) a politikus tettei láthatóan egy szilárd világkép és eszmerendszer koordinátái között mozogtak, amelynek eredete azonban a múlt homályába veszett. Ez különösen azért érdekes, mert Mádl fiatalsága és szakmai karrierjének felívelése a szovjet megszállás időszakára esett, amikor az az értékrend, amelybe beleért, és amellyel mindaddig azonosult, eltűnt vagy háttérbe szorult. Vajon hogyan hatott az évek során egyre jobban kiteljesedő „szellemi hatalomátvétel” a fiatalember gondolkodásmódjára? Befolyásolta, átformálta vagy hidegen hagyta? Netalán ellenállt neki, és ha igen, mi módon? S később, az 1989-es rendszerváltozást követően miből és mire építkezett a politikus? Antall eszméit másolta? Vagy Antall és baráti köre ráhatására önállóan lépett tovább? Netalán saját eszmerendszerébe integrálta az új, számára értékesnek tűnő elemeket?

Nézzük meg, az ismert forrásanyag alapján milyen válaszokra lelhetünk!

GYERMEK- ÉS FIATALKOR

A SZÜLŐI HÁZ HATÁSA

Mádl Ferenc több alkalommal is kiemelte az édesapja rá gyakorolt döntő hatását. A hagyatékában maradt írásokból azonban

egyértelműen kiderül, hogy nem egy személy hatásáról van szó, vagyis az édesapa képe csak részben vonatkozik a szülőre, valójában inkább – metaforaként – magára a nagycsaládra utal, amelynek több generációja „[t]eremtő harmóniában nevelt[e] egymást alkotó közösséggé”.⁴⁹⁷ Az írások alapján a nagycsalád legnagyobb hatást gyakorló tagjai is azonosíthatóvá váltak. Idetartozott a két, Amerikát megjárt nagypapa, id. Mádl Antal és Lohn József, az apa, ifj. Mádl Antal és két öccse: Mádl (Mike) János és Mádl Ferenc.

A hat testvér közül Mádl Ferenc a második gyermek volt, akit szoros viszony fűzött két évvel idősebb bátyjához, Mártonhoz. Kettejük nagycsaláddal való kapcsolata azonban eltérően alakult: míg az idősebb testvér konfliktusos, a kisebbik fiú kezdetől fogva konszenzusos, közvetítő és kiegyenlítő szerepet vállalt magára, és ez a későbbiekben sem változott. Mádl Ferenc eszmélését tehát elsősorban az előtte járó generációk mozdították elő, bátyja hatása e tekintetben kismértékű lehetett.

Milyen hatásokat közvetítettek felé a családtagok? Egyszerre többfelét is, ugyanis létezett egy kollektív üzenet, amelybe a hazaszeretet, a magyar és német kultúrához való egyidejű kötődés, a munka becsülete, a nagycsalád mint alapegység összetartó ereje, a vallás és az azon alapuló erkölcsi értékrend követése tartozhatott. Ezenfelül pedig voltak személyre szabott (perszonális) üzenetek is. Ebbe a körbe tartoztak a két nagypapa amerikai kalandozásai során szerzett tapasztalatok, ugyanis a nagyszülők „[n]emcsak életük gazdasági újralapozását segítő keresetüket hozták haza, hanem egy magabízó, dinamikus, polgári értékrendjében megerősödött, széles látókörű, kulturális értékekre szomjazó gondolkodásmódot, a munkával, tanulással megvalósítható anyagi-társadalmi emelkedés igényét”.⁴⁹⁸ Továbbá ennek a magyar valóságtól térben és tartalmilag is távol eső társadalomnak az eszményeit: a demokráciát, az egyéni szabadságot, a magántulajdont, a társadalmi haladást,⁴⁹⁹ valamint azt a hőst, aki mindezt egy

⁴⁹⁷ Mádl Ferenc: Életpályaportré-tervezet (kézirat, a család tulajdonában).

⁴⁹⁸ Gróh Gáspár: Civilből államférfi – Monográfia Mádl Ferencről (Magyar Szemle 2023/9–10. 36).

⁴⁹⁹ Vö.: a rabszolga-felszabadítás jelentőségéről Mádl gyerekkorában hallott történetet. Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 37.).

személyben megtestesítette, Abraham Lincolnt, a legendás elnököt. Mádl Lincoln iránti érdeklődése, sőt „rajongása” egyszerre szólt az egyénnek és mindannak, amit az életműve képviselt: a nyitott, modern, erős és öntudatos Egyesült Államoknak.⁵⁰⁰

Mit kapott a fiú az édesapjától és annak testvéreitől? Minde-
nekelőtt az újra való fogékonyságot, ahogyan ez a generáció önma-
gát az előzőhöz képest meghatározta. A tudásba, a tanulásba és az
önképzésbe vetett hitet, hiszen ifj. Antal és János egyértelműen
ily módon bontakoztatták ki – egy nagymértékben kötött társada-
lomban betöltött szerény pozíció ellenére – a tehetségüket. A célok
megvalósítása itt nagyfokú alkalmazkodási képességet kívánt, de ez
sosem járt az elvek feladásával. Elsősorban ez az, amit mintaként a
gyerekek maguk előtt láthattak, valamint az évszázados vallási tra-
díciók átformálását, azt a fajta vallási nyitottságot, amely által a hit
a három testvér esetében az egyéni fejlődés és a közösségi munka
keretévé vált. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a testvérek missziós
elkötelezettségét és szociális érzékenységét, amelyet a körülöttük élő
szegények irányában tanúsítottak. Ez azonban nem csupán karitatív
munkára ösztönözte őket – ifj. Mádl Antalt a KALOT-ban, Mike
Jánost a Kolpingban –, hanem egyrészt az új kihívások megértésére,
amit a modern (tömeg)társadalmak létrejötte indukált, és amelynek
tüneteivel – például: földkérdés, alkoholizmus, cselédügy, kivándor-
lás – már a századfordulón elkezdett foglalkozni a magyar katolikus
egyház,⁵⁰¹ másrészt viszont az azokkal szembeni aktív fellépésre.

⁵⁰⁰ Nem véletlenül írta a pécsi diákról az ELTE ÁJK Tanulmányi Osztályára kül-
dött jellemzés, hogy gondolkodása erősen angolszász és német orientációjú (Jel-
lemzés, 1953. 09. 04., Mádl Ferenc hallgató személyi anyaga. ELTE EL 7p. 95. d.).

⁵⁰¹ Vö.: a katolikus nagygyűlések programjairól szóló beszámolókat a Szövet-
ségi Értesítő és a Katolikus Közlöny lapszámaiban (erre átfogóan l.: Gianone
András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon (Bp.,
MTA BTK, 2017.), illetve l. még: Csibi Norbert: Az országos katolikus nagygyű-
lések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége Magyarországon az
első világháború előtt (Pécs, 2015, doktori értekezés), valamint Gergely Jenő:
A keresztényszocializmus Magyarországon (Gödöllő, Typovent, 1993.)). Nem
lehet itt megkerülni Prohászka Ottokár munkáinak a Mádl fivérekre gyakorolt
hatását. Elsősorban a székesfehérvári püspök szociális tanításáról van szó,
amelyre erősen hatottak XIII. Leó pápa gondolatai, amelyeket a Mádl család-
ban szintén jól ismertek. Erre l. bővebben: S. Szabó Péter: Prohászka Ottokár
szociális tanítása. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka Ottokár – püspök

Ez utóbbi Mike János esetében konkrét reformterveket eredményezett, amelyek leánya munkájából jól nyomon követhetőek.⁵⁰²

Mádl Ferenc tehát egy szegény, ám gondolatokban, eszményekben gazdag és ambícióban bővelkedő paraszti családba született. Innét – mint láttuk – konkrét értékeket és fogalmakat hozott magával: a nagycsaládot, a többes nyelvi és kulturális identitást, a „világias”, elsősorban a kereszténység erkölcsi és szociális tanításait hangsúlyozó vallásosságot és a kompromisszumkészséget, amely a mások meghallgatásának és megértésének képességét jelentette.

A PIARISTA ISKOLA ÉS REND HATÁSA

Mádl Ferenc családja több szálon is kapcsolódott a piarista renدهez. Az egyik nagybátyja, a vele azonos nevet viselő Mádl Ferenc évekig szerzetesnek készült, ám végül az örökfogadalom letétele előtt kilépett és családot alapított.⁵⁰³ A tágabb rokonságban azonban pap tanárt is találhatunk. Schmidt Mihály – Mádl Ferenc édesapjának, ifj. Mádl Antalnak az elsőfokú unokatestvére – 1921–1925 között tanított a veszprémi piarista gimnáziumban.⁵⁰⁴ A Mádl család tagjaival, így ifj. Mádl Antal öccseivel, Jánossal és Ferencsel – rendszeres kapcsolatban állt. Maga Mádl Ferenc veszprémi gimnáziumi felvételében is szerepet vállalt, mint a szegény sorsú, ám tehetséges diák fő pártfogója.

az emberért (Bp.–Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Szent István Társulat, 2006. 30–36.) és Szabó Ferenc S. J.: Prohászka Ottokár időszerűsége. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok. 2009–2012. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2012. 7–17.).

⁵⁰² Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában (Bp., METEM, 2010.).

⁵⁰³ Életére l. bővebben: Cserhádi Ferenc: Búcsúzó Mádl Ferenctől (1910–1995) (Kézirat, 1995, a család tulajdonában), a piaristákkal való kapcsolatára: Léh-cédlakatalógus (HU PMKL IV.187) és A rendbe folyamodók nyilvántartása (1911–1950) (HU PMKL V.460).

⁵⁰⁴ Ott is van – a veszprémi piarista kriptában – eltemetve (Lechner László (szerk.): Alma Mater a veszprémi várban, Veszprém, [Veszprémi Lovassy és volt Piarista Gimn. Öregdiákjainak Baráti Köre], [2003] 136.).

A Séd-menti falvakra azonban a piarista rend általában is fontos utánpótlási bázisként tekintett. Több vezető, sőt, egy tartományfőnök is e vidékről származott, ez utóbbi, Somhegyi Ferenc éppen Bándon látta meg a napvilágot 1813-ban.⁵⁰⁵

Mindez arra utal, hogy Mádl és a piaristák kapcsolata nem a gimnáziumban kezdődött, hanem jóval korábban. A gyökerek a szülői házba, a nagycsaládba, illetve a falusi közösségbe nyúltak vissza, mintegy megalapozva a formális jogviszonyt, amely a gimnáziumi felvétellel az egyén és a rend között létrejött. Mádl esetében ez valóban egyfajta bölcsőtől sírig tartó kapcsolat volt, hiszen 2011-ben a halál is a 60. érettségi találkozási pontjára ért.⁵⁰⁶

Vajon kik voltak ennek a nyolc évtizedet átfogó szoros gondolati közösségben a Mádl számára meghatározó alakok, és mi volt a fő üzenet, amit a diák itt útravalóként kapott? A kérdés első felére vonatkozóan Mádl nyilatkozatai alapján három nagyobb kört lehet elkülöníteni: a) a nagycsaládon belüli személyek; b) a pap tanárok és a laikus oktatók köre; c) diák-, illetve öregdiáktársak. Mindhárom csoport fő jellegzetessége, hogy hatásuk nem csupán egy adott időszakban, hanem Mádl teljes pályafutása alatt érvényesült, akár évtizedeken keresztül, akár szakaszosan. Az előbbire példa Mádl nagybátyjainak, Jánosnak és Ferencnek az esete, akikkel Mádl halálukig (1981, illetve 1995) szoros kapcsolatban maradt. Az utóbbi körben említhető például egyik diáktársa, Laczay István (1932–2023), akivel egy időben egy körletben is lakott, de aztán az iskola befejezését követően csak évtizedekkel később,⁵⁰⁷ már a rendszerváltozás után találkoztak ismét.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Életrajzát l.: Somhegyi Ferencz (1813–1879) (Vasárnapi Újság 1879/23. 443–446. és Akadémiai Almanach 1880. 271–272.).

⁵⁰⁶ L.: <https://hirlevel.mpsz.piarista.hu/node/93> (2021. 12. 31.).

⁵⁰⁷ „Mádl Feri én 1942 óta ismerem, mert együtt kezdtük Veszprémben a piarista gimnáziumot. Plusz még ráadásul együtt laktunk egy papi internátusban, ... egy hálósobában aludtunk... Ez volt 1942-től 1944 őszéig. Aztán a Feriék kimentek Nyugatra, visszajöttek. Akkor ő egy évet lemaradt, az öcsémekkel járt... Aztán olyan ötven év múlva... a Mádl Feri miniszter volt az Antall-kormányban, és kaptam egy telefont, hogy menjek be.” (Laczay István portré – Memoir MPEE 25 (Molnár Adrienne és Hegedüs Márton filmje)).

⁵⁰⁸ 1994 után pedig 1995-ben, a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület alapításához elvezető szervezőmunka során találkoztak ismét. Laczay István 1996–2004 között az MPEE szervező titkáráként dolgozott (Laczay István portré – Memoir MPEE 25 (Molnár Adrienne és Hegedüs Márton filmje)).

Nézzük a személyi kört részletesebben is!

Ad a) a rokonságnak a piarista rendhez fűződő kapcsolatáról fentebb már esett szó. Egyértelműen megállapítható, hogy a piarista értékrendet nemcsak a rendtagok (Mádl Ferenc, Schmidt Mihály és Schmidt Sebestyén⁵⁰⁹), hanem egyes, a piaristákhoz nem kötődő családtagok (ifj. Mádl Antal, Mike János) is közvetítették. A nagycsaládhoz és a szűkebb családhoz való viszony fenntartása és ápolása mindvégig Mádl Ferenc életének egyik központi kérdése maradt, így e családtagok hatása is a teljes életmű tekintetében vizsgálható, illetve kimutatható.

Ad b) a piarista gimnáziumhoz kapcsolható személyek körének első csoportja a tanári kar tagjait fogja át. Tekintettel az iskola 1948-ban lezajlott államosítására, a tanárok között nagy számban jelentek meg laikusok is. Mádl többnyire a szerzetesekkel ápolt szoros, néha élethosszig tartó kapcsolatot,⁵¹⁰ de a laikusok között is találhatunk olyat, akivel jó és tiszteletteljes viszonyt alakított ki.⁵¹¹

Ad c) a piarista gimnáziumhoz kapcsolható személyek körének másik csoportját a diákok és egykori diákok köre teszi ki. Előre kell bocsátani, hogy a Mádl időszakában még nyolcosztályos képzés egy turbulens történelmi időszakra esett, amely nagy erővel bontotta meg az egyes osztályokat. Így könnyen előfordulhatott, mint azt a két idősebb Mádl fiú esete is mutatja, hogy más osztályokban kezdtek és fejezték be az iskolát. Éppen ezért a téma szempontjából szerencsésebbnek tűnik osztályok helyett évfolyamokról – vagy inkább egy korszakról, a veszprémi piarista gimnázium utolsó időszakához (1945–1948) kapcsolódó közösségről beszélni –, mert

⁵⁰⁹ Schmidt Sebestyén (1910–1986) papként kettős kötődéssel rendelkezett. 1931–1934 között a piarista rend, 1936-tól a premontrei rend tagja. Pályafutására l.: Schmidt Sebestyén József o. praem (Szolgálat 1988/4. 90.) és a katolikus lexikon szócikke (<http://lexikon.katolikus.hu>, 2023. 10. 15.).

⁵¹⁰ Például: Benkő Andor, Előd István, Kincs Lajos, Medvigy Mihály.

⁵¹¹ Itt elsősorban volt osztályfőnöke, Stéhli Ferenc nevét érdemes megemlíteni (Koltai András: Elhunyt Stéhli Ferenc piarista konfráter, gimnáziumi tanár (<https://piarista.hu/elhunyt-stehli-ferenc-piarista-konfrater-gimnaziumi-tanar>, 2023. 10. 15.)), aki azonban később maga is belépett a piarista rendbe, de kelleme emlékeket őrzött (Süle Károlyné) Biki Olga tanárnőről is (Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Új Horizont 1991/5–6. 8.)).

végül is az ezt a kört érő – az összetartozást megerősítő – hatások voltak a döntőek a későbbiek szempontjából. Akihez Mádl már a gimnáziumban közel került – de nem voltak sem osztály-, sem évfolyamtársai –, az a két Borián testvér, Árpád és Tibor volt,⁵¹² és ezek a kapcsolatok a résztvevőket a halálukig elkísérték. Némiképp speciálisnak mondható a Lontai Endréhez fűződő viszony, aki bár több évvel Mádl felett járt, és el is került a gimnáziumból,⁵¹³ egyértelműen e piarista kapcsolat jelentette a barátság alapját, amely ráadásul viszonylag későn, az 1960-as években alakult ki. Más kapcsolatok lazábbak voltak, de időről időre előkerültek az életút során. Mádl esetében ezek legtöbbször kulturális vonalon jöttek létre, így például büszke volt a Zámbo István karnaggyal,⁵¹⁴ a Pesovár testvérekkel vagy Mustos István piarista missziós pappal fennálló fiatalkori ismeretségére.⁵¹⁵

Azt is meg kell említeni, hogy a piarista gimnázium Mádl számára nemcsak a veszprémi középiskolát, hanem tágabb értelemben a piarista szellemben iskolát végzetek körét is jelentette, voltaképpen egy tág szellemi közösséget, amelyre barátságot és

⁵¹² Borián Árpád 1949-ben, Borián Tibor 1952-ben érettségizett (az adatokra l.: a Lovassy Gimnázium weboldala, érettségi-diák kereső, 2023. 10. 15.).

⁵¹³ Lontai rövid életrajzát l.: Lontai Endre: Megfélémlítés, avagy koncepció per? (VÖDE 2011. tájékoztatója 41.), továbbá Prof. dr. Lontai Endre (1930–2003) (VÖDE 2006. tájékoztatója 17–20.).

⁵¹⁴ Zámboval közös rendezvényre l.: Jubileum névadóval. A veszprémi Zene-művészeti Szakközépiskola ünnepe (Veszprémi Napló 1993. 03. 16., 2.).

⁵¹⁵ Am ezek a kapcsolatok gyakran egy-egy közös tanárhoz és annak köszön-téséhez vagy temetéséhez kapcsolódtak (l. például: Benkő Andort köszöntötték (Veszprémi Napló 1995. 11. 25., 4.) vagy Kincs Lajos temetése (Mikecz Tamás: Isten Önnel, Elnök Úr! (<https://hirlevel.mpdsz.piarista.hu/node/93>, 2023. 10. 15.)). Az említett személyek rövid életrajzát l.: Varga Miklós (szerk.): Piaris-ta-mozaikok. Tanárok – Tanítványok Emlékkönyv (Veszprém, Lovassy és volt Piarista Gimnázium Öregdiák Baráti Kör, 2005.), illetve apró életrajzi részleteket egykori tanáruk, Kincs Lajos hagyatékában (HU PMKL IV. 248.). Mustos Ist-vánra l.: Üzenet a passaic-i (USA) Szent István Plébánia közösségének (KEHÉ 2003, Bp., KEH, 2004. 134.). A veszprémi piarista öregdiákok körének történe-tére l. újabban: Varga Miklós: Szemelvények a piaristák veszprémi letelepedése 275 éves évfordulójának ünnepségeiről és az akkor megalakult „Lovassy és volt Piarista Gimnázium Öregdiákjai Baráti Körének” 25 éves történetéből (I.: Veszprémi Szemle 2012/2. 101–118., II.: Veszprémi Szemle 2014/1. 85–101.; III.: Veszprémi Szemle 2014/2. 124–134.).

munkakapcsolatot egyaránt építeni lehetett. Az előbbibe⁵¹⁶ tartozott például Antall József, Andorka Rudolf, Tar Pál vagy O'sváth György, az utóbbiba például Enyedi György,⁵¹⁷ akivel a kapcsolat létrejöttében szinte biztosan szerepet játszottak a korábbi piarista gimnáziumi tanulmányok.

Végül – a személyi kör mellett – szólni kell arról is, hogy mi is volt annak az üzenetnek a tartalma, amit Mádl és (évfolyam-, illetve osztály-)társai a piarista atyák közvetítésével kaptak. Az itt eltöltött idő – az útravalóban bővelkedő nyolc év – mérlegét Mádl a tőle megszokott lakonikus stílusban vonta meg: ez az időszak „*[n]emzeti, valamint emberi öntudatomat is meghatározta*”.⁵¹⁸ A piaristák – régi tanítórendként, több évszázados módszertani tudás birtokában – alapos munkát végeztek: erősen nemzeti szellemű, ám a társadalmi problémákra nyitott és fogékony diákokat neveltek, és az egyéni jogok mellett a kötelességeket, különösen a közösség iránti szolidaritást hangsúlyozták.⁵¹⁹ Ez Mádl esetében – láthattuk – tulajdonképpen a szülői házból hozott értékrend megerősítését, elmélyítését jelentette. S volt még egy dolog, amit a piaristák kiemelten kezeltek: az egyéni és vallási toleranciát. Ennek alapjait Mádl szintén otthon sajátította el, de erre az iskolában még rá is erősítettek. Az a fajta szellemi és gondolati nyitottság, a kereszténység kulturális és első-sorban nem vallási közegként való megragadása – amely később, a jogtudós közéleti szerepvállalásának időszakában normatív tartalommal is megtöltődött – szinte biztosan a piarista atyákhoz vezethető vissza.⁵²⁰

⁵¹⁶ L. bővebben: Rózsa Marianna – Jász László (szerk.): Az ismeretlen Antall József (Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1996. 39–70.).

⁵¹⁷ Enyedi Györggyel, a későbbi akademikussal, a regionális tudományok kutatásának hazai megalapozójával Mádl – a hagyatékában található iratok szerint – az 1967-es kaliforniai tanulmányai során állt rendszeres kapcsolatban, amikor Enyedi is az Egyesült Államokban tartózkodott (az itt szerzett tapasztalataira l.: Farmok és farmerek – Az amerikai mezőgazdaság c. könyvét) L. még: 215. l).

⁵¹⁸ Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Új Horizont 1991/5–6. 8.).

⁵¹⁹ Bővebben l.: Andorka Rudolf: A kötelességét teljesítő ember (In: Rózsa Marianna – Jász László (szerk.): Az ismeretlen Antall József (Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1996. 78.)).

⁵²⁰ Gróh Gáspár szép megfogalmazásában: „Amennyit katolicizmusáról tudhatunk, az arra enged következtetni, hogy – ha lehet így fogalmazni – az a maga

A KISCSPORT

Mádl Ferenc gondolkodásának, szemléletmódjának alapjait és kereteit otthon, a nagycsaládban, illetve a piarista közösségekben kapta. A tanultakat azonban viszonylag korán elkezdte alkalmazni, illetve fejleszteni is. Bár egyetlen, e tekintetben releváns interjújában Mádl csak a pécsi kiscsoportról beszélt,⁵²¹ valójában arról volt szó, hogy hosszabb időn át – és több helyen – részt vett abban a katolikus mozgalomban, amelyet Bulányi György piarista szerzetes nevéhez szoktak kötni.⁵²²

Ennek a mozgalomnak a fő célja a fiatalság katolikus hitének megtartása, illetve erősítése volt, s ebben az értelemben missziós munkát vállalt magára a szovjet megszállás alá került országban. A szervezkedés nem nulláról indult, ugyanis a 20. század első felében a magyar katolikus egyház nagy energiákat fordított az új társadalmi problémák feltárására és értelmezésére, és ezen keresztül a hit új módszerekkel való terjesztésére. A II. világháború utáni katolikus szervezkedés tehát céljaiban és módszereiben is építhetett a korábbi katolikus leány-, legény- és munkásifjúsági szervezetek szervezeti bázisára és hagyományaira. Mádl számára is valószínűleg ez lehetett a hívó szó, hiszen az apja és egyik nagybátyja, Mike János a két világháború között ezekben a mozgalmakban aktív, kezdeményező szerepet vállalt. Ami Mádl esetében érdekes, az az irányzat: ő ugyanis – jelenlegi ismereteink alapján – kezdettől fogva a munkásifjúsági misszió – tehát a gyári és ipari munkásság gyermekei közötti „emberhalászat” – iránt érdeklődött,⁵²³ ami – a tömeg-

módján világias volt: nem a hit vagy misztika jellemezte, hanem a kereszténység erkölcsi és szociális tanítása. Ez nem zárta el sem az ifjút, sem a felnőtt, majd idősebb Mádl Ferencet a mindennapok természetes megélésétől: vallását vakbuzgóság és hivalkodás nélkül gyakorolta, az természetes része volt az életének, gondolkodásának.” (Gróh Gáspár: Civilből államférfi – Monográfia Mádl Ferencről (Magyar Szemle 2023/9–10. 37.)).

⁵²¹ „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

⁵²² Bővebben l.: Stefka István: A Bulányi-per titkai (Magyar Nemzet 2003. 02. 01., 33.) és l. még: Elmer István: A Sátán birodalma. Katolikus kisközösségi élet az 1950-es esztendőkből (Új Ember 2005. 01. 23. 8.).

⁵²³ Bővebben l.: Mádl Ferenc és a jocisták c. tanulmányt a jelen kötetben.

társadalmak korában – nemcsak a megközelítés modernségére utalt, hanem a családon belül is egy új irányt jelölt ki, vagyis generációs értelemben is újat jelentett.⁵²⁴

Mádl nagyjából egy évtizeden keresztül – az 1940-es évek második felétől mintegy 1955/1956-ig – vett részt a mozgalomban. Kezdetben Veszprém megyében, majd Pécsen, végül Budapesten tevékenykedett. Mindvégig aktív szerepet vállalt: már diákként is, de később, más csoportok tagjaként, végül pedig vezetőjeként is. A hagyatékában található iratok ismeretében talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy ebben az időszakban a katolikus mozgalom személyes identitásának legfontosabb színterét jelentette, amely négy területen is személyes szabadságot és mozgásteret biztosított a számára: a) a vallásgyakorlás; b) a kapcsolatépítés; c) a szociális munka, valamint d) az önképzés területén.

Az első három téma tulajdonképpen szorosan összefügg egymással. Mádl elsősorban a közösségen belül, illetve azon keresztül létesített baráti kapcsolatokat, itt ismerkedett meg későbbi feleségével is. Ez a kör közösen járt templomba és szervezett magának programokat, illetve vett részt a szociális munkában. Az önképzés azonban csak részben kötötte össze a csoport tagjait. Mádl ugyanis Pécsen, a jogi karon több olyan oktatóval is találkozott (l. lentebb), akik nem csupán szakmai látásmódját, hanem világlátását is erőteljesen befolyásolták. Nagy valószínűséggel ezek a pécsi találkozások tették fogékonnyá a tisztán jogtudományi fejtegetések befogadására

⁵²⁴ Nem lehet megkerülni annak a felvetését, hogy a Mádl család közösségi és szociális érdeklődése mögött ne keressük a 19. század végi – 20. század eleji katolikus megújulás hatását. Ifj. Mádl Antal visszaemlékezéseiből úgy tűnik, hogy ezen a (családi) szinten az országosan zajló korábbi politikai viták és szakmai véleménykülönbségek nem hagytak nyomot, viszont – egy-két évtizedes késéssel – pontosan célba ért – elsősorban közvetítők (mint Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor, Tóth Tihamér) révén – a tartalmi üzenet: a katolikus közösségnek helyben kell hiteles válaszokat találnia a szociális problémákra. Másképpen fogalmazva: amit a Mádl fivérek (ifj. Mádl Antal és Mike János) esetében láthatunk, az az új gondolatoknak a társadalom alsó szintjeire való megérkezését igazolja vissza. Mádl Ferenc és barátai kiscsoportos munkájának ismeretében pedig talán még az is kijelenthető, hogy ez a leszívárgás évtizedek alatt, a két világháború között ment végbe, és hatása tulajdonképpen olyan erős volt, hogy még a II. világháborút követően is lehetett volna rá építkezni.

is, amelyek viszont már Budapesthez és az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez kötődtek.

A katolikus mozgalmi munka tehát az első olyan terület volt, ahol a fiatalember saját gondolatainak megszerezésére és önképzésére koncentrálhatott. Mádl – megfontoltan – élt is ezzel a lehetőséggel. Elsősorban olvasott, és nem csak magyarul, hanem idegen nyelveken, angolul, németül, valamint franciául, és szinte válogatás nélkül: társadalom- és természettudományi műveket, filozófiai, politikai, vallásos és szépirodalmi munkákat. Emellett már gimnazista korától írt is: naplót vezetett, fordított, esszéket, majd tanulmányokat készített. Irodalmi szárnypróbálgatása – amelyet ebben az időben, az 1950-es évek első felében egyre komolyabban gondolt – valószínűleg szintén összefüggésbe hozható a katolikus közösséghez való csatlakozással, amely legalábbis felerősíthette kezdeti érdeklődését. Miután azonban 1956 tavaszán az Akadémia hivatalába kerülve megkezdhette a felkészülést a tudományos pályafutásra, ez a szál gyorsan elhalványodott, és az irodalmár helyére – rövid időn belül – a jó íráskészséggel és stílussal felvértezett tudományos kutató lépett.⁵²⁵

A PÉCSI JOGI KAR OKTATÓI: BENEDEK FERENC ÉS KISLÉGI NAGY DÉNES

A fiatal Mádl „eszmélésében” döntő szerepet kapott a pécsi időszak, és ezt annak ellenére is hangsúlyozni szükséges, hogy ez a „kaland” – a fiatalembernek a jogi karról történő eltávolításával – gyors és szomorú véget ért. Ettől függetlenül a dél-dunántúli városban írta meg első tudományos munkáit, és itt – a kari jogászversenyen – mutatkozott meg először kiemelkedő tehetsége. Vagyis a pécsi jogi kar – mint egy hosszú és eredményekben gazdag tudományos életpálya első lépcsőfoka – összességében pozitív szerepet játszott Mádl életében. Ráadásul a katolikus közösségi munka tekintetében is ez volt a tehetséges diák legtermékenyebb és legaktívabb

⁵²⁵ L. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai c. tanulmányt jelen kötetben.

időszaka, és ebben egyes tanárainak pozitív hatása egyértelműen kimutatható.

Mádl Ferenc és Benedek Ferenc (1926–2007), a római jog későbbi nemzetközi hírű professzorának baráti kapcsolata szakmai berkeken belül közismert ténynek számít. A barátság kezde-
teiről azonban egészen a közelmúltig, Mádl Ferenc kisregényének előkerüléséig semmit sem lehetett tudni, az érintettek ugyanis egészen a halálukig szemérmesen hallgattak. A fiatal Benedek Mádlra gyakorolt hatása legalább kétirányú volt: a) egyrészt saját világképének közvetítése révén, kettejük beszélgetésein keresztül;⁵²⁶ b) másrészt a kiscsoport tagjai önképzésének segítése révén, ugyanis ő volt az, aki az egyetemen a csak tanárok számára hozzáférhető könyveket és folyóiratokat Mádl és barátai számára elérhetővé tette.⁵²⁷ Vajon mi volt az, ami Mádlt a fiatal Benedek – aki ekkor gyakornokként, majd tanársegédként éppen megkezdte egyetemi pályafutását – gondolataiból leginkább megragadta? Benedek egyrészt a római jog és a kereszténység korszaktól független, egyetemes kisugárzását hangsúlyozta. Tulajdonképpen egy római alapokra épült kulturális térségről, Európáról beszélt, amelynek gondolkodását, jogi aktusait e két rendszernek az alapelvei és erkölcsi tételei még a jelenben is áthatják. Másrészt viszont Mádl maga említette, hogy Benedek „[n]yílt és szabad koponya, aki világnézetében közel állt a keresztény-szocializmushoz. De nézeteiben a liberális szabadgondolkodás és [a] marxí tételek elemei is megtalálhatók.”⁵²⁸ Vagyis a fiatal tanársegéd, aki annak idején maga is egyházi gimnáziumba járt, majd papnak készült, világképe ekkoriban igen hasonló lehetett a kiscsoport tagjaiéhoz, akikről Marx Gyula

⁵²⁶ L. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleálólevele Benedek Ferenc özvegyének c. forrásközlés.

⁵²⁷ Erre nézve Mádl Ferenc és Marx Gyula is utalt. L.: [Mádl Ferenc]: Akik közöttünk vannak... ([Bp., 1954–1955]. 92.) és Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om (In: Béres Katalin (szerk.): „Sívó évek alján.” Történetek az ötvenes évekből (Zalaegerszeg, ZMMI, 2006. 109.)).

⁵²⁸ [Mádl Ferenc]: Akik közöttünk vannak... ([Bp., 1954–1955]. 92.).

később azt vallotta, hogy „*mi valamennyien keresztényszocialista beállítottságú[ak vagyunk]*”.⁵²⁹

A másik, Mádl gondolkodását jelentősen befolyásoló pécsi oktatónak Kislégi Nagy Dénest (1884–1984) tekinthetjük, aki Marx és Engels műveinek nemcsak fordítója, de szakavatott, értő tolmácsolója is volt. A matuzsálemi kort megélt professzor a Mádl-év-folyamnak politikai gazdaságtant, illetve statisztikát tanított, és ennek keretében tartott a marxizmusról (is) a témát az egyetemes filozófiatörténetbe ágyazó, részletes magyarázatokkal ellátott előadásokat.⁵³⁰ Mádl kisregényének egyik mondata egyértelműen a professzor hatására utal: „*Egyedül Marx: Tőkéje volt az, amely rendkívül komoly szellemi építmény erejével hatott rám.*⁵³¹ *Belőle – és Marx még néhány más munkájából – tanultam meg igazán, hogy mi a marxizmus. Ha addig megvettem és – mint mások – egy kézlegyintéssel elintéztem, akkor ettől kezdve – különösen Marx munkáját, amellyel Morusz Sz. Tamástól kezdve Hegelig mindent értékelt és felhasznált elvei számára – a kellő alapossággal kezeltem és becsültem. Gondolatai közül leginkább »Feuerbach-i tézisei« ragadtak meg, amelyekben számomra nagyon ismerős dolgokat olvastam: A világot nemcsak megismerni lehet és kell, hanem meg is változtatni!*”⁵³²

Mádl tehát, aki már a gimnáziumban elkezdte feldolgozni Marx műveit, és vitába is bocsátkozott az új rendszer híveivel,⁵³³ az egyetemen újra elővette Marx munkáit, de a témát most már összefüggéseiben, és nem feltétlenül a modern – politikai – ideológia és terminológia, hanem az őt foglalkoztató irányzat, a keresztényszocializmus felől közelítette meg. Fő kérdése az volt, hogy mit tud belőle hasznosítani a kiscsoportos munkája során, ami – jegyezzük

⁵²⁹ Marx Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. 03. 15. (ÁBTL 3.1.9. – V. 141190/1a, 3. o.). Köszönöm Mádl Andrásnak, hogy az iratokba betekintést engedett.

⁵³⁰ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur.*” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 69.)).

⁵³¹ Már mint Marx kapitalizmuskritikája hatott rá (nem pedig a marxista ideológia).

⁵³² [Mádl Ferenc]: Akik köztünk vannak... ([Bp., 1954–1955]. 50.).

⁵³³ Interjú Borián Tiborral (Búcsú Mádl Ferencről, 2011. 06. 07. MTV1).

meg – politikai tevékenység is volt egyúttal, ahogyan azt Marx Gyula már idézett vallomása egyértelművé tette. Ebből egyébként az is kiderült, hogy a keresztényszocializmussal kapcsolatos tevékenység és közös gondolkodás nem kapcsolódott a fennálló rendszerhez, amelyről Mádlnak „[a]z volt a véleménye, hogy a »politikai változás előbb-utóbb be fog következni, mert... a bel- és külpolitikai helyzet szükségessé teszi...«”.⁵³⁴ Vagyis a politikai munka a kiscsoportban a jövőre való felkészülést jelentette, amelyet a rezsim bukását követően, egy várhatóan baloldali környezetben működő, ám keresztény alapokon álló politikai formáció keretében kívántak létrehozni. Ezzel az értékeléssel egybecsengenek Mádl ’56-os feljegyzéseinek kezdő sorai is, amelyek az októberi események előtt hetekkel már rögzítették a rendszert feszítő, egyre inkább kezelhetetlenné váló problémákat.⁵³⁵

Vajon a keresztényszocializmus konkrét tartalma vagy főbb elemei rekonstruálhatóak az iratokból? Az egy adott korszakra vonatkozó dokumentumokból nem, viszont a teljes életútra vonatkozó hagyaték ismeretében részben igenlő választ lehet adni. A fiatal Mádl és társai egy olyan politikai irányzattal szimpatizáltak, amely a katolikus egyház erkölcsi tanítására és hagyományaira épített, hitt a tradicionális intézményekben, így a család és a helyi közösségek erejében. Ugyanakkor – nem függetlenül a magyar katolikus egyház által felvetett modernizációs kérdésektől – a társadalmi problémákhoz (mélyszegénység, alkoholizmus, prostitúció) nagyfokú szociális érzékenységgel és humanisztikusan közelített.⁵³⁶ Az emberközpontú-

⁵³⁴ Marx Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. 03. 15. (ÁBTL 3.1.9. – V. 141190/1a, 3. o.).

⁵³⁵ Vö.: 1956. 09. 19-i bejegyzés (Szemelvények Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből c. forrásközlés jelen tanulmánykötetben). Hasonlóan fogalmazott az utolsó interjújában is: „Részt vettem természetesen a legtöbb nagygyűlésen a Petőfi Körben és másutt, ahol már olyan viták zajlottak, amelyek a forradalom előszelét jelezték.” „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

⁵³⁶ Elsősorban erre utal a kiscsoportnak a két pápai körlevél, a Rerum Novarum és a Quadragesimo anno iránti érdeklődése. Ami ezzel kapcsolatban kérdésként felmerülhet, hogy a „munkások pápája”, XIII. Leó (1878–1903) tevékenysége közvetlenül, a körleveleken keresztül, vagy közvetett módon, valamely más olvasmányélmény – például Prohászka vagy Giesswein műveinek – hatására vált számukra kiemelkedően fontossá. Erre a jelenleg ismert forrásanyag alapján egyértelmű választ adni nem lehet, viszont elképzelhető az is, hogy egyfajta

ság azonban az ő szemükben nem az individuum kiteljesítését célozta, hanem az ember és társadalom közti kapcsolat egyensúlyára koncentrált. Az ember feladata az, hogy hasznos tagja legyen a közösségének, legyen ez helyi közösség, nemzet vagy egy nagyobb, univerzális formáció – éppen ez lehetett később szimpatikus Mádlnak az Európai Unió szerkezetében, amely erősen épített a szubszidiaritásra, ugyanakkor egy eszmerendszer (tulajdonképpen a kereszténység erkölcsi értékrendje) mentén egy nemzetek feletti együttműködési szintet is létrehozott. Mádl esetében tudjuk, hogy a köztársaság mint államforma iránti szimpátiájának kialakulását az amerikai nagyszülők által közvetített történetek jelentősen befolyásolták, ám a fiatalok általában is a többségi döntések talaján álltak. Mádl egyetlen politikai vonatkozású írásából, az '56-os feljegyzéseiből kitűnően a demokrácia, a népképviselő, és a többpártrendszer megvalósulását támogatta.⁵³⁷ Vagyis – mindent összevetve – a kiscsoport tagjai által keresztényszocializmusnak nevezett politikai irányzat a politikai közép felé tendált, de mindkét oldal irányában voltak kapcsolódási pontjai.⁵³⁸ Emellett fontos szerepet kaptak gondolkodásukban a nemzeti hagyományok is, akár – Mádl Széchenyi-esszéjéből kitűnően⁵³⁹ – a reformkori politikai hagyományokra, akár az államszervezési elvekre⁵⁴⁰ gondolunk.

általános, többirányú tájékozódás révén jutottak el e témáig. A Mádl-hagyatékban ugyanis több, másolatban terjesztett vallásos írás található, köztük pápai körlevelek összefoglalói is. Ugyanakkor a keresztényszocializmus fogalma könnyen kapcsolható Prohászka munkásságához is (l. például: Prohászka Ottokár: Keresztény szocialista akció. In: PRÖM 11. (Bp., Szent István Társulat, [1927] 60–74.)), amelyet Mádl családjában jól ismertek. Összefoglalóan l. még: Barna Iván: A szociális demokrácia kérdései. In: Actio Catholica: Kereszténység és demokrácia (Bp., Szent István Társulat, 1946. 90–112.).

⁵³⁷ Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből (In: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 750–757.)).

⁵³⁸ A magyar kereszténydemokrácia II. világháború utáni mozgásterére l.: Navracsics Tibor: Egy meghíúsult lehetőség: A magyar kereszténydemokrácia Európa élvonalában a II. világháború után, www.youtube.com/watch?v=A804DFpKuhk, 2023. 10. 15.). A szabadságjogok háború utáni értékeléséhez l. még: id. Martonyi János: A szabadságjogok. In: Actio Catholica: Kereszténység és demokrácia (Bp., Szent István Társulat, 1946. 74–89.); Péteri Zoltán: A Rule of Law fogalmának kérdéséhez (Az ÁJI Értesítője 1960/2–3. 202–232.)).

⁵³⁹ L.: Mádl Ferenc: Széchenyi fő műve: a Hítel c. esszéjét jelen kötetben.

⁵⁴⁰ Szalay és Eötvös gyakori felemlítése Mádl, a politikus beszédeiben akaratlanul is a magyar centristák gondolatait idézi fel.

A PESTI JOGI KARON: VILÁGHY PROFESSZOR TANSZÉKÉN

A pécsi időszak szellemi pezsgését a fiatal diák életében egy nyugodtabb periódus követte. Bár a katolikus mozgalommal Budapestre kerülve sem szakadtak meg a kapcsolatai, Mádl egyértelműen Világhy Miklós „bűvkörébe” került, és egyre több időt töltött a jogi szakirodalom tanulmányozásával. Világhy ugyanis komolyan gondolta az egyetemi kizárás árnyékában hozzá forduló diáknak tett ajánlatát.⁵⁴¹ A kitűnő tanulót nemcsak átvette, hanem fel is karolta, és témája kidolgozásában is támogatta. Sokat adott, de sokat is követelt, így Mádlnak mellette nem maradt ideje a kedvteléseire: tanulmányai mellett célirányosan olvasott és fordított. A megfeszített munka 1955-ben végül látványos eredményt hozott, amikor Mádl Ferenc végzős hallgatóként megnyerte az országos jogi tanulmányi versenyt. Ez a tény tette ismertté a nevét szakmai körökben, és végül nagyrészt ennek volt köszönhető, hogy a vágyott tudományos munkát – kisebb kanyarokat követően – 1958-ban megkezdhette.

Világhy hatása és szerepe egyértelmű a mádli életműben, ugyanakkor az is világos, hogy tőle kizárólag szakmai impulzusokat kapott.⁵⁴²

⁵⁴¹ „*Ha Kocsis Mihálynak nem kell, nekem kell!*” – mondta a meglepett diáknak Bruhács János visszaemlékezése szerint (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁵⁴² Világhy Miklóstra a szocialista polgári jog egyik óriásaként szoktak emlékezni, ugyanakkor egyik tanítványa, Vékás Lajos akadémikus azt is kiemelte, hogy „*[m]ár... a fiatalkori írás[ai] mutatják a szerző átlagon felüli jogdogmatikai felkészültségét és a külföldi magánjogokban való jártasságát, és már ezekben is megcsodálhatjuk későbbi nagy erényeit: a világos gondolatvezetést, a logikus szerkesztést és a szabatos fogalmazást*” (Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből (Bp., HVG-ORAC, 2019. 117.)). Vagyis Világhy professzort inkább a 20. századi magyar magánjogtudomány klasszikusai közé kellene sorolni, azt sem elhallgatva, hogy az 1956-os forradalomban az ELTE rektoraként gyorsan felismerte az események történelmi jelentőségét. Kiállásáért később karrierje megbicsaklásával fizetett, amelyet kiemelkedő képességei csak részben tudtak ellensúlyozni. Világhy 1956-os szerepére l. bővebben: Argejő Éva: Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (Múltunk 2010/2. 122–149.).

1956 MINT GENERÁCIÓS ÉLMÉNY

Ami Mádl „politikai eszmélése” szempontjából döntő élmény lehetett, az az 1956-os forradalom volt. Mádl mindössze egyszer beszélt erről az időszakról, közvetlenül a halála előtt. Hallgatását azzal indokolta, hogy nem akart utólag hőssé válni,⁵⁴³ de ebben vélhetően szerepet kapott az ösztönös elfojtás is. A későbbi barát, Granasztói György találó szavaival élve „...rengeteg ember átment valamilyen hasonló traumán ’56-ban, és részben ez is szerepet játszott abban, hogy elképesztő volt az a csönd, ami akkor... ezt az egészet követte. [...] Számtalan pályán mentek... az eljárások, a bosszúállás. Akkor tulajdonképpen hosszú-hosszú időn keresztül erről az ember sehol sem beszélt senkivel, mert veszélyes volt, rémítő volt, és az ember ezt elnyomta. Lefojtotta. Olyannyira, hogy még otthon se nagyon beszéltünk ezekről a dolgokról. Tehát ’56 mind a mai napig szerintem kibeszéletlen része annak, ami nálunk történt.”⁵⁴⁴

Azt, hogy a téma Mádl Ferencet akkor és később is foglalkoztatta, egyértelműen tudjuk. Előbbit jelzik nagy egyéni megrendültségről tanúskodó ’56-os feljegyzései, utóbbit pedig a halála előtt készített személyes visszaemlékezéseiben, a Mozaikokban fennmaradt történetei, amelyekben röviden szó esik a forradalom alatt szerzett személyes tapasztalatairól (ekkoriban a pesti belvárosban lakott!), illetve a megtorlás kegyetlenségéről, amelyet közvetve, általa ismert vagy hozzá közel álló személyek⁵⁴⁵ tragédiáján keresztül élt meg.

1956 tehát nemcsak generációs, hanem egyéni alapélmény is volt a számára, méghozzá olyan erős, hogy egy ideig foglalkoztatta a politikában való részvétel gondolata is. Nyilvánvalóan a korábbi, kiscsoportos gondolatok továbbviteléről vagy felvállalásáról lehetett volna szó, feltéve, ha a többpártrendszer megvalósult volna.

⁵⁴³ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 157.)).

⁵⁴⁴ Életútinterjú Granasztói György történésszel (In: Stamler Ábel – Granasztói Olga – Kodolányi Gyula (szerk.): Szabados szabadság (Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2018. 43.)).

⁵⁴⁵ L.: a mártírrá lett Brusznai Árpád és Mansfeld Péter, valamint a személyében meghurcolt Nizsalovszky Endre vagy Degré Alajos.

Ám – szerencsére – mentora, Nizsalovszky professzor közbelépett, és az ő hatására Mádl végül úgy döntött, hogy inkább a tudomány biztonságosabbnak tűnő berkeibe húzódik vissza. Arra nézve nincs adat, hogy el akart-e menni ekkor, de a körülményekből arra lehet következtetni, hogy ez a lehetőség komolyan nem foglalkoztatta. Az öccse távozását a családdal együtt helytelenítette, s annak ellenére is maradt, hogy Nyugaton több országban is éltek olyan rokonai, akiknek támogatásában bízhatott volna. Arra nézve viszont a források nem adnak támpontot, hogy elhatározását milyen tényezők alakították. Kézenfekvőnek tűnik arra gondolni, hogy korábbi, a háború utáni menekültlét során szerzett élményei befolyásolták, vagy éppen a családtagok visszatérésről hozott döntése, amellyel a (szülő)földhöz és a rokonsághoz való tartozásukat erősítették meg.

A TUDÓS

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETBEN: SZABÓ IMRE ÉS NIZSALOVSZKY ENDRE HATÁSA

A fentiekben láthattuk, hogy a későbbi professzor világnézetét legerősebben gyermek- és fiatalkori élményei befolyásolták. Az 1956-os forradalom tüzeiben – mint a nemzedéke más tagjai is – a fiatalember tulajdonképpen egy csapásra felnőtté vált. Voltaképpen ez a másfél hét adta az utolsó, egyúttal legnagyobb impulzust saját világképének és identitásának kialakításához.⁵⁴⁶

Az egyéni döntés a maradás és a saját világba történő visszahúzó-dás lehetett. Ehhez meg kellett találnia azokat a területeket, amelyek ennek megvalósításához kapaszkodókat jelentettek. Mádl számára kapóra jött, hogy 1958-ban, amikor már az Akadémia hivatalnokaként az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében is elkezdett

⁵⁴⁶ L.: „Mentem... a tömeggel együtt [a Rádióhoz – D. E.]. És ami ott történt, az a gondolkodásom alakulásában, a politikai eredőm szempontjából is fontos volt.” „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

dolgozni, az igazgató, Szabó Imre akadémikus – főleg Mádl magabiztos nyelvtudása miatt – egy korábban elhanyagolt és marginális jogterület, a nemzetközi magánjog kutatására állította rá. Ebből már következett a másik kutatási terület is, a nyugat-európai gazdasági integráció – a mai Európai Unió jogelődje – jogának vizsgálata. Ezt a korban összehasonlító jogi módszerrel, a keleti integráció, a KGST szerkezetére figyelemmel kellett elvégeznie. Ez a két, kevésbé ismert és kutatott terület jelölte ki a fiatalember számára a „belső emigráció”, a szellemi zárka kereteit, amelyen belül szabad lehetett.⁵⁴⁷ Mindkét területet tulajdonképpen politikamentesnek lehetett tekinteni, amely mechanikus szabályok („kapcsolóelvek”⁵⁴⁸) alkalmazását és feltárását igényelte.

Mádl megkapta, amire szüksége volt, és nagy lelkesedéssel látott munkához. Az már egyéni tehetségén és a munkabírásán múlt, hogy számára ez a „menedék” rövidesen azon biztos, fix ponttá vált, amelyre építve – miként egykor Arkhimédész – „*kimozdíthatta sarkából a világot*”. Tulajdonképpen az egész tudományos életműve erre a két jogterületre épült rá, és ennek egy jól elkülöníthető része volt az, amely Európa-jog név alatt előbb tantárgyként önállósodott, majd – a történeti változások nyomán politikai tartalommal telítődve – közéleti üzenetté is vált.

⁵⁴⁷ L. erről részletesen: „*így indult a kapcsolat... a '60-as éveknek a derekán... Nagyon érdekes volt, hogy mindjárt az első beszélgetésnél találtunk egy közös pontot az életünkben, ti., hogy ő is és én is egy kicsit védekezésből is választottuk a nemzetközi magánjogot kutatási területként. Emögött az állt, hogy azokban az években kockázatos volt olyan tárgyat választani, amelynek közvetlenebb volt a politikai kötődése, mint például jogszociológia, munkajog, alkotmányjog. Ezeken a területeken, hacsak nem lavírozott nagyon ügyesen az ember, nehéz volt elkerülni a választást egy rezsimhű és nem valódi jogász, illetve egy kirúgott diszszidens státusa között. Volt, akinek mégis sikerült, de ez nem volt gyakori. Ezzel szemben a nemzetközi magánjog az egy távoli, »ezoterikus« tantárgy volt, ahol az ember tisztességes posztot maradhatott és nyugodtan írhatott. [...] Abban, hogy a nemzetközi magánjogot választottuk jogi szaktémaként – így mondtuk el ezt egymásnak –, ebben egy kicsit az is benne volt, hogy menedéket kerestünk a politika elől, de aztán később a Feri is és én is őszintén megszerettük a nemzetközi magánjogot. Tehát a menedék-jelleg helyett inkább a téma felfedezésre váró »csodáira« koncentráltunk.*” (Váraday Tibor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁵⁴⁸ L. bővebben: Burián László – Kecskés László – Vörös Imre: Magyar nemzetközi kollíziós magánjog (Bp., Logod Bt., 2003. 95-147.).

Egyáltalán nem biztos azonban, hogy ez a transzformáció külső ráhatás nélkül is végbemehetett volna. Az, aki pedig a fiatalemberre e tekintetben a legnagyobb hatást gyakorolta, legfontosabb mentora, az ekkor már szilenciumát töltő Nizsalovszky Endre volt. Ő volt az, aki Mádl figyelmét a jogi összefüggések mellett az eszme, az „egyesült Európa” metajurisztikus tartalmára is felhívta. Ő volt, aki az európai integráció folyamatát – ívet húzva az antikvitástól egészen a modern korig – történeti kontextusba helyezte.⁵⁴⁹ Mádl az ő hatására mélyül el – pécsi évei után ismételten⁵⁵⁰ – az ’50-es évek végén a klasszikus filozófiában és az antik államelméletekben. Mindaz, amiről Benedekkel és a kiscsoporttal egykor vitáztak és beszélgettek, a Nizsalovszkyval folytatott esti társalgások során állt össze benne egységes rendszerré.⁵⁵¹

Erre épültek rá az 1950-es évek második felétől gyakorivá váló külföldi utazásain szerzett saját élményei, amelyek közül – kétségkívül – a strasbourgi látogatások tapasztalatai hagyták a legmélyebb nyomot. Nemcsak arra döbbsent itt rá, hogy ez az integrációs

⁵⁴⁹ Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország (Jogtudományi Közlöny 1988/8. 449.).

⁵⁵⁰ „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

⁵⁵¹ Nizsalovszky döntő hatását már korábban is sejteni lehetett – Mádl maga is utalt erre, például 1988-as akadémiai székfoglalójában –, ám fontos kiemelni azt is, ami a professzor életútjában egészen a legutóbbi időkig megfelelő értékelés nélkül maradt. Nizsalovszky nemcsak a katedrán volt tevékeny, hanem – hívő katolikusként – szerepet vállalt a közéletben is. A II. világháborút követően egy darabig aktívan részt vett a magyar kereszténydemokrata mozgalomban, mint ezt az 1946-ban megjelent Kereszténység és demokrácia tanulmánykötethez írott előszava is tanúsítja (Actio Catholica: Kereszténység és demokrácia (Bp., SzIT, 1946. 3–9.)). Konkrét írásbeli nyoma ugyan nincsen, de Nizsalovszky szerepvállalásának ismeretében egyáltalán nem tűnik túlzásnak, hogy Mádl rajta keresztül jutott azokhoz az ismeretekhez, amelyek a nyugat-európai integráció szellemi háttére felismerésének és megértéséhez voltak szükségesek. Arról van szó, hogy a Nizsalovszkyval folytatott esti beszélgetéseknek köszönhetően az 1961–1964 között Strasbourgbán rendszeresen megforduló Mádl már pontosan tudta, hogy milyen könyveket és folyóiratokat keressen, kiknek a beszédeit hallgassa, egyáltalán: milyen összefüggésekre figyeljen. Másképpen fogalmazva: a közéleti témák iránt kezdettől fogva fogékony Mádl Nizsalovszky hatására a jogi konstrukció mögött pontosan meglátta és felmérte azt az eszmei hátteret, amelynek közép-európai változata iránt fiatalon ő és barátai lelkesedtek: ez pedig a kereszténydemokrácia volt.

struktúra újszerű, modern és életerős, hanem arra is, hogy ennek az alapjait kereszténydemokrata politikusok rakták le, akiknek gondolatai tulajdonképpen nagyrészt azonosak azokkal, amelyeket ő és barátai korábban keresztényszocializmusnak neveztek. Mádl, aki már pécsi diákként is érdeklődött az európai integráció iránt, ezt követően – voltaképpen az 1960-as évek második felétől – már tudta, hogy *„a mese rólunk szól”*. Innentől azonban ez a kutatás már nemcsak a tudós, hanem a magánember személyes ügye is volt, és a fő kérdés az lett, hogy ebből a felismerésből mikor, mennyit és kivel tud megosztani.

A PÁLYATÁRSÁK HATÁSA - A „MÁSKÉNT ÉRZŐK ÉS GONDOLKODÓK” KÖREI

Fentebb már említésre került, hogy a pécsi kiscsoport magjával – néhány emberrel – a kapcsolat élethosszig fennmaradt, azonban a konspiratív jellegű beszélgetések idővel közös – alkalmasszerű – családi találkozásokká szelídültek. Mádlt a mindennapokban jogász pályatársai, kutatók és egyetemi oktatók vették körül, így adta magát, hogy új baráti kapcsolatai is e közegekből kerülnek majd ki. A szorgalmas és szakmai keretekre összpontosító Mádl Ferenc közkedvelt személyiség volt mind a két munkahelyén: az Akadémián és a pesti jogi karon is. Hivatalt feladatai és kutatási témái miatt rendszeresen és sokat utazott, ráadásul szeretett ismerkedni. Szótlansága ellenére – vagy éppen emiatt – csoportképző személy volt, ő maga azonban nagyon keveseket engedett közel magához. Mégis, részben egymás átfedésében, egy-egy félig szakmai, félig baráti jellegű kör mind az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében, mind az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kialakult körülötte. A barátságok alapját általában a szakmai látásmód hasonlósága adta. Mádl a tényekben és az objektív alapokra épített tudományos igazságokban hitt, a pártos és az ideológiai sallangok messze álltak tőle. Ez a látásmód azonban már középtávon egy másik világ felismeréséhez vezette, ezért volt képes meglátni a magyar és a nyugat-európai jogi kultúra összefüggéseit, vagy felismerni – idejekorán – a nyugat-európai integráció jelentőségét. A hozzá közel

állók, „*a másként érző és gondolkodó generáci[ó]*”⁵⁵² tagjai tehát már viszonylag korán felismerték, hogy változásokra van szükség, és ezt saját eszközeikkel, elsősorban az írásaik révén és – a katedrára állva – az új jogászgenerációk képzésével kívánták elősegíteni. Itt már nem voltak titkos találkozók vagy konspiráció, de a szellemi nyitottság és az újra való fogékonyság mindvégig jellemző volt az egyes személyekre. Akiknek többsége – Mádlhoz hasonlóan – kutatóként indult, és azután az egyetemre ment tovább, ahol a körülményekhez képest a legnagyobb szabadságban alkothattak. Ars poeticájuk nem az aktív ellenállás volt, hanem egy józan belátáson alapuló, személyes *modus vivendi* megtalálása, amelynek keretei menet közben alakultak ki. Mádl és barátai a szocializmusban éltek és alkottak, részt vettek az itthoni szakmai projekteken – de tartózkodtak a (párt)állami szerepvállalástól és kitüntetésektől –, ugyanakkor készültek a jövőre. „*Minden hozzám hasonló értelmiségi politikai értelemben belső emigrációban élt akkoriban. Tette a dolgát, várt*” – utalt vissza első elnöki interjújában erre az időszakra Mádl Ferenc köztársasági elnök.⁵⁵³

Mádl körül tehát nagyjából az 1960-as évek elejétől épült ki egy baráti kör, amelynek tagjai életkorban egymáshoz közel álltak, de amely nyitott volt a tanítványok és a később érkezők felé is. A baráti kör magja többnyire a Jogtudományi Intézetben létrejött kollegiális kapcsolatokra épült, de később, a pesti jogi karon is kialakulhattak szorosabb kapcsolatok. Ennek a csoportnak szervezeti értelemben nem volt vezetője, a közkedvelt Mádl inkább – szakmai érdemeire tekintettel – *primus inter pares*-ként, az egyik központi „kristályosodási pontként” határozható meg. Alapját nem egy kiforrott eszmerendszer, hanem inkább a hasonló fiatalkori és generációs élményekből adódó gondolatközösség (vagy inkább: gondolatközelség) adta meg, ugyanis az idetartozók hittek ’56 örökségében, s mindabban, ami ebből következett: egy új, Nyugat-Európába integrálódó Magyarországon. Óráikon és írásaikból – halványabb vagy

⁵⁵² Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur.*” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 71.)).

⁵⁵³ Rólunk is szól a mese (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

erősebb kontúrokkal – ez a vágy sugárzott szét, és ezt érezték meg a parányi lelki rezdülésekre is fogékony joghallgatók⁵⁵⁴ már az 1970-es évektől kezdve.

Mádl jogászokból álló baráti köre azután sem esett szét, hogy az álom – az 1989-es rendszerváltozással – valósággá vált, noha többen hosszabb-rövidebb időre a közéletbe igazoltak, mások viszont az egyetemi karriert választották. Az ekkorra már több generációból álló baráti csapat az 1990-es és 2000-es években is „összejártszott”, támogatták egymás egyetemi és közéleti munkáját, megvalósították a korábban tervezett kodifikációkat, kísérleteztek a felsőoktatás és azon belül a jogi felsőoktatás reformjával is.

Ez a jogász baráti kör tehát elsősorban szakmai véleményformálási fórumként volt jelentős, ám szerepe később – amikor Mádl a közélet mezejére lépett, és ott megismerkedett a bölcsészek Antall körül csoportosuló félig szakmai, félig baráti társaságával – csökkenni kezdett. Nem a tagokkal lazult meg a kapcsolat, hanem Mádl ideje oszlott meg egyre inkább a két baráti csoportosulás között, amelyek egyes résztvevői az idő múlásával egyébként több civil formáció⁵⁵⁵ létrejöttében és működtetésében is szerepet vállaltak. Bár a jogász és a történész baráti kör sok tekintetben eltérően látta a világot, de alapértékei nagyfokú átfedést mutattak egymással, így lassan megindult egy szélesebb alapokat érintő, előbb személyes jellegű, majd több ponton intézményesített közeledés, amely végül egy önálló szellemi háttér alapjait teremtette meg a konzervatív oldalon. Mádl ennek a szellemi háttérnek az egyik – a nyilvánosságban alig mutatkozó – kulcsszereplője, majd – 1994–1998 között, az ellenzéki időszakban – programadó vezetője lett. Mint ilyen, részben formálta és alakította, részben pedig artikulálta és megjelenítette mindazt, ami a jogász-történész szellemi

⁵⁵⁴ L.: Gróh Gáspár interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre), Vékás Lajos: Gondolatok a professzorról (Mádl Ferenc 80. Mádl Ferenc köszöntése (Bp., MPEE, 2011. 127–128.)) és Sereg András: Mádl Ferenc példája mutatta meg a politika vastörvényét: <https://index.hu/belfold/2021/05/29/madl-ferenc-kotelesseg-a-kozjot-szolgálni>, 2023. 10. 15.

⁵⁵⁵ Például: Batthyány Alapítvány, Professzorok Batthyány Köre, Magyar Polgári Együttműködés Egyesület.

körből tartalmi mondanivalóként vagy hívó szóként megjelent.⁵⁵⁶ Éppen ezért a legtöbb esetben Mádl vagy barátai szellemi hozzájárulása, önálló gondolatai nehezen különíthetők el egymástól. A gondolatok és ötletek nagy részét maga a közösség, az ebben való alkotó részvétel, az elmélyült, valódi műhelymunka képezte és eredményezte. Mádl ezekben – minden egyetemi és közéleti feladata mellett vagy éppen azok rovására – teljes odaadással vett részt – talán éppen úgy, mint egykor, fiatalon a kiscsoport szellemi munkájában.

KITEKINTÉS – A POLITIKUS

ANTALL JÓZSEF ÉS HATÁSA

Az Antall halála után adott interjúi egyikében Mádl úgy fogalmazott, hogy kettejük politikai hitvallása lényegében megegyezett, és ennek középpontjában *„a nemzeti liberális gondolkozás, a nemzeti-népi elkötelezettség, a keresztény-európai értékrend és az atlanti gondolat, a demokrácia, a jogállamiság, a szociális piacgazdaság, az ország szuverenitásának helyreállítása és az európai örökség egyértelmű vállalása”* álltak.⁵⁵⁷ Bár az egyes elemek között lehettek hangsúlybeli eltolódások, de a tartalom nagyrészt azonos volt, ahogyan a piarista iskolai háttér és a közéleti érdeklődés is. Ami látszólag különbözött, az a társadalmi helyzet és a családi indíttatás, de a mélyebb összefüggéseket megfigyelve itt is számos hasonlóságra lelhetünk.⁵⁵⁸ Ilyen például a Veszprém megyei kötődés vagy a német kultúra mély ismerete, valamint a közjogi látásmód fejlettsége

⁵⁵⁶ L. például: a Polgári Magyarország koncepcióját. Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 495–502.).

⁵⁵⁷ *„Benn vagyunk a fősodorban.”* Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 12.)).

⁵⁵⁸ L. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 430–436.).

– hiszen Antall „[n]em csak történész volt, [n]égy évig jogot is tanult”.⁵⁵⁹ Ami különbözött, az a politika iránti érdeklődés iránya és jellege, ami Antall családjában elsősorban a politika művészetének, vagyis a „nagy helyzetismere[t]nek, a komplex szemléletmód[d]nak és [a] finom taktikai érzé[k]nek”⁵⁶⁰ az elsajátítását, illetve fejlesztését jelentette, míg Mádl esetében – szintén családi hagyományként – viszont inkább a közösségi munkát, az önszerveződést takarta.

Antallt főleg e politikai (elő)képzettsége miatt tekintette Mádl afféle „közéleti mentorának”, ám magánemberként is tisztelte a miniszterelnököt, „kedves[ségéért] és barátságos[ságáért]”, valamint közismert „puritánság[áért]”.⁵⁶¹

Ha tehát Antall Mádlra gyakorolt hatásának lényegét kereszük, legközelebb talán akkor járunk a valósághoz, ha egy kétirányú ráhatásra gondolunk. Antall egyrészt megerősítette Mádlt abban, hogy otthonról hozott – idealista – értékrendjének⁵⁶² van helye a politikában is, sőt, éppen ezek azok az értékek, amelyekkel „benn vagyunk a fősodorban”,⁵⁶³ másrészt viszont követendő példaként állt előtte a technikai manőverek tekintetében, amelyek számára

⁵⁵⁹ „Benn vagyunk a fősodorban.” Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 12.)). Antall közjogi érdeklődését megemlítette Boross Péter is (<https://index.hu/belfold/2022/04/08/nem-tudott-mit-kezdeni-hozongesekkel---antall-jozsefre-emlekezik-boross-peter>, 2023. 10. 15.).

⁵⁶⁰ „Benn vagyunk a fősodorban.” Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 13.)). Antall és a politika kapcsolatára l. még: a vele készült interjúkat tartalmazó kötetet (Osskó Judit: Antall József. Kései memoár (Bp., Corvina, 2013.), valamint: Jeszenszky Géza – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd (szerk.): A politikus Antall József – az európai úton (Bp., Mundus, 2006.)).

⁵⁶¹ „Benn vagyunk a fősodorban.” Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 9. és 11.)). Vö.: Antall „[m]indig azt mondta: mi szolgálatot teljesítünk, aki ragyogóan akar élni, annak legjobb lesz, ha veszi a kalapját és elmegy”. „Benn vagyunk a fősodorban” (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 11–12.)). Megrendítő példa volt továbbá Mádl számára Antall személyes helytállása és rendíthetetlen kötelességtudata, amellyel miniszterelnöki feladatait – egyre súlyosbodó betegsége ellenére is – kifogástalanul ellátta (Király Miklós szíves közlése).

⁵⁶² Hogy ez az idealista értékrend Mádl esetében mennyiben esett egybe a keresztény értékrenddel, arra nézve l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 419–421.).

⁵⁶³ Arany János *Magányban* c. verse (1861).

idegen és ismeretlen területnek számítottak, és mindvégig azok is maradtak.

ANTALL JÓZSEF ÉS BARÁTI KÖRÉNEK HATÁSA

Antall körül tulajdonképpen már fiatalkora óta alakult egy szakmai-baráti közösség, amelyet az 1956-os forradalom és annak bukása erősen átrendezett. Ennek két központi figurája két gimnáziumi barátja, Tar Pál és O'sváth György volt, akik ezt követően emigráltak, és csak évtizedekkel később, Antall hívására tértek haza, hogy külföldön – sikeres és magasra ívelő szakmai karrierjük során – megszerzett tudásukat Magyarország szolgálatába állítsák.

Maga Antall viszont itthon maradt,⁵⁶⁴ „lemerült”, és civil életet élt. Mádl Ferenc szép megfogalmazásában: „...a platóni utat járta. Nem lépett politikai pályára. Gimnáziumi tanár lett, majd tudománytörténésként... dolgozott”.⁵⁶⁵ A változások szelét megérezve azonban az 1980-as évek végén aktivizálódott.⁵⁶⁶ „[S]zámára már a békés forradalom 1990-es kiteljesedése előtt eljött a felelősség – a szabadságért, demokráciáért, jogállamiságért, a szabad európai népek családjába tartozásért való cselekvés – órája. Néhány sűrű év során ennek jegyében írt, szervezett, beszélt itthon, Európában és Amerikában politikai fórumok sokaságán. Koncepciókat, cselekvési programokat tervezett és vezetett.”⁵⁶⁷ Ennek során, már a politikába lépve kezdtek kialakulni

⁵⁶⁴ „Nem akartam disszidálni, pedig megtehettem volna, hiszen erősen éltek még apám nemzetközi kapcsolatai... Úgy éreztem, hogy ha én felvonultam tanítványaimmal 23-án, velük voltam, és rengeteg emberrel beszéltem, akkor nincs erkölcsi alapom emigrálni.” (Osskó Judit: „Nem lehet feladni.” Interjú Antall Józseffel – részletek. In: Rózsa Marianna – Jász László (szerk.): Az ismeretlen Antall József (Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1996. 13.)).

⁵⁶⁵ Mádl Ferenc: Antall József. Egy politikus és államférfi ars poeticája (Magyar Szemle 2009/3–4. 10.).

⁵⁶⁶ Szabad György szavait idézve: „A második lakitelki találkozón 1988 szeptemberében már ő is személyesen részt vett. [...] 1988 végén és 1989 elején már rendszeres résztvevő volt az MDF vezető csoportjának találkozásain.” (Szabad György: Hallgatóból pályatárs. In: Rózsa Marianna – Jász László (szerk.): Az ismeretlen Antall József (Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1996. 94.)).

⁵⁶⁷ Mádl Ferenc: Antall József. Egy politikus és államférfi ars poeticája (Magyar Szemle 2009/3–4. 10.).

új baráti kapcsolatai, például Kodolányi Gyulával, illetve annak barátjával, Granasztói Györggyel.

Mádl professzorra, aki ekkor már – mint azt az 1985-ös első nemzetközi polgári jogi konferencia⁵⁶⁸ sikere is mutatta⁵⁶⁹ – az Európa-jog vitathatatlan szaktekintélyének számított mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos életben, O'sváth György hívta fel Antall József figyelmét, már az 1990-es kormányalakításhoz kapcsolódóan. Mádl tehát egy részben a régi alapokra épülő, részben viszont újonnan formálódó baráti kör tagja lett. Az idetartozókat – a családi háttér és a fiatalkori élményanyag hasonlóságán túlmenően – az Antall személyéhez, majd politikai örökségéhez való lojalitás fűzte össze. Talán nem is baráti körről, hanem szellemi alkotótársak közösségéről kellene itt beszélni, amely politikai irányzatként „antallista vonal”-ként lenne jellemezhető. Céljuk tulajdonképpen a korábbi – az antifasiszta, az 1945–1947-es, valamint az 1956-os – politikai hagyományok és kezdeményezések megvalósítása volt, erre tették fel életük hátralévő részét.⁵⁷⁰ E körben, amelyben Antall tudásánál és személyes képességeinél fogva egyértelműen vezető pozíciót foglalt el, de a kapcsolatok alapját a gondolatok és az élmények nagyfokú hasonlósága adta. Mádl élete utolsó szakaszában – és ez tulajdonképpen teljes közéleti pályafutását jelenti – ebbe a körbe tartozott. Akkor is tagja maradt, amikor – 1994–1995-ben, 1998–1999-ben, majd 2005 után – visszatért az egyetemre, és akkor is, amikor politikai pályafutása csúcsaként köztársasági elnökként tevékenykedett. Személyes ambíciója egyetlen volt csupán – és ez jól

⁵⁶⁸ A számos, a vasfüggöny keleti és nyugati oldaláról érkezett előadó részvétele mellett 1985 augusztusában megrendezett konferencia témáira I.: Mádl, Ferenc (szerk.): *The legal structure of the enterprise I-II.* (Bp., ELTE, 1985.).

⁵⁶⁹ Vékás Lajos akadémikus hozzászólása a Mádl-életrajzról szóló pódiumbeszélgetésen, a 2023. évi III. Jogász Könyvszalon rendezvényen.

⁵⁷⁰ Ez tehát elsősorban egy nemzedéki kör volt, amelybe – hiába próbálkoztak vele – a fiatalabbak beillesztése nem volt sikeres. Elvek, eszmék, gondolatok átadására természetesen sor került, pontosan erről szólt a polgári hátország intézményrendszerének megteremtése az 1990-es évek második felében, de ezeket az ismereteket a következő generációk – magától értetődően – saját élményanyaguknak megfelelően szintetizálták és alkalmazták (vagyis az antalli örökség megvalósítása hosszabb távon már átértelmezésekkel és hangsúlyeltolódásokkal történt és történik).

jellemzi a közösség céljait és működését –: az antalli örökség továbbvitele. Ennek megvalósításához Antall maga jelölte ki az eszközt: „*egy megújított – új? – pártot, közéleti erőteret kell majd kiépíteni*”,⁵⁷¹ vagyis létre kell hozni és meg kell szilárdítani az intézményrendszert a konzervatív oldalon. Annak ellenére is építkezni kell, hogy ez az oldal „*majdhogynem megsemmisítő vereséget szenvedett*”,⁵⁷² és ennek a reorganizációnak a lépéseit Mádl és barátai, az antallisták közösen dolgozták ki. E folyamatban általában nem lehetséges az egyes gondolatok és lépések szerzőit elkülöníteni. Ami bizonyosan Mádl sajátja volt, az a letisztult jogi szemléletmód, amely a történész Antall koncepciójának és terveinek világos formát, illetve normatív tartalmat adott: ez köszön vissza a különböző jogi dokumentumokban és cselekvési tervekben. Antall halála után Mádl (szellemi értelemben) hamarosan meghatározó pozícióba került a konzervatív oldalon – ezt jelezte az MPEE elnökévé választása is –, ami elsősorban integratív személyiségének és tudományos tekintélyének volt köszönhető. Az antallisták gondolatai ennek köszönhetően ebben az időszakban – az 1990-es évek második felében – az ő tolmácsolásában jelentek meg a nyilvánosság előtt. Vezetőként ő a szervezeti és személyzeti reformra koncentrált, az előbbi téren említhetőek az ekkoriban kikristályosodó civil szervezeti struktúrák, az utóbbiban a fiatalokkal – Orbán Viktorral és barátaival – kiépített, egyre szorosabbá váló kapcsolat.

MAGYARSÁG ÉS EURÓPA: A FIATALKORI TÉMÁK TOVÁBBGONDOLÁSA ÉS SZINTÉZISE

Végül pedig röviden szólni kell a köztársasági elnöki évek (2000–2005), valamint a volt elnöki időszak (2005–2011) egyik kiemelt témájáról, ez pedig Magyarország és Európa kapcsolata és magának az Európai Uniónak a szerkezeti reformja, amihez már a csatlakozásunk előtt is módjában állt hozzászólni.

⁵⁷¹ „*Benn vagyunk a fősodorban.*” Emlékezés Antall Józsefről (In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 10.)).

⁵⁷² Gróh Gáspár interjú 2021 (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László)).

Ez volt az a terület, amely – mint azt egy másik tanulmányban részletesen láthattuk⁵⁷³ – keretbe foglalta az egész életpályát, és amely a strukturális kérdésektől – tehát a tisztán jogi témáktól – a szellemtörténet és a politikatudomány területére ívelt. Tulajdonképpen ekkor, főleg a volt elnöki időszakban megfogalmazott felvetéseiben érett meg benne, ami a keresztényszocializmus és kereszténydemokrácia témakörében fiatalon foglalkoztatta. A kereszténység mint az új Európa egyik legfontosabb szellemi irányzata, nemcsak jogi fogalom, hanem személyes tartalommal bíró hívó szó, amelynek jelentését a Benedek és Nizsalovszky professzorokkal folytatott beszélgetései, illetve a nyugat-európai integráció politikai központjaiban (Strasbourg, Brüsszel, Luxembourg) tett fiatalkori látogatásai során szerzett személyes élményei befolyásolták. Ekkor, élete alkonyán állt össze benne, a jogtudósban a kép teljessége: az Európai Unió esetében nem csupán jogi műről⁵⁷⁴ és nem csupán kulturális közösségről van szó,⁵⁷⁵ hanem a gondolkodásmód és az identitás azonosságáról.⁵⁷⁶ Mindez ugyanis a keresztény hagyományokban és erkölcsi előírásokban gyökerezik, és ma már – a vallásosságtól függetlenül – a legapróbb részletekig áthatja a hétköznapi életet.

ÖSSZEGZÉS

A közszereplő Mádl Ferenc közéleti, politikai tájékozódásának kereteit és kezdeteit követtük nyomon az eddigiekben. Ennek során egyértelművé vált, hogy a fiatalember az őt orientáló eszmerendszer sarokpontjait otthon, családi körben kapta meg, illetve a piarista

⁵⁷³ L.: Utópia szigetétől az Európai Unióig c. tanulmányt jelen kötetben.

⁵⁷⁴ L.: Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga c. 1974-ben megjelent monográfiáját.

⁵⁷⁵ L.: Mádl Ferenc 1993-as akadémiai székfoglaló beszédét (A kultúra jövője az európai integrációban (Magyar Szemle 1995/5. 479–500.)).

⁵⁷⁶ Vö.: Mádl Ferenc: Egy keresztény Európa égi mását és valóságképét keresve (Magyar Szemle 2006/1–2. 8–23.) és Mádl Ferenc: Az európai álom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott (Magyar Szemle 2009/7–8. 6–32.).

gimnáziumból hozta magával. Ezek egy modern, a közéletben is megjeleníteni kívánó, aktív katolicizmus formájában öltöttek benne testet. Másképpen szólva, Mádl Ferenc, a családja és barátai számára a vallás nem csupán hitelvek rendszerét jelentette, hanem a közösségi élet és a közösségért végzett munka keretét. Úgy gondolták, hogy mind a helyi közösséget, mind a társadalmat alulról, az önszerveződésre építve kell megszervezni és a kereszténység erkölcsi normái és elvei szerint kell működtetni. Ez volt az az alap, amelyre a kiscsoport – részben a XIII. Leó pápa bulláira⁵⁷⁷ épülő egyházi irodalom, részben hazai és külföldi vallási és egyházi munkák tanulmányozása révén – építkezett. Ők azonban már nemcsak szervezni akartak, hanem változtatni is, és titokban már az adott rendszer – amelynek összeomlását várták – utáni időszakra készültek. Azt, hogy a Rákosi-rendszer nem tartható fenn, jól megéreztek, azonban azt, ami azután – „*hogy meghasadt az égbolt*”⁵⁷⁸ – következett, ők sem láthatták előre. 1956 Mádl Ferenc és egész generációja gondolkodásán mély nyomot hagyott, őt magát is egész életében foglalkoztatta a forradalom hatása és öröksége – még akkor is, ha erről nyilvánosan mindössze egyszer, közvetlenül a halála előtt beszélt.

A forradalom után gyorsan egyértelművé vált, hogy arra a közéleti fellépésre, amelyre ő és barátai készültek, Magyarországon – a szovjet fegyverek árnyékában – hosszú ideig, talán több emberöltőn át nem lesz lehetőség. Ha tehát valaki itt marad, maximumként a saját szellemi autonómiájának megteremtését tűzheti ki célként maga elé, feltéve, ha ehhez képzettségének megfelelő helyet és munkát talál. Mádl szerencséje abban rejlett, hogy 1958-ban – az Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében – a nemzetközi magánjog képében megglelte azt a napi politikától távoli, szinte ismeretlen, „egzotikus” jogterületet, amelyre hivatkozással szabadon lehetett külföldre utazni, valamint idegen nyelven olvasni is. A nemzetközi magánjogi

⁵⁷⁷ Vö.: „[X]III. Leó pápa... hosszú uralkodása egész ideje alatt (1878–1903) szüntelenül a modern koráramlatok és a katolikus felfogás összehangolásán munkált. Mély bölcsességről és páratlan széles látóköréről tanúskodó körleveleiben egymás után vetette fel az állami, társadalmi, gazdasági és kulturális élet alapvető kérdéseit, és adta meg rájuk a megnyugtató keresztény feleletet.” (Balanyi György: XII. Pius pápa és akik előtte jártak (Vigilia 1958/12. 705.)).

⁵⁷⁸ Márai Sándor *Mennyből az angyal* c. verse

kutatások hozták magukkal a nyugat-európai integráció témakörét, amit szintén hivatalosan, munkahelyi feladatként kapott, de amelyben végre megtalálta a személyiségéhez és gondolatvilágához leginkább illeszkedő jogterületet. Vajon miért? Egyrészt azért, mert ezzel szakmai szinten korábban legfeljebb érintőlegesen foglalkoztak, az éppen akkor zajló folyamatokról pedig csak idegen nyelven lehetett olvasni, és nem ritkán szükség volt helyszíni tájékozódásra is. Az Európai Gazdasági Közösség legfontosabb jellegzetességére – arra, hogy az integráció a kereszténydemokrácia gondolatvilágából nőtt ki és a kereszténység erkölcsi elveire épült – azonban atyai barátja, Nizsalovszky professzor hívta fel a fiatal tudós figyelmét.

Mádl viszonylag gyorsan, már az 1960-as évek első felében megértette, hogy mindaz, amiről barátaival a pécsi kiscsoportban beszélgettek, és amit akkoriban keresztényszocializmusnak neveztek, valójában nagymértékben azonos azzal a gondolatrendszerrel, amelyben az „egyesült Európa” eszméje megfogant. Mádl tehát a nyugat-európai integrációban a jogi keretrendszer mögött megsejtette a kulturális és eszmei közösséget is. Az egyetemi oktatóként tartott előadásai éppen azért bírtak maradandó hatással, mert túl a normatív előírásokon, ezt a Nyugat-Európával meglévő régi gondolat-kulturális közösséget, szellemi azonosságot járták körül. Természetesen virágnyelven, jól becsomagolva, de diákjai szinte azonnal megértették, hogy ez *„a történet rólunk szól”*.⁵⁷⁹

Mindezek ismeretében nem túlzás azt mondani, hogy a nyugat-európai integráció tanulmányozásának Mádl részéről szinte mindvégig volt egy, a jogi-szakmai részen túli, személyes terepuma is. Számára ez az eszmerendszer már gyermekként ismerős volt, és fejlődésében, elmélyülésében saját fiatalkori elképzeléseinek megvalósulását látta. Bár a közéletbe az EGK-jog szakértőjeként került, ez önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy rövid idő alatt és politikai tisztségétől függetlenül az európai integráció legfontosabb arcává váljon. Ő teljes egészében azonosult ezzel a folyamattal – egyrészt az

⁵⁷⁹ Az MTA doktori értekezés mottójául választott idézet háttérére l.: Rólunk is szól a mese (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.) és Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 371–372.).

EU reformjával, másrészt a közép-európai térség csatlakozásával –, és ez a külső szemlélők, a választópolgárok és a nyugati politikusok számára is egyértelműnek és hitelesnek tűnt, hiszen különböző szakmai fórumokon már évtizedek óta erről beszélt. Politikusként azonban – különösen 2000 és 2011 között, előbb köztársasági elnökként, majd volt elnökként – módja nyílt a struktúrával kapcsolatos változások közvetlen befolyásolására is. Ebben az időszakban – már a politikai életben szerzett barátaival, az antallistákkal való együttműködés során – jelent meg és bontakozott ki a maga teljességében az a gondolatrendszer, amelynek elemeit már fiatalon, a pécsi kiscsoportban is „ízlelgette”.

Mindezekre tekintettel egyáltalán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy bár Mádl Ferenc életében a tudomány művelése tudatos választás eredménye volt, a közélet iránti, fiatal korától meglévő érdeklődése mindvégig megmaradt. Ez a tudományos munkához hasonlóan szilárd elvekre épült, amelyet elsősorban a 20. század eleji katolikus megújulásnak az évtizedek során a nép soraiba leérő gondolatai biztosítottak. Ez a keresztényszocialista gondolatiság később, Mádl nyugati ösztöndíjainak és utazásainak köszönhetően megtalálta a nyugat-európai szellemi kapcsolódási pontokat is. Bár itthon maradt, és „szellemi emigrációban élt”, ezután már nem volt egyedül, ugyanis tudományos érdeklődésének fő területe, a nyugat-európai integráció egyszerre volt számára egy értelmezésre és bemutatásra váró jogi konstrukció, valamint a kereszténydemokrácia legszebb hagyományaiból sarjadó politikai entitás. Mádl tehát az Európa-jog területén kalandozva nemcsak tudományos kíváncsiságát elégíthette ki, hanem egy olyan témával is foglalkozhatott hivatásszerűen, amelynek politikai háttere már fiatalkorától kezdve érdekelt, sőt, közéleti aktivitásra is sarkallta. Így válik érthetővé, hogy miért várta *„lábhoz tett fegyverrel”*,⁵⁸⁰ hogy megszólítsák, hiszen a rendszerváltozásban való részvétel számára nem csupán jogi szakértői munkát jelentett, hanem személyes hitvallást mindazon eszmék mellett, amelyeket otthon már látott, és amelyekhez mindvégig, a tudományt szolgálva

⁵⁸⁰ Martonyi János interjú (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László)).

is hű maradt. A politika mezejére lépve – láthattuk – viszonylag gyorsan felfedezte, hogy Antall közjogi gondolatai és közéleti tervei szinte teljes egészében egybevágnak saját álláspontjával. Az antalli hagyatékkal éppen ezért ő nem csupán lojalitásból, hanem személyes meggyőződése miatt azonosult. Erre utal, hogy azt sohasem statikusan, „csomagként” vitte magával politikai karrierje hátralévő egy évtizedében, hanem egyes elemeit dinamikusan fejlesztette, csiszolta, elemezte. Központi szerepet – saját tudományos munkássága miatt is – ebben az európai integráció kapott. Itt bontotta ki egyértelműen – és a maguk teljességében csak viszonylag későn, volt elnöki időszakában – közéleti vízióját. Bár főleg az európai integrációról beszélt, a keresztény kultúrkörrel, a kereszténység európai hétköznapiakat átható elveiről szóló meglátásai tágabb kontextusban is értelmezhetőek, egyértelművé téve az öt évtizedeken keresztül foglalkoztató politikai eszmerendszer kereteit, céljait és irányait.

MÁDL FERENC ÉS A JOCISTÁK

Mádl Ferencnek (1931–2011), a Magyar Köztársaság második elnökének (2000–2005) ifjúságáról mindaddig keveset, mindössze annyit tudtunk, amennyit erről az időszakról a vele készült interjúiban ő maga elárult.⁵⁸¹ Most azonban, az életrajzának megírásához kapcsolódóan a hagyatékából előkerült magánlevelezése és fiatalkori írásai alapján egy teljesen új kép körvonalai rajzolhatóak meg, amelynek középpontjában a keresztény erkölcs követése, illetve az Evangélium szegények és elesettek körében való hirdetése állt.

Mádl még gimnazistaként került kapcsolatba a Bulányi-féle mozgalommal, és később egyetemistaként maga is több csoport szervezésében és működtetésében vett részt. A szervezőmunka megkönnyítése érdekében 1954–1955 táján egy regényt is írt, amelyet folytatásokban a Vigiliában szeretett volna közölni. Ekkoriban azon is gondolkodott, hogy a lap munkatársai közé áll; ám e terveket az 1956–1957-es esztendő eseményei később felülírták. Az alábbiakban Mádl kiscsoportos tevékenységéről – amelyet ő következetesen „*joc-munkának*” nevezett – és az ezzel kapcsolatos legfontosabb írásáról, a kisregényéről lesz szó.

A KEZDETEK

Mádl Ferenc az elemi iskola elvégzését követően az ország egyik legjobb középiskolájában, a patinás veszprémi piarista gimnáziumban tanult tovább. Hiába lakott az iskola közelében,⁵⁸² bekerülni ide egyáltalán nem volt egyszerű. A Séd-menti falvak szegény sorsú

⁵⁸¹ L. az ebből a szempontból a két legfontosabb interjút: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.) és „*Útjelzők*.” Mádl Ferenc a családi meséről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29. 5.).

⁵⁸² Mádl Ferenc 1942–1951 között járt a veszprémi piarista (később: állami) gimnáziumba (a család 1945–1946 között Ausztriában élt). 1942–1944 között Szentkirályszabadjáról, 1946–1951 között Bándról járt be, illetve több alkalommal lakott kollégiumban is.

családjainak azonban több magas rangú pártfogója is akadt a piaristák között, Mádl Ferenc és bátyja is e támogatásnak köszönhetően kezdhetette meg itt a tanulmányait.⁵⁸³ Mádl esetében a piaristák otthonról hozott erős alapokra építhettek, az ifjú ugyanis nemcsak vallásos volt, de – az édesapjával és idősebb nagybátyjával folytatott beszélgetéseknek köszönhetően – példaként hozta magával a cselekvő, aktív katolicizmus szellemiségét. Rövid idő alatt kitűnő tanuló lett, és a közösség egyik „vezéregyénisége”, aki megdöbbenéssel és ellenszenvvel fogadta az iskola 1948-ban bekövetkezett államosítását és a tekintélyes pap tanárok elüldözését.⁵⁸⁴ Tisztában volt vele, hogy paraszti származásának és kiváló tanulmányi eredményeinek köszönhetően bizonyos fokú védettséget élvez, és ennek megfelelően cselekedett. Nyíltan nem konfrontálódott az új rendszerrel, viszont barátaival nekilátott megszervezni a saját közösségét, amely a valósággyakorlás mellett tanulási és művelődési színtérként is szerepet kapott. Nemcsak a szűk közösségen belül mozgott, hanem iskolán kívül is kapcsolatokat keresett.⁵⁸⁵ Így ismerkedett meg – valószínűleg 1947–1948 körül – Balatonfüzfő-Gyártelepen az odalátogató Ikvy Lászlóval (1911–1976), aki akkoriban – többek között – az Actio Catholica Országos Központjának titkára volt.⁵⁸⁶ A tőle kapott könyv,⁵⁸⁷ *Az emberhalászok*⁵⁸⁸ egyik kedvenc olvasmányává vált, amely döntő hatással bírt későbbi szervezőmunkájára, illetve olvasmányait és

⁵⁸³ Részletesen l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 64–65.). Itt is köszönöm Koltai Andrásnak a Veszprém megye piarista hagyományainak feltérképezéséhez nyújtott segítségét.

⁵⁸⁴ Gróh Gáspár, a volt köztársasági elnök utolsó személyi titkára azonban úgy emlékezett, hogy Mádl már ennél is korábban részt vett a katolikus ifjúsági mozgalomban („[Ő]t tulajdonképpen már 1945-46-ban kiszúrták valami katolikus ifjúsági tevékenység miatt, de lehet, hogy 1944-ben, tehát valamikor korábban.” Gróh Gáspár interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁵⁸⁵ Balatonfüzfő mellett például Jankovich-telepen (Balatonboglár) is járt (Mozaikok).

⁵⁸⁶ Életrajzát vázlatosan l.: www.nevpont.hu/palyakep/ikvy-laszlo-da97f (2022. 08. 15.), részletesen: Hollai Ferenc: Ki volt Ikvy László? (www.ppek.hu/konyvek/Hollai_Ferenc_Ki_volt_Ikvy_Laszlo_1.pdf, 2022. 08. 15.).

⁵⁸⁷ Mozaikok.

⁵⁸⁸ Maxence van der Meersch (1907–1951) 1936-ban írt regénye a jocista mozgalom működésének és küzdelmeinek állít emléket. Mádl Ferenc valószínűleg az 1940-ben megjelent első magyar fordítást kapta ajándékba.

ekkoriban kibontakozó szépirodalmi munkásságát is befolyásolta. Ikvaival való találkozását követően – még mindig gimnazistaként – Mádl részt vett egy másik, veszprémi rendezvényen is, ahol Jolsvai Hedvig nővér (1910–2003) tartott lelkigyakorlatot.⁵⁸⁹ Érdemes megemlíteni, hogy Ikvaival és Jolsvaival egyaránt a Bulányi és társai elleni koncepciók perben ítélték el 1952-ben.⁵⁹⁰

A PÉCSI KISCSOPORT

Mádl Ferenc nyilvánosan mindössze egyszer, közvetlenül a halála előtt nyilatkozott a pécsi kiscsoportról, amely egyetemi évei döntő, életre szóló élményét jelentette.⁵⁹¹ Látszólag fiktív helyszínen játszódó regényében azonban leírja, hogyan jutott el hozzájuk, az Államvédelmi Hatóság fennmaradt jelentéseiből pedig jól rekonstruálható a csoport működése és tagsága is.

Mádl 1951 őszén kezdte meg tanulmányait a pécsi jogi karon. *„[N]agy igényekkel, célokkal és várákozással mentem. Hisz ott előttem is ismert európai nagyságok tanítottak nemrég. Csak él még valami a szellemükből – gondoltam. De nem élt... Az egész egy marxista laktanyának tűnt, ahol a marxizmust is nagyon alacsony színvonalon oktatják. Amellett, amit a marxista íróktól már a középiskolában elolvastam, alig adtak valami újat”*⁵⁹² – írta számos önéletrajzi adalékot tartalmazó kisregényében. Mivel a Párt az egyetemi életre is rátelepedett, Mádl a hallgatók között keresett társaságot magának. Gyorsan eljutott a jogi karra járó fiatalok keresztény társaságához, amely viszont – érzése szerint – nem a valós problémákkal foglalkozott. *„Itt is mit*

⁵⁸⁹ L.: 1952. 10. 07-én, tanúmeghallgatás tárgyában kelt feljegyzést (a család tulajdonában).

⁵⁹⁰ A koncepciók perre részletesen l.: Pozsonyi István: Bulányi György és társai pere. Egy koncepciók ügy és per története (Havi Magyar Fórum 1997/11. 12–21.), Stefka István: A Bulányi-per titkai (Magyar Nemzet 2003. 02. 01. 33.).

⁵⁹¹ „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

⁵⁹² Mádl Ferenc: Akik köztünk vannak... 50. [Bp., 1954–1955, kézirat] (továbbiakban: Akik...).

találtam? Egyszerű, nem is a legjobban sikerült önképzőkört, amiből hiányzott a gyakorlati munka, a hódítani akarás szelleme, és amelyben – épp emiatt – alig volt élet. Leginkább teológiát, dogmatikus filozófiát adott a vallás alapvető tételeiről, amelyekben úgyis rendületlenül hittem.”⁵⁹³ Mádl azonban másra vágott. „Az emberek érdekeltek. A társadalmi, egyéni szociális és egyéb bajok okai és orvoslása. Minderről alig esett szó.”⁵⁹⁴ Így lépett tovább, és vette fel a kapcsolatot gimnáziumi barátjával, Borián Árpáddal, akinek révén a pécsi orvostanhallgatók keresztény köréhez csatlakozott. Ez volt a pécsi kiscsoport, amelynek belső magja rövidesen négy ember: Marx Gyula (1930), Borián Árpád (1931–2012), Pákozdi (Pölcz) Lajos (1931–2021) és Mádl Ferenc szoros barátságára épült.⁵⁹⁵ A kiscsoport célját Marx és Mádl – egymástól függetlenül – a keresztény szemléletű (ön)képzés biztosításában adta meg.⁵⁹⁶ A tagok – ahogy Marx Gyula részletesen leírta⁵⁹⁷ – olvastak, írtak és fordítottak, munkáikat pedig közösen is megvitatták. A pécsi évek egyik legfontosabb hozadéka tehát ez az önképzés volt, amely Mádl számára kinyitott egy kaput, amely a későbbiekben megkönnyítette tudományos pályafutásának megkezdését. Nem szabad elfeledni, hogy családjában a könyveket, az írott szót több generáción keresztül tisztelték. Mádl elsősorban édesapja hatására már gyerekként is sokat olvasott, és gimnazistaként írni kezdett. „Ha valami meghatározó volt bennem: az írás” – emlékezett vissza

⁵⁹³ Akik... 51.

⁵⁹⁴ Akik... 52.

⁵⁹⁵ Vö.: Marx Gyula visszaemlékezését: „Gyorsan tisztázódott, hogy azonos értékrenddel és nézőpontból szemléljük a világot. Összejártunk, sok érdekes kérdést tárgyaltunk végig, volt humor, hülyéskedés, de összetartás és egymás segítése egyaránt.” (Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om (In: Béres Katalin (szerk.): *„Sívó évek alján.”* Történetek az ötvenes évekből (Zalaegerszeg, ZMMI, 2006. 87.), továbbiakban: Marx 2006)).

⁵⁹⁶ Vö.: „[M]i volt a kiscsoport speciális értelme, célja? A megszüntetett, derékba tört keresztény világszemléletű elit-képzést szerettük volna – lehetőleg önképzéssel – fenntartani...” (Marx 2006. 88.), illetve: „Létrehoztunk egy kört a jogi egyetemén kívül, ez volt a mi »magándiákotthonunk«, a legjobb hallgatók tartoztak köztük, akik valamennyien jobboldali, polgári vagy paraszti származású fiúk voltak, és szemben álltak az adott rendszerrel. Ebben a körben éltünk szellemi és politikai életet – a leleplezésig.” („Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29. 5.)).

⁵⁹⁷ Marx 2006. 108–109.

élete alkonyán,⁵⁹⁸ de képességeit mindkét területen először Pécssett tudta kibontakoztatni. Mindent elolvasott, amihez a Pécsi Egyetemi Könyvtárban vagy kapcsolatain keresztül „pult alól”,⁵⁹⁹ másolatban hozzáférhetett. Ám nemcsak magát képezte, hanem mások képzésében is szerepet vállalt – a kiscsoportbeli tevékenységének ez volt a másik hangsúlyos területe.

A JOCISTÁK

„*Ne félj, ezentúl emberhalász leszel!*” – fordult Jézus Simon Péterhez.⁶⁰⁰ Ez a megkapó újszövetségi jelenet egyúttal Az emberhalászok című könyv mottója is.⁶⁰¹ Bár erről nyilvánosan sohasem beszélt, időskori visszaemlékezéseiben Mádl következetesen a „jocisták” kifejezéssel utalt a pécsi kiscsoportra,⁶⁰² amely valóban bírt egy másodlagos, missziós küldetéssel is, ugyanis – Benedek pápa szép megfogalmazásában – „*Krisztus példája nyomán az emberhalász küldetésében ki kell menteni az embereket az elidegenedés tengerének sós vizéből az élet földjére, Isten világosságára. Valóban: azért élünk, hogy megmutassuk Istent az embereknek.*”⁶⁰³ Mádl Ferencet és barátait tehát nem csupán a tanulás és művelődés, hanem a szegény, elmaradott körülmények között élő fiatalok evangelizációja is foglalkoztatta, amelynek fontosságára már XIII. Leó pápa felhívta a figyelmet híres körlevelében. Beszédes, hogy a kiscsoportban Mádl éppen erről a szociális kérdést boncolgató és a keresztényszocializmust megalapozó enciklikáról, az 1891-ben megjelent Rerum Novarumról

⁵⁹⁸ Mozaikok.

⁵⁹⁹ Mádl egyik tanárának és barátjának köszönhetően a jogi kar tanszéki könyvtáraihoz és a karra járó idegen nyelvű folyóiratokhoz is hozzáfért. Vö.: Akik... 93., Marx 2006. 109. és l. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai c. tanulmányt a jelen kötetben.

⁶⁰⁰ Lk 5,10.

⁶⁰¹ Maxence van der Meersch: Az emberhalászok (Szeged, Agapé, 1997. 5., továbbiakban: Emberhalászok).

⁶⁰² Mozaikok.

⁶⁰³ L.: www.magyarokurir.hu/hazai/xvi-benedek-papa-homiliaja-beiktatasi-szentmisen (2022. 08. 15.).

készített tanulmányt,⁶⁰⁴ amelyben a pápa tulajdonképpen kijelölte a következő évszázad egyik legfontosabb feladatát: a kizsákmányolt munkások egyházba történő visszavezetését. Ennek a munkának a kulcsfiguráját, Joseph Cardijnt (1882–1967) – aki az Emberhalászok című könyv egyik főszereplője is – másfél évtizeddel a pápai körlevél megjelenése után szentelték pappá. *„Munkatársaival ő rakta le az alapját egy új típusú munkásifjú-mozgalomnak, amely a Rerum novarum és a Quadragesimo anno enciklikák szellemében összefogta a katolikus munkásifjúságot. Elveik és módszerük, a Láss-ítélj-cselekedj! átitűtő sikerrel állította a fiatalokat, előbb Belgiumban, majd szerte a világon Krisztus apostolainak sorába.”*⁶⁰⁵ Magyarországon *„akkoriban négy katolikus szervezet nyújtott segítséget a falun-városban dolgozó fiataloknak: a KALOT, a KALÁSZ, a Dolgozó Lányok Szövetsége és a KIOE”*,⁶⁰⁶ és *„akadtak... lánglelkű apostolok is, mint Sonnenschein, Gife]sswein, Prohászka...”*⁶⁰⁷ A magyar vonatkozások megemlítése azért különösen fontos, mert Mádl Ferenc már fiatalon, saját családjában közelről látta e szervezetek működését, illetve olvasta a fenti szerzők életrajzát, egyes munkáit. A frissen megválasztott köztársasági elnök első interjújában így fogalmazott: *„Édesapá[m]... [k]özeleti gondolkodású ember volt... [a] háború előtt tevékenykedett a KALOT-ban...”*⁶⁰⁸ Idősebb nagybátyja, Mike János pedig a Katolikus Legényegyletben, illetve a Keresztény Iparosok Országos Szövetségében töltött be különböző tisztségeket.⁶⁰⁹ Prohászka számos művét olvasták a családban, így azok valószínűleg Mádl Ferenchez is eljutottak, és azt is tudjuk, hogy ő Sonnenschein életét is jól ismerte.

⁶⁰⁴ Marx 2006. 88. XIII. Leó pápára l.: Katus László: A pápa, aki „felismerte az idők jeleit”: XIII. Leó (1878–1903) (História 2008/4–5. 36–40.).

⁶⁰⁵ Hollai Ferenc: Hogyan működött a KIOE? (Katolikus Szemle 1989/4. 307.). Hollai Ferenc életére l.: www.magyarkurir.hu/hirek/nehez-idok-rendithetetlen-tanuja-elhunyt-hollai-ferenc (2022. 08. 15.).

⁶⁰⁶ Pallós Tamás: Láss! Ítéld! Cselekedj! A Keresztény Munkásifjú Mozgalom Magyarországon (Új Ember 2002/5. 8.).

⁶⁰⁷ Hollai Ferenc: Hogyan működött a KIOE? (Katolikus Szemle 1989/4. 308.).

⁶⁰⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁶⁰⁹ Mike János életére és munkásságára részletesen l. leányának kiváló munkáját: Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora (1905–1981) (Bp., METEM, 2010)). A könyv magyarországi bemutatásában egyébként Mádl Ferenc volt köztársasági elnök is aktív szerepet vállalt. Vö. például: Új Ember 2010. 11. 14. 13.

Amikor tehát a későbbi köztársasági elnök szegényparaszti családi hátterére gondolunk, azt is látnunk kell, hogy a szűkös anyagi források ellenére ez a közeg bővelkedett eszmékben és gondolatokban, amelyek nemcsak a mindennapi élet kereteit, de akár az évszázados hagyományokat is képesek voltak átformálni. Mádl Ferenc szüleinek generációjában a vallás már nemcsak a hit gyakorlását és a rendszeres templomba járást jelentette, hanem a másokért és a közösségért való aktív szerepvállalást is. A következő generációba tartozó Mádl Ferenc – a szülői házból kirepülve – ezt a közeget kereste, illetve próbálta maga körül megteremteni a későbbiekben. Segíteni akart önzetlenül másokon, a tömegtársadalmak létrejötté során a vallástól elidegenedetteket vissza akarta vezetni az Evangélium útjára. Valószínűleg ez a szándék hajtotta akkor is, amikor a kiscsoport mellett nekilátott a pécsi pedagógiai főiskola hallgatói között egy új csoport szervezésének, amelynek ő lett a vezetője.⁶¹⁰ Ebből később, Budapestre távozását követően kilépett,⁶¹¹ eredeti baráti körével, a kiscsoporttal azonban továbbra is szoros maradt a kapcsolata, még azt követően is, hogy Pesten egy másik csoportnak is tagja lett.⁶¹²

MÁDL FERENC KISREGÉNYE

Mádl Ferenc kisregénye, az *Akik köztünk vannak...* is ennek a munkának a megkönnyítése érdekében készült. Egyértelműen az Emberhalászok adaptációjáról van szó⁶¹³ – erre utal a történet francia háttere –, azonban a szereplők és maga a cselekmény magyar vonatkozásúak. A főhős, Étienne mögött – mint visszaemlékezéseiben

⁶¹⁰ Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁶¹¹ Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁶¹² Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.).

⁶¹³ M. van der Meersch könyvének kiemelt szerepére maga a szerző is utal (Akik... 101.).

megvallja – magát Mádl Ferencet kell keresnünk.⁶¹⁴ A regényben ábrázolt események kétfélék: egyrészt általánosságban a bokr-közösségekhez kötődnek,⁶¹⁵ másrészt a szerzőre nézve számos életrajzi adalékot is tartalmaznak.⁶¹⁶ A százhatvankét oldalas regény már a budapesti egyetemi évek alatt – tehát 1954–1955 körül – készült, de egyértelműen a pécsi időszak élményanyagát dolgozza fel. A bevezetőben azonban rövid utalást találunk az előzményekre. E korai időszak legfontosabb mozzanata az, amikor Étienne egy bizonyos Josétól megkapta az Emberhalászok című könyvet.⁶¹⁷ Magát a könyvet Josénak ajánlotta a szerző, akiben egyértelműen Ikvay Lászlót kell felismernünk, hiszen – Mádl saját bevallása szerint – tőle kapta a könyvet és ezzel a felkérést, hogy álljon a jocisták közé.⁶¹⁸

A könyv irányregény abban az értelemben, hogy a szélsőséges eszmék⁶¹⁹ és a pénz uralta világban⁶²⁰ a klasszikus emberi értékek

⁶¹⁴ Mozaikok.

⁶¹⁵ A bokr-közösségeket itt általános értelemben, gyűjtőfogalomként használom. Mint a tanulmányból látható, Mádl Ferenc valóban kapcsolatban állt a Bulányi-féle mozgalommal, de más katolikus ifjúsági szervezetekkel is, amelyek közül a Katolikus Ifjómunkások Országos Egyesülete (KIOE) azonosítható egyértelműen. Ezen kívül feltételezhető, hogy Mádl mind a középiskolában, mind az egyetemen felvette a kapcsolatot a helyi katolikus ifjúsági szervezettel. Végül pedig az is vélelmezhető, hogy a katolikus mozgalmi életben országos és helyi szinten szerzett tapasztalatait Mádl a pécsi kiscsoportba való belépését követően a gyakorlatba is átültette.

⁶¹⁶ Ilyen például a pécsi kiscsoportban alkalmazott önképzési módszerek leírása vagy Mádl Ferenc és későbbi felesége, Némethy Dalma első találkozásának megörökítése. Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai c. tanulmányt jelen kötetben.

⁶¹⁷ Akik... 5.

⁶¹⁸ Arra, hogy José mögött Ikvayt kell keresnünk Mádl időskori visszaemlékezésében, a Mozaikokban is utalt.

⁶¹⁹ Míg Mádl regényében a szélsőségek között csak a szocializmust említi (Akik... 80.), az 1930-as évek közepén íródott Emberhalászok részletesen felsorolja, hogy a jocistáknak milyen politikai irányzatoktól és miért kell óvakodniuk: „Szocializmus, kommunizmus, fasizmus – tulajdonképpen mind mit akar? [...] Vagy a gőgöt, egy faj uralmának vágját a többi felett vagy az anyagi fejlődést, a kényelmet, a pénzt. Végeredményben mind azért száll síkra, hogy jobban élhessen. A pénzre, igen helyesen, szükség van, mert ha az embernek nincs, akkor azt hiszi, hogy az hiányzik neki és nem is kutat más dolog után. Kell, hogy birtokába jusson, azért is, mert ez igazságos, de azért is, hogy megértse, ...mennyre boldogtalan az ember, ha van is pénze, mennyire szükség van másra is... Másra, amit mi nyújtunk.” (Emberhalászok 12–13.).

⁶²⁰ A tömegtársadalmakban zajló egyre szélsőségesebb folyamatokat a legjobban talán Márai Sándornak sikerült megragadnia 1950-ben íródott híres

– az elesettek támogatása, a közösség önzetlen szolgálata – követésére hív fel. A cselekmény két szálon zajlik, illetve – akár az Emberhalászokban – itt is találunk egy szerelmi mellékszálát, amely Étienne és Marie – a valóságban Feri és Dalma – megismerkedésének történetét meséli el.⁶²¹ A történet két fő színtere azonban az egyetem, ahol az elsőéves Étienne a helyét keresi, illetve a bánya, ahová a tanulás mellett dolgozni jár. A szénbányászat⁶²² hivatalosan pénzkereseti forrás számára, a valóságban azonban az emberhalászat legfontosabb helyszíne.⁶²³ Étienne azért vállalja a megerőltető fizikai munkát, hogy a munkásokon segíthessen, és felhívja figyelmüket az Evangélium követésére. Miközben a regény bővelkedik leírásokban és párbeszédekben, a szerzőnek Étienne történetén keresztül sikerül közérthető formában összefoglalnia a jocisták legfontosabb tulajdonságait: az önzetlenséget, a segítőkészséget, a személyes példaadás, illetve a közösségi munka vállalásának fontosságát. Bár arra nézve nincs adatunk, hogy Mádl a könyvet – mint az Emberhalászokat – használta-e a gyakorlatban, az evangelizációs munkája során, egyértelműen megállapítható, hogy az e célra kiválóan alkalmas lett volna. Valószínűleg ezért is szerette volna – mint az a magánlevelezéséből kiderül – folytatásokban közzétenni a Vigiliában.

versében (amelynek gépirásos másolata Mádl 1956-os iratait tartalmazó dossziéjában is fennmaradt): „*Túrd, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen, / Túrd, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képleten...*” (Halotti beszéd).

⁶²¹ Mozaikok.

⁶²² Mádl Ferenc középiskolásként rövid ideig bányában is dolgozott (ahol azonban nem szenet, hanem bentonitot (az agyag egy speciális változatát) bányásztak). Bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 85–86.).

⁶²³ Összhangban XI. Piusz pápa kívánságával, amely szerint „*A munkások apostolai maguk a munkások legyenek*”. (Az ismeretlen katolikus munkásifjúsági mozgalom (Új Ember 1996. 06. 02., 5.)). Vagyis Étienne az egyház elvárását próbálta teljesíteni, amikor fizikai munkát vállalt azért, hogy a munkásokat segíthesse. A regényben egyébként jól érezhető a feszültség az egyetemi tanulmányokban (tehát a státuszváltásban) testet öltő szülői elvárások és a fiatalember által a hitéből és önzetlenségéből fakadóan vállalt fizikai munka között. Étienne mindkét elvárásnak megpróbál megfelelni, de ez láthatóan csak időleges kompromisszum, hiszen az egyetemi diploma megszerzésével új kapuk nyílnak meg előtte – erre viszont a regényben már nincs utalás.

KAPCSOLAT A VIGILIÁVAL

Az egyetem elvégzését követően Mádl Ferenc azzal a lehetőséggel is számolt, hogy a Vigilia szerkesztőségébe kerül majd kötelező szakmai gyakorlatra.⁶²⁴ Jelenleg nem ismert, mikor és hogyan került szorosabb kapcsolatba a folyóirattal, de a csoportmunka során erre tulajdonképpen már gimnazistaként is lehetősége nyílt volna.⁶²⁵ A magánlevelezésében egyedül Rónay Györgyre (1913–1978) találunk utalásokat, akivel 1955-ben a regény közzététele ügyében tárgyalt. Rónay ezt túl hosszúnak találta, és maximum 60–70 gépelt oldalnyi anyagot várt tőle, „*mindegy, hogy novellákban vagy rendes kisregény formájában írom-e meg...*”.⁶²⁶ Mádl végül a novellaciklust választotta, a hagyatékában található, félbehagyott, A keresett könyv... című novellafüzér valószínűleg a Vigiliának készült, amely viszont a forradalom után hónapokig nem jelent meg, és a szerkesztőségéből Rónay Györgynek is távoznia kellett.⁶²⁷

⁶²⁴ Mádl Ferenc 1955. 06. 18-i levele Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

⁶²⁵ A csoportmunka révén az ifjú Mádl számos ismeretséget kötött, amelyeknek köszönhetően információt kaphatott olyan rendezvényekről és találkozókra, amelyeket az akkori hatalom nem nézett jó szemmel (leveleiben elejtett utalásokból tudható, hogy Mádl 1955–1956 táján követte a Magyar Írószövetségben, illetve a Petőfi Körben zajló eseményeket). Sőt, akár – nem hivatalos formában – utat találhatott egyes lapok szerkesztőiségeihez is. Mádl informális kapcsolati hálójának hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy előbb üzent meg a bíróság ítéletét a folyosón várakozó barátjának, Marx Gyulának, mint hogy azt a bíró kihirdette volna (Marx 2006. 110.).

⁶²⁶ Mádl Ferenc 1955. 12. 07-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶²⁷ L.: <https://vigilia.hu/index.php/a-vigilia-toertenete> (2022. 08. 15.). Rónay a forradalom kitörése előtt megjelent utolsó, 1956. szeptemberi számban még főmunkatárs, a következő, 1957. júniusi számban pedig már (technikai) szerkesztő, egészen az 1960. márciusi számig. Elvértve ekkor is jelennek meg versei, illetve ő jegyzi a számok végén található, az olvasói levelekre adott válaszokat tartalmazó Szerkesztői üzeneteket is. Azonban 1960 után sem szakadt el a laptól, rendszeres irodalmi rovatot kapott (Az olvasó naplója), illetve versei, és – ritkán – egy-egy prózai alkotása is megjelent. Végül, az enyhülés időszakában, 1969-ben (az 1969. júliusi lapszámtól) főszerkesztőként a szerkesztőség élére került, ahol egészen 1978-ban bekövetkezett haláláig tevékenykedett.

AMI A FIATALKORI ÁLMOKBÓL MEGMARADT...

Mádl Ferenc nagyjából 1956 ősze táján hagyhatott fel a csoportmunkával. Bár e mögött könnyű lenne egyetlen okot, a forradalom leverése miatti apátiát vagy a megtorlástól való félelmet keresnünk, valójában az életében nagyjából ekkorra beérő változások összessége térítette el a mozgalmi munkától – a tudomány művelése felé. Ezek közül legelső helyen a munkahelyváltás állt. Mádl 1956 májusában került át az újpesti bíróságról a Magyar Tudományos Akadémia Hivatalába, ahol kitűnő tanulmányi eredményei és nyelvtudása miatt szinte azonnal bevonták a komolyabb munkákba. Leveleiben már néhány héttel később leterheltségéről és munkaidőn túli feladatairól tesz említést, amely miatt még a Rónayval való újabb találkozóját is le kellett mondania!⁶²⁸

Ahogy sikerült a munkahelyén megkapaszkodnia, minden idejét a lakásügye rendezésére fordította, ugyanis még a pécsi egyetemről való eltávozását követő három év elteltével is pécsi illetőségű lakosnak számított. A lakásügyet végül egyik főnöke, Nizsalovszky Endre professzor segítségével sikerült megoldania 1956. október–november folyamán.⁶²⁹

Ahhoz pedig, hogy a már hallgatóként ambicionált tudományos pályafutását megkezdhesse, Mádlnak saját publikációkra volt szüksége. 1956 tavaszától figyelme így lassan a (szép)irodalmi tevékenység helyett a jogi jellegű munkák felé fordult. Jogi szakirodalmi munkákat olvasott, amelyekről könyvismertetéseket készített, és a publikálás érdekében elkezdte átdolgozni korábbi, díjnyertes pályamunkáját. Röviddel az Akadémiára való áthelyezését követően bevonták a polgári jogi kodifikáció háttéranyagainak kidolgozásába is; e kutatásai résztanulmányok formájában szintén megjelentek.⁶³⁰

⁶²⁸ Mádl Ferenc 1956. 06. 27-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁶²⁹ Mádl Ferenc – Mádl Dalma: Utunk a Tövis utcai templomhoz (In: Frajka Félix (szerk.): A Kapisztrán Szent János templom 60 éve (Bp., KSZJT, 2009. 8–9.)), valamint Mozaikok.

⁶³⁰ Mádl Ferenc bibliográfiáját l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 672–732.).

Mádl tehát nem külső nyomás, elkedvetlenedés vagy belső konfliktus, hanem az életkörülményeinek lényeges megváltozása miatt hagyott fel a csoportmunkával. Az elvek és célok azonban, amelyek egykor e közösségbe vezették, és amelyek terjesztése érdekében még regényt is írt, egész életén át elkísérték. Az emberszeretet, a közösség szolgálata iránti elkötelezettség vezették végül – tudományos pályafutása csúcán, Antall József hívására – a katedráról a közéletbe. Ebben a közegben elsősorban személyes tulajdonságai: idealizmusa, önzetlensége, puritánsága miatt lassanként egyre magasabb hivatalokba emelkedett, végül a Magyar Köztársaság elnöke lett.

Ő azonban még ekkor sem a személyes dicsőséget, hanem – mint egykori jocista – a szolgálatot kereste. Mindig tudatában volt annak, hogy *„...nem én vagyok a világnak a közepe, hanem akármilyen pozícióban vagyok..., ha magasabban vagyok, akkor nagyobb a lehetőségem és a kötelességem is a szolgálatra”* – idézte fel Mádl saját magával szemben támasztott követelményrendszerét egyik közeli barátja, Korzenszky Richárd.⁶³¹ Ő azonban nemcsak magával, hanem kollégáival szemben is szigorú elvárásokat támasztott. Egyik legközelebbi munkatársa, Gróh Gáspár ezt a személyes példaadás révén megfogalmazott magatartásmintát a következőképpen idézte fel: *„senki ne mutogassa magát, ne hivalkodjon, mert nekünk a segítség a feladatunk. Sosem beszélt erről, csak onnét lehetett tudni, ahogy ő maga elnökként ezt a szolgálatot vállalta, végezte; minden önmegvalósítás és egyéni csillogás nélkül. [...] Mádl Ferenc ezt az elnöki szerepkört, feladatkört soha nem úgy élte meg, hogy ez hatalom, és hogy ez az élet csúcsa, hanem úgy, hogy ez élete legnehezebb szolgálata. Tulajdonképpen hálát adott az Istennek azért, hogy megadta neki azt a lehetőséget, hogy ilyen szolgálatot vállalhasson. Az egész működéséből, amit én láttam, ez sugárzott. Kimondva ez így nagyon erőteljes, és ahhoz, hogy ezt valóban, mélyen megélhessem, ahhoz az kellett, hogy lássam, hogy ő is ezt csinálja. Tehát ez egy*

⁶³¹ Korzenszky Richárd (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke (MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László)).

*nagyon komoly morális lecke volt, és szerintem a környezetében sokan észrevették.*⁶³²

Nemcsak észrevették, hanem azonnal meg is értették, ahogyan a korábbi példáit is, mint például a 2000-es köztársasági elnöki jelölését,⁶³³ amelyről még ma is több legenda kering „[a] politikai folklórban...”.⁶³⁴ A fentiek ismeretében egyértelműen kijelenthető, hogy sokszor felidézett példaértékű politikai megnyilvánulásai mögött nem egy kiszámított, előre felépített stratégia állt, hanem a magánember, a még idős korában is tisztán megőrzött idealizmusával, mélyről jövő hitével, a közösségért és az elesettekért való tenni akarásával.

A katolikus ifjúsági mozgalomban való részvételének rekonstrukciója révén válik érthetővé a fiatalembernek adott apai tanács valós tartalma is: „[Édesapám] [a]zt mondta, nekem emberekkel, az emberek ügyeivel kell foglalkoznom.”⁶³⁵ Ifj. Mádl Antal nem az apró-cseprő ügyekre és a tyúkperekre gondolt, hanem általában véve az emberek megsegítésére, a közösség szolgálatára.

Mádlban tehát ez a gondolat már fiatal kora óta munkált, és gimnazistaként, de még inkább pécsi egyetemistaként cselekvésre is sarkallta. Ugyanez az aktív szolgálat iránti vágy és nyitottság jellemezte a politikusi pályafutását is. Bár a Nemzet Első Polgárának szerepköre nagymértékben protokolláris volt, ő e pozíciót tudatosan használta arra, hogy példát mutasson. Ezt – a világra, a közösségre, az egyénre való nyitottságot, az elesettek iránti szolidaritást és a puritánságot – személyes példáján keresztül sugározta szét, és ennek a hatása érezhető még két évtized múltán is a vele kapcsolatos interjúkban és írásokban.

⁶³² Gróh Gáspár interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

⁶³³ Mádl Ferenc erről mindössze egyszer – akkor is lakonikusan – nyilatkozott: „Sokáig ellenálltam...” – mondta (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)). A 80. születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen azonban Orbán Viktor köszöntője egészen sokat feltárt ennek az egyeztetésnek a részleteiről (Orbán Viktor: Köszöntő (Magyar Szemle 2011/3–4. 5–8.)).

⁶³⁴ Gróh Gáspár: Elnök úr kilencven éves lenne... – Mádl Ferenc emlékezete (Magyar Szemle 2020/11–12. 3–5.). L. még: 125. lj.

⁶³⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

ÖSSZEGZÉS

A jelenleg ismert iratanyag alapján egyértelműen megállapítható, hogy Mádl Ferenc fiatalon, a veszprémi piarista gimnázium diákjaként kapcsolódott be a katolikus szervezetek életébe, még hozzá két szálon. Egyrészt barátaival az iskolán belül, másrészt pedig azon kívül, de szintén lokálisan, még Veszprém megyén belül. A Bulányi-féle mozgalommal – amely *„lelkigyakorlatokkal igyekez[ett] rávezetni a fiatalokat arra, hogy a keresztény értékek felhasználásával készüljenek felnőtt életükre”*⁶³⁶ – így került kapcsolatba az 1940-es évek második felében. Az itteni élmények és találkozások nyomán – de vélhetően családi indíttatásra – kötelezte el magát az elesettek evangelizációja mellett. Egyetemistaként olyan közösséget keresett: a) ahol szabadon gyakorolhatja a vallását; b) amely lehetőséget teremt a nyugati filozófiai és politikai irodalmat is magában foglaló önképzésre; és c) ahol a tagság aktívan részt szeretne venni az egyház szociális és karitatív munkájában. A két szál tehát a pécsi egyetemi évek alatt összefonódott, hiszen Mádl részben a gimnáziumi ismeretségeinek köszönhetően került egy olyan baráti társaságba, amely egész további életében elkísérte és támogatta. Ugyanakkor ezzel a társasággal, a kiscsoporttal közösen szerzett élményei is életre szólóan formálták a személyiségét, amelynek integráns részévé vált a közösség szolgálata és az elesettek segítése. A közéleti pályafutásának időszakából említett példák pedig megmutatják, hogy ezek az ideák nemcsak a magánember, de a politikus gondolkodására és tevékenységére is komoly hatást gyakoroltak.

⁶³⁶ Stefka István: A Bulányi-per titkai (Magyar Nemzet 2003. 02. 01. 33.).

MÁDL FERENC KISREGÉNYÉNEK PÉCSI VONATKOZÁSAI

MÁDL FERENC, AZ IRODALMÁR

Mádl Ferenc, a Magyar Köztársaság második elnöke nemzedékének egyik legjelentősebb jogtudósa volt. Tehetségét a pécsi jogi karon fedezték fel, ahol 1953-ban első díjat nyert a kari tanulmányi versenyen, a tudományos munkára viszont már Budapesten, a 20. század legjelentősebb magánjogászai között számontartott Világhy Miklós irányításával készült fel.

Miután kezdettől fogva jogásznak készült, és ezen a pályán hosszú pályafutása során jelentős eredményeket ért el, kortársai-ban fel sem merült, hogy részéről irodalmi szárnypróbálgatásokat feltételezzon. Pedig Mádl – mint a hagyatékában maradt iratanyagból egyértelműen megállapítható –, főleg az egyetemi évei alatt (1951–1955), illetve a diplomája megszerzését követő időszakban (1955–1956) többször is eljátszott a gondolattal, hogy akár főállásban is szépirodalommal foglalkozzon.⁶³⁷ Az alábbiakban ezt az időszakot és a hagyatékban fennmaradt írásait – azon belül elsősorban egyetlen befejezett regényét – vonjuk vizsgálat alá.

KÉZIRATOK A MÁDL-HAGYATÉKBAN

Mádl Ferenc hagyatékából eddig 17 olyan kézirat került elő, amelyet témája alapján fiatalkori szépirodalmi „szárnypróbálgatásnak” tekinthetünk. A legkorábbi írás még a gimnáziumban készült, a legutolsó pedig már Budapesten, az 1956-os forradalom és

⁶³⁷ Ez konkrétan a Vigiliánál való elhelyezkedését jelentette volna. Vö.: Mádl Ferenc 1955. 06. 18-i, 06. 20-i, 06. 22-i és 06. 24-i levelei Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

szabadságharc alatt, tehát a keletkezési idejük nagyjából egy évtizedet fog át. A munkák legnagyobb része azonban a pécsi egyetemen töltött időszak alatt íródott, amelyről eddig is sejteni lehetett, hogy ez volt az egyetemi évek élményekben leggazdagabb és legintenzívebb szakasza. Nemcsak a kéziratok darabszáma, de a terjedelme is jelentős: összesen nagyjából 800 oldalnyi anyagról van szó.

Fiatalkori kéziratok a Mádl-hagyatékban						
	napló	esszé	novella	regény	fordítás	életrajz
1947						Kazinczy Ferenc [töredék]
1948					Szophoklész: <i>Antigoné</i> [töredék] ⁶³⁸	
1949		<i>Élő hajítás rügyei</i>				
1950	<i>Napló- jegyzetek (töredék)</i>		<i>A zwickaui ács balla- dája</i> ⁶³⁹			
1951	Napló- jegyzetek 1951. 01–04. hó				<i>The Great American – Lincoln Julius Schlegel visszaemlékezései</i>	
1952		<i>Széche- nyi élete, munkája, a Hitel</i>				<i>Lincoln igazi édes- anyja</i>

⁶³⁸ Csíky Gergely magyar fordításából készült német fordítás (a teljes mű nagyjából egyharmada).

⁶³⁹ Munkacíme 1948-ból: Egy kő tábla története.

Fiatalkori kéziratok a Mádl-hagyatékban						
	napló	esszé	novella	regény	fordítás	életrajz
1953		<i>Some Notices to the E.S.C.C. (angol)</i>	<i>Az X. számú elítélt üzenete</i>		<i>Richard Wagner: Beethoven IX. szimfóniája</i>	
1954				<i>Akik köztünk vannak...</i>		
1955				[kisregény]		
1956	<i>Gondolatok, élmények, beszélgetések másról és magamról magamnak (1956. 06. 15–1956. 11. 02.) [feljegyzések]</i>		<i>A keresett könyv (novella-ciklus) [töredék]</i>		<i>Oscar Wilde: A boldog herceg</i>	

Forrás: a Mádl család tulajdonában lévő Mádl-hagyaték iratanyaga

Vajon mi az oka annak, hogy a kezdettől jogi pályára készülő diák már a középiskolától fogva rendszeresen írt, majd egyre tudatosabban próbálgatta ki magát a különböző műfajokban? A válasz a gyermekkorban és a családi hagyományokban rejlik. Bár Mádl Ferenc egy szegény földműves családból származott, ebben a családban a betűt generációkon keresztül tisztelték, és a könyveknek értékük volt. Már az Egyesült Államokat megjárt két nagypapa is könyveket hozott

magával haza, de a valódi mintát Mádl Ferenc és testvérei számára az édesapa, ifj. Mádl Antal (1903–1988) jelentette, aki széles körű ismereteit – mivel munkaerejére szükség volt a földeken – önképzéssel, felnőtt korában szerezte, és aki munkája végeztével rendszeresen olvasott és írt. Ám nemcsak szülői mintát adott, hanem konkrét művekkel is befolyásolta gyermekei szellemi fejlődését. *„Édesapám parasztember létére rendkívül művelt volt, így aztán nemcsak a Szentírást és más hitbuzgalmi munkákat adott a kezünkbe, hanem komoly irodalmat is”* – emlékezett vissza később Mádl Ferenc, aki egyértelműen neki tulajdonította, hogy számára az olvasás és az írás valódi élménnyé vált.⁶⁴⁰ *„Édesapám betűszeretete rám hatott a családban a legjobban”* – fogalmazott már köztársasági elnökként.⁶⁴¹

Mádl tehát a családjából hozta magával az írás és olvasás szeretetét, de hogy ez tevékenységszinten is megjelenhessen a mindennapok során, ahhoz szükség volt a piarista gimnáziumra, ahol a fiatal diák alapos és hazafias szellemű oktatásban részesült. Ennek hatását először majd a család Ausztriából való visszatérését követően lehet megfigyelni; a legkorábbi fennmaradt kézirat – Kazinczy Ferenc életrajza – 1947-ben keletkezett. A fiatal Mádl baráti köre ekkoriban kezdett kialakulni, és ennek megszilárdulását jelentős mértékben segítette egy nagy megrázkódtatás: az iskola államosítása. Ez az esemény ugyanis mind a tanári kart, mind a diákokat megosztotta. Míg az előbbiek rövid idő alatt szinte kivétel nélkül távozni kényszerültek, az utóbbiak két nagyobb csoportra bomlottak: változaspártiakra és a hagyományőrzőkre. Mádl – aki származása alapján az új rendszer nyertesei közé is állhatott volna – ez utóbbiak közé tartozott. Az a titkos baráti kör, amelynek az egyetemi évei élményanyagát köszönhetette, valószínűleg ide nyúlik vissza, hiszen már 1948-tól vannak adataink arról, hogy titokban misére járt.⁶⁴² A hagyományőrzők

⁶⁴⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁶⁴¹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁶⁴² Lásd például Borián Tibor egyik megjegyzését: *„Az államosítás és főként 1950 után a vallásos osztálytársak egy csoportja rendszeresen összejött »illegálisan« hitbéli műveltségének ápolására.”* Borián Tibor: Emlékmorzsák a veszprémi 8 évből. Kézirat, 2. p. (Piarista Levéltár, Borián Tibor hagyatéka. PMKL IV. 276.).

azonban nem csak a vallásgyakorlást hiányolták, hanem az iskola egykori hagyományait, a nemzeti szemléletet, a tudományos vitákat és a baráti beszélgetéseket. Mádl kapcsolata szinte biztosan ekkoriban mélyült el a Borián testvérekkel, Árpáddal (1931–2012) és Tiborral (1933–2016),⁶⁴³ akikkel élethosszig tartó szoros barátságot ápolt. Tőlük akkor sem távolodott el, amikor a pécsi egyetemen tanult tovább, hiszen az idősebbik Borián testvér, Árpád akkor már itt volt orvostanhallgató.⁶⁴⁴ Mádl Ferencet Borián Árpád mutatta be annak a titkos baráti körnek, amelyre a résztvevők később „kiscsoport”-ként hivatkoztak.⁶⁴⁵

A KISCSOPORT

*„Létrehoztunk egy kört a jogi egyetemen kívül, ez volt a mi »magándiákokthonunk«, a legjobb hallgatók tartoztak közénk, akik valamennyien jobboldali, polgári vagy paraszti származású fiúk voltak, és szemben álltak az adott rendszerrel. Ebben a körben éltünk szellemi és politikai életet – a leleplezésig.”*⁶⁴⁶ Mádl Ferenc mindössze egyszer, közvetlenül a halála előtt beszélt nyilvánosan erről a baráti köréről, amelynek néhány tagja – Mádl Ferencen kívül Borián Árpád, Marx Gyula és Pákozdi Lajos – az egyetemi évek alatt külön is összejárt, és a végzést követően is szoros kapcsolatban maradtak egymással. A kiscsoport tagjai a vallásgyakorlás mellett élénk kulturális életet éltek, sokat olvastak, színházba, előadásokra jártak, és önképzéssel maguk is felkészültek különböző témákból.

⁶⁴³ Borián Tibor életrajzát l.: www.keesz.hu/elhunyt-borian-tibor-piarista-anya (2022. 08. 15.).

⁶⁴⁴ Borián Árpád 1949 és 1955 járt a Pécsi Orvostudományi Egyetemre, amelyet summa cum laude eredménnyel végzett el ([Borián Tibor]: Borián Árpád életrajza [2012]. (Piarista Levéltár, Borián Tibor hagyatéka. PMKL IV. 276.).

⁶⁴⁵ Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL 3.1.9. – V-141190/1a.).

⁶⁴⁶ „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról. Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.

Mádlra ez a közeg egyértelműen jó hatást gyakorolt. Pécsre érkezését követően szinte azonnal beiratkozott az egyetemi könyvtárba, és szabadidejében az őt érdeklő témákat kezdte tanulmányozni.⁶⁴⁷ Folytatta az Abraham Lincoln amerikai elnök életével kapcsolatos, korábban megkezdett adatgyűjtést is, a fennmaradt cédulagyűjtemény nagy részét ekkoriban készítette el. Nemcsak a múlt érdekelte, hanem a jelen is: élénken követte a világpolitikai eseményeket, például az európai integráció kibontakozását, és tovább trenírozta magát az angol és a német nyelvben.⁶⁴⁸

A kiscsoport tagjai – ahogy Mádl is említette – politizáltak.⁶⁴⁹ Elsősorban egymás között, hiszen a lebukással a kizárást kockáztatták volna, de bizonyos témákról, például a vallás szerepéről és helyzetéről külsősökkel is szívesen beszélgettek.

Mádl kezdettől fogva jól tanult, az egyetemen „[m]inden iránt érdeklőd[ött] és élénk”⁶⁵⁰ volt. Az első egyetemi évekből a közigazgatási, illetve a nemzetközi jog keltette fel az érdeklődését. Az előbbiből

⁶⁴⁷ Utolsó interjújában tett egyik megjegyzése is erre az időszakra utal: „[E]lmélyedtem több stúdiumban: az európai politikatörténetben, a politikai eszmerendszerekben – beleszédültem a keresztény európai erkölcstörténetbe –, a római jogban, Platónban meg a többiekben, akik megalkották az európai közjogi gondolkodás és szabadság alapvető értékrendjét.” „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

⁶⁴⁸ A nyelvtanulásra Mádl egyik kedvelt módszere a fordítás volt (erre l. a példákat a táblázatban), a másik pedig az idegen nyelvű könyvek olvasása, amelyre a regényben is utalt ([Mádl Ferenc]: Akik köztünk vannak... 49–50., továbbiakban: Akik...).

⁶⁴⁹ Azt, hogy a kiscsoportban kötött barátságokat nemcsak a tudomány szeretete, hanem a közéleti érdeklődés is megalapozta, jól mutatja, hogy a négy barát közül három a rendszerváltozás időszakában közéleti szerepet is vállalt. Marx Gyula 1988-ban az MDF zalaegerszegi szervezetének egyik alapító tagja, 1989–1990, illetve 1991–1994 között a párt országgyűlési képviselője volt. Borián Árpád 1990–1998 között – szintén az MDF színeiben – a veszp-rémi közgyűlés tagjaként tevékenykedett. Mádl Ferenc pedig – bár soha nem lépett be egyetlen pártba sem – végül az országos politikába emelkedett, és jelentős szerepet vállalt az „antalli örökség” ápolásában és továbbadásában.

⁶⁵⁰ Székely Sándor 1953. 09. 04-én készült jellemzése Mádl Ferencről az ELTE ÁJK Tanulmányi Osztálya számára ((ELTE EL 7. ÁJK p.) Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó–Mádl).

szemináriumi dolgozatot, az utóbbiból – önszorgalomból – egy angol nyelvű összefoglalást készített.⁶⁵¹

A kiscsoport tagjai a szabadidejük jelentős részét is együtt töltötték. Ez egyrészt közös templomlátogatást jelentett, másrészt a városban és környékén tett kirándulásokat. A csoport lassanként kiegészült a barátnőkkel, illetve feleségekkel, és tanulócsoporthoz egyre inkább közösséggé vált. Mádl maga is egy kiránduláson találkozott először későbbi feleségével, Némethy Dalmával, aki egy idő után szintén tagja lett a kiscsoportnak, bár annak munkájában aktív szerepet nem vállalt.

AKIK KÖZTÜNK VANNAK... A KISREGÉNY ÉS KELETKEZÉSI HÁTTERE

Mádl Ferenc 1953 őszétől Budapesten folytatta jogi tanulmányait. Bár az egyetemváltás következtében földrajzilag távolabb került, a kiscsoporttal, s azon belül a szűkebb baráti körével nem szakadt meg a kapcsolata, hiszen rendszeresen utazott Pécsre közös programokra. Maga a közeg, amelyben eddig mozgott és létezett, sem tűnt el, mert a fővárosba költözését követően belépett egy ottani közösségbe, amely egyébként a pécsi csoporttal szervezeti és részben személyi átfedést mutatott.⁶⁵² Annak ellenére, hogy Pesten több ismerős arccal is találkozhatott, ebben az időszakban – az eddig ismertté vált források alapján – nem az élményszerzés, hanem a már meglévő élmények összegzése, feldolgozása került előtérbe. Ennek

⁶⁵¹ A Some Notices to the E.S.C.C. című angol nyelvű dolgozat (magyar fordítását l. jelen kötetben) az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) létrejöttével, tágabb értelemben az európai integráció folyamatával foglalkozik. Műfaját tekintve közelebb áll az esszéhez, mint egy jogi dolgozathoz, de a téma jól jelzi az ifjú joghallgató szakmai érdeklődését.

⁶⁵² Wöllner Frigyes (1927–1992) csoportjáról van szó. A csoport tagjaira l.: 2016. 02. 29-i bejegyzés (www.abtl.hu/szolgalattasok/nyilt-ter/a-het-dokumentuma?page=3, 2022. 04. 15.). Wöllnerre l. még: Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között (Bp., ELTE BTK, 2014. doktori értekezés, különösen 215–216.).

leginkább kézzelfogható jele az 1954–1955 táján keletkezett kisregénye, amelyről élete végén azt írta, hogy ebben a pécsi kiscsoporthoz fűződő emlékeit kívánta megörökíteni.⁶⁵³ Bár a szerzőség felvállalása megkönnyíti a szerző nélküli, fiktív helyszínen játszódó regény eredeti élményanyagának meghatározását, Mádl személye és Pécs városa a leírások révén minden további nélkül könnyen azonosítható. A regény egyik főszereplőjének, Étienne-nek a személyes története és tulajdonságai nagyfokú azonosságot mutatnak Mádl Ferenc életrajzával. A regényt olvasva megtudhatjuk, hogy Étienne szegény földműves családból származott,⁶⁵⁴ kiváló eredménnyel végezte a gimnáziumot,⁶⁵⁵ angolul és németül beszél,⁶⁵⁶ a latintudása pedig átlag feletti.⁶⁵⁷ Jogi egyetemen tanul, és bányában is dolgozik, mélyen vallásos, de érdeklődik a filozófia, az irodalom és a történelem iránt. Elegendő itt Mádlnak a köztársasági elnökké választását követően adott első interjúját felidézni – ahol ezek a kritériumok szinte mind együtt szerepelnek –,⁶⁵⁸ hogy felismerjük a regénybeli főhőssel való azonosságát.

A regény cselekménye egy képzeletbeli franciaországi helyszínen játszódik az 1950-es évek elején a Monte Hongrois hegy⁶⁵⁹ lábánál fekvő St Étienne városában,⁶⁶⁰ amely mellett egy szénbánya, St Étienne-tárna található.⁶⁶¹ St Étienne egyetemváros, híres jogi karral, és Étienne ide nyert felvételt.⁶⁶² Ha az egyetem, a jogi kar és a

⁶⁵³ Mádl Ferenc: Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete (Tihany-Bp., 2009–2011. (Kézirat, a család tulajdonában), továbbiakban: Mozaikok).

⁶⁵⁴ Akik... 8.

⁶⁵⁵ Akik... 18.

⁶⁵⁶ Akik... 49–50., illetve 96.

⁶⁵⁷ Akik... 94.

⁶⁵⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁶⁵⁹ A Monte Hongrois-ban nem nehéz felfedezni a Misinát. Vö.: Akik... 55–57.

⁶⁶⁰ A névválasztás alapján a fiatal Mádl ügyesen konspirált. A Franciaország középső részén fekvő Saint-Étienne városa ugyan nagyon hasonlít a regényben szereplőhöz, hiszen nagyváros és bányászati központ, de mégsem teljesen azonosítható a regénybeli településsel.

⁶⁶¹ A névadásból adódik a feltételezés, hogy a St Etienne-tárna képét a Pécs melletti Szt. István-akna bányatelepe alapján rajzolta meg a szerző. Az 1925-ben megnyitott István-akna egykor Európa egyik legmodernebb szénbányája volt, ahol egészen 2004-ig folyt a munka.

⁶⁶² Akik... 25.

szénbányák megléte az azonosításhoz nem lenne elég, érdemes felidézni a regény egyik mondatát, hogy Pécsre egyértelműen ráismerhessünk. Mádl a Misináról a városra tekintve ugyanis így ír: „Alattam feküdt az a város, ahol kétezer évvel ezelőtt a büszke legionárius vigyázta a Római Impériumot a barbárok ellen... Új csak az volt benne, hogy az újkor szelleme, a pénz a központban, a luxusnegyedben neonfényt vezetett a nagy kirakatokba. A petróleumlámpákat villanygölk váltották fel. A szűk utcákba, amelyeket szétlökni még ennek az új szellemnek sem volt ereje, villamost tolt a sínekre...”⁶⁶³

Bár a 162 oldalas regény teljes egészében kitalált környezetben játszódik – ahogy erre a szerző már a címlapon is utal a „Valahol egy Párizsban” fordulattal –, több esetben felmerül, hogy Mádl a saját életének megtörtént eseményeit dokumentálja. A cselekmény valóságmagjára egyébként maga Mádl is több helyen felhívja az olvasó figyelmét: „Amit írtam, nem költemény. Megtörtént.”⁶⁶⁴ Valamilyen szinten valós eseményeket tartalmaz a két kerettörténet: a) a fiatal joghallgató csatlakozása a kiscsoporthoz, amely egyúttal a jogi kar életébe való beilleszkedési nehézségeit is feltárja; b) a bányában végzett munka, hiszen a fennmaradt iratokból tudjuk, hogy Mádl gyerekként – néhány hetet – saját maga is dolgozott bányában.⁶⁶⁵ A regénynek három főszereplője van, akik közül – a Mozaikok alapján – kettő⁶⁶⁶ azonosítható be egyértelműen: Étienne és Marie, vagyis Mádl Ferenc és Némethy Dalma. A kettejük között kibontakozó szerelmi történet a regény mellékszálának tekinthető.

A regény legfontosabb mondanivalója a kiscsoporttal kapcsolatos. Étienne és barátai ugyanis a szegény származásúakat segítő vallásos baráti társaság, a *joc* tagjai. Mádl a saját pécsi baráti körét is

⁶⁶³ A pécsi villamos 1913–1960 között közlekedett (részletekre l.: <https://pecsivillamos.hu>, 2022. 08. 15.).

⁶⁶⁴ Akik... 162., illetve l. még: Akik... 6.

⁶⁶⁵ Mádl Ferenc 1951. 06. 04–1951. 08. 31. között dolgozott a bándi fullerbányában segédvájár, majd csillós munkakörben (vö.: Mádl Ferenc munkakönyve, a család tulajdonában). A fuller- vagy bentonitbányára l. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 85–86.).

⁶⁶⁶ A tanulmány elkészülte óta egyértelműen kiderült, hogy a harmadik személy, José mögött Ikva Lászlót (1911–1976) kell keresnünk. L. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és a jocisták (Vigilia 2023/1. 24–31.).

e fogalommal illeti időskori visszaemlékezésében,⁶⁶⁷ ami ismét egy kapocs a regény és a valóság között. A joc vagy inkább JOC máig létező szervezet, a belgiumi alapítású *Jeunesse Ouvrière Chrétienne*,⁶⁶⁸ amelyet 1925-ben hozott létre Joseph Léon Cardijn katolikus pap. A mozgalom célja az evangélium hirdetése a munkás fiatalok körében, illetve a katolikusok egyesítése a társadalmi igazságossáért folyó küzdelemben. Vagyis e nemzetközi mozgalom – akárcsak Mádlék kicsiny pécsi szervezete – egyszerre bírt társadalmi és politikai célkitűzésekkel. Maga a regény ennek a szervezőmunkának állít emléket – a szerző szavaival: „[a]z élet, a joc-munka harcainak produktuma ez – ugyanezen harc sikere érdekében”.⁶⁶⁹ Ám mi is a joc-munka értelme? Egyáltalán miért készült el ez a regény? Mádl erre is választ ad. A fő cél az „emberhalászat”, a szó bibliai értelmében,⁶⁷⁰ amelynek lényegét XVI. Benedek pápa 2005-ben a beiktatási szentmiséjén így fogalmazta meg: „*Ma is azt mondják az Egyháznak és az apostolok utódainak, menjenek ki a történelem tengerére és vessék ki hálójukat, hogy megnyerjenek embereket az Evangéliumnak – Istennek, Krisztusnak, az igaz életnek.*”⁶⁷¹ Mádl és társai a társadalom és az egyén rekatolizációjának elősegítését személyes missziójuknak tekintették, a szervezetben – az önképzésen és a politikai tájékozódáson túlmenően – ezzel foglalkoztak. Az emberhalászat gyakorlatát a szerző egy fiktív párbeszéd keretében be is mutatja. A beszélgetés végén Étienne egy könyvet húz elő a zsebéből, „az »Emberhalászokat«, *Maxence van der Meersch* híres regényét, amely már annyiszor segített munkánkban. Egy-egy embermegszerzésnél ez szokott lenni az utolsó állomás. Amikor valakit már odáig eljuttattunk..., hogy aktív emberként közénk állítsuk, akkor előtte mindig kézhez kapja az »Emberhalászokat«. Ez ugyanis

⁶⁶⁷ Mozaikok.

⁶⁶⁸ Jelentése: Keresztény Munkásfiatalok.

⁶⁶⁹ Akik... 6.

⁶⁷⁰ Biblia, Újszövetség. Lk 5,10. Hasonlóan l. még: Mt 4,19.

⁶⁷¹ L.: www.magyarKurir.hu/hazai/xvi-benedek-papa-homiliaja-beiktatasi-szentmisen (2022. 08. 15.).

*reális, életszerű leírását adja mindannak, amiben dolgozunk, és amelynek most őt – akinek éppen adjuk – akarjuk megszerezni.*⁶⁷²

A regény azonban nemcsak a szervezőmunkát és a célkitűzéseket mutatja be, hanem számos adalékkal szolgál Mádlnak a szervezetbe való belépése, az akkori olvasmányélményei, illetve két, egész életére döntő hatással bíró kapcsolat kialakulása szempontjából. A munka ezen, viszonylag könnyen beazonosítható részei a következők:

- a pályaválasztás indokolása;
- Feri és Dalma első találkozása;
- az önképzés és témakörei;
- beszélgetés Benedek Ferenc gyakornokkal.

Nézzük sorban az egyes eseteket, és próbáljuk meg az állításokat alátámasztani!

A PÁLYAVÁLASZTÁS

A fennmaradt források alapján egyértelműen megállapítható, hogy Mádl Ferenc már fiatalon jogásznak készült, és ebben leginkább gyermekkori olvasmányélményei, illetve az amerikai nagyszülőktől hallott történetek befolyásolták. A legfontosabb példaképe Abraham Lincoln amerikai elnök volt, aki maga szegény körülmények között született, és tehetségénél fogva vált belőle előbb ügyvéd, majd sikeres politikus. Mádl olvasmányélményeiben a magyar reformkor nagy alakjai is rendre visszaköszöttek. Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös, Kölcsey, Kazinczy élete és működése számára egész életében követendő példa maradt, és e kiváló államférfiak többsége – ezt már gyerekként felismerte – jogot tanult.⁶⁷³ Maga a családi közeg szintén predesztinálhatta a pályaválasztásban, hiszen édesapjának, a sikeres

⁶⁷² Akik... 101. M. van der Meersch (1907–1951) híres regénye 1936-ban íródott, Mádl egyik legkedvesebb fiatalkori olvasmánya volt, a Mozaikokban is többször hivatkozott rá.

⁶⁷³ Erdemes megjegyezni, hogy Mádl hagyatékában két nagy magyar államférfiről szóló írása is fennmaradt. Kazinczy Ferencről 1947-ben (töredék), Széchenyi munkájáról, a Hitelről 1952-ben írt dolgozatot.

bándi, illetve szentkirályszabadjai földbérlőnek⁶⁷⁴ számos jogi ügye lehetett,⁶⁷⁵ és Mádl valószínűleg már gyerekként, apját elkísérve láthatta, hogy egy jogász milyen körülmények között és hogyan dolgozik. Mádl Ferenc kezdetben valószínűleg a hivatalnoki pályával rokonszenvezett, de Budapesten Világhy professzor mellé kerülve kinyílt előtte a világ, és felismerte, hogy a jogtudomány művelése, az elméleti munka mekkora személyes szabadságot és tekintélyt biztosíthat. Az éppen ekkor íródott regényben e felismerés öltött testet Étienne egyik elszólásában: *„...a jogi pályában nem csepürágó ügyvédeket, bíróságot és börtönt láttam. Mindazt mélységesen megvettem. Láttam benne sokkal többet. Azt, hogy lesz időm foglalkozni azzal, amivel akarok, emberekkel, eszmékkel, társadalmi kérdésekkel. Ezen a pályán előttem olyan nagyok álltak, mint az ír O’Connell, mint Lincoln, a nagy amerikai, mint a magyar Széchenyi. Bármily semmi voltam is hozzájuk képest, engem mégis az ő útjuk vonzott.”*⁶⁷⁶ Ebben az adys mondatban⁶⁷⁷ nemcsak a tudományos, hanem a politikai karrier lehetősége is felsejlik a fiatalember előtt, ám végül – elsősorban mestere, Nizsalovszky Endre tanácsára – Mádl megmaradt a tudományos pályán, és onnét csak idős korában, Antall József hívására lépett át a közéletbe.

MÁDL FERENC ÉS NÉMETHY DALMA ELSŐ TALÁLKOZÁSA

Mádl Ferenc időskori visszaemlékezésében leírta a feleségével való megismerkedése történetét,⁶⁷⁸ ám ez – a munka jellegénél fogva – csak címszavakban tartalmazza a lényeges elemeket.

⁶⁷⁴ Ifj. Mádl Antal életére l. bővebben saját emlékiratait (ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim (Bánd, [1982 körül], a család tulajdonában), illetve a családtörténetet Mádl Ferenc szemszögéből elbeszélve: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 21–57.).

⁶⁷⁵ Elegendő itt csupán a bérleti szerződés megkötésére és megújítására, a bérleti díj fizetésére, az alkalmazottak munkaviszonyával kapcsolatos kérdésekre gondolni.

⁶⁷⁶ Akik... 25.

⁶⁷⁷ Vö.: Ady Endre: *Új vízeken járok* (1905).

⁶⁷⁸ Mozaikok.

A Mozaikokat szerencsésen kiegészíti a fiatalkori barát, Pákozdi Lajos írása, amellyel a 80. születésnapját ünneplő Mádl Ferencet köszöntötte. Pákozdi szemtanúként emlékezett, hiszen azon a napon ő kísérte Mádlt a Balokány-strandra.⁶⁷⁹ E két egybevágo beszámoló alapján egyértelműen megállapítható, hogy a regényben található strandjelenet Feri és Dalma első – véletlenszerű – találkozásának részletes leírását tartalmazza.⁶⁸⁰ Talán érdemes megemlíteni, hogy Mádl érdeklődését nemcsak Dalma szépsége keltette fel – hanem az a könyv is, amit a lány a padon hagyott. A híres német katolikus pap és szociális munkás Carl Sonnenschein (1876–1929) életrajzából ugyanis azonnal megértette, hogy mindkettőjüket hasonló témák foglalkoztatják.⁶⁸¹ A fennmaradt dokumentumok segítségével az első találkozás történetét folytatni és datálni is lehet. A Balokány-strandon tett látogatás legvalószínűbb időpontja 1953 tavasza lehetett. Ezt követhette több, templombeli találkozás, majd 1954-ben a konkrét megismerkedés, 1955-ben a jegyesség és az esküvő.⁶⁸²

AZ ÖNKÉPZÉS TÉMAKÖREI

Az érettségit követően Mádl Ferenc lelkesen készült az egyetem megkezdésére, amely egyúttal a nagybetűs életkezdésnek is számított, hiszen 1951 őszétől a szülőfalujától mintegy tíz kilométerre lévő Veszprém helyett immár a több mint kétszáz kilométeres

⁶⁷⁹ Később a történetet szóban is megerősítette (Pákozdi Lajos interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁶⁸⁰ Akik... 37–42.

⁶⁸¹ Mádl a regényben Sonnenschein életrajzát említi, ez alapján a legvalószínűbb, hogy Katona Jenő: Az aszfalt apostola (Sonnenschein élete) (Bp., Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1934.) című munkájáról lehetett szó.

⁶⁸² Mádl Ferenc és Némethy Dalma polgári esküvőjére 1955. 07. 27-én Pécsen, egyházi esküvőjére 1955. 12. 13-án Veszprémben került sor. L. még: *Feri Papa Emlékkönyve* [H. n.], [D. n.] 30, 36, 38–39. Az eljegyzés időpontja: 1955. 05. 08. (Mádl Ferenc 1967. 05. 16-i levele Mádl Dalmának, a család tulajdonában), ezt alátámasztja még: Mádl Ferenc: Aide-Memoire [a házasságkötés egyéves évfordulója alkalmából készült emlékirat], a család tulajdonában.

távolságban fekvő Pécssett folytathatta tanulmányait.⁶⁸³ Ám gyorsan csalódnia kellett: „[n]agy igényekkel, célokkal és várakozással mentem. Hisz ott előttem is ismert európai nagyságok tanítottak nemrég. Csak él még valami a szellemükből – gondoltam. De nem élt... Az egész egy marxista laktanyának tűnt, ahol a marxizmust is nagyon alacsony színvonalon oktatják. Amellett, amit a marxista íróktól már a középiskolában elolvastam, alig adtak valami újat.”⁶⁸⁴ Ami pedig mégis új volt, azt „valahogy leckeszagúnak éreztem. Sok minden nem is érdekelt, mert tudtam, hogy tudatos butaság, üres propaganda. Épp az a rész, ami legjobban érdekelt volna: a történelem, egyes nagy alakok, az irodalom, az ember, a társadalom problémái.”⁶⁸⁵ Mádl élményei szinte betűre pontosan egybevágnek a néhány évvel korábban végzett Benedek Ferenc, illetve az egy évtizeddel később ott tanuló Sólyom László tapasztalataival.⁶⁸⁶

Mádl a maga részéről a csalódásra önképzéssel válaszolt. Egyrészt saját maga, önszorgalomból kezdett el a könyvtárban olvasni, másrészt baráti körében, a kiscsoporton belül vitattak meg bizonyos témákat. A könyvtárban elsősorban természettudományi és filozófiai munkákat olvasott – ezekre a regényben is utalt: „...inkább foglalkoztattak olyan dolgok, mint a nyelvek, a matematika, a modern fizika a maga nagyszerű bölcséleti hátterével. Plankot,⁶⁸⁷ Heisenberget,⁶⁸⁸ Eins-

⁶⁸³ Esetében nem a távolság volt a döntő, hiszen az 1944–1946 közötti ausztriai vándorlás során ennél nagyobb távolságra is került az otthonától, hanem a családtól való elválás, ugyanis korábban bármi is történt, mindig ennek keretein belül mozgott. Pécssett viszont nem voltak rokonai, hanem csak néhány korábbi iskolatársa, és ők is a város másik részében működő orvosi karra jártak.

⁶⁸⁴ Akik... 50.

⁶⁸⁵ Akik... 48.

⁶⁸⁶ L.: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) *Jura* 2008/2. 183., illetve: Bódy Zsombor – Cieger András: „Hagyni kell történni a sorsot.” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András. *Századvég* 2004/1. 140–142.

⁶⁸⁷ Max Planck (1858–1947) német fizikus, a modern fizika egyik megalapozója.

⁶⁸⁸ Werner Karl Heisenberg (1901–1976) német fizikus, a modern fizika egyik megalapozója.

teint,⁶⁸⁹ Eddingtont,⁶⁹⁰ Jeanst,⁶⁹¹ Dirakot⁶⁹² és még sok mást olvastam át- és átértékelt tankönyvek helyett. Ha hazai nyelven nem is, németül vagy angolul mindig hozzájuthattam az ilyen könyvekhez.”⁶⁹³ Vagyis az olvasás révén nemcsak új ismeretekre tett szert, de nyelvtudását is fejleszthette.

A filozófiai munkák kapcsán figyelemre méltó a regényben tett egyik megjegyzése: „Egyedül Marx Tőkéje volt, amely a rendkívül komoly szellemi építmény erejével hatott rám. Belőle – és Marx még néhány más munkájából – tanultam meg igazán, mi a marxizmus.”⁶⁹⁴ Azt eddig is lehetett tudni, hogy Mádl már középiskolás diákként elmélyült Marx munkáiban, és az államosítást követően többször is filozófiai vitába bocsátkozott az új rendszert támogató diáktársaival.⁶⁹⁵ Marx munkái azonban akkor még csupán eszköznek számítottak, melyeket egyébként „megvettem, és mint mások, egy kézlegyintéssel elintéztem...”⁶⁹⁶ Most azonban – a pécsi egyetemi könyvtár olvasótermében⁶⁹⁷ – jóval alaposabb vizsgálatnak vetette alá, és meglepődve vette észre, hogy Marx „Morusz Sz. Tamástól⁶⁹⁸ kezdve Hegelig⁶⁹⁹ mindent értékelt és felhasznált...” a munkáiban.⁷⁰⁰ Itt érdemes megemlíteni, hogy Marx munkáinak értelmezését minden

⁶⁸⁹ Albert Einstein (1879–1955) német fizikus, a modern fizika egyik megalapozója.

⁶⁹⁰ Arthur Stanley Eddington (1882–1944) angol csillagász, fizikus, filozófus.

⁶⁹¹ James Hopwood Jeans (1877–1946) angol fizikus, csillagász, matematikus.

⁶⁹² Paul Dirac (1902–1984) angol fizikus.

⁶⁹³ Akik... 49–50.

⁶⁹⁴ Akik... 50. L. még.: 531. l.

⁶⁹⁵ Interjú Borián Tiborral (Búcsú Mádl Ferenctől, 2011. 06. 07. MTV1).

⁶⁹⁶ Akik... 50.

⁶⁹⁷ Mádl Ferenc pécsi olvasójegye, amelyet néhány nappal Pécsre érkezését követően váltott ki, fennmaradt. Mégis, Marx Gyula visszaemlékezéseit olvasva valószínűsíthető, hogy Mádl – feltehetően Benedek Ferenc segítségével – hozzáfért a tanszéki könyvtárak egyes állományaihoz is: „[R]észben a pécsi Tudományegyetem Jogi Kara egyik tanszékének folyóirat járatási engedélye nyújtott lehetőséget a hozzáféréshez, olvasáshoz, tájékozódáshoz. [M]ádl Ferencknek és barátainak köszönhetően jutottunk hozzá a nyugaton megjelenő folyóiratokhoz...” (Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om. In: Béres Katalin (szerk.): *„Sívó évek alján.”* Történetek az ötvenes évekből (Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006. 109.), továbbiakban: Marx 2006.

⁶⁹⁸ Morus Tamás (1478–1535) angol jogász, író, költő, államférfi.

⁶⁹⁹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) német filozófus.

⁷⁰⁰ Akik... 50.

bizonynal megkönnyítette számára, hogy tanárai között tudhatta a hatalmas tudású Kislégi Nagy Dénes (1884–1984) professzort, aki mások mellett Marx és Engels több munkáját is magyarra fordította.⁷⁰¹ Kislégi, aki a diákoknak büszkén mesélte, hogy szükség esetén az „*anti-Marxot*” is meg tudná írni,⁷⁰² a marxizmust egy modern filozófiai irányzatként értelmezte, és külön felhívta a hallgatók figyelmét a klasszikus filozófiával való összefüggésekre.

Röviden szólni kell a kiscsoportos önképzés témaköreiről is. Mádl a regényben azt írja, hogy „*itt volt az egyetemen a mi joc-unknak megfelelő jic (Jeunesse Intellectuelle Chrétienne), amelybe összeköttetési útjainkon át mindjárt bevontak*”.⁷⁰³ Vagyis Mádl előbb a jogászok saját körébe próbált bekapcsolódni, ám a látottak elkedvetlenítették. „*Itt is mit találtam? Egyszerű, nem is a legjobban sikerült önképzőkört, amiből hiányzott a gyakorlati munka, a hódítani akarás szelleme, és amelyben – épp emiatt – alig volt élet. Leginkább teológiát, dogmatikus filozófiát adott a vallás alapvető tételeiről, amelyekben úgyszólván rendületlenül hittem*”.⁷⁰⁴ Mádl másra vágott. „*Az emberek érdekeltek. A társadalmi, egyéni szociális és egyéb bajok okai és orvoslása. Minderről alig esett szó*”.⁷⁰⁵ Vélhetően e tapasztalatai hajtották tovább, egészen az orvosok baráti köréhez, amelyben többek között Borián Árpád is tevékenykedett. Ezzel a körrel valóban a fentihez hasonló témákon töprengtek. Ezt igazolja Mádl egyetlen ismertté vált dolgozata, amelyet elő is adott, a Rerum Novarumról szolt, és jól jelzi érdeklődésének irányait.⁷⁰⁶

⁷⁰¹ Vö.: www.nevpont.hu/palyakep/kislegi-nagy-denes-c5a73 (2022. 08. 15.), illetve Hegedüs Sándor: Az Egyetem (V.) (Hetedhéthatár 2005. 04. 08. 22.). Kislégi oktatási módszeréről l. bővebben: Szotáczy Mihály: Kislégi Nagy Dénes emberi és tudósi pályája. In: Ádám Antal (szerk.): A 100 éves Kislégi Nagy Dénes tudományos, oktatói és költői életművéből (Pécs, PTE ÁJK, 1984. 19.).

⁷⁰² Hegedüs Sándor: Az Egyetem (V.) (Hetedhéthatár 2005. 04. 08. 22.).

⁷⁰³ Akik... 51. L. még: Akik... 102.

⁷⁰⁴ Akik... 51.

⁷⁰⁵ Akik... 52.

⁷⁰⁶ Marx 2006. 88.

**EGY BARÁTSÁG KEZDETE:
BESZÉLGETÉS BENEDEK FERENCCEL**

Bár Kislégi professzor hatalmas tudása és embersége miatt mind a II. világháború előtt, mind azt követően a pécsi jogi kar népszerű oktatói közé tartozott, Mádl valószínűleg nem őrzött róla kellemes emlékeket.⁷⁰⁷ Mégis, a mellette dolgozó fiatal gyakornok volt az, akivel a jogi karon először tudott az őt érdeklő vallási és szociális kérdésekről beszélgetni.⁷⁰⁸ Dr. Bodlain szimpatikus alakja mögött egyértelműen Benedek Ferencet (1926–2007), a későbbi nemzetközi hírvű romanistát érdemes keresnünk. *„Közepesnél magasabb termetén a fej volt az úr. Ő – fokozottabban, mint más – arcában hordta önmagát. Germán koponyájának körvonalai, amelyek modern keretű szemüvegével futottak össze, határozott tekintete az európai szellem képét jelenítette meg. Mintha valamely nyugati tudományos folyóirat egyik lapjáról nézne rám.”*⁷⁰⁹ Benedek nemcsak külsőre volt megnyerő, hanem belső tulajdonságai miatt is. *„Valóban olyan szellem volt, akinek gondoltam. Nyílt és szabad koponya, aki világnézetében közel állt a keresztény-szocializmushoz. De nézeteiben a liberális szabadgondolkodás és marxi tételek elemei is megtalálhatók. Mindezt azonban egy bizonyos egyéni – ...építő – módon uralta.”*⁷¹⁰

⁷⁰⁷ Mádl Dr. Juif professzorban valószínűleg Kislégi Nagy Dénes portréját rajzolta meg (Akik... 83–87.). A történet, amit elmesél, szinte bizonyosan fiktív, viszont az könnyen elképzelhető, hogy a professzor nem rokonszenvezett az akkor (1952/1953. tanév őszi szemeszter) éppen az évfolyamfelelős („évfolyamtitkár”) posztját betöltő diákkal, akit tisztsége miatt az évfolyam *„kommunista vezetői közé”* sorolhatott (Akik... 84.). Bárhogy is történt, az idős Mádl véleménye egykori tanáráról és annak lenyűgöző tudásáról egyértelműen pozitív volt. Vö.: Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (In: Király Miklós (szerk.): *Fabula de te narratur.* Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 69.)).

⁷⁰⁸ Akik... 89–92.

⁷⁰⁹ Akik... 90.

⁷¹⁰ Akik... 91. Benedekre többek között l.: Béli Gábor (szerk.): Benedek Ferenc professzor emlékezete (Zalaegerszeg, Bíbor (Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete), 2019.).

Bodlain és Mádl első beszélgetése Ludwig Feuerbach egyik könyve⁷¹¹ körül zajlott.⁷¹² Bár Feuerbach volt a téma, a vita valójában ontológiai kérdéseket, illetve a marxizmus és az istenhit kapcsolatát érintette. „[D]élután háromkor... [kezdődött – D. E.]. Lépésről lépésre közelítettük meg egymást. Lépcsős módszerrel »dolgoztunk«. Amikor egyikünk egy bizonyos pontig elment, ahonnan még vissza lehetett volna lépni, ha a másik támad – megállt. Aztán jött a másik, aki szintén így tett, csak már egy fokkal előbbre lépett. Este hat órára elértük egymást. Ő tudta, ki vagyok én, és én tudtam: ki ő.”⁷¹³

Ez a beszélgetés Mádlt megnyugtatta. Innentől kezdve – ebben biztos volt – már nem volt egyedül. Benedek egyfelől példaképként állt előtte, mint idősebb pályatárs, akiben legjobban „tárgyi tudását és alaposságát” becsülte.⁷¹⁴ Másfelől viszont ő volt a fiatalember első mentora, akit „szüleim után azok mellé a tanítók mellé állítot[tam], akik első elemiben betűvetésre és számolásra tanítottak”.⁷¹⁵ Megismerkedésüktől kezdve – írja Mádl a regényben – „meg volt a módom szabadon szívni magamba az emberi szellem nagyszerű és kevésbé nagyszerű gondolatait. Ifjú professzoromnak köszönhetem, hogy mindenhez hozzájutottam. Ott jöttem rá, hogy ha valaha intézményesen is akarunk valamit csinálni, az ember, az emberiség, a társadalom felemeléséért – ehhez fel kell készülni, nemcsak erkölcsi, de hallatlan nagy szellemi fegyverekkel is.”⁷¹⁶ A regény alapján tehát valószínűsíthető, hogy Mádl és Benedek már azelőtt megismerkedtek egymással, hogy tanár-diák viszony keretében a római jogi előadások, illetve a hozzá kapcsolódó gyakorlati óra során találkoztak volna.⁷¹⁷ A szoros baráti, mentori és

⁷¹¹ Ludwig Andreas Feuerbach (1804–1872) hivatkozott könyve a *Das Wesen des Christentums* (Lipcse, 1841) volt.

⁷¹² Feuerbachot és Hegelt nemcsak Mádl említi a regényében, hanem Benedek is az alpműveltség részeként hivatkozott rá (vö.: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (Jura 2008/2. 183.), de Kislégi professzor is kiemelten foglalkozott vele a tanórák keretében (Szotáczky Mihály: Kislégi Nagy Dénes emberi és tudósi pályája (In: Ádám Antal (szerk.): A 100 éves Kislégi Nagy Dénes tudományos, oktatói és költői életművéből (Pécs, PTE ÁJK, 1984. 24–25.)).

⁷¹³ Akik... 91.

⁷¹⁴ Akik... 92.

⁷¹⁵ Akik... 92.

⁷¹⁶ Akik... 92–93.

⁷¹⁷ Vagyis az első beszélgetés legvalószínűbb időpontja 1952 tavasza és nem 1952 ősze.

bizalmas kapcsolat létezését egyébként Mádlnak Benedek profesz-szor 75. születésnapjára írt gratulálólevele alapján bizonyítani is lehetett,⁷¹⁸ de a megismerkedés körülményei mindeddig homályban maradtak.

IRODALMÁRBÓL JOGTUDÓS

Mádl Ferenc fiktív környezetben játszódo kisregénye tehát valós élményekre épül, amelyek a könyvtári és levéltári forrásanyag segítségével visszafejthetők. Amint említettük, a regény elsősorban két témakörben nyújt lényeges információkat: a) a pécsi kiscsoport működéséről és céljairól, amelyről a résztvevők később is csak szűkszavúan nyilatkoztak; b) a későbbi köztársasági elnök Pécsen töltött két évének eseményeiről, az egyetemi hallgató *„eszméléséről”*, akkori gondolatairól. Van azonban a regénynek még egy további hozadéka is: megőrizte szerzője néhány fiatalkori olvasmányélményének a lenyomatát, amelyek Mádlt egyrészt a regény megírására ösztönözhatték, másrészt viszont olyan jelentős kapcsolatok létrejöttét eredményezhették, mint a Némethy Dalmához vagy Benedek Ferenchez fűződő viszony. A kisregény tehát fontos életrajzi adalékokkal bővíti eddigi, elsősorban a Mozaikokból származó ismereteinket, ugyanakkor lehetővé teszi más források validálását.

A könyv előkerülésével Mádlnak a saját családján belüli helye is átértékelésre szorul, ugyanis egyértelmű, hogy a fiatalember a keresztény akció, az Evangélium hirdetése iránti fogékonyságát otthonról hozta magával. Az eddig is ismert volt, hogy édesapját a magyar földművesek, idősebb nagybátyját, Mike Jánost (1905–1981) pedig a magyar iparosok felemelése foglalkoztatta, és e munkában mindkettejükönél központi szerepet kaptak a keresztény elvek és erkölcsi elvárások. Mádl kisregénye, amely a munkásság rekatolizálása,

⁷¹⁸ Bővebben l.: Domaniczky Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés) (Jura 2021/4. 152–156.), Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleálólevele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera Ad Astra 2022/1. 157–175.).

evangelizálása céljából készült, egy harmadik irányt jelent a családon belül, amely egyértelműen ifj. Mádl Antal, valamint Mike János gondolataival és elképzeléseivel rokonítható. Mindezek fényében talán nem tűnik túlzásnak azt állítani, hogy a Mádl családban a közösség szolgálata feladatként, sőt inkább kötelességként szállt tovább a szülőről a fiúra, hiszen „*a Lélek megnyilvánulásait mindenki azért kapja, hogy használjon vele*”.⁷¹⁹ Láthattuk, hogy Mádl Ferenc ezt a gondolatot már fiatalon, a kiscsoport tagjaként is magáénak vallotta, és későbbi életével, valamint közéleti szerepvállalásával szintén visszaigazolta.

Végezetül szólni kell a regény utóéletéről is. Mádl magánlevelezése alapján úgy tűnik, hogy a művet a Vigiliában szerette volna folytatásokban megjelentetni. Ennek érdekében tárgyalásokat is folytatott Rónay Györggyel, aki azonban az írást túl hosszúnak találta, és egy novellaciklus elkészítését ajánlotta a fiatalember figyelmébe.⁷²⁰ Mádl ennek neki is látott, de az anyagnak – valószínűleg az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve a Vigilia megjelenésében ezt követően beállott hosszabb szünet miatt – csak egy kis része készült el. A forradalom napjaiban újra naplót⁷²¹ vezető Mádl ezt követően még elgondolkodott a forradalom eseménytörténetének megírásán is, de ez is csupán terv maradt.

Vajon mi volt az oka annak, hogy 1956 végén az irodalmár egyszerre elhallgatott? Kézenfekvő lenne e mögött a szabadságharc leverését követő általános apátiát feltételezni, azonban a helyzet ennél összetettebb. Mádl 1956 májusában került át a Magyar Tudományos Akadémiára, ahol újra felcsillant a remény, hogy hamarosan megkezdheti tudományos pályafutását. Egykori tanárai ez irányú ambícióit támogatták, viszont a sikeres aspiránsi felvételihez publikációkat vártak tőle. Mádl hihetetlen energiával vetette bele magát a kutatásokba, és ezek előbb a figyelmét vonták el, majd az energiáit is teljesen lekötötték. Ahogy a lenti táblázatból is kitűnik, az első

⁷¹⁹ 1Kor 12,7. Nem véletlenül választották testvérei ezt a Bibliából származó szép idézetet a hetvenedik születésnapját ünneplő – már köztársasági elnökként fungáló – bátyjuknak szánt fotóalbum elejére (Feri Fotóalbuma [h. n], [d. n.], a család tulajdonában).

⁷²⁰ Mádl Ferenc 1955. 12. 07-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában).

⁷²¹ L. részletesen: Domaniczky Endre: Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből (Magyar Szemle 2022/7–8. 8–17.).

jogtudományi publikációja, egy ismertetés éppen 1956-ban jelent meg, ezt követően viszont a korábban teljesen hiányzó jogi jellegű munkái gyors gyarapodásnak indultak.

Mádl Ferenc szépirodalmi és jogi munkássága (1947–1960)		
	szépirodalmi mű	jogi dolgozat vagy tanulmány
1947	1	–
1948	1	–
1949	1	–
1950	2	–
1951	3	–
1952	2	–
1953	3	pályamunka (Pécs) (kézirat)
1954	1	–
1955	–	II. pályamunka (Budapest) (kézirat)
1956	3	könyvismertetés (1)
1957	–	–
1958	–	tanulmány (1), recenzió (1)
1959	–	tanulmány (6), recenzió (1)
1960	–	tanulmány (2), recenzió (3)

A szerző saját táblázata

Vagyis Mádl, az irodalmár az Akadémiára kerülését követően – kiváló mesterei hatására – egyértelműen a jogtudomány területén találta meg a saját útját, és ezen a területen teljesedett ki. Múzsája azonban ezt követően sem hagyta el – elsősorban ennek köszönhető, hogy egész életében könnyen és olvasmányosan írt,

jogszabálytervezeteinek szövege pedig még idős korában is esszéjellegű, laikusok által is befogadható és élvezhető maradt.⁷²²

⁷²² Mádl jogszabálytervezeteinek „szépségéről” minisztériumi munkatársa és barátja, Korzenszky Richárd részletesen beszélt (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László, www.youtube.com/watch?v=HdQrA6tKFqc, 2022. 08. 15.).

MÁDL FERENC A PÉCSI JOGI KARON

(A PTE Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján)

Mádl Ferenc akadémikus, volt köztársasági elnök jogi tanulmányait két egyetem jogi karán végezte: Pécsen és Budapesten. Tekintettel arra, hogy ez utóbbinak később vezető tisztviselője, illetve – évtizedeken keresztül – a professzora is volt, Pécs szerepe sokáig háttérbe szorult. Annak ellenére történt ez így, hogy a pécsi jogi karon töltött évek kulcsfontosságú szerepet játszottak a későbbi jogtudós tudományos pályafutásában. Alábbiakban levéltári források alapján próbálom meg bemutatni a pécsi időszak legfontosabb eseményeit; jelen írás szerkezetét és témaköreit tehát az iratanyag összetétele határozza meg.

PÁLYAVÁLASZTÁS

Mádl Ferenc 1943–1951 között – *„nyolc évet, oly sok útravalóval”*⁷²³ – járt a veszprémi piarista gimnáziumba, amely az ország egyik legjobb és legrégebbi középiskolája volt. Mádl, aki általában jó és jeles tanuló volt,⁷²⁴ és kitűnően érettségizett,⁷²⁵ a latin nyelvvel és az antik kultúrával itt ismerkedett meg mélyebben.⁷²⁶ Már kiskorától

⁷²³ Bakony-Balatoni Kalendárium 1994. In: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995. 131.).

⁷²⁴ Lásd bővebben: A magyar kegyes-tanítórend veszprémi római katolikus gimnáziumának évkönyvei.

⁷²⁵ Mádl 1959-es önéletrajzában kitűnőt említett, és az egyetemi anyagban is ez szerepel (Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (rövidített hivatkozás: PTE EL) VIII.202.c. Törzskönyv 1951/52. tanév).

⁷²⁶ *„Mindenkinek három nyelvet kellett tanulnia. A latint nyolc évig, s közben megismerkedtünk az antik kultúrával...”* (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)). Mádl Ferenc magas szintű latintudásáról a nemzetközi hírű római jogász professzor, Hamza Gábor is megemlékezett: *„Volt eset, hogy latin nyelven beszéltek egymással.”* A professzor azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy Mádl *„[a]z objektív felelősségről írt, 1964-ben... megjelent könyvében a római joggal is foglalkozik. Járatos volt – Nizsalovszky Endréhez... hasonlóan – a római jogi szakirodalomban is”* (Hamza Gábor 2023. 07. 24-i levele Domaniczky Endrének, a szerző tulajdonában).

szenvedélyesen olvasott,⁷²⁷ a középiskolában pedig – a költségek előteremtése érdekében – szabadidejében nyelvet tanított.⁷²⁸

Humán érdeklődése tehát már fiatalon kitűnt, így amikor a pályaválasztás a családban szóba került, „[é]desapámból az sugárzott felém, hogy nekem jogásznak vagy papnak kellene lennem [...], az emberekkel, az emberek ügyeivel kell foglalkoznom”.⁷²⁹

Akkoriban a felsőoktatási intézmények minden érettségiző osztályhoz küldtek agitátorokat,⁷³⁰ „hogy menjünk hozzájuk tanulni. – Pécsről egy nagy tekintélyű professzor adjunktusa⁷³¹ olyan meggyőző beiskolázási beszédet mondott, hogy azonnal eldöntöttem, hozzájuk megyek”.⁷³²

Pécs,⁷³³ a rómaiak által Krisztus születése után valamivel alapított Sopianae város modern kori utóda, nemcsak a Kárpát-medence egyik kulturális központja volt, hanem ekkor már több évszázados tudományos múlttal is büszkélkedhetett. Bár az 1367-ben alapított első⁷³⁴ magyar egyetem valószínűleg csak néhány évtizedig működött,⁷³⁵ a

⁷²⁷ „Édesapám betűszeretete rám hatott a családban a legjobban.” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)). Lásd még: Kodolányi Gyula: Villanások Mádl Ferencről (Magyar Szemle 2011/3–4. 26–35.)).

⁷²⁸ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.), valamint a nyelvtanításra: Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.).

⁷²⁹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁷³⁰ Lásd bővebben: Polyák Petra: „A hallgatóknak meg kell lenni.” A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első öt éves terv idején (Pécs, PTE EL, 2016. 40–47, 117–120.).

⁷³¹ A források alapján a konkrét személyt is azonosítani lehetett, ugyanis a fennmaradt, beiskolázási költségek térítését részletező levéltári anyag szerint Bátori József és Héber József 1951. május 9-én járt – beiskolázási agitáció céljából – Veszprémben (PTE EL 202.b PTE ÁJK iratai, Iktatott iratok, 341-1950/51.). Mádl az előbbire, Bátori Józsefre utalhatott, aki ekkor gyakornokként (tehát nem adjunktusként) dolgozott a jogi karon.

⁷³² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁷³³ Lásd bővebben: a Pécs története nagymonográfia a Pécs Története Alapítvány és a Kronosz Kiadó gondozásában megjelent köteteit.

⁷³⁴ Mádl gyakran utalt rá, hogy „a magyar felsőoktatás első fellegvára” Veszprémben került megalapításra. Ebben a híres káptalani iskolában, amelyet 1276-ban Csák Péter nádor hadai pusztítottak el, már jogi oktatás is folyt (Bakony-Balatonai Kalendárium 1994, In: Mádl 1995. 130–131.).

⁷³⁵ Lásd: Font Márta: A középkori pécsi egyetem (Jelenkor 2002/5. 473–479.) és Fedeles Tamás: Oktatási központ a Mecsek lábánál. Az első magyar egyetem történetének súlypontjai (In: Per Aspera Ad Astra 2017/1-2. 14–40.).

város a másfél évszázados török megszállást követően ismét készen állt egy felsőoktatási intézmény befogadására. 1785–1803 között a győri jogakadémia, 1833-tól pedig királyi joglíceum működött a Dél-Dunántúl központjában.⁷³⁶ A Pécsi Tudományegyetem (PTE), ahová Mádl jelentkezett, az 1912-ben Pozsonyban alapított Erzsébet Tudományegyetem (ETE) jogutódja volt, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő határváltozások nyomán menekült el az észak-magyarországi ősi koronázóvárosból, és 1923-ban költözött⁷³⁷ Pécsre.⁷³⁸ A pécsi egyetem éppen Mádl odaérkezésének évében vált – az orvosi kar önállósulásával – egykarú intézménnyé, amelynek megszüntetése ezután több mint két évtizeden át időről időre felmerült.⁷³⁹

CSALÁDI HÁTTÉR ÉS SZOCIÁLIS JUTTATÁSOK

Mádl „*nagyon jó káderlappal*” érkezett Pécsre, „*[m]ivel apám földműves volt, én meg segédvájárként is dolgoztam*”.⁷⁴⁰ A „paraszti származás” valóban szerepel is a hallgatók családi hátteréről készített egyetemi anyagban. Ebből azonban az is kitűnik, hogy az édesapa

⁷³⁶ Mezey Barna: A jogakadémiák a jogászképzés történetében (In: Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923 (Pécs, Publikon, 2009. 17–36.)).

⁷³⁷ Óriás Nándor megkapó kifejezésével élve Pécs az a délvidéki határváros volt, amely „*a hontalanná nyomorított pozsonyi egyetemet alázatos szeretettel kebelébe fogad[ta]*” (Óriás Nándor: Emlékeim töredékei (Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2006. 179.)).

⁷³⁸ Rajczai Péter Pál: A Pécsi Püspöki Jogakadémia története (In: Kajtár–Pohánka 2009. 37–46.).

⁷³⁹ Az orvosi kar kiválására lásd: a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 27/1951. (I. 28.) MT. számú rendelete az orvostudományi egyetemek szervezetének és működésének átmeneti szabályozása tárgyában. A közgazdaságtudományi kar alapítására lásd: a Pécsi Tudományegyetemen Közgazdaságtudományi Kar létesítéséről szóló 1024/1975. (IX. 1.) MT határozatot. Az akkor még gimnazista Sólyom László titkos tiltakozó akciójára lásd: „*Hagyni kell történni a sorsot.*” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/31. 139. (továbbiakban: Sólyom 2004.))

⁷⁴⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.). Mádl munkavégzésére lásd még: Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (MTAL 68. d. 68/2. cs.).

szerény jövedelemből próbálta kigazdálkodni gyermekei taníttatását. Mádlnak az átjelentkezési kérelemhez csatolt, a községi hivatalnok által készített környezettanulmányából a konkrét adatok is megismerhetők.⁷⁴¹

A család nehéz anyagi helyzetét jól illusztrálja, hogy amikor az elsőéves diák 1951-ben lekérte a beiratkozást, a dékánhoz címzett pótbeiratkozási kérelmében leírta, hogy az apja nem tudta az úti-költséget odaadni számára,⁷⁴² ezért azt neki kellett előteremtenie, viszont a munkának csak a kötelező katonai képzés⁷⁴³ teljesítését követően láthatott neki.

Családi háttere, majd később tanulmányi eredményei alapján Mádl többféle kedvezményben is részesült pécsi tanulmányai során, így:

- kollégista volt;
- tandíjmentességet kapott;
- tankönyvkedvezményben részesült;
- kedvezményes (kötelező) étkezést biztosítottak számára;
- az ösztöndíjasok közé tartozott.

A kollégium, ahol Mádl lakott, közvetlenül a jogi kar épülete mellett található.⁷⁴⁴ Jelenleg a rektori hivatal működik benne, a II. világháború előtt Szent Mór Kollégiumnak, az ötvenes évek

⁷⁴¹ Vö. 749. lj. A pécsi anyagban lévő nyilvántartásokban Mádl szüleinek vagyoni helyzete nem szerepel, ezért különös szerencse, hogy az MNL anyagában egy ilyen adat is fennmaradt.

⁷⁴² A Kocsis Mihály dékánhoz címzett kérelem indokaként a fiatal Mádl Ferenc részletesen leírta, hogy „[a] katonaságtól való leszerelés után még dolgoztam (szept. 1-én is), hogy az utazáshoz és egyebekhez szükséges pénzt megkeressem. A szükséges pénzt édesapám adni nem tudta, mert hat nem kereső gyermek és három nagyszülőről kell gondoskodnia 4-5 hold földből.” PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847-01/1952-53. (Mádl Ferenc kérvénye. Pécs, 1952. 09. 03.). A kérelem pozitív elbírálását egy későbbi igazolás is bizonyítja (PTE EL VIII.202.b. 39. d. 3-1951/52. (Igazolvány. Pécs, 1951. 12. 19.)).

⁷⁴³ Mádl Ferenc három részletben teljesített – egyetemi tanulmányai mellett – katonai szolgálatot: 1952-ben Nagyvisnyón, 1953-ban Tapolcán, 1955-ben Kisteleken. (Mádl Ferenc akadémiai törzslapja, MTAL Személyzeti iratok 576. d.).

⁷⁴⁴ „Pécs 48-as tér 4.” – áll az egyik iraton, amelyből így egyértelműen azonosítható, hogy a Szent Mór Kollégium épületéről van szó (PTE EL VIII.202.c. 237. d. Kimutatás a diákszállóban elhelyezett hallgatókról (Pécs, 1952. 03. 24.)).

elején (Pécsi Egyetemi) Diákszállónak hívták.⁷⁴⁵ Mádl egy ötágyas szobában lakott, legalábbis az 1951/1952. tanévben, amelyre vonatkozóan kimutatással rendelkezünk.⁷⁴⁶

Mádl Ferenc – mint akkori hallgatótársai többsége – mindkét pécsi évében tandíjmentes volt,⁷⁴⁷ amit szociális helyzete és tanulmányi eredményei egyaránt indokoltak.⁷⁴⁸ Mádl családi hátterét egyébként részletesen feltárja az áthelyezési kérelméhez mellékelte, Bánd község tanácsának végrehajtó bizottsága által kiállított jövedelemigazolás, amely szerint édesapjának „*a földből a jövődelme [sic!] évi 1000 forint. Főfoglalkozása erdőgazdasági rakodó-munkás, ahol havi fizetése 660 Ft, melyből feleségét, 5 gyermekét és 73 éves édesapját tartja el.*”⁷⁴⁹ Az apa havi fizetésének nagyságához elegendő csupán egy pillantást vetni Ferenc fia évfolyamtársainak havi tanulmányi ösztöndíjára, amelyek között több 640 forintos is akadt, igaz, ezek még levonás előtti összegek voltak.⁷⁵⁰ Azt is fontos megemlíteni, hogy a hallgatók szülei között több, Mádléknál rosszabb anyagi

⁷⁴⁵ PTE EL VIII.202.c. 237. d. A Diákszálló elhelyezési rendje az 1951/52. tanévben (H. n., d. n.) és PTE EL VIII.202.c. 237. d. Kimutatás a diákszállóban elhelyezett hallgatókról (Pécs, 1952. március 24.).

⁷⁴⁶ Mádl ekkor a 44/B szobában lakott, szobatársai a következők voltak: Kaposi Imre, Nagy József, Millei Ferenc, Rózner György (PTE EL VIII.202.c. 237. d. Kimutatás a diákszállóban elhelyezett hallgatókról (Pécs, 1952. 03. 24.)).

⁷⁴⁷ Vö.: PTE EL VIII.202.c. (Törzskönyv 1951/52. tanév), PTE EL VIII.202.b. 49. d. 847-7/1953. (Tandíjmegállapítás az 1952-53. tanév II. félévére (Pécs, 1953. 03. 21.)), PTE EL VIII.202.b. 49. d. 847-7/1953. ([tandíj-megállapítás] (H. n., d. n.)), PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847-01/1952-53. (Tandíjmegállapítás az 1952-53. tanév I. félévére (H. n., d. n.)), PTE EL VIII.202.b. 45. d. 847-01/1952-53. ([Tandíj-megállapítás] (H. n., d. n.)).

⁷⁴⁸ A tandíjakat egyénileg állapították meg, elsősorban a származás, a jövedelem és a tanulmányi eredmények figyelembevételével. Vö.: PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók március havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 02. 21.)), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók április havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 03. 14.)) és PTE EL VIII.202.b. 49. d. 847-7/1953. ([tandíj-megállapítás] (H. n., d. n.)).

⁷⁴⁹ Bánd község által 1955. április 10-én kiállított jövedelemigazolás (MNL XIX-J-5-a, 214. d., F847/855. csomó).

⁷⁵⁰ PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók március havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 02. 21.)), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók április havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 03. 14.)).

háttérrel rendelkezővel is találkozhatunk, és volt olyan hallgató is, ahol a szülői kereset havi több ezer forintba rúgott.

Mádl tankönyvkedvezményben is részesült, ez azonban nem jelentett teljes mentességet számára. A tankönyvkedvezményre jogosult hallgatókból ugyanis általában több csoportot képeztek, Mádl – a fennmaradt iratok alapján – a legnagyobb kedvezményt kapta, vagyis a könyvekért egy minimális díjat kellett fizetnie.⁷⁵¹ Az általa kapott könyvtámogatás – az iratok alapján – kétféle volt: egy általános – bon formájában adott – szubvenció és egy-egy adott könyvre vonatkozóan megállapított kedvezmény.⁷⁵²

Szociális alapon osztották be a menzára is (legalábbis másodévesként). Itt napi kétszeri étkezésre (reggelire és ebédre) volt jogosult, sőt kötelezett – ugyanis a felsorolt hallgatók „*a menzai étkezést kötelesek igénybe venni*” –, és ezért, miután ösztöndíjban részesült, kedvezményes menzai térítést (reggeli: 70 fillér és ebéd: 2,60 forint) kellett fizetnie. „*A hallgatók havonta előre, a teljes hónapra kötelesek étkezési jegyüket megváltani...*”⁷⁵³

A tanulmányi ösztöndíj fentebb már említésre került. Mádl havi ösztöndíja – apja havi fizetésének nagyjából a fele – diáktársaihoz képest a középmezőnybe tartozott. A szórás jelentős volt, jó páran nála többet (havi 400 forint felett), mások pedig jóval kevesebbet (100 forint körül) kaptak. Az ösztöndíjat egyéenként változó levonások terhelték, Mádl esetében a (kötelező) békekölcsön részletét (havi 19 forint),⁷⁵⁴ illetve a – személyre szabott – kollégiumi díjat

⁷⁵¹ Lásd például: PTE EL VIII.202.b. 40. d. 67–1951/52. (Hirdetmény: A „Jogtörténet” c. tankönyvszubszabvencióban részesülő hallgatók névsora (Pécs, 1951. 10. 25.)).

⁷⁵² PTE EL VIII.202.b. 40. d. 67–1951/52. (Kimutatás a tankönyvszubszabvencióban részesülő hallgatókról (H. n., d. n.)), PTE EL VIII.202.b. 40. d. 67–1951/52. (Hallgatók névsora, akik a politika gazdaságtan c. könyvből tankönyvszubszabvenciót kapnak (H. n., d. n.)), PTE EL VIII.202.b. 40. d. 67–1951/52. (Hirdetmény: A „Szocializmus politikai gazdaságtana” c. tankönyvszubszabvencióban részesülő hallgatók névsora (Pécs, 1951. 10. 29.)), PTE EL VIII.202.b. 40. d. 67–1951/52. (Hirdetmény: A „Jogtörténet” c. tankönyvszubszabvencióban részesülő hallgatók névsora (Pécs, 1951. 10. 25.)).

⁷⁵³ PTE EL VIII.202.b. 47. d. 846–01/1953. (Hirdetmény. Pécs, 1953. 01. 14.).

⁷⁵⁴ A békekölcsönt későbbi munkahelyének, az MTA II. osztályának akadémikusain és dolgozóin is behajtották (a listát l.: MTAL II. osztály iratai 67. d. 1a. dosszié (Békekölcsön-jegyzések 1955)).

(havi 19 forint) vonták le belőle, az étkezésért – január hónap kivételével – havi 30 napot kellett kifizetnie (havi 99 forint). Mindezek alapján – 1952 tavaszán, II. éves hallgatóként – Mádl Ferenc havi ösztöndíjának nettó összege nagyjából havi 300 forint körül lehetett.⁷⁵⁵

Mádl később az egyetemváltás indokaként egyébként – egy súlyosabb konfliktust udvariasan elfedve – az ösztöndíjhelyzetére hivatkozott (lásd: lentebb), és ennek során fontosnak tartotta megjegyezni, hogy *„320. frt.-os ösztöndíjamból, amely a lakást és az élelmezést sem fedezte, tartottam fenn magam”*.

TANÁROK ÉS TANANYAG

Mádl Ferenc egyetemi évei egy átmeneti időszakra estek. A Rákosi-rendszer kiépülése együtt járt a korábbi felsőoktatási rendszer átalakításával. Az iskolákat nem ritkán átnevezték, összevonták vagy átszervezték, a tanterveket átírták,⁷⁵⁶ és megkezdődtek a különböző sebességgel végzett tanárcserék és nyugdíjazások. Pécsen a tisztogatások egy folyamatosan gyengülő pozíciójú – Mádl beiratkozásakor már csupán egykarú – egyetemen kezdődtek meg.

Az oktatás színvonalának gyors csökkenéséről – visszaemlékezéseikben – az egymást követő generációkhoz tartozó Benedek Ferenc

⁷⁵⁵ PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók március havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 02. 21.)), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók április havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 03. 14.)), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók május havi ösztöndíjáról (Pécs, 1952. 04. 21.)), PTE EL VIII.202.c. 237. d. (Ösztöndíjban részesülő hallgatók névsora, és az ösztöndíj összege (Pécs, 1952. 09. 20.)).

⁷⁵⁶ A Mádl pécsi időszakára is vonatkozó, a jogi egyetemek „átmeneti” tantervével kapcsolatos, 1950-es javaslat az MTA anyagában fennmaradt. Lásd: Jelenítés a jogi karok új tanrendtervezete tárgyában (MTAL II. osztály iratai 164. d., 3. d. (ÁJB első ülése, 1950. április), Jogi egyetemi oktatás 1950. csomó).

(1926–2007) és későbbi tanítványai,⁷⁵⁷ Mádl Ferenc⁷⁵⁸ (1931–2011) és Sólyom László⁷⁵⁹ (1942–2023) egyaránt megemlékeztek.⁷⁶⁰ Ez a folyamat azonban több évig elhúzódott,⁷⁶¹ ezért Mádl még olyan kiemelkedő tehetségű professzorok keze alatt tanulhatott, mint a 20. század legnagyobb magyar jogtörténészei között számontartott Holub József vagy Degré Alajos.⁷⁶² A római jogot ekkor még a

⁷⁵⁷ Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc, a nemzetközi tekintélyű római jogász (1926–2007) In: Béli Gábor (szerk.): Benedek Ferenc emlékezete (Zalaegerszeg, Bíbor, 2019. 30.).

⁷⁵⁸ Az „egyetemi oktatás akkor... óriási csalódás volt. Annak ellenére, hogy akadt néhány kiváló tanárunk” – emlékezett vissza köztársasági elnökként Mádl Ferenc (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)).

⁷⁵⁹ Sólyom László, aki Benedek Ferenc révén ismerkedett meg későbbi kollégájával és szerzőtársával – akit egyébként a köztársasági elnöki székben is követett –, még sarkosabban fogalmazott: „...elmentem a jogra, és egy hónap múlva láttam, hogy az egy katasztrófa: iszonyatos hely volt, ahol semmit nem lehetett kapni. [...] Az volt kiábrándító, amit jog címen oktattak. [...] A tanárok gyarlóságát hamar átláttuk. Akadt, aki az esztét játszott, akadt, aki még azt sem.” (Sólyom 2004. 140–142.).

⁷⁶⁰ A Benedek és tanítványai közötti kapcsolat – a visszaemlékezések szerint – általában a könyvek szeretetére épült (ezt például Sólyom László több írásában is felidézte). Mádl, akire családjában a saját elmondása szerint legjobban hatott édesapja „betűszeretete”, évtizedeken át szoros kapcsolatban maradt Benedek professzorral (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)). Sólyom László Benedekkel kapcsolatos visszaemlékezéseit lásd: Sólyom 2004. 140–142., de különösen Sólyom László: Ajánlás Benedek Ferencnek (Hamza Gábor et al (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére (Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 31–34.)). Vö. Béli Gábor, a Jogtörténeti Tanszék tanszékvezetőjének megjegyzésével: „Meggyőződésem, hogy Mádl Ferenc azért becsülte Benedeket, mert megmutatta neki – ahogyan másoknak is –, hogy hogyan kell a jogirodalmat szakmai szempontok szerint feldolgozni.” (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). A könyvek szeretete fontos szerepet játszott Benedek és Bruhács János kapcsolatában is (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁷⁶¹ Benedek professzor megfogalmazásában: „Igaz, hogy egy kemény, dogmatikus légkörben működött az egyetem, de még a régi professzoraink voltak. Ezért az egyetem mindennapjaiban ebből a dogmatikus szemléletből nagyon kevés volt érezhető. Persze ide is jöttek mindenféle marxista filozófiát tanító félművelt alakok, akik Marx műveit nem is ismerték, csak szemelvényeket olvastak belőle szovjet brosrákban.” (Idézi: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007) (Jura 2008/2. 183.)).

⁷⁶² Holub Józsefre lásd bővebben: Csizmadia Andor: A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között. Kérészy Zoltán és Holub József munkássága (In: Pap Tibor (szerk.): Jubileumi tanulmányok II. (Pécs, Tankönyvkiadó, 1967. 107–125.)), valamint Ádám Antal (szerk.): Holub József és Irk

legendás Óriás professzor oktatta, de a tanszékén már felbukkant az első éveiben több különböző tárgy oktatásába is bekapcsolódó Benedek Ferenc, a római jog későbbi, nemzetközi hírű professzora. A jogfilozófus Kislégi Nagy Dénes egészen sokáig kitartott, és csak a forradalmat követően vonult nyugdíjba.⁷⁶³ A szociálpolitika területén maradandót alkotó, ekkor államigazgatási jogot oktató Hilscher Rezső egyik szemináriumát Mádl is látogatta.

Ebben az időben az új ideológiának megfelelő szemlélettel rendelkező tanári kar létrehozásának élharcosa Pécsen a „*vaskalapos dékán*”,⁷⁶⁴ Kocsis Mihály volt. Kocsis egyházi gimnáziumba, majd „*a pécsi katolikus papnevelőbe*”⁷⁶⁵ járt, és még a II. világháború előtt kezdett oktatni az Erzsébet Tudományegyetemen. Idősebb kollégája, Kislégi Nagy Dénes emlékirataiban óvatosan körülírja tanártársa pálfordulását, amely végül olyan méreteket öltött, hogy Kocsis „*a kari üléseken nem egyszer szembekerült más, ugyancsak kommunista meggyőződésű tanárok felfogásával*”.⁷⁶⁶

Kocsis nemcsak a tanári gárda átalakításában jeleskedett, hanem a diákokat és tudományos utánpótlásnak nevelt tanársegédeket⁷⁶⁷ is

Albert pécsi professzorok munkássága (Pécs, 1986. 9–28.). Degré Alajos életére és munkásságára lásd bővebben: Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész (Jura 2006/2. 6–13.), Máthé Gábor – Zlinszky János (szerk.): Degré Alajos emlékkötet (Bp., Unió, 1995.).

⁷⁶³ „Az 1956-os ellenforradalmi megmozdulásban a jogi kar szakszervezete engem választott meg a munkástanács elnökévé. [...] Én 73 éves koromra hivatkozva nyugdíjazásomat kértem.” Kislégi Nagy Dénes: Életpályám emlékei (Pécs, 1979. 124.).

⁷⁶⁴ Mádl találó kifejezése (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)).

⁷⁶⁵ Kocsis Mihály önéletrajza (1953. 09. 25.), lelőhelye: MTAL 200 TMB 908/5. Kocsis Mihály kandidátusi védésének anyagai, 908/5. dosszié.

⁷⁶⁶ Kislégi 1979. 118.

⁷⁶⁷ Kocsis dékán emberi oldaláról sokat elárul, hogy a világűrjoggal kapcsolatos munkái révén később világviszonylatban is elismert tudóssá váló, 1952–1957 között a PTE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszékének tanársegédeként dolgozó Gál Gyula (1926–2012) aspiránsi pályázatát – mondvacsinált indokokkal, egy Gált az emberi méltóságában sértő jellemzés elkészítésével – 1956-ban megpróbálta megghiúsítani. Gál mellett azonban – az MTA II. osztálya kérésére (!) – a szintén Pécsen tanító (tehát így a saját munkáltatójával szemben fellépő) Szamel Lajos, majd meghallgatását követően (amelyen Mádl Ferenc is jelen volt) Nizsalovszky Endre is kiállt, így felvételt nyert. A Gál felvételéről szóló döntés (1956. szeptember 21.) után nagyjából egy hónappal kitört a forradalom, amely Gált jó időre elszakította a tudományos munkától, és kandidátusi disszertációját csak

megpróbálta bevonni a politikai munkába. A diák Mádl Ferenc és a tanári pályáját éppen megkezdő Benedek Ferenc „megdolgozásával” egyaránt megpróbálkozott.⁷⁶⁸ Mádl csak a pesti jogi kar tudós dékánja, Világhy Miklós kiállításának köszönhetően „úsztatta meg” egy egyetemváltással a kalandot.⁷⁶⁹ Enélkül Kocsis sarkos ítélete – „*fiam, te osztályáruló vagy!*”⁷⁷⁰ – abban a korban könnyen és végérvényesen bezárhatta volna az egyébként jó káderlappal rendelkező Mádl előtt az összes hazai felsőoktatási intézmény kapuját.

Törzslapja és a korabeli tanrend alapján jól rekonstruálható, hogy a Pécsett töltött két év során Mádl milyen órákat hallgatott.⁷⁷¹ Az alábbi táblázatot megvizsgálva kitűnik, hogy erre az időszakra *többnyire* még állt az 1950-ben végzett Benedek professzor kijelentése, hogy „a »strammbeli professzorátus«, a régi gárda maradt”.⁷⁷²

1970-ben tudta megvédeni. Az aspiránsi pályázat lelőhelye: MTAL IX. osztály iratai 17. d. 3. dosszié (Aspiráns ügyek).

⁷⁶⁸ Benedekről Kocsis dékánnak az volt a véleménye, hogy: „*Benedek Ferenc nem akar – minden segítség és megfelelő ösztönzés, irányítás mellett és ellenére sem – osztályszármazásának megfelelően mozgalmi munkában részt venni és Pártunk felé érdeklődni, fordulni (sic!). Osztályszármazása nem tükröződik egész fejlődésének irányában és tartalmában.*” Benedeken végül csak 1956-ban, az abban az évben történt kettős vezetőváltást (a római jogi tanszéken Óriás Nándort Halász Aladár, a jogi karon Kocsis Mihályt Kauser Lipót váltotta) követően enyhült a nyomás, így tudományos pályája kiteljesedhetett. (Kocsis és Benedek kapcsolatára, illetve a fenti idézetre lásd bővebben: Pókecz 2008. 183–185. L. még Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926–2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (Jura 2022/2. 156–161.).

⁷⁶⁹ PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847–7–M/1953. (Világhy Miklós dékán 1953. szeptember 8-i átirata Kocsis Mihály dékánhoz, Mádl Ferenc átiratkozása).

⁷⁷⁰ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁷⁷¹ A fenti források csak a legfontosabb tárgyakat, köztük az „alapvizsgatárgyakat” tartalmazták, a teljes órarendet csak a hallgatói index alapján lehetne összeállítani. A beiratkozás és az órarend összeállításának korabeli gyakorlatára lásd: Hegedüs Sándor: Az egyetem I. (Hetedhétátár 2005. 02. 11. 22.).

⁷⁷² Idézi: Pókecz 2008. 183.

Mádl Ferenc által a pécsi jogi karon hallgatott tárgyak és a tanárok nevei⁷⁷³			
1951/1952		1952/1953	
Tantárgy	Oktató/ vizsgáztató	Tantárgy	Oktató/ vizsgáztató
Politikai gazdaságtan	Kislégi Nagy Dénes	Marxizmus-leninizmus	Hegedüs István
Állam- és jogelmélet	Halász Pál	Politikai gazdaságtan	Kislégi Nagy Dénes
Általános jogtörténet	Holub József	Államigazgatási jog	Szamel Lajos
Alkotmányjog	Szamel Lajos	Büntetőjog I.	Losonczy István
Magyar jogtörténet	Degré Alajos	Polgári jog I.	Kauser Lipót
Szovjet és a népi demokratikus államok alkotmányjoga	Pecze Ferenc / Szamel Lajos	Római jog	Óriás Nándor
Latin nyelv	Holub József	Orosz nyelv	Kiss Erzsébet
Honvédelmi ismeretek	–	Szovjet és a népi demokratikus államok alkotmányjoga	Pecze Ferenc

Forrás: PTE EL VIII.202.c. (Törzskönyv 1951/52. tanév, illetve az Állam- és Jogtudományi Kar átmeneti tanterve), a szerző saját táblázata

Mádl osztotta⁷⁷⁴ a Kislégi Nagy Dénest közlelő ismerő Benedek Ferenc álláspontját, aki szerint Kislégi professzor „*hallatlanul magas*

⁷⁷³ Az egyes oktatókról bővebben l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 115–116.). A tanárok egyértelmű azonosítását az tette lehetővé, hogy Mádl hagyatékából 2022-ben váratlanul előkerült az egyetemi leckekönyve. A jelen tanulmányban eredetileg a levéltári iratok alapján, néhol töredékesen szereplő adatokat így frissíteni lehetett (mindazonáltal a táblázat teljes verziója a Mádl-életrajzi kötetben szerepel).

⁷⁷⁴ Kislégi tudásáról idős korában Mádl elismeréssel nyilatkozott. Vö.: Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel (In: Király Miklós (szerk.): „*Fabula de te narratur.*” Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., ELTE ÁJK, 2011. 69.)).

szinten [tanította – D. E.] a közgazdaságtant és a statisztikát. Igaz, már *marxi közgazdaságtant kellett előadnia.*⁷⁷⁵ A római jogot visszavonulásáig egyedül oktató Óriás Nándort a mellette dolgozó Benedek Ferenc ugyancsak nagyra becsülte: „[k]iváló színész volt: előadta nemcsak a római jogot, hanem a római jog professzorát is. Fehér köpenyben járt, zamatos latin mondásokkal tűzdelte meg az előadásait.”⁷⁷⁶ Mádl egyébként Benedek Ferencet valószínűleg a statisztika vagy a római jog oktatásához kapcsolódóan ismerte meg, hiszen a későbbi tudós professzor ekkor gyakornokként, majd tanársegédként⁷⁷⁷ „a római jogi szemináriumok mellett közgazdaságtani-statisztikai, illetve polgári perjogi kurzusokat is vezetett.”⁷⁷⁸

A latinban és antik kultúrában járatos Mádl minden bizonnyal élvezte Holub József akadémikus előadásait is, akiről egykori tanítványa, Benedek professzor ugyancsak a legmélyebb tisztelet hangján emlékezett meg.⁷⁷⁹ A tanártársai között is népszerű, „a minden megpróbáltatás közepette is derűs lelkű és lekötelezően kedves modorú

⁷⁷⁵ Pókecz 2008. 183. Kislégit az egykorú hallgatói és oktatói visszaemlékezések egyaránt nagyra értékelték (Vö.: Hegedüs Sándor: Az egyetem (V.) (Hetedhét-határ 2005. 04. 8. 22.), Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim (In: Ádám Antal et al. (szerk.): Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára (Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2006. 137.)).

⁷⁷⁶ Pókecz 2008. 183.

⁷⁷⁷ Eddig talán legteljesebb életrajza szerint Benedek Ferenc „[v]égzős joghallgatóként 1950. szeptember 6. napjától kapott demonstrátori kinevezést a Közgazdaságtani Intézetbe, ahol könyvtárkezelőként dolgozott Kislégi Nagy Dénes professzor mellett. [...] Fiataltanársegédként 1952-től kezdődően több tárgy oktatásával is megbízták, így a római jogi szemináriumok mellett közgazdaságtani-statisztikai és polgári perjogi kurzusokat is vezetett.” (Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc (1926–2007), In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok IV. (Bp., Eötvös, 2014. 140.)).

⁷⁷⁸ Pókecz 2008. 184., Benedek és Mádl kapcsolatára lásd konkrétan Sólyom László életútinterjút: „Amikor feljöttem Pestre, Benedek Ferenc annyit mondott útravalónak, hogy van neki itt egy embere, Mádl Ferenc. Jelentkezzek nála, hogy ne legyek elveszve.” (Sólyom 2004. 142.). Benedek és Mádl pécsi évekre visszanyúló ismeretségét Benedek (és Degré) egyik tanítványa, Béli Gábor egyetemi docens is megerősítette (Béli Gábor szíves közlése).

⁷⁷⁹ Benedek visszaemlékezéséből nemcsak Holub előadásainak hangulata, de vizsgáztatási módszere és latin nyelvű forrásolvasó szemináriumainak témakörei is rekonstruálhatóak. Lásd: Benedek Ferenc: Holub József, a professzor (In: Ádám Antal (szerk.): Holub József és Irk Albert pécsi professzorok munkássága (Pécs, 1986. 19–21.)).

Holub József⁷⁸⁰ polgár maradt a diktatúrában is, és ezt nem is rejtette véka alá.⁷⁸¹ Mádl az utolsó évfolyamhoz tartozott, akik hallgathatták előadásait. Számukra készült az Általános jogtörténet című kötet,⁷⁸² amely nemcsak „példás tömörségű, kiegyensúlyozott szerkezetű és jól tanulható jegyzet volt”,⁷⁸³ de számos részében máig helytálló következtetéseket tartalmaz.

Míg Holub Mádlra gyakorolt hatásáról csupán közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre,⁷⁸⁴ Degré Alajos egyike volt azoknak, akiknek az MTA hivatalnokaként dolgozó Mádlal folytatott levélváltása részben fennmaradt. Mádl az akkor (1965) a Zala Megyei Levéltár élén⁷⁸⁵ dolgozó „Lojzi Bátyámnak” a szegedi egyetem jogtörténeti tanszékére történő kinevezése érdekében egyeztetett – informálisan és alaposan előkészítve – szegedi oktatókkal.⁷⁸⁶ A bensőséges megszólítás⁷⁸⁷ és a téma is nyilvánvalóan szorosabb és hosszabb időre, nagy valószínűséggel a pécsi egyetemi évekre visszanyúló kapcsolatra utal. A jó viszonyt vélhetően a nagy szakmai és emberi tekintélynek örvendő Degré előadásai alapozták meg. Kollégája, Óriás Nándor késő öregségében is hosszan és meleg szavakkal méltatta tanártársát, aki – amíg hagyták tanítani – „reggeltől estig a

⁷⁸⁰ Óriás 2006. 173.

⁷⁸¹ Sokatmondó, hogy az egyik legjobban sikerült késői tanulmányának kiadását az MTA által kijelölt neves bírálói arra hivatkozással akadályozták meg, hogy az „a polgári történetírás termékei közé tartozik” (MTAL II. osztály iratai 76. d., 5. dosszié, „Történelmi ösztöndíj-prémiumok” 1953.). Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után című munka csak jóval a szerző halála után, 1974-ben jelenhetett meg. Lásd még: Kajtár István: Holub József, a történész (In: Ádám 1986. 17.).

⁷⁸² Lelőhelye: MTA Könyvtára MS5205/20.

⁷⁸³ Benedek Ferenc: Holub József, a professzor (In: Ádám 1986. 20.).

⁷⁸⁴ Lásd bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, a jogtörténet iránt érdeklődő tételesjogász (Bp., 2018, kézirat).

⁷⁸⁵ Degré levéltári működésére lásd bővebben: Kapiller Imre: Degré Alajos zalai levéltáros és levéltárigazgató (In: Molnár András (szerk.): Levéltáros elődeink. Degré Alajos és Szabó Béla munkássága (Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2006. 53–63.)).

⁷⁸⁶ Mádl Ferenc 1965. 11. 22-i és 1965. 12. 23-i levelei Degré Alajosnak (MTAL IX. osztály iratai 4. d., 3. dosszié, „Egyéb, nem iktatott anyag”).

⁷⁸⁷ Mádlnak az MTA anyagában fennmaradt levelei rendszerint formálisak, ez alól a teljes anyagban csupán három kivételt találtam. A Szász Istvánnal, Degré Alajossal és Rudolf Lóránttal – az utóbbi kettő pécsi oktató volt – való levélváltásai azonban szoros, baráti-tanítványi viszonyról tanúskodnak.

munka rabja, leleményesen tanító és nevelő tevékenységével egyaránt reászolgál[t] az egyetemi oktatói személyzet és ifjúság részéről személye felé irányuló és egyre fokozódó megbecsülésre”.⁷⁸⁸ Szerencsés véletlenként Degré Alajosnak a Mádl-évfolyam számára hozzáférhető, legtöbb részében ma is helytálló egyetemi jegyzete szintén fennmaradt, így a professzor Mádl Ferenc által előben hallott gondolatait a késői olvasók is megismerhetik.⁷⁸⁹

Fontos megemlíteni Kauser Lipót nevét is, aki a polgári jogot tanította a másodéves Mádl Ferencnek. A forrásokból nem állapítható meg, hogy órái mennyiben befolyásolták Mádlt abban, hogy végül kutatási területének a polgári jogot választotta, viszont a rendelkezésre álló adatokból egy tudományáért és a hallgatói képzéséért élő, szenvedélyes tanár képe bontakozik ki.⁷⁹⁰ Sokatmondó, hogy Kauserrel kapcsolatban az Igazságügyi Minisztérium egyik jelentése már 1954-ben megállapította, hogy ő a „szocialista jogázképzésre való teljes alkalmatlanság” egyik kirívó példája,⁷⁹¹ amivel a jelentés készítői valószínűleg Kauser apolitikus alkatára utaltak.⁷⁹² A pécsi

⁷⁸⁸ Óriás 2006. 173–177.

⁷⁸⁹ Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. [Sajtó alá rendezte: Béli Gábor] (Pécs, Publikon, 2010.).

⁷⁹⁰ Különböző évfolyamokból érkezett tanártársainak véleménye egybehangzó. Ádám Antal magát „a professzort rajongva tisztelő hallgatók egyikeként” jellemezte (Előszó helyett. In: Ádám Antal (szerk.): Kauser Lipót: A Kauser Saga (Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2009. 10.)). Szotáczy Mihály, aki szintén tanítványa volt, a professzor tanári hitvallásának lényegét a következő, tőle vett idézettel világította meg: „*Aminthogy van fogász és fogtechnikus: úgy van jogász és jogtechnikus is. Az ilyen fejletlen gondolkodású, szövegmemorizáló egyén legfeljebb jogtechnikus, de nem jogász. Én jogászokat, valódi juristákat akarok kiképezni.*” (Idézi: Szotáczy Mihály: Dr. Kauser Lipót – a tudós, a professzor és az ember, In: Ádám Antal – Benedek Ferenc – Farkas József (szerk.): Kauser Lipót emlékkönyv (Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1982. 20.)). Pályafutására lásd még: Prugberger Tamás: Kauser Lipót (In: P. Szabó Béla – Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai I/243-262., Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004.).

⁷⁹¹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a jogi oktatás és a jogtudomány helyzetéről, 1954. február 18. (In: Révész Béla (szerk.): Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I/398. (Bp., Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2016.)).

⁷⁹² Ezt erősíti a következő történet is: Kauser professzor kétszer volt dékán Pécsen: az 1950/1951-es tanévben, és a forradalom után közvetlenül, 1956.

egyetemen azonban mind tanártársai, mind a hallgatók között népszerű volt, és „*egyetemünk egykori szeretve tisztelt tanárának*” emlékét halála után is töretlenül ápolták.

Végezetül itt szükséges megemlékezni Hilscher Rezső professzorról, aki ugyancsak a régi gárdához tartozott, és Mádl pécsi éveiben a II. sz. Államigazgatási Jogi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára volt.⁷⁹³ Ő volt az egyik bírálója Mádl első tudományos munkájának. Opponensi véleményéből kiderül, hogy a fiatal Mádl az ő szemináriumára készített referátumot formálta később dolgozatá. Azt is megemlíti, hogy a fiatal joghallgató előadásához ő, a professzor is hozzászólt, ami arra enged következtetni, hogy a téma a tanórán élénk vitát váltott ki. Hilscher széles látókörű, világlátott ember volt, opponensi véleményének zárómondatai, amellyel diákja számára fényes jövőt jósolt, ha jogi pályán marad, látnoki szavaknak bizonyultak. Hilscherről egyetlen kortárs forrás sem emlékezett meg, és Mádl sem méltatta, viszont pozitív hatása a fiatal joghallgató későbbi pályafutására a források alapján egyértelműen kimutatható.

A JOGI KAR TUDOMÁNYOS PÁLYÁZATA

Mádl Ferenc tudományos pályafutása a pécsi egyetemen kezdődött, ahogy ezt saját maga is megerősítette az ötvenes évek végén az Akadémia számára benyújtott aspiránsi pályázatában, ahol az 1952-es dolgozatára legkorábbi tudományos munkájaként hivatkozott.⁷⁹⁴

december 10. – 1957. július 31. között. „*Mindkétszer zaklatott időkben, sztoikus nyugalommal töltötte be dékáni tisztét. Első dékánsága idején tisztában volt azzal, hogy neki nincs döntő szava a kari ügyekben. Amikor ilyen ügyben kéréssel fordultak hozzá, akkor a tanulmányi osztály vezetőjének a dékánéval szomszédos szobája felé mutatva így válaszolt: »Én csak a császár vagyok. Forduljon Metternichhez!«*” [Sz. n.]: Kauser Lipót életrajza (In: Ádám 2009. 12–13.).

⁷⁹³ Fényképét és törzslapját lásd: <https://almanach.ptt.hu> (2021. 03. 24.), életré és munkásságára: Esély 1990/3. (Hilscher Rezső-emlékszáma); újabban és összefoglalóan: Petrasovszky Anna: Hilscher Rezső (In: Nagy Zoltán (szerk.): Jogászprofesszorok Miskolcon (Miskolc, MJME – ME ÁJK, 2021. 235–244.)).

⁷⁹⁴ MTAL 429. d. 699/429. dosszié, Mádl Ferenc önálló aspirantúra iránti kérelme 2. sz. melléklet (Eddigi tudományos, ill. tudományos jellegű munkáim).

Az 1952/1953-as tanév első félévében Kocsis Mihály dékán által megfogalmazott pályázati felhívás szerint „[a] pályatételek kitűzésének célja, hogy az ifjúság a tudományos elmélyedéshez, a szaktárgyak körében felmerülő kérdések elemző elgondolásához és megoldásához hozzászok-jék, s a tudományos kutatás módszereivel megismerkedve a tudomány irodalmi művelését megkedvelje”.⁷⁹⁵ A pályamunkák benyújtási határideje 1953. május 1-je volt, a maximális terjedelem egy nyomtatott ív. Bármely hallgató – az elsőévestől a végzősig – pályázhatott, ami lát-szólag egyenlő feltételeket teremtett, valójában azonban – a tudásbeli különbségek miatt – erős versenyhelyzetet indukált. A legmagasabb pályadíj 300 forint volt, ami – mint fentebb láthattuk – nagyjából Mádl egyhavi nettó ösztöndíjának felelt meg. A pályázatokat jeligével ellátva kellett beadni. A meghirdetett tizenkét témakör tulajdonkép-pen valamennyi, a karon oktatott tantárgyat lefedte.

Mádl bőven a határidő lejárta előtt, 1953. február 23-án – „A tudomány nyílt kérdése” jelige alatt – leadta Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése című dolgozatát a dékánián.⁷⁹⁶ Az államigazgatási témát feldolgozó, három részből álló, huszonegy oldalas munka bírálatára a dékán előbb Szamel Lajost és Halász Pált,⁷⁹⁷ majd – döntését megváltoztatva – Szamel mellett Hilscher Rezsőt jelölte ki. Az opponensek egymás után kapták meg az anyagot, és két-két hét állt rendelkezésükre véleményük elkészí-tésére. A hét, államigazgatási témakörben benyújtott dolgozat eseté-ben a részletes bírálatot Hilscher professzor készítette el, amelyhez Szamel egy vastag piros ceruzával kommenteket fűzött. Mádl dolgo-zatát mindkét bíráló a legmagasabb pályadíjjal javasolta elismerni.

Hilscher Rezső véleménye több szempontból is érdekes megál-lapításokat tartalmaz, ezért azzal részletesen kell foglalkoznunk. A professzor előbb összefoglalja a munka keletkezési hátterét,

⁷⁹⁵ PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályázati szabályok. Pályamunkák c. mappa).

⁷⁹⁶ PTE EL VIII.202.d. 414. d. (Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése c. pályamunka), szövegét l.: jelen kötetben.

⁷⁹⁷ Halász Pál 1951-1963 között a PTE ÁJK Állam- és Jogelméleti Tanszékét vezette. Szamel Lajos 1950-1981 között a PTE ÁJK I. sz. Államigazgatási Jogi Tanszékének vezetője volt. Részletes életrajza megmaradt Mádl akadémiai iratai között is (MTAL II. osztály iratai 82. d., 2. d. (TMB tájékoztató anyagai, 1963.)).

amikor azt mondja, hogy „[a] dolgozatot magam is ismerem egy szakszeminárium, illetve szakköri ülésről, ahol magam is hozzászóltam”. Ez – a pályázat beadásának időpontjára és a fentebb már ismertetett tanrendre figyelemmel – az 1952-es tanév első félévében tartott valamelyik tanórán történhetett, ami arra utal, hogy Mádl már hosszabb ideje gondolkodott a témán, és csak később, a félév végén megjelenő pályázati felhívás ismeretében döntötte el, hogy ezt a szemináriumra készített anyagot kibővíti és továbbgondolja.

Hilscher summás véleménye, hogy „ez az a dolgozat, amelyről határozottan elmondható, hogy jogászai munka, hiányai, tévedései és túlzásai mellett is”. A professzor álláspontját mind stilisztikai, mind tartalmi elemekkel alátámasztotta. Az előbbi körhöz kapcsolódóan említette meg, hogy „[a] szerző igen érdekes, vitázó módszerrel foglalkozik a témájával, és nagyon ötletes a kérdésnek egész beállítása”. A tartalmi erények között sorolta fel, hogy „történelmi áttekintést ad, s foglalkozik az egyes burzsoá államokban alkalmazott megoldásokkal”. Vagyis Hilscher szerint az ifjú Mádl pécsi dolgozatában már felsejlettek a történeti megközelítés és a jogösszehasonlító módszer csírái, amelyeket egyébként egy évtizeddel később, Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitáján az egyik akkori opponense, Világhy Miklós ugyancsak a szerző legfontosabb munkamódszereiként említett meg.⁷⁹⁸ Végül Hilscher, a régi vágású jogászprofesszor – óvatosan, marxista köntösbe csomagolva – még azt is a szerző érdemei közé sorolta, hogy „megállapítja, hogy a népuradalom legfelsőbb foka... megkívánja, hogy minden tettért, amely az egyénnek az alkotmányban biztosított jogait sérti, jogorvoslat terjeszthető elő, illetve anyagi kár esetén kártalanítás jár”.⁷⁹⁹ A klaszikus jogi érveléshez és logikai levezetéshez való ragaszkodás, amely szintén végigkísérte Mádl Ferenc egész tudományos pályafutását, ugyancsak a pécsi évekhez vezethető vissza!

Hilscher opponensi véleménye nemcsak a diák, hanem a professzor gondolkodásmódjáról is sokat elárul. Mádl dolgozatából a szerző fiatalsága ellenére is egy érett, megfontolt személyiség rajzolódik

⁷⁹⁸ Vö.: Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitájáról (1964. február 5.) (MTAL 429. d. 699/429. dosszié).

⁷⁹⁹ PTE EL VIII.202.d. 414. d. (Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése c. pályamunka).

ki, viszont rövid elemzésében Hilscher – Mádl későbbi munkáinak fényében – meglepően pontosan vázolta fel a későbbi tudós legfontosabb jellemvonásait. A dolgozat alapján Hilscher professzor – és ez az ő tanári képességeit is jelzi – nagy magabiztossággal jelentette ki, hogy *„[a] dolgozat szerzője igen komoly fejlődési lehetőségek elé néz, s ha komolyan folytatja tanulmányait, sokat lehet tőle várnunk. A dolgozatot valamennyi pályamunka között... a legkiemelkedőbbnek tartom.”*

Ehhez érdemes hozzátenni, hogy a pályázatra összesen negyvenkét dolgozat érkezett, amelynek végül több mint a kétharmadát (harmincegy munkát) részesítettek valamilyen jutalomban. Mádl teljesítményének értékét jól mutatja, hogy bár a díjazottak egyharmada az évfolyamtársa volt, a legmagasabb összegű díjazást rajta kívül csak harmad- és negyedéveseknek⁸⁰⁰ sikerült megkapniuk.

A díjazott pályázók megoszlása évfolyam szerint		A díjak megoszlása évfolyam szerint		
		díj összege	összesen	ebből:
elsőéves	6	ötven Ft	1	II. évf.: 1
másodéves	11	száz Ft	9	I. évf.: 4 II. évf.: 5 III. évf.: 0 IV. évf.: 0
harmadéves	11	százötven Ft	7	I. évf.: 1 II. évf.: 1 III. évf.: 5 IV. évf.: 0
negyedéves	5	kétszáz Ft	8	I. évf.: 1 II. évf.: 3 III. évf.: 2 IV. évf.: 2

⁸⁰⁰ Érdemes itt megemlíteni, hogy az egyik 300 forintos díjban részesülő IV. éves hallgató az akkor már Szamel Lajos demonstrátoraként dolgozó Ádám Antal (1930–2020), későbbi alkotmánybíró volt. Objektív igazság jelisével benyújtott dolgozata Az igazságszolgáltatásunk fejlődése a felszabadulástól napjainkig címet viselte. PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályamunkák c. mapp). Ádám Antaltól bővebben: Sereg András: Alkotmánybírák talár nélkül (Bp., KJK-Kerszöv, 2005. 9–17.).

A díjazott pályázók megoszlása évfolyam szerint		A díjak megoszlása évfolyam szerint		
		díj összege	összesen	ebből:
ötödéves	0	háromszáz Ft	8	I. évf.: 0 II. évf.: 1 III. évf.: 4 IV. évf.: 3
Összesen ⁸⁰¹	33	Összesen	33	

Forrás: PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953. (Pályamunkák c. mappa, Hirdetmény 1953. június 22.), a szerző saját táblázata

AZ ÁTHELYEZÉSI KÉRELEM

Azt várhatnánk, hogy a kari pályázaton elért kimagasló eredmény kedvező hatással volt Mádl további tanulmányaira. Ez részben valóban így is történt, mint azt Kocsis dékán a Mádl Ferenc átjelentkezési kérelmét az oktatási miniszterhez felterjesztő kísérőlevelében meg is említette. *„Tanulócsoport vezetését bíztuk rá...”* – írta a dékán, amivel egy korábban, vélhetően az 1952/1953-as szemeszter második szemeszterében történt döntésére utalt. A csoportvezetést azonban – még ugyanabban a szemeszterben – *„meg kellett tőle vonnunk”*.

Ezek az események valószínűleg a pályamunka beadását követően, 1953 tavaszán játszódtak le. Kocsis le is írta, hogy mi vezetett a szakításhoz, de a konkrét ok csak Mádl közel fél évszázaddal későbbi interjújának egyik mondatából vált megismerhetővé.

Kocsis dékán, a vonalas pártkaton a földműves családból származó, kitűnően tanuló Mádl, akit egyébként a középiskolából is kiváló jellemzéssel bocsátottak el a távoli egyetemi városba, megpróbálta politikai munkára beszervezni.⁸⁰² A már fiatalon is világos

⁸⁰¹ Két dolgozatot két-két diák közösen nyújtott be, tehát a pályázat eredményeként 31 díjazott dolgozatról és 33 díjazott szerzőről kell beszélnünk.

⁸⁰² Arról, hogy politikai munka alatt pontosan mit várt volna el a dékán a diáktól, egyik fél sem nyilatkozott, ám a pécsi jogi karról az ELTE-re küldött anyagban található jellemzés – többek között – *„a politikus kiállás hiányát”* róta fel Mádlnak (Jellemzés, 1953. szeptember 4., Mádl Ferenc hallgató személyi anyaga, ELTE EL 7p. 95. d.).

értékrenddel bíró, vallásos Mádl azonban a többszöri próbálkozásnak is ellenállt, amit Kocsis nemcsak visszautasításnak, hanem személyes sértésnek is vett, és ennek a miniszterhez írt jelentésében is hangot adott. Mádl *„[m]akacssága, sok tekintetben nyakassága a közvetlenebb megközelítést és a nevelőszerű foglalkozást következetesen elhárítja magától”*. Csak Kocsis értékelésének fényében válik egyértelművé a Mádlban mély nyomot hagyó mondat valódi értelme: *„fiam, te osztályáruló vagy!”*.

A forrásokból ugyanakkor nemcsak a szakítás véglegessége, hanem a két fél egymáshoz való ambivalens viszonya is kirajzolódik. A tehetséges egyetemi hallgató nyilvánvalóan nem volt ellenfele a párttámogatással rendelkező egyetemi felsővezetőnek. Kocsis dékán jelentéséből összességében inkább csalódottság, mint ellenségesség olvasható ki,⁸⁰³ az azonban így is egyértelmű, hogy ha Mádl váratlanul nem kap segítséget a tudományos és párttámogatással egyaránt rendelkező pesti jogi kari dékántól, Világhy Miklóstól, akkor Pécssett kell maradnia, ahol tanulmányai tehetsége és eredményei ellenére is megnehezültek, illetve ellehetetlenültek volna. Vagyis a szakítást követően Mádl jól mérte fel, hogy Pécsről el kell jönnie, és ezt a döntést – amint ez később is jellemző volt rá – alaposan elő is készítette. Budapest elsősorban Bándtól való távolsága, valamint két testvérének jelenléte (a közös albérlet lehetősége) miatt is logikus választásnak tűnt. *„Feljöttem Pestre, és megkerestem a dékánt. Elmondtam neki őszintén és naivan,⁸⁰⁴ hogy mindenképpen jogász szeretnék lenni, de*

⁸⁰³ Miután azonban egyértelmű lett, hogy a „gyenge” diák csatát nyert az „erős” dékánnal szemben, és Budapestre kerül, Kocsis dékán hangnemet váltott, és nyíltan ellenségessé vált. A Pécsről Pestre küldött személyi anyagban található jellemzés, amely az ellentét kiéleződését tanúsítja, már az egyetemváltásról szóló döntés megismerését követően készült. Szerzője formailag a Tanulmányi Osztály káderese volt, ilyen anyag azonban nem készülhetett a dékán jóváhagyása nélkül. A rövid, féloldalas jellemzés elemzésére terjedelmi okok miatt itt nem nyílik lehetőség, viszont végkicsengése megelőlegezi Mádl következő évtizedeit (ilyen értelemben pedig Kocsis Mihály jó emberismeretét is bizonyítja): elmélyült szakmaiság és a fennálló politikai rendszerrel szembeni passzív rezisztencia. (Jellemzés, 1953. szeptember 4., Mádl Ferenc hallgató személyi anyaga, ELTE EL 7p. 95. d.).

⁸⁰⁴ Az *„őszintén és naivan”* fordulat szó szerint értendő. A történet szerint a fiatal diák az ELTE jogi karának Egyetem téri épületébe lépve elbizonytalanodva nézett körül. Nyári szünet volt, és a kihalt épületben egy középkorú férfi

*amit Pécssett az új tanárok nagy részétől kaptam, az minden csak nem tudomány... [..Világhy – D. E.] ...végighallgatott, és azt mondta, jöjjenek. Előttem hívta fel a minisztériumot, hogy küldjék át a papírjaimat*⁸⁰⁵ – emlékezett vissza később Mádl Ferenc.

Az iratokból azonban nemcsak a diák alaposan megtervezett lépései tűnnek ki, hanem fejlett diplomáciai érzéke is. Mádl ugyanis a kérelmét a tőle már megszokott logikus érveléssel terjesztette elő, és elsősorban családja nehéz anyagi helyzetére, valamint a kiváló tanulmányi eredményére utaló ösztöndíjproblémára⁸⁰⁶ hivatkozott. Kocsis a jelentésben el is ismerte, hogy Mádl „*indokaiban van bizonyos szociális nyomaték*”. Az ösztöndíjprobléma magyarázata során pedig nem tudta elkerülni a konfliktus teljes feltárását, ami kétségtelenül gyengítette érvelése erejét.

Kocsis dékán elsőfokon nem engedélyezte az egyetemváltást Mádl számára. Elsősorban az erőförlényének jelzésére szolgáló

szólította meg, aki nem mutatkozott be, és akinek Mádl részletesen elmesélte, hogy milyen a helyzet a pécsi jogi karon, erős a párt befolyása, a tanárok egy részének a tudása hiányos... Világhy Miklós – mert Mádl legelőször éppen a dékánnal találkozott, akinek az irodája már ekkor is a bejárathoz közel feküdt – emberi nagyságát mutatja, hogy habozás nélkül az ismeretlen, akkoriban furcsának és veszélyesnek tűnő dolgokat beszélő diák mellé állt (Király Miklós szíves közlése). Ehhez még hozzá lehetne tenni azt – a két dékán személyes kapcsolatát is sejtető – mondatot, amit Bruhács János Pécssett Benedek Ferentől hallott: „*Hogyha Kocsis Mihálynak nem kell, akkor nekem kell*” – summázta Világhy a meglepett diák előtt döntése hátterét (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). Világhy Miklós emberi és szakmai portréjára lásd: Vékás Lajos: Világhy Miklós (1916–1980) (In: Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magán-jogtudomány történetéből (Bp., HVG-ORAC, 2019. 113–132.)).

⁸⁰⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁸⁰⁶ Az ösztöndíj kérdése mind a dékán, mind a diák olvasatában központi problémaként jelentkezett. Kocsis el is ismeri, hogy része volt abban, hogy Mádl nem kapta meg a legmagasabb ösztöndíjat. „*Mádl-val nem voltunk megelégedve*” – írta, saját maga cáfolva meg korábbi mondatait, miszerint Mádlnak nem voltak objektív indokai az egyetemváltásra. Mádl ugyanis kérelmében világosan levezette, hogy nemcsak a pécsi ösztöndíjról, hanem a lakhatási és utazási költségek racionalizálásáról is szó volt, amely így együttesen már jelentős összegnek számíthatott. Bár a vita a pécsi ösztöndíj mértékéről bontakozott ki, az csak később, Mádl pesti látogatását követően derült ki, hogy az ELTE jogi kara jelentősen magasabb ösztöndíjat tud biztosítani a hátrányos helyzetű diák számára. Vagyis – Kocsis dékán álláspontjával szemben – Mádl valamennyi érve objektív alapokon állt, és anyagi helyzete jelentős javulásának ígéretével kecsegtetett.

– vagyis szubjektív alapokon nyugvó – döntését azonban – élve az 1951-es tanulmányi szabályzatban számára biztosított lehetőséggel⁸⁰⁷ – azzal indokolta meg, hogy „...csak akkor járuljak hozzá eltávolozásához, ha helyette a budapesti Jogi Karról egyidejűleg egy másik hallgató cserébe hozzánk jön”.⁸⁰⁸

Kocsis nyilvánvalóan nem számolt Mádl elszántságával, amellyel az elsőfokú döntés (szóbeli) közlését követően azonnal – ott, helyben – megtámadta. Mádlt elsősorban nem a dékán által kifogásolt „makacsság”, hanem inkább a helyzetfelismerés, valamint a jogérzéke hajtotta, amelyet már díjnyertes pályaművében – amelyben az egyént ért jogsérelem esetére teljes körű jogorvoslati jog biztosításáról érkezett – is megcsillogtatott.⁸⁰⁹

A dékán felterjesztését – Világhy Miklós előzetes közbenjárásának köszönhetően – másodfokon két nap alatt elbírálták. „Mádl Ferenc III. éves joghallgató... [k]érését megvizsgáltam, és méltányosnak találtam, ezért... átiratkozását engedélyezem” – írta meg Pécsre az Oktatási Minisztérium osztályvezetője, az ELTE-vel azonban már egy nappal korábban ismertették a döntést. A minisztériumi határozatnak megfelelően Mádl iratanyagát Pécsről Budapestre küldték, Mádl pedig beiratkozhatott az ELTE-re. Végül az egész eljárás tíz nap alatt lezárult.⁸¹⁰ Világhy ráadásul arról is gondoskodott, hogy Mádl megkaphassa⁸¹¹ „a legmagasabb ösztöndíjat”.⁸¹²

⁸⁰⁷ Polyák Petra: Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956) (Doktori értekezés, Pécs, 2020, 153.).

⁸⁰⁸ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855-M34/1953. (Mádl Ferenc III. éves joghallgató panasz a Pécsi Karról való el nem engedése miatt (Pécs, 1953. 08. 28. Kocsis Mihály dékán kísérőlevele.)).

⁸⁰⁹ PTE EL VIII.202.d. 414. d. (Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése c. pályamunka (Pécs, 1953, kézirat, 5.)).

⁸¹⁰ Kocsis Mihály 1953. augusztus 28-án továbbította Mádl kérelmét az Oktatási Minisztériumba. Világhy Miklós pedig 1953. szeptember 8-án tájékoztatta dékán kollégáját, hogy Mádl beiratkozása Pesten megtörtént, az iratanyagot pedig megkapták (PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-7-M/1953. Mádl Ferenc átiratkozása).

⁸¹¹ Ez valószínűleg megegyezett az előzetes szóbeli tájékoztatás alapján jelzett 420 forinttal. MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. F847/855-M34/1953. (Mádl Ferenc III. éves joghallgató panasz a Pécsi Karról való el nem engedése miatt. Pécs, 1953. 08. 28.).

⁸¹² Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

Mádl számára így nemcsak egy új tudományos szentély kapui tárultak fel, de anyagilag is jobb helyzetbe került, és most már – *„[a]nnak ellenére, hogy itt is uralkodó volt a pártállami retorika”*⁸¹³ – direkt politikai ráhatásoktól mentesen, *„komoly professzor[ok]”*⁸¹⁴ keze alatt folytathatta tanulmányait.

EPILÓGUS

Jelen írásban Mádl Ferenc akadémikus jogi tanulmányainak első helyszínén, a pécsi egyetemen eltöltött éveit vontam vizsgálat alá, elsődlegesen a Pécsi Egyetemi Levéltár fennmaradt iratanyaga, valamint Mádl tanárainak, pályatársainak visszaemlékezései alapján. A kutatás során természetesen nem lehetett eltekinteni más levéltárakban őrzött iratok, így a Mádl Ferenc áthelyezési kérelmével kapcsolatos, a Magyar Nemzeti Levéltárban, valamint a volt pécsi kapcsolatokra elszórt adatokat tartalmazó, az MTA Levéltárában található dokumentumok vizsgálatától sem.

A források alapján egy szerény körülmények közül érkező, ám tehetséges és szorgalmas diák portréja rajzolódott ki az anyagból. Megismerhettük anyagi hátterét, a támogatási rendszert, amelynek köszönhetően – ha nagy nehézségek árán is – folytatni tudta a tanulmányait. Nemcsak az órarendjét sikerült rekonstruálni, hanem későbbi gondolkodására, szemléletmódjára hatással bíró legfontosabb tanárait is azonosíthattuk. Mádl ugyanis még jó időben érkezett ahhoz, hogy személyesen hallgathassa az egykori „professzori gárda” több tekintélyes tagjának előadásait. A Pécsen oktatott tárgyak közül a korszak legkiválóbb tanárai közé tartozó Holub, Degré és Óriás professzorok által előadott jogtörténeti és római jogi kurzusok

⁸¹³ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

⁸¹⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.). A beszélgetésben Mádl Marton Gézát és legfontosabb mesterét, Nizsalovszky Endrét említette, de a tudományos pályája megkezdésében komoly szerepet játszó Világhy Miklós és Eörsi Gyula, valamint a katedrájától Mádl érkezésekor már megfosztott Szász István ugyancsak a pesti jogi karhoz kötődött.

valószínűleg hosszú távon is kimutatható hatással bírtak a történelem, jogtörténet és római jog iránt pályafutása során mindvégig mély érdeklődést mutató Mádl Ferenc munkásságára.

A pécsi egyetemhez azonban oktatási emlékeken túl olyan események is fűződnek, amelyek Mádl sorsára és pályafutására – pozitív vagy negatív értelemben – döntő, életre szóló befolyással bírtak. Az előbbi körben kell megemlíteni a kari pályázatot, illetve ezzel összefüggésben Hilscher Rezső professzort, akinek opponensi véleménye jelentős mértékben hozzájárult az első díj elnyeréséhez. Negatív elemként és hősként pedig itt kell szólni az áthelyezési kérelemről és Kocsis Mihály dékán abban játszott szerepéről, akinek „vaskalapossága” miatt Mádlnak szabályszerűen el kellett menekülnie az intézményből. Kocsis azonban akaratlanul is hozzásegítette Mádl Ferencet ahhoz, hogy tehetségét kibontakoztassa, hiszen a hazai tudományos élet központjával, a Magyar Tudományos Akadémiával akkoriban szoros együttműködésben létező budapesti jogi kar több és komolyabb lehetőséggel rendelkezett, mint egy korabeli vidéki egyetem.⁸¹⁵ Mádl itt találkozott azokkal az emberekkel – a korszak legkiválóbb jogászaival –, akiknek a vállára állva élete végére maga is óriássá, nemzedékének egyik legjelentősebb, nemzetközi hírű tudósává válhatott.

Fontos azonban kiemelni, hogy a pécsi egyetemtől való gyors és fájdalmas elválás Mádl esetében nem járt a kapcsolatok megszakításával. A források alapján épp ellenkezőleg történt. Mádl egykori tanárai közül Degré Alajossal vagy Benedek Ferencsel⁸¹⁶ később, az akadémiai időszakban is bensőséges kapcsolatot ápolt. Bár az

⁸¹⁵ Az egyetemváltásban – visszatekintve – Mádl maga is a megnyíló lehetőségeket látta: „*Igen, kipiszkáltak az egyetemről. Hát Istenem! Nem is tudják, milyen jól tettek velem...*” – állapította meg már köztársasági elnökként (In: Tócsok Balázs: Mádl-morzsák, 24. Kézirat, é. n.).

⁸¹⁶ Kapcsolattartásukat az is megkönnyíthette, hogy Benedek Ferenc aspiránsi időszakában (1961–1969) Mádl volt az MTA II. osztályához tartozó jogász aspiránsok akadémiai kapcsolattartója. Ő küldte ki – többek között Benedeknek is – a hivatalos leveleket, illetve az aspiránsoknak hozzá kellett beküldeniük a beszámolóikat. Benedek Ferenc anyagának lelőhelye: MTAL IX. osztály iratai 16. d.

ismeretség Pécsről eredt,⁸¹⁷ Rudolf Lóránt,⁸¹⁸ a polgári jog későbbi professzora már az ELTE-s időszakban ismerkedett meg mélyebben Mádl kutatási témájával, amikor az első díjat nyert az országos diák-köri versenyen.⁸¹⁹ Az évek alatt ez a kapcsolat is elmélyült. Rudolf professzor 1964-ben tagja volt a Mádl kandidátusi disszertációját bíráló bizottságnak,⁸²⁰ később pedig Rudolf Mádlt kérte fel egyik könyve lektorának.⁸²¹ Fennmaradt levélváltásaik pedig arra engednek következtetni, hogy 1966-ban Mádl a háttérből segített a pécsi professzornak doktori értekezése benyújtásában.⁸²²

Bár Vinkler János⁸²³ perjogász professzor nem tanította, özvegyének segélyezése ügyében Mádl Ferenc közbenjárására intézkedett az Akadémia.⁸²⁴ Az egykor Pécsen is tanító Molnár Kálmán⁸²⁵

⁸¹⁷ Rudolf Lóránt (1904–1979) 1938–1974 között tanított a pécsi jogi karon. Mádl időszakában (1951–1953) a Mezőgazdasági Jogi és Munkajogi Tanszék tanszékvezetője (1950–1958 között) volt. Megjegyzendő, hogy Rudolf professzor az utónevét az általam látott iratokban következetesen Lorántnak írta.

⁸¹⁸ Személyére és tudományos munkásságának összegzésére l. egyik tanítványán, Lábady Tamásnak a visszaemlékezését, amelyet a magánjogról szóló tankönyvébe épített bele (Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része (Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 97.)), továbbá id. Trócsányi László: Jogász pályafutásom (Bp., 1995. Nagy és Trócsányi, 67.).

⁸¹⁹ Rudolf Lóránt ezen a versenyen szekcióelnökként vett részt (Jogtudományi Közlöny 1955. 05. 31. 9.).

⁸²⁰ A bizottság összetétele a következő volt: Nizsalovszky Endre (elnök), Sárándi Imre (titkár); tagjai: Görgey Mihály, Horváth Pál, Kulcsár Kálmán, Pap Tibor, Rudolf Lóránt, Peschka Vilmos, Szászy István, Pólay Elemér (MTAL II. osztály iratai 82. d., 2. dosszié).

⁸²¹ Ez a munka A nemzetközi vétel címen 1972-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál (Rudolf professzor 1970. 03. 10-i keltezésű levele: MTAL IX. osztály iratai 27. d.). Mádl előlektori véleménye is fennmaradt az anyagban: MTAL IX. osztály iratai 40. d. 5. dosszié.

⁸²² Lásd például: Rudolf professzor „*Kedves Ferim!*” megszólítású levelét, amelyben egyúttal Mádl feleségét is üdvözli (MTAL II. osztály iratai 4. d., 6. dosszié). Lásd még Mádl „*Lóri Bátyámnak*” írt levelét is (MTAL II. osztály iratai 9. d., 8. dosszié).

⁸²³ Vinkler János (1886–1968) 1922–1954 között tanított a pécsi jogi karon.

⁸²⁴ Az özvegy kérelmét Csizmadia Andor juttatta el Mádl Ferenchez (könnyen elképzelhető, hogy Benedek Ferenc sugallatára, aki tanári pályafutása kezdetén Vinkler professzor mellett is dolgozott). Csizmadia Andor 1968. 03. 12-i levele (Vinkler János 1968 februárjában halt meg) és a döntésről szóló feljegyzés: MTAL IX. osztály iratai 19. d. 1. dosszié.

⁸²⁵ Molnár Kálmán (1881–1961) 1925–1944 között tanított a pécsi jogi karon. Életrajzára l.: Schweitzer Gábor: „A tisztességes jogtanár”: Molnár Kálmán pályaképe (Bp., MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi

professzor özvegye által az MTA-hoz benyújtott segélykérelem intézésében Mádl ugyancsak részt vett.⁸²⁶

Csizmadia Andor dékánágának idején, 1964–1968 között Mádl kapcsolatai újra szorosabbá váltak az egyetemmel, ugyanis a néhány évvel Mádl távozását követően (1958) Pécsre érkező jogtörténész professzor és Mádl Ferenc között jó személyes kapcsolat alakult ki. Mádl a dékán meghívására,⁸²⁷ az MTA IX. osztályának képviselőjeként vett részt⁸²⁸ a pécsi egyetem alapításának 600 éves évfordulója alkalmából tartott konferencián (1967), amely Csizmadia pécsi működésének egyik legfontosabb eseménye volt.

Mádl pécsi egyetemi látogatásai valószínűleg ezt követően élénkultek meg. Egy visszaemlékezés szerint a '60-as években előadást is tartott a jogi karon,⁸²⁹ illetve 1986-ban részt vett a századik életévét ünneplő Óriás Nándor köszöntésén.⁸³⁰ Az átjelentkezésével kapcso-

Intézet, 2018.) és Schweitzer Gábor: Molnár Kálmán közjogász professzor pályaképe (Parlament Szemle 2019/1. 127–136.).

⁸²⁶ Özv. Molnár Kálmánné 1968. február 19-i kérelme és a döntésről szóló feljegyzés: MTAL IX. osztály iratai 19. d. 1. dosszié.

⁸²⁷ A Mádl lakására küldött meghívó lelőhelye: MTAL IX. osztály iratai 15. d. 2. dosszié. Mádl Csizmadia Andornak („*Bandi bátyámnak*”) írt köszönőlevele lelőhelye: MTAL IX. osztály iratai 15. d. 5. dosszié.

⁸²⁸ Metzger Gyula, az MTA IX. osztályának szaktitkára és helyettese, Mádl Ferenc főelőadó 1967. október 12–14. között tartózkodott Pécsen. MTAL IX. osztály iratai 15. d. 5. dosszié.

⁸²⁹ „*Néha Mádl Ferenc eljött Pécsre, és ilyenkor előadást is tartott.*” (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). A rendszeres kapcsolat meglétét, amelynek egyik motorja Rudolf Lóránt lehetett, a források is alátámasztják. 1966-ban az Állam- és Jogtudományi Intézet több kutatójával (így Harmathy Attilával és id. Trócsányi Lászlóval együtt) Mádl Ferenc is részt vett a Rudolf Lóránt vezetése alatt álló Polgári Jogi I. Tanszék által szervezett nemzetközi kollokviumon (1966. szeptember 16–17.), amely a jog és gazdaságosság kérdéskörével foglalkozott (Mádl Ferenc konferenciabeszámolóját lásd: Állam és Jogtudomány (1967/1. 135–143.). Az MTA Levéltárában fennmaradt Rudolf professzornak a pécsi polgári jogi tanszék 1969. évi tudományos előadás-sorozatára szóló meghívója is. Mádl erre elfoglaltságai miatt nem tudott elmenni, viszont jelezte, hogy az egyik lengyel előadóval személyesen is találkozna (Rudolf Lóránt 1969. 10. 23-i levele Mádl Ferencnek, MTAL IX. osztály iratai 48. d. 3. dosszié). Azonban nemcsak Mádl professzor jött Pécsre, hanem egy idő után pécsi joghallgatók is ellátogattak Budapestre, hogy meghallgathassák előadásait. Későbbi sajtófőnöke, Schillinger Erzsébet például ily módon találkozott először Mádl Ferencel (Schillinger Erzsébet interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁸³⁰ Mádl András szíves közlése (2021. 05. 28.). Mádl András úgy emlékezett, hogy az édesapja mesélt neki egy történetet, amelyet Óriás Nándor a borivással

latos eseményeket többször felidéz⁸³¹ Benedek Ferencsel is rendszeresen találkozott Pécsen,⁸³² még a rendszerváltást követően is.⁸³³

Amint az a fentiekből is kitűnik, a két pécsi egyetemi év jóval komolyabb hatással bírt Mádl tudományos pályafutására, illetve egész pályáivére, mint azt általában hangsúlyozni szokták. Pécs háttérbe szorulása a pesti egyetem mellett némiképp érthető, hiszen az ottani jogi karnak Mádl nemcsak diákja, de közel négy évtizedig professzora is volt. Mégis, Mádl tehetségét Pécsen fedezték fel, és ott készítette első tudományos munkáját is. Talán az is kijelenthető, hogy az itt töltött évek eseményei indították a tudományos pálya felé. Az alapos felkészítés és az életre szóló mester-tanítvány kapcsolatok viszont esetében egyértelműen a pesti egyetemhez kötődnek. A két szakasz azonban – az áthelyezési kérelem által előidézett törés ellenére – szervesen épül egymásra. Valószínűleg ezért sem túlzás azt mondani, hogy Mádl professzornak két alma matere is volt, és hagyatéka is egyszerre kötődik a két karhoz, mint azt a PTE által

kapcsolatban mondott el az ünnepségen. Ez nagy valószínűséggel azonos azzal a történettel, amelyet Óriás professzor később írásba is foglalt, hogy volt tanítványait az egészséges életmód követésére biztassa, és amely Kecskés László akadémikusnak köszönhetően jelent meg nyomtatásban: „...évtizedek során következetesen vallott és valósított antialkoholizmusomat feladva, most már évek óta iszogatom a szőlőhegy levét, s kontingensem lassan, de biztosan emelkedik, öt literről immáron hat liter körül nyelvén tartok egyelőre pihenőt. Ez a fejadag persze nem havi, heti vagy éppen napi szükségletet fedez, hanem egyelőre egész esztendőre szól: hetenként kétszer iszom egy-egy féldeci asztali bort...” (Óriás Nándor professzor úr 105 éves korában írt köszöntőlevele volt joghallgatóinak [Közzéteszi: Kecskés László] (Jura 2019/1. 562–563.).

⁸³¹ Bruhács János például úgy emlékezett, hogy „Benedek Ferenc többször emlegette [Mádl Ferencet – D. E.], azt is elmondta (még a hatvanas-hetvenes években, tehát jóval a rendszerváltozás előtt), hogyan történt a Karról való eltávolítása” (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). Béli Gábor szintén Benedek Ferencről hallotta a történetet (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁸³² A barátságot nemcsak Mádl ápolta, Benedek szintén többször járt Budapesten, Mádl Ferencsel köztársasági elnökként is találkozott. Szoros baráti kapcsolatok az elnök közvetlen munkatársainak is feltűnt (Schillinger Erzsébet interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁸³³ Béli Gábor több ilyen látogatást említett az 1990-es évek első feléből (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). Mádl Ferenc jelen volt továbbá Kecskés László 1995-ös habilitációs előadásain is, azt követően pedig több órán át beszélgetett Benedek Ferencsel (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

1998-ban⁸³⁴ és az ELTE által 2000-ben⁸³⁵ adományozott díszdoktori címek jól jelképezik. Ha viszont így volt, emlékének megőrzését, pályázatok és versenyek révén történő élővé tételét mindkét egyetemnek és karnak érdemes (lenne) büszkén felvállalnia.⁸³⁶

⁸³⁴ PTE EL VIII.201.b. 274. d. 11-7/1998. (Előterjesztés a JPTE Szenátusának 1998. május 14-i ülésére. Pécs, 1998. 04. 30.). A Pécssett elmondott díszdoktori beszéd szövegét l. jelen kötetben.

⁸³⁵ Mádl Ferenc: Az európai integráció a történelem sodrában: európai és nemzeti perspektívák tegnaptól holnapig (In: Király Miklós (szerk.): *„Fabula de te narratur.”* Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára (Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. 76–81.)).

⁸³⁶ Mádl Ferenc, a tudós emlékének megőrzéséért a legtöbbet talán a tudományos életmű ápolásával lehetne tenni. Ezt célzó kezdeményezés például az ELTE ÁJK-n létrehozott Mádl Ferenc-ösztöndíj, amelyet a professzor halála után alapítottak korábbi kollégái és a Mádl család. A díjat a Nizsalovszky Endre Emlékalapítvány – amely a rendszerváltozást követően éppen Mádl Ferenc kezdeményezésére jött létre – ítéli oda pályázat alapján évente egy alkalommal az Európa-jog vagy nemzetközi magánjog területén kiemelkedő eredményt felmutató hallgatónak (Király Miklós és Mádl András szíves közlése).

NÉHÁNY GONDOLAT A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKI HAGYATÉKOK GYŰJTÉSE ÉS MEGŐRZÉSE ÉRDEKÉBEN

Mádl Ferenc köztársasági elnök két területen, jogtudósként és politikusként is maradandó életművet alkotott.⁸³⁷ Tekintettel arra, hogy hosszú időn át és sokat publikált, írásainak, illetve gondolatainak jelentős része hozzáférhető, ami legalábbis a közszereplő arcvonásainak megrajzolását, valamint az életmű kontúrjainak megvonását lehetővé teszi.⁸³⁸ Mégis érdemes megvizsgálni, hogy jelenleg hol húzódnak a kutathatóság határai, hol és meddig lehetséges (és indokolt) egy életrajz feltárása érdekében elmenni. Egyáltalán: a gyakorlatban milyen módon lehetséges a forrásokhoz hozzájutni és azokat közzétenni, ha egy kortársunkról van szó? A Nemzet Első Polgára életútjának és működésének megismeréséhez vajon fűződik-e annyi közérdek, hogy teljes életrajzok vagy esetleg – valamilyen elnöki életút vonatkozásában – egy teljes sorozat elkészítésében gondolkodjunk? Az alábbiakban e kérdésekre a Mádl Ferenc életrajzának megírása során szerzett tapasztalatok fényében igyekszem válaszolni.

A FORRÁSOKRÓL

Mádl Ferenc életrajzának elkészítésekor az egyik legfontosabb feladat – annak ellenére, hogy az életpálya már lezárult –, hogy nem egy történelmi személy, hanem egy kortárs életútjának bemutatását kell megkísérlni. Ez a tény a források mennyiségére, hozzáférhetőségére és feldolgozhatóságára egyaránt hatással bír. Egyrészt a

⁸³⁷ Az életpályára részletesen l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023.). Rövid áttekintésre l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az Európajog magyar professzora c. tanulmányt jelen kötetben.

⁸³⁸ Vö.: Mádl Ferenc bibliográfiáját és annak elemzését: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 651–732.).

modern korra jellemző tömegkommunikációs csatornáknak (újság, rádió, televízió, internet) és sokszorosításra alkalmas eszközöknek (írógép, fénymásoló, e-mail) köszönhetően a 20. századi pályáívekkel kapcsolatos források száma a korábbi korszakokhoz viszonyítva robbanásszerűen megnövekedett. Az időben előrehaladva azonban csökkenni kezd a kutatható iratok mennyisége, és a hozzáférhető források egy része is különböző korlátozások alá esik – elsősorban amiatt, mert mások jogát vagy jogos érdekét sértheti. A kutatónak tehát fokozott óvatosságot kell tanúsítania mind a kutatás (milyen forrást idéz), mind az írás (milyen forrást hogyan, milyen kontextusban használ vagy hivatkozik) folyamán. Végül pedig: már a kutatás kezdetekor érdemes megfontolnia az adott személy családjával való kapcsolatfelvételt,⁸³⁹ ugyanis a kortárs hagyatékok egy – jelentős – része még magántulajdonban található, és a család a levéltári iratanyag kutathatósága szempontjából is erős jogosítványokkal rendelkezik.

A kortárs életrajzoknál a forrás – ahogyan fentebb olvashattuk – nem csupán levéltárban őrzött írott dokumentum lehet, ugyanis könyvtárakban is számos releváns adat található a nyomtatott sajtó lapjaiban, szakkönyvekben, lexikonokban és monográfiákban. Forrásnak minősülnek azonban a kortársi visszaemlékezések (közkedvelt nevükön: az életútinterjúk) is, amelyek formájukat tekintve változatos skálán mozognak. Léteznek levéltár őrizetére bízott írott,⁸⁴⁰

⁸³⁹ A család konkrétan az érintett személy rokonságára utal, pedig akár általánosságban is beszélhetnénk róla. Mádl Ferenc esetét nézve: hiába kap hozzáférést a kutató a családtól az érintett magánlevelezéséhez, annak feldolgozása során kiderül, hogy más családokat is érdemes lenne megkeresni annak érdekében, hogy a teljes levélváltások megismerhetőek legyenek. Mádl esetében például egyes mesterei (Világhy Miklós vagy Benedek Ferenc) hagyatékának feltárása esetleg tartogathat meglepetéseket, de a kutatás ilyen irányú kiterjesztése már meghaladta volna a lehetőségeket.

⁸⁴⁰ A Mádl-életrajz kapcsán a levéltárban őrzött életútinterjúk közül megemlítenődök a Mádl egykori piarista pap tanáraival készült interjúk (Veritas Intézet Levéltára). Ugyancsak a Veritas őrzi az Állam- és Jogtudományi Intézet egykori igazgatójának, Szabó Imrének az életútinterjút.

illetve hang- vagy képfelvétel formájában rögzített életútinterjúk.⁸⁴¹ Számos közülük viszont megjelent nyomtatásban is,⁸⁴² sőt, egyre több elérhető az interneten.

Sok esetben azonban a kor fontos szereplőivel nem készült interjú, elsősorban azért, mert az érintett személy még aktív a közéletben vagy éppen közhivatalt tölt be. Ilyenkor az interjút az életrajz írójának kell elkészítenie, ami nem csak szakmai, hanem pszichológiai képzettséget (vagy inkább affinitást) igényel, hiszen azt úgy kell előkészíteni, hogy az interjúalany rá tudjon hangolódni a beszélgetésre, és – a bizalom kialakítását követően – akár évtizedekkel korábbi eseményeket is fel tudjon idézni, minél pontosabban körül tudjon írni.⁸⁴³ Az ily módon elkészült interjúk természetesen nem önálló, hanem meghatározott célra rendelt alkotások: elsődleges feladatuk, hogy a készülő életrajz hiányzó részleteit jobban megvilágítsák. Másként szólva: az életrajz kapcsán készült életútinterjúknak csak azon részei relevánsak, amelyek az életrajz elkészülését szolgálják. Ám a kérdés megkerülhetetlen: mi lesz a rögzített, de fel nem használt adatok sorsa, amelyek között számos érzékeny adat is előfordulhat? A jogász egyértelmű válasza csak a megsemmisítés lehet, azonban a történész ez ellen lázadozik, hiszen így a közös múlt számos értékes darabja veszhet el – mindörökre. Mi tehát a megoldás? A jelenlegi helyzetben csak az, hogy lehetőség szerint minél több adatot kell beépíteni az életrajzba. A Mádl-életrajz esetében például az az áthidaló megoldás született, hogy az életrajzhoz közvetlenül fel nem használt, de a főhős életével legalább közvetett kapcsolatba hozható interjúrészleteket – bizonyos egyéb feltételek megvalósulása esetén – egy külön interjúkötetben fogjuk

⁸⁴¹ Ilyennek lehet tekinteni például a Becker Pállal a Segmina Film által készített interjút (Tablinum – beszélgetés Becker Pállal (www.youtube.com/watch?v=fcSqKd8QnsU, 2022. 10. 31., készítette: Molnár Adrienne és Hegedüs Márton).

⁸⁴² Adatgazdagsága, valamint Mádl Ferenchez fűződő barátsága miatt kiemelendő a Sólyom Lászlóval készült interjú („*Hagyni kell történni a sorsot.*” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 133–175.)).

⁸⁴³ Például a Mádl-életrajz készítése során több mint harminc részleges életútinterjú készült.

közzétenni. Ezáltal számos olyan adat, történet is megmenthető, amely egyébként pusztulásra lett volna ítélve, de az interjúk révén a korszakra vonatkozó adatok nagy részének sorsa még így is a megsemmisülés lesz.

Láthattuk, hogy az életrajz elkészítésénél a források körének meghatározása a kutató egyik legelső és legfontosabb feladata. A források felhasználása tekintetében ugyancsak a munka megkezdésekor szükséges döntést hoznunk. E tekintetben a két legfontosabb paraméter a témával kapcsolatos kutatható vagy nem kutatható források, valamint a levéltári vagy könyvtári források arányának meghatározása kellene, hogy legyen. Csak a két szélsőértéket felvillantva: ha az adott téma tekintetében a források többsége nem kutatható, vagy egyébként is mellőzni kívánjuk a levéltári forráskutatást, az életrajz legjobb esetben is egy közírói, de nem kutatói teljesítménynek tekinthető, amely inkább a politika-, mintsem a történettudomány területére pozicionálható (ami – a félreértések elkerülése érdekében – önmagában semmit sem von le a munka értékéből). A magyar államfők életrajza azonban a politikai életrajzok mellett (azokon túlmenően) tudományos mélységű feldolgozásokat is érdemelne, ehhez viszont – mint láttuk – a szisztematikus kutatómunka mellett a másokkal való kooperáción keresztül vezet az út.

A MAGÁNSZFÉRA ÉS A KÖZÉRDEK ZEGZUGOS HATÁRAI

A kortárs életrajzok elkészítésének a *forrásfeltárás* mellett a *kooperáció* a másik kulcsfogalma. Egyrészt mert hiába találunk nyomokat a fondjegyzékben akár évtizedekkel korábbi, nem is az adott személyhez, hanem a tágabb családhoz köthető anyagokra, a hozzáférés előfeltétele a kutatási engedély. A levéltárak az Ltv.-ben⁸⁴⁴ írtakat még egy emlékévhöz kapcsolódó kormányzati megbízás

⁸⁴⁴ Teljes nevén: a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény.

esetén is megszorítóan értelmezik, de a gyakorlat eltérő, akár szervenként is változhat.⁸⁴⁵ Önmagában a kormányzati felkérés tehát a kortárs személyre vonatkozó kutatás végigviteléhez (sőt, többnyire a megkezdéséhez is!) kevés, ezért elsősorban az örökössel, másodsorban – közvetlen leszármazó vagy házastárs hiányában – a tágabb családdal kell a kapcsolatot felvenni vagy inkább: a kapcsolatot kialakítani.

Első lépésként a legközelebbi hozzátartozót kell felkutatni, ami gyakran nem is olyan egyszerű feladat, mint amilyennek tűnik, hiszen a családfa magabiztos ismeretét feltételezi a kutató részéről. A kapcsolatfelvétel központi kérdése, amit rokoni oldalról gyakran félreértenek: a kutatás alapesetben nem jár anyagi haszonnal, sőt, a kutató részéről lemondást és odaadó munkát igényel, hogy a cél-személy életútját feltárja és hitelesen bemutassa. A félreértések elkerülése érdekében éppen ezért tisztázni szükséges, hogy mi a kutató célja: rövidebb (tanulmány) vagy hosszabb (monográfia) írásmű, esetleg több kötetből álló könyvsorozat elkészítése, mi a kutatás várható időtartama (és hol rejtőznek azok a „buktatók”, amelyek e terveket felboríthatják), továbbá mennyi munkával jár mindez a család részéről. Ez utóbbi téma keretében fontos felmérni, hogy mekkora és milyen összetételű lehet a család őrizetében lévő iratanyag, és ennek mely részébe, milyen feltételek mellett enged a család betekintést. Miközben erről tárgyal, a kutató nem ragadhat le a saját szempontjainál, hanem fel kell hívnia a figyelmet az iratanyag tudományos értékére, közzétételének módjára és a megőrzési lehetőségekre (levéltári letét,

⁸⁴⁵ Itt az Ltv. 24. §-ának értelmezéséről van szó. A Mádl-kutatás kapcsán felkeresett levéltárak többsége ragaszkodott a 24. § (2) bekezdésében foglalt rokoni hozzájáruló nyilatkozat felmutatásához, holott a kutatás megkezdéséhez legtöbb esetben a kutatást megrendelő szerv támogató állásfoglalása (Ltv. 24. § (3) bekezdés) önmagában elegendő kellett volna hogy legyen. Bár elsőre úgy tűnik, hogy a két különböző bekezdés meghivatkozása csupán jogászi „szórszálhasogatás”, a megrendelőtől hozott állásfoglalás egyértelműen könnyebben beszerezhetőnek tűnik, ezáltal gyorsítja a kutatást (miközben egy családon belül – teljesen érthető módon – általában időre van szükség egy közös álláspont kialakításához, majd annak kommunikálásához), ami egy években meghatározott kutatási terv esetén több hónapos csúszást is jelenthet.

digitális másolatok, további publikációk).⁸⁴⁶ A családtagok ugyanis a legtöbb esetben nem tudják megítélni a hagyatékban maradt iratok forrásértékét, illetve azokat elsősorban személyes (szubjektív) szűrőn keresztül nézik, ahogyan magát az érintettet is. Ebből a személyes (családi) perspektívából ered a kutathatóságot gátló tényezők másik nagy csoportja: a magánélethez való jog kereteinek értelmezése.

A magánélethez való jog természetesen megilleti az örököst és a tágabb családot is, miközben az érintett (a főhős, akiről az életrajz szól) esetében ez részben kegyeleti jogként jelentkezik. Az életpálya feltárására és bemutatására irányuló kutatói szándék és a család magánélethez való joga éppen ezért csak tárgyalásos úton oldható fel. A fő kérdés ilyenkor az, hogy kinek a joga és milyen mértékben tartandó tiszteletben. Kutatói oldalról nézve a minimumot a főhős magánéletének védelme jelenti, vagyis első lépésként azt a pontot kell megtalálni, hogy az államfői életút megismertetéséhez fűződő közérdek vajon milyen mértékben teszi szükségessé a magánélet bemutatását. Gondolhatunk itt – ha a források lehetővé teszik – a vagyoni helyzet és a státuszváltások rekonstrukciójára, de vajon beletartozik-e az államfő magánjellegű kapcsolatainak felfedése vagy egyáltalán az ezzel kapcsolatos információk bemutatása (ha erre vonatkozóan adatok kerülnének elő)? Kortárs esetében ezt a belső kört csakis a család bevonásával lehet meghatározni. A másik szélsőérték ezen a téren viszont a távoli rokonok „érzékenysége” figyelembevétele lehet.⁸⁴⁷

Ám a kérdés meg is fordítható: a köznek vajon milyen mértékig van joga megismerni az államfő életútját? Csak az életpálya közéleti

⁸⁴⁶ Miután a kortárs személyről szóló kutatás sikere nagyrészt a családdal való együttműködéstől függ, a legjobb módszernek az tűnik, ha a kutatási tervbe a család szempontjából fontos célokat (vagy azok egy részét) is megpróbáljuk beépíteni.

⁸⁴⁷ Az egyik legfontosabb kérdést felvillantva: vajon egy olyan rokon, aki az adott események bekövetkezésekor még csak meg sem született, vagy azokról csak közvetve („hallomásból”) értesült, hivatkozhat-e, és ha igen, milyen mértékben, személyes érintettségre? Számos kérdés vár megválaszolásra egy nagycsalád esetében is: vajon csak a rokoni fok számít (tehát például az érintettek köre lehatárolható lenne mondjuk a második generációval?), vagy inkább a valós kapcsolat (ami viszont egy szubjektív tényező, és mint ilyen, vajon mivel bizonyítható ennek az egykori létezésé?)?

része mutatható be? Vagy a jellemfejlődéshez szükséges mértékben a magánélet, valamint a felmenők életének privát része is? Általánosítva: az első magyar köztársasági elnökökről jelenleg – és még nagyjából fél évszázadig, amíg az életút a jelentől több generációnyi távolságra kerül – csakis politikai portrék készíthetők? Vagy a köznek joga van a magánember, a családtag, az egykori gyermek és tágabb családja megismeréséhez is? Ehhez kapcsolódóan megkerülhetetlen: mit tegyen a kutató, ha olyan adatot talál, amely a főhős nimbuszának rombolására alkalmas? Vajon a kutatónak joga van-e ezt bemutatni, s ha igen, milyen kritériumok mellett?⁸⁴⁸

Egyszóval a közérdek és magánszféra elhatárolási kérdései egy kortárs életút vizsgálatánál folyamatosan jelen vannak, ezért nem túlzás azt mondani, hogy egy ilyen kutatás megvalósításához önmagában nemcsak tudományos felkészültség, hanem diplomáciai érzék (és empátia) is szükséges, hiszen egy államfői életrajz minden esetben – még ha kudarcra végződött is – túlmutat a kutatói és családi célokon, kapcsolatokon. A bemutatás módja és mélysége – többnyire közvetve, de néha közvetlenül – *államérdekeket* érint, amelyek nem hagyhatóak figyelmen kívül. A kutatónak ezt akkor is mérlegelnie szükséges, ha egyébként jól kutatható iratanyaggal és egyértelműen támogató rokonsággal találkozik.

AZ IDŐTÉNYEZŐ HATÁSA A KUTATHATÓSÁGRA

A kutatási korlátozásokat – láthattuk – tehát részben a magánérdek, részben a közérdek (államérdek) generálja. Ezek miatt – a feladat megvalósítása érdekében – a kutatónak szinte minden esetben *kompromisszumokat* kell kötnie. Ez elsősorban műfaji korlátot jelent:

⁸⁴⁸ Például a bizonyosság mekkora foka szükséges ahhoz, hogy egy esetleges állambiztonsági érintettségről (ami az első öt (Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnököt is ide számítva: hat) elnök esetében, akiknek felnőttkora részben 1989 előttre esett, mindenképpen vizsgálendő) írni lehessen, amikor tudjuk, hogy az ilyen jellegű források sokszor töredékesek, és még mindig jelentős a lap-pangó iratok mennyisége is?

a kortárs életrajz sosem lehet összegzés, hiszen egy váratlanul előkerülő új dokumentum bármikor felülírhatja a monográfiában tett megállapításokat, de célként mégis arra kell törekedni, hogy kellően átfogó, ugyanakkor arányos és portréjellegű legyen. Természetesen az új dokumentumok felbukkanásának esélye az idő előrehaladtával csökken. Ám ami az egyik oldalon a kutathatóságot segíti, a másik oldalon, a családi őrizetben lévő hagyaték szempontjából veszteséget generál. A főhős után megmaradt iratanyagot mélységében – jó esetben – a partner (házastárs, élettárs), illetve a gyermek ismerheti. Nekik általában – mint fentebb láthattuk – személyes kötődésük van a dokumentumokhoz, és sok esetben a fotókat is be tudják azonosítani. A közvetlen érintettek kiesésével azonban a személyes hagyatékot rövid idő alatt nagy veszteségek érhetik, amelynek bekövetkezését egyes események⁸⁴⁹ tovább gyorsíthatják. A család kezelésében lévő iratokra hosszú távon nagy valószínűséggel a pusztulás vár, s csak a töredékük kerül a padlásra vagy raktárba, hogy ott várja majd meg évtizedekkel későbbi újrafelfedezését.

Fontos leszögezni: *a személyes hagyatékok sorsáért a rokonság csak részben viselheti a felelősséget*. Egyrészt számukra az államfő mindig is családtag marad, nem feltétlenül látják át az életpálya közösségi dimenzióját, a raktározással járó költségek vállalása pedig szintén nem várható el tőlük. Azaz – ha máshol nem is feltétlenül – az államnak itt a már fentebb említett államérdek miatt is közbe kellene lépnie.

ÖSSZEGZÉS – JAVASLAT EGY VOLT ELNÖKI ARCHÍVUM FELÁLLÍTÁSÁRA

A fentiekben az államfői életrajzok elkészítésének néhány gyakorlati kérdését boncolgattam, ugyanis az „ördög a részletekben rejlik”. Az eszmefuttatás végére érve az álláspontom az alábbiakban összegezhető.

⁸⁴⁹ Például: szülői ház eladása, testvérek megosztása.

A magyar államfők életrajzainak elkészítéséhez – függetlenül attól, hogy politikai vagy történeti életrajzról van szó – közérdek fűződik, hiszen életpályájuk, munkásságuk bemutatása számos tanulsággal szolgál a szakembereknek és az érdeklődő laikusoknak egyaránt.⁸⁵⁰ Az életrajzok elkészítése jelen időben („kortárs-monográfiaként”) csak az államfő családjával való együttműködés révén valósítható meg, szerencsés esetben⁸⁵¹ azonban maga a volt köztársasági elnök is kijelölheti a személyes iratainak azon körét, amelyet halála után a kutató (egy meghatározott kutató vagy egy adott intézmény) rendelkezésére bocsát. Az elnöki életrajzok elkészítése során mindvégig figyelemmel kell lenni az államérdekre, az ezzel kapcsolatos szakmai-etikai kritériumokról érdemes lenne – gyakorlati szempontokra építkező – szakmai vitát folytatni. Az államfők családját az írott hagyatékok kezelésének és megőrzésének felelősségétől lehetőség szerint mentesíteni szükséges, ennek során azonban figyelemmel kell lenni a rokonságnak a hagyatékhoz fűződő szubjektív kapcsolatára is.⁸⁵²

Az eddigiekből látható, hogy egyfelől az elnöki hagyatékok méltó megőrzésének, digitalizálásának és feldolgozásának szabályait, sztenderdjeit szükséges kidolgozni, másfelől viszont meg kell határozni azt az intézményt, amely mindezt felelős, és amelynek egyúttal feladata lesz, hogy az elnöki életutak elkészítéséhez szükséges forráskutatást és -gyűjtést elvégezze. A teljesség igénye nélkül több megoldás is lehetséges: akár egy külön részleg felállítása egy adott intézményen belül,⁸⁵³ akár az aktuális elnök által meghatáro-

⁸⁵⁰ Az államfői életrajz célja nem csupán a szórakoztatás vagy a tanítás, hanem – a jó értelemben vett – politikaformálás is lehet. Mádly esetében például a magával szemben támasztott magas erkölcsi mérce és ennek családi körben látott mintái a főhős személyiségfejlődésének bemutatása mellett akaratlanul is hatással vannak az olvasóra is, alakítják politikai „ízlését”, elvárásait, közéleti mintát adnak a számára.

⁸⁵¹ Erre akár fel is lehetne hívni a figyelmét, már rögtön a hivatalba lépését követően.

⁸⁵² Vagyis a közhivatalt betöltő személyhez kötődő anyagról lehetőség szerint egyrészt minél előbb digitális másolatokat kell készíteni, másrészt pedig az elnöki megbízatás megszűnésének napjától lehetővé kell tenni a (magán)iratok díjtalan letétbe helyezését is.

⁸⁵³ Ez lehet akár a nemzeti levéltár, akár egy adott irattár vagy könyvtár (például: a Sándor-palota könyvtárának vagy levéltárának egy részlege).

zott levéltár, irattár, könyvtár, egyetem vagy művelődési intézet egy adott részlege⁸⁵⁴ is szóba jöhet. A feldolgozás megkönnyítését, valamint az egységes sztenderdek kialakítását nyilvánvalóan a központosított tárolási hely segítené elő, de az állásfoglalás előtt érdemes több szempontot mérlegelni, illetve az Európai Unió más tagállamaiban alkalmazott megoldásokat is tanulmányozni. A végleges döntésnél pedig arra is figyelemmel kell lenni, hogy az adott részleg működését hosszú távon is biztosítani lehessen, hiszen a hagyatékok összegyűjtése és feldolgozása több évtizedes időtávra tervezett kutatómunkát tesz szükségessé, amelyhez stabil személyi állomány, infrastruktúra és bejáratott intézményi kapcsolatrendszer szükséges.

⁸⁵⁴ Tehát például Mádl esetében a politikusi pályafutása során keletkezett iratanyag őrzési helyeként felmerülhetne a két egykori alma materének (a Pécsi Tudományegyetemnek, illetve az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek) a könyvtára, vagy akár szülőfalujának, Bándnak a könyvtára is.

FORRÁSKÖZLÉSEK

95 ÉVES LENNE „BENEDEK FRANCI”. MÁDL FERENC GRATULÁLÓLEVELE BENEDEK FERENC 75. SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL

BENEDEK FERENC ÉS MÁDL FERENC

Kevesen tudják – mert mindkét érintett szerényen hallgatott róla –, hogy Benedek Ferenc nemcsak tanára volt Mádl Ferencnek, a Magyar Köztársaság későbbi elnökének, hanem mentora és közeli barátja is. Az egyetemi tanulmányait 1951-ben Pécsen kezdő Mádl Ferenc egyik első tanítványa volt a frissen lediplomázott és gyakor-nokként oktatni kezdő Benedek Ferencnek.⁸⁵⁵ Mádl valószínűleg már első évfolyamos hallgatóként megismerkedett Benedekkel, aki ekkor Kislégi Nagy Dénes professzor mellett is dolgozott, hiszen a közgazdaságtant (már akkor is) az első évben tanulták a jogászok.⁸⁵⁶ A kapcsolat azonban később, a másodévesek számára tartott római jog előadásokhoz kapcsolódva mélyülhetett el, ugyanis Benedek és Mádl egyaránt kiváló latinista volt, az antik jogra és kultúrára pedig mindketten az európai kultúra közös alapjaként tekintettek. Ráadásul nem csak a tudományos érdeklődésük, de (szegény)paraszti családi hátterük, a tágabban „*pannóniai*”⁸⁵⁷ (limesen inneni) származástudatuk, valamint a könyvek szeretete,⁸⁵⁸ az irodalom, a művé-

⁸⁵⁵ Benedek Ferenc 1946–1951 között járt a pécsi jogi karra, amelyet *summa cum laude* eredménnyel végzett el. L. bővebben: Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc, a nemzetközi tekintélyű római jogász (1926–2007) (In: Béli Gábor (szerk.): Benedek Ferenc professzor emlékezete (Zalaegerszeg, MJE ZMSZ, 2019. 20.)).

⁸⁵⁶ L.: Mádl Ferenc egyetemi leckekönyve (a család tulajdonában). Kislégi professzor az elsőéveseknek politikai gazdaságtant, a másodéveseknek statisztikát adott elő – Benedek ekkoriban mindkét tantárgy oktatásában részt vett.

⁸⁵⁷ Mádl Ferenc levele Benedek Ferencnek (Bp., 2001. 02. 08., másodpéldány, a család tulajdonában).

⁸⁵⁸ Mádl András, Mádl Ferenc fia megfogalmazásában: „*Ami szintén fontos útravaló volt a családban, hogy a könyv szeretete az egy fontos dolog...*” (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

szetek, az egyetemes és magyar kultúra iránti rajongásuk egyaránt összekapcsolta őket.

Mádl Ferenc esetében szinte közhelyszerűen szokták megemlíteni Nizsalovszky Endre nevét, aki valóban az egyik, a legfontosabb mentora, a nagybetűs Mester volt Mádl Ferenc életében.⁸⁵⁹ Ez a kiemelt szerep több körülmény körülállásának köszönhető, melyek közül talán az egyik legfontosabb, hogy a közel négy évtizeddel idősebb „*Bandi bácsi*” a hozzá mindig közel álló tanítványát a családjába fogadta, szinte gyermekeként szerette,⁸⁶⁰ támogatta és segítette tudományos pályáján.⁸⁶¹

Benedek és Mádl között csupán öt év volt a korkülönbség, viszont első találkozásuk pont egy olyan időszakban történt, amelyet Mádl egyébként is olvasással, általában véve az értelmiségi létre való felkészüléssel töltött. A pécsi évekből számos akkor általa – főleg a Pécsi Egyetemi Könyvtárban – olvasott könyv címe fennmaradt. Ezek között filozófiai, szépirodalmi, vallásos, történelmi tárgyú munkák egyaránt megtalálhatóak, viszont szinte teljesen hiányoznak a jogi témájú művek, amelyek fokozatosan, majd a Budapestre való átkerülését követően jelennek meg olvasmányai között, illetve szakmai témájú írásai irodalomjegyzékében. Mindezt azért kell előrebocsátani, hogy érthetővé váljék, hogy a két korban, világnézetben és érdeklődésben egymáshoz egyaránt közel álló ember miről is beszélgetett, illetve milyen témák mentén mélyült el a barátságuk. Mádl Ferenc alább közölt levele pontosan megadja a választ: „*A legklasszikusabb politikai eszmék, a jog a maga alapértékeiben, az európai örökség lelki és kulturális értékei, a társadalom és a világ minden rákényszerített durvaság[ojn] át is látható éhsége a jóra, a római jog és*

⁸⁵⁹ L. Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arcképvázlat születésének centenáriumán (In: Mádl Ferenc – Vékás Lajos (szerk.): Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára (Bp., ELTE ÁJTK, 1994. 13–30.)), valamint Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre (1894–1976) (In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II. (Bp., Professzorok Háza, 2001. 129–146.)).

⁸⁶⁰ Nizsalovszky Endre három gyermeke közül a fia, András (1925–1940) fiatalon halt meg (AL 45. Személyzeti Osztály 142. d., Nizsalovszky Endre önéletrajza, 1962. 10. 25.), a kicsivel fiatalabb Mádl Ferencet így az egész család befogadta (Móricz Istvánné sz. Nizsalovszky Mária nyilatkozata (Argentinai Magyar Hírlap 2012. július–augusztus, 9.)).

⁸⁶¹ L. még: Mozaikok.

*a modern civilizáltika káprázata és kinek-kinek igazságot osztó intézményei..., a história...*⁸⁶²

Ez az idézet kulcsfontosságú, ugyanis Mádlnak röviddel a halála előtt készült kéziratos visszaemlékezéseiből kiderül, hogy tanárai közül később mindössze egy emberrel tudott hasonló témákról beszélgetni, ez pedig Nizsalovszky Endre volt.⁸⁶³ A Benedekkel való kapcsolat azonban egyrészt időben megelőzi Nizsalovszky barátságát, akivel csak évekkel később, a végzést követően, 1955 után mélyült el igazán a kapcsolata. Viszont a Benedekkel folytatott beszélgetések témái teszik érthetővé Mádl szoros kapcsolódását Világhy Miklós-hoz, aki tulajdonképpen „kimentette” őt Pécsről, a „vaskalapos”,⁸⁶⁴ a Kar szinte valamennyi, önálló egyéniséggel rendelkező tanárát és diákját egyaránt (el)üldöző dékán, Kocsis Mihály „karmai közül”. Mádl Ferenc később úgy emlékezett,⁸⁶⁵ hogy Világhy azért segített neki, mert Kocsissal kifejezetten rossz volt a viszonya, és így akart „borsot törni” dékántársa orra alá. A helyzet azonban ennél összetettebb: Világhy a Mádlal való személyes találkozást követően döntött úgy, hogy segít neki, ahol azonban a diák Mádl – saját bevallása szerint is⁸⁶⁶ – meggondolatlanul őszinte volt. A beszélgetés konkrét tartalma nem ismert, viszont a Mádl által Benedeknek írt levélben említett témák mindegyike olyan jellegű volt, amelyek felkelthették az egyébként szintén egyházi gimnáziumban végzett, hatalmas

⁸⁶² Mádl Ferenc levele Benedek Ferencnek (Bp., 2001. 02. 08., másodpéldány, a család tulajdonában).

⁸⁶³ Mádl Ferenc: [Mozaikok] Megtörtént történetek üzenete... (Kézirat, 2010, a család tulajdonában).

⁸⁶⁴ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet, 2000. 06. 10. 25.).

⁸⁶⁵ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet, 2000. 06. 10. 25.), hasonlóan emlékezett vissza Bruhács János professzor is (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁸⁶⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet, 2000. 06. 10. 25.). Mádl András úgy emlékezett, hogy édesapja annyira „óvatlan” volt, hogy (1953 nyarán!) cserkészövet viselve utazott fel Pécsről Budapestre (Mádl András szíves közlése).

klasszikus, valamint egyetemes műveltséggel rendelkező,⁸⁶⁷ a római jog és az antik kultúra iránt szintén rajongó Világhy professzor érdeklődését.

Valószínűleg nem túlzás tehát úgy fogalmazni, hogy Mádl Ferencet már Pécssett érték olyan szellemi hatások, amelyek a tanári pálya és általában a tudományos élet felé nyitottá, fogékonnyá tették.⁸⁶⁸ Ám az is egyértelmű, hogy ezek az ELTE-n töltött időszaknak, az ottani oktatóknak – elsősorban Világhy Miklósnak, Eörsi Gyulának és Nizsalovszky Endrének – köszönhetően erősödtek tovább olyan irányba, amelyek az először gyakorlati pályára – a bíróságra – kerülő Mádl Ferencet végül véglegesen a tudományos munka felé vezették.

Benedek Ferencnek tehát helye van Mádl Ferenc egyetemi mentorai között,⁸⁶⁹ akik – mint ez már korábban kiderült – részben a pécsi,⁸⁷⁰ részben a budapesti⁸⁷¹ jogi karhoz kötődnek. A kapcsolat két okból is különleges: a generációs különbség csekély volta (öt év)

⁸⁶⁷ Világhynak a tudós alaposságával, ugyanakkor a tanítvány elfogódottságával megrajzolt portréját l.: Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből (Bp., HVG-ORAC, 2019. 119–132.). A professzor később – a második kiadás számára – Mádl Ferenc tudományos arcélét is felvázolta. L.: Vékás Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből (Bp., ORAC, 2022² 185–203.).

⁸⁶⁸ Ezek – a rá hosszú távon is hatást gyakorló pécsi oktatók névsora, illetve a kari tudományos pályázat hatása és eredményei – már korábban részletesen bemutatásra kerültek. L. bővebben: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (a PTE Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján) c. tanulmányt jelen kötetben.

⁸⁶⁹ Itt csupán a Mádl Ferenc két alma materéhez köthető mentorokat említem, de volt olyan külföldi mentor is, aki Mádl Ferencre már végzését követően gyakorolt – jelentős – hatást. Ez a külföldi mentor – akinek hatása csak Nizsalovszky Endrééhez mérhető – Albert A. Ehrenzweig volt, akivel Mádl Ferenc az 1950-es évek végén, már az MTA hivatalnokaként ismerkedett meg.

⁸⁷⁰ Elsősorban Degré Alajost, Óriás Nándort, Kauser Lipótot és Kislégi Nagy Dénest kell megemlíteni. Nem tanította, de nagy hatással volt rá Rudolf Lóránt, a polgári jog pécsi professzora is, akivel annak haláláig szoros kapcsolatban maradt.

⁸⁷¹ Elsősorban Világhy Miklóst, Eörsi Gyulát, Nizsalovszky Endrét és Szabó Imrét kell megemlíteni. Nem tanította, de nagy hatással volt rá és korai kutatásaira Marton Géza, a római jog nemzetközi híru professzora. Marton emberi és szakmai portréjára l. bővebben: Hamza Gábor (szerk.): Tanítványok Marton Gézáról (Bp., ELTE, 1981).

miatt (Mádl legfontosabb mentorai közül korban Eörsi Gyula⁸⁷² volt a legfiatalabb, aki kilenc évvel volt idősebb Mádl Ferencnél); illetve a kapcsolat hosszúsága miatt, hiszen Benedek csak négy évvel korábban hunyt el, mint Mádl Ferenc.⁸⁷³ Miután mindketten hosszú életet éltek, és fiatalon ismerkedtek meg, ennek köszönhető, hogy ez az egyetemi⁸⁷⁴ tanár-diák kapcsolat volt a legtartósabb mindegyik közül.⁸⁷⁵

Benedekre tehát nemcsak mint iskolateremtő professzorra, nemzetközi hírű romanistára, a pécsi jogi kar „jó szellemére”, hanem – mint az alábbi levele is bizonyítja – Mádl Ferenc mentorára és barátjára is emlékezni kell – hiszen „[n]agy rész[e] v[o]lt] abban, hogy azok lettünk, akik lettünk”.⁸⁷⁶

⁸⁷² Eörsi Gyula (1922–1992), l. még: www.nevpont.hu/palyakep/eorsi-gyula-0b24d (2021. 11. 24.), valamint MTAL 200 TMB 865. dosszié (Eörsi Gyula 1959. 05. 12-i önéletrajza).

⁸⁷³ Benedek Ferenc 2007. 02. 15-én, Mádl Ferenc 2011. 05. 29-én halt meg.

⁸⁷⁴ Mádl Ferenc az ország egyik legjobb iskolájába, a veszprémi piarista gimnáziumba járt középiskolába. Többször elmesélte, hogy gimnáziumi tanárai közül is többekre felnézett, és végzést követően is szoros kapcsolatban maradt velük (L. például: Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Új Horizont 1991/5–6. 7–14.)). Így történt, hogy Mádl mentorai közül utolsóként az egyik középiskolai osztályfőnöke, Stéhli Ferenc (1923–2016) távozott, aki végül híressé vált egykori tanítványát. L. még: Stéhli Ferenc életútinterjúja (Veritas Intézet, 746. interjú 36. oldal), illetve Koltai András: Elhunyt Stéhli Ferenc piarista konfráter, gimnáziumi tanár (www.piarista.hu/hirek/elhunyt-st%C3%A9hli-ferenc-piarista-konfr%C3%A1ter-gimn%C3%A1ziumi-tan%C3%A1r, 2021. 11. 24.).

⁸⁷⁵ Mádl Benedekkel több mint fél évszázadon keresztül, 54 évig maradt szoros kapcsolatban, míg a legfontosabb mentor, Nizsalovszky Endre esetében a szoros kapcsolat – Mádl nyilatkozata szerint – húsz éven át tartott (Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre (1894–1976) (Jogtudományi Közlöny 1977/1. 1–3.)).

⁸⁷⁶ Mádl Ferenc levele Benedek Ferencnek (Bp., 2001. 02. 08., másodpéldány, a család tulajdonában).

MÁDL FERENC GRATULÁLÓLEVELE BENEDEK
FERENCHEZ⁸⁷⁷

„Dr. Benedek Ferenc professzor úrnak
Janus Pannonius Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Pécs

Tisztelt Professzor Úr, Kedves Franci!

Pannónia szép tájairól, ahonnan Magad is jöttél, és azon túlról is sokakat vonzottál az intellektuális és etikus gondolkodás platóni lakomáira. Észre sem vetted, hogy milyen magától értetődő természetességgel osztottad tudásod javait. Mint a szántó-vető ember, aki öles lépésekkel megy, megy hosszú földjén végig, és szórja zsákjából vetése magvait. Tanítványaid, mi lettünk a vetés.

Ha konkolyként viselkedtünk volna néha, a mi hibánk volt, nem a Tiéd.

A legklasszikusabb politikai eszmék, a jog a maga alapértékeiben, az európai örökség lelki és kulturális értékei, a társadalom és a világ minden rákényszerített durvaság[o]n⁸⁷⁸ át is látható éhsége a jóra, a római jog és a modern civiliztika káprázata, és kinek-kinek igazságot osztó intézményei, mint a história, magisztere lettél nekünk mindezekben. S közben az emberi szeretet és jószágod hídján közel kerülhattunk hozzád, barátaid is lehettünk.

Személyiségünk része lettél sok-sok éven át. Nagy részed van abban, hogy azok lettünk, akik lettünk. Jó volt ez és ma is jó, amikor a Janus Pannonius-i humánus jegyében a pécsi kulináris kultúra élményeiben annyiszor ültünk és ülünk jó társaságot.

⁸⁷⁷ Mádl Ferenc általában minden magánleveléről másolatot is készített, amelyet nem írt alá. Ebben az esetben is ez történt, a hagyatékban a levél másolata maradt meg. Köszönöm Mádl Ferenc családjának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az iratot. A levél szövegét a könnyebb olvashatóság érdekében – egyes helyeken az írásjelek megváltoztatásával is – tagoltam. Változtatás nélkül megőriztem azonban a kis- és nagybetűket.

⁸⁷⁸ Az eredetiben: „durvaságán” alakban szerepelt.

Köszönöm ezt Neked én is most, amikor bizonynal örömmel vagytok együtt jeles jubileumi ünnepségeden⁸⁷⁹ – méltó az Egyetemhez és méltó Hozzád.

Lélekben én is ott leszek.

Mihelyt lehet, a szokott jó társaságban személyesen is szeretnék köszönteni Pannónia valamely jó pohár borával.

Adjon a Gondviselő még sok-sok évet abban az egészségben és szellemi erőben, amelyben eddigi barátunk voltál!

Kézcsókomat küldve feleségednek is,

hálával és szeretettel köszönt:

Mádl Ferenc

Budapest, 2001. február 8.”

⁸⁷⁹ Az ünnepségről megemlékezett a helyi sajtó (75 éves a „Benedek”. Dunántúli Napló, 2001. 02. 10. 7.).

MÁDL FERENC KONDOLEÁLÓLEVELE BENEDEK FERENC ÖZVEGYÉNEK

15 éve hunyt el Benedek Ferenc, a római jog nemzetközi hírnő professzora, aki jogászok generációit – köztük Magyarország két köztársasági elnökét: Mádl Ferencet (1931–2011) és Sólyom Lászlót (1942–2023) is – tanította a Pécsi Tudományegyetemen. Jelen írásban Benedek és Mádl kapcsolatán keresztül tekintjük át a professzor és híres tanítványa pályafutását.

AZ „EKE SZARVÁTÓL” A PROFESSZORI STALLUMIG. BENEDEK FERENC PÁLYAFUTÁSA

Benedek professzor „*Pannónia szép tájairól*”⁸⁸⁰ származott, és Zala megye Vas megyéhez közeli részén, a kicsiny Ozmánbük faluban született.⁸⁸¹ Szülei, akik földművesek voltak és mintegy 30 holdas birtokukon gazdálkodtak, mindhárom gyermeküket taníttatták. Benedek Ferenc ennek köszönhetően a középiskola elvégzését követően 1944-ben a szombathelyi Hittudományi Főiskolára, 1945-ben pedig a pécsi tudományegyetemre⁸⁸² iratkozott be. Pályaválasztása mögött családi minták álltak. A teológia iránti érdeklődését valószínűleg a vallásos családi és falusi közösségben szerzett élmények

⁸⁸⁰ Mádl Ferenc levele Benedek Ferencnek 75. születésnapja alkalmából (2001. 02. 08., a család tulajdonában). Elemzését és a levél szövegét l.: Domaniczky Endre: 95 éves lenne „*Benedek Franci*”. Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (Jura 2021/4. 151–156.).

⁸⁸¹ A ma már kétszáz főnél is kevesebb lakosú faluban az 1930-as népszámlálás szerint még 398-an laktak, és lakossága hat évtized alatt majdnem a duplájára nőtt. Összehasonlításképpen: Mádl Ferenc szülőfalujában, a Veszprém megyei Bándon 1930-ban is több mint hatszázan éltek, viszont a lakosság szám hat évtizeden át (1869–1930) változatlan maradt (l. bővebben: Az 1930. évi népszámlálás adatai (Bp., KSH, 1932.)).

⁸⁸² A pécsi tudományegyetem névváltozásaira l. bővebben: Polyák Petra: Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai (Per Aspera ad Astra 2014/1. 115–137.).

mélyítették el – azonban innét eltanácsolták.⁸⁸³ Jogi tanulmányokat – ahogy ezt többször elmesélte – kifejezetten családi példa alapján kezdett el folytatni, egyik rokona ugyanis a Zala Megyei Bíróság polgári kollégiumának elnöke volt.⁸⁸⁴ Benedek bírónak készült, ám „[a]mikor 1951-ben, a Rákosi-korszak derekán ledoktoráltam, már nagyon nem akartam bíró lenni, esetleg a hatalom eszközévé válni” – emlékezett később.⁸⁸⁵ Örömmel fogadta professzorai bátorítását, hogy maradjon az egyetemen. Miután már gimnazistaként kitűnt a latintudásával, az egyetemi tanulmányok alatt pedig „megragad[ta] a római jog”,⁸⁸⁶ majd „a római jogtudósok vitája”,⁸⁸⁷ a Római Jogi Tanszéken maradt Óriás professzor mellett,⁸⁸⁸ aki egyébként is tanári példaképe volt.⁸⁸⁹

Benedek, aki már diákként több tanszéken is dolgozott demonstrátorként, diplomája kézhezvételét követően előbb gyakornoki, majd 1952-től tanársegédi kinevezést kapott. Erről az időszakról úgy nyilatkozott, hogy „[k]ezdetben gyszerre láttam el

⁸⁸³ Később úgy fogalmazott, hogy kezdettől fogva jogásznak készült, a teológiára 1944-ben csak a sorozástól való félelme miatt iratkozott be (A maximumot kisajtolni a diákból (Dunántúli Napló [továbbiakban: DN] 2000. 02. 15. 7.)).

⁸⁸⁴ „Unokabátyám az ország egyik legnevesebb szaktekintélye volt... ő volt a példaképem” – vallotta később egy interjúbán (A mai jog lelke a rómaiból ered (DN 2002. 03. 22. 5.)), hasonlóan: A maximumot kisajtolni a diákból (DN 2000. 02. 15. 7.)). A nagybácsi személyét nem sikerült egyértelműen azonosítani (Horváth Zsolt (szerk.): Zalai Bírói Archontológia 1872–2020 (Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Törvényszék, 2021. 14.)).

⁸⁸⁵ A mai jog lelke a rómaiból ered (DN 2002. 03. 22. 5.).

⁸⁸⁶ Római jogi témából írta a szakdolgozatát is A földtulajdoni formák a kései köztársaság korában címmel (Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc (1926–2007) életműve (Jura 2008/2. 183.)).

⁸⁸⁷ A mai jog lelke a rómaiból ered (DN 2002. 03. 22. 5.).

⁸⁸⁸ A maximumot kisajtolni a diákból (DN 2000. 02. 15. 7.).

⁸⁸⁹ Benedek tanszékvezetőként és dékánként is sokat tett elődje és mentora emlékének ápolásáért. Még Óriás professzor életében részt vett a kerek évfordulós ünnepségek szervezésében (l. például: DN 1986. 10. 29. 4.), halála után pedig Benedek kezdeményezésére neveztek el róla előadótermet, illetve avattak kisplasztikát a karon (Jogászok, tanárok közös ünnepe (DN 1998. 10. 17. 9.)). Ugyancsak Benedek Ferenc készítette az első életrajzot (életrajzi vázlatot) egykori professzoráról még annak életében (A hét embere: Óriás Nándor nyugalmozott jogászprofesszor (DN 1981. 05. 18. 5.)). Az életrajzi vázlatra: Csizmadia Andor (szerk.): Fejezetek a pécsi egyetem történetéből (Pécs, Szikra, 1980. 261–263.).

a tanársegédi teendőket a római jogi, a közgazdasági és a statisztikai tanszéken".⁸⁹⁰ Ami konkrétan azt jelentette, hogy Óriás Nándor és Kislégi Nagy Dénes professzorok mellett egyaránt dolgozott, majd az 1952/1953-as tanévtől Vinkler János mellé osztották be, aki ekkor a polgári eljárásjogi tanszék (korabeli elnevezéssel: Polgári Törvénykezési Jogi Tanszék) vezetője volt.⁸⁹¹ 1955-től, Óriás Nándor nyugalomba vonulását⁸⁹² követően már csak a római jog oktatására koncentrált, bár átmenetileg később is tanított más tárgyat.⁸⁹³ 1960-ban adjunktusi, 1965-ben docensi, 1978-ban egyetemi tanári kinevezést kapott. A kandidaturát 1961 és 1964 között végezte, a kandidátusi értekezését 1969-ben védte meg. Több mint három évtizeden keresztül, 1964 és 1996 között állt a Római Jogi Tanszék élén, de ez idő alatt dékánhelyettesként (1975–1978), majd dékánként (1978–1981) is működött. Nyugdíjasként is részt vett az oktatásban és a tudományos életben, gyakorlatilag haláláig bejárta az egyetemre.⁸⁹⁴

⁸⁹⁰ A maximumot kisajtolni a diákból (DN 2000. 02. 15. 7.).

⁸⁹¹ Vinkler János (1886–1968) tanári pályafutását a Pécsi Püspöki Joglíceumban kezdte még az I. világháború előtt. Kétszer volt a Pécsre menekült Erzsébet Tudományegyetem (ETE) jogi karának dékánja, egyszer pedig az ETE rektora. 1922–1953 között a polgári perjogi tanszék tanszékvezetője volt, illetve időlegesen több alkalommal is vezette a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszéket. Fő műve A magyar bírósági szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig című monográfia, aminek köszönhetően 1928-ban az MTA levelező tagjává választották. Bár akadémiai tagságát 1949-ben törölték, halálát követően a II. osztály – valószínűleg Benedek Ferenc sugalmazására és Csizmadia Andor kezdeményezésére – Mádl Ferenc közbenjárásával özvegyének segélyt folyósított (Csizmadia Andor 1968. 03. 12-i levele és a döntésről szóló feljegyzés: MTAL IX. osztály iratai 19. d. 1. dosszié).

⁸⁹² Óriás professzor nyugdíjazása nem egyszerű adminisztratív döntéssel, hanem – ami a korban nem volt ritkaság – erővel, egy külön e célból összehívott bizottság döntése alapján történt. Óriás Nándor évtizedekkel később is keserű szájjal emlékezett vissza tanári pályafutása záró epizódjára, amelyet önéletrajzában részletesen meg is örökölt (Óriás Nándor: Emlékeim töredékei (Pécs, PTE ÁJK, 2006. 205–206.)).

⁸⁹³ Az 1957/1958-as tanévben magyar állam- és jogtörténetet, az 1973/1974-es tanévben polgári jogot adott elő (Pókecz i. m. 185.).

⁸⁹⁴ Pókecz i. m. 186., illetve Pókecz Kovács Attila – Jusztinger János: Római jogi tanszék (In: Ádám Antal (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve (Pécs, PTE ÁJK, 2013. 77.)).

A BAKONYBÓL AZ AKADÉMIÁRA – MÁDL FERENC PÁLYAÍVE

Mádl Ferenc szintén a Dunántúlon, Veszprém megyében született 1931-ben hat gyermek közül a másodikként. Kezdetben nagy szegénységben éltek, ám miután Bándról Szentkirályszabadjára költöztek, szülei tehetségének köszönhetően rövid idő alatt jómódba kerültek.⁸⁹⁵ Az ország háborúba sodródásával viszont helyzetük romlani kezdett,⁸⁹⁶ a család a front elől Ausztriába, majd Németországba menekült, ahonnét csak 1946-ban tértek vissza. Mádl Ferenc az elemi iskolát Bándon és Szentkirályszabadján végezte, gimnáziumba pedig a veszprémi piaristákhoz járt. Mindvégig jeles és kitűnő tanuló volt,⁸⁹⁷ aki családi indíttatásból választotta a jogi pályát. A pécsi egyetemen is jól tanult,⁸⁹⁸ de tanulmányai mellett baráti körével együtt és egyedül is képezte magát: szépirodalmat, filozófiát,

⁸⁹⁵ „Szerény kezdet után itt virágzó gazdaságot, szép otthont, anyagi jólétet teremtett a családnak” – emlékezett édesapja erőfeszítéseire egyik lánya, Eröss Pálné sz. Mádl Teréz 2013-ban ([Mádl Teréz visszaemlékezése édesapja születésének 110. évfordulóján]. Bp., 2013. Kézirat. A Mádl család tulajdonában). Köszönöm Mádl Andrásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az iratot.

⁸⁹⁶ Annak ellenére, hogy kezdetben a háborús konjunktúra a magyar agrárium helyzetére kedvezően hatott. A nehézségek a Mádl családnál a családfő behívásával kezdődtek. Hiába szolgált többnyire a birtok közelében (Balatonfüzfőn), ahonnét esetenként el-elengedték, az induló gazdaság a legnagyobb szükség idején férfikéz nélkül maradt. „Egy teljesen idegen faluban, ahol sem szülő, sem rokon, egy gyenge fizikumú feleséget 4 kisgyerekekkel, ennyi jószággal és gonddal... magára hagyni, megint olyasvalami, amit leírni nem lehet: aggály, fájdalom és fájdalom...” – idézte fel később a bevonulást megelőző érzéseit Mádl Ferenc édesapja (ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim, Kézirat, [1982] 11., a család tulajdonában), aki részletesen megörököltette a katonai adminisztrációval folytatott, éveken át tartó küzdelmének egyes állomásait is (uo., 11–26.). Mindez kísértetiesen hasonló volt az egy generációval előtti helyzethez: az Egyesült Államokban összekuporgatott tőkéből saját függetlenségét megalapozó id. Mádl Antal (Mádl Ferenc nagyapja) összes tervét elsöpörte az I. világháború. Ahonnét végül élve tért haza, de csak háromévi frontszolgálatot követően tudott leszerelni. Mindközben birtoka és négy kisgyermek a feleségére maradt, akinek egyszerre kellett helytállnia a családban és a gazdaságban is...

⁸⁹⁷ Mádl Ferenc elemi iskolai törzslapjai egy év kivételével fennmaradtak (MNL VML VIII.293. szentkirályszabadjai r.k. elemi népiskola iratai), illetve l. még: Mádl Ferenc gimnáziumi leckekönyve (a család tulajdonában). Az érettségi jegyzőkönyv jelenleg a Lovassy Gimnázium Archívumában található.

⁸⁹⁸ L.: Mádl Ferenc egyetemi leckekönyve (a család tulajdonában).

történelmet olvasott. Másodéves korában első díjat nyert a kari tanulmányi versenyen⁸⁹⁹ – ennek a dolgozatnak a továbbfejlesztett változatával – már az ELTE negyedéves hallgatójaként és Világhy Miklós diákköröseként – egy országos tanulmányi versenyen is első helyezést ért el.⁹⁰⁰

Diplomája kézhezvételét követően valószínűleg Világhy támogatásával került – a kötelező szakmai gyakorlat keretében – a bíróságra, ám „[a]mikor a jogot végeztem, ... tudtam, hogy egy olyan politikai rendszerben tanultam ezt a tudományágat, amely nem a jogszerűség, a demokrácia és a törvényesség világa. És én ezt nem akartam... bírói pályán művelni...” – emlékezett vissza utolsó interjújában, amelyet 80. születésnapja alkalmából adott.⁹⁰¹ Ehelyett megragadta a legelső lehetőséget, hogy tudományos pályára kerüljön, és jelentkezett aspirantúrára. Bár ide elsőre nem vették fel, volt tanárai – Szabó Imre és Nizsalovszky Endre – támogatásával átkerült a Magyar Tudományos Akadémiára, ahol a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának (II. osztály) előadójaként dolgozott tizenöt éven keresztül, egészen 1971-ig. Hivatali munkája mellett az Állam- és Jogtudományi Intézetben – másodállásban – már 1958-tól megkezdhetette tudományos pályafutását, élete álma, az egyetemi karrier lehetősége csak 1971-ben, az ELTE Jogi Karának főállású oktatójává történt kinevezésével „csillant fel” előtte.

1971 és 1990 között megszakítás nélkül egyetemi oktatóként – előbb docensként, majd egyetemi tanárként – dolgozott. Politikai pályafutása 1990-ben Antall József felkérésére indult meg, és bár 1994-ben visszatért az egyetemre, és újra bekapcsolódott a

⁸⁹⁹ Erről részletesen l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (a PTE Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján) c. tanulmányt jelen kötetben.

⁹⁰⁰ A dolgozat vitáját és összefoglalását l.: Szász Iván: Második országos jogász diákköri konferencia (Jogtudományi Közlöny 1955/5. 319.), illetve l. még: Asztalos László: Marton Géza tanainak hatása a magyar jogtudományra. In: Hamza Gábor (szerk.): Tanítványok Marton Gézáról. Marton Géza születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen elhangzott előadások (Bp., ELTE, 1981. 24–25., 37. l.). Köszönöm Hamza Gábornak, hogy felhívta a figyelmet erre a forrásra.

⁹⁰¹ „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet, 2011. 01. 29. 5.).

tudományos életbe, folyamatosan bővülő közéleti megbízásai mellett a kutatómunkára egyre kevesebb ideje jutott.

Mádl Ferenc pályáíve tehát többosztatú: annak ellenére, hogy egyetemista korától tudományos pályára készült,⁹⁰² és ennek érdekében képezte magát társaival⁹⁰³ és önállóan is,⁹⁰⁴ e pályafutás első – egyébként jelentős eredményeket felmutató – szakaszát hivatalnoki munkája mellett valósította meg. Kandidátusi fokozatát is az MTA főelőadójaként szerezte meg.⁹⁰⁵ Álma – az egyetemi katedra – csak ezt követően vált elérhetővé számára,⁹⁰⁶ de hivatalnoki szaktudására – igaz, egyre magasabb beosztásokban – mindkét munkahelyén: az Akadémián és az ELTE-n is igényt tartottak. Így lett – mintegy másodállásban – az egyetemen előbb irodavezető,⁹⁰⁷ majd rektorhe-

⁹⁰² Saját maga első tudományos munkájának a pécsi jogi kari tanulmányi versenyre benyújtott pályamunkáját tartotta, amely egy II. éves korában készített szemináriumi dolgozatra épült. Ez az 1953-ban készült pályamunka képezte az alapját a 11 évvel később megvédett kandidátusi értekezésének.

⁹⁰³ A résztvevők közül Mádl Ferenc „magándiákothonnak”, Marx Gyula „kiscsoportnak” nevezte azt a közösséget, amely 1951-től tagjai szellemi és politikai életének kereteit jelentette – „a leleplezésig”. Mádl Ferenc idős korában visszatekintve ezt a közösséget úgy jellemezte, hogy a „legjobb hallgatók tartoztak közénk, akik valamennyien jobboldali, polgári vagy paraszti származású fiúk voltak, és szemben álltak a rendszerrel” („Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29., 5.)). L. még: Marx Gyula: Az én 56-om (In: Béres Katalin (szerk.): „Sívó évek alján.” Történetek az ötvenes évekből (Zalaegerszeg, ZMMI, 2006. 87–92.)).

⁹⁰⁴ Mádl Ferencnek a pécsi évek alatt általa olvasott könyvekről készített feljegyzései fennmaradtak. Ezek alapján egy széles látókörű, művelt, a közélet, a művészetek és a társadalomtudományok iránt érdeklődő fiatalember képe bontakozik ki, aki – egyik kedvelt szerzője, Márai Sándor erős költői képével élve – „életre-halálra” olvasott. (Márai Sándor: Az olvasásról, In: Füveskönyv (Bp., Akadémiai, 1991. 36–37.)). Mádl véleményét Márairól l.: Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferenc köztársasági elnöknel, portréfilm, 2002, <https://nava.hu/id/1192528>, 2021. 11. 28.).

⁹⁰⁵ A Tudományos Minősítő Bizottság hírei (Magyar Tudomány 1964/7. 473.).

⁹⁰⁶ Mádl Ferenc 1968-tól óraadóként dolgozott az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékén, amelyet ekkor Világhy Miklós vezetett (Világhy 1956–1978 között működött a Polgári Jogi Tanszék vezetéséül). 1971-ben aztán főállásban is az ELTE oktatója lett.

⁹⁰⁷ Mádl Ferenc 1971–1974 között a Rectori Hivatalon belül működő Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának (NKO) osztályvezetőjeként is dolgozott (vö.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője vonatkozó kötetei). Felkérésére az előző osztályvezető 1970 őszén bekövetkezett váratlan halála miatt került sor (Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának ülései, 1970. 11. 27. ülés anyaga). Az NKO kialakulására, az 1971-es ELTE SZMSZ szerinti feladatkörére

lyettes,⁹⁰⁸ az Akadémián pedig az Állam- és Jogtudományi Bizottság tagja,⁹⁰⁹ azután elnöke,⁹¹⁰ végül pedig a Tudományos Minősítő Bizottság titkára.⁹¹¹

Tudományos pályafutásának záró szakaszában egyre sokasodó közéleti tisztségei mellett tanított, kutatott és írt. Bármilyen hivatalt töltött is be éppen, Mádl Ferencnek – Benedek Ferenchez

1. bővebben: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának ülései, 1971. 04. 16-i ülés anyaga.

⁹⁰⁸ Mádl Ferenc 1974–1977 között – Ádám György rektor időszakában – dolgozott az ELTE rektorhelyetteseként, ami tulajdonképpen addigi, osztályvezetőként végzett munkájának magasabb szintre emelését jelentette, ugyanis legfontosabb feladata rektorhelyettesként is az egyetem nemzetközi kapcsolatainak intézése maradt. Fontos hangsúlyozni, hogy Mádl ekkorra már olyan szakmai és emberi tekintélynek örvendett az egyetemen, hogy a tisztségre egyhangúlag választották meg. Ez az általános közmegebecsülés tükröződik Nagy Károly korábbi rektornak a választás előtt elmondott beszédéből: „Évek óta vezeti a Rectori Hivatal Nemzetközi Kapcsolatok Osztályát és ezen a réven módjában volt megismerni munkáját, amikor még rektor volt és irányította az osztály tevékenységét. [...] ...e munka során Mádl Ferencet olyan munkatársnak és embernek ismerte meg, hogy megállapíthatja, nyereség az Egyetem számára, hogy itt működik, rendkívül megnyerő modorú, kulturált, nagyon becsületes oktatója Egyetemünknek, a külügyekkel nagyon nagy hozzáértéssel foglalkozik, több nyelven beszél, bármilyen magas szintű külföldi vendége volt az Egyetemnek, tényleg az Egyetem rangjának megfelelően képviselte egyetemünket. Ezenkívül beszámolhat arról, hogy amikor külföldi konferenciákon vagy rendezvényeken vett részt vele együtt, a szocialista országokban ugyanúgy, mint tőkés országokban, meggyőződhetett arról, hogy Mádl Ferenc tudományos tevékenységét mindenütt ismerik, rangosnak tartják, rendszeresen kap külföldi meghívásokat nemzetközi jogi konferenciákra, külföldi jogi továbbképző iskolákba előadónak kérik fel. Az elmúlt évben az ENSZ kínált fel neki egy négy-öt éves szerződést... [...] Az a benyomása, hogy az ország határain kívül nagyobb megbecsülésnek örvend, mint idehaza.” (Nagy Károly felszólalása, jegyzőkönyv az ELTE Egyetemi Tanácsának 1974. 05. 31-i üléséről, 7–8. oldal).

⁹⁰⁹ Először 1970-ben választották az ÁJB tagjává (Az 1970. 04. 29-i osztályülés emlékeztetője, AL IX. osztály iratai 59. d., „Az Állam- és Jogtudományi Bizottság 1970-től” dosszié).

⁹¹⁰ Mádl Ferenc 1980–1985 között volt az ÁJB elnöke (Hay Diana szíves közlése).

⁹¹¹ 1984–1990 között, de a második ciklust – Antall József felkérése miatt – már nem tudta kitölteni (helyére Harmathy Attila került). Mádl Ferenc kinevezésére l.: a Minisztertanács 1038/1984. (VIII. 22.) sz. MT határozata a Tudományos Minősítő Bizottság személyi összetételéről (MK 1984/34. 582.), meghosszabbítására: a Minisztertanács 1055/1988. (VII. 12.) MT határozata a Tudományos Minősítő Bizottság személyi összetételéről (MK 1988/31. 839–840.), felmentésére: a Minisztertanács 1106/1990. (VI. 13.) MT határozata a Tudományos Minősítő Bizottság titkára felmentéséről (MK 1990/56. 1230.).

hasonlóan – élete végéig a „*tanszék volt az otthona*”.⁹¹² Bár tudományos közleményeinek száma ebben az időszakban csökkent, ő a különböző posztokon is megtalálta azokat a feladatokat és kifejezési módokat, ahol – a hivatali kötöttségek ellenére is – mint tudós és oktató érvényesülhetett.⁹¹³

„TANÍTVÁNYAID, MI LETTÜNK A VETÉS” – BENEDEK ÉS MÁDL KAPCSOLATA

Már a rövid életrajzi vázlatokból is számos – a családi háttérrel és az indíttatást érintő – hasonlóság rajzolódik ki, amely a tanár és tanítvány közti kapcsolatot megalapozhatta. Ezek közül itt csupán néhányat vonhatunk részletes vizsgálat alá.

A KÉT ÉLETRAJZ KÖZÖS PONTJAI

Dunántúli gyökerek: Mádl Ferenc maga hangsúlyozta ezt Benedek 75. születésnapjára küldött levelében.⁹¹⁴

⁹¹² A teljes idézet a következő: „Ő [Mádl Ferenc – D. E.] *soha nem ment el a Tanszékről. Az előadásait megtartotta, amennyire tudta, és végig tanszékvezető volt... ameddig a szabályok ezt lehetővé tették. Őneki a Tanszék volt az otthona. Tehát ha akart vele valaki beszélni, beszélgetni, akkor elment abba a bizonyos kis, szűk szobájába, ahol ő a legjobban érezte magát.*” (Martonyi János, Ez itt a kérdés, 2021. 05. 28-i adás. 10 éve hunyt el Mádl Ferenc, www.youtube.com/watch?v=amTinIdIXBw, 2022. 01. 11.). A Tanszék történetére l.: Király Miklós: A Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék története (Bp., 2023. Kézirat). Köszönöm Király professzor úrnak, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.

⁹¹³ Így például a miniszteri időszakának jelentős törvényjavaslatait (különösen a közoktatási, a felsősoktatási és az akadémiai törvény tervezetét) legalább annyi műgonddal csiszolgatta, mintha egy-egy monográfiát készített volna. Részben a köztársasági elnöki munkáját is tudományos tevékenységnek tekintette; megszólalásai és írásai nemcsak önmagukban, de egymás után olvasva is világos, precíz és tömör üzenetet közvetítenek – mintha egyetemi előadásának jegyzetei lennének.

⁹¹⁴ Domaniczky Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés) (Jura 2021/4. 152–156.).

Falusi kisközösségből származás: születésük idején családjaik közel azonos méretű kistelepüléseken éltek. Ozmánbük négyszáz, Bánd hatodfélszáz lakossal bírt.⁹¹⁵

Születési dátum: Benedek Ferenc január 30-án, Mádl Ferenc január 29-én született. Mádl esetében a születésnap a névadásra is hatással volt, hiszen Ferenc napon látta meg a napvilágot.⁹¹⁶

Nagycsalád: Benedek Ferencék härman, Mádl Ferencék hatan voltak testvérek. Itt kell megemlíteni, hogy a szülők mindkét családban mindegyik gyermek taníttatásához ragaszkodtak.⁹¹⁷

Vallásos közeg: mindketten vallásos közegben nőttek fel. Benedek később egy évet járt a teológiára, Mádl Ferenc esetében mind az édesapja, mind annak öccsei fejében megfordult, hogy papnak állnak,⁹¹⁸ a tágabb rokonságban pedig voltak szerzetesek (köztük egy piarista⁹¹⁹) is.⁹²⁰

Egyházi középiskola: Benedek a gimnázium felső tagozatát a szombathelyi premontrei gimnáziumban,⁹²¹ Mádl Ferenc pedig a teljes gimnáziumot a veszprémi piaristáknál végezte el.⁹²²

Magas szintű latintudás: a gimnáziumban mind Benedek, mind Mádl kifejezett tehetséget és érdeklődést mutatott a latin nyelv iránt.⁹²³ Benedek másik, magas hivatalokat betöltött tanítványa,

⁹¹⁵ L.: 881. lj.

⁹¹⁶ „Azért kapta a Ferenc nevet, mert éppen Ferenc napon... született.” (ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim, Kézirat, [1982] 5., a család tulajdonában).

⁹¹⁷ Pókecz i. m. 183., illetve ifj. Mádl Antal i. m.

⁹¹⁸ Ferenc nagybátyja egy darabig (1928-tól nagyjából az 1930-as évek közepéig) piarista novícius is volt (ifj. Mádl Antal i. m. 4., 8.) Az apa és testvérei válásosságára: ifj. Mádl Antal i. m. 3, 4, 8. és Mike Valéria: Mike (Mádl) János és kora (1905–1981) (Bp., METEM, 2010. 35–36.). Köszönöm Mádl Andrásnak, hogy a családi visszaemlékezéseket rendelkezésemre bocsátotta.

⁹¹⁹ A piarista rokonra, Schmidt Mihályra: ifj. Mádl Antal i. m. 2., 20., Mike Valéria i. m. 384., valamint: Borián Tibor (szerk.): Emlékkönyv a veszprémi Kegyes-tanítórendi Gimnázium alapításának 275. évfordulójára (Bp., MPDSZ, 1989. 108.).

⁹²⁰ Schmidt Sebestyén premontrei kanonokra l.: Mike Valéria i. m. 384.

⁹²¹ Pókecz i. m. 183.

⁹²² L.: Mádl Ferenc gimnáziumi leckekönyve (a család tulajdonában).

⁹²³ Benedek latintudására: Új egyetemi tanárok – Dr. Benedek Ferenc (DN 1978. 10. 12. 6.) és A mai jog lelke a rómaiból ered (DN 2002. 03. 22. 5.), Mádl és a latin nyelv kapcsolata: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.). Mádl latintudásának mélységét jól mutatja, hogy „a salzburgi székhelyű Európai Művészeti és Tudományos Akadémia egyik ülésén különös élvezetet jelentett számára, hogy az egyik tudós előadó latinul szólalt fel”

Sólyom László visszaemlékezésében ki is emelte, hogy a Benedekkel való megismerkedés egyik előfeltétele volt a hallgató jó latin nyelvtudása.⁹²⁴

Több nyelv elsajátítása: Benedek a későbbi olaszországi kutatóútjaihoz szükséges olasz nyelvismeretet a szombathelyi gimnáziumban szerezte. Kiváló német nyelvtudása⁹²⁵ szintén ide vezethető vissza.⁹²⁶ Mádl Ferenc a német nyelvet otthonról hozta magával, de a gimnáziumban is tanulta.⁹²⁷ Ugyancsak otthon – az Amerikát megjárt nagyszülők hatására – kezdett angolul tanulni. A francia nyelvvel pedig valószínűleg francia szakon végzett nagybátyja⁹²⁸ biztatására kezdett el behatóbban foglalkozni – még valamikor a középiskolai évek alatt. Az angol és a francia nyelvvel tehát Mádl már fiatal korában megismerkedett, annak ellenére, hogy iskolai keretek között csak a németet tanulta.

Könyvek szeretete: mindketten rajongtak a könyvekért. Benedek esetében – ahogy erről számos tanítványa megemlékezett – az ismerkedés a könyvekkel kapcsolatos beszélgetéssel indult, amelyből

(Gróh Gáspár szíves közlése). L. még: a Hamza Gábor professzor által megosztott történetet is (726. l.).

⁹²⁴ „*Hagyni kell történni a sorsot.*” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 140.). Hasonlóan: Béli Gábor interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

⁹²⁵ L.: Bruhács János interjú 2021 (készítette: Domaniczky Endre).

⁹²⁶ Vö.: A zalaegerszegi Deák Ferenc Gimnázium értesítői (1937–1940) és a szombathelyi katolikus gimnázium értesítői (1941–1943).

⁹²⁷ Mádl Ferenc a gimnáziumban csak latinul és németül tanult (Veszprémi R. Kat. Gimnázium Évkönyve 1942–1948.).

⁹²⁸ Apjának kisebbik öccse, Mádl Ferenc (1910–1995) 1936-ban német-francia szakon végzett a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen (életrajzát l. bővebben: Cserhádi Ferenc: Búcsúzó Mádl Ferencről (Kézirat, 1995, a Mádl család tulajdonában). Iskoláira bővebben: HU PMKL IV.187, Léh-cédulakatalógus, Piarista Levéltár). Mádl Ferenc, az unokaöcs több interjúban is megemléktette, hogy voltak francia nyelvű könyvek a bándi házukban. Ezek közül többször nevesítette Blaise Pascal (1623–1662) *Pensées* (Gondolatok) c. munkáját, amelyet már iskolás gyerekként forgatott (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)). Oplatka Andrásnak pedig azt is elmondta, hogy Pascal francia kiadását a nagybátyja hagyta ott náluk (Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferenc köztársasági elnöknel, portréfilm, 2002., <https://nava.hu/id/1192528>, 2021. 11. 28.).

gyorsan kiderült a hallgató műveltsége és érdeklődési köre.⁹²⁹ Mádl Ferenc könyvek iránti rajongását otthonról hozta magával, ahol édesapja és két apai nagybátyja egyaránt szenvedélyes olvasó volt. Mádl Ferenc apjáról, Antalról a családi legendárium még azt is megőrizte, hogy *„[h]acsak lehetett, munka közben is, a megrakott szekér mellett gyalogolva olvasott”*.⁹³⁰

Jogi pályaválasztás: Benedek pályaválasztását a családi minta – bíróként dolgozó nagybátyja – határozta meg. Mádl Ferencre első-sorban a nagyapjától az Abraham Lincolnról (1809–1865) hallottak gyakoroltak döntő befolyást,⁹³¹ ám édesapjának a jogászi munkáról kialakult pozitív képe is hatással lehetett rá.⁹³²

Bírói karrier lehetősége: Benedek esetében a családi példa adott volt, Mádl Ferenc bírósági kitérője mögött viszont valószínűleg a bírói családból érkező mentor, Világhy Miklós hatását kellene keresnünk. Világhy rövid ideig maga is dolgozott azon a kispesti

⁹²⁹ „*Hagyni kell történni a sorsot.*” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 141.). Benedek könyvszeretetéről hasonlóan nyilatkozott Bruhács János (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre), Béli Gábor (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre) és Schillinger Erzsébet is (Schillinger Erzsébet interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁹³⁰ Mike Valéria i. m. 385.

⁹³¹ L.: Mozaikok. Mádl Ferencnek Abraham Lincoln iránti rajongása hosszú ideig megmaradt. Még pécsi évei alatt tervezte róla egy magyar nyelvű életrajz megírását, amelyhez jelentős mennyiségű cédulát készített a Pécsi Egyetemi Könyvtárban. Amikor pedig már harmincas évei második felében kijutott az Egyesült Államokba, egyik első dolga egy Abraham Lincoln beszédeiből készült válogatás beszerzése volt (ezt haláláig őrizte a könyvespolcán, a címe: Lincoln; his words and his world, New York, 1965.).

⁹³² Általánosságban Mádl erre utalt, amikor felidézte, hogy *„[é]desapámból az sugárzott felém, hogy nekem jogásznak vagy papnak kellene lennem...”* (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)). Mádl Antal visszaemlékezéseiben azonban konkrétan, többször is megemlékezett a különböző ügyvédekkel való tárgyalásairól, sőt arról is, hogy megvette és elolvasta az Önügyvéd c. könyvet (ez nagy valószínűséggel az Önügyvéd. Tanácsadó a mindennapi élet ügyes-bajos dolgaiban (Bp., Tolnai, [1927]) c. könyv lehetett, vö.: ifj. Mádl Antal i. m. 44.). Az édesapa érezhetően nagyra értékelte a jogászi munkát, ez a pozitív hozzáállás vélhetően a gyerekeivel folytatott beszélgetésekben is megjelent.

bíróságon, ahová nagyjából egy évtizeddel később Mádl Ferenc is beosztásra került.⁹³³

EGY TÖBB ÉVTIZEDES BARÁTSÁG ESEMÉNYTÖRTÉNETE

Mindezek a hasonlóságok valószínűleg elég gyorsan kiderültek, hiszen Mádl Ferenc kondoleálólevelében külön kiemelte, hogy „*egyetemi pályánkat az ő szellemi-emberi útmutatásával kezd[tük]*”. Mádl Ferenc Benedekhez írt másik levelének, valamint egyéb nyilatkozatainak és feljegyzéseinek összevetéséből a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy az első közös témájuk a római jog, valamint az antik kultúra (különösen Platón és Arisztotelész) lehetett. Ha így volt, talán a római jogi gyakorlatokhoz kapcsolódóan beszélgethettek először mélyebben,⁹³⁴ amelyet akkoriban másodéven tanítottak a

⁹³³ Vö.: Világhy Miklós 1968. 10. 24-i önéletrajza (AL 200 TMB 184/2. dosz-szié), illetve Mádl Ferenc 1959. 07. 22-i önéletrajza (AL 68. d. 68/2. dosszié). Nem lényegtelen körülmény, hogy az ötvenes évek elején Világhy professzor is részt vett az ELTE ÁJK végzős hallgatóit kötelező gyakorlatra beosztó bizottságok munkájában. Az általa vezetett bizottság eredményességét az országos tapasztalatokat elemző tanulmány példaként, jó gyakorlatként hivatkozta meg (Farkas Domonkos: A végzett egyetemi és főiskolai hallgatók elosztásának tapasztalatai (Felsőoktatási Szemle 1952/9. 434.)). Azt is fontos kiemelni, hogy az egyetemi adminisztrációban ekkoriban gyorsan emelkedő Világhy egyik deklarált célja volt a jó személyzeti politika megvalósítása. Vagyis „...*annak biztosítása, hogy a megfelelő emberek megfelelő helyre kerüljenek, s minden munkahelyre olyan ember kerüljön, aki az adott körülmények között a legjobban tudja azt betölteni*” (Világhy Miklós: Az egyetemi vezetők kádarmunkájáról (Felsőoktatási Szemle 1955/2. 51.)). Mindezek csak megerősítik azt a feltételezést, hogy az 1944 márciusa és júniusa között a Kispesti Járásbíróság bírájaként tevékenykedő Világhy az általa kezdettől fogva kiemelkedően tehetségesnek tartott tanítványát – nyilván vele egyeztetve – a bírói pályán próbálta elindítani.

⁹³⁴ Benedek később is emlegette, hogy Mádl Ferenc nemcsak latinból volt jó, hanem kiváló jogesetmegoldó képességgel is rendelkezett (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). A római jogi előadást Óriás Nándor egészen nyugdíjba vonulásáig saját maga tartotta (Óriás i. m. 200–201, 204–207.), a szemináriumok vezetésébe viszont már akkoriban is bekapcsolódtak a gyakorlók és tanársegédek. Óriás professzor maga írta, hogy a nyugdíjazása előtt két évvel egy-egy szemináriumi csoportot már átengedett tanársegédének. Erre először 1953-ban került sor, amikor Mádl évfolyama éppen római jogot hallgatott. Erre tekintettel kézenfekvőnek látszik feltételezni, hogy Benedek és Mádl a római jogi előadáshoz kapcsolódó szemináriumok egyikén találkozott először egymással. A római jogi szemináriumokon a hallgatók ekkoriban elsősorban jogesetek elemzésén keresztül ismerkedtek meg az antik joggal és kultúrával

jogi karokon.⁹³⁵ A tantárgy új volt a joghallgatóknak, a tanársegéd úr azonban nem, hiszen Benedeket Mádl és évfolyamtársai már első-évesként, Kislégi professzor gyakornokaként megismerték. Azonban nem szabad elfeledni, hogy Benedek Ferencet nemcsak klasszikus műveltsége miatt tisztelték a tanítványai, hanem azért is, mert tőle „...meg lehetett tanulni, hogy mi a tudomány. Azt is, hogy van egy hivatalos rangsor, s ettől függetlenül egy érvényes szellemi értékrend. Ő keveset írt, de rengeteget olvasott, ismerte a könyvek és könyvtárak világát.”⁹³⁶ Innét nézve az sem lenne meglepő, ha Mádl Ferenc 1952 végén – 1953 elején készült, díjnyertes pályamunkája precíz hivatkozási és irodalomjegyzékének elkészítéséhez Benedektől kapott volna tanácsokat.

Érdekes egybeesés, hogy a Benedek és Mádl által kedvelt pécsi oktatók – Óriás Nándor, Kislégi Nagy Dénes, Holub József, Degré Alajos vagy éppen Flachbarth Ernő – erős átfedést mutatnak. Még érdekesebb azonban, hogy mindkettejüket ugyanaz a személy kezdte el üldözni: Kocsis Mihály, a kar „vaskalapos”⁹³⁷ dékánja, aki bár mind Benedeket, mind Mádlt kifejezetten tehetségesnek látta, a politikai kiállás hiányát és a vallásosságot – annak ellenére, hogy egykor ő maga is papnövendékként kezdte pályafutását⁹³⁸ – egyáltalán nem

– ez Pécsen konkrétan városi sétákat jelentett. „[A]mit az utcákon találtunk, tapasztaltunk, azt igyekeztünk a római jog szemüvegén keresztül szemlélni és megbeszélni” – emlékezett vissza az általa kedvelt pedagógiai módszerre Óriás professzor (Óriás i. m. 204.).

⁹³⁵ Jelentés a jogi karok új tanrendtervezete tárgyában (MTAL II. osztály iratai 164. d., 3. dosszié [ÁJB első ülése, 1950. ápr.]), valamint Mádl Ferenc egyetemi leckekönyve (a család tulajdonában).

⁹³⁶ „Hagyni kell történni a sorsot.” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 141.). Hasonlóan fogalmazott a Sólyomnál fiatalabb Béli Gábor is, aki szerint „Mádl Ferenc [valószínűleg – D. E.] azért becsülte Benedeket, mert megmutatta neki – ahogyan másoknak is –, hogy hogyan kell a jogirodalmat szakmai szempontok szerint feldolgozni” (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁹³⁷ Mádl Ferenc találó kifejezése (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)), értelmezésére l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 114.).

⁹³⁸ Vö.: Kislégi Nagy Dénes: Életpályám emlékei 1979. 118., illetve részletesen Kocsis Mihály 1953. 09. 25-én (tehát nagyjából 3 héttel Mádl Pécsről való távozását követően) készült önéletrajzában (AL 200 TMB 908/5. dosszié).

tolerálta.⁹³⁹ Mádl Ferencnek a vele való konfrontációt követően kellett 1953-ban távoznia a pécsi jogi karról. Többéves előkészítés után, 1956-ban Kocsis nagyon közel került ahhoz, hogy Benedeket is eltávolítsa – ám az 1956-os események nyomán végül ő távozott.⁹⁴⁰ Bár egészen haláláig tanszékvezető maradt, a Kar életében többé nem játszott szerepet.

Miután a Karon maradhatott, sőt 1957-től a helyzete is rendeződött, Benedek nem foglalkozott többet az őt Kocsis részéről ért sérelemmel.⁹⁴¹ Ugyanakkor Mádl Ferenc eltávolításának történetét és Kocsis dékán ebben játszott szerepét pályafutása során sokszor felidézte tanítványainak és fiatalabb kollégáinak⁹⁴² – ezáltal komoly szerepet játszott abban, hogy Mádl Ferenc pécsi diákévei megmaradtak az egymást követő dél-dunántúli jogásznemzedékek emlékezetében.

Mádl Ferenc Pécsről előbb az ELTE-re, majd pesti professzorai segítségével 1956 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémiára került. Itt első feladatai egyikeként megkapta az állam- és jogtudományi aspiránsok ügyeinek adminisztrációját, illetve részben hozzá került a jogi témájú kandidátusi és doktori védések előkészítése is. Benedek, aki – bár Eörsi Gyula kicsit elhamarkodottnak tartotta

⁹³⁹ Flachbarth professzor kiváló tehetségű tanársegéde, Gál Gyula, akit Kocsis szintén üldözőbe vett (a történetet l. bővebben: Domaniczky Endre: Gál Gyula (1926–2012) nemzetközi jogász halálának tizedik évfordulóján (Jura 2022/2. 156–161.), visszaemlékezésében felidézte Kocsis dékán egyik, 1956 őszén elhangzott megjegyzését: „*A vallásosság a szocialista meggyőződéssel nem fér össze.*” (Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim, in: Ádám Antal – Cseresnyés Ferenc – Kajtár István (szerk.): Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára (Pécs, PTE ÁJK, 2006. 123.)).

⁹⁴⁰ Dékáni időszakának eseményeire l.: Csizmadia i. m. 64–68.

⁹⁴¹ Benedek Kocsissal kapcsolatos magatartásának lényegét talán úgy lehetne legjobban megragadni, ha azt mondanánk: „*a hallgatásával büntette*”. Miután Benedek az évtizedek során mindvégig a Kar kedvelt és köztiszteletben álló professzora maradt – Mádl Ferenc szavaival: „*emberi, hivatásbeli, politikai és jogi-etikai értékek dögében a mérték...*” –, hallgatása tulajdonképpen a feledés homályába burkolta Kocsist, az embert és vezetőt, valamint rossz emlékű dékáni időszakának eseményeit.

⁹⁴² Mádl Ferenc eltávolításának történetét Bruhács János és Béli Gábor egyaránt Benedek Ferentől hallotta először (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre, Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

a felvételét⁹⁴³ – 1961-ben megkezdhetette aspiránsi tanulmányait, képzési kerettermét és beszámolóit Mádl Ferencnek kellett hogy továbbítsa. Amikor pedig valamilyen anyag leadásával elmaradt, a felszólítólevelet korábbi tanítványa aláírásával kapta meg. Már csak ezért is kapcsolatban kellett hogy maradjanak, ám Mádl Ferenc – diplomája megszerzését követően – egy pécsi polgárcsaládból nősült,⁹⁴⁴ és rendszeresen látogatta felesége rokonait. Pécsi látogatásai során egykori tanáraival,⁹⁴⁵ köztük akár Benedekkel is tarthatta a kapcsolatot.

Mádl kapcsolata a pécsi jogi karral bő egy évtizeddel kényszerű távozását követően, rapid módon rendeződött, és ebben Benedek – közvetítőként – valószínűleg kulcsszerepet vállalt. Különböző hivatali feladatok megoldása érdekében ő mutathatta be egymásnak az új dékánt, a híres jogtörténészt, Csizmadia Andort és az MTA II. osztályának „*jogi mindenest*” főelőadóját, Mádl Ferencet. Csizmadia és Mádl kapcsolata szinte azonnal baráti, sőt bensőségesse vált – leveleikben egymást csak „*Bandi bátyámnak*” és „*Ferinek*” titulálták –, és ez a kapcsolat egészen Bandi bácsi 1984-ben bekövetkezett haláláig szoros maradt. Csizmadia dékán úr azonban nem csak általában – például egyetemi rendezvényekre történő meghívással – támogathatta Mádl Ferencet, de az ő dékánsága alatt vált intenzívvé a szakmai együttműködés Rudolf Lóránt és Mádl Ferenc között. Mádl többször járt Rudolf professzor meghívására a polgári

⁹⁴³ Eörsi Gyula, aki a polgári jogi aspiránsjelöltek anyagait véleményezte, az 1960-ban már egyszer elutasított Benedek felvételét támogató felvételi bizottsági döntéssel kapcsolatban a következőket tartotta fontosnak kiemelni: „*Aspirantúrára bocsátása valóban indokoltnak látszik. Megjegyzem azonban, hogy – tekintettel publikációi csekély voltára – ha a TMB tavalyi levele nem volna birtokában, nem látnék sérelmet abban, ha még egy évig várna.*” (Eörsi Gyula 1961. 03. 08-i levele, MTAL II. osztály iratai 16. d., 2. dosszié [*Aspiránsfelvételi ügyek 1961*]).

⁹⁴⁴ Némethy Dalma Erzsébetet, Némethy Endre és Papp Erzsébet lányát 1955. 07. 27-én vette feleségül Pécsen (a polgári esküvőt Pécs-Gyár városban (154/1955. házassági anyakönyvi kivonat, a család tulajdonában), az egyházi esküvőt Veszprémben tartották 1955 decemberében (ifj. Mádl Antal: Életemről szóló valómásaim (Bánd, [1982 körül] 85.)).

⁹⁴⁵ Az egyik, feleségével közös egyetemi ismerősük Rudolf Lóránt, a polgári jog közkedvelt professzora lehetett.

jogi tanszék rendezvényein, és különböző témákban előadásokat is tartott.⁹⁴⁶

A '60-as években tehát – Benedek aktív közreműködésével – Mádl Ferenc ismét visszatért első alma materéhez, a pécsi jogi karhoz. A viszony annyira szorossá vált, hogy miután Mádl Ferenc visszatért Amerikából, meghívást kapott, hogy menjen Pécsre tanítani. Az ajánlat nagyon kedvező volt, ugyanis egy pár éves közös munkát követően átvehette volna a tanszéket „atyai jó barátjától”, Rudolf professzortól. Végül Mádl a másik alma matert, a kedvezőtlenebb feltételeket kínáló pesti egyetemet választotta, elsősorban Világhy professzor közelsége miatt, akire továbbra is tanítványi tisztelettel gondolt.⁹⁴⁷

Péccsel és Benedekkel azonban továbbra sem szakadt meg a kapcsolata. Ott volt közös tanáruk, Óriás Nándor 100. születésnapjára köszöntésén,⁹⁴⁸ illetve az 1980-as évektől kezdve Benedek egyik kedvelt tanítványa, a polgári jogász Kecskés László által szervezett szakmai rendezvények rendszeres előadójaként újra gyakran járt az

⁹⁴⁶ „Néha Mádl Ferenc eljött Pécsre, és ilyenkor előadást is tartott.” (Bruhács János interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre). A rendszeres kapcsolat megletét, amelynek egyik motorja Rudolf Lóránt lehetett, a források is alátámasztják. 1966-ban az Állam- és Jogtudományi Intézet több kutatójával (így Harmathy Attilával és id. Trócsányi Lászlóval együtt) Mádl Ferenc is részt vett a Rudolf Lóránt vezetésével álló Polgári Jogi I. Tanszék által 1966. 09. 16–17-én szervezett nemzetközi kollokviumon (összefoglalását l.: Rudolf Lóránt: Nemzetközi kollokvium Pécsen a munkajog és a polgári jog kapcsolatáról a gazdaságossággal (Jogtudományi Közöny 1967/5. 322–330.)), amely a jog és gazdaságosság kérdéskörével foglalkozott (Mádl Ferenc konferenciabeszámolóját l.: Állam és Jogtudomány 1967/1. 135–143.). Az MTA Levéltárában fennmaradt Rudolf professzornak a pécsi polgári jogi tanszék 1969. évi tudományos előadás-sorozatára szóló meghívója is. Mádl erre elfoglaltságai miatt nem tudott elmenni, viszont jelezte, hogy az egyik lengyel előadóval személyesen is találkozna (Rudolf Lóránt 1969. 10. 23-i levele Mádl Ferencnek, MTAL IX. osztály iratai 48. d. 3. dosszié). Rudolf Lóránt rövid tudományos életrajzát l. Kecskés László: A polgári jog oktatása és kutatása a Pécsi Jogi Karon (In: Ádám Antal (szerk.): A Pécsi Jogi Kar 90 éve (Pécs, PTE ÁJK, 2013. 199–203.)).

⁹⁴⁷ A tanítási lehetőségekről, a Pécs és Budapest közti választás szempontjairól Mádl Ferenc atyai jó barátjának, Albert Ehrenzweignek írt levelében számolt be részletesen. Itt azt írta, hogy a pesti és a pécsi ajánlat egy időben, 1969-ben érkezett (Mádl Ferenc 1970. 01. 05-i levele A. Ehrenzweignek, a család tulajdonában).

⁹⁴⁸ Mádl András szíves közlése.

egyetemen.⁹⁴⁹ Ha jött – akár már miniszterként⁹⁵⁰ –, igyekezett egy kellemes délutánt vagy estét eltölteni Benedek és néhány közös barát társaságában – ezek voltak azok az egy-egy pohár baranyai vörösbor kíséretében szervezett vacsorák, amelyekre Benedek 75. születésnapjára küldött levelében utalt.⁹⁵¹

BENEDEK HOZZÁJÁRULÁSA A MÁDLI SZELLEMI HAGYATÉKHOZ

Tanár és tanítvány több évtizedes kapcsolatának áttekintése nem lehet teljes a beszélgetések témaköreinek megemlítése nélkül. Mádl Ferenc – részben kutatóként, részben közszereplőként megfogalmazott – jogászi hagyatéka sokrétű, és több oldalról is megközelíthető. Mégis, a hagyatékon belül elkülöníthető egy szűkebb üzenet, ami egyszerre kapcsolódik a professzor és a politikus életművéhez.

Ennek két, talán legmarkánsabb eleme közül az egyik a közös európai kulturális örökség létezése, amelyet – hosszú csiszolgatást követően – Mádl Ferenc az 1990-es évek elején fogalmazott meg.⁹⁵² E szerint a közös európai kulturális örökség az antik kultúrára épül, amelyet a római jog és a kereszténység közvetített az utókornak. Ehhez kapcsolódik a másik gondolat: az addig elsődlegesen gazdasági közösségként működő Európai Unió kulturális közösséggé fejlesztésének programja, amely 1993-as akadémiai székfoglaló előadásának témája volt. Mádl professzor, aki ekkor már közel három évtizede foglalkozott a nyugat-európai gazdasági együttműködés struktúrájával és joganyagával, meggyőzően vezette le, hogy a kulturális közösség

⁹⁴⁹ L. például: Basa Ildikó: NSZK – magyar jogásznapi (Jogtudományi Közöny 1988/9. 539–543.). Ott volt továbbá – elnökként – Kecskés László habilitációján (Fabó Tibor: Állami immunitás és kárfelelősség – Kecskés László kandidátusi értekezésének vitája (Jogtudományi Közöny 1986/6. 309–310.)).

⁹⁵⁰ Béli Gábor – Benedek professzor szobájában – ekkor találkozott először vele (Béli Gábor interjú 2021, készítette: Domaniczky Endre).

⁹⁵¹ Domaniczky Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés) (Jura 2021/4. 152–156.).

⁹⁵² Ez előbb székfoglaló előadásként hangzott el az Akadémián (Athenaeum 1995), de Mádl később kibővítve is közreadta (Mádl Ferenc: A kultúra jövője az európai integrációban (Magyar Szemle 1995/5. 479–500.)).

vállalása és létrehozása nem lehetséges opció, hanem fejlődési szükségyszerűség, amely elengedhetetlenül szükséges a továbblépéshez.

Mádl Ferenc több írásában utalt arra, hogy ezeken a témákon még a hetvenes években Nizsalovszky Endrével közösen sokat gondolkodott, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy e témák egyes elemei már korábban foglalkoztatták. Számos impulzust kapott – mint maga is írta – a ’60-as években Strasbourgban, de a kezdetek valószínűleg a pécsi diákévekre nyúlnak vissza, amelyeket a fiatal Mádl egyébként is olvasással, általában véve az értelmiségi létre való felkészüléssel töltött. A pécsi évekből számos akkor általa – főleg a Pécsi Egyetemi Könyvtárban – olvasott könyv címe fennmaradt. Ezek között filozófiai, szépirodalmi, vallásos, történelmi tárgyú munkák egyaránt megtalálhatóak, viszont szinte teljesen hiányoznak a jogi témájú művek, amelyek fokozatosan, majd a Budapestre való átkerülését követően jelentek meg olvasmányai között. Akár ebben is felfedezhetnénk Benedek hatását, aki tanítványainak általában azt tanácsolta, amit a fiatal Sólyom Lászlónak is: „... [a jogot – D. E.] a vizsgára tanuljam meg, és másnap felejtsem is el, különben pedig olvassak, műveljem magam, mert a lehetőség nem tér vissza. [...] ...olvassak... Cervantest, német novellákat, világirodalmat. Jól lehetett vele beszélgetni mindenről, és szó sem esett arról, hogy jogot kellene olvasni.”⁹⁵³ Könnyen elképzelhető, hogy Mádl Ferenc is kapott tőle hasonló tanácsot, mert ekkoriban – egyénileg és csoportosan – „...elmélyed[t] több stúdiumban: az európai politikatörténetben, a politikai eszmerendszerekben – ...a keresztény európai erkölcstörténetbe[n] –, a római jogban, Platónban meg a többiekben, akik megalkották az európai közjogi gondolkodás és szabadság alapvető értékrendjét. Arisztotelész például az athéni alkotmányban a demokráciáról és a függetlenségről értekezett.”⁹⁵⁴

Az is rekonstruálható, hogy ezekről a témákról felnőttként csupán két, hozzá közel álló mentorával beszélgetett: Benedek Ferencel és – később, miután már nála lakott – Nizsalovszky Endrével.⁹⁵⁵

⁹⁵³ „Hagyni kell történni a sorsot.” Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András (Századvég 2004/1. 141.).

⁹⁵⁴ „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29. 5.).

⁹⁵⁵ Mádl Ferenc 1956-ban költözött albérlőként volt professzorához, majd négy év elteltével egy kisebb lakást választott le, ahol Nizsalovszky haláláig, 1976-ig lakott. Beszélgetéseik témáit többször is megemlítette (l. például: Mádl Ferenc:

Benedek hatása Mádl Ferenc vele kapcsolatos két levele alapján jól kimutatható. Egyszerre és előbb volt tanár, *„emberi, hivatásbeli, politikai és jogi-etikai értékek dolgában a mérték, [a] szívesen vett tekin-tély”*, aki példaként állt nemcsak Mádl Ferenc, de évfolyamtársai előtt is. Másodszor pedig, ahogy kapcsolatuk elmélyült, mentorrá is vált, akivel Mádl az őt foglalkoztató kérdéseket, témákat kötöttségek nélkül megbeszélhette. A feltétlen és kölcsönös bizalomra épülő beszélgetések legfontosabb témáit maga említette meg a Benedek Ferenchez írott levelében: *„[a] legklasszikusabb politikai eszmék, a jog a maga alapértékeiben, az európai örökség lelki és kulturális értékei, a társadalom és a világ minden rákényszerített durvaság[fo]n át is lát-ható éhsége a jóra, a római jog és a modern civilizált káprázata, és kinek-kinek igazságot osztó intézményei, ...a história”*.⁹⁵⁶ Ezek a témák azok, amelyeket Mádl később Nizsalovszkyval továbbgondolt és -csiszolgatott, akár éveken-évtizedeken keresztül, hogy majd politi-kai pályájára lépve, üzenetként adjon tovább a magyarok, de egyes esetekben a közép-kelet-európai államok, sőt az egész Európai Unió lakossága számára.

Benedek Ferenc hatása Mádl Ferencre, gondolataira és az ún. „mádl-i örökség”-re egyértelmű és jól kimutatható. Fontos tehát, hogy ennek ismeretében ne csak a nemzetközi hírű jogtudóst, hanem a sikeres pedagógust is meglássuk és tiszteljük benne, akinek gon-dolatai – kiváló tanítványai révén – nemcsak Pécsen és az ország határain belül, hanem azon kívül is képesek voltak megjelenni. S nem csupán nemzeti szinten, hanem – mint Mádl Ferenc munkás-sága bizonyítja – az európai színtéren is nyomot hagytak, sőt, hosszú távon is hatást gyakoroltak a politikai életben.

Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kap-csolatok jogának egy új fejezetéhez (Jogtudományi Közlöny 1988/8. 441-449., valamint Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre (1894-1976) (Jogtudományi Közlöny 1977/1. 1-3.)). L. még: Mozaikok.

⁹⁵⁶ Mádl Ferenc köszöntőlevele Benedek Ferenc 75. születésnapjára (a család tulajdonában).

MÁDL FERENC KONDOLEÁLÓLEVELE^{957,958}

„A Magyar Köztársaság Volt Elnöke
Bp., 2007. 02. 28.

Mélyen tisztelt Asszonyom!

Fájdalom, hogy Franci elment – egyetemi pályánkat az ő szellemi-emberi útmutatásával kezdő közösségünkben így hívtuk –, most csatlakozott az őt megelőzőkhöz (Bencze Jóskához, Szabó Jóskához...).⁹⁵⁹ Ő volt baráti közösségünknek emberi, hivatásbeli, politikai és jogi-etikai értékek dolgában a mérték, szívesen vett tekintély, szóval része lett személyiségünknek.

Nemes szeretetének ereje mindig velünk volt, bármerre is vitt életünk, s ez biztosan velünk marad, miként életműve-alkotása is a tanítványok generációiban, akik most gyászolva és mély hálával gondolnak rá.

A Gondviselés adjon erőt családjának-szeretteinek az őket különösen ért veszteség elviseléséhez.

Szívélyes köszöntéssel

Mádl Ferenc”

⁹⁵⁷ Benedek Ferenc 2007. 02. 15-én hunyt el. Temetése 2007. 03. 02-án volt a Pécsi Központi Temetőben.

⁹⁵⁸ A levél szövegét a könnyebb olvashatóság érdekében tagoltam, és mindenhol kiraktam a megfelelő írásjeleket. Változtatás nélkül megőriztem azonban a kis- és nagybetűket.

⁹⁵⁹ Bencze József – a mohácsi bíróság egykori elnöke, később a PTE ÁJK Római Jogi Tanszékének címzetes adjunktusa – és Szabó József ügyvéd Mádl Ferenc évfolyamtársai voltak a pécsi jogi karon (l. például: PTE EL VIII.202.c. 237. d. Ösztöndíj kifizetési jegyzék az I-IV. évfolyamú hallgatók május havi ösztöndíjáról. Pécs, 1952. április 21.). Bencze József 2003-ban, Szabó József 2004-ben hunyt el. Bencze tudományos pályafutására l.: Pókecz Kovács Attila – Jusztinger János i. m. 78.), Szabó József halálára: DN 2004. 08. 10. 12.

ADALÉKOK SZÁSZY ISTVÁN JOGÁSZPROFESSZOR 1950-ES ÉVEKBELI ELLEHETETLENÍTÉSÉHEZ

(Az MTA II. osztályának iratanyaga alapján)

Az ügy két főszereplője: Szászy István és Szabó Imre. Előbbi Mádl egyik mestere, utóbbi hosszú időn át Mádl főnöke. Ami közös bennük, hogy a fiatalembert kivételesen tehetségesnek tartották, és fenntartás nélkül támogatták tudományos pályafutását. Ettől eltekintve azonban Szabó, a szocialista magyar jogtudomány szürke eminenciása kifejezett ellenszenvvel viseltetett tudós kollégája irányában. Bár megtűrte, de háttérbe szorította nemzetközileg is elismert pályatársát. Az alábbi két dokumentum azt bizonyítja, hogy nem elégedett meg ennyivel, és legalább egy kísérletet tett is arra nézve, hogy Szászyt az Akadémiáról kizárassa.

1. dokumentum⁹⁶⁰

SZIGORÚAN BIZALMAS!

Budapest, 1951. február 23.-án

Kedves Elvtársnő!

Szászy István jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia levelező-tagja⁹⁶¹ és ilyenmódon nyilván akadémiai illetményben is részesül.

Meg kell jegyeznem, hogy Szászy István tudományos munkát nem végez; az 1950/51 tanévtől kezdve az egyetemen már nem tanít;⁹⁶² nem tagja az Akadémia állandó jogi bizottságának sem. Korábbi munkái tudományos szempontból igen csekély

⁹⁶⁰ Lelőhelye: MTA Levéltára 102. MTA II. osztályának iratai 71. d., 1. dosszié.

⁹⁶¹ Levelező tag 1945. május 30-tól (Vö.: Glatz Ferenc (főszerk.): Az MTA tagjai, Bp., MTA TK, 2003. III/1206., valamint Akadémiai Almanach 1973. 145.).

⁹⁶² Szászy István (1899–1976) 1945–1950 között tanított a budapesti egyetemen (1921–1950 között Pázmány Péter Tudományegyetem, 1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetem). Vö.: Glatz Ferenc (főszerk.): Az MTA tagjai, Bp., MTA TK, 2003. III/1206.).

jelentőségük. Politikai beállitottsága tudomásom szerint nem megfelelő; rá a magyar népi demokrácia jogtudománya nem számíthat.

Jól tudom, hogy nevezett az alapszabályok 17. §-a⁹⁶³ alapján való kizárásához megfelelő adatok nem állnak rendelkezésünkre; mégis megfontolandónak tartom, nem kellene-e és nem lehetséges-e Szászy István akadémiai tagságát valamilyen módon – esetleg a 18. § apaján⁹⁶⁴ [sic!] – megszüntetni.

Kérem, legyen szíves ezt a kérdést a Főtitkár elvtárssal megbeszélni.

Elvtársi üdvözléssel:
/Szabó Imre/⁹⁶⁵

[kézirással]: A Közgyűlés elé kellene javaslatot tenni. [olvashatatlan szignó]

⁹⁶³ Az Alapszabályok 17. §-a szerint: „(1) Az Elnökség saját kezdeményezéséből, vagy az illetékes osztálynak a jelenlévő tagok szótöbbségével hozott javaslata alapján kizárhatja az Akadémia tagjai sorából azt a tagot, aki a népi demokrácia érdekeit veszélyezteti vagy egyébként oly magatartást tanúsít, mely a magyar tudomány legfelsőbb intézményének tagságára méltatlanná teszi. (2) Az Elnökség határozata ellen a kizárt tag birtokon kívül a közgyűléshez fellebbezhet.” (Az MTA Alapszabályai, Akadémiai Értesítő 481. füzet 9. oldal).

⁹⁶⁴ Az Alapszabályok 18. §-a szerint: „Az akadémiai tagság megszűnik a tagságról való lemondással is.” (Az MTA Alapszabályai, Akadémiai Értesítő 481. füzet 9. oldal).

⁹⁶⁵ Szabó Imre (1912–1991) 1989-ben lezárt életútinterjújában (327–328.) úgy nyilatkozott, hogy „Szászi [sic!] Istvánnal az az érdekes eset történt meg, hogy az egyetemről kirakták, de az Akadémiából elfelejtették kirakni. Úgyhogy ő haláláig tagja volt az Akadémiának, rendes tagja, de egyetemi tanár már 20 éve nem volt.” Szabó Imre nem jól emlékezett, Szászy haláláig levelező tag maradt (vö.: Akadémiai Almanach 1973. 145.). Még érdekesebb, hogy amikor az interjút készítők rákérdezett: „De mégis, ki volt az, aki kezdeményezte ezeket a kirakásokat?”, Szabó így felelt: „Nem tudom. [...]” (Szabó Imre életútinterjú 328.). Az életútinterjút a Veritas Intézet őrzi (137. sorszám alatt). A pesti jogi karon történt tisztogatásokra l. még: Schweitzer Gábor: A „Pázmány”-tól az „Eötvös”-ig. Adalékok a budapesti jogi fakultás történetéhez (1945–1950) (Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat 2011/4. 29–54.).

2. dokumentum⁹⁶⁶

Szászy István levelező tag. Tudományos értéke csekély; önálló tudományos működése ugyszólván nincsen; Magyarországon nem becsülik sokra. A felszabadulást követően bizonyos demokratikus-beállítottságot [sic!] mutatott, így maradt benn az akadémiai tagok között is; kitünt azonban, hogy minden tekintetben hasznavehetetlen; ezért mint egyetemi tanárt nyugdíjazták. Jelenleg is tart fenn bizonyos külföldi kapcsolatokat, s hazai megcsorbult tekintélyét kinti sikerekkel igyekszik ellensúlyozni; régi barátai révén neve itt-ott felmerül a nyugati nemzetközi jogi irodalomban. Szakmája: nemzetközi jog, inkább nemzetközi magánjog. A Jogi Főbizottságnak reakciós magatartása folytán nem tagja, jogtudományi működést sem fejt ki.

⁹⁶⁶ Lelőhelye: MTA Levéltára 102. MTA II. osztályának iratai 67. d., 5. dosszié (Személyzeti ügyek), Egyetemi tanári és docensi pályázatok c. iratgyűjtő. Dátum és összeállító neve nélkül. Az anyagban még Marton Géza és Buza László rövid életrajza szerepel (ugyancsak dátum és összeállító neve nélkül).

SZEMELVÉNYEK⁹⁶⁷ MÁDL FERENC 1956-OS FELJEGYZÉSEIBŐL⁹⁶⁸

(1956. 09. 19–1956. 11. 02.)

BEVEZETÉS

2021-ben Mádl Ferenc kettős – születésének 90., halálának 10. – évfordulója alkalmából megkezdődött személyes iratainak összegyűjtése és feldolgozása. Néhány fiatalkori munkáját – regényét, különböző cikk- és műfordításait, a magyar reformkor nagy alakjairól szóló esszéit – a néhai köztársasági elnök egészen haláláig az íróasztala fiókjában őrizte.⁹⁶⁹ A személyes iratai közül több naplója és egy beszélgetőfüzete (továbbiakban: füzet) is előkerült. Ez utóbbiba 1956 júniusa és novembere között írt – saját maga részére –, elsősorban olyan gondolatokat, amelyeket akkoriban nem volt ildomos kimondani, hangosan megvitatni vagy éppen levélben közölni, másrészt privát, a feleségének, Mádl Dalmának szóló feljegyzéseket.

A füzet első tizenkét lapja – a június és szeptember közötti bejegyzések – tollal íródtak. A szeptember 19. – november 2. közötti szövegrészek viszont túlnyomórészt ceruzával – egyértelműen amiatt, hogy szükség esetén ki lehessen őket törölni. Az első ceruzás bejegyzés külön érdekessége, hogy több mint egy hónappal a forradalom kitörését megelőzően már a növekvő elégedetlenséget tanúsítja.

⁹⁶⁷ A magánéleti vonatkozású részek nélküli válogatás. Mádl Dalmára vonatkozó utalást csak akkor hagytam az anyagban, ha ez általánosságban a helyzet, a körülmények jobb megértését (például: a távollévők közti kapcsolattartás nehézségeit) segítette elő. Az írásjeleket egyes esetekben a könnyebb olvashatóság érdekében megváltoztattam, Mádl eredeti aláhúzásait a szövegben kurzíválással jelöltem. A szögletes zárójelek a kihagyott részekre, illetve a javított vagy pótolts írásjelekre utalnak.

⁹⁶⁸ A forrás pontos címe: Mádl Ferenc: Gondolatok, élmények, beszélgetések másról és magamról magamnak (1956. 06. 15–[11. 02.]) (a Mádl család tulajdonában). A Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023.) című kötetben megjelent anyag (Bp., MFI, 2023. 750–757.) bővített változata.

⁹⁶⁹ Tételes felsorolásukat lásd: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023, 672–732.).

A füzet utolsó tizenegy lapja nemcsak az íróeszköz, de az írásképek tekintetében is eltér az első résztől. Mádl betűi itt nagyobbak lesznek, írásmódja pedig – ahogy a benne fölülülő gondolatokat megpróbálja azonnal mondatokká formálni – gyorsabbá és határozottabbá válik. Igen, ezek a bejegyzések a forradalom lázában égő Budapest mindennapjait örökítették meg a főszereplők, a magyar fiatalság egyik tagjának, az ekkor huszonöt éves Mádl Ferencnek a ceruzájával. Mádlról eddig is lehetett tudni (l.: a forrásközlés utáni tanulmányt), hogy több kulcsfontosságú eseménynél személyesen is jelen volt, de a füzet révén a gondolatai is megismerhetők, hiszen ezeket a nap végeztével mintegy összefoglalásként, lefekvés előtt vetette papírra. Éppen ezért feljegyzései – függetlenül későbbi magas közéleti megbízásaitól – hiteles kortörténeti dokumentumok, amelyeket – a Mádl család engedélyével – a privát, a feleségéhez szóló részek kivételével teljes terjedelmében, a mai helyesírás szabályainak megfelelően teszünk közzé.

SZEMELVÉNYEK

[1956.] IX. 19.

Több ezer (száz) ember tolongott a Gólyavárban, ahol előadók sora foglalkozott ifjúságunk, különösen munkás- és parasztifjúságunk nevelési, oktatási, erkölcsi, világnézeti, ideológiai kérdéseivel – vagy ahogyan az előadók nevezték (és a közönség helyeselt hozzá) –, *válságával!* „Praktisch, verloren wir die Jugend” – mondta tegnap Gerats német professzor.⁹⁷⁰ Ma ez a gyűlés ezt igazolta. Válság és hozzá súlyos válság.

⁹⁷⁰ Hans Gerats büntetőjogász professzor, a berlini Humboldt Egyetem tanára. 1956 szeptemberében kéthetes látogatásra érkezett Magyarországra. Budapesti tartózkodása idején Mádl Ferenc volt az egyik kísérője. Vö.: Krónika (In: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 8/2. 170.), valamint Mádl Ferenc 1956. 09. 29-i levele Mádl Dalmának (a család tulajdonában). A német mondat magyar fordítása: „Gyakorlatilag elvesztettük az ifjúságot”.

Fiatalok tömege nem végzi el az ált[alános] iskolát (több ezerről beszéltek), óriási méreteket öltött a fiatalkorú bűnözés, pedagógiai rendszerünk megmerevedett, üres formák alkalmazásában merül ki, ahol kozmopolitaként üldöznek – így az egyik szónok – embereket, akik általános műveltséget akarnak az ifjúságnak adni (Homerós, Horatius, Sophokles, Dante, Shakespeare stb.).

Tehát baj van! Politikai bajok, szervezési és anyagi nehézségek – de ezeken lassan segít a kormány.

Csak az egyik szónok jutott el a baj gyökeréig, amikor azt mondta: Ma sokkal többet fizetünk ki tanítói és tanári fizetésekre és egyéb dologi költségekre – mégis, a krízis egyre mélyül! Hol a hiba? Ott, hogy a tanítók és tanárok szürke *hivatalnokokká* váltak! Ez az!

Én ezt így fejezném ki: nincs *hivatás!* – a szónak nemes értelmében. Nincs P. Flanagan⁹⁷¹ és boys' town,⁹⁷² nincs ilyen szellem! Legalábbis túl kevés!

Ide hivatás kell! Emberek kellenek – hogy jövőnket megmenthessük. Áldozatvállaló fiatal lelkek! És mindaz, ami ezt feltételezi, valamint belőle folyik!

Sajnos erről keveset beszéltek!

Mégis nagyon pozitív volt – a múltat tekintve! Mindenki[,] aki jelen volt[,] valamiképp eljutott a probléma lényegének teljes vagy kevésbé teljes megsejtéséig. Hivatás! Hivatás!

Körülnéztem, hogy volt-e jelen pl. pap (bármilyen furcsa is ez az ötletem), de nem láttam. Később jutott eszembe, hogy csak meghívóval lehetett belépni.

Pedig: piaristák, papok – jöjjetek, lássátok az életet!

1956. 10. 24. 01H

Soha nem látott események – vagy inkább a nemzet tragédiája, hogy idáig kellett jutni!

⁹⁷¹ Edward Joseph Flanagan (1886–1948) ír származású amerikai katolikus pap. Életét – Spencer Tracy főszereplésével – a Boys Town című film (1938) dolgozta fel.

⁹⁷² Boys Town eredetileg egy, az amerikai Nebraska államban P. Flanagan által alapított árvaház volt, amely rövidesen oktatási és nevelési központtá nőtte ki magát.

Zúg a fejem, szokottnál hevesebben ver a szívem. Ezernyi gondolatom közül mit is írok?

Hallatlan tömeg a parlament előtt – éles politikai jelszavak – amelyekre végül is nem kaphatni választ. [É]g az utca – emberekre lőnek – az utcán fegyvert osztogatnak – ropognak a puskák – az egésznek inkább oka van, mintsem meghatározott célja, hisz spontánul jött – egy békés tüntetésből – alig tudtam átjönni a tűzvonalon – aggály: hogy mi lesz? Az emberek, akik életüket veszítik! Talán mi is! Vér – vér! – Fáj! Aggaszt! Mindenki felelős! – Mi van otthon? – Van-e kilátása? – Vagy csak vérfürdő lesz-e? Biztosan! – Tragédia[.] Tragédia! – Mi van otthon?! – Mi lesz reggel? – Holnap!

Ez most nem alkalmas idő a félelmetes gondolatok, gondolatsorok, lelki vívódások papírra vetésére!

[A] jóságos Isten vigyázzon erre a népre! Adjon becsületet, szívet azoknak, akik tehetnének valamit az országért, a népért – és azoknak még többet is, akik tesznek is.

Marcangol most a kérdés: Krisztus, történelmi erő – mutasd meg magad!

[1956. 10.] 24. 12H

Orosz tankok a Kálvin téren – egész ostromállapotok!
Gondviselő – vigyázz, kérünk – erre a népre!

[1956. 10.] 25. 23H

Vérfürdő mindenütt! – a Parlament terén!
Oroszok már átálltak – ők unják a vért!
Hallatlan tragédia! S a „vezetők”?
Nincs szóml!

Csak most némán hódolok azoknak a hősöknek – akik az igazság tudatában valami jobbért küzdöttek és meghaltak.

Magyar halottak nemzeti színű lobogóval letakarva – s mellettük egy cserép virág!

S most éjjel már csend – csak innen-onnan zúg, kattog a géppuska – fáj minden!

A nemzet vérbe fojtva!

Ó, kínzó tragédia! – ó, fájó sors! – ó, lelkiismereti harc!

S egész nap: mi van Veled, Szeretett Mindenem?⁹⁷³

[...]

De nyugodj meg – Veled vagyok! Nem vagyok az ezernyi halott között – élet él bennem – élet és bizalom a holnapban, a jobban.

[...]

Fáradt vagyok. Imádkozom Érted, szeretteimért, de most első-sorban azokért, akik életüket áldozták. – Fáj, sajog a lelkem.

S a BBC csak fokozza a kint [!]

S a sírt, hol nemzet sűlyed el,

Népek veszik körül,

S az ember millióinak

Szemében gyászköny űl.⁹⁷⁴

1956. OKTÓBER 25-E, CSÜTÖRTÖK 24H

Életem legtragikusabb, legmegrendítőbb napja!

[1956. 10.] 26. 8H

És folyik a vér tovább!

Meleg, forró, szent vér – mosd fehérre e nép arcát – simítsd el arca redőit – adj szabad életet a fennmaradóknak!

[...]

Ma már lőttek ismét az orosz tankok. „Timeo danaos dona ferentes.”⁹⁷⁵

⁹⁷³ Utalás feleségére, Mádl Dalmára, aki ekkor Pécsett tartózkodott.

⁹⁷⁴ Vörösmarty Mihály Szózat című versének (1836) 12. versszaka. A szöveget eredeti helyesírás szerint közöljük.

⁹⁷⁵ Az idézet pontosan: „Timeo Danaos et dona ferentes” (Vergilius: Aeneis, II. ének), Lakatos István magyar fordításában: „Bármilyen is ez, danaóknak ajándékát se kívánom!” A mondatból korán szállóige lett, magyarul általában a „Félek a görögöktől, még ha ajándékot is hoznak” formában szokták hivatkozni (vö.: Pallas Nagy Lexikona 16/190 és Révai Nagy Lexikona 5/271–272.).

[1956. 10.] 27-ÉN 20H

Semmi hír sehonnan – élnek-e, halnak-e? Minden gondolatom 2 aggodalomba torkollik. Az egyik: a harc nem érheti el tulajdonképpen célját. 1849 megismétlődik. A másik – ennél személyesebb vonatkozású, s így érzések tekintetében még aggasztóbb: Te, Szeretett Mindenem! Hitvesem! Mi van Veled?! Mennék már gyalog is Hozzád...

[...]

A mindenható Isten vigyázzon Rád – s imádkozzunk együtt a nép jogának, igazságának győzelméért – bármilyen formában öltösz is testet.

Történelmi idők voltak ezek (a múlt idő használata rossz).

Ma – a Te imád tette ezt! – az Isten különös kegyelme mentett meg az életnek és Neked: Fejünk fölött egy k.b. 15-20 kg-os ágyúgránát átszakította a tűzfalat és a tetőt – és nem robbant fel!! – leesett az udvarba. Ha az felrobbanik, itt nem maradunk életben. Az Isten kegyelme itt kitapogatható volt!

Beszéltem ma (vagy tegnap?) egy hölgygel, aki valahonnan Tolnából gyalog és szekéren jött Bp-re! – a férjéért! Tudom[,] gondolatban Te is eljöttél...

[...]

S most megint abbahagyom, mert nem tudok sokáig egy helyben maradni, rendszeresen és mélyen elgondolkodni! Előbb magamban kell asszimilálnom ezeket a nagy élményeket, tényeket, fájdalmakat, történeteket!

[1956. 10.] 29-ÉN (22H)

Még folyik a vér Bpest utcáin! Még lövet a „nép kormánya” az általa is becsületes embereknek nevezett szabadságharcosokra. A rádió hazudik, az újság hazudik, a kormány hazudik, hogy azonnal kivonják Bpest területéről a szovjet csapatokat – s ma[?] [M]a is (épp most is) dörögnek az ágyúk. Mindegy, mit talál: embert, gyermeket, templomtornyot.

Lőnek, ölnek az ágyúcsövek, a hernyótalpas szörnyű hatalom
vérünkben jár az utcán! Megremeg a lelkem! – szóltunk, fellázad-
tunk, vérrrel töltöttük a keserű poharat – és azt is meg kell innunk!
[S] a Kossuth-adó tánczenét játszik!

Ó[,] emberiesség, hol vagy?!

A nyitott seb, a hősi halott, az épen maradt is kiáltja: mi lesz?
Hát csak a kín marad nekünk? S szabadságunk megint csak annyi
lesz, amennyit a „mindenkori kormány” ad, engedélyez nekünk? Hát
nincs már kint – csak a nagyszerű halál? A föld gyomra és az élők
emlékezete? Ó, hát kelet népének mi csak átkát hordhatjuk? Önma-
gunk ügyét nem intézhetjük hát soha?! Egy út van: a halál vagy rab-
ságunk börtöne?

Eddig – megmondom végre! – gyáva voltam. E füzetbe, e lapokra
nem mertem gondolataimat egyenesen leírni – mert úgy kellett
minden gondolatomat megfogalmaznom, hogy – ha netalán majd
rács mögé dugnak vele – legyen valami lehetőség az általános szavak
mentésére! Hogy bajom ne legyen belőle – hisz nemcsak magamnak
tartozom magammal! Még a gondolat is rab volt! Annyira, hogy
magamnak nem mertem leírni! Ó[,] rabságunk börtöne! Szétrúghat-
juk-e hát végre?! Mintha látnám: ami ma is csak ígéret – holnap már
ígéret sem lesz, hanem „jobbaldali-túlzás”, „úszás az árral”, „kény-
szerhelyzet”, „politikai taktika”, amit gyakorlatból és elméletből is jól
ismerünk. Ezer ember bontja ki szabadsága zászlaját, hogy holnap a
bűnbélyegzőt süssék rá.

Én a csillagokból olvasok!⁹⁷⁶ Ezren indultunk, több ezren bátran,
szabadon, a történelmi pillanat mámorával – a [P]arlament elé – és
gyilkos kezek géppuskatűzzel, vérfürdővel válaszoltak! És ezt az
analógiát, ezt a képet a távlatokba feszülni szinte látom! Hisz mindaz,
amit ígérték, nem őszinte, vért kellett adni érte, fegyver erőszakolta
ki, amit – ha erejük lesz hozzá – legalábbis megszorítanak!

Vagy nem lesz ez? A történelem atyja, az Isten más tervet készí-
tett nekünk? Hihetni, hogy igen! Hihetni – hogy leróttuk bűneinket,

⁹⁷⁶ Eredetileg – Kemény Zsigmond visszaemlékezése szerint – Széchenyi
mondta ezt 1848 nyarán. A mondat Mádl 1952-es Széchenyi-dolgozatában is sze-
repel. Vö.: jelen kötet 353–354. oldal.

lemostuk önnön vérünkkel! Hihetni, hogy az Isten rajtuk, általuk cselekszi azt, amit számunkra készített. Itt érzem, Krisztus, Te történelmi hatalom, népek bírása[,] lépésed realitását és szavad harsonáját[,] Furcsa, de vérszben a Te szavad, a Te lépésed is tulajdonképpen ellenségeidben öltött testet. De többet is érzek: próbára tettél bennünket, ezt a hálátlan népedet, és láttad, hogy hű maradt Hozzád! Lucifer bármennyire hitte, hogy győzött – sohasem volt igazában úr rajtunk!

Láttad, hogy az igaz ügyért áldozni mertünk. [L]áttad, hogy a sebesülteinkért halált is vállaltunk; láttad, hogy nélkülöztünk egymásért, szenvedtünk egymásért – és Te mondtad, hogy aki ezeket akár a legkisebbeknek cselekszi – Neked teszi azt! S ezt objektíve mondtad, de – sokan, rengetegen – ezt szubjektíve is tették! Talán (csak talán? – én biztosan hiszem!) ... elfordítottad tőlünk a haragod.

S most nem a csillagokból, a Te arcodból olvasok!

Még virradni fog ez a föld, még babér nő ott, ahol – az ország szívében – vérbe és térdre kényszerített a rabőrök sortüze, még szent lesz a hely, ahol ők pihennek, még valóság lesz az a hit, amely hősi halottat és életben maradottat fűtött, még lemossuk népünk, e sorsközösségnek, nemzetünknek minden gyalázatát, s még – mire fájdalma már múlik – büszke lesz az édesanya, hogy fia hős volt, és ott nyugszik az 1238. számú sírban, még leszünk szabadok egészen[,] Már megmutattuk, hogy lelkünk a tirannizmus, a zsarnokság meg nem fojthatta, s még megmutatjuk, hogy egyszer végleg szétzúzzuk a rabságunk tankokkal védett gyűrűjét – én hiszem mindezt! [H]iszem, hogy mindezt megtehetjük, ha lesz tiszta lelkiismeretünk és bátor szívünk hozzá!

Hiszek az eljövendőben[,] amely előbb-utóbb csak a teljes igazság és a teljes szabadság lehet! Én hiszem ezt, ha még börtönökön is vezet az út (nem tudom, mit hoz a holnap), hiszem – s ezt nem a csillagokból, de a Te arcodból olvasom!

E hitem bátran megvallom és kész vagyok érte mindent áldozni, amit érte áldozni kell és áldozni célszerű! Ha külső rabságunk bilincse még nem is tört szét, egy lépést előre léptem: lelkem, gondolataim zsarnokát, ezt a ravasz fegyőrt leütöttem[,] s a lélek harcát megindítottam papírjaim nyilvánossága előtt. [S] ha megéri – s ha a teljes szabadságért vívott harcban nem leszünk gyöngék –, világga

indítom gondolataim keresztes hadait – mint új felszabadító hadsereget –, segítsenek a harcban: segítsenek igazán embernek, igazán szabadnak, igazán Isten képmásának lenni!

De addig munkálkodni, küzdeni kell – mert a XX. század hamar elrepül!

1956. OKTÓBER 30-ÁN!

Igaz volna ez? Igaz ez? Szabadok vagyunk, leszünk máris?

Nem tudok hinni e csodában!

De mégis így van!

Az oroszok özönlenek ki a határon – és szabad választások lesznek!

Szabadság! Szabadság!

Éljen emberi mivoltunknak ez az éltető eleme!

Ma megfordult az utca hangulata! Már reggel!

Fegyvert kapott a nép és a politikai atmoszféra a csúcspontra hágott: garancia kell a függetlenséghez – garancia kell a szabadsághoz!

S délután k.b. 2-kor megszülte gyümölcsét a harc: a kormány (a nép már régen) követeli az orosz csapatok kivonását az ország egész területéről – s szabad választásokat hirdet több párt részvételével!

Az előbbi feltétele a másodiknak. De a rádió*nk* jelzi: az oroszok özönlenek ki a határon!

Nem lehet papírra vetni az örömet – a fellélegzést!

Nincs is idő most – most cselekedni és gondolkozva cselekedni kell!

Október 30! Isten hozott – és tartson meg!

[...]

[1956.] NOVEMBER 2-ÁN

Nincs időm – sok munkám mellett – írni, pedig oly sok minden mondanivalóm volna! [...]

Válságos pillanatokot élünk! A kormány felmondta a Varsói Szerződést, kinyilvánította az ország semlegességét és ennek

megvédésére kérte az ENSZ-et, valamint felszólította a sz[ovjet] kormányt, hogy a szovjet csapatok haladéktalanul hagyják el az egész ország területét.

Kétségtelen: ez az egész nép akaratának félreérthetetlen kifejezése. Ez a hadsereg követelése is. Ez világos beszéd – és világos helyzetet teremtett, amely – a sz[ovjet] kormány döntésétől függően – magában hordja hazánk tragédiájának vagy teljes függetlenségének alternatíváját.

Két lehetőség van, ill[etve] látszik egyedül logikusnak:

Vagy kivonulnak a szovjet csapatok, vagy hadszíntérre válik Magyarország.

A Gondviselő oltalmazzon bennünket!

Ami pedig az események, a mozgatórugók feldolgozását illeti – majd talán, sőt biztosan adatik e célra is idő.⁹⁷⁷

[1]1956. XI. 2. 24h

⁹⁷⁷ A sors furcsa fintora, hogy ennek a munkájának (Mozaikok) az elkészítésére már nem maradt ideje (csak a vázlat megírásáig jutott el).

DOMANICZKY ENDRE: MÁDL FERENC ÉS 1956

Mádl Ferenc nyilvánosan mindössze egyszer, a 80. születésnapja alkalmából készült interjúban beszélt saját 1956-os élményeiről.⁹⁷⁸ Akkor is csak visszafogottan, hiszen már korábban, miniszterként leszögezte: „*nem akarok utólag hőskölteményeket mondani*”.⁹⁷⁹ Csáládjának szánt feljegyzéseiben, amelyeken ekkoriban – 2009–2011 között – dolgozott, egy kicsit többet is elárult. Mindazt, ami Mádl forradalom alatti és utáni életéről tudható, alapvetően e két forrás – és néhány levéltári adat⁹⁸⁰ – segítségével lehetett rekonstruálni.

Mádl, aki 1953 óta életvitelszerűen Budapesten élt, a forradalom kirobbanásának időpontjában a Kálvin tér közelében, a kilencedik kerületi Ráday utcában lakott. Az események egy része tehát a közvetlen közelében zajlott, és valóban, a fiatal Mádl néha egyedül, néha pedig Márton bátyjával kettesben, ott is volt a fontosabb helyszíneken: a Parlament előtt vagy a Rádió ostrománál.⁹⁸¹ November elején azonban a baranyai megyeszékhelyre utazott a feleségéhez,⁹⁸² hiszen Mádl Dalma ekkor még pécsi lakos volt. Mire visszatért a fővárosba, a forradalom már elbukott.

A megtorlás kíméletlenségével több esetben közvetlen közlelről szembesült. A veszprémi mártír, Brusznjai Árpád több testvérét is tanította, az egész család ismerte és szerette.⁹⁸³ Mansfeld Péter pedig professzorának, Nizsalovszky Endrének a lakása közelében lakott,

⁹⁷⁸ „*Útjelzők*.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról (Magyar Nemzet 2011. 01. 29. 5.).

⁹⁷⁹ Legyen az oktatás stratégiai ágazat (Köznevelés 1993/11. 3.).

⁹⁸⁰ L. például: Mádl Ferenc adatlapja az aspirantúrára való jelentkezéshez (Mádl Ferenc kandidátusi anyagai. MTAL 200. TMB 699/429. dosszié).

⁹⁸¹ Mozaikok.

⁹⁸² Az ismert források alapján ez nagyjából november 1–3. körül történhetett. Ezt árnyalják a most közölt szemelvények, amelyekben az utolsó bejegyzés 1956. 11. 02-án éjféltor készült. Mádl tehát valószínűleg november 3-án, szombaton (ami akkor a hét utolsó munkanapjának számított) utazott le Pécsre, ahogy más-
kor is tette. Utazás közben, majd pécsi tartózkodása idején nem volt sem ideje, sem lehetősége írni, ezért sem folytatódtek a bejegyzések.

⁹⁸³ L. például: A Himnusszal állt hóhérai elé (Új Horizont 1998. különszám 68–71.).

ahová a forradalom utáni hetekben Mádl maga is átköltözött.⁹⁸⁴ Kedvelt pécsi tanára, Degré Alajos jogtörténész sorsáról valószínűleg Benedek Ferentől értesült,⁹⁸⁵ akivel Pécsről való távozását követően is szoros baráti kapcsolatban maradt.⁹⁸⁶ Bár ő maga – elsősorban talán azért, mert túl erősen kötődött a szülőföldhöz és a nagycsaládhoz – sohasem akart emigrálni, egyik testvére – az öccse, Miklós – éppen ezekben a napokban távozott, és Németországban telepedett le.⁹⁸⁷

Vagyis az ismert forrásanyag alapján Mádl Ferenc forradalom alatti tevékenysége nagy vonalakban már eddig is megrajzolható volt. A Szemelvények ehhez – miközben néhány adattal⁹⁸⁸ árnyalja eddigi tudásunkat – a szubjektumot teszi hozzá azzal, hogy bepillantást enged a fiatalember korabeli gondolataiba. A mából nézve legfeltűnőbb a huszonöt éves Mádl érettsége, kötelességtudata és felelősségérzete. Láthatjuk, hogy egyszer sem magáért, hanem elsősorban az országért és a magyarságért aggódik, az események kimenetele, a kormány mozgástere foglalkoztatja. Késői visszaemlékezéseiben azt írta, hogy 1956 környékén egy ideig gondolkodott azon, hogy bekapcsolódjon-e a közéletbe. Feljegyzéseit olvasva elég egyértelműnek tűnik, hogy a forradalomban való nagyobb mértékű szerepvállalásra gondolhatott, amelytől csak Nizsalovszky

⁹⁸⁴ Mozaikok.

⁹⁸⁵ Degrével Mádl később is rendszeres kapcsolatot tartott, és az Akadémia hivatalnokaként is segítette tudományos ügyeinek intézésében. L. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc, az MTA hivatalnoka (1956–1971) (Jogtörténeti Szemle 2022/3. 10–25.); Degré 56-os tevékenységére l.: Óriás Nándor: Emlékeim töredékei (Pécs, PTE ÁJK, 2006. 175–177.); illetve Poprády Géza (szerk.): Magyar örökség. Laudációk Könyve III. 2006–2010. (Bp., MÖEE, 2012. 57–58.).

⁹⁸⁶ Mádl az első évfolyamba járt, amelynek a későbbi nemzetközi híró romanista római jogi órákat tarthatott. Vagyis Mádl Benedek Ferenc tanítványa volt, és kapcsolatuk egészen Benedek 2007-es haláláig szoros maradt. L. még jelen kötetben a következő írásokat: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc a pécsi jogi karon (a PTE Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján), illetve Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleálólevele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés).

⁹⁸⁷ Édesapjuk több évtized távlatából a távozás okaira így emlékezett: „Megjött az 56-os október, amikor Miki sokakkal együtt elhagyta a szüleit, a magyar hazát. [P]róbáltuk lebeszélni, de minden hiába volt, vitte az áradat.” (ifj. Mádl Antal: Életemről szóló vallomásaim. Bánd, [1982 körül], 86.).

⁹⁸⁸ Mint például a fel nem robbant bomba története.

tanácsa,⁹⁸⁹ és a családja – 1955 közepén nősült – iránti felelősségérzet téríthette el. Bár a nyílt szerepvállalástól végül tartózkodott, és látószólag beilleszkedett, a következő évtizedekben belső emigrációba vonult.⁹⁹⁰ Tudományterületén osztatlan – nemzetközi – elismerést is kiváltó tanulmányai viszonylag nagy mozgásszabadságot biztosítottak számára, rendszeresen utazhatott a nyugati országokba, és véleményére belföldön is kíváncsiak voltak. Tudományos eredményeihez és szakmai tekintélyéhez képest viszonylag lassan haladt előre a ranglétrán, de ez sohasem foglalkoztatta igazán.

A rendszerváltozás korai szakaszában azonban az európai integrációval és a tőkés gazdaság intézményeivel kapcsolatos szaktudása és széles körű nyugati kapcsolatrendszere következtében viszonylag gyorsan előtérbe került. Ekkor már valószínűleg maga sem tervezte, hogy közfeladatot vállaljon, hiszen professzorként és akadémikusként elérte azt, amire leginkább vágyott: szabadon írhatott és alkothatott. Ezért is próbált kezdetben kitérni Antall József invitálása elől. Ám végül – hitet téve '56-ban megfogalmazott gondolatai mellett – elvállalta a felkérést, s ezzel kezdetét vette életének utolsó szakasza, amikor – mintegy két évtizeden keresztül – elsősorban politikusként tevékenykedett. Fő célja mindvégig – miniszterként és köztársasági elnökként is – a szabaddá vált ország újraépítésében és külpolitikai értelemben vett újrapirozicionálásában való közreműködés volt. Más szóval Magyarország visszavezetése „a történelem fő sodrásába”.⁹⁹¹ Mindannak a gyakorlati megvalósítása, amiről '56 sorsfordító napjaiban naplójának számot adott.

⁹⁸⁹ Nizsalovszky tanácsát a Mozaikokban konkrétan említi.

⁹⁹⁰ „Minden hozzám hasonló értelmiségi politikai értelemben belső emigrációban élt akkoriban. Tette a dolgát, várt. És gondolatilag sürgette a változásokat” – utalt vissza erre az időszakra köztársasági elnökként adott első interjújában (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.)).

⁹⁹¹ Erről bővebben l. például: „Amit teszünk, a történelem fő sodrásába esik.” Interjú Mádl Ferenc miniszterrel (Rivalda Magazin 1993/5. 8.). Mádl Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer (In: Máthé Gábor (szerk.): Magyar jogászgyűlés. Siófok. 1992. ápr. 24–26. (Bp., Magyar Jogász Egylet, 1992. 14–23.)).

KÉZIRATOK (1950–1998)

ÖNÉLETRAJZOK

MÁDL FERENC ÖNÉLETRAJZA (1959)

Szüleim: Mindkét ágon szegényparaszt szülők gyermekeként 1931. január 29-én születtem a Veszprém megyei Bánd községben. Szüleim a felszabadulás előtt napszámba jártak, és 2-3 hold bérelt földön gazdálkodtak. Később (1937-ben) elköltöztek egy másik Veszprém megyei községbe, ahol bérelt földön gazdálkodtak. A felszabadulást követően visszaköltöztünk Bánd községbe, ahol a szüleim a nagyszülők kiöregedése miatt átvehették azok 5-6 holdas kis parasztgazdaságát. Ezen 1959 márciusáig egyénileg gazdálkodó parasztként dolgoztak, míg ez év márciusába[n] beléptek a helybeli termelőszövetkezetbe. Édesapám a helyi tsz. vezetőségének tagja.

Testvéreim: Hatan vagyunk testvérek, akik közül hárman egyetemet végeztünk (1955, 1956, 1956), és hárman tanulmányaikat folytatják.

Tanulmányaim: 1951-ben érettségiztem a Veszprémi Állami Általános [G]imnáziumban kitűnő eredménnyel. Jogi tanulmányaimat a Pécsi Állam- és Jogtudományi Karon kezdtem, és a budapesti ELTE Állam- és Jogtudományi Karán fejeztem be 1955-ben kitüntetéses oklevéllel. Summa cum laude doktori okleveletem 1957 tavaszán kaptam meg.

Munkahelyeim: Szüleim nehéz anyagi helyzete miatt már középiskolai tanulmányaim során állandóan dolgoztam. Nyelvóraadással foglalkoztam, vasas segédmunkásként dolgoztam a Budapesti Szellőző Műveknél, ügyvezetőként a Bándi Földműves Szövetkezetnél, segédvájárként a Székesfehérvári Ásványbánya Vállalat Bándi Üzeménél, stb.

Egyetemi tanulmányaim befejezése után az igazságügyminiszter előbb bírósági fogalmazónak, majd bírósági titkárnak nevezett ki a Bp. XIX., ill. a IV. kerületi bírósághoz.

Az utóbbtól a Magyar Tudományos Akadémiához az Akadémia kikérése alapján áthelyezéssel kerültem. A Magyar Tudományos Akadémia apparátusában főelőadói minőségben az állam- és jogtudományok szakelőadója, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nemzetközi kapcsolatainak ügyintézője vagyok.

Társadalmi munkám: A felszabadulás előtt politikai pártnak vagy más politikai, társadalmi szervezetnek tagja nem voltam. A felszabadulást követően a Diákszövetségben, majd a DISZ-ben dolgoztam különböző beosztásokban. Tagja voltam a Bányász Szakszervezetnek, jelenleg tagja vagyok a Közalkalmazottak Szakszervezetének. A Magyar Tudományos Akadémia Hivatala Szakszervezeti Bizottságának munkájában SzB-póttagként, ill. szakszervezeti bizalmiként veszek részt.

Családi állapotom: Nős vagyok. 1955-ben kötöttem házasságot. Feleségem a Földművelésügyi Minisztérium Kertészeti Kutató Intézetében dolgozik. Gyermeünk nincs.

Tudományos munkásságom: Tudományos jellegű tevékenységet már az egyetemen végeztem, amelynek során két egyetemi pályadíjat nyertem. Tudományos munkát az egyetem elvégzése után fokozottabban folytattam, és jelenleg is végzek – az Állam- és Jogtudományi Intézet külső munkatársaként. Erre a célra kutatónapom is van. Technikai szerkesztője vagyok a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű jogtudományi folyóiratának, az Acta Juridica-nak, valamint az Akadémia II. Osztálya általános társadalomtudományi lapjának, az „Osztályközlemények”-nek.

Jogtudományi sajtónkban több tanulmányt publikáltam jogtudományunk fontosabb kérdései köréből. Három nagyobb tanulmányom idegen nyelven (orosz, francia, német) is megjelent.

Külföldi útjaim:

1. A második világháború végén az ismeretes leveleelhurcolás során Németországba szállítottak. Egész századunkkal együtt amerikai fogságba estünk, ahonnan 1946 tavaszán hazaszállítottak bennünket.
2. 1958-ban a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként hivatalos kiküldetésben részt vettem a Brüsszelben rendezett Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson. A kongresszuson a vétkesség nélküli felelősség kérdéskörében angol nyelven előadást tartottam.
3. 1958-ban feleségemmel együtt a lengyel–magyar akadémiai csereüldülési akció keretében három hetet Lengyelországban töltöttem.

Lakásom: Albérlői minőségben Bpest, II. Borbolya u. 5. sz. alatt lakom.

Budapest, 1959. július 22.

Mádl Ferenc

Forrás: Mádl Ferenc önéletrajza (1959. 07. 22.) (AL II. osztály iratai 68. d. 2. dosszié)

MÁDL FERENC ÖNÉLETRAJZA (1965)

1931. január 29-én születtem a Veszprém megyei Bánd községben.

Szüleim: földművesek, majd néhány évig termelészövetkezeti tagok voltak, jelenleg mindketten alkalmazottak (édesapám a Herendi Porcelángyárban parkgondozó, édesanyám a veszprémi Bakony Szállóban takarítónő).

Testvéreim: Hatan vagyunk testvérek, akik közül négyen egyetemet végeztünk, és ketten a tanulmányaikat folytatják.

Tanulmányaim: 1951-ben érettségiztem a Veszprémi Állami Általános [G]imnáziumban kitűnő eredménnyel. Jogi tanulmányaimat a Pécsi Állam- és Jogtudományi Karon kezdtem, és a budapesti ELTE Állam- és Jogtudományi Karán fejeztem be 1955-ben kitüntetéses oklevéllel. Summa cum laude doktori okleveletem 1957 tavaszán kaptam meg.

Munkahelyeim: Szüleim nehéz anyagi helyzete miatt már középiskolai tanulmányaim során állandóan dolgoztam. Nyelvóraadással foglalkoztam, vasas segédmunkásként dolgoztam a Budapesti Szelőző Műveknél, ügyvezetőként a Bándi Földműves Szövetkezetnél, segédvájárként a Székesfehérvári Ásványbánya Vállalat Bándi Üzeménél, stb.

Egyetemi tanulmányaim befejezése után az igazságügyminiszter előbb bírósági fogalmazónak, majd bírósági titkárnak nevezett ki a Bp. XIX., ill. a IV. kerületi bírósághoz.

Az utóbbtól a Magyar Tudományos Akadémiához az Akadémia kikérése alapján áthelyezéssel kerültem. A Magyar Tudományos Akadémia apparátusában főelőadói minőségben az állam- és jogtudományok szakelőadója, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nemzetközi kapcsolatainak ügyintézője vagyok.

Társadalmi munkám: A felszabadulás előtt politikai pártnak vagy más politikai szervezetnek tagja nem voltam. A felszabadulást

követően a Diákszövetség, a DISZ, a Bányász Szakszervezet tagja voltam. Jelenleg tagja vagyok a Közalkalmazottak Szakszervezetének. A Magyar Tudományos Akadémia Hivatala Szakszervezeti Bizottságának munkájában SzB-póttagként, ill. szakszervezeti bizalmiként veszek részt.

Családi állapotom: Nős vagyok. 1955-ben kötöttem házasságot. Feleségem laboráns a Bábolnai Állami Gazdaság vegyészeti laboratóriumában. Egy 4 éves kisfiam van (András).

Tudományos munkásságom: Tudományos jellegű tevékenységet már az egyetemen végeztem, amelynek során két egyetemi pályadíjat nyertem. Tudományos munkát az egyetem elvégzése után fokozottabban folytattam, és jelenleg is végzek – az Állam- és Jogtudományi Intézet külső munkatársaként. Erre a célra kutatónapom is van. Technikai szerkesztője vagyok a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű jogtudományi folyóiratának, az Acta Juridica-nak, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet „Állam- és Jogtudomány” c. folyóiratának.

Jogtudományi sajtónkban több tanulmányt publikáltam jogtudományunk fontosabb kérdései köréből. Három nagyobb tanulmányom idegen nyelven (orosz, francia, német) is megjelent.

1963-ban⁹⁹² megvédtem kandidátusi disszertációm, amelyet az Akadémiai Kiadó 1963-ban⁹⁹³ 40 ív⁹⁹⁴ terjedelemben „A deliktuális felelősség” címmel adott ki. Szerkesztője voltam a polgári törvénykönyvről kiadott idegen nyelvű akadémiai tanulmánykötetnek.

⁹⁹² Valójában 1964-ben.

⁹⁹³ Valójában 1964-ben (a kézirat 1964. 01. 07-én érkezett a nyomdába), ám a kézirat lezárásának időpontja – mint a szerző a bevezetőben meg is említette – 1963 januárja volt. Vö.: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (Bp., Akadémiai, 1964., 4., 24.).

⁹⁹⁴ Kerekített érték (pontosan: 38,75 A/5-ös íven jelent meg (600 példányban)).

A Strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetemen, annak elvégzése után,⁹⁹⁵ 1963 óta előadásokat és szemináriumokat tartok a magyar, ill. a szocialista polgári jog köréből. A Nemzetközi Egyetemen az Akadémia hozzájárulásával előbb asszisztens voltam, 1963-tól az Egyetem docenssé (Directeur des travaux scientifique) nevezett ki.

Külföldi útjaim:

1. A második világháború végén az ismeretes leventeelhurcolás során Németországba szállítottak. Egész századunkkal együtt amerikai fogságba estünk, ahonnan 1946 tavaszán hazaszállítottak bennünket.
2. 1958-ban a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként hivatalos kiküldetésben részt vettem a Brüsszelben rendezett Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson. A kongresszuson a vétkesség nélküli felelősség kérdéskörében angol nyelven előadást tartottam.
3. 1958-ban feleségemmel együtt a lengyel–magyar akadémiai csereüdülési akció keretében három hetet Lengyelországban töltöttem.
4. 1960-ban 3 hetes hivatalos tanulmányúton voltam az NDK-ban, ahol tudományos témához kutatásokat végeztem és a magyar

⁹⁹⁵ Valójában a strasbourgi képzés 1964-ben ért véget, de Mádl Ferenc már 1962 óta oktatóként is részt vett az Összehasonlító Jogi Akadémia munkájában. Valószínűleg a legelső előadásának (A magyar polgári jog rendszeréről) kézírata maradt fenn a hagyatékában, amely nyomtatásban először jelen kötetben lát napvilágot. Érdemes megjegyezni, hogy Mádl gyors strasbourgi karrierje mögött egy spanyol (barcelonai) jogtudóst, Felipe de Sola Canizarest (1905–1965) kell keresnünk, aki az Akadémia egyik alapítója és első vezetőinek egyike volt (az Összehasonlító Jogi Akadémia létrehozásában játszott szerepére l.: Péteri Zoltán: The Jubilee Celebrations of the Faculté Internationale pour L'Enseignement du Droit Comparé (Acta Juridica 1971/3–4. 439–443.)). A hagyatékban található levelezés alapján az is elképzelhetőnek tűnik, hogy – hosszú távon – a professzor támogatásával Mádl hangsúlyosabban részt vehetett volna az összehasonlító jogi oktatásban, akár nemzetközi szinten is. Az is egyértelműnek tűnik, hogy Sola Canizares nemcsak saját szakmai meggyőződése alapján kezdte el egyengetni Mádl karrierjét, hanem mások is szót emeltek a tehetséges fiatalember érdekében (l. például: Max Rheinstein 1964. 10. 19-i levele Mádl Ferencnek, a család tulajdonában).

jogrendszer egyes kérdéseiről (a polgári törvénykönyvről) több előadást tartottam.

5. 1961 elején feleségemmel együtt 1 hetes prágai IBUSZ-utazáson vettem részt.
6. 1961 nyarán az Akadémia kiküldetésében részt vettem a strasbourgi nemzetközi összehasonlító jogi fakultás helsinki nyári szesszióján.
- 7-11. Részt vettem továbbá a nemzetközi egyetem 1962. és 1963. évi tavaszi strasbourgi, 1963. évi trieszti, 1964. évi strasbourgi és lisszaboni szemeszterein, aminek keretében egyrészt az egyetemet végeztem el, másrészt előadásokat és szemináriumokat tartottam.
12. 1964 nyarán családommal turistaként Jugoszláviában voltam.
13. 1964-ben hivatalos kiküldetésben a Jénai Egyetem rektorának meghívására előadások tartása végett egy hetet Jénában töltöttem.

Lakásom: Bp., Borbolya u. 5.

Budapest, 1965. január 4.

Mádl Ferenc

Forrás: Mádl Ferenc önéletrajza (1965. 01. 04.) (a Mádl család tulajdonában)

MÁDL FERENC: SZÉCHENYI ÉLETE MUNKÁJA: A HITEL (1952)

BEVEZETÉS

Nyugodtan mondhatni, hogy általános jelenséggé vált egyes nagy embereket nem csupán ferdén, vagy nem is annyira ferdén beállítani, mint inkább csak félig, egy bizonyos fokig bemutatni. Addig, ameddig az illető író érdekeinek, nézeteinek megfelel.⁹⁹⁶

Végeredményben: ez a hamisítás leghamisítatlanabb formája. Épp úgy néz ki a dolog, mint a következő számtani művelet: $2 \times 1 = 4$; pedig 4 csak 2×2 -vel egyenlő. És nem vitás: ha az ember az előző egyenlőségből, a $2 \times 1 = 4$ -ből ismeri a jobb oldalt, a 4 -et, mindjárt tudja, hogy a bal oldalon valami hiányzik. Másképpen: az egyenlőség nyújtotta kép hamis!

Ilyen helyzettel találom magamat szemben, amikor arra vállalkozom, hogy a legnagyobb magyar életművét vázoljam.

Amióta ez az ember a maga módján beleszólt a magyar történelembe, azóta szóban és írásban ezernyi ítélet hangzott el róla. Voltak, akik istenként üdvözölték, és mások, akik reakciónak, nemzetellenesnek bélyegezték; voltak, akik benne magyar sorsot láttak – talán nem egészen ok nélkül –, és mások, akik csak feltűnősködő nagyúrnak tartották; voltak, akik egészen 1945-ig csak királypárti honatyát tiszteltek benne; voltak és vannak olyanok is, akik szerencsétlen nemesi osztályharcossá degradálták és degradálják.

Bárki bármit mondott és mondjon is, maga az a tény, hogy nagyságát annyira védik – egyrészt –, és annyira támadják – másrészt –, maga ez a tény mutatja leginkább zsenialitását.

⁹⁹⁶ Mádl valószínűleg Révai József: Marxizmus – népiesség – magyarság (Bp., Szikra, 1948) c. munkájára utal, amelynek egyik fő célja Kossuth (kizárólagos) kultuszának megalapozása (és ezáltal Széchenyi alakjának és munkásságának átrajzolása) volt.

Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy nagy ellenfele, Kossuth mondta ki róla: „a legnagyobb magyar”, a legnagyobbat, amit egy nemzet fiáról csak el lehet mondani.

Tanulmányomban igyekeztem elfogulatlan maradni, és adni – már amennyire ilyen keretek között lehet – a Széchenyit.⁹⁹⁷ Hogy egyes részek [mégis] jobban kidomborodnak, mások inkább háttérbe szorulnak, annak oka nem a fent kárhoztatott „kiértékelési” módszer, hanem az, hogy igyekeztem hatványozottan aláhúzni azt, ami a mának szól. Úgy is mondhatnám: nemcsak a XVIII. sz[ázad]⁹⁹⁸ végétől a XIX. sz[ázad] derekáig élő és dolgozó Széchenyit mutattam be,⁹⁹⁹ hanem kihangsúlyoztam a XX. sz[ázad] közepéig ható szavát és erejét.

Ha ezt nem tettem volna, akkor nem is adtam volna az igazi Széchenyit. Hanem – hogy humorosan szóljak – eljárásom így festett volna: No jó, szép férfi, nagy férfi voltál, de a ma, a XX. sz[ázad] közepe? – Az téged ne érdekeljen. Maradj csak a történelemlények poros fóliánsaiban!

Ez elsősorban nemzeti értékeink megcsúfolása lenne. De csúnya agyonhallgatás volna Széchenyi felé is, aki élete korai szakában, mikor nagy munkáját megkezdte, azt mondta: „...a legnagyobb vonzódást érzem e (magyar) néphez, annyira szeretem, hogy oktatnám, emelném, *emberré nevelném*.”¹⁰⁰⁰

Valóban oly nagyot, mint amilyet ő alkotott, másképp, mint ilyen lelki beállítottsággal alkotni nem lehet.

És ha van valami, ami belőle még ma is él, ma is nagy erőt képvisel, akkor ez az: „*szeretni és emberré nevelni az embereket!*”

Az ő egész élete, egész munkája tanúskodik arról, hogy e program előtt nem volt üres szólam.

⁹⁹⁷ A dőlt betűvel szedett részek Mádl Ferenc eredeti kiemelései (amelyeket az írógéppel készült szövegben aláhúzással vagy ritkított betűszedéssel jelölt).

⁹⁹⁸ Szögletes zárójelet alkalmaztam az eredeti szöveg szerkesztői kiegészítéseinél.

⁹⁹⁹ Ezt főleg a Hitel történelmi előzményeinek, valamint gazdasági és társadalmi programjának kifejtésénél tettem (Mádl Ferenc jegyzete).

¹⁰⁰⁰ Az idézet eredeti lelőhelye: Napló, 1824. 12. 24-i bejegyzés (Gróf Széchenyi István összes munkái 11. (Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1926. 101.)), a magyar fordítást Mádl valószínűleg itt olvasta: Széchenyi Antológia 1926. 111. (adatait l.: a Bibliográfiában, a dolgozat végén).

Hogy ez a munka mennyire megéri – hogy ilyen kalmárszagú szóval éljek –, és hogy mennyire szükség volt rá abban az időben, s fokozottabban szükség van rá ma, azt hiszem, nem szorul igazolásra.

A vele járó nehézségeket és eredményeket akkor látnánk igazán, ha magunk is megpróbálnánk valamit megvalósítani belőle.

Rajta hát! Tegyük meg annyit, amennyi tőlünk telik, s akkor látni fogjuk: ni, itt is, ott is fénye kél az ólomnehéz ködnek, amely fittyet hányó nemtörődomséggel megüli az embereket.

Életre! Dolgozni! – sugárzik a példa a legnagyobb magyar életéből.¹⁰⁰¹

E tanulmány is ennek jegyében született.

Pécsett, 1952. március 9.

m. f.

I. ÉLETE A HITELIG

Széchenyi István öntudatosan magyar érzelmű szülőktől született Bécsben, 1791. szeptember 21-én. Apja Széchényi Ferenc, a Nemzeti Múzeum alapítója (1802). A fiatal Széchenyi már korán érezte magában, hogy ki kell törnie főúri, léha köréből. Hiszen a Bécsben mulatozó magyar báróktól alig tanulhatott valami nagyot; alig ismerte azt, hogy mi is igazában az a magyar: a magyar nép, a magyar kultúra.

Fiatalkori szertelen csapongása során már 17 éves korában rangot kap a Napóleon elleni háborúban. Katonáskodás után utazni

¹⁰⁰¹ Az „*Életre! Dolgozni!*” kifejezés a dolgozat egyik kulcsmondata, amely a Széchenyi-tanulmányt voltaképpen összekapcsolja Mádl Ferenc kisregényével. Ez utóbbi mű a pécsi kiscsoportos munka irodalmi igényességű leírásának tekinthető, amelyben a szerző részletesen bemutatja a szervezet működését és céljait. A kisregény egyik bevezető mondata – ami Mádlék szervezetének jelmondata is lehetne – a következő: „*Dolgozni kell, élni kell!*” ([Mádl Ferenc]: Akik közöttünk vannak ([Bp.], [1954–1955 k.] 8.), a kisregényről és a kiscsoportról bővebben l. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc és a jocisták, illetve Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai c. tanulmányokat jelen kötetben.

kezd. Útjai elviszik Milánóba, Párizsba, Angliába, Görögországba, Törökországba. Ennek során sok nagy külföldi íróat olvas. Bizonyára ezek a nagy *külföldi írók vezették először mélyebb gondolkodásra*. Új világ tárult fel előtte, főleg *Angliában*: az angol alkotmány; itt ismerte meg az észak-amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatát (Independence Declaration). Ezek a maguk forradalmi és mélyen emberi tartalmukkal valósággal belerontottak Széchenyi gondolkodásába. Láta: minden embernek egykép[pen] vannak el nem idegeníthető jogai, szabadsága, amelyek igazsága semmiféle gazdasági vagy társadalmi forradalomból nem folyik – ezek csak harcolhatnak érte –, hanem azok az ember természetjogában gyökereznek! Ennek *gazdasági alapjait* is meglátta: nincs már jobbágy, ki urát eltartsa.

Így emelkedett ki lassan Bécs köréből.

Azonban: meg kellett találnia az utat népéhez. Hisz[en] *eddig idegen volt nemzetének*. Idegen volt még a nemességnek is, annak a nemességnek, amely hol kényelmesen, hol kényelmetlenül ült Werbőczy-kodifikálta előjogain.

Mikor még élete korai szakaszában egyszer Debrecenben járt, ilyen benyomásokkal tért vissza:

„Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez, melyet voltaképp hőn szeretek, hogy oktatnám, emelném, emberré nevelném; majd meg látni sem kívánom, s eltaszítanám magamtól; tudatlansága meghat; életemmel és véremmel szeretnék segíteni rajta, s osztoznám és viselném sorsát...”

De a vonzódás és gyűlölet zavarából kikristályosodott életre szóló elhatározása: felemelni a népet, Magyarországot gazdaságilag és kultúrában is. *Belülről létrehozni nemzeti és állami önállóságának igazi létalapját*. Ez a már ily korán kialakult meggyőződése Magyarország fejlődését illetően állította őt később szembe Kossuthtal. Az emberiség történelméből az olvasható ki, hogy a zsenik két pólus körül csoportosulnak. Az egyik köré azok, akik egykor összefoglalói, a másik köré pedig azok, akik elindítói valami időben és térben nagy kiterjedésű fejlődésnek.

Széchenyi ez utóbbi értelemben volt nagy zseni.

Munkája, amelynek első összefoglalása a *Hitel*, a *hazai* és a *külföldi* viszonyok felismeréséből indult el, *reformja életprogramjává lett*.

Ha későbbi reformmunkájáért vívott harcán végigtekintünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy példátlan kitartással dolgozott akkor is, amikor mindenki gáncsolta. S nem kétséges: az erkölcsi és szellemi erő minden hatalmára szüksége volt, hogy önmaga mellett megmaradjon. De ő megmaradt!

II.A HITEL GAZDASÁGI ÉS TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEI

Széchenyt hazája iránti *kötelességérzete* ösztönözte cselekvésre. Erkölcsi szempontból rendkívül nagy értékű kötelességtudata már korán megjelenik írásaiban is.

„Függetlenségem lelkem belső nyugalmától függ, melyet azonban csak akkor tudok elérni – írja naplójába –, ha pontosan teljesítem mindazon kötelességemet, amelyekkel Istennek, embertársaimnak tartozok...” (Naplók, 162.)

Ebből a tudatból születik a *Hitel*, amelyben ország-világ előtt elmondta első programját.

Már mielőtt könyve megjelent, tudta, hogy támadni fogják. 1829-ben így ír Seilern Crescentiához:¹⁰⁰²

„Látom jövőmet; mindenki, legjobb barátaim el fognak hagyni... A következő országgyűlésen az emberek félre fognak érteni, s előre látom, hogy jellemtelenséggel fognak vádolni. Sokan azt fogják gondolni, hogy hivatalt keresek, a nyomorultak, mert saját hibáinkat fogom az élc keserű lúg-jával megtámadni...”

¹⁰⁰² Seilern Crescentia (1799–1875) 1819-től Zichy Károly, 1836-tól Széchenyi István felesége.

Nem tartozik éppen történelmi, főleg nem gazdasági előzményekhez, de Széchenyi életében oly jelentősége volt házasságának, hogy nem lehet említés nélkül hagyni. Építő munkájában páratlan nagy erőt jelentett mélylelkű, erős hitű felesége, Seilern Crescentia. Ezt ő mindig egyenesen megvallotta.

„Mikor önt még nem ismertem, s azt kérdeztem magamtól, hogy megmentsem-e Magyarországot a rothadástól, nem lett volna bátorságom ily munkába fogni, mert sejtettem, mily lehet egy búban megtört aggra nézve, ha senki sem érti meg. Mikor önt közelebbről megismertem, egy hang ezt mondta nekem: Ez a nemes lény híven ki fog tartani melletted, s ha mindenki elhagy, ő nem fogja tenni...” (1829)

Itt olyasmivel állunk szemben, ami nem is olyan ritka nagy zseniknél: amikor elfáradna, megtörne a lázasan dolgozó férfiagy, akkor egy nő az, aki segítségre jön és segít.

Mily mély volt szeretetük egymás iránt, mennyire kereszténynek, katolikusnak vallották és éltek a házasságot! Tizenöt évvel később a Kelet Népében így ír Széchenyi [a] nejről:

„...soha el nem határozom magamat, ha egy nemes lény nem ígéri, miképp fogna hű kebellemmel mellettem állni, midőn minden részeztől félreértve végképp egészen magamra volnék hagyva.”

Valóban: Széchenyi választottja beváltotta a reményeket.

„Ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbyszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor alig volt egy hő kedély is, mely megértett és méltatott volna. Ő volt az, kinek *szép lelkéből* mindig erőt és szilárdságot merítettem.”

Hogy Széchenyinek ilyen mély és tiszta házaselete mit jelentett egész életére, azt akkor tudnánk igazán, ha egyszer statisztikát készítenénk arról, hogy hány zseni lett ferde zseni, sőt, hány zseni tört meg rosszul „sikerült” magán-, ill[etve] házaselete miatt!

Így a nemzet iránt érzett kötelessége túllendítette minden nehézségen: támadáson, gúnyoláson. Ezeket félre kell tenni – valotta –, mert „csak a gyenge szereti önmagát, az erős nemzeteket hord szívében”!

1830-ban kiadja a Hitelt, történelmünk egyik legnagyobb hatású könyvét.

A Hitel tárgya: új termelési renddel kiemelni Magyarországot általános kríziséből.

Hogy megértsük, Széchenyi mily eszközökkel próbálta e feladatot megvalósítani, ahhoz először ismernünk kell a krízist magát, valamint annak történelmi hátterét. Meg kell világítanunk a XIX. sz[ázad] első 2-3 évtizedének történelmi, gazdasági helyzetét.

KÜLFÖLD

A Napóleon-háború befejezésével felbomlott az európai blokád, Oroszország olcsó áron öntötte a gabonát. *Angliában* a háború alatt (1812) a búza ára 122 shillingre¹⁰⁰³ is felment. Éspedig két okból:

1. nem volt behozatal,
2. nagy volt az ipari fogyasztó közönség.
100 lakosból: 44,4 iparos és kereskedő
20,4 egyéb, és csak
35,2 él földművelésből!

[Vagyis] [m]inden *intenzív gazdálkodás* nélkül lehetett jövedelmezően termelni.

A blokád felbomlásával beállt a krízis. A Corn [L]aw (gabona-törvény)¹⁰⁰⁴ ellenére is az 1820–30-as években a gabona ára lesüllyedt 40 shilling alá. Intenzív termeléshez *hitel hiányzott*.

¹⁰⁰³ Az 1971 előtti, nem-decimális angol font leggyakoribb váltópénzei a shilling (1 font = 20 shilling) és a penny (1 shilling = 12 penny) voltak.

¹⁰⁰⁴ A Corn Laws valójában az 1815 és 1846 között az Egyesült Királyságban a különböző gabonafajtákra kivetett vámokat és egyéb kereskedelmi korlátozásokat tartalmazó jogszabályok összefoglaló neve. A jelen dolgozatban hivatkozott Corn Law ennek a jogszabálysorozatnak az első darabjára, az 1815-ös törvényre (1815. évi 26. törvény a gabona behozatalára vonatkozó jogszabályok módosításáról) vonatkozott.

Franciaország is csak keveset tudott vámtörvényekkel védekezni a gabonaárak süllyedése ellen, amit az orosz búza legyőzhetetlensége idézett elő. Az orosz búza előnyét az orosz termelő igénytelensége és az olcsó víziút biztosította.

- 1810-ben 25 frank a búza ára Franciaországban,
- 1820–30-ban 15 frank a búza ára Franciaországban.

Poroszországban sem más a helyzet.

S ami még elmérgesítette a helyzetet: *beállt a gyapotkrízis is*. Pedig a gyapot eddigi jó ára kárpótolt a gabonakrízis veszteségeiért.

Így az általános krízis minden államban beállt, amely bent állt és élt az európai kereskedelemben és függött annak pénzpiacától.

Magyarország is bent élt ebben a krízises szférában. A világkrízis (így a magyar krízis) fő jellemzői:

1. 1818-tól kb. 10 évig a gabonaárak állandó esése;
 2. az eddigi mentség, a gyapjú ára is zuhan 1825-től;
 3. hitelhiány miatt a termelő nem tud jövedelmezőbb, de nagyobb befektetést igénylő gazdasági cikkek termelésére áttérni.
- 15-20 f[orint]ról 2 Frt-ra zuhan a búza ára.

A gyapotkrízis is szörnyű méreteket ölt.

1821-ben szemléltetően és plasztikusan ad hangot ennek a helyzetnek Dessewffy [József]:

„Merő fáradságos haszontalanság olyan országban gazdálkodni, hol a békeesség károsabb a gazdának, mint a háború; ahol vérontást kell kívánni, hogy vérünk könnyebben mozoghasson ereinkben; ahol napról-napra bizonytalanabb mind a jelenlét, mind a jövő; ...ahol nincs szorgalmat elevenítő forgandó kapitális; ahol tetőtől-talpig organizálva van az uzsora.”

Magyarország legfelső politikai fórumán is nagy fejtöréseket okoz a válság. Az 1825–27-es *országgyűlés* naplójában erre vonatkozóan bő panaszkodás olvasható, mint például az alábbiak:

„...csak a természetények árára nézve is nagy a mostani és az 1790-diki idők között a különbség. Megdrágulván az élet,

a földművelés mindenütt nagyobb divatba jött; és a magyar gabona már külföldön nem igen szükséges... (régbben) Fiumébe vitetett a magyar gabona, most az odesszai búza tölti; oly csekély ára van azért hazánkban, hogy a munka bérét sem fizeti meg.”

— — + — —

Ilyen körülmények közé születik bele Széchenyi nagy gazdasági munkája, amely messze túlnéz a csak gazdaságon: *a Hitel*.

„Az igazi magyar politika mindig ez volt: a virtuális magyar erők mozgósítása. Ezt tette Széchenyi nagyszabású agitációs könyveiben. Köztük az elsőben, a *Hitel*ben, arról ír, mi minden telnék ki a magyar földből, s mivé fejlődhetne a magyar gazda modern hitelintézet segítségével révén.” [Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Helyünk és sorsunk Európában 1941*. 254.]

Bajcsy-Zsilinszky Endrének¹⁰⁰⁵ ezekkel a szavaival lássunk neki a következő feladatnak: a *Hitel* tárgyalásának.

III. A HITEL GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI RENDJE

A fent idézett Bajcsy-Zsilinszky Széchenyiben olyan valakit látott, aki felülemelkedett önérdéken, begubózott nemesi magyar gondolatvilágon és úgy nézte Magyarországot, ahogy volt: beleékelve Európa kellős közepébe.

¹⁰⁰⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre klasszikus munkáját Mádl Ferenc több helyen is hivatkozta a dolgozatban. Ez a könyv azonban nem csupán a magyar és közép-európai történeti háttér felvázolása, hanem Magyarország 20. századi külpolitikai mozgásterének megértése miatt is fontos olvasmány, ami vélhetően – Herczegh Géza későbbi diplomáciatörténeti könyve mellett – hatással bírt a politikus Mádl Ferenc nézeteire és világlátására is. Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai nézeteire l. bővebben: Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája (Bp., Mundus, 2002, 323–339.).

Széchenyi valóban így cselekedett. Vizsgálódásaira is ez jellemző.

A krízist nem a kormány okozta – vallotta Széchenyi Dessewffy ilyen felfogása ellenére –, hanem a *világhelyzet*.

Nem az elveszett birtokokat kellene lassan-lassan visszaperelgetni (ez volt az ún. jogászgyerekek dolga), hanem termelni, mert vagyonosodás csak ebből várható.

„Amit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem, s azon dolog, amit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve; s bizonyosan valami hiányosnak kell ott lenni, akárhol is, ahol műveletlen termékeny föld s egyszersmind szegény ember találtaik.” (H[itel], 76. szakasz¹⁰⁰⁶)

Termelni kell hát termelékenyen, haszonnal; ez a gazdaságpolitikai alapelv.

„Szár az számolás kell – írja –, mely a nyereséget bizonyolja... Félre ezért minden pompás és fényes ajánlással, mely lelkesedést gerjeszt, s feneke nincs, s ezért éppen olyan sebesen lobban fel, mint a szalmatűz, de tovább se tart; előre inkább a hidegvérű józan számolással, mert gazdálkodásban, s kereskedésben csak *haszon* vagy *nyereség reménye mozdít*.” (H[itel] 77. sz.)

Kétségtelen: ez a *feltörő kapitalizmus* spontán jelentkezése.

A termelés és a haszonra vonatkozó elméletek közül jól ismerte *Albert Thaer* fejtegetéseit, s az itt idézett gazdasági tételen is az ő

¹⁰⁰⁶ Mádl a dolgozat elkészítésekor a Hitel 1930-ban megjelent, Iványi-Grünwald Béla által sajtó alá rendezett változatát hivatkozta, méghozzá nem az oldalszámokat, hanem a szöveget szakaszokra osztó számokat, amelyeket „f” betűvel (véltetően: „fejezet”) jelölt. Ezeket az egyértelműség érdekében „sz”-re („szakasz”) változtattam. A hivatkozások azonban – valószínűleg azért mert az anyag nem megjelentetés, hanem előadás céljából készült – nem teljeskörűek, illetve pontosak. Ezek javítását és kiegészítését csak abban az esetben tartottam fontosnak, ha az az összefüggések bemutatása érdekében szükségesnek tűnt.

hatása érezhető. Thaer, Széchenyi-korabeli közgazdász teljesen azonos lényegű megfogalmazása így szól:

„Die Landwirtschaft ist ein Gewerbe, welches zum Zweck hat, durch Produktion vegetabilischer und tierischer Substanzen Gewinn zu erzeugen oder Geld zu erwerben... Die vollkommenste Landwirtschaft ist also die, welche den möglichst höchsten, nachhaltigen Gewinn... aus Ihren Betriebe zieht.” (Thaer: Grundsätze der rationellen Landwirtschaft II. 18. 1.)¹⁰⁰⁷

Minőségre és mennyiségre kell termelni!

Európai piacra!

A termelésben és terményértékesítésben figyelemmel kell lenni európai szempontokra, figyelemmel kell lenni az új igényekre, és nem mindig lekésni.

„Eleinte mennyit nem kiabált sok gazda a spanyol juh ellen – írja Széchenyi a Hitelben –, ki végre akkor adta magát testestül-lelkestül e tárgynak, midőn legszebb idősza már leforgott. Ma éppen olyan heveséggel kelnek angol ló, kender, selyembogár stb. ellen ki, mint valaha megint más új javítás ellen fognak hevesen kikelni!” (H[itel] 333.)

Ilyen *egész Európa gazdasági rendjében helytálló* gazdasági (és társadalmi) reformot, programot hirdetett Széchenyi Magyarország számára.

De ennek rengeteg gátja volt akkor Magyarországon, s a Hitelben Sz[échenyi] ezekkel számol is, sőt ezek (reformját) elhárítását dolgozza ki.

¹⁰⁰⁷ A szakmunkákban máig gyakran idézett szöveg magyar fordítása a következő: „A mezőgazdaság olyan szakma, amelynek célja a növényi és állati eredetű anyagok előállítására révén nyereséget termelni vagy pénzt szerezni... A legtermékenyebb mezőgazdaság tehát az, amely a lehető legnagyobb, fenntartható nyereséget vonja ki... a működéséből.”

Ilyenek megoldását és az ország *gazdasági* felemelkedését ellenben csak eszköznek tartotta ahhoz, hogy felvirágoztassa a *nemzeti kultúrát*. Érthető: a gazdasági jólét csak úgy, önmagában, pogányosan Széchenyi szemében nem lehetett öncél. Sokkal inkább eszköz – de nélkülözhetetlen eszköz – a magasabb szellemiség („kiművelt emberfő”!), magasabb erkölcsiség megteremtéséhez.

Meg kell néznünk, milyen akadályokat látott Széchenyi e cél és még előtte: ezen eszköz, a korszerű gazdálkodás kifejlődése útjában. Széchenyi zseniális éleslátását bizonyítja, hogy jól látta meg ezeket az akadályokat. Ez már akkor is legtöbbje előtt világos volt, ma pedig már vita nem férhet hozzá.

Mik is hát ezek az *akadályok*?

1. A gondolkodásmód (ódszága)

- „Gazdáink egy része – mondja Széchenyi – századát előzi meg..., más része pedig úgy gazdálkodik, mint II. András idejében volt szokás...” (H[itel] 81. sz.)
- „Az emberek vagy minden újítás esküdt ellenségei, vagy pedig az újítás bolondjai.” (Napló II. 92.)
- „Magyarországon hasztalan minden javítási törekvés – írja Naplójában –, hisz csak az számíthat elismerésre, aki a bakator bort jobbnak tartja, mint a madérait.” (Napló II. 92.)

Ha valaki igazat mondott, az már nem volt népszerű. A köz (értsd: nemesek) a maradi Orczy felé hajlott, aki simítgatta a nemesek, a rendszer hibáit, s akinek a „köz” előtt az volt a legszebb erénye, hogy minden hibát előzékenyen elhallgatott.

Így volt ez a gazdasági életben is. „Tsak sok legyen” – mondták Orczyval.¹⁰⁰⁸

Hát igen, lett is sok, de nem kellett senkinek.

Széchenyi elve: a minőség és a versenyképesség!

¹⁰⁰⁸ Báró Orczy Lőrinc (1784–1847) aradi főispán, báró Orczy József (1746–1804) zempléni főispán második fia.

2. Merevségek alkotmányos vonalon:

a) *Hatóságilag megállapított húсарak* nagyon hátráltatták a belterjes állattenyésztés kifejlődését:

„A hús megállapított ára minden derekas hizlalást haszontalanná tesz, ahol pedig a hizlalás haszontalan, ott a gazdaságnak sarkalatos talpköve hibázik; a jó hús nem drágább, mint a rossz, s így miért törekedne a gazda jobb húst állítani?” (H[itel] 95. sz.)

b) *A céhek kötöttsége* is útjában állt az új termelési rend kialakulásának. Széchenyi erre is világosan rámutatott, amikor azt mondta:

„A céhek örökké hátráltatják a termesztmények s mesterművek árainak egymás közötti rendes arányát (agrárrolló¹⁰⁰⁹). A búzának köble felmegy 20 aranyforintra – volt eset –, s vele a csizma ára is, és íme, leesik búzánk megint 5 aranyforintra, de a csizma mind fennlebeg...” (H[itel] 93. sz.)

c) *Egyre szűkült a közlegelő is*, ami a marhatenyésztést nagyon hátráltatta: a földesurak juhnyája kiszorította a jobbágyok teheneit.

A föld fölőszthatatlansága nem tette lehetővé azt, hogy a földesurak intenzív takarmánytermelés folyjon. Itt kapcsolódik a következő nagy kérdés:

3. Az ősiség

Ez volt a legnagyobb alkotmányos akadálya a földesúr-jobbágyi viszony megszüntetésének. A feudalizmusnak ez a legerősebb köteléke azzal, hogy a főúri osztálynak vagyonbiztonságot és vele

¹⁰⁰⁹ Agrárrolló: a mezőgazdasági termények és iparcikkek árának egymáshoz való viszonyát fejezi ki (Mádl Ferenc jegyzete).

földesúri kereteket biztosított, egyúttal a haladás legerősebb gátjának számított. Széchenyi sok erőt koncentrált, hogy ezt szétzúzza.

4. A *hitelrendszer kifejlődésének* is legfőbb akadálya az ősiséggel kötött föld volt. A jogrendszer nem nyújtott semmi védelmet és segítséget a hitelezőnek: hiszen nem engedte meg, hogy az adós földjét el lehessen árverezni. S tetejében a magyar mágnások a felvett hiteleket *sem fizették vissza*, s a magyar *becsülete külföldön lejárt*.

„S továbbá vegyük tekintetbe, hogy adott hypotékánkat¹⁰¹⁰ – bár az talán igen felséges – a külföldi s legközelebbi szomszédságunkbeli pénzesek olyasnak általában elismerni nem akarják; s ezen állításomat azon számosok legjobban bizonyítják, kik pénzt kerestek künn, de magoknak – mert mások számára volt elég a ládában – nem kaptak.” (H[itel] 91–92. sz.)

Széchenyi egész rendszerében – ami a hitel kérdését illeti – három mozzanat különböztethető meg:

1. A magyar földbirtokosnak nincs hitele.
2. Oka a magyar magánjog fogyatékosága. A feladat:
3. Nemzeti bankot létesíteni. (H[itel] 145–148. sz.)

Valamint a:

5. *Váltótörvény behozása*, amely külön bíróságra bízta a hitelezéssel és egyéb pénzügyi dolgokkal kapcsolatos pereket. Az eddigi polgári perek (így az árverési perek is) évtizedekig (sőt!) is elhúzódtak, s így semmiképpen nem szolgálták a hitelrendszer kifejlődését.

Az ősiség volt az akadálya az egész *földesúr-jobbágy kérdés* megoldásának.

Az egész termelést nehezítette, hogy a földesúr és a jobbágy mint ellenség állnak egymással szemben.

¹⁰¹⁰ Értsd: zálogtárgy.

„Minden jobb industria helyett jobbágyiktul, amit bérben bírnak, elszedik, azokat legjobb földeiktől megfosztván újonnan regulázzák, s őket lassan erejükből kiveszik, s aztán szinte hazafiatlanságnak állítják, ha valaki a magyar adózó nép sorsát e részben irigylésre méltónak nem véli; az egész alkotmánynak felfordulását jövendelik meg, ha a kormány... a köznépnek pártját fogja.” (H[itel] 13. sz.)

Kérlelhetetlenül szemére hányja a főúri társaságnak, hogy a jobbágy-földesúri poshadt szisztéma a terménygazdálkodás fennmaradt jelensége, és hogy a nemesség mást nem tud, mint ezt makacs maradisággal védeni; ez az egyedüli munkája az országgyűlésen is. Az 1825-ös országgyűlésen megjelenve azt mondja Széchenyi a rendi táblán:

„Azt látjuk, hogy 400 000 lélek a maga előjogait és kizárólagos privilégiumait 10 millió ellenében, akikről az országgyűlésen említés sem történik, akarja érvényre emelni. Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalúsággal találkozik, hogy a Tunguzok és Baskírek országában képzei magát.” (Naplók; 1825. IX. 20.)¹⁰¹¹

Széchenyi a Stádiumban (471.) arra is rámutat, hogy a nemesek a külföld előtt a jobbágyságról csak mint egy kislétszámú szektáról beszélnek, holott 9 millió jobbágy nyomorog Magyarországon. Nem a nemesek, hanem ez a 9 millió paraszt az ország alapja és reménye:

„S mi arra jutottunk, hogy 19-ik században – midőn az ember méltósága szent kezd lenni – pirulás nélkül publice beszélünk, egész Európa hallatára, de misera plebe

¹⁰¹¹ Az idézet az 1825. IX. 21-i bejegyzésből való. A dolgozatban Mádl az idézeteket gyakran – kismértékben – átalakította, ez részben az írásmód egyszerűsítését (például: percz helyett perc), részben viszont a szöveg megváltoztatását jelentette. Ez utóbbi történhetett az olvasmányosság érdekében (például: igekötős igék egybe- vagy különírása), vagy lehetett véletlen, a hosszabb szövegek másolásakor előforduló másolási hiba. Ahol lehetséges volt, az idézeteket meghagytam a Mádl által írott formában.

contribuyente;¹⁰¹² s a külföldnek ez iránti töredelmét csak előtte isméretlen létünknek köszönhetjük, melynek következtetésében az azon hiedelemben van: tán csak egy kis szektárul van szó, mely vallás s több efféle miatt sanyaríttatik – midőn azonban kilencmilliórúl forog kérdés, ki hű jobbágy s mily hű! jó katona, s mily jó! szóval: ki minden terhek töredelmes viselője, s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója!”

Ennek az egész rozsdás szisztémának főpillére az *ósiség* volt. Széchenyi, aki Young¹⁰¹³ nyomán e vonatkozásban a fiziokratizmus tételét vallotta (hogy *a szabad földbirtok és a gazdasági tevékenység között elevenítő kapcsolat van*), a fennálló állapotok tarthatatlanságából kiindulva a:

6. *bérmunka – bérlet – szabad földbirtok-rendszerért szállt síkra.*

„A robot vagy szakmány létele – írja – még nagyobb figyelmet érdemel, s azon kárt, mely belőle származik, éppen olyan bajosan tagadhatni, mint azt, hogy $2 \times 2 = 4$. 60 ezer robot egy esztendőben szint azon munkát viszi végbe, melyet 20 ezer napszámmal könnyen el lehetne végezni.” [Hitel, 100. sz.]

Hiszen nem vitás: csak többet dolgozik a szabad ember, mint egy elnyomott, jogaitól megfosztott, jövedelmeiben megcsönkített jobbágy. S hiába: „Se bot, se vessző nem hozott még egy országot sem virulásra” – mondja Széchenyi a Hitelben – „s csak halovány, rossz illatú virágokat természet a kényszerítve dolgozó kéz.” [Hitel, 100. sz.]

Más helyen így ír:

¹⁰¹² [Jelentése]: „a szerencsétlen adózó népről” (Mádl Ferenc jegyzete).

¹⁰¹³ Arthur Young (1741–1820) angol mezőgazdasági szakember, számos politikai és társadalmi témájú könyv és röpirat szerzője.

„Már ha csak a robot által okozott harmadrész veszteséget vesszük is fel, 30 millió napszámnál, mely minden esztendőben szolgáltatik hazánkban, 10 millió vész el! És ha ezen erő el nem veszne s ésszel lenne javításra fordítva, ugyan mit állítana elő csak 30 esztendő forgása alatt is!” (300 millió napszám!) [Hitel, 102. sz.]

Hogy Széchenyi mennyire lelken viselte jobbágysági sorsát, és hogy gyakorlatban keresztülvitte saját földjén új terhelési programját, azt ragyogóan igazolja 1828. november 1-jén¹⁰¹⁴ Liebenberg Jánoshoz, jószágigazgatójához intézett levél:

„Többszöri értekezésünknel fogva abban gondolom megállapodtunk, hogy jószágaimban oly változtatásokat s jobbításokat tehetünk, melyek által értékem jóval magasabbra emeltetni fog, anélkül, hogy a jobbágyság károsodna; egy szóval: hogy a mi helyzetetésünkben mind a két rész nyerhet... Tudja..., hogy mennyire tisztetem, s mennyire tartom szentnek azt, ami a jobbágyság, s hogy ennyire van szívemen az ő jóvoltuknak s gyarapodásuknak előmozdítása...

...azt kívánom, hogy a Nagy-Cenki helység lakosaival a következő egyesség nevemben végrehajtsák, ú. m.:

Legyen a parasztságnak a határnak nagyobb s termékenyebb része.

Adassanak ki a cenzusföldre több esztendőkre, hogy azokat a jobbágyság bátran használhassa. Vegyük mi tehát a határnak rosszabb részét...,

törekedjünk inkább a köz jóra, mint csak a magunk haszna elérésére.

Még egyszer arra emlékeztetem s intem, hogy a jobbágyság valódi haszna legyen szeme előtt, s annak tudatlanságát s

¹⁰¹⁴ Valójában a levél 1828. november 8-i keltezésű, teljes szövegét l. újabban: Spira György et al. (szerk.): Széchenyi István válogatott művei 1. 1799–1840. (Bp., Szépirodalmi, 1991. 127–129.).

előítéleteit csak halkkal s atyai szelídséggel cáfolja meg, világosítsa fel.” (Levelek; I. 106-7. l.)

Széchenyire jellemző, hogy közéleti szereplésében sohasem hivatkozott erre az intézkedésére! Széchenyinek – mint ilyenkor szokás – szemére vetették, hogy a parasztságnak úgysem elég semmi sem. De ő erélyesen válaszol:

„...Hogy azon gyáva megtagadási ürügy – praetextus¹⁰¹⁵ – a bujósdi ajtócskák leggyalázatosabbika, »mennél többet nyer a nép, annál elégedetlenebb«, semmi egyéb, mint nyomorult szofizma...” (St[ádium] 256–[2]58.)

Kikelt Széchenyi a jobbágypárt bíróság előtti helyzete ellen is:

„A magyar szántóvetői képviselői formáinak nem az a baja, hogy őket a nemes reprezentálja, hanem hogy nem ő maga választja képviselőjét. Ebben fekszik mind a nemesre, mind a nemtelenre nézve a kár.”

„...azt hiszem, 900 esztendő leforgása alatt csakugyan annyira megérhetett s meg is ért már a magyar szántóvető, hogy pártvédjének választása tökéletesen tulajdon belátására s akaratjára bizathatik minden veszély nélkül. Ha ügyetlenül választ, meg fogja magának bocsátani, s jobbat választ...” (St[ádium] 161–163.)

Nem mondható, hogy Széchenyi a Hitelben a jobbágypárt feltétel nélküli felszabadítását programként dolgozta volna ki, de nagy érdeme, hogy kifejtette a jobbágypárt viszony felbonthatóságát, felbontásának szükségszerűségét. Naplójából azonban az olvasható ki, hogy Magyarország szabadságát el sem tudta képzelni a parasztszabadsága nélkül.

¹⁰¹⁵ Ürügy, kifogás.

Hogy mennyire így van ez, annak illusztrálására álljon itt néhány idézet, amelyben keserű felháborodással ítélik az eddigi rendszer felett:

„Ami pedig a műveltséget illeti, tagadhatatlan, hogy kultivált embernek egészen más bánásmód kell, mint annak, aki még alig bújt ki az állati sorból; ...az örök igazság szerint ne[m] a szegény tudatlant, neveletlent, állati indulatot kell keményebben büntetni, hanem azt, ki nagyobb vagyon után, jobb nevelés s tanulás által köteles volna szenvedelmét zablán tartani, s a törvényt semmiben át nem hágni, azaz: – nyersen ki mondva – hogy ha nemtelen, teszem például 10 Ft lopásért végeztetnék ki, akkor a nemest 5 Ft lopásért kellene kivégezni.” (St[ádium] 143.).

„A vármegyeház építésében, hol közönségesen egy pár oblatum¹⁰¹⁶ után a munka s kötelesség legnagyobb terhét azon osztály viszi, melynek a vármegyeház néha nem egyéb kínzóhelynél; vagy országgyűlési költség vitelében, melyen az, ki a költségeket viszi, representálva nincs...” (H[itel] 246. [sz.]

„Vajon szabad ország-e Magyarország? – Nem! A nemes szabad, a paraszt rabszolga. A földesurak szabadsága sem egyéb, minthogy verik a parasztot.”

Mindezek azt mutatják, hogy gazdasági megalapozás mellett lényegében színt vallott a jobbágyfelszabadítás mellett is.

Továbbmenve Széchenyinek a gazdasági élet fellendítésére vonatkozó fejtegetéseiben, eljutunk az értékesítés problémájához, a

7. Kereskedelemhez.

Jól meg kell szervezni az értékesítést is, mert különben a paraszt még megtöltött gabonaverme mellett is koplal. A nagyobb hiba itt

¹⁰¹⁶ Itt: felajánlás.

nem annyira a *külkereskedelem* hiánya, hanem a *belső fogyasztó-piac gyengesége*. Míg például Poroszországban a városi és vidéki lakosság

aránya: 1 : 3,

addig nálunk: 1 : 19.

Itt találkozik a kérdés: több ipari munkás a mezőgazdaság emelkedését is elősegíti.

De rossz a külkereskedelem is. Ennek okai:

a) a *vámrendszer*: Az 1829-es vámtörvény értelmében minden Magyarországról kiszállított áru után a rendes határvámon kívül még *rendi kárpótlást*¹⁰¹⁷ is kellett fizetni. Ez rendkívül felemelte a termelési költségeket más államéhoz képest.

b) a *rossz szállítási viszonyok*: ezek megjavítása, valamint tengeri kereskedelmünk megélénkítése érdekében a következőket tartja okvetlen szükségesnek: 1. a Dráva-Száva-Kulpa folyamok szabályozását; 2. a Lujza-műútnak a magántársaságtól való megváltását az állam számára; 3. Károlyváros erődítmény-jellegének megszüntetését; 4. az utak szabályozását.

Később, mikor ebben illetékes lett, ezeknél sokkal többet tett, egyelőre ezek a kormányra tartoznak.

IV. A HITEL SZELLEME ÉS NEMZETI POLITIKÁJA

Széchenyire rá akarták sütni, hogy Bentham nyomán anyagelvű utilitarista. Pedig Szekfű is azt mondja Angyal Dáviddal, hogy a „tudományos kutatás végképp megállapította, hogy Széchenyi alig állott idegen politikai írók hatása alatt... csak itt-ott egy elszórt mondatáról lehet kideríteni, hogy idegen írótól való”. Széchenyi politikai

¹⁰¹⁷ Rendi kárpótlás: az a vámtöbblet, amit azért kellett fizetni, mert a magyar ipar a nemesi adómentesség miatt olcsóbban tudta előállítani áruit; ugyanígy a mezőgazdasági cikkekre is állt a nemesi kárpótlás (Mádl Ferenc jegyzete).

rendszere független, a közvetlen tények felismeréséből sarjadt, csak dialektikájában vannak hasonlóságok. De minden filológiai összehasonlítás sem homályosítja el az alkotó zsenit. Radikalizmussal kezeli az „ezeréves” alkotmány megváltoztathatatlanságának mítoszt. Ebben erősen Benthamra üt.

[Iványi]-Grünwald azt mondja:

„A Bentham-i átvétel szerint Széchenyi elfogadta annak a tételnek az igazságát, mely szerint a mai kor embere bölcsebb s tapasztaltabb, mint a múlt fia. Ezért nem szabad azt hinni, hogy a reformtörekvések utáni harcban a jelen generációt a múlt bármely törvénye megkötheti. Nem, abból a törvényből, hogy [a] jelen bölcsebb, mint a múlt, a jelenben éppúgy, mint a jövőben, a haladás lehetősége következik. A politikának ehhez kell alkalmazkodnia, nem szabad félnie a változtatásoktól.”

Széchenyi organikus állameszméjében azt vallotta, hogy a nemzet a fiatalság állapotában van, tehát fejlődőképes:

„Sokan azt mondják, Magyarország csak volt; én azt szeretem hinni: Magyarország nem volt, hanem lesz.”

Rendszerében nagy általánosságban a többség érdekét tartotta szem előtt:

„Minden országlás filozófiája a legnagyobb rész boldogítása, s azt csak ily férfias eszközlések által nyerhetni meg... Szoros hitellel is az egésze nézve csak kevesen buknak el tökéletesen, s rövid idő alatt, de annál jobban és szaporábban emelkedik a község java s az egész haza díszé...” (H[itel] 214. [sz.])

Azonban ez önmagában Széchenyi előtt nem a legfőbb erkölcsi érték, hanem az igazságosság és a kiművelt emberfő. De vallotta erősen a mások felemeléséért folytatott küzdelmet, ami az emberi

nagyság fokmérője; ami viszont sokszor nehéz és kevés közönséges értelemben vett boldogsággal jár ([ti.] az ő sorsa!):

„Minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében – habár sejtetlen is –; magán, felebarátain, s mindenben, ami őtet környezi[:] szüntelen javítani... Ezen... vonzódás a legszebb tulajdona az emberi léleknek... ha valamely tudomány méltó és férfihez illő, bizonyosan annál dicsőbb nem lehet, s egyszersmind édesb, mint embertársai java s boldogsága okainak nyomozása s kifejtése... az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendezni, szerencsésnek érezni magát, ami magányosan lenni nem is tudna; hanem másokon is segíteni törekedik... s többeket kíván boldogságra juttatni. *Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.*” (Hitel)

Gazdasági programja nem volt öncélú, hanem kapcsolatban állt a nagy kollektívum, a nemzet műveltségének kérdésével:

„Nevelés, tanulás kell... De mint eszközöljük ezeket? Hiszen mindez szörnyű sokba kerül... Pénz kell tehát!... Kell tehát előmenetel a gazdaságban.” (H[itel] 56. sz.)

Másutt:

„Szegénységünk áll gát gyanánt legszebb hazafiúi kötelességeink..., s minden akarataink ellen.” (H[itel] 221. sz.)

Ezek azok a nemzeti feladatok, amelyekkel a Hitel foglalkozik, s amelyeknek megoldását is adja.

Magasra lobogott benne az akkor leghaladóbb, a nemzeti gondolat:

„A nemzeti érzés velőnk közepét átfutó édes érzélem, mely egész lelkünket előzőnli, ha kérdés forog magyar honunk dísze s boldogsága felől.” (H[itel] 163. sz.)

Azt mondja:

az „igazi hazafiság meg nem csálható jele, aki kész a nagyobb rész legkisebb hívására is minden olyashoz hozzájárulni, ami a közjó előmozdítását ígéri, s ezen vakság, szép remény fejében minden hasztalan törekedést s fáradtságot elfelejteni tudni, s új erővel mindég kiállni, teszi azon magyar nemzeti szellemet, melyet köztünk ki-ki érez, de tán senki világosan még ki nem mondott, s mely országunk egykori bizonyos felemelkedését, amit senki se gátolhat, nyilván ígéri.” (H[itel] 225. sz.)

Az új szellemet terjesztetni kell; „...nekem úgy látszik, hogy új tárgyakra nézve a spiritusnak magát kifejtetni kell – mert készen nem születtek; hanem csak idő jártával nő és terjed.” (Viszota cikkében, Budapesti Szemle, 1916. 333. l.)¹⁰¹⁸

Kell tehát sok eszmeterjesztő intézmény!

Intézmény, amely nyelvünknek forrása, fejlesztője, mert „*nyelvében él a nemzet*” (Bessenyei). Beszéljenek magyarul iskolában, hivatalban, országgyűlésen, mindenütt.

A magyar nyelv felvirágoztatásáért Széchenyi rengeteget harcolt (a Tudományos Akadémia megalapításához felajánlotta egyévi jövedelmét!).

Színház felállításán is fáradozott.

Kultúrát, műveltséget akart ő adni az egész magyar népnek. Határozottan vallotta:

„...Minden fejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő!

Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk. Ezen kis gyökérből származik boldogság, s viszont átok is az emberiségre, csak hogy az első századokra terjed, s közönségesen akkor fénylik

¹⁰¹⁸ Viszota Gyula: Széchenyi Hitel című művének keletkezése (Budapesti Szemle 1916. 351–381.).

legjobban, midőn szerzője már a föld alatt, – az átok jobban
dán egyszerre tűnik el.

Az ész erő, s így az ész boldogság!” (H[itel] 173. sz.)

Széchenyi reformpolitikus, mert a nemzeti szellem átalakíthatóságát hirdeti. Így találkozunk a gazdasági program [a] társadalompolitikájával.

Ha mindezen túl még egy kicsit mélyebbre is nézünk, akkor e műben, e nagy munkában egy közel ezeréves gondolatra bukkanunk: [a] Szent István által megalkotott magyar állami lét fenntartására. Arra ti., hogy korszerű társadalmi és gazdasági politikával teremtsünk magunknak mindig olyan bázist, amelyen ezt a *Szent István által a történelemben állított Res Publica Christiana Hungaricát* elsősorban önmagának fönntartsuk, s csak így, azaz másodsorban legyen – hogy a régen túlhangsúlyozott szóhasználatból éljek – nyugat bástyája kelet felé. [S]zerintem sokkal helyesebben: a fejlett keresztény kultúrájú nyugati államközösség tagja, ha kell, védő tagja.

Ezt akarta Széchenyi munkája hallgatóság is elérni, úgy is mondhatnám: *ebben a gondolatban állt benn, amikor reformterveivel Magyarország megerősödését célozta Ausztria elővigyázatos kebelében.* Így gondolta elérni célját: előbb, mint magyar nemzet legyünk gazdagok és erősek, és így adjunk a népek közösségének erőt, életet és – ha kell – védelmet a közös ellenség ellen. Nem pedig egy idegen állam szegény gyarmati tartományaként tengődni, és utálni saját hazánkat, mert fiai[nak] életet nem képes adni.

Ez volt tehát most is a tét, ami már Zrínyi ajkán megjelent századokkal előbb:

„Elfussunk? Nincs hová! Sehol másutt Magyarországot meg nem találjuk. Senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyezhessen belé: az mi nemes

szabadságunk az ég alatt sehol nincs, hanem Pannóniában.
Hic nobis vel vincendum vel moriendum est!”¹⁰¹⁹

V. SZÉCHENYI KATOLICIZMUSA ÉS A HITEL VALLÁSERKÖLCSI MAGASLATAI

Bár Széchenyi a szülői házban is vallásos nevelést kapott, igazán mélyen katolikussá csak férfi korában lett. Amikor az ország sorsáért szólt vagy tett később, mint a legnagyobb magyar, egyetlen lépést nem tett úgy, hogy mély lelkében Gondviselőjét, az Istent meg ne kérdezte volna. Naplói tanúskodnak erről.

Szoros barátság fűzte *Hofbauer Kelemen*hez,¹⁰²⁰ a nagy szenthez, Bécs apostolához, s ez nagy hatást tett rá – mondja Grünwald.

Mint a legnagyobb magyar bebizonyította, hogy a katolikum nem csak magánügy, hanem a közér. Megrendítő alapossággal ezt Hitelében nyíltan kimondta, s egész rendszerében valláserkölcsei magaslatainak – ha tetszik –, sarkpontoknak tartja legmagasabb téziseit.

Egész cselekvésében, legprofánabb tetteiben a katolikum ereje érezhető.

Bár lelke elvesztette bizalmát az emberek iránt, lelkiismeretesen fáradozott azon, hogy egyháza felszentelt lelkipásztorai visszavezessék az embert Krisztushoz.

¹⁰¹⁹ Jelentése: Itt győznünk vagy meghalunk kell. Zrínyi munkájában (Az török áfium ellen való orvosság, 1661) „Hic vobis vel vincendum vel moriendum est” formában szerepelt. A Mádl által használt változat Bajcsy-Zsilinszky könyvében található (Bajcsy-Zsilinszky i. m. 303.). Az eltérés ellenére sem nehéz észrevenni a Zrínyi által írtak és Vörösmarty Mihály mintegy két évszázaddal később keletkezett költeményének (Szózat) fő gondolata („Áldjon vagy verjen sors keze; / Itt élned, halnod kell.”) közti hasonlóságot. Mádl is valószínűleg a gondolat parafrazisjellege miatt másolta ide Zrínyi nagy hatású munkájának egyik alaptételét.

¹⁰²⁰ Hofbauer Szent Kelemen (1751–1820). Életrajzát l.: Breznay Béla: Hofbauer Szent Kelemen atya (Bp., Stephaneum, 1912).

„A keresztény vallással azt a hitet is átvettük, hogy a halandó virtusai és esze által mindig magasabbra emelheti magát az Isten felé.”

Fia lelkére kötötte (még Döblingben is), hogy élete boldogságának záloga a vallás [legyen].¹⁰²¹ Ha az ember elolvassa hozzá intézett leveleit, akkor egy hihetetlen mély odaadó lélek bontakozik ki előttünk. S a sorok mögött mintha a vele annyira rokon lelkű Arany János verssorai elevenednének meg:

„Majd, ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a becsület válla hord;
... S a butának sorsa földi éden:
Álljon a vallás a mérlegen.”
(Arany János: Fiamnak)

Széchenyinek lelkiatyja is volt, Albach¹⁰²² ferences szerzetes személyében. Ő mondta neki:

„Az ember nem született magányosságra. Ezt mondja neki a természet szent szózatja... Csak az emberek között lesz az ember emberré, csak ott lesz az ember azzá, amivé lehet, s amivé lennie kell.”

Széchenyinek ilyenén világfelfogása nagy szerepet játszik szociális, univerzális rendszerében. *Végső erkölcsi elve: lelkiismereti tisztasággal [a] tökéletesedés felé törekedni.*

Mi is volt Széchenyi Hitelének erkölcsi rendszere?

¹⁰²¹ Mádl vélhetően Széchenyi István Béla fiához írt intelmeire gondol, amelyeket 1857-ben Döblingben vetett papírra.

¹⁰²² Albach József Szaniszló (OFM) (1795–1853). Életrajzát l.: Huszár Imre Jermos: P. Albach J. Szaniszló (OFM) (Szeged, 1944).

Sokan igyekeztek Széchenyi erkölcsi rendszerét, nemzeti harcát Darwin és Spencer biológiai törvényeiből magyarázni (Gaal¹⁰²³).

Széchenyi erkölcsi rendszere, nemzeti harca egységes világnézetből vezethető le, és semmi másból. Ő ezt maga ekképpen fejezi ki:

„Mivel a tökéletesedésre való törekvés isteni parancs, az emberiség perfektibilitásába vetett hit a keresztény kötelességek közé tartozik, s így Istennek szolgál az, aki a maga nemzete értékes sajátságainak kifejtésén munkálkodik.”

Nagyon elterjedt betegség az, hogy az ilyen fontosabb emberek világnézetét nagyobb szakértők kielemezik, kiértékelik, és úgy adják a tömeg elé. De miért van erre szükség?

Hisz p[éldául] ebben az esetben: Széchenyi megmondta, mit akart, s azt hogyan gondolta elérni. Ezt magyarul megírta. Kell ezt még kiértékelni? Nem úgy van ez, mint zenei dolgokban, ahol a laikus szöveg híján tényleg nemigen „boldogul”. De még itt sem kiértékelés folyik, hanem csak a zenei nyelv megértetése. A kiértékelés rendszerint hamisítás. Legalábbis ilyen értelemben.

Széchenyi nagy immanens világképe: az egyetemes kultúra.

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejtetni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni: ez a föladat.” [Iványi-Grünwald 1930. 166.]

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött tervek szerint érhetnénk el.” [Iványi-Grünwald 1930. 166.]

¹⁰²³ Mádl valószínűleg Gaal Jenő háromkötetes Széchenyi-monográfiájára gondolt (gróf Széchenyi István nemzeti politikája I-II. (Bp., Pollitzer, 1902-1903.), valamint gróf Széchenyi István nemzeti politikája (Bp., Pollitzer, 1903.)).

„A nemzet oly erkölcsi test, amely az emberiségnek alkotórésze, és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a tökéletesülés felé.” [Iványi-Grünwald 1930. 166.]

Grünwald így ír Széchenyi nemzeti és egyetemes emberi harcáról:

„Így a világ haladásának szempontja s a magyar nemzetiség kifejlesztésének óhaja egymással szoros kapcsolatban állnak. Ezen egységes rendszer mögött vallásos meggyőződés állt; a nagy író hitt abban, hogy az emberiség, az egyetemes kultúrát szolgálva, az isteni világtervet mozdítja elő.” [Iványi-Grünwald 1930. 164.]

Transzcendens nézete is összefüggött gyakorlati küzdelmével:

„Istenben a legszebb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság, s valamint vallás és hit a legvadabb embert is összekapcsolja a Mindenhatóval, szintúgy köti hívség s engedelmesség a polgárt igaz urához. S nem valódi szón alapul-e házások közt a szerencse? Mert mily becse van oly hűségnek, melyet őrzeni kell? S nem igazság tart-e elválhatlanul barátot barátához s hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyzetűek legyenek is, egymáshoz?” (H[itel] 159. sz.)

Hogy mi ennek a forrása, arra Széchenyi ezzel válaszol:

„A hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval.” [H[itel] 156. sz.]

Igazán modernül (hogy evvel a szóval éljünk) fogta fel a vallás gyakorlati életet átalakító szerepét:

„Boldogak, kiket nem nyavala, testi gyengeség vagy haláltúli rettegés kényszerít végre térden csúszni a kereszthez, hanem

kik már éltek legszebb éveiben, midőn fiatalság, egészség s jólét érzése szinte halhatatlanság előörömeivel tölti be őket, ha már akkor, mondom, önkényt, szeretetből a legfőbb Jóhoz emelték fel lelkeket, a Legtökéletesbhez, s ha nemcsak szóval, hanem tetteik által is gyakorlák vallások igazi értelmét.” (H[itel] 157. sz.)

„A [H]itel fenséges sorai kívül esnek a tudományos elemzés határán, bennük a szerző mély vallásossága tükröződik.” ([Iványi]-Grünwald [1930.] 168.)

Honnan merítette Széchenyi azt a meggyőződést, hogy az ember eszméért harcoló lény kell hogy legyen, hogy az igazság, a tökéletesség isteni eszméjét kell hogy megvalósítani törekedjék? [Az] [e]mberekből s az emberi lét feladatainak felismeréséből.

Hitt az „Istenhez hasonló ember”-ben. Életprogramja:

„Se magasabb lelkek, se állatok nem vagyunk, hanem emberek; éljünk ezért, mint emberek, csak hogy halhatatlan részünk soha ne váljon rabbá.” (H[itel] 62. sz.)

Fizikailag, lelkileg gazdagodni kell, hogy az ember „emberhez illendően” éljen.

Szekfű a „Három nemzedék”-ben azt írja Széchenyi vallásos világnézetéről, hogy reformatori tevékenysége vallásosságából „nyeri energiatáplálékát, vallásosságából, mely parancsolólag utasítja, hogy lelkierejét felhasználja saját és honfitársai keresztény lelkének megmentésére... Célja is vallási természetű: nemzetének igaz keresztény életre vezetése, melyet ő halhatatlan lélekhez méltó életmódnak nevez. A politikára alkalmazva ez ideát, belőle nem hierarchikus állam következik..., hanem a világi egyének olyatén működése, mely keresztény szellemet: méltányosságot és szeretetet áraszt szét és keresztény életmódot, az emberi méltósághoz, tehát a halhatatlan lélekhez méltót tesz mindenki számára lehetővé. Széchenyi erkölcsisége a keresztény erkölcs..., politikai rendszere pedig az

a rendszer, mely a keresztény erkölcs megvalósítását tűzi az állami működés feladatául.” (Szekfű Gy[ula]: Három nemzedék; 104–105.)

Világos ezek után, hogy Széchenyi Hitelében két úton akart és indított el nagy építést:

1. gazdasági építést és

2. műveltségi, lelki, társadalom-erkölcsi egyetemes építést.

Ő maga ezt így foglalja össze:

„S így a hitelt gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedelmi gyarapodásunk, egy szóval: utóbbi felemelkedésünk s boldogulásunk alapulhat. *Ezen hitelnél* pedig még mélyebben fekszik: a *hitel tágosb értelemben*, tudniillik: *hinni és hihetni egymásnak*. A hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval. A hit oly part, melyre végre még az is elérkezik, ki annak hazájában sohasem is lakott, s rossz tettei s bűnei őtet inkább az élet fürgetegei közt tartották, hol szédítő örömek, kincsek s álmagasztalásokba merülve még az is nyughatik eltompulva egy darabig, kinek lelkiismerete nem tiszta, de kinek annál keserűbb egykori felébredése.” (H[itel] 156. sz.)

Rendszerében az értékrendet így állapítja meg:

„...ily renddel raktam egymásra, az emberfőt a legmélyebbre, arra a középesülést, erre a nemzetiséget, erre a polgári erényt s ismét erre a Hitelt tágosb értelemben.” (H[itel] 184. sz.)

Néhány vonással ábrázolva ez volt Széchenyi vallásossága, hitelének valláserkölcsi bázisa. Következetes, meggyőződéses katolicizmusa volt az, amely őt szilárdnak, erkölcsileg, jellemileg fedhetetlennek megőrizte. Ez volt erejének, önmagához való hű maradásának forrása. Akkor, amikor először *egyedül*, sok gáncsoskodással küzdve kellett tervét megindítania, ezt írta naplójába:

„Hát törődöl ezzel, Istvánom?” s ráfelelte[:]

„Nem törődöm vele, uram.” [Széchenyi Antológia 1926. 109.]¹⁰²⁴

„Lenyesik szárnyamat, lábamon járok; levágják lábaimat, kezemen fogok járni; kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak.” [Széchenyi Antológia 1926. 11.]¹⁰²⁵

Ilyen erővel küzdeni csak egy Széchenyi tudott. De ő tudott harcolni a rontók ellen is, akik a nemzet, a reform sírját ásták; még hozzá egész jóhiszeműen (itt Kossuthra gondolt).

Széchenyi döbbenetes előrelátással azt mondta: a reformot elsöpri a forradalom, a forradalmat az abszolutizmus!

Egyetlen feladata volt: a legválságosabb helyzetben is védeni építését, a reformot.

Mikor mindenki ellene szólt, egyesek gúnyolták (Kossuth), ő lelkiismeretére és az Istenre bízta a maga és nemzete sorsát.

Valahogy az igazi nagyok mindig azok voltak, akik[nek] egyedül, az Istenben bízva is volt erejük harcolni. Legalábbis a történelem ezt igazolja, s ez él a mai ember szívében is.

Nagy volt egy Napóleon is, aki odakiáltotta az Istennek: „Tiéd az ég, enyém a föld!” De ha igazán megnézzük, Napóleonban csak a hatalmas az, aki imponálni tud; amennyiben ez kielégít valakit. Sorsa önmagáról beszél. Ha már itt tartunk, nagy volt Mussolini is, aki a terror erejével volt az. Aki egyszer egy nagy tömeg előtt beszélve ezt mondta hatalma – ha tetszik –, „nagysága” tetőfokán: „Öt percet adok neki, ha van Isten, sújtson le rám!” És a nép őrjöngő üvöltése közben bevárta az öt percet. S íme: nagyságát az Isten nem sújtotta le „tüzes mennykővel”. De nem sokkal később – amolyan

¹⁰²⁴ Eredeti lelőhelye: Napló, 1821. 03. 22.

¹⁰²⁵ Eredeti lelőhelye: Napló, 1832. 06. 26.

Isten-számította öt perc után – azt a nagyot Milánó népe agyontaposta, és lábánál fogva felkötötte egy villanydúcra.¹⁰²⁶

Ilyen nagyok is vannak, kétségtelenül, de az igazi nagyok másmilyenek.

Aligha volt az Egyesült Államoknak nagyobb és népszerűbb elnöke, mint Lincoln; sőt – bátran mondhatni –, a világon is párját ritkítja.

S ezt a Lincolnt az Egyesült Államok legválságosabb napjaiban – négerfelszabadítás, polgárháború! – választották elnökké. Az ezernyi veszedelem közepette még azt is szemére vetették: „Hát ez a favágó fogja megmenteni hazánkat!?”

Lincolnt ez elkésérítette, [d]e cselekedni kellett. S ekkor cselekvésének legbiztosabb támaszpontja lelkiismerete és az Isten maradt. Szülőföldjétől búcsúzva (Washingtonba ment, hogy elfoglalja az elnöki hivatalt) ezt mondta honfitársainak, akik a springfieldi állomáson búcsúztatták:

„Elmegyek és nem tudom, hogy mikor, s egyáltalán visszatérek-e még; megyek pediglen olyan feladattal, amely nagyobb számomra, mint amely Washingtonra nehezedett annak idején. Isten segítségével nélkül – aki neki is mindig támasza volt – nem győzhetek feladatom felett. De segítségével nem is bukhatom el. Bízva őbenne, aki elkísérhet engem utamra és veletek maradhat – és mindenütt ott van a jóért, az igazságért –, merjük erős bizalommal remélni, hogy minden jóra fordul. Az Ő gondviselésébe ajánlva benneteket – mint ahogy én is számítok imáitok erejére – mélységes szeretettel mondom: Isten hozzátok!”

Azt mondja továbbá Philip van Doren amerikai író, hogy a vonat megindult Washington felé, a polgárháború, a halál felé.

¹⁰²⁶ Mussolinit 1945. 04. 28-án Giulino di Mezzegra faluban – több másik fasiszta vezetővel együtt – végezték ki, holttestét még aznap este Milánóba vitték, majd másnap a város egyik főterén közszemlére tették, végül pedig felkötötték egy félkész benzinkút egyik tetőgerendájára.

Hozzátehetni: a halhatatlanság felé. Mert eszméi diadalában ma is él, s élni fog a jövőben is.

A legnagyobb magyar útja is ez.

Válságos időkben ő is így nyilatkozott:

„Én a magam részéről megmaradok a bárkán, bárhol vet is horgonyt és bármely kikötőbe visz is a szerencse; de az enyéimet, azután magyar népemet és végre önmagammat a Te kezébe ajánlom Istenem!” ([Károlyi Árpád]: Sz[échenyi] I[stván] döblingi irodalmi hagyaték[a I. 109.]

Az ő útja is a halál volt – sokkal tragikusabb előzményekkel. Az ő agyát is pisztolygolyó vetette szét. Ő lőtte agyon magát? Nem? – ki tudhatja.

De az ő útja is a halhatatlanság útja. Mert eszméi diadalában milliók szívében ma is él – ha szobrot neki nem is állítanak –, s élni fog a jövőben is.

Hadd álljon itt nagy kortársának és tisztelőjének, Arany Jánosnak néhány gyémántsora:

„De hogy’ kövesse nyomdokát az ének?
Némuljon el, lant, gyöngye szózatod.
Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!
Klió, te készítsd legdicsőbb lapod!
Évezredek során mit összejegyzél
Honfi-erény magasztos érdemét,
Arany betűkkel ércáblába metszél:
Abból alkossd Széchenyi jellemét.”
(Arany János: Széchenyi emlékezete)

VI. SZÉCHENYI NÉHÁNY GAZDASÁGI INTÉZKEDÉSE

Úgy mondják – és méltán –, ne a szó, a tett beszéljen!¹⁰²⁷ Mert a sok szó önmagában talán még frázishalmaz is lehet – [b]ár ez Széchenyinél fel sem merülhet! Az ő írásai – ha maga nem is tett volna semmit kívülük – mindenkorra fenntartották volna nevét.

De nagy alkotni-vágyása a konkrét tett mezejére is kiszólitotta. Erről beszél Arany, amikor azt írja:

Emléket, oh hazám mit adsz e sírra?
 Hová tekintesz földeden, magyar,
 Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
 Örök dicsőség fénysugárival?
 Ha büszke méned edzi habzó pálya,
 Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlsz,
 Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya,
 Ha tenni, szépre, jóra egyesülsz; –

Duna, Tisza... ez mely prüsszögve hordja
 Fékét, s szabályhoz törni kénytelen;
 Amannak hódol a sziklák csoportja,
 S Trajánusz híre újból megjelen;
 Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
 Nyujt Corvin agg várának hű kezét,
 S az édes honni szót selypíti nyelve –
 Széchenyié mindez emlékezet!
 (Arany János: Széchenyi emlékezete)

– – + – –

¹⁰²⁷ Ez egyértelműen Széchenyi egyik híres mondásának a parafrázisa. A Széchenyi-idézet a Világban található (Szily Kálmán (szerk.): Gróf Széchenyi István munkái 1. Hítel. Világ (Bp., MTA, 1904. 157.)).

1827:¹⁰²⁸ Magyarországi Állattenyésztő Társaság

1830: Megindítja a Duna-szabályzási előkészületeit, hogy az ország véreireit felfrissítse; összeköttetést keres a déli dunai népekkel, hogy hajóink a Fekete-tengerre is kifuthassanak (külkereskedelem!)

1832: Magyar színház felállításán fáradozik. Nagy szerepet visz a város szépítése, a pesti kikötő és hajógyár alapításában. Lótenyésztés, híd- és hajóépítés ügyében többször járt Franciaországban, Angliában és Németországban.¹⁰²⁹

1833: Az al-dunai munkálatok kormánybiztosa lesz. [A] Tisza-szabályzást is megindítja; [célja]: lecsapolni a Tisza árterületeit. 1833-ban ő köt ki először gőzössel Szegeden.

1837: Megalapítja a Bornemesítő Társaságot. Dolgozik a pesti Hengermalom, az Első Hazai Takarékpénztár, a Kereskedelmi Bank felállításán.

1839: Selyemtenyésztő Egyesületet alapít.¹⁰³⁰

1840: A Duna-Tisza-csatorna és a balatoni hajózás tervein dolgozik; fő feladata a Tisza-völgy rendezése.

1841: Beemelik a Lánchíd alapkövét;¹⁰³¹ építője Adam Clark angol mérnök,¹⁰³² akit Széchenyi hozott Angliából; [a] tervező a szintén angol Tierney William Clark.¹⁰³³

1845: Átveszi a közlekedési ügyosztályt. Kidolgozza az ország vasútjainak tervét. Megvalósítja a balatoni gőzhajózást.

¹⁰²⁸ A Magyarországi Állattenyésztő Társaság 1828-ban kezdte meg működését (Széchenyi Antológia 1926. 78.) még Lótenyésztő Társaság néven, s az elnevezést csak az egyesület 1830. június 11-i közgyűlésén változtatták meg Magyarországi Állattenyésztő Társaságra (Gazda István: Széchenyi napjai, Bp., TKME, 1991. 33. és 38.).

¹⁰²⁹ A kronológiai rész nagy valószínűséggel a Széchenyi Antológia Széchenyi alkotásai és irodalmi művei c. fejezetén alapul, amelynek felsorolását a sárvár-felsővidéki Széchenyi István gróf életének adatai (időrendben) c. fejezet fejtí ki még részletesebben (vö.: Széchenyi Antológia 1926. 78–79, illetve 63–71.).

¹⁰³⁰ A Selyemtenyésztő Egyletet 1840. július 13-án Sopronban alakítja meg (Széchenyi Antológia 1926. 79.).

¹⁰³¹ A Lánchíd alapkövetételére 1842. augusztus 24-én került sor (Széchenyi Antológia 1926. 67.).

¹⁰³² Valójában skót származású volt.

¹⁰³³ Nevét William Tierney Clark formában használta.

1847: Megnyitja az első¹⁰³⁴ vasútvonalat Budapest [és] Szolnok között. Tanulmányozza a Felső-Tiszának és [a] Szamosnak hajózhatóságát.

VII. SZÉCHENYI UTOLSÓ POLITIKAI KÜZDELMEI ÉS TRAGIKUS VÉGE

Az események fejlődtek. Az országgyűlésen az ifjúság – bár Széchenyiben a reform atyját tisztelte – ellenlábasa lett Széchenynek: ezek gazdasági fejlődést, erőt nem tekintetbe véve szakítást követeltek Ausztriával.

Széchenyi rendületlenül hitt abban, hogy ő erőt önt Magyarországra, aminek *tőszomszédságában függetlenség lakozik*.

De ezen a ponton ellensége lett a „fiatal Magyarország”. Önbi-zalma, hogy munkáját elvégezheti (és, hogy el lehet végezni, arra számára évtizedes igazán sikeres reformmunkája volt bizonyíték) magába roskadt, ha arra gondolt, arra a szükségszerűségre, hogy Magyarország a kontinens erőivel találja magát szemben... S a kimenetel? – kérdezte – Nem lehet kétséges.

Ez a megdöbbenő gondolatsor Széchenyiben a nemzethalál rémét ébresztette fel.

Széchenyi úgy gondolta, hogy reformját meg kell állítania, ha továbbfolytatása csak közelebb vinné a nemzetet a kimenetelében nem kétséges küzdelemhez.

A helyzet Széchenyi előtt még válságosabb lett, amikor Kossuth, az „ablegatus absentis”¹⁰³⁵ a Pesti Hírlapon keresztül belevetette magát a politikai küzdelembe.

¹⁰³⁴ Magyarország harmadikként (ha a Pozsony–Nagyszombat vonalat is ide-számítjuk, negyedikként) átadott vasútvonala volt (a Sopron–Bécsújhely, illetve a Pest–Vác szakaszt követően).

¹⁰³⁵ Absentium ablegatis, a távollévók követe az 1848 előtti országgyűléseken. Utalás Kossuth országos politikában való megjelenésére, ugyanis az 1825–1827-es országgyűlésen két főrendű özvegy képviselőjében jelent meg.

Széchenyi naplói bizonyítják, hogy ő igazában nem félt volna attól, hogy a nemzet először függetlenségét vívja ki, és aztán harcolja gazdasági [és] társadalmi harcát. Ő csak a sorrendet tartotta lehetetlennek (amit a történelem – sajnos – igazolt is).

Széchenyi óriási veszélyt látott Kossuth nemzetiségi politikájában, ebben a kétélű fegyverben.

„Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszerűség fel – írta Sz[échenyi] 1847-ben –, vessen égő kanócot a szántóvető lakára, miszerint erővel kivívja magának az önformulázta és ő-értelmezte »egész igazságot«; ostorozza a közbirodalom érdekeit a legnagyobb ellentétre fel, s tölts meg mérgével a viszonttorlás poharát csordulásig: ám lássa. Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, s megvallani lesz kénytelen, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hü is, ki Önnek csalálmait még idején ketté törni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint ügyekezett volna.” (Politikai Programtöredékek; 806.)

Úgy tűnik, mintha átokszerű lenne, hogy nagyjaink nem tudnak találkozni (lásd: Bethlen–Pázmány!).¹⁰³⁶

Vagy talán mint ellentétes pólusok hatnak legerősebben [a] magyarnak? Nem megdöbbenő és egyben megragadó példája ez a magyar néplélek kettős arculatának, amely egyrészt gyökerében hordja a kelet forrongó erejét, másrészt beleöltözött [a] nyugat szabályozott dinamizmusába? S csak így igazán magyar?

Akárhogy is van, de tény, hogy Széchenyi és Kossuth személyében két nagy magyar áll szemben egymással. Nemcsak cikkírogató[-ként] érdekes ellenfelek ők, hanem ellenségek [is], a szó nemesebb értelmében.

¹⁰³⁶ Valószínűleg Kornis Gyula: Pázmány személyisége (Bp., Franklin, 1935.) c. munkájára utalt vissza, amelyet a gimnáziumban órai munka és házi feladat keretében fel kellett dolgoznia (vö.: Mádl Ferenc 1947/1948. évi magyar füzetek és leckefüzete, a család tulajdonában).

Nem szabad e tekintetben szem elől téveszteni személyes, „privát” kilétüket, ami akkor bizonyosan sokat számított egymáshoz való viszonyukban:

Széchenyi keresztény erkölcsökön álló és élő férfi volt, míg Kossuth a világ-szabadkőművesség egyik főpáholyát birtokolta.¹⁰³⁷ Kossuth sokszor durván kirohant Széchenyi ellen, mint p[é]ldául az alábbi módon:

„Ki mondja meg, mit akar ez a kígyó velem?
És e kígyót embernek hívják.”

Kossuth megpróbálta Széchenyit maga mellé állítani, s később is tisztelettel meghajolt a reform atyja előtt. Egy ilyen pillanatnyi bókja Széchenyi felé, hogy a *legnagyobb magyarnak* nevezte.

Azonban Széchenyi évtizedekig éjjel-nappal, minden lépése során felette sokat gondolkozott reformján, semhogy ellenfele bókjai megtevesztették vagy tisztánlátását elhomályosították volna.

Széchenyi úgy gondolkozott – s az események igazolták –, hogy Kossuth ki fogja robbantani a fegyveres harcot Ausztria ellen. És továbbmenve azt is levonta ebből, hogy [a] kis magyar cserép összetörik a vasszékkel való összeütközésnél.

Ezt a félelmesen logikus gondolatsort felismerve Széchenyi támadni kezdte Kossuthot, el akarván őt téríteni a veszélyes iránytól.

¹⁰³⁷ Kossuth szabadkőműves páholytagsága már életében közismert volt, eleendő itt csupán arra utalni, hogy temetésén a magyarországi szabadkőművesek küldöttsége testvérként búcsúztatta (Pesti Napló, 1894. 03. 29. 2., illetve Pesti Napló 1894. 03. 30. 6.). A 19. század második felében, a polgári államok szekuláris jellegének megerősödését érzékelve a katolikus egyház többször felhívta a figyelmet a szabadkőműves eszmének az egyház tanításával való szembenállására. XIII. Leó pápa számos enciklikájának egyike pontosan ennek érdekében került kiadásra (Humanum genus, 1884, elérhető: www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/index.4.html, 2022. 12. 20.). Kossuth és a szabadkőművesség negatív értelemben vett összekapcsolása – amennyiben ez Mádl saját értékítéletét tükrözi – könnyen lehetséges, hogy a fenti pápai enciklikának köszönhető, a fiatal Mádl ugyanis jól ismerte XIII. Leó munkásságát. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a katolikus Széchenyi – szabadkőműves Kossuth szembeállítását valamely konkrét olvasmányélmény váltotta ki a szerzőből. Kossuth páholytagságára l. részletesen: Berényi Zsuzsanna Ágnes: Kossuth Lajos és a szabadkőművesek (Bp., Argumentum, 2002.).

Figyelmeztetett mindenkit, hogy „ürítsük ki valahára, még mielőtt későn volna, az Önismeret felette keserű serlegét fenékig”.

Maga részéről kijelentette:

„Árulónak lenni nem az én kenyerem! nyomorult hazárdjátékosok, tintalopók, szószátyárok.”

Deáknak egyszer azt mondta:

„...a mi feladatunk a hazát megmenteni, és én, ha erről van szó, fűtyülök a törvényeitekre!”

Lázás munkát folytat Kossuth ellen [az] 1841-ben megjelent „Kelet népé”-től kezdve egészen az 1847-ben kiadott „Politikai programtörédékek”-ig.

Hatást velük már nemigen ért el.

Tisztelői, Deák, Eötvös, Vörösmarty is többé-kevésbé Kossuthnak adtak igazat, aki ekkor már szinte személyesen vezette az egész ország közvéleményét.

Széchenyi nem tévedett Kossuth politikai megítélésében, mely szerint az utolsó három év (1844–47) nem hozta meg a várt eredményeket, mint eddigé, s így azokat a februári és márciusi bécsi forradalom hatására éretlenül kellett kierőszakolni!

Az 1848. áprilisi törvények szerint kinevezett magyar minisztériumnak Széchenyi is tagja lesz, míg nagy küzdelem után ezzel mond le:

„Önmagam iránti kötelességem, hogy kilépjek olyan kormányból, amely az országot romlásba viszi; örvénybe bukni, ha odavezetik az embert, érthető, de rossz úton másokat odavezetni, ez oly lelki agónia, amelyet én nem bírok ki.”

Nem is bírta már sokáig. Útját e néhány hónap alatt nem nehéz megérteni. Lelki küzdelmei kiültek egész lényére (amit Kemény Zsigmond hűen ír le).

Azok a veszedelmek, amelyektől Széchenyi tartott, mind fel-
támadtak 1848 nyarán; melyek között – mint Petőfi mondta¹⁰³⁸ – a
magyarság egyedül állt, csapzott hajjal a viharban. De ezek megro-
hanták Széchenyit is, aki lelkének szinte abnormis fogékonyságával
reagált e sorsformáló tényekre.

Ezek a tények taszították Széchenyit vigasztalan egyhangúság-
gal a kétségbeesés és az örület felé.

Kossuth radikális függetlenségi küzdelme előkészítette Bécs
magyarellenes akcióját. Nem véletlen ezek után, hogy Széchenyit
Kossuth minden tetteben a „Romisten”¹⁰³⁹ működése döbben-
tette meg.

A bonyolódó belpolitikai helyzet, nemzetiségeink ellenünk való
készülődése Széchenyi számára szörnyű lelki tusát jelentett. Egész
élete munkáját látta füstbe menni. S ez a füst Ausztriától és a fellá-
zadt nemzetiségektől együttesen felgyújtott Magyarországból szállt
felfelé...

Ma már semmi nehézség nem áll útjában, hogy k[ó]rképének
alakulását végigkísérjük. Naplói erre szinte tükörképet nyújtanak.

Ha reggel vidáman kel fel, egy magyarellenes aktus, p[é]ldául] a
horvátok támadása elég arra, hogy agya megint a fekete kétségbeesés
homályába merüljön. Bár külső megjelenésében mindig nyugodt, lel-
kében remegve figyeli a helyzet alakulását.

Kemény Zsigmond által fenntartott jóslata prófétai éleslátásról
tesz tanulságot néhány nappal elmebajának kitörése előtt:

„Ily sorserejű percek alatt találkoztam egy barátomnál
Széchenyivel. Ő lázas ingerültséggel beszélé el, miként Kos-
suth Budavárát véletlen megrohanás által elfoglalni, vagy a
mint kifejezte »a nemzet számára biztosítani« akarja. Ezért
kravalt készít. Háromezer brüsszeli fegyvere van elrejtve,
mellyet az állomány költségén hozatott, de kézbe nem szol-
gáltatta... Míg Széchenyi a történeteket elmondá, gerjedtsége

¹⁰³⁸ Mádl talán Petőfi *Európa csendes, újra csendes...* című versére (1849)
gondolhatott.

¹⁰³⁹ Vö.: Vörösmarty Mihály: *A Rom c.* versét (1829/1830).

percenként növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek, s majdnem bogot formálának. »Én a csillagokból olvasok!« – kiáltott könyezve föl. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, – flagellum dei!”

(Kemény Zsigmond: Magyar szónokok és státusférfiak;¹⁰⁴⁰ 511–512.)

Valóban vérfagyasztó bizonyosság lehetett ez a jövő lázasan gondolkodó agyában.

Kemény azt mondja továbbá:

„Mi biztattuk! Kicsinyítettük a veszélyt... Másnap nem találkoztam vele. Azután rögtön Bécsbe indulék, s negyvennyolc órával később hallám, hogy Széchenyi is odaérkezett, mint – örült.” (Uo.)

Ez volt hát a záróakkord, amelyet megelőzött az, hogy *mindenért önmagát vádolta*.

Egyedül ő a felelős mindenért! Ő volt az, aki a magyarságot erre az útra vitte, amelyen el fog pusztulni!

Ez a vád annál inkább mardossa lelkét, mert az országban sokan, akik valamikor első lépéseit is akadályozták, igaztalanul szemére is vetik.

Naplói, melyek lelke alakulásának tükörképei, mutatják, hogy a sűrű események mint verik le a lábáról. Éjszakákon át álmatlanul vergődik mardosó önvádjai között. Önbizalma e napokban megsemmisült.

¹⁰⁴⁰ A kötetet Csengery Antal szerkesztette, a Széchenyi Istvánról szóló fejezet viszont valóban Kemény Zsigmond írta, ezért a könyv pontos bibliográfiai adatait a felhasznált irodalom között adtam meg.

„Nincs már reménysugár!” – harsog kétségbeesett lelkéből a szó – sem a haza, sem az ő számára, aki népének katasztrófáját okozta, valamikor, amikor a Hitelt megírta.

Elméjének összeroppanása előtt még egyszer lakonikus rövidséggel lelkiismeret-vizsgálatot tart a nemzet előtt:

„Becsvágy vagy sértett becsületérzés vezetett-e engemet? A legkevésbé sem! Valami világi, földi ok ösztönzött-e? Nem. Valami mellékcél irányított-e politikai pályafutásomban? Soha! Uszítottam-e? Tápláltam-e csak egyetlen nemtelen gondolatot bárki ellen? Soha! Lelkiismeretem mind e tekintetben egészen tiszta!”

([Károlyi Árpád]: Sz[échenyi] I[stván] döblingi irodalmi hagyaték[a I. 132.])

Önvádjai az augusztusi eseményekkel kapcsolatban szinte már elborították. Ellenük sűrű gyónásai sem segítettek. Lelki alaptermésze az egyensúlyt tovább fenntartani nem tudta, szeptember 4-én pisztolyhoz nyúl.

De mikor már minden felmondott, mélyhitű vallásossága nem hagyta el: „Oh, Istenem, könyörülj rajtam!” – hasít agyába a gondolat öngyilkossági kísérlete alatt, és leteszi a fegyvert.

Néhány szó[nyil] naplóbejegyzés után:

„Soha senki annyi bajt nem hozott a világba, mint én! Oh, Istenem, könyörülj rajtam!”

[I]tt azonban megszűnik az öntudat ellenállása. Örülten viszik aznap (szept[ember] 4.) Döblingbe.

1848. szeptember 4-től haláláig (1860. ápr[ilis] 7.)

1856-ig beteg volt (amentia).¹⁰⁴¹ Kórtünetei alapja gyanánt még mindig a reform és személye közti kapcsolat szerepelt: minden, amit

¹⁰⁴¹ Jelentése: tudatzavar.

két évtizeden át tett – összes írásai, beszédei, cselekedetei – most csak arra szolgált beteg lelkének, hogy miattuk jövőjét, életét, üdvét elveszítse. Mert minden, amit tett, a sátán műve volt, ő pedig 20 éves korától fogva annak rút eszköze.

Világos, hogy csak az elmebeteg Széchenyi mondhatta, hogy abban az időben minden reform fölösleges volt, s azokat csak az ördög diktálta, hogy megzavarja az ország békés életét. Ő volt mindennek az oka. Ő csábította el Kossuthot, „egy végtelenül nemes embert”. Ő egyéni életében is megrögzött bűnös volt, aki feleségét, gyermekeit nem egyszer halálra szánta.

Őrülden ilyen önmarcangoló képzetek terhelték agyát 1856-ig, amikor gyulladás állt be nála. Írni kezdett (először moralizáló dolgokat, főleg fiának).

A hatalmas agyvelő ismét dolgozni kezd, [s] [e]gyhamar megint előtte áll örök magyar problémája! Nem már a reform vonalán: azt elsöpörte a forradalom, a forradalmat az abszolutizmus.

Rémülve veszi tudomásul '49 veritéleteit, a magyarság zsarnoki letiprását, Ferenc József szörnyű eljárásait.

1857-ben Széchenyi új feladatot lát maga előtt: a magyarság brutális elnyomásának megakadályozását vagy megtorlását, ha másképp nem lehet. Csakúgy ontja írásait, amelyekben magyarul soha nem hallott ironiával támadja a magyarság mészárlóit. Vérszomjas majomnak tűnik írásaiban Bach és Ferenc József: magukkal csúfoltatja ki groteszk dialógusokon át. Ez a munkája, a Nagy magyar szatíra világos bizonyítéka annak, hogy Széchenyi hajdani hatalmas reformtervében az Ausztriával való óvatosság eszköz volt csupán.

1857-ben e munkából összeállította a Blicket (válaszul a Bach akaratóból megjelent Rückblickre). Hogy e művét közelebb hozzam a mához, helyesebben, hogy egy mai magyar szavaival méltassam, ide iktatom a fasiszták által 1945-ben kivégzett Bajcsy-Zsilinszky Endre rá vonatkozó sorait:

„Nemcsak a magyar nemzet sérelmei és szenvedései talál-
nak e csodálatos műben idegremegtető kifejeződést, hanem
egyben a legemelkedettebb európai szellem és tisztult
erkölcsi fölfogás szemlélete és fölháborodása is, a magyar

szabadságharc leveretése után bekövetkezett alacsony bécsi bosszúhadjárattal, silány, logikátlan, lélektanellenes, értelmetlen és reménytelen centralista és germanizáló módszerekkel szemben.”

(Bajcsy-Zsilinszky Endre: Helyünk és sorsunk Európában [1941] 337.)

Politikai célját elérte, Bach megbuktatásával Bécs irányt változtatott. Rechberg,¹⁰⁴² az új külügyminiszter – aki Magyarországgal eléggé méltányos politikát folytatott – Széchenyit is meglátogatta. Széchenyi felsóhajtott:

„Óh, ha most szabad ember lennék, gondtól, felelősségtől menten!...”

Széchenyi nem tudta elfogadtatni kormányfelfogását, amelyeken 1859-ig dolgozott. Bécsben megint a centralisztikus abszolutizmus lett úrrá; hazánkban megújult a rendőri elnyomás. Erre megírta [a] „Disharmonie und Blindheit” c. német nyelvű munkáját, amelyben körülírja egy jogszerű eljárás körülményeit.

Befejezni nem tudta.

1860. március 3-án házkutatást tart nála az osztrák rendőrség. Vesélyes iratait (a Szatírárt) [egyik] barátjánál, Kiss Márton[nál] találták meg.

A hatósági személyek nézetei a teendőt illetően megoszlottak. Egyesek bűnvádi eljárást ajánlottak; mások – mint „beszámíthatatlan” számára – állami tébolydát javasoltak. Végül – minthogy egyben közös volt a céljuk; abban ti. hogy el kell hallgattatni – az utóbbiban egyeztek meg.

Széchenyi – nyilván – tudta, hogy ő nem örült, de a lehetőségek mérlegelésénél arra jutott, hogy minden valószínűség szerint tébolydába fogják internálni. E gondolat éppoly végzetes hatalommal

¹⁰⁴² Johann Bernhard Graf von Rechberg und Rothenlöwen (1806–1899) 1859–1864 között volt az Osztrák Birodalom külügyminisztere.

ragadta meg fantáziáját, mint a forradalomért érzett felelősség 1848-ban.

Képzelete éjjel-nappal festette maga elé a jövőt, amely rá, az épeszű, nagy szellemi igényekkel rendelkező emberre az örültek házában vár. Rettenetes marcangolás volt lelkének sorsa arról, hogy felesége, fiai, mindenki örültnek tartja, mert valamikor róluk valóban úgy nyilatkozott (1848–1856). És az, hogy ez halálig így fog tartani, ismét az örület felé kergette. Erről tanúskodik valamennyi szó utolsó naplóbejegyzéseiből.¹⁰⁴³

A döblingi irodalmi hagyaték[áról szóló] I. kötet[b]en Dr. Károlyi Árpád megrendítően írja le Széchenyi utolsó lelki tusáját:

„Megkezdődik kétségbeesett lelkének, nekivadult fantáziájának végső tusája az ellen a szilárd és tiszta öntudat ellen, hogy az, a mit ő akart, csak jó volt, és az ellen a jogos remény ellen, hogy a jónak győzedelmeskednie kell; birokra kél a rögeszme és a megsemmisülés vágya az élet egészséges ösztönével, azzal a mélységes szeretettel, mely őt nevéhez és gyermekeihez köti, azzal a fényes, a legmagasabb régiókba emelkedő hittel, melynek csiráit szívébe a természet ültette s nagynevű atyja szerető gondoskodással öntöztette. De ezeket a nagy erkölcsi erőket a nekiszilajodott fantázia ökölcsapásai szétrobbantják és ha a roncsolt idegszálak útjain vissza-visszatérnek is küzdeni a hatalmas ellenséggel és egy álló hétig, álmatlan éjszakákon át állják is a kegyetlen harczot a zsarnok képzelet, az üldöző rögeszme ellen: utóvégre is letörnek. Úrrá a »megsemmisülés szomszédja« lőn. Husvét vasárnapjára fordul éjjelen, az április 7-ke és 8-ika közti éjben, dördült el a pisztoly-lövés, hogy szétvesse azt az agyat, melynek minden rostja a magyar haza javára célzó magasztos gondolatokkal volt tele; hogy megállítsa dobogásában azt a szívet, melyet csordultig töltött el a magyar faj iránti, történelmünkben példátlanul érző, fájdalmas és izzó

¹⁰⁴³ L.: [Károlyi Árpád]: Széchenyi I[stván] döblingi irodalmi hagyaték[a] I. kötet (Mádl Ferenc jegyzete).

szeretet!...” [Károlyi Árpád: Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka [I. 257.]]

[L]ám, ez volt a legnagyobb magyar! Ő az, örök időkre!

De ma megdöbrent a gondolat, a tény, ha Arany Jánossal azt kérdezem:

„Emléket, oh hazám mit adsz e sírra?

Hová tekintesz földeden, magyar,
Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
Örök dicsőség fénysugárival?”

(Arany János: Széchenyi emlékezete)

A kérdésre választalan űr tátong mindenütt, vagy legfeljebb lebecsülő legyintés.

Honnan jön [ez a hozzáállás]?

S itt a titok nyitja: nem a népből, hanem tisztára értékelt tan- és ideológiai könyvek áradatából, amelyek hiteléről, a Széchenyi értelmezte mélyebb hitelről, nem ide tartozik beszélni.

De van, sőt ez az igazi magyar szív és gondolat, s ezekben élő eszme a legnagyobb magyar eszméje, tisztelete. És ez a nép, amely az önlelkéből lelkedzett Arany János ajkára adja a szót, amikor Walesi bárdokat énekel, s akkor is, mikor legnagyobb fia előtt így akarja leróni háláját:

„Értünk hevült, miattunk megszakadt szív,

Te, az enyészet ágyán porladó!

Késő, de tartozott szent hódolat hív:

Egy nemzeté, ím, e hálás adó.

El kelle buknunk – haj, minő tanulmány! –

Meg kelle törnöd – oh, mily áldozat! –

Hogy romjaidra s romjainkra hullván,

Adjunk, Igaz! tenéked igazat.”

(Arany János: Széchenyi emlékezete)

— — + — —

***Forrásmunkák*¹⁰⁴⁴**

- Széchenyi művei (Hitel, Világ, Stádium, Politikai Programtöré-
dékek, Kelet Népe, Blick)
- Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói
- Viszota Gyula: Széchenyi Hitel című művének keletkezése
(Budapesti Szemle 1916. 351–381.)
- Szekfű Gyula: A mai Széchenyi (Bp., Révai, 1935)
- Szekfű Gyula: Három nemzedék (Bp., Élet, 1920)
- ifj. Iványi-Grünwald Béla: Gróf Széchenyi István Hitel. A tagla-
lat és a hitellel foglalkozó kisebb iratok – Magyarország újabb-
kori történetének forrásai (Bp., MTT, 1930)
- Albrecht Daniel Thaer: Grundsätze der rationellen Landwirth-
schaft I–IV. (Berlin, 1809–1812)
- Bajcsy-Zsilinszky Endre: Helyünk és sorsunk Európában (Bp.,
Gergely, 1941)
- Philip van Doren Stern: The Life and Writings of Abraham Lin-
coln (New York, Random, 1940)
- Csengery Antal (szerk.): Magyar szónokok és státusférfiak (Pest,
Heckenast, 1851)
- Károlyi Árpád: Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka
I–III. (Bp., MTT, 1921–1925)
- Révai József: Marxizmus-népiesség-magyarság (Bp., Szikra, 1948)
- [Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története (Bp., Athe-
naeum, 1894–1898)]
- [Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet (Bp., Királyi
Magyar Egyetemi Nyomda, 1928)]
- [Fekete József – Váradi József (szerk.): Széchenyi vallomásai és
tanításai. Széchenyi-Antológia (Bp., Studium, 1926)]
- [Fekete József – Váradi József (szerk.): Széchenyi tanításai (Bp.,
Egyetemi Nyomda, 1926)]
- [Szekfű Gyula: Széchenyi igéi (Bp., Pallas, 1921)]

¹⁰⁴⁴ A forrásmunkák jegyzékét kiegészítettem a szövegben található és beazo-
nosítható művekkel.

DOMANICZKY ENDRE: SZÉCHENYI GONDOLATAINAK HATÁSA MÁDL FERENC ÉLETMŰVÉRE

Mádl Ferenc 1952-ben pécsi egyetemistaként Széchenyi életművéről írt munkája 2022-ben, a hagyaték rendezése során került elő. Bár kéziratban maradt, szerzője számára kiemelt jelentőséggel bírhatott, ugyanis egy külön másolati¹⁰⁴⁵ példányt őrzött belőle az íróasztala fiókjában. A dolgozatot kézbe véve az olvasóban számos kérdés merül fel: a) hogyan keletkezett, vagyis mi volt a szerző célja vele?; b) miért pont Széchenyiről írt?; végül: c) miért fontos ez a dolgozat, értve ezalatt, hogy egykor miért volt fontos a szerző számára, illetve hogy miben áll a jelentősége az utókor szempontjából? Rövid áttekintésben – a források tükrében – ezekre próbálok válaszolni.

1. A DOLGOZAT KELETKEZÉSI HÁTTERE

Mádl Ferenc idős korában többször is felidézte, hogy már gyermekként megismertkedett a reformkori politikai elit nagyjainak gondolataival. Széchenyi és Kossuth esetében azt is elmondta, hogy otthon, a szülői házban olvasott tőlük munkákat,¹⁰⁴⁶ de megemlítette még Eötvös József, Deák Ferenc és Kölcsey Ferenc nevét is.

A hagyatékában található iratanyag Mádl állításait nemcsak alátámasztja, de lehetővé teszi azok kiegészítését is. Az édesapa visszaemlékezéseiből kiderül, hogy már ifj. Mádl Antal is érdeklődött

¹⁰⁴⁵ Az eredeti példány nem került elő, aminek több oka is lehet: a) elveszhetett; b) a hagyatékon belül lappang valahol; c) elkészülte után másnál került elhelyezésre (mint például Mádl Rerum Novarumról szóló dolgozata, amely máig Marx Gyulánál található. A történetre l.: Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om (In: Béres Katalin (szerk.): „*Sívó évek alján.*” Történetek az ötvenes évekből (Zalaegerszeg, ZMMI, 2006. 88.)).

¹⁰⁴⁶ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.).

– még gyermekei születése előtt is¹⁰⁴⁷ (!) – Széchenyi iránt, s nem csupán az életrajzát ismerte, hanem legfontosabb munkáit is.¹⁰⁴⁸ Mádl valószínűleg tőle hallott először a legnagyobb magyarról, s ehhez kapcsolódóan a reformkor többi meghatározó politikusáról is. A fentiek ismeretében könnyen elképzelhető az is, hogy az édesapa, aki rendszeresen kölcsönzött,¹⁰⁴⁹ vásárolt,¹⁰⁵⁰ illetve családon belül is kapott¹⁰⁵¹ könyveket, valamelyik általa már korábban olvasott kötetet átadta a fiának, ami önmagában is iránymutatás lehetett a fiatal Mádl számára a témában való elmélyülésre.¹⁰⁵² Nyilvánvaló – a néhai köztársasági elnök fennmaradt iskolai füzetei tanúsítják –, hogy a veszprémi piarista gimnáziumban alapos nevelésben részesült. Mádl egy darabig humán tagozatra járt,¹⁰⁵³ és itt az oktatás részeként nemcsak az antik auktorokkal, de a magyar irodalommal és részben a klasszikus politikai munkákkal¹⁰⁵⁴ is meg kellett ismerkedniük.

A fiatal Mádl Ferenc érdeklődése tehát valószínűleg e kettős – otthoni és iskolai – ráhatásnak köszönhetően fordult a reformkor mint a magyar történelem egyik dicső korszaka felé. Nem sokkal a család Ausztriából való hazatérését követően már szabadidős

¹⁰⁴⁷ Ifj. Mádl Antal 3.

¹⁰⁴⁸ Ifj. Mádl Antal visszaemlékezései alapján két kötet jöhet számításba: a) a Széchenyi igéi (Bp., Pallas, 1921.), amelyhez Szekfű Gyula írt előszót, illetve b) a Széchenyi tanításai c. munka, amely két, egy hosszabb (Széchenyi vallomásai és tanításai (Bp., Stádium, 1926.)) és egy rövidebb (Széchenyi tanításai (Bp., Egyetemi Nyomda, 1926.)) változatban is megjelent.

¹⁰⁴⁹ Mádl Ferenc: Magyarország Európa (falusi történetben elbeszélve) (In: Díszdoktoravató 1998. október [Pécs], [PTE ÁJK], [1998] 6. Kézirat), első megjelenését l. jelen kötetben.

¹⁰⁵⁰ Mádl Ferenc: Magyarország Európa (falusi történetben elbeszélve) (In: Díszdoktoravató 1998. október [Pécs], [PTE ÁJK], [1998] 6. Kézirat), első megjelenését l. jelen kötetben.

¹⁰⁵¹ Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel (Magyar Nemzet 2000. 06. 10. 25.) és Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferenc köztársasági elnöknel (MTV, 2002).

¹⁰⁵² Az azonosulást valószínűleg megkönnyíthette, hogy Széchenyi, aki magántanuló volt, a vizsgái egy részét a pesti piarista gimnáziumban tette le (Széchenyi Antológia 1926. 55.), vagyis kvázi piarista öregdiáknak számított.

¹⁰⁵³ Vö.: Mádl Ferenc 1951. június 16-án kelt érettségi bizonyítványa (a család tulajdonában).

¹⁰⁵⁴ Például Zrínyi Miklós: Az török áfium ellen való orvosság című művével, amelyre a Széchenyi-dolgozatban is található utalás (vö.: Mádl Ferenc 1947/1948. évi magyar füzete és leckeüzete, a család tulajdonában).

tevékenységképpen is írni kezdett. Első fennmaradt, Kazinczy Ferenc életéről szóló esszéje 1947-ben, még az iskola államosítása előtt készült. A politikai élet eldurvulása, amely az ő és diáktársai számára az iskola államosításában és a pap tanárok elbocsátásában öltött testet, vélhetően csak fokozta a magyar történelem iránti érdeklődését. Tudjuk, hogy a felnőttkor küszöbén álló Mádl – bár „paraszti származására” tekintettel az új rendszer nyertesei közé tartozott – az akkor már több mint két évszázados múltra visszatekintő iskola „átszervezését” nemcsak helytelenítette, hanem néhány barátjával együtt aktív ellenállást is szervezett.

A veszprémi gimnazisták által létrehozott titkos közösség alapvetően a korábban megismert és megszokott piarista hagyományokra épült, és fő célja a vallásgyakorlás, valamint a tanulmányok minél magasabb szintű folytatásának biztosítása – az önképzés lehetőségének megteremtése – volt. A résztvevők ezt az önképzést többek között egymásnak tartott előadások, valamint fordítások elkészítése és megosztása révén biztosították. Több helyről próbáltak hozzájutni idegen nyelvű történeti, irodalmi, vallási és politikai munkákhoz, ezeket részben kéz-, részben pedig gépipírtásos másolatok formájában terjesztették. Mádlra, akinek részvétele a pécsi egyetemi éve alatt viszonylag jól dokumentálható, e baráti körrel való kapcsolatának elmélyülése vélhetően már az utolsó két gimnáziumi évében is pozitívan hatott. Ekkor már nem „csak” jeles, hanem kitűnő tanulónak számított, aki tanulmányi eredményeire tekintettel kitüntetésben is részesült. Másrészt ebben az időszakban kezdett el komolyabban foglalkozni az írással. Többek között ekkor, 1949-ben fogott hozzá a Széchenyi-életrajz megírásához,¹⁰⁵⁵ de sok időt töltött irodalmi kérdésekkel is: verseket olvasott, naplót vezetett és novellákat írt.¹⁰⁵⁶ Ugyanekkor – nagy valószínűséggel 1950-ben – kezdett neki a

¹⁰⁵⁵ Mádl Ferenc: A legnagyobb magyar (Élő hajtás rügyei, 1949. 135–144., a család tulajdonában).

¹⁰⁵⁶ Mindezt megerősítik az ebből az időszakból (1947–1951) fennmaradt füzetek, melyek közül a legfontosabbak: a) Mádl Ferenc 1947/1948. évi magyar füzete és leckefüzete (a család tulajdonában); b) Mádl Ferenc verses füzete 1946–[?1951] (a család tulajdonában); c) Élő hajtás rügyei (esszék, novellák, 1949) (a család tulajdonában); d) Megtalált régi kalászkok (fordítások) (a család tulajdonában); e) Naplójegyzetek (1950 [töredék] és 1951. 01–04. hó) (a család tulajdonában).

nyugat-európai gazdasági integrációról szóló angol nyelvű (!) tanulmánya elkészítésének is.¹⁰⁵⁷

Egyszóval Mádl már gimnazistaként megteremtette szellemi függetlenségének kereteit, és ezt a közeget az érettségi után – Veszprémből Pécsre kerülve is – keresni kezdte. Egyik veszprémi barátja révén rövid idő alatt megtalálta azt a titkos közösséget, amelyet a résztvevők „kiscsoport”-nak hívtak, és amelynek egyetemi évei során mindvégig – Budapestre kerülve is – tagja marad. Ez a közösség nemcsak baráti, hanem szellemi kör is volt, tagjai nem csupán a legjobb tanulók akartak lenni, de a vasfüggöny mögött is naprakészek a világ dolgaiban. Tudjuk, hogy a kiscsoporton belül Mádlt elsősorban két téma foglalkoztatta: a) XIII. Leó pápa híres körlevelének, a *Rerum Novarum*nak a hatásai, vagyis az egyház szerepe és szolgálata az új tömegtársadalomban, és ennek nyomán a katolikus politikai irányzatok (a keresztényszocializmus – kereszténydemokrácia témaköre);¹⁰⁵⁸ b) Európa és a közép-európai régió helyzete és jövője. A Széchenyiről írt dolgozat ez utóbbi téma egyik alapvető darabja lehetett.¹⁰⁵⁹ Nem tudjuk, hogy másokról (például Kossuthról vagy Deákról) is készült-e ilyen anyaggal, ám a Széchenyire történt, más munkáiban – például az 1954–1955-ben íródott

¹⁰⁵⁷ Mádl, Ferenc: *The European Steel and Coal Community (ESCC) Under the Sky of – United Europe* (1953. 07. 01., kézirat, a család tulajdonában). A kézirat első változata valószínűleg 1950-ben, a végleges (fennmaradt) változata 1953-ban készült, magyar fordítását l. jelen kötetben.

¹⁰⁵⁸ Mádl és barátai kezdetben a keresztényszocializmus elmélete és gyakorlati megvalósítási lehetőségei iránt érdeklődtek (vö.: Marx Gyula 1956. 03. 15-i kihallgatási jegyzőkönyve (ÁBTL-3.1.9. – V-141190/1a.)), vagyis a fennálló helyzeten (a szovjet megszállási övezeten) belüli politikai mozgástér kiterjedését próbálták megérteni. Mádl csak később, 1961–1964 között folytatott strasbourgi tanulmányai során, amikor lehetősége nyílt arra, hogy a nyugat-európai kereszténydemokrata politikusok (az európai integráció „alapító atyái”, mint Robert Schuman, Konrad Adenauer vagy Alcide de Gasperi) eszméivel közelebbről is megismerkedjen (amint erre több interjújában utalt is), kötelezte el magát a nyugat-európai kereszténydemokrácia gondolatvilága mellett. L. erre még: *A Rerum Novarumtól a kereszténydemokráciáig* c. tanulmányt jelen kötetben.

¹⁰⁵⁹ Azt, hogy a kézirat a kiscsoportos tevékenység keretében készülhetett, a Bevezető két utolsó sora („*Életre! Dolgozni! [...] E tanulmány is ennek jegyében született.*”) is alátámasztja, amely erős gondolati hasonlóságot mutat Mádl mintegy két évvel később készült, a kiscsoportos munkáról szóló regényének bevezetésével (vö.: 1001. lj.).

kisregényében¹⁰⁶⁰ – tett hivatkozásai alapján valószínűleg kifejezetten a legnagyobb magyarra koncentrált. A kéziraton látszik, hogy alapos kutatómunka során készült, az irodalomjegyzéke több, akkoriban nehezen hozzáférhető munkát is tartalmazott. Mádl két alapvető forrása Iványi-Grünwald Bélának a Hitel új kiadása elé írt Széchenyi-tanulmánya,¹⁰⁶¹ illetve a már valószínűleg otthon megismert Széchenyi Antológia lehetett – ám a munkák csupán a háttérrel biztosították saját gondolatmenetének kifejtéséhez.

2. SZÉCHENYI HELYE ÉS SZEREPE A MÁDLI ÉLETMŰBEN

Miért pont Széchenyi? – jutunk el a dolgozatot lapozgatva a fő kérdéshez. Egyrészt mert Mádl úgy vélte – és a dolgozat részben ennek a bemutatását célozza –, hogy ő volt a magyar reformkor központi figurája, „motorja”, és – amit Arany híres versének gyakori hivatkozásával fel is idéz – vátesze, aki évtizedekkel előre látta az eseményeket, így élete és munkássága a mához is szól. Mádl számára azonban Széchenyi nem csupán „Kasszandraként” jelentős, akit – mint írja – az utókor rendre elferdít, elhallgat vagy félremagyaráz, hanem a Hitel szerzőjeként. Ez a munka volt az, ami a fiatalembert szemmel láthatóan lenyűgözte és írásra készítette. A Széchenyi által felépített logikai rendszer, amely egy konkrét probléma láttán, azt továbbgondolva évtizedes-évszázados távlatba helyezve képes volt egy átfogó reformprogram megalkotására. Vagyis Mádl Széchenyi-ben ez a reformprogram – Magyarország átalakításának „receptje” – ragadta meg igazán! Van azonban az életrajzban egy harmadik elem

¹⁰⁶⁰ [Mádl Ferenc]: Akik köztünk vannak... (Kézirat, [1955 körül] 25.) (a család tulajdonában).

¹⁰⁶¹ Ehhez nagy valószínűséggel a Pécsi Egyetemi Könyvtárban jutott hozzá vagy a jogi karon egyik tanárának, Benedek Ferencnek, a római jog későbbi, nemzetközi hírű professzorának köszönhetően, aki Mádl számára a diákok elől elzárt, csak oktatók számára hozzáférhető könyvekhez is hozzáférést biztosított. Vö.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai c. tanulmány jelen kötetben, 697. lj.

is, amely viszont a főhőssel való azonosulást segítette elő: a gróf személyes tulajdonságai, amelyek – mint Mádl későbbi pályafutása során megvallott értékrendjéből kitűnik – megkönnyíthették Széchenyi példaképpé válását. E korai dolgozat ismeretében egyáltalán nem tűnik nehéznek ezeket a magánember számára fontos értékeket, illetve később a politikust is vezérlő gondolatokat a mádli életműben beazonosítanunk.

Az előbbi vonatkozásában érdemes itt felidézni Mádlnak az Antall-kormány minisztereként adott egyik korai interjút, amelyben a világképét alakító – otthonról és az iskolából magával hozott – értékekről beszélt: „...*a becsületes munk[a], a tanulás szenvedély[e], az egymásért, a kisebb és nagyobb közösségért való helytállá[s], a feladatok átértékelés[e], a racionális megoldások keresés[e], a hi[t], hogy van értelme a küzdelemnek, a csalódásokon, bukásokon át is az újrakezdésnek kicsi egyéni vagy tágabb világunkban egyaránt...*”¹⁰⁶² A kézirat Széchenyiye – aki egyszerre idealista és realista, mélyen érző és határozott, vallásos, továbbá elkötelezett a nemzeti értékek és hagyományok megőrzése iránt – a Mádl által otthon látottakhoz nagyon hasonló értékrendet vall. Vagyis Széchenyi, aki a régi Magyarország és a Kelet népének Nyugathoz való felzárkózását elindította, Mádl számára nem csupán történelmi hős, hanem a magyar történelem azon kiemelkedő alakja, akivel személyesen is leginkább azonosulni tudott.¹⁰⁶³ Széchenyi tehát programjában, didaktikai módszerében és személyes tulajdonságaiban is példaképpé vált Mádl számára, ezért választotta legfontosabb művét – amelyen keresztül a

¹⁰⁶² Értéket védeni és teremteni. Interjú dr. Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel (Új Horizont 1991/5–6. 8.).

¹⁰⁶³ Elegendő itt csupán Mádl egyik kedvelt mondására felhívni a figyelmet, amelyet a fiatalember magánlevelezésében, az idős tudós íásaiban és beszédeiben, valamint a Széchenyi-dolgozatban egyaránt megtalálunk. A „2x2 = 4” használata a 19. század elejétől kezdve kimutatható a magyar sajtóban. Mind Széchenyi, mind Kossuth műveiben előfordul, klasszikussá mégis a tragikus sorsú magyar költő, Radnóti Miklós egyik versének köszönhetően vált, akihez Mádl – a szentkirályszabadjai találkozás miatt (bővebben: Oplatka András: Vendégségben Mádl Ferencnél, 2002) – amúgy is az átlagosnál erősebben kötődött. A Széchenyi-dolgozat ismeretében azonban – ahol már a bevezetőben is többször előfordul – könnyen elképzelhető, hogy Mádl e mondást a Hitelben olvasta először, és ezt követően kezdte el azt használni (jelenleg a mondás használatára a Mádl-életműben ez a legkorábbi adat).

munkamódszerét és a személyt magát is részletesen be lehet mutatni – témául.

Az értékrend összehasonlítását követően röviden szólni kell a politikust vezérlő gondolatokról is. A dolgot Széchenyije ismert értékalapú döntéseiről, a keresztény értékrend – magán- és közéletben történő – követése iránti elkötelezettségéről, valamint távlatos gondolkodásmódjáról, amelyben a magyarság sorsát egyidejűleg két síkon: a közép-európai és kontinentális összefüggésekben szemlélte. Ez a gondolkodás- és szemléletmód, illetve politikai értékrend tulajdonképpen a politikus Mádl teljes közéleti működésének is alapjául szolgált. Vessünk ezekre a fogalmakra egy gyors pillantást!

Széchenyi Hitelje nem más, mint egy gazdasági reformprogram leírása, amelynek mentén esély nyílik „*[b]elülről létrehozni nemzeti és állami önállóságának igazi léalapját*”.¹⁰⁶⁴ Az intézkedéscsomag azonban nem önmagáért való: a nemes gróf az „*ország gazdasági felemelkedését... csak eszköznek tartotta ahhoz, hogy felvirágoztassa a nemzeti kultúrát*”.¹⁰⁶⁵ Megőrizni a magyarságot a változások tengerében, részben saját értékei miatt, részben viszont ezáltal is gazdagabbá tenni az egyetemes kultúrát – ahogyan ezt a fiatal Mádl maga is kiemelte.¹⁰⁶⁶ Nehéz ezeket a gondolatokat úgy olvasni, hogy abban ne az 1989-es rendszerváltozást követő első szabadon választott kormánynak azon tagjára gondoljunk,¹⁰⁶⁷ aki előbb a privatizáció felelőseként maga is kulcsszerepet vállalt az új Magyarország gazdasági reformprogramjának kidolgozásában, majd pedig e munkáját művelődési és közoktatási miniszterként – egy új oktatási és kulturális rendszer alapjait létrehozva – tetőzte

¹⁰⁶⁴ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (I. fejezet).

¹⁰⁶⁵ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (III. fejezet).

¹⁰⁶⁶ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (V. fejezet).

¹⁰⁶⁷ Akinek miniszteri tevékenységét 2011-ben, Mádl Ferenc 80. születésnapja alkalmából elmondott beszédében egykori tanítványa, Orbán Viktor így méltatta: „*egy idős ú[r], aki... talán az egyik legelismertebb tagja a '94-ben megbukott kormánynak, az egyik olyan tagja, aki az akkori kormány bukása ellenére is úgy maradt meg az emlékezetünkben, mint korszakalkotó törvényeket előterjesztő miniszter*” (Orbán Viktor: Köszöntő (Magyar Szemle 2011/3-4. 4-5.)).

be.¹⁰⁶⁸ Mádl miniszteri működésének summázata – a Széchenyi-dolgozat fényében – akként is megragadható, hogy a gazdaságpolitika fő célja a nemzeti kultúra felvirágoztatásának lehetővé tétele, illetve biztosítása, amelynek révén az ország a nyugati kultúra büszke és erős bástyája lehet,¹⁰⁶⁹ ahogy egyébként Mádl miniszteri működése során soha nem is tévesztette szem elől sem az európai integráció, sem pedig a magyar kultúra ügyét.¹⁰⁷⁰

Figyelemre méltó, ahogy a fiatalember – 1952-ben, a Rákosi-korszak egyik legnehezebb időszakában¹⁰⁷¹ – fontosnak tartotta, hogy a dolgozatban idézze Széchenyi híres mondását, miszerint Magyarország nem volt, hanem: lesz.¹⁰⁷² Ez az optimizmus hajtotta előre a miniszteri időszakában is, amikor annak tudatában vállalta el – akárcsak minisztertársai – a feladatot, hogy szinte a lehetetlenre vállalkoztak. Ahogyan példaképe, ő is azt vallotta, hogy *„...távlatokban kell gondolkodni, ezt próbálom, s az embernek hinnie kell abban, hogy van értelme annak, amit tesz. Ez különösen nehéz a sok kritika mellett, ami a kormányt éri. Engem ugyan nem tud megingatni, mert alapvetően meg vagyok győződve a jelenlegi gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok történelmi értékéről, a főirány helyességéről, s ez mégiscsak az új Magyarország demokratikusan megalakult kormánya, amely e főirány követésére hivatott. [...] A magam részéről megteszem érte, amit tudok. Nem elsősorban a kormányért. A kormánnyal – amíg*

¹⁰⁶⁸ Ennek a – miniszteri elődjével, Andrásfalvy Bertalannal megosztva – végzett munkának az eredményeiről leköszönésekor részletesen beszámolt Boross Péter miniszterelnöknek (Mádl Ferenc: Jelentés a Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1990–1994 közötti tevékenységéről. Lelőhelye: MNL, MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 25. d., 1101–1200. (1994) dosszié), szövegét l. ebben a kötetben. Mádl kultuszminiszteri tevékenységének értékelésére l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 469–495.).

¹⁰⁶⁹ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (V. fejezet).

¹⁰⁷⁰ Bár művelődési és köznevelési miniszterré csak 1993 februárjában nevezték ki, a tudománypolitika már 1990-től hozzá tartozott.

¹⁰⁷¹ L. bővebben: Gyarmati György: A Rákosi-korszak (Bp., ÁBTL-Rubicon, 2011. 166–219.).

¹⁰⁷² Eredeti formájában: „Sokan azt gondolják: »Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: lesz!«” (Iványi-Grünwald Béla, ifj.: Gróf Széchenyi István Hitel. A taglat és a hitellel foglalkozó kisebb iratok (Bp., MTT, 1930. 492.).

*vállalt irányát követi – az ügyért.*¹⁰⁷³ Végül ez az ügy – a nemzeti megújulás programja,¹⁰⁷⁴ vagy ahogy ő inkább nevezte: a polgári Magyarország iránti elkötelezettség – vezette vissza a politikai életbe, hogy aztán 2000 és 2005 között köztársasági elnökként is az antalli örökség megőrzését szolgálja.

Államfőként lehetősége nyílt, hogy álláspontját stratégiai (nemzeti) kérdésekben is megfogalmazza. Ennek két sarokpontjáról: a) a Kárpát-medencei sorsközösségről; illetve b) a Nyugat-Európához való viszonyról, vagyis az európai integrációról számos alkalommal beszélt. Míg az előbbivel a Széchenyi-dolgozatban csak érintőlegesen foglalkozik, az utóbbiról a kéziratban is szó esik, de 1953-ban – még pécsi diákként – egy külön dolgozatot is készített, amelyben – a későbbi V4 előképeként – már felvetette egy közép-európai gazdasági közösség létrehozásának szükségességét.¹⁰⁷⁵ A Kárpát-medencei nemzetiségekkel kapcsolatban a fiatal Mádl dolgozatában egyrészt Széchenyinek az erőszakos nemzetiségi politikával kapcsolatos ellenérzéseit emelte ki, másrészt a nemzeti kultúra emelésére, a „kiművelt emberfő” fontosságára figyelmeztetett.¹⁰⁷⁶ E két gondolatot tulajdonképpen ötvözte 2004-es szabadkai beszédében, amikor így fogalmazott: *„[a] történelem azt bizonyítja, hogy az itt élő népek számára is az együttműködés az egyetlen perspektíva. Ezek a nemzetek nem egységes tömbben élnek, itt nincsenek egységes nemzetállamok, minden nemzet ismeri a többségi és a kisebbségi sorsot. ...ez sokak számára egyfajta kiszolgáltatottságot jelent, amit nem szabad elfogadnunk.*”¹⁰⁷⁷ – utalt arra, hogy a békés együttélés nem csupán opció, hanem az egyetlen hosszú távon is életképes lehetőség a térség valamennyi nemzete számára. Majd pedig hozzátette – tulajdonképpen az oktatás (a „kiművelt

¹⁰⁷³ A tudomány feladatait a tudománynak kell megoldania. Beszélgetés Mádl Ferencel (Magyar Tudomány 1990/11. 1336.).

¹⁰⁷⁴ Az Antall-kormány programját l. részletesen: A nemzeti megújulás programja (Bp., Pallas, 1990.).

¹⁰⁷⁵ Mádl, Ferenc: The European Steel and Coal Community (ESCC) Under the Sky of – United Europe (1953. 07. 01., kézirat, a család tulajdonában, szövegét l. ebben a kötetben).

¹⁰⁷⁶ Mádl dolgozatának ezen részén erősen érződik Szekfű Gyula: A mai Széchenyi c. munkájának hatása (amely egyébként szerepel is a dolgozat irodalomjegyzékében).

¹⁰⁷⁷ Beszéd a Városi Népkörben (KEHÉ 2004., Bp., KEH, 2005. 263.).

emberfő”!) fontosságát hangsúlyozva –, hogy „...a mai világban nem attól sikeres egy-egy nemzet, hogy mekkora területet von ellenőrzése alá, hanem attól, hogy milyen értékekkel képes az emberiség közös tudását gyarapítani”.¹⁰⁷⁸ Az európai integrációval kapcsolatban pedig államfőként többször is megemlítette, hogy „[k]ulturális szempontból nincs »nagy« és »kis« nemzet, minden nemzeti örökség egyúttal világörökség is”. Azt is hozzátette: „[m]i a legbüszkébbek a kultúránkra vagyunk. Tudjuk, hogy nem üres kézzel megyünk most Európába.” Az elnök szavai és a diák dolgozatában írtak közötti hasonlóságot – több mint öt évtized múltán is – könnyű felfedezni.¹⁰⁷⁹ Valószínűleg ez az egyik terület, amelyben Mádl Ferenc álláspontja fiatal korától kezdve változatlan maradt.

A másik pedig a keresztény eszmeiség közéletben történő érvényesítésének követelménye. Mádl Ferenc már köztársasági elnökként – az Európai Unió reformjával kapcsolatban – hangsúlyozta, hogy az európai integrációnak fel kell vállalnia keresztény gyökereit. „[E]bben az értelemben írja Robert Schuman Európáért című könyvében, hogy »a demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz«” – hangsúlyozta a Magyarország uniós csatlakozása kapcsán Stuttgartban elmondott beszédében.¹⁰⁸⁰ Volt köztársasági elnökként ennél is tovább ment: a közélet megújításának szükségességéről beszélve annak alapjaként is a keresztény elvek követését nevezte meg.¹⁰⁸¹ Ez a gondolat már a fiatalkori dolgozatában is megtalálható, ahol Mádl így fogalmazott: „...a legnagyobb magyar bebizonyította, hogy a katolikum nemcsak

¹⁰⁷⁸ Beszéd a Városi Népkörben (KEHÉ 2004., Bp., KEH, 2005. 264.).

¹⁰⁷⁹ Vö.: A Széchenyi-dolgozat megfelelő részei: „Széchenyi nagy immanens világképe: az egyetemes kultúra. »Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejtteni, nemesíteni erőt, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni: ez a feladat.«» Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött tervek szerint érhetnénk el.«”

¹⁰⁸⁰ Beszéd a 11. Baden-württembergi Európa-hét Stuttgarti beszédek Európáról című rendezvényén (KEHÉ 2004., Bp., KEH, 2005. 176.).

¹⁰⁸¹ Bevezető előadás (Mészáros László – Szócs Géza (szerk.): A második kecskeméti konferencia. Új államépítés, új irány, új feladatok (Kecskemét, 2009. 23.)). A „más erkölcsi normák” kapcsán legtöbbször a hegyi beszédet említette (a téma kifejtését l. például: Mádl Ferenc: Az európai álom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott (Magyar Szemle 2009/7–8. 6–32.)).

*magánügy, hanem a közvé. Megrendítő alaposággal ezt Hitelében nyíltan kimondta, s egész rendszerében valláserkölcsei magaslatoknak – ha tetszik –, sarkpontoknak tartja legmagasabb téziseit. Egész cselekvésében, legprofánabb tetteiben a katolikum ereje érezhető”,*¹⁰⁸² amivel arra is utal, hogy példaképe döntései értékalapú döntések voltak.

Mádl kéziratát olvasva nem túlzás úgy fogalmazni, hogy a Hitel Széchenyije erős hitéből merítette a határozottságot, amellyel döntéseit meghozta és a szilárdságot, amellyel azok mellett mindvégig képes volt kitartani. Mádl esetében sem volt ez másként, amint ez az őt jól ismerő Martonyi János megfogalmazásából is kiderül: Mádl Ferenc „...*nagyon szelíd ember volt. Valóban, ...szelíd volt az egész egyénisége, de hát a szelídség mögött volt egy nagyon határozott, világos elképzelés és akarat. Tehát ő a véleményéből sohasem engedett*”,¹⁰⁸³ ám döntéseinek szilárdságát nem az önérték,¹⁰⁸⁴ hanem az értékalapúság biztosította.¹⁰⁸⁵

A fiatal Mádl fontosnak tartotta kiemelni, hogy az „*igazi hazafiság meg nem csálható jele, aki kész a nagyobb rész legkisebb hívására is minden olyashoz hozzájárulni, ami a közjó előmozdítását ígéri*”. S a politikus Mádl valóban készen is állt erre a szolgálatra, de csak akkor, amikor hívták: így lett előbb 1990-ben miniszter, 1995-ben köztársaságielnök-jelölt, majd 2000-ben köztársasági elnök. „*Nem tolakodott, sohasem tolakodott*” – emelte ki életútinterjújában egyik barátja, Kodolányi Gyula.¹⁰⁸⁶ Viszont szolgálni akart, ahogy ezt egy másik, egyetemistaként készített munkájában, a kisregényében ki is fejtette: a titkos pécsi baráti társaságnak, a kiscsoportnak az önképzés mellett a szegények szolgálata és evangelizációja volt a legfontosabb feladata.¹⁰⁸⁷ Ennek tudatában a Széchenyitől vett idézet: ha „*lenyesik*

¹⁰⁸² Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (V. fejezet).

¹⁰⁸³ Martonyi János (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

¹⁰⁸⁴ Ahogy Mádl dolgozatában idézte is Széchenyi egyik mondanását, hogy „*csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hord a szívében*”.

¹⁰⁸⁵ Vö. Martonyi János egy másik fontos meglátását: „*Mádl Ferenc értékvezérelt ember volt*” (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke, MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

¹⁰⁸⁶ Kodolányi Gyula: A világfa ágain (Bp., Nap, 2021. 293.).

¹⁰⁸⁷ L. bővebben: a Mádl Ferenc és a jocisták c. írást jelen kötetben.

szárnyamat, lábamon járok; levágják lábaimat, kezemen fogok járni; kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak!”, saját magának és barátainak szóló buzdításként is felfogható volt.

A politikus még két fontos tulajdonságára találhatunk utalást a kéziratban. A fiatalember fontosnak tartotta kiemelni, hogy Széchenyi tevékenységének egyik legfontosabb vonása az emberszeretet volt. Mádl a dolgozatban ezt írta: *„szeretni és emberré nevelni az embereket!”*¹⁰⁸⁸ Tanárként és politikusként is ez volt a fő célja – sőt sikerének egyik titka, ahogy Martonyi János ezt többször is hangsúlyozta¹⁰⁸⁹ –, bár Széchenyi harsány küldetéstudata – *„[J]ogom van Magyarország fölött tanárkodnom”*¹⁰⁹⁰ – teljes mértékben hiányzott belőle.

Végül érdemes megemlíteni, hogy a politikus Mádl egyik legfontosabb alapelve is megtalálható a dolgozatban. A fiatalember Széchenyiről szólva ugyanis úgy fogalmaz: *„...ne a szó, a tett beszéljen!”*¹⁰⁹¹ A „sztárkultuszt” elutasító tudós¹⁰⁹² és a sajtótól magát következetesen távol tartó közszereplő vezérelve ugyanide vezethető vissza: dolgozni kell, a munkát csendben, halkán végezni, az ítéletet – tetteink alapján – az utókor fogja kimondani feletünk.¹⁰⁹³ Mádl valóban eszerint élt és dolgozott – mint látható, már fiatal korától fogva.

3. A DOLGOZAT JELENTŐSÉGE – ÖSSZEGZÉS

Mindezek után talán könnyebb válaszolni a harmadik kérdésre: miben állt a dolgozat jelentősége? A szerző szemszögéből nézve – aki

¹⁰⁸⁸ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (Bevezetés).

¹⁰⁸⁹ Erről részletesen beszélt Martonyi János (Mádl Ferenc, a nemzet elnöke. MTVA, 2021, rendezte: Kálomista László).

¹⁰⁹⁰ Politikai Program Töredékek (Pest, Trattner, 1847. 93.).

¹⁰⁹¹ Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (VI. fejezet).

¹⁰⁹² id. Trócsányi László: Jogászi pályafutásom (Bp., Nagy és Trócsányi 1995. 78.).

¹⁰⁹³ Erre részletesen l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 653–654.).

egyébként egész életében Széchenyi tisztelőjének számított¹⁰⁹⁴ – valószínűleg a politikusi munkája során tartotta szükségesnek, hogy fiatalkori gondolatait felidézze. Erre az elnöki tevékenységének utolsó évében elmondott Széchenyi-mlékbeszéde kínálta a legjobb alkalmat,¹⁰⁹⁵ amelyben – imponáló tárgyismeretét felvillantva – egyszerűen mutatta be a nemes grófot, elemezte személyes tulajdonságait és vázolta fel Magyarország újkori történetének legfontosabb eseményeit. A beszéd, ahogyan a Széchenyi-dolgozat is, erősen épít Arany János híres versének gondolatmenetére, amelyet Széchenyi halálára írt¹⁰⁹⁶ – már csak emiatt is kézenfekvő azt feltételezni, hogy a dolgozatot – évtizedek után – ekkor vette ismét elő.

S miért fontos az utókornak? Több okból is. Egyrészt – a többi Pécssett keletkezett, eddig nem ismert kézirattal együtt – felfedi, hogy Mádl Ferenc tudományos és közéleti tevékenysége milyen sok szálon és erősen kapcsolódott a dél-baranyai egyetemvárosban eltöltött két évéhez. Nemcsak az első tudományos munkáját írta itt, hanem a nyugat-európai integráció jelentőségére is itt figyelt fel, amivel azonban csak mintegy évtizeddel később, az Állam- és Jogtudományi Intézet kutatójaként kezdett el szisztematikusan foglalkozni. Pécssett, a kiscsoportban teljesedett ki a katolikus mozgalmi tevékenysége is, amelynek gondolatvilága – ahogyan itt megismert barátai – egész életében elkísérte. Az első egyetemi mestere, Benedek Ferenc, aki szinte haláláig mellette maradt, ugyancsak itt tanított.¹⁰⁹⁷ Másrészt a Széchenyi-dolgozat azért is jelentős, mert jól megőrizte a fiatal Mádl gondolatvilágát, s segítségével nem csupán a fiatalember erős

¹⁰⁹⁴ Elegendő itt utalni arra, hogy tanárként 1988-ban, a rendszerváltozás hajnalán tanszéki kirándulást is szervezett Nagycenkre, és miniszterként részt vett a Széchenyi-bicentenárium előkészítő munkáiban. Vö.: Burián László: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának mai kérdéseiről (Jogtudományi Közlöny 1989/11. 61–613.), Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 747.), továbbá l. még: Bécsben és Nagycenken az ötök. Adria-Duna leltár – Velence előtt (Magyar Hírlap 1990. 05. 28. 2.), Kedvezően fogadták a magyar javaslatot (Kisalföld 1990. 05. 28. 1–2.).

¹⁰⁹⁵ Beszéd Széchenyi István sírjának megkoszorúzásakor (KEHÉ 2005, Bp., KEH, 2005. 149–151.).

¹⁰⁹⁶ Arany János: *Széchenyi emlékezete* (1860).

¹⁰⁹⁷ Kapcsolatukra l. részletesen: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kondoleálólevele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés) (Per Aspera Ad Astra 2022/1. 157–175.), a szöveget l. jelen kötetben is.

közéleti affinitására, konzervatív, vallásos beállítottságára következtethetünk, hanem – későbbi közéleti munkásságának ismeretében – jellemfejlődésének iránya, a későbbi politikus eszmerendszerét képező keretek szilárdsága is érthetővé válik általa.

Láthattuk, hogy Széchenyit mint példaképet a fiatalember otthonról, az édesapjától kapta. Az íróasztalából előkerült dolgozatból pedig most már azt is tudjuk, hogy akkori gondolatai (és lelkesedése) – amelyek a politikus tevékenységére is hatással bírtak – élete végéig vele maradtak.

MÁDL FERENC: AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI ALKALMAZOTTAK ANYAGI FELELŐSSÉGÉNEK RENDEZÉSE (1953)¹⁰⁹⁸

A)

Mindenki más – eltekintve az ilyen irányú téma szakértőitől és a tanulmány szerzőjétől –, aki ezt a néhány szavas címet elolvassa, legelőször bizonyára ezt fogja kérdezni: miben is áll az államigazgatási alkalmazott anyagi felelőssége, és hogy néz ki annak rendezése. Továbbá e címből azt a következtetést is levonhatja ez az olvasó, hogy e téren, ha nem is teljes, de valamiféle zűrzavarnak kellett lennie, mert hiszen rendezésről van szó. Mindjárt meg is állapíthatom, hogy az olvasónak ez a kérdésfeltevése, illetőleg következtetése egészen helyes, arra vonatkozóan is, hogy mit kell a tanulmánynak magában foglalnia.

Az a tény, hogy a kérdés ilyen egyöntetű, bizonyítja egyrészt a cím megfogalmazásának egyértelműségét. De bizonyára másrészt azt is, hogy e kérdéseket, illetve következtetéseket illetően az illető olvasónak megfelelő ismeretei nincsenek, és hogy – épp ez okból kifolyólag – e tanulmánytól azt várja, hogy ezeket számára megadja.

Ez a törekvés szerepelt is a szerző azon céljai között, amelyek a dolgozat megírásakor vezették; helyesebben: ezek a célok e törekvést is magukba foglalták. Eddig a külső szemlélő.

De milyen igényekkel lépnek fel a szakértők és maga a szerző egy olyan tanulmánnyal szemben, mely fejlécében a fenti címet hordja?

A szerző igénye, melytől a szakavatottaké sem járhat messze, így fogalmazható meg e rövid bevezetésben: Mit? Hogyan? és Miért?

¹⁰⁹⁸ Lelőhelye: Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár VIII.202.d. 414. doboz. Köszönöm a Pécsi Egyetemi Levéltár munkatársainak – különösen Lengvári Istvánnak és Polyák Petrának – az irat felkutatásához nyújtott segítségét.

Igyekszem mind a három kérdésre válaszolni.

a) Mit akarok egyáltalán írni, mit akarok megválaszolni tanulmányomban? Mondhatnám azt is, hogy mielőtt nekifogok, feladattisztázást kell végeznem.

Kiindulásom egy közismert tényből veszi alapját. Abból, hogy az ember társas lény. Abból, hogy ez előbb-utóbb oda vezetett, hogy ez a társas létforma állami kereteket öltött. Ennek a létformának államisága abban jelentkezett, hogy voltak, akik csak dolgoztak, és voltak, akik nem dolgoztak, hanem kihasználták a közvetlen termeléssel foglalkozókat, és hatalmi eszközeikkel biztosították e létforma jogszerű kereteinek állandó fennmaradását.

Ezt a biztosító szerepet töltötte be a többség rovására az államapparátus minden ágazata, de a modern korban első-sorban a közigazgatás. Ez a modern állami berendezkedésekre mindvégig jellemző. Áll ez a szocialista társadalomra is, csak azzal a döntő nagy különbséggel, hogy az államapparátus, azon belül az államigazgatás nem a többség rovására, hanem javára biztosítja a jogi kereteket.

De itt is megvan az, hogy az államigazgatási apparátus, annak tagjai nem végeznek termelőmunkát. Számban kevesebben is vannak, és élesen elhatárolhatók az egyéb állampolgároktól. Nem elkülönülésről van itt szó, még csak nem is elkülönítésről, különösen nem osztályellentétről. Nem. Csak arról, hogy a szocialista államban munkamegosztás van, és a nép, amely a szuverenitás hordozója, a közigazgatást képviselői, megbízottai útján végzi, akiknek szerves összessége maga az államigazgatás, amely mint ilyen, jogilag élesen elhatárolható az állampolgárok széles tömegétől. A jogi különállóság tehát végső soron a munkamegosztás szükségszerű következménye, amely tartalmát és célját tekintve a nagy többség érdekeit szolgálja.

Ezt szükséges volt leszögezni azért, mert a tanulmány érdemi része épp abban merül ki, hogy mi legyen a helyzet, ha az állampolgárok és az államigazgatás között valamilyen

jogvita merül fel. Konkrétabban szólva – és erre szeretne a tanulmány választ adni –:

- (i) Mi legyen a megoldás, azaz ki vállalja a felelősséget, ha az államigazgatás egy alkalmazottja harmadik személynek kárt okoz? Vajon az állam vállalja ezt a felelősséget?
- (ii) Milyen formában jelentkeznek az államigazgatási alkalmazott felelőssége az államigazgatási szerv felé?
- (iii) Meddig terjedjen az államigazgatási szerv vagyoni felelősségének határa?
- (iv) Mi legyen az útja az államigazgatási szerv elleni kártérítési igény érvényesítési módjának?

b) Már egyszerűbbnek látszó dolog e kitűzött feladat megoldásának mikéntje: a hogyan? Meg kell állapítani, hogy ez a látszat többszörösen csal. Épp ez a „hogyan” az egésznek érdemi része. Ha ez a „hogyan” sikeres eredményt hoz, akkor a dolgozat a maga célját nagyjából elérte.

Az egész tanulmány és benne a kérdések így épülnek fel:

- 1. Az első (I.) részben igyekszem az államigazgatási alkalmazottak (és magának az államigazgatási szer[v]) anyagi felelősségének elméleti és politikai alapját vázolni: elméleti alapvetés.
- 2. A második (II.) részben látni fogjuk, [hogya] a fent ([az] a) pontban) említett négy nagy kérdéscsoport tárgyában mi volt a történelmi és mi a tényleges helyzet.
- 3. A harmadik (III.) részben – s itt van a dolog érdemi pontja – gyakorlati rendszert dolgoztam ki a dolgozatom tárgya: az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezésére.

c) S most már csak egy általam feltett kérdésre kell válaszolnom, amely magában foglalja a tanulmány igényét is. Ez a kérdés a célra vonatkozik, ez a kérdés a: miért?

A válasz erre már nem olyan egyhangú. Mindenesetre magában foglalja a következőket: a szocializmus építésének előrehaladásával egyre nő a kérdés megoldásának sürgőssége és szükségessége. [Még] ha ez most nem is volna célszerű, [h]iszen az osztályharc mai állása mellett egy ilyen általános rendezés célszerűsége nagyon is vitatható.

Innen hát a „nem-egyhangúság” a célban, mert hisz[en] nem tudni, mikor lesz e kérdés gyakorlati megoldása aktuális. De a legfontosabb e „nem-egyhangúság” tekintetében az, hogy kérdés: egyáltalán valószerű, gyakorlatilag¹⁰⁹⁹ jó rendezést tartalmaz-e ez a tanulmány?

Hogy ez mennyire nem figyelmen kívül hagyható körülmény, az következik az alábbiakból: mihelyt egypár lépést tettem a kérdéskomplexum kibogozásában, hamarosan látnom kellett, hogy e vonatkozásban a külföldi jogrendszerekben a legnagyobb zűrzavar uralkodik (eltekintve az 1945 előtti Magyarországtól). Ez a probléma ma is a tudomány nyílt kérdése¹¹⁰⁰ – erről vall a nyugati jogirodalom.

De amennyire ismereteink kiterjednek, a Szovjetunióban sem tisztázott ez a kérdés. Karinszkij azt mondja, hogy e tekintetben a „szovjet jogirodalomban sincsen véglegesen kialakult vélemény”.¹¹⁰¹

Ezek után az egész tanulmány jellegét én így fogalmazhatnám meg: próbálkozás, amely kiindulását tekintve a történelmi és tényleges adottságokon nyugszik, célját tekintve pedig mintegy a jövőbe feszül.

¹⁰⁹⁹ Értsd: gyakorlati értelemben véve.

¹¹⁰⁰ A kari versenyen csak jeligés dolgozattal lehetett indulni. Mádl jelikeként ezt a mondatrészt választotta: „a tudomány nyílt kérdése”, amely tulajdonképpen a dolgozat alcíme is lehetne.

¹¹⁰¹ Karinszkij: Hozzászólás a munkások és tisztviselők anyagi felelősségének kérdéséhez a munkakötelezettségeik teljesítésével kapcsolatban harmadik személyeknek okozott károkért (Szovjetjogi Cikkgyűjtemény II. évf. 8–9. sz. [1952. augusztus–szeptember, fordította: Marton Géza] 546. l. (Mádl Ferenc jegyzete).

B)

I. POLITIKAI, ELMÉLETI ALAPVETÉS

A szocializmust építő országunk, társadalmi rendszerünk alap-törvénye, az alkotmány magában foglalja egész jogrendszerünk végső alapjait, így az állampolgárok jogait is. E jogok az alkotmányban külön fejezetet (VIII.) töltenek ki, és mintegy 13 szakaszt önállóan is felölelnek. De nemcsak ez a VIII. fejezet tartalmaz alkotmányyszerű jogokat az állampolgárok számára, hanem számtalan más szakasz is a maga megvalósulásával jogokat keletkeztet az állampolgárok felé. Az alkotmány 58. § (1) bekezdésében kijelenti, hogy e jogokat „a Magyar Népköztársaság... területén lakó minden dolgozó számára biztosítja”. Ebből érthetően az következik, hogy az alkotmány e jogoknak nem tulajdonít állam előtti, természetjogi eredetet, és azokat egyszerűen állampolgárokat megillető jogokként fogja fel.

E jogok kimondása nem valami véletlen jelenség, hanem a munkások és parasztok államának *conditio sine qua non*-ja. Ez külön igazolásra nem szorul, mert hisz[en] ez az állam épp annak a jegyében született, hogy kivívja az eddig elnyomott osztályok szabadságát. Ez a szabadság pedig végső fokon nem más, mint jogok és kötelezettségek, de elsősorban jogok összessége.

Meg kell mondani, hogy azokat az állampolgári jogokat, amelyeket az alkotmány VIII. fejezete felsorol, ezeket az ún. klasszikus emberi alapjogokat már a kapitalizmus is, különösen a francia forradalom hatására, minden állampolgárnak megígér[te]. De mindjárt hozzátehetjük, hogy őket megvalósítani képtelen volt. Képtelen lett volna akkor is, ha erre törekedett volna, de valójában nem is törekedett, mert akkor lényegét, önmagát kellett volna megtagadnia. De m[í]l az emberi jogok intézménye – ha deklaratív is, de – szerepelt a nyugati burzsoá államok alkotmányában, addig ez a magyar alkotmány történetéből úgyszólván teljesen hiányzott. „[A] Magyarország államformájáról szóló 1946:I. törvényünk előtt” – írja Beér és Szabó – „e jogokat tételes alkotmányjogunk vagy szokásaink egyáltalán nem ismerték, és a feudálkapitalista magyar állam természetesen nem törődött ilyen jogoknak törvénybe iktatásával; [...] a

közjogi tankönyvek rendszerint igen röviden és óvatosan tettek csak említést e jogokról.”¹¹⁰² De nem volt tökéletes e tekintetben az 1946:I. törvény sem. Döntően újat és teljeset ebben az 1949:XX. törvény, az alkotmány adott. Nem kétséges, hogy az állampolgári jogok ilyen őszinte meghirdetésére és *megvalósítására* csak szocialista államban kerülhet sor.

Megvalósítás. Nem véletlen, hogy ezt így kiemelttem. Mert éppen ez az, ami a burzsoá és szocialista alkotmányokban deklarált állampolgári jogok közötti tartalmi különbséget magában hordja. Az alkotmá[ny] VIII. fejezete döntően éppen abban tér el a polgári alkotmányoktól, hogy nem elégszik meg a jogok egyszerű deklarálásával, hanem kimondja azok biztosításának módját is. Sztálin 1936-ban az alkotmányról mondott beszédében hangsúlyozottan kiemeli, hogy a szovjet alkotmány „nem szorítkozik a polgárok formális jogainak leszögezésére, hanem a fősúlyt ennek a biztosítására, azokra az eszközökre helyezi, amelyekkel ezek a jogok megvalósíthatók..., [...] hanem törvényhozási úton meghatározott anyagi eszközökkel biztosítja megvalósulásukat”.¹¹⁰³

Az állampolgároknak – mint már leszögeztük – az alkotmányban deklarált jogokhoz alanyi jogosultságuk van. Őket ettől senki jogtalanul meg nem foszthatja. Ennek biztosítóka ténylegesen adva van a szocialista törvényességben és célszerűségben. E nélkül az államigazgatás működése nem tudná rendeltetését betölteni. De a törvényesség fogalmából és abból a tényből, hogy az államigazgatás működése nagyjában egészében törvényes, dialektikusan következik, hogy lehet és van az államigazgatásnak (és általában az állampolgárok cselekvésének) olyan formája is, amely nem törvényes, sérti a törvényességet. Ezzel eljutottunk az államigazgatási szerv (és alkalmazottai) felelősségének alkotmányjogi alapjához:

¹¹⁰² Beér [János] – Szabó [Imre]: A Magyar Népköztársaság alkotmányáról szóló törvény és magyarázata [Bp., Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó, 1951.] 123. l. (Mádl Ferenc jegyzete).

¹¹⁰³ Mádl az idézett szövegrészről nagy valószínűséggel Beér és Szabó 1951-es könyvéből vette (i. m. 124.), de Sztálin beszéde teljes egészében is elérhető magyar nyelven (I. V. Sztálin: A szovjet szocialista köztársaságok szövetségének alkotmánytervezetéről, in: I. V. Sztálin: A leninizmus kérdései, Bp., Szikra, 1950. 600–631.). Az idézett mondat teljes egészében e kötet 612. oldalán található.

a népuralom legfelsőbb foka, amely a szocialista államban ölt testet, megkívánja, hogy minden tettért, amely a dolgozók érdekeit sérti, jogorvoslat (anyagi kár esetén: kártalanítás) jár.

De ebből a meghatározásból eljutunk az egyéni jogok sérthetlenségének ugyanilyen fontosságához is. Mi ti. a *dolgozók érdeke*? Miben is rejlik – eltekintve most e fogalom burzsoá mellékízétől – a *közérdek*?

Ha belemegyünk ennek tartalmi elemzésébe, akkor láthatjuk, hogy ez – természetesen szocialista viszonyokat feltételezve – nem más, mint a társadalom döntő többsége egyéni érdekeinek sommázata, összessége. Feltétel nélkül el kell ismernünk, hogy e döntő többség egyéni érdekei, azaz az egyéni jogok bizonyos határon belüli sérthetlensége okvetlenül szükséges ahhoz, hogy az egész köz érdekeiről, szabadságáról és jogbiztonságáról beszélhessünk.

Azon kétségtelen ténynél fogva, hogy a szocialista állam rendeltetésének megfelelően a döntő többség érdekeit szolgálja, szükséges, hogy az állami akaratnak megfelelően az egyéni érdekeket bizonyos fokig korlátozza; mondhatnám úgy is: egyenirányítsa, vagy még helyesebben: koordinálja. Amikor ugyanis a döntő többség akarata már az állami akarat formájában jelentkezik, az már egységesebb, határozottabb és minőségileg mégis nem teljesen egyenlő az egyéni érdekek egyszerű sommázatával.

Ezt az említett korlátozást, illetőleg koordinálást a szocialista állam közérdeke megkívánja, céljai: a szocializmus építése nagyon is célszerűvé teszi, a szuverenitás pedig jogelvileg (államjogilag) is megalapozza.

De az egyéni jogok körébe egy bizonyos határon túl nem nyúl bele, mert ez a köz, jogi értelemben szólva: az állam szabadságának, érdekeinek és jogbiztonságának is rovására menne. (Éles példával: amely állam lakosságának döntő többsége rabszolga, az az állam maga is rabszolga-állam.)

Végső soron tehát: *a szocialista állam természeténél fogva szükségszerűen elismeri az egyén alkotmányadta jogainak sérthetlenségét.*

Ezek után már az egyéni jogok biztosításáról is elmondhatjuk, amit fentebb a dolgozók érdekeinek biztosításáról mondtunk:

a népuralom legfelsőbb foka, amely a szocialista államban ölt testet, megkívánja, hogy minden tettért, amely a dolgozók érdekeit sérti, jogorvoslat (anyagi kár esetén: kártalanítás) jár.

Az egyénnek ezen jogait az államigazgatás (ennek jogi elhatároltságáról – úgymond – jogalanyiságáról a bevezetőben szoltam) és az államigazgatási alkalmazottak is megsérthetik. Sőt, az államigazgatás a szocializmus építésének előrehaladásával még nagyobb területen érintkezik az állampolgárokkal, tehát nő az egyéni jogok megsértésének valószínűsége is. Ez valójában velejárója az államigazgatás gyakorlati, operatív tevékenységének. Ebből és a fenti megállapításból következik az, hogy *amennyiben az államigazgatási alkalmazottak, az államigazgatási szerv az állampolgároknak jogtalan anyagi kárt okoznak, azért felelősséggel is tartoznak.*

– – X – X – X – –

Ez a nagy kérdéskomplexum, amely az államhatalom és az államigazgatási szervek, valamint az állampolgároknak ezekhez való viszonyát magában foglalja, már hosszú idő óta sok gondot okozott a közigazgatási jog művelőinek. Sőt, ez a kérdés: a közhatalom és az állampolgár egymáshoz való viszonyának történelmi alakulása teremtette meg a közigazgatási, illetve államigazgatási jogtudományt.

Miután a fenti elméleti alapvetést elvégeztük, amelyből – mint láttuk – az államigazgatás felelősségének szükségszerűségét vontuk le, lássuk, milyen elveket vall erről a problémáról ez a most említett közigazgatási jogtudomány.

A legkisebb irodalmi vizsgálat is mindjárt arra a meggyőződésre juttatott, hogy az ún. nyugati vagy nyugati mintájú jogirodalomban e vonatkozásban semmi egység nincs. Csak nagyjából egyezik meg abban az irodalom, legalábbis annak modernebb képviselői, hogy a jogállam-felfogás szellemi gyermeke és zászlóvivője. Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy a burzsoá közjogászok az államnak, mint fiktív valaminek felelősségéről, ún. jogi felelősségéről beszéltek. Ennek csak egy része a közigazgatás felelőssége. Ilyen értelemben tehát:

az állam egyesek szerint (ezek még régebbi nézetek) felelősségre nem vonható, mert ez sértené a szuverenitást.

Ezt a modernebbek, a jogállam hívei – köztük a magyar Tomcsányi¹¹⁰⁴ és Magyary¹¹⁰⁵ – a következő, jogelvileg jól megalapozott tétellel utasították vissza: az állam csak a törvényhozásban, az állampolgárok összessége felé való cselekvésben szuverén; a végrehajtásban önkorlátozás révén már a jogi megkötöttség állapotába jut. Másrészt, amikor az államnak az egész népre kiterjedő akaratnyilvánítási aktusáról van szó, amikor tehát szuverén, akkor az egyéni jogsérelem már csak fogalmi szempontból sem merülhet fel.

Így jut el aztán ez a jogirodalom az állam közigazgatás[i] jogi felelősségéhez:

végrehajtás közben az egyesekkel érintkezve az állami akarat az önszabta korlátozások túllépésével egyeseknek jogsérelmet okoz, és csakis itt, de itt igazán érvényre kell jutnia az állam jogi felelősségének – mondja Tomcsányi.¹¹⁰⁶

Ez végső soron nem más, mint a közigazgatási bíróság általuk megadott alapelve. Innen ugyanis már csak egy lépés kimondani: az ilyen jogvita eldöntését végezze a „független”, mintegy az állam felett is álló, „pártatlan” közigazgatási bíróság.

A valóságban ez a bíróság is osztálybíróság volt. A kizsákmányolók jogsérelemeit mindig orvosolta, de az állampolgárok nagy többsége felé egyáltalán nem jelenthette a jogorvoslati igény kielégítését. (Minthogy azonban elvben a jogbiztonság fenntartását jelenti nyugaton – nem egyszer nem is eredménytelenül –, ezért a burzsoá államok munkáspártjai létrehozásáért, megléte esetén jó működéséért, mégis harcolnak.)

Nálunk ez nincs. Nincs szükség a demokrácia látszatának fenntartására (nyugaton ezt a célt is szolgálja), mert az más utakon úgyis magas fokon valóság. Valamint nincs rá szükség azért sem, mert

¹¹⁰⁴ Tomcsányi Móric (1878–1951) magyar jogtudós, közigazgatási szakember.

¹¹⁰⁵ Magyary Zoltán (1888–1945) magyar jogtudós, közigazgatási szakember.

¹¹⁰⁶ A gondolat fő művében jelenik meg (Tomcsányi Móric: A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban (Bp., Politzer, 1905.)).

nálunk nem áll fenn az államhatalmi ágak megoszlása, ami a közigazgatási bíróságot megteremtette. Mi nem is az állam jogi felelősségéről beszélünk, mint a burzsoá tudósok, hisz ez nem más, mint fiktív valami, legalábbis akkor, amikor annak felelősségre vonásáról van szó. Mint elméleti alapvetésünk végkövetkeztetésében látjuk, mi konkrétumokba öntöttük a felelősség lényegét: az államigazgatási szerv és alkalmazottai anyagi felelősségébe.

– – X – X – X – –

Még mielőtt hozzáfognánk az anyagi felelősség történelmi helyzetének és tényleges állásának (II.) vázolásához, még egy elkülönítést kell végeznünk; ez pedig:

1. Mi az eset, ha az államigazgatási szerv aktusából szükségszerűen (tehát jogosan) következik be a kár; szemben azzal,
2. amikor a kár az államigazgatási szerv, illetve alkalmazott nem jogos, hanem szándékosan vagy gondatlanul vétkes cselekvéséből származik?

1. Miről is van szó az első esetben? Arról, hogy p[éldául] a Városi Tanács v[égrehajtó] b[izottsága] határozatot hoz a város néhány utcájának rendezéséről. Egy ilyen utcarendezés szükségessé teszi néhány dolgozó házának lerombolását. A házak [a] dolgozók tulajdonában voltak, azokat hosszú munka verejtékével építették. Őket okvetlenül teljes kártalanítás: egy értékben legalább olyan lakás illeti meg. Erre az alkotmány az alapvető biztosíték, amikor a 8. § (1) bekezdésében kimondja: „A munkával szerzett tulajdont az alkotmány elismeri és védi.”

Számos példát is lehetne még említeni, de ez így önmagában is érthető. Itt ugyanis nem az államigazgatási szerv *felelősségéről* van szó, hisz a felelősség valamilyen formájú jogtalan cselekedetet feltételez.

Ez egyszerűen az államigazgatási szerv építő és operatív cselekvése, amelyet a köz érdekében tett és a lakások tulajdonától megfosztott munkásokkal ezt már előre elintézte, őket más lakás tulajdonába juttatta. Itt tehát nincs kár, nem is merülhet fel az anyagi felelősség.

Ez nem is esik e dolgozat tárgykörébe, csak a teljesség kedvéért volt szükség vele foglalkozni.

2. A mi esetünk a második: amikor az állampolgár kára az államigazgatási szerv, illetve alkalmazottja szándékosan vagy gondatlanul vétkes cselekvéséből származik. Már az elméleti alapvetés megállapította, hogy az ilyen cselekményért az államigazgatási szerv (az államigazgatási alkalmazott) felelősséggel tartozik. *Ez az államigazgatás, helyesebben az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelőssége.*

Ez azonban csak egy faja az államigazgatási alkalmazottak általános felelősségének.

a) Mint minden állampolgár, büntetőjogi felelősség, sőt, foglalkozásukból kifolyólag fokozott büntetőjogi felelősség alatt is állnak. A Bp.¹¹⁰⁷ 182. §-a kimondja, hogy büntetőperben is lehet anyagi kártalanítást elrendelni, ha tehát a károkozás, más szövődményeivel egy büntetőjogi tényállást is kimerít, akkor a károsult a büntetőper útján részesül kártérítésben.

b) Ezenkívül az államigazgatási alkalmazottak fegyelmi felelősség alatt is állnak, amely szintén lehet útja az anyagi felelősség érvényesítésének. Ez általában azonban nem ilyen jellegű. Döntően a munkafegyelem, az állami fegyelem területére szorítkozik.

c) Bár a vagyoni felelősség a fenti két forma mindkettőjében is szokott járulékosan jelentkezni, ez mégis a felelősség egy teljesen más tartalmú alakzata. Tárgya kizárólag anyagi károkozás; s mint ilyen, éppoly önálló léttel bír, mint a büntetőjogi felelősség (amelynek tárgya bűncselekmény) vagy a fegyelmi felelősség (amelynek tárgya fegyelmi vétség).

¹¹⁰⁷ A büntető (bűnvádi) perrendtartás rövidítése. A dolgozat keletkezésének időpontjában ez a rövidítés a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvényre utalt.

Ennek az anyagi felelősségnek, az államigazgatási alkalmazottak vagyoni felelősségének elméleti alapvetését végeztem el ebben a fejezetben. *Ez az elméleti alapvetés szolgál majd következetesen alapul a III. rész: az anyagi felelősség rendezésének kidolgozásában.*

II. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Egy döntő feladatot tehát az első részben elvégeztem: megadtam az egész kérdés politikai és elméleti alapjait, amely a megoldás vezérfonala lesz.

Mielőtt azonban erre a megoldásra rátérnék, okvetlen szükséges ismertetni azt, hogy mi e vonatkozásban a történelmi helyzet, a tényleges állapot és a tudomány eddigi álláspontja egyáltalán. Ha ezt nem tenném meg, akkor semmibe venném minden cselekvés, akármily kisméretű legyen is ez, olyan nélkülözhetetlen elemét, mint amilyen a helyzettel való számolás, az adott tények számbavétele. Ha ezt nem tenném meg, nem is tudnám, milyen kérdések várnak megoldásra. Parancsoló körülmény tehát: a jelen esetben is számot vetni a problémák történelmi és jelenlegi helyzetével. Olyannyira szükség van erre, hogy maga ez a „számvetés” eredményezte és tette világossá azt, hogy melyek azok a problémák, amelyek rendezéséről egyáltalán szó lehet, és kell hogy legyen a dolgozat jellegének és céljának megfelelően.

Hosszú évek tudományos munkájának és sok állam jogszabályalkotásának képezte tárgyát az a kérdéskomplexum, melyet az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelőssége magában foglal. E kiterjedt jogirodalom és jogszabályalkotás vagy a kettő összefonódásában a történelmi helyzet áttekintése után kirajzolódnak azok a kérdésegységek, amelyeknek rendezése a feladat lényegét jelentik, és amelyek köré vagy mögé minden vitatott probléma felsorakozik.

Ezek a kérdésegységek – amelyeknek történelmi állását e fejezetben vázolni fogom – a következők:

1. Az államigazgatás vagyoni felelőssége alkalmazottainak harmadik személy irányában tett eljárásaiért.
2. Ezen alkalmazottak vagyoni felelőssége az államigazgatási szerv felé:

- a) közvetlenül az államigazgatásnak okozott kárért;
 - b) közvetve harmadik személynek okozott kárért.
3. Az államigazgatási szerv vagyoni felelősségének határa.
4. A kártérítési igény érvényesítési módja.

Mint látható, az államigazgatási alkalmazott közvetlen felelősége a károsított harmadik személy felé nem szerepel külön pontként. Annak ellenére sem, hogy – mint ebben a fejezetben látni fogjuk – sok államban ez így állott és áll fenn. Hogy tehát mégsem szerepel, önálló kérdésként, annak már célszerűségi okai vannak. Mégpedig: a III. fejezetben következő megoldás az államigazgatási alkalmazott közvetlen anyagi felelősségét harmadik személyek felé nem ismeri el. Azonban a felelősséget, az államigazgatási alkalmazott felelősségét nem ejti el, hanem más úton effektuálja, illetve juttatja érvényre. Mint ilyen az államigazgatási alkalmazott felelőssége az államigazgatási szerv iránti felelősség formáját ölti fel ([lásd:] 2.b). A felelősség tartalmilag megmarad, csak formájára és irányára nézve változik.

Ez – bár a megoldás nézőpontjának visszavetítése a múlt vizsgálására – egy csöppet sem fogja zavarni a történelmi objektivitást e fejezet vizsgálódásainál. Egyszerűen azért nem, mert amely államnál [például] a közalkalmazottak közvetlen felelőssége érvényesül a harmadik személyek felé, ott ez a tény a fent vázolt első kérdésben (államigazgatási szerv anyagi felelőssége alkalmazottainak harmadik személyek irányában tett eljárásáért) negatívumként jelentkezik, és a 2.b) pont pedig elesik.

Ha itt nem is, a III. fejezetben ezt úgyis így kellett volna megoldani. Így azonban az az előnye, hogy biztosítja a dolgozat felépítésének és gondolatmenetének egységét.

E történelmi vázlat módszere nem az lesz, hogy egy állam esetében végigtekintünk mindannyi kérdésen, hanem az, hogy mind a négy kérdés esetében megvizsgáljuk, hogy az egyes államokban milyen állapotok uralkodtak és uralkodnak. Ennek megintcsak célszerűségi okai vannak. Így ti. sokkal egységesebb, átfogóbb és tisztább lesz a kép, s következésképp a III. fejezetben a rendezésnél konstruktívabban jöhetnek számításba, amennyiben egyáltalán pozitíve számításba jönnek. E módszertől csak Magyarország

esetében térünk el, ami egyszerűen abból a tényből folyik, hogy külön vizsgáljuk, s így csak egy államról van szó. Ezek után lássuk az első pontot.

1. A közigazgatás vagyoni felelőssége alkalmazottainak harmadik személy irányában tett eljárásaiért

E vonatkozásban a vizsgálat tárgyává tett államok három – egészen el nem határolható – csoportra oszlanak: a) egy külön világ Anglia; b) Franciaország és joghatása alatt lévő államok, [úgy mint] Belgium, Olaszország; c) Németország és (kis erőltetéssel) Svájc.

a/1.) **Anglia.** [Az] angol jogfelfogás szerint minden állami aktus a király (king), illetve a korona (crown) cselekvése. Így tehát a közigazgatási alkalmazottak cselekvése is. A király mint az állami akarat megtestesítőjéről pedig az az egyhangú fiktívszerű jogi nézet uralkodik, hogy a király nem tehet rosszat (the king can[not] do wrong). Következtetésképp a király szolgálja, azaz a közigazgatási alkalmazott sem. Minthogy azonban a valóságban mégis tesz, ezt úgy veszik, mint az alkalmazott saját hibáját. Még akkor is, ha felső[bb] szerv, tehát korona utasítására hivatkozik.

Mi tehát itt a megoldás? A következő: jog szerint nem vádolható a felső szerv, tehát a korona, azonban erkölcsi felelősséget vállal. A személyt kell perbe fogni, és anyagi elmarasztalás esetén a korona fizet. Hogy melyek azok az esetek, amelyekben „erkölcsi nagyvonalúság” alapján fizet a korona, azt a 3. pont alatt tárgyaljuk. Van azonban olyan eset, ahol a korona (szerintük: itt már fiskus) jog szerint is fizet. Ez pedig az az eset, amikor az állam harmadik személlyel fiskusszerű eljárásban érintkezik, és okoz neki kárt ([á]ru, pénz és egyéb dolgokra vonatkozó ügyletben). Ilyenkor háttérbe lép az egyén és előtérbe lép az állam, vagyis a korona. A perléshez azonban a korona engedélyére van szükség. Az engedélykérési eljárás (petition of right) körülményes ugyan, de egyúttal csak formális is, és általában (Tomcsányi,

Rudolf Gneist¹¹⁰⁸) a király mindig megadja a perindítási engedélyt (fiat¹¹⁰⁹ – szolgáltassék igazság!).

b/2.) **Franciaország.** A francia tételes jog elismeri és fenntartja a szubjektív vétkességet (Code Civil 1383, 1382. §), és a következő felosztást teszi:

- személyes hiba („faute personelle”),
- igazgatási hiba („faute administrative”).

A személyes vétkesség („faute personelle”) megfosztja a hivatali aktust hivatalos jellegétől. Ezért a közigazgatási szerv nem felel. Az igazgatási vétkességért („faute administrative”) az állam felel. A két vétkesség fogalmi elemeiből és jogi hatásaiból következik, hogy nem állhatnak meg egymás mellett: kizárják egymást. A francia jogtudományos nézetek értelmében a vagyoni felelősségnek a miniszterre is ki kell terjednie¹¹¹⁰ (Angliában ez meg is van).

b/3.) **Belgiumban** francia hatásra körülbelül ugyanez a helyzet: az állam általában nem felel alkalmazottai eljárásáért, eltekintve a fiskusos esetektől.

b/4.) **Olaszország** jogi irodalma és gyakorlata is megfelelő a franciának (Ptk. 1151. és 1152. Art.).

c/5.) **Németország.**¹¹¹¹ Bár általános meggyőződés szerint a német közigazgatásjogi tudomány e téren a leggazdagabb és legtudományosabb, a gyakorlati megoldás itt sem tökéletes, főleg nem egységes.

Az 1900-ban megjelent BGB (Bürgerliches Gesetz-Buch) 839. §-a kimondja egész Németországra vonatkozóan: a hivatalnok egy

¹¹⁰⁸ Rudolf von Gneist (1816–1895) német jogász és politikus, a berlini egyetem professzora, az MTA külső tagja.

¹¹⁰⁹ A *fiat iustitia* elnevezésű kérelemről van szó.

¹¹¹⁰ A[dhémar] Esmein: *Éléments de droit constitutionnel français et comparé* (Paris, 1899. 2. kiad[ás], 597–598. l.) (Mádl Ferenc jegyzete).

¹¹¹¹ Források hiányában ez az áttekintés csak a császári Németországra vonatkozik. A többi állam feletti vizsgálódások kronológiai határideje – szintén forráshiány miatt – a XX. sz[ázad] első éve (Mádl Ferenc jegyzete).

harmadik személlyel fennálló hivatali kötelességének szándékos vagy gondatlan megsértése folytán okozott kárért felelős. A 77. § azonban az egyes államokra bízta annak szabályozását, hogy az ő területükön belül a 839. §-ban elismert jogos kárigénnyel szemben mikor, milyen esetben vállalják a károkozó hivatalnok helyett a felelősséget ([e]zt lásd a 3. pontban).

C/6.) **Svájc.** A [sz]övetségi alkotmány 117. §-a kimondja,¹¹¹² hogy minden jogtalan kár megtérítendő a károsultnak; hogy a szövetségi hivatalnokok felelősek eljárásukért. Az azonban már kantononként változik, hogy az állam (illetve a kanton) hivatali kötelesség megsértésével okozott kárért mennyiben felel. A svájci jogi etika megvalósította azonban azt, hogy az egyén fizetéseképtelensége esetén még az illető személyes hibája fennforgásával is fizet a Bund.

2. A közigazgatási alkalmazottak anyagi felelőssége a közigazgatás felé

- a) közvetlenül a közigazgatásnak,
- b) és közvetve, harmadik személynek okozott kárért.

Ennek a kérdésnek megoldása a legegyszerűbbnek bizonyul. Legalábbis addig, míg nem megyünk nyomozókörré egyes államok közigazgatási működése belső berkeinek dzsungeljébe. Mert csak így tudnánk pontos, kimerítő és megbízható feleletet adni erre a kérdésre. Ez már nem tartozhat egy ilyen munka feladatkörébe. Nekünk meg kell elégednünk egy kissé felszínen mozgó, általános, de mégis kutatások[ra] épülő megállapításokkal.

Az **a) pont:** ez az eset gyak[ori]bb volt a történelem folyamán, mint a második. Épp ez az oka annak, hogy – legalábbis relatíve – sokkal rendezettebb. Egyes államok jogszabályai általában kimondják, hogy a hivatalnok közvetlenül az államnak okozott kárért felelősségre vonható. Különösen tisztázott jogszabályalkotással találkozunk e vonatkozásban Németország jogrendszerében, amely

¹¹¹² Az 1874 és 2000 között hatályos alkotmányról van szó.

azt is kimondja, hogy a felelősségre vonás polgári perben kell hogy érvényre jusson. (Nem a fasiszta Németországról van szó!)

A dolognak ebben a részében, hogy bírósági tárgyalás, belső közigazgatási aktus vagy egyéb legyen-e a közigazgatási szerv kárigényének érvényesítési módja, semmiféle egység nincs. Ismereteim alapján azt mondhatom, hogy ez leggyakrabban belső közigazgatási kérdés volt. Még tisztázatlanabb az a kérdés, [hogya] vajon a közigazgatási szerv hivatalnokával szemben az okozott teljes kár térítési igényével lépett-e fel, vagy a felelősségre vonásban elsősorban a hivatalnok vétkessége önmagában szerepelt-e azzal a céllal, hogy a hivatali apparátus integritását etikailag helyreállítsa.

A **b) pont**, amely szerint az államigazgatás a maga alkalmazottját harmadik személynek okozott kárért azért vonná felelősségre, mert a közigazgatási szerv kártalanította a károsultat – a tételes jogban általában ismeretlen (bár Németországban megvolt). Egyszerűen azért, mert ha a közigazgatás egyes országokban magára is vállalta a felelősséget, ott ezt hivatali vétkességért (*faute administrative*) teszi. Ha ezen felül is „gavallér” a közigazgatási szerv és fizet, akkor ezt – talán találó a szó – alkotmányjogi etikával teszi. A legtöbb államban azonban ez utóbbinak nyoma sincs, és az előző is gyéren érvényesült. Említésre méltó Tomcsányi felfogása és rendszerezése, amely e tekintetben nem marad el a nyugati burzsoá jogtudományban élő nézetektől. Szerinte a közigazgatási jognak el kellene vetnie a hivatalnokok hivatali hatáskörén belüli szubjektív vétkességét. A közigazgatási szervnek vállalnia kellene a felelősséget hivatalnokai ténykedéséért. De ennek fejében meg kellene adni neki – Tomcsányi terminus technikusát használva – az ún. visszkereseti jogot, amelynek alapján a közigazgatási szerv felelősségre vonást foganatosíthat az illető hivatalnok felé (vö.: III/1. [pont]).

Ez Tomcsányinak nagyon jó elméleti rendszere, és semmiben sem marad el az ez irányú nyugati törekvésektől. Magyarországon azonban soha tételes jog nem lett belőle. Annak ellenére sem, hogy egy időben készült a magyar Ptk.-tervezet egyik első alakjával, és Tomcsányi éppen erre vonatkozólag is emlékeztet könyvében: „Itt lenne az idő és alkalom – írja –, hogy az új polgári törvénykönyvben

ez a kérdés is eldöntést nyerjen.”¹¹¹³ Tomcsányinak „általános”, tudományos felfogása azonban nem érthette meg (vagy talán nem is akarta megérteni) azt, hogy ez a rendezetlenség is egyik eleme az uralkodó rétegek azon törekvéseinek, hogy hatalmukat biztosítsák.

3. A közigazgatás vagyoni felelősségének határa

Először nézzük meg egyszer már felvetett államaink tételes jogrendszerét, majd vonjunk le belőlük néhány hasznos következtetést.

1. **Anglia.** Amikor az 1. pontban Anglia jogrendszerét a mi kérdésünkre vonatkozóan vizsgáltuk, azt mondtuk, hogy bár csak a személyt, a hivatalnokot lehet perelni, a korona, a király, azaz az állam néha „erkölcsi nagyvonalúságból” fizet. De meddig ér ez az erkölcsi kötelezettség? Milyen károkra vonatkozik? Csak „*hatáskörön kívüli*” cselekményekkel okozott károkra. Hatáskörön belüli vagyonsértésért nincs felelősség. Az angol jogfelfogás (common law) szerint azért nincs, mert valamikor a hivatalnoki szolgálat *nobile officium* (nemesi, fizetés nélküli tisztség) volt, amelyet senki sem vállalt volna, ha még fizetni is kellett volna érte. Minthogy tehát az állam csak a hatáskörön kívüli károkozásért fizetett (ekkor sem mindig), előállott az a gyakori eset, hogy a károsult nem egyszer kártalanítás nélkül maradt, vagy másrészt, hogy – az állam hátralépése esetén – a hivataloknak kellett fizetnie. Erre az angol jogi felfogás azt a különös választ adja, hogy Anglia megköveteli polgáraitól az áldozatot.

2. **Franciaország.** Az állam vagyoni felelőssége a hivatali vétkeknél (*faut administrative*) véget ér. Még akkor is, ha továbbra is hivatalos az ügy. A *faut administrative*-ok maguk nem mások, mint a hivatalos eljárások tárgyi természetű járulécai.

A hatóságok diszkrecionális, uralmi rendelkezéseiből folyó személyi vétkesek, *faut personnelle*-ek maradnak tehát a vasúti, közigazgatásügyi, közmunkaügyi stb. vonatkozású károkozó cselekmények.

¹¹¹³ Tomcsányi [Móric]: A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban (Bp., [Politzer], 1905. 214. l.) (Mádl Ferenc jegyzete).

3. **Belgiumban** és 4. **Olaszországban** nagyjából és általában ugyanezek az elvek érvényesülnek.

5. **Németország.** Még az első kérdésnél láthattuk, hogy a DBGB 77. §-a egyes államok jogkörébe utalja annak eldöntését, hogy az illető államok mennyiben vállalják magukra a 839. §-ban leszögezett kártérítési kötelezettséget. E téren hármas megoszlás látható:

- a) egy államcsoport (Bajorország, Baden, Württemberg) vállalja a 839-ben előírtakért a felelősséget;
- b) viszont Hessen és Elzász-Lotharingia csak szubszidiárius kezesként lép a 839. § mögé;
- c) a porosz szövetségi állam a felelősséget hivatalnokai ténykedésért egyáltalán nem ismeri el.

De külön ki kell emelni a DBGB 839. §-ának azt a részét, amely a határvonalat a felelősségre vonatkozóan meghúzza: „Ha a hivatalnok szándékosan vagy gondatlanul megsérti a harmadik személy felé fennálló hivatali kötelességét, akkor az ebből eredő kárt meg kell térítenie...”

A jogszabály meghatározta határvonal tehát: a hivatali kötelesség megsértése. Ennek a meghatározásnak a határozatlansága kézenfekvő ([l]ejebb hivatkozom rá!).

6. **Svájc.** A kártérítési per alapja az olyan kár, amelyet [a hivatalnok] *a hivatalos eljárása közben* szándékos vagy gondatlan vétkességgel okozott.

Ez a határvonal-megállapítás nagyon figyelemre méltó, mert pozitív lépés „a hivatali hatáskör” konkrétabb meghatározásában. A fenti, e vonatkozású kiemelésekből plasztikusan látható, mennyire ingoványos mindjárt a talaj, ha valamelyik kérdést pozitív, egyértelmű formába akarunk önteni.

Mert bár sok állam vállalja a felelősséget hivatalnoka károkozó cselekményéért, azonban hozzáteszi: amennyiben ez a cselekmény „hivatalos hatáskört”, „hivatalos eljárást”, „az ügykör ellátását”, „faut administrative”-ot nem lépi túl.

De épp itt van a bökkenő: [h]ol az a határ, amely hivatalos eljárást privát cselekménnyé minősít, ahol a hivatalos hatáskör megszűnik önmaga lenni?

Könnyen belátható, hogy e tisztázatlan fogalmak tartalma teljesen zavaros. S mint ilyenek, nem képezhetik az egészséges jogszolgáltatás alapját. Nem is tekintve azt, hogy az államigazgatás cselekvése olyan formában is jelentkezhet, mint például egy hatósági személy adott esetben minden fizikai ellenállást megtörhet, s ezt még határtúllépéssel is megteheti, és neki ellenállni ezért nem szabad.

A kérdés még bonyolultabbá válik, ha ide iktatjuk azt az általánosan bevett felfogást is, mely szerint a károsított csak akkor kaphat kártérítést, ha a maga részéről nem terheli mulasztás a kár elhárításában (DBGB 839. §).

Könnyen belátható, hogy ez még lehetetlenebbé teszi a helyzetet. Mert e magánszemély fellépése a hivatalos hatalom ellen elvileg is csak ritkán van megengedve, a valóságban pedig alig más illúziónál.

Ilyen bizonytalan a helyzet akkor, ha konkrétan arra keresünk választ, vajon mit tartalmaznak a „hivatalos eljárás” és a többi kitételek az egyes államok jogszabályaiban.

És épp emiatt húztam alá a svájci megoldás fontosságát, mert ezekkel a fent említett határozatlan fogalmakkal szemben nagy lépést jelent előre. Csodálatos, hogy más nép jogi irodalma nem tette magáévá, hisz már 1888-ban megfogalmazást nyert E. Ziegler¹¹¹⁴ tolalából a svájci jogászgyűlésen:

„A kérdésre a francia jog alapján felelhetünk. Ez ugyanis eléggé egybehangzóan elfogadja, hogy itt nemcsak magát a végrehajtást, hanem a végrehajtással járó alkalmat is kell érteni: hiba magából a tevékenységből, de a tevékenység alkalmával is keletkezhet (dans l'exercice ou á l'occasion de l'exercice).”¹¹¹⁵

¹¹¹⁴ Eugen Ziegler (1847–1921), a svájci Schaffhausen körzeti bíróságának elnöke.

¹¹¹⁵ Tomcsányi [Móric]: A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban (Bp., [Politzer], 1905. 91. l.) (Mádl Ferenc jegyzete). Az idézet a Svájci Jogászegylet 1888-ban Neuchatelben megtartott 26. közgyűlésén elhangzott előadásból származik, amelynek címe: „Über die (direkte oder indirekte) Haftung des Staates und der Gemeinden für Versehen und Vergehen ihrer Beamten und Angestellten” (a szerkesztő kiegészítése).

Ez a megfogalmazás tehát kiiktatja a meghatározhatatlan hivatali minőséget és egyebeket, mint az állam anyagi felelősségének határait, és helyette olyan meghatározást ad, amely ezeket magában foglalva ugyan, de jogi fogalomkeresés helyett tényeket mond: a kárt maga az eljárás okozta-e, vagy az eljárás alkalmával okozta a hivatalnok. Ez mindig elég könnyen megállapítható, s így a gyakorlati jogszolgáltatás biztosabb alapon nyugszik. Azonban – mint a megoldásban (III. fejezet) látni fogjuk –, az államigazgatás anyagi felelőssége határainak e ténybeli fogalmi elemeihez még jogi elemet is fogok kapcsolni (zárójelben már előre megállapíthatom: tiszta képet adni erről – hivatali minőségről – nem vág tárgyába egy ilyen keretű dolgozatnak).

4. A kártérítési igény érvényesítési módja

Sokat vitatott kérdés az is, ha már a felelősség megállapítást nyert, és a jogrend biztosítja a kártalanítást, hogy milyen úton történjék a kártalanítási igény érvényesítése. Polgári bíróság, közigazgatási hatóság eljárása vagy e kettő egymásra utaltsága legyen-e a megoldás útja.

A ténybeli helyzet áttekintésével majd láthatjuk, mik is voltak a fő törekvések és tényleges állapotok [az] egyes államokban.

1. **Anglia.** Közismert tény, hogy Anglia a liberálkapitalizmus klasszikus hazája volt. Benne virágzott ki igazán e gazdasági rendszer minden jogintézménye. Ez a gazdasági szellem következetesen merkantil, individuál jellegénél fogva jogi intézményeiben sem tagadja meg önmagát: igyekszik minden ügyet polgári úton elintézni.

Így könnyen érthető, hogy a közszolgálati alkalmazottak elleni kártérítési igény érvényesítési módja *egyedül a polgári per*.

2. **Franciaország** esetében az 1790. évi 16–24. augusztusi alaptörvényből kell kiindulni.¹¹¹⁶ Ez kimondja, hogy a bíróság funkcióit

¹¹¹⁶ Mádl ezt Tomcsányinál olvasta (Tomcsányi i. m. 135.), de Tomcsányinál a szintén szereplő francia szöveg magyar fordításában elírás található, tehát valóban az 1795. évi francia alkotmányról van szó.

szigorúan el kell határolni a közigazgatástól.¹¹¹⁷ Ennek értelmében minden ilyen kártalanítási keresetben a bíróságnak kell eljárnia.

Azonban a gyakorlat az 1873-ban tartott Blanco-féle ügyben hozott elvi jelentőségű ítélethez igazodik.¹¹¹⁸ E szerint: „az államot érintő az a vagyoni felelősség, amely az általa alkalmazott hivatalnok tényeiből eredő kárból áll be, nem eshetik a Code Civilnek az egyesek közti viszonyra vonatkozó idevágó rendelkezései alá... ennél fogva a közigazgatási hatóság egyedül illetékes e kérdés elbírálására.”¹¹¹⁹

Minthogy ilyen közigazgatási bíróság jogkörébe csak a hivatali vétkesség – *faut administrative* – tartozhat, ezért szükség van egy előzetes döntésre, vajon a kár tényleg ilyen hivatali vétkességből vagy személyes vétkességből – *faut personnelle* – származik-e. Ezt végzi az összeütközési esetek felett ítélező bíróság (*tribunal des conflicts*). Ha ez hivatali vétkességet állapít meg, akkor az ügy érdemi eldöntése közigazgatási hatóság feladata. Ha pedig személyes vétkességet állapít meg, akkor a kárigény érvényesítési módja a polgári per. (Így tagadja meg a burzsoázia a maga híres elvét: az államhatalmi ágak megoszlásának princípiumát!)

3. Belgium. Amíg Belgium Franciaországhoz tartozott, addig jogi konstrukciója e vonatkozásban is megfelelt a franciának: közhivatalnok perlése közigazgatási hatóság beleegyezéséhez volt kötve. Az 1815-ös elválástól kezdve a helyzet megváltozott. Az 1831. évi alkotmány 24. cikkelye alapján a közhivatalnokok károkozó cselekményükért polgári bíróság előtt felelősségre vonhatók.

4. Svájc jogrendszerében az eljárás módja: polgári per előzetes kormánytanácsi engedéllyel (vö.: Franciaországgal).

5. Németország: ugyanaz, mint Svájcban: rendes bírói út a közigazgatási hatóság előzetes hozzájárulásával.

Mint látható, e téren két irányzat verekedett egymással (a tudományos irodalomban is ilyen a megoszlás): *az egyik* a germán elven

¹¹¹⁷ L.: 1795. évi alkotmány VIII. cím 202–203. pontok.

¹¹¹⁸ A Jean Blanco által a leánya, Ágnes sérülése miatt indított per máig a legfontosabb, közigazgatási joggal kapcsolatos jogesetek közé tartozik Franciaországban. Rövid összefoglalását l.: <https://chevaliersdesgrandsarrets.com/2013/08/12/histoire-arret-blanco>, 2023. 10. 15.

¹¹¹⁹ Tomcsányi [Móric]: A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban (Bp., [Politzer], 1905. 133–134. l.) (Mádl Ferenc jegyzete).

alapuló angol(-amerikai) jog, amely minden ügyet a polgármestertől a miniszterig feltétlenül a polgári bíróságra utal. *A másik* a francia eredetű és Nyugat-Európában elterjedt elv, amely minden bírói döntést előzetes közigazgatási engedélyhez köt.

Hogy a mi megoldásunk mi lesz, azt majd látjuk a III. fejezetben.

*5. Hogyan érvényesült a vagyoni felelősség elve a magyar közigazgatásban?*¹¹²⁰

Bár elébe vágva a történelmi tények vázolásának, de – mint látni fogjuk, igazolnak e megállapításban – elmondható, hogy a magyar közigazgatás e területre vonatkozó gyakorlata és valamennyi jogintézménye félreismerhetetlenül benn[e] állt abban a fegyvertárban, amelynek erejével az uralkodó osztályok a kizsákmányolást és uralmukat biztosították. Ez már abból is kiviláglik, hogy a jogi helyzet teljesen zavaros. Más és más a jogállása e tekintetben minden közeleti terület hivatalnokának. Nem lehet kétséges, ez is a közigazgatási apparátus kiemelését, felemelését célozta, hogy valami olyan dolognak látsszék, amelyhez az egyszerű ember nem is érthet semmit.

1. *Nézzük először a törvényhatóságokat és községeket.* Az 1886:XXI. tc. a törvényhatóságok,¹¹²¹ az 1886:XXII. tc.¹¹²² a községek hivatalnokaira nézve mondja ki, hogy személy szerint felelősek az állam és mások felé jogtalan és illetéktelen cselekményeikért. Ha esetleg nem tudnak fizetni, akkor az alkalmazó szerv szubszidiáriusan vállalja a kártalanítást.

A határ tehát ez: vajon van-e gazdája a károkozó cselekménynek, és ha igen, tud-e fizetni. Egyéb hatáskörprobléma nincs. Felesleges is volna, mert ha megvan a károkozó és fizetőképes, akkor fel sem

¹¹²⁰ A Magyarországra vonatkozó történelmi áttekintés átnyúlik egészen a közelmúlt évekig (1940-es évek) (Mádl Ferenc jegyzete).

¹¹²¹ L.: a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. törvénycikk (azon belül a 89–91. §§-ok).

¹¹²² L.: a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk (azon belül a 86–88. §§-ok).

merül a hivatali minőség kérdése, mert szubjektív vétkeességről és személyes felelősségről van szó.

A károsult kártalanítási igényét polgári perúton szabadon érvényesítheti.

2. *Mindjárt állítsuk ezzel szembe a kormányhatóságok helyzetét.* Hogy a kormányhatóságok alkalmazottai mennyire kiemeltebb jogállásúak voltak az előbb említettekkel szemben, azt mindjárt láthatjuk:

Az 1928. évi Ptk-tervezet 1735. §-ában ugyan előírja az általános személyes felelősséget, de az állam felelősségvállalási köelmét kihagyja. Azonban ebből [a tervezetből] soha nem lett törvény. Így a kormányhatósági hivatalnokokra a Pénzügyi Szolgálati Szabályzatot (P.Sz.Sz.) [alkalmazták],¹¹²³ amelynek 82. §-a kizárja az állami alkalmazottak közvetlen felelősségét.¹¹²⁴ Ha tényleges helyzete ez maradt volna, nyilvánvaló lett volna a kormányhatósági hivatalnokok kiemelt jogállása. Ellenben a változás is ezt bizonyítja. Ez pedig a következő: ha a hivatalnok nem tartozott felelősséggel, akkor ebből következik, hogy ezt adott esetben az államnak kellett tennie.

A törvényileg nem szabályozott esetekben a bírói gyakorlat volt hivatott dönteni. E téren több fontos kúriai ítélet igazít el: 4937/1917, 1713/1919, 612/1922, 784/1932.¹¹²⁵

Az 1713/1919. számú, 1921. március 3-án kelt ítélet indoklásában a következő a Kúria álláspontja (általános precedenciával!):

„...a kincstár tételes jogszabályok hiányában is rendszerint felelős azért a kárért, amelyet az állam közegei hivatalos eljárásuk körében, vagyis a reájuk ruházott hivatalos hatalom

¹¹²³ A P.Sz.Sz.-t – a magyar közigazgatás személyzeti politikáját szabályozó legkorábbi jogi normát – 1874-ben adták ki először, 1896-ban jelentős módosításokon ment keresztül. Jelentőségére l.: Linder Viktória: Személyzeti politika – humánstratégia a közigazgatásban (Doktori értekezés, Debrecen, 2010. 32–52.).

¹¹²⁴ L.: A magyar királyi pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye (Bp., M. Kir. Pénzügyminisztérium, 1896. 31. l.).

¹¹²⁵ Az esetek áttekintő magyarázatát l. például: Szladits Károly – Újlaky Miklós – Villányi László (szerk.): Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. 3. rész. Kötelmi jog. III. kötet (Bp., 1944), illetve Szladits Károly – Fürst László (szerk.): A magyar bírói gyakorlat. Magánjog. II. kötet (Bp., 1935)).

felhasználásával harmadik személynek jogellenes cselekménnyel vagy mulasztással okoztak...”¹¹²⁶

Így tehát a kormányhatósági alkalmazottak jogi helyzete sokkal jobb, mint a törvényhatósági vagy [a] községi alkalmazottaké, ami mindenkor kiemelkedett és elhatárolt helyzetet biztosított nekik.

Az állam felelősségének határa ilyen meghatározással: „hivatalos eljárás körében” és egyéb formákkal [a] gyakorlatban sem volt egyértelműen meghatározva. Az általános ez irányú irányelvek figyelembevételével a határmegállapítás erősen esetinek bizonyult.

A károsult jogos kárigényét – kormányhatósági hivatalnok esetében – a közigazgatási bíróság érvényesítette.

3. Mindkettőtől teljesen különbözött az adóügyi igazgatás alkalmazottai felelősségének jogi helyzete. Főleg különbözött az ellenük irányuló kárigény érvényesítésének útja. A 600/1927. PM. sz. r[endelet]¹¹²⁷ 131. §-a kimondja, hogy elsőfokon a Pénzügyi Hatóság, [és] csak másodfokon dönt a bíróság; ez esetben is a közigazgatási bíróság.

4. Szintén más volt az állami számviteli igazgatás alkalmazottainak anyagi felelőssége. Ez az egyetlen eset, ahol az állam közvetlen felelősséget vállalt (1897:XX. tc.¹¹²⁸ 59, 89–91. §).

Nem is szólva a közigazgatás legfelső „alkalmazottainak”, a minisztereknek vagyoni felelősségéről, amelyről semmilyen tételes jogi szabály nem volt. A gyakorlat? Talán felesleges is felelni. Miniszter elleni kereset, követelés illúziószámba ment ahhoz, hogy gyakorlatról – mint sok eset általános, közös lényegéről – beszélhessünk. Egy jogszabályt lehetne – kis erőltetéssel – idevenni: az 1848:III. tc-et, amely kimondja ugyan a miniszter felelősségét, de csak alkotmányjogi felelősségét, mint a végrehajtó hatalom részese felé. E felelősség érvényesítési útja a Parlament. (Ezt a törvényt

¹¹²⁶ Az idézet pontos származási helyét nem lehet megállapítani, ugyanis a jogeset számos korabeli gyűjteményes kötetben szerepel.

¹¹²⁷ A pontos címe: A közadók kezelésére vonatkozó törvényes rendelkezések hivatalos összeállítása tárgyában kelt 1927. évi 600/P. M. számú rendelet (vö.: Pénzügyi Közlöny 1927. 04. 30-i szám, 188–230.).

¹¹²⁸ L.: az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. törvénycikk.

[azonban] csak nehezen lehetne a miniszter anyagi felelősségének biztosítékaul venni, bár Tomcsányi ezért szállt síkra.)

Ilyen zavaros konglomerátum volt Magyarországon az a jogintézmény, amit a közszolgálati alkalmazottak anyagi felelősségének mondtak.

Magyary erről azt mondja: az a tény, hogy az államnak olyan különféle lehetett az álláspontja, „annyiféle, ahány minisztérium foglalkozik egy kérdéssel, azt mutatja, hogy sem a minisztertanács, sem a törvényhozás nem tekintik át az állam és a közigazgatás életét a maga egészében”.¹¹²⁹

És az így látszatra igaz is: „...nem tekintik át.” Csak az nem igaz, amit nem mond: nem akarták áttekinteni. És ha át is tekintették, nem akarták rendezni. Hiszen Tomcsányi és Magyary nagyon is áttekintették. Tudták jól, hogy mi volna a rendezés útja. Harcoltak is érte. Ott volt a nyugati államok példája is. Mégsem csinálták meg. Egyszerűen azért nem, mert nem esett érdekükbe. Mert hisz a burzsoázia sohasem rest haladó intézkedéseket is foganatosítani, ha azok megvalósításával saját érdekeit szolgálja. Ellenben fenntartás nélkül védi a becsontosodott reakciós intézményeket, ha azok megváltoztatása sértené céljait. Így volt ez a vagyoni felelősség jogintézménye tekintetében is. Más erő kellett ahhoz, ami ezt is megoldja. Ez a más erő már egy döntő lépést ezen a területen is megtett: lerombolta az egész burzsoá feudális államapparátust, s ez maga alá temette – sok egyéb közt – a közalkalmazottak anyagi felelősségének rendezetlen jogintézményét is.

Még várat azonban magára a második lépés, amelynek feladata az lesz, hogy új, egészséges és életképes konstrukcióját teremtsen meg ennek a jogintézménynek.

Ehhez akar hozzájárulni e dolgozat; ennek is különösen a következő fejezete.

¹¹²⁹ Magyary [Zoltán]: Magyar közigazgatás (Bp., [Egyetemi Nyomda], 1942. [426. l.]). (Mádl Ferenc jegyzete).

III. AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI ALKALMAZOTTAK ANYAGI FELELŐSSÉGÉNEK RENDEZÉSE

Az egész rendezés vezérfonala – a kérdés de lege ferenda szempontjából való megítélése – részletes megokolást és kifejtést talál majd az egyes tételek indoklásánál. Ezért itt most nem is térek ki erre.

1. Az államigazgatási szerv felel alkalmazottai (és szervei) által másoknak (harmadik személyeknek) okozott károkért.

Ez az első alaptétel.

Kérdés: miben van ennek magyarázata, min alapszik ez a felelősség?

A válasz kettős:

- a) ok szerinti, azaz jogelvi magyarázat;
- b) cél szerinti, azaz gyakorlati igazolás.

[Ad] a) Ok szerinti, azaz jogelvi magyarázat

Itt egy-két szóban ismertetni kell a szovjet és más tudósok felfogását. Sz. N. Bratusz¹¹³⁰ szovjet professzor szerint az államigazgatási szerv ezen felelőssége azért jogszerű, mert az alkalmazott „kötelességének teljesítése során nem lép fel... külön jogalanyként”,¹¹³¹ hanem az ő személyében szinte közvetlenül ölt testet az állam (az államigazgatási szerv) – még károkozás esetén is. Az államigazgatási szerv tehát azért felelős a kárért, mert az ő *saját* és nem *idegen* vétkességéről van szó. Körülbelül ugyanezen az állásponton van Tomcsányi is már többször idézett munkájában. Szerinte a közszolgálati alkalmazott az államnak orgánuma. Cselekvésén keresztül – „első kézből” – az állami akarat közvetlenül tör megvalósulásra. Az állam felelőssége

¹¹³⁰ Szergej Nikitics Bratusz (1904–1997) szovjet jogtudós és jogászprofesszor, legfontosabb kutatási területe a polgári jog, azon belül pedig a jogi személyek szabályozása.

¹¹³¹ Sz. N. Bratusz: A polgári jog alanyai (Moszkva, Jurizdat, 1950. 221. l.) (Mádl Ferenc jegyzete).

tehát jogszerű, mert a cselekvés (jó és rossz) közvetlen[ül] tőle származik, így a vétkesség is az övé: saját vétkesség.

Karinszkij – szintén már említett cikkében – elveti Bratusz elfogását, [m]égpedig a következő megokolással: nem lehet egy alkalmazott minden cselekményét egyszerűen azonosítani az alkalmazó, jelen esetben az államigazgatási szerv akaratával, tekintet nélkül az alkalmazott meghatalmazásának terjedelmére és funkciójának jelentőségére (vezető – gépírónő!). Itt különbségnek és elhatárolásnak kell lennie. A szerv csak akkor felelős saját vétkességéért, ha annak hivatott vezető szerve[ként] cselekszik. Más esetekben idegen vétkességért felel.

Ugyanez a válasz vonatkoztatható Tomcsányi nézetére is.

De én még tovább megyek. Milyen alapon vonhatná felelősségre akkor az államigazgatási szerv a maga alkalmazottját, ha nem ismerjük el az idegen, tehát az alkalmazott vétkességét is. Az első tétel helyes megokolása szerintem tehát a következő:

Az államigazgatási szerv felelősségének alapja vagy *idegen*, vagy *saját* vétkesség. Lehet a kettő összefonódása is. Egy a lényeg: mindkettő fennállhat. Saját vétkességéért felel az államigazgatási szerv, ha szervezetszerű „szerve” vagy „meghatalmazottja” okozza a kárt (a károkozó tevékenység ilyen esetben lehet látszatra jogszerű). Idegen vétkességért felel az államigazgatási szerv, ha a károkozó cselekménye látszatra sem jogszerű, és személyi hibából folyik. Az ilyen cselekményt az államigazgatási szerv akaratával azonosítani nem lehet. Itt nyilván idegen vétkességről van szó, hisz innen származik az államigazgatási szervnek az a joga, hogy alkalmazottját felelősségre is vonhatja.

Erre persze valaki azt mondhatná: ha idegen, azaz az alkalmazott vétkességéről van szó, akkor miért nem tartozik ő közvetlen felelősséggel? Miért akkor ez a jog-logikai következetlenség?

Épp erre ad feleletet tételünk:

[Ad] b) cél szerinti, azaz gyakorlati igazolása.

Ha elfogadnánk az államigazgatási alkalmazottak közvetlen felelősségét harmadik személyek felé, ezzel az államigazgatás dolgozóit

állandó zaklatásnak tennénk ki. Több ilyen szigorúan végrehajtott felelősségre vonás oda vezetne, hogy a hivatalnokok – különösen az operatív önállóságú területeken – lefokoznák kezdeményező aktív tevékenységüket. Tologatnák az ügyeket személytől személyig (bürokrácia veszélye!). Ez lassan, de biztosan az államigazgatási apparátus előre nem látható, bizonyos fokú bénulásához vezetne.

De tételünk mellett szól a következő tény is: államigazgatásunk ma már az egész népgazdaság irányítását végzi. Egy-egy hibás, mondjuk csak megkésett utasítás vagy engedély több tízezer forintos kárt is okozhat valamely vállalatnak. Ha most érvényesítenénk az alkalmazottak közvetlen felelősségét, mire menne vele a károsult vállalat? Könnyen belátható, hogy semmire, az alkalmazott [ugyanis] ekkora kárt megtéríteni nem tudna. Néha aztán a méltányosság kérdése is felmerül. P[éldául]: a begyűjtési munka nagy iramának zavartalan levezetésére szükség van más államigazgatási osztályokról alkalmazottakat a begyűjtéshez beosztani. Egy ilyen alkalmazott – aki eddig nagyon jól végezte munkáját – munkája közben valamilyen tetemesebb kárt okoz. A kárigény – mondjuk egy szövetkezeté – tehát jogos. A méltányosság és egyáltalán a szocialista célszerűség azonban nagyon is megfontolás tárgyává kell hogy tegye a különben nagyon kiváló alkalmazottal szembeni eljárást.

Az első tétel tehát igazolást és magyarázatot nyert.

2. Az államigazgatási alkalmazott felelős az államigazgatási szervvel szemben minden olyan kárért, amelyet neki:

- a) akár közvetlenül,
- b) akár közvetve – harmadik személyek megkárosításával – okozott.

Ez a második tétel.

A kérdés itt is felmerül: milyen alapon nyugszik?

A válasz itt is kettős:

- a) ok szerinti, jogelvi magyarázat;
- b) cél szerinti, azaz gyakorlati igazolás.

[Ad] a) ok szerinti, azaz jogelvi magyarázat

A tétel a) pontjával nem kell külön foglalkoznunk. Az érthető és egyszerű kártérítési kötelmet foglal magában közvetlen felelősség alapján.

Fontosabb már a b) pont.

Tartalma, lényege logikailag, joetikailag már az 1. tételből szükségszerűen következik. Ott ugyanis az államigazgatási szerv vétkességéért vállal felelősséget – már ismertetett okokból kifolyólag. Ez azonban nyitva hagyja a kérdést: és a károkozó, akinek vétkességéért az államigazgatási szerv felelt? Az ő felelőssége megszűnik?

Ezt a kérdést oldja fel a 2.b) pont, amely a felelősséget következetesen érvényre juttatja, csak irányában változtatja meg. Ha ugyanis az államigazgatási szervet alkalmazottja károkozó tevékenysége miatt bírói vagy államigazgatási döntés a károsult javára elmarasztalja, akkor ebből a döntésből folyik, hogy az államigazgatási szervnek joga van alkalmazottját felelősségre vonni. Az államigazgatási szerv felelősségre vonási eljárásának *mindenkor ilyen*, a szervet alkalmazottja vétkes károkozásaért elmarasztaló döntésen kell nyugodnia.

[Ad] b) cél szerinti, azaz gyakorlati igazolás

A felelősség ilyen érvényesítése következik – mint láttuk – az 1. tételből, de erősen alátámasztja a gyakorlat igénye is. Ez az igény a következő: ha az államigazgatási alkalmazottakat vétkes károkozásukért nem vonják felelősségre, ez hamarosan aláásná az államigazgatás munkájában annyira szükséges felelősségtudatot és romboló módon lazítaná az állami fegyelmet.

Ez a 2. pont tehát megoldotta a felelősség és a kárigény komplexumot: az államigazgatási apparátus munkáját sok esetben bénító közvetlen felelősséget elejtette, de fenntartotta a felelősséget, mint az állami fegyelem egyik alapkövét. Megoldotta a kárigényt is a harmadik személy szempontjából, mert a kártérítési kötelmet az államigazgatási szervre ruházta.

Ennek határát már a következő tétel szabályozza.

3. Milyen kárért felel az államigazgatási szerv?

Olyan kárért, amely az államigazgatási alkalmazott (és szerv) szándékos vagy gondatlan ténykedéséből akár közvetlenül folyik, akár a cselekvés alkalmával – azzal legalább formai összefüggésben – keletkezik.

Ez a harmadik (de már nem alap) tétel.

Gyakorlati szempontból azonban fontosabb talán az előző kétőnél. Ez hivatott ugyanis valamilyen eligazítást adni abban a zűrzavarban, amit a történelmi rész 3. pontjában már láttunk: hogy vajon meddig ér a „hivatali minőség” stb. egyáltalán nem egyértelmű fogalomtartalma? Hol a határ az államigazgatási szerv anyagi felelősségében?

Mint a történelmi részben láttuk, ezt egyértelműen megfogalmazni még nem sikerült. Valójában szinte lehetetlennek is látszik egy olyan fogalom megalkotása, amelynek alapján minden cselekményről meg lehetne állapítani, hogy ez eddig „hivatalos” és innen pedig magánjellegű. Ennek az az oka, hogy jogi fogalommal szeretnénk kettéhasítani egy élő cselekményt, egy egységes folyamatos jelenséget, amibe csak mi olvasunk bele kétarcúságot. Legalábbis így van ez a határeseteknél. Bár számolni kell azzal, hogy a fent adott fogalom sem állja meg a kritika és a gyakorlat próbáját, mégis az eddigiekhez viszonyítva a legelfogadhatóbbnak látszik.

Ez a tétel formai és jogi címet tartalmaz az államigazgatási szerv anyagi felelőssége határának fogalmára vonatkozóan.

Formai elemek, amelyek a svájci jogalkotásban is megvannak (lásd: II/3.), a következők: „hivatali eljárás” és egyéb helyett azt mondja, hogy hatáskörben okozott kárnak kell tekinteni mindazt a kárt, melyet az eljárás szinte magán visel vagy az eljárás alkalmával keletkezett.

Ehhez még járul egy jogi elem: a károkozó cselekmény legalább formailag legyen kapcsolatban a hivatali feladat végzésével. P[éldául]: a revizor ellenőrző munkája közben összetör egy értékes szobrot. Itt semmi lényegi kapcsolat nincs feladata elvégzése és a szobor összetörése között. Formai kapcsolat fennállását mégis el kell fogadni. De már formai kapcsolat sem ismerhető el p[éldául]

abban az esetben, ha ez a revizor autóval száll ki valamely községi tanácshoz, és útközben az autóból kidobott cigarettavéggel felgyújt p[éldául] 3-4 csomó gabonát.

Remélhető, hogy a határesetek fogalmának ez a formai és jogi meghatározása – ha nem is egyértelmű, [de] mégis – általánosabb és konkrétabb megoldást jelent, mint az eddigi próbálkozások. De ezek után is fennáll az a tény, hogy sok esetről majd esetenként kell az ún. hivatali minőséget megállapítani.

4. A felelősségrevonás érvényesítési módja a rendes polgári perút. Ez alól kivétel és államigazgatási bizottság döntson,

- a) ha az államigazgatási szerv harmadik személyek panaszára adott esetben feltétel nélkül elismeri a felelősséget és kártalanít;
- b) ha a kár nem haladja meg az 1000 forintot;
- c) a 2. pont mindkét – a) és b) – esetében.

Ez a negyedik és egyúttal utolsó tétel.

Mint látható, általános érvényesítési módként a polgári perutat jelöltem meg – hozzáfűzve azokat az eseteket, amikor más út választandó.

Ennek magyarázatát a következőkben jelölöm meg:

- egyrészt nincs semmi okunk, hogy [egy] polgári jogvitát ne polgári bíróság elé vigyünk;
- másrészt a bíróságnak szocialista államban is az a feladata, hogy jogvitákban döntson, hogy a jogérvényesítés általános form[ája] legyen.

Nincs tehát semmi okunk, amely amellet szólna, hogy ezt a feladatot az államigazgatásra bizzuk.

A bírói tárgyaláson való jogérvényesítés mellett szól még egy el nem hanyagolható szempont is. Nevezetesen az, hogy az államigazgatási szerv összeférhetetlenség miatt nem lehet a vita eldöntője. Ez ugyanis azt jelenti, hogy önmaga bírása lenne. Márpedig a szocialista igazságszolgáltatásnak fokozottan kell törekednie a jogszolgáltatás tisztaságára. Továbbá a polgári bíróság tud megszabatosabban

dönteni a mindig is nagyon vitatható határesetekben (Franciaországban – mint láttuk – külön ezt a célt szolgálja a tribunal des conflits). Ha kiderül, hogy semmiféle kapcsolat az okozott kár és az alkalmazott hivatali munkája között nincs, azaz ha közvetlen személyes felelősség lép előtérbe, ez ügyis mindenhowan polgári bíróságra tartoznék.

Már most mi a szerepük az a), b) és c) pontban rögzített kivételeknek? Erre a következő, gyakorlati szempontú megfontolásokkal válaszolok:

[Az] a) esetében: a károsult rendszerint először – „sima elintézés” kedvéért – a károkozót alkalmazó államigazgatási szervhez megy panaszra. A gyakorlat, a világos tényállás számtalan esetet produkál, amelynél az államigazgatási szerv nem is vitatja kártérítési kötelmét. Jogvita tehát nincs, következtetésképp nincs is szükség bírói tárgyalásra. Valamint ez az a) bekezdés módot nyújt a felsőbb államigazgatási szervnek arra, hogy – az alsóbb szervek felelőtlensége esetén – a felelősséget vele elismertesse. Ekkor megint megszűnik a jogvita, csak a kártérítés marad hátra, amit az államigazgatási szerv a felelősség elismerésével szintén elismert. P[éldául] a szekszárdi tanács határozatot hozott, hogy a begyűjtési elmaradást, amit egyes nemteljesítők miatt nem tudott behozni, azzal pótolja, hogy a hátralékot szétosztja beadási kötelezettséget már teljesített parasztokra.¹¹³² Ez ellen a jogtalan eljárás ellen a felső[bb] tanácsnak kötelessége fellépni annál is inkább, mert a károsított parasztok általánosságban alig fognak az eljárás miatt bírósághoz fordulni, mert jogszerűnek látják. Ha ez az a) bekezdés nem volna, akkor a 4. pont értelmében a felsőbb tanácsnak bíróság előtt perelnie kellene azt a tanácsot, amely szervezetiileg ügyis alá tartozik. Ezt a visszás állapotot küszöböli ki az a) bekezdés.

¹¹³² [Paizs Gábor: Kártevők a szekszárdi tanácsházán] (Szabad Nép 1953. 03. 13. [2.1.]). (Mádl Ferenc jegyzete).

[A] b) *esetében*: Az 1000 forint mint értékhatár azért fontos, mert nem lenne célszerű, hogy minden kis összegért a bíróságot zaklassuk. Előfordulhatna ugyanis, hogy a perköltségek, a felek munkakimaradása nagyobb összeget tenne ki, mint a vitatott kár pénzértéke.

[A] c) *esetében*: Az államigazgatási szerv fegyelmi határozatban vonja felelősségre alkalmazottját olyan kárért, amelyet neki akár közvetlenül, akár közvetve – harmadik személy megkárosításával – okozott. A polgári perút tehát mellőzendő. Ennek alapja:

1. Erre egyrészt érvényes jogszabály van, amely ilyen értelemben rendelkezik. Nincs értelme, hogy ez a rendezés a meglévő rendet is felborítsa.
2. Másrészt ez már ilyen adott esetben az államigazgatás belső ügye, amely fegyelmmel vagy teljes felmentéssel is járhat (az alkalmazott mindig nagyon jól dolgozott), s az államigazgatás ilyen fegyelmi és egyéb jellegű államigazgatási jogviszonyt tartalmazó ügye nem kívánkozik polgári bíróságra.

– – X – X – X – –

Ezekben vázoltam az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezését. Miután egyes tételeket egyenként is alátámasztottam, most lássuk az egész rendezést egy összefüggő, egységes, szabályszerű egészben:

[IV.] Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése [tételekben]

1. Az államigazgatási szerv felel alkalmazottai (és szervei) által másoknak – harmadik személyeknek – okozott kárért,
2. amely az államigazgatási alkalmazott (és szerv) szándékos vagy gondatlan ténykedéséből akár közvetlenül folyik, akár a cselekvés alkalmával – azzal legalább formai összefüggésben – keletkezik.

3. Az államigazgatási alkalmazott viszont felelős az államigazgatási szervvel szemben minden olyan kárért, amelyet neki

- a) akár közvetlenül,
- b) akár közvetve – harmadik személy megkárosításával – okozott azáltal, hogy olyan károkozó magatartást tanúsított, amely alapul szolgált arra, hogy az államigazgatási szervet 1. és 2. pont értelmében a kár erejéig elmarasztalták.

4. A felelősségre vonás érvényesítési módja rendes polgári perút. Ez alól kivétel és államigazgatási bizottság fegyelmi határozatban döntsön:

- a) ha az államigazgatási szerv harmadik személyek panaszára adott esetben feltétel nélkül elismeri a felelősséget és kártalanít;
- b) ha a kár nem haladja meg az 1000 forintot;
- c) a 3. pont mindkét – a) és b) – esetében.

C)

Egyáltalán nincs szükség cirkalmas „befejező akkordokra”. Ilyenek itt nagyon is groteszkül hatnának.

Csak egy ténykérdés megállapítására szorítkozik a szerző. Arra, hogy úgy hiszi, hogy a bevezetésben (A. [pont]) maga elé tűzött feladatokat a dolgozatban erejéhez képest megoldotta. Válaszolt az ott feltett mit?, hogyan? és miért? kérdésekre. S ezzel eleget tett egyrészt a nem szakértő érdeklőd[ő] a bevezetésben vázolt kívánságának, másrészt a tanulmány elfogadásával vállalt kötelességének is.

Hogy hogyan? – erre a szakértők kritikája válaszoljon.

BÍRÁLAT¹¹³³

Ad 6: A „tudomány nyílt kérdése” jeligéjű és „Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezése” címet viselő pályamunka államigazgatásunknak egyik legérdekesebb kérdésével foglalkozik. A dolgozatot ismerem az egyik szakszeminárium, illetve szakköri ülésről, ahol ahhoz magam is hozzászóltam.

A szerző igen érdekes vitázó módszerrel foglalkozik témájával, és nagyon ötletes a kérdésnek [az] egész beállítása. Először felállítja a tételeket, amelyekre válaszolni kíván. Politikai, elméleti alapvetésében az állampolgári jogokból indul ki, és megállapítja, hogy a népuralom legfelsőbb foka, amely a szocialista államban ölt testet, megkívánja, hogy minden tettért, amely az egyénnek az alkotmányban biztosított jogait sérti, jogorvoslat terjeszthető elő, illetve anyagi kár esetén kártalanítás jár.

Ezzel kapcsolatban foglalkozik, főként magyar szerzők nyomán, az államigazgatás felelősségéről szóló elméletekkel. Azután történelmi áttekintést ad, s foglalkozik az egyes burzsoá államokban alkalmazott megoldásokkal, amelyek nem egységesek. Tárgyalja az államigazgatási alkalmazottaknak az államigazgatás felé megnyilvánuló felelősségét, foglalkozik az államigazgatás vagyoni felelősségének határával, a kártérítési igény érvényesítésének módjával (itt a különböző államokban megnyilatkozó felfogásokat tárgyalja), a felelősség elvének érvényesülésével a magyar államigazgatásban, majd végül megoldási módot dolgoz ki az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének rendezésére, és ezt a tervét elméleti szempontból is megalapozza.

Ez a dolgozat az, amelyről határozottan elmondható, hogy jogász-munka – hiányai, tévedései és túlzásai mellett is. Mert vannak a dolgozatnak hiányai, tévedései és túlzásai is.

Hiányai főként a hozzáférhető szakirodalomban való szegénységünkkel magyarázhatók elsősorban, bár a Szovjetunióval

¹¹³³ Lelőhelye: PTE EL VIII.202.b. 54. d. 847-10/1953., Pályamunkák c. mappa (Bírálat az államigazgatási jog köréből hirdetett pályázatokra beérkezett pályamunkákról (Pécs, 1953, kézirat, 4-5.)).

kapcsolatos anyagot Sztudonikin¹¹³⁴ könyvében¹¹³⁵ megtalálhatta volna. Hiányt jelent az is, hogy e magyar anyagot nem adja olyan részletességgel, mint amilyennel az kívánatos lett volna, holott fejtegetéseinek eredménye a múlt és a jelen magyar anyagával még alaposabb lehetett volna.

Tévedései közt megemlítem a 10. lap utolsó bekezdésében mondottnak, mely szerint az arra vonatkozó rendelkezés, mely *szerint „az államigazgatás a maga alkalmazottját harmadik személynek okozott kárért azért vonná felelősségre, mert a közigazgatási szerv kártalanította a károsultat – a tételes jogban általában ismeretlen.”* De mindjárt a következő mondatban azt mondja: *„bár Németországban megvolt.”* De a magyar tételes jogban is megtalálható, pl. az 1886:XXI. tv. 89-91. § és az 1886:XXII. tv. 86-88. §...

A túlzások közt kell megemlítenem azt a megállapítását, mintha ebben a kérdésben a különböző államok törvényhozásaiban káosz uralkodnék. Nem uralkodik káosz, csupán a különböző államokban különbözők a megoldások, mint ahogy az egyéb problémák szabályozása terén. Abban – természetesen – van igazság, hogy egyes államokban, az állam anyagi érdekelttségére való tekintettel, az állam felelősségének mértékét igyekeznek szűkre szabni.

A dolgozat szerzője igen komoly fejlődési lehetőségek elé néz, s ha komolyan folytatja tanulmányait, sokat lehet tőle várnunk. A dolgozatot valamennyi pályamunka között, az említett kifogások mellett is, a legkiemelkedőbbnek tartom.

Pécsett, 1953. június 1.

Hilscher Rezső¹¹³⁶

¹¹³⁴ Helyesen: Sz. Sz. Sztugenyikin (1905-1957) szovjet jogtudós.

¹¹³⁵ Véltetően Sztugenyikin A szovjet államigazgatási jog (Bp., Tankönyvkiadó, 1951.) c. könyvéről van szó.

¹¹³⁶ Hilscher Rezső életére és munkásságára l. bővebben: Petrasovszky Anna: Hilscher Rezső. In: Nagy Zoltán (szerk.): Jogászprofesszorok Miskolcon (Miskolc, MJME – ME ÁJK, 2021. 235–244.), valamint Ferge Zsuzsa: Hilscher Rezső aktualitása (Esély 1990/3. 13–17.), Hegyesi Gábor: Hilscher Rezső (1890–1957) (Esély 1989/1. 50–52.), Hegyesi Gábor: Egy szociálpolitikus életműve (Esély 1990/3. 21–30.), Lombos Antal: Tények, adatok Hilscher Rezső életéből (Esély 1990/3. 3–12.).

[piros ceruzával a 4. oldal jobb szélén]: I. díj. 300 ft-ra javasolom.
Szamel [Lajos]¹¹³⁷

¹¹³⁷ Szamel Lajos életére és munkásságára l. bővebben: Ivancsics Imre: Szamel Lajos, a tudós, az oktató, az ember (Csefkó Ferenc (szerk.): A közigazgatás törvényessége. Szamel Lajos Tudományos Emlékülés [1999. november 25.] (Pécs, A Jövő Közigazgatásáért Alapítvány, 2000. 11-20.)), illetve újabban: Gyergyák Ferenc: 100 éve született Szamel Lajos (Új Magyar Közigazgatás 2019/4. 106-108.).

DOMANICZKY ENDRE: MÁDL FERENC PÁLYAMŰVE A JOGÁSZ SZEMÉVEL

Mádl Ferencnek a pécsi Egyetemi Levéltárból előkerült dolgozata – amellyel első díjat nyert a pécsi jogi kari tanulmányi versenyen – két okból került bele jelen tanulmánykötetbe.

Egyrészt mert erről az írásról – ahogy az opponens fogalmazott – „*határozottan elmondható, hogy jogászi munka.*”¹¹³⁸ Szerzőjének érvelése világos és zárt logikai rendszert alkot. Tulajdonképpen ez a következtetések láncára fűzött gondolatmenet teszi az írást érdekessé, mert itt valójában a fiatalember (22 éves ekkor!) gondolkodásmódjába nyerhetünk bepillantást. Az írásműből egyértelműen kitűnik, hogy bár Mádl a jogot a társadalmi összefüggéseiben szemléli, maga az adott kor és rendszer számára csak másodlagos, ugyanis őt szinte kizárólagosan a jogi összefüggések és a szabályozási szintek foglalkoztatják. A társadalmi háttér is csak annyiban, mint a jogi kultúrtörténet kutatóit manapság: a norma kialakulása, rögzülése, illetve országunként eltéréseinek kulturális és történeti háttere. Ezekről a témákról bővebben fog szólni nyolc évvel későbbi kandidátusi értekezésében,¹¹³⁹ de az érdeklődés irányai már kimutathatóak.

Hasonlóan jellegzetes a jogösszehasonlítás mint módszer iránti korai érdeklődés, amely jelzi, hogy Mádl Ferenc már ennek ismeretében került Világhy Miklós védőszárnyai alá, tehát az affinitása már korábbról, minden bizonnyal Pécsről eredt. Az összehasonlító jog horizontális alkalmazása – vagyis a más országok és jogrendszerek kortárs szabályozásának vizsgálata – mellett a fiatalember már ebben a dolgozatában kísérletet tesz a vertikális (történeti-jogtörténeti) irányú vizsgálódásra is. A szándék egyértelmű, azonban a forráshiány (amelyet az opponensek is érzékelnek) ennek megvalósulását ekkor még megakadályozza. Később – főként Világhy biztatására – azonban ezeket a kutatásait is el fogja mélyíteni. Elegendő itt csak felidézni a nyugat-európai levéltárakban a primér jogforrások

¹¹³⁸ L.: a bírálathoz szövegét jelen kötetben.

¹¹³⁹ L. például bővebben: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (Bp., MFI, 2022. 43-108.).

beszerzése érdekében történészi alapossággal végzett kutatásait.¹¹⁴⁰ Vagyis a dolgozat csak látszólag kortörténeti dokumentum, abban sokkal inkább egy tudós elme fejlődésének korai lenyomatát kellene keresnünk, ugyanis ebben az írásban kezdetleges formában már benne rejlik nemcsak a szakdolgozata, hanem a jogösszehasonlító módszer segítségével készült későbbi munkáinak – köztük a kandidátusi értekezésének – magva is.

Másrészt szembevetendő az írás olvasmányos jellege és gördülékeny stílusa. Mádlról, aki kezdetben bölcsésznek indult, de végül jogász lett, már máshol is olvashattuk,¹¹⁴¹ hogy milyen könnyedén és érdekfeszítően volt képes tárgyalni még a tételesjogi összefüggéseket is. Ez a dolgozat egy, a jogon belül is a „szárazabb” szakterületek közé tartozó közigazgatási jog területére vezeti az olvasót.¹¹⁴² Ahogy a bírálója fogalmazott: „[n]agyon ötletes a kérdésnek az egész beállítása...”, ami alatt azt is érthetjük, hogy viszonylag kevés törvényhely meghivatkozásával közérthetően volt képes bemutatni egy aktuális problémát és felvázolni annak megoldását. A fiatalember munkája tulajdonképpen ennek a megközelítési módszernek köszönhetően maradt máig friss és élvezetes – annak ellenére, hogy a Rákosi-rendszer időszakában keletkezett. A szövegben egyébként a mából nézve is meglepően kevés a politikai vonatkozás, és értékét külön növeli, hogy hiányai között első helyen az opponens éppen „a Szovjetunióval kapcsolatos anya[g]” feldolgozását említette. Mádl védelmében tegyük hozzá: ő láthatóan foglalkozott a szovjet joggal is, azonban nem kiemelten, első helyen, hanem a többi európai jogrendszer mellett, és csak a vizsgálathoz szükséges mértékben. Ez a túlzásoktól mentes vizsgálati módszer, valamint a tudományos igazságok keresése és az azok melletti kiállás később is egyik fontos jellemvonása

¹¹⁴⁰ L. például: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 276., illetve 927. l.).

¹¹⁴¹ Vö.: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai c. tanulmányt jelen kötetben.

¹¹⁴² L. még: a Mádl Ferenc a pécsi jogi karon c. írást jelen kötetben, valamint Domaniczky Endre: Közigazgatási jogásznak indult... – Mádl Ferenc pécsi kötődései (In: Csefkó Ferenc – Nemes Krisztina (szerk.): Pécsi jogászok a helyi közéletben és közigazgatásban – századnyi idő a mérlegen (Pécs, Jövő Közigazgatásáért Alapítvány – PTE ÁJK, 2024. 28-35.)).

marad. Ez képezte azt az alapot, amelyre későbbi mesterei – elsősorban Világhy Miklós és Nizsalovszky Endre – építkezhettek.

Fentiekre tekintettel a dolgozat kiemelten fontos szerepet játszik a tudós pályáivének megrajzolásánál, ugyanis jelenlegi ismereteink szerint ez Mádl Ferenc legkorábbi tudományos munkája. Fontos támpontot jelent továbbá a hagyatékban található többi ifjúkori jogi témájú írás elemzésekor.¹¹⁴³ A legnagyobb segítséget azonban akkor kaphatjuk tőle, ha a „Mádl-jelenség”¹¹⁴⁴ tudományos oldalát szeretnénk megérteni, ugyanis ennek két legfontosabb eleme – a jogász i érvrendszer és logika, valamint az olvasmányos és közérthető stílus – már ebben a dolgozatban megtalálható.

¹¹⁴³ Így például szerkezetileg és érvelésében is jelentős hasonlóságot mutat a mintegy másfél évvel később készült, az egyesült Európáról szóló dolgozattal, logikai levezetése pedig párhuzamba állítható a magyar polgári jogról szóló mintegy évtizeddel későbbi előadásának szövegével – mindkét írást l. jelen tanulmánykötetben.

¹¹⁴⁴ Martonyi János kifejezése. Kifejtését l. bővebben: Martonyi János, a Mádl Ferenc Emlékbizottság elnöke beszédét a Mádl Ferenc – A nemzet elnöke film bemutatóján (www.youtube.com/watch?v=ZqgI3ABgUZk, 2023.11.30.).

[MÁDL FERENC]: AZ EURÓPAI ACÉL- ÉS SZÉNKÖZÖSSÉG (ESZAK) AZ EGYESÜLT EURÓPA ÉGBOLTJÁN¹¹⁴⁵

I. 1950: TERVEK ÉS HELYZETKÉP

1.

Már az I. világháborút követően számos erőfeszítés történt valami olyasmi megalkotása érdekében, ami nem az Amerikai Egyesült Államokhoz, hanem egy Európai Egyesült Államokhoz hasonlít. A cél az volt, hogy elkerüljenek egy olyan pusztító dolgot, mint amilyen az önjáróvá vált világháború volt. Ezeket az erőfeszítéseket – többnyire csak szavak szintjén – az első világháború szenvedéseinek élő emléke (és ténye) táplálta. Sajnos ezek a csekély erőfeszítések – még maga a Népszövetség is – eredménytelenek maradtak.

Azóta egy második, még pusztítóbb és utóhatásaiban súlyosabb világháború zúdult az emberiségre. Ez az oka és alapja annak, hogy napjainkban az Egyesült Európa terve kezd valósággá válni. Annak ellenére, hogy Európa még nem egyesült (sőt, még Nyugat-Európa sem), sok olyan eredményt láthatunk, amelyek lényegükben a teljesen egyesült Európa felé tett lépéseként értékelhetők. Az egyik ilyen lépés az Európai Acél- és Szénközösség (ESZAK), más szóval:

¹¹⁴⁵ A dolgozat magja valószínűleg 1950-ben készült (esetleg magyar nyelven), amikor Mádl még középiskolába járt. Noha ez elég korai dátumnak tűnik, a jelen kötetben található Széchenyi-tanulmány is hasonló módon keletkezett: egy, a gimnáziumban felvetett téma későbbi részletes kidolgozásának tekinthető. A dolgozat végleges formába öntésére a pécsi időszakban kerülhetett sor, a munkát Mádl végül – 1953 nyarán – Bándon fejezte be. A kéziratot gondozta és a magyar fordítást készítette: Domaniczky Endre. Mádl a kéziratban a „European Coal and Steel Community” (ECSC) helyett következetesen a „European Steel and Coal Community” (ESCC) kifejezést használja. Erre tekintettel a magyar fordításban a szervezet nevét Európai Acél- és Szénközösség néven fordítottam, viszont rövidítésként a helyes szaknyelvi terminológiát (ESZAK) alkalmaztam.

a Schuman-terv. Erről a nagyszerű tervről szeretnék az alábbiakban röviden megemlékezni.

Először is: miért mondjuk azt, hogy Schuman-terv?

Azért, mert az első gyakorlati lépések Schuman¹¹⁴⁶ (Franciaország külügyminisztere) minisztersége alatt történtek. Magát a tervet és annak gerincét – legalábbis eredeti formájában – Schuman úr, Franciaország akkori külügyminisztere fogalmazta meg, majd pedig a Schuman-terv nagyobb eszmévé nőtte ki magát, és az ESZAK-ká szélesedett ki. Ezt a második szakaszt leginkább Dr. Adenauer, Nyugat-Németország kancellárja, az európai gondolat egyik legnagyobb harcosa szorgalmazta és vezette.

És most lássuk a kérdést teljes egészében, a különböző érdekekkel és az ezeknek megfelelő véleményekkel, megvizsgálva a valódi okokat és célokat.

Ebben az értekezésben több politikai nézetet – így Schuman, Adenauer, Eccles (tory képviselő, brit küldött az Európai Közgyűlésben), Edelman (munkáspárti képviselő, brit küldött az Európai Közgyűlésben) stb. nézeteit – használtam fel, és értékeltem néhány (nem egészen pontos) adatot. Tettem mindezeket állításaim és következtetéseim alátámasztása és igazolása érdekében.

Az ESZAK, vagyis szigorúan véve a Schuman-terv, nem új fejlemény, legalábbis a gyakorlati alapja nem az. A Ruhr-vidék és Lotaringia gazdasági egyesülése közismert tény. Ez a terület természeténél fogva összetartozik.

A Ruhr-Lotaringia-probléma megoldásának legfőbb oka a történelmi és a tényleges helyzet: az ti., hogy a közelmúltban meg kellett tanulnunk, hogy ennek a Ruhr-Lotaringia-ügynek a rendezetlensége háborút jelent. Nem kétséges: ez az ipari központ politikai és gazdasági dinamit, béke vagy háború, amely egyszerre hozhat munkanélküliséget vagy életszínvonal-emelkedést. Eddig többnyire rosszat hozott magával, különös tekintettel a térség Franciaország és Németország közötti megosztására.

¹¹⁴⁶ Schuman életére l.: Hamza Gábor: Nem akarunk csonka Európát (Bp., Elektra, 2002. 5-9.)

Ez a terv, az ESZAK, arra törekszik, hogy a Ruhr-Lotaringia térség gazdaságilag robbanékony helyzetéből jó dolgokat hozzon elő, hogy annak előnyeit Európa népei, ne pedig egy háborús üzem számára kamatoztassa.

Ez az értekezés két részben tárgyalja a kérdést:

- az első: az Egyesült Európa okai, alapja és szükségessége, és most első lépésként az ESZAK szükségessége.
- a második: e szükségszerű szervezet felépítése, röviden: a hogyan?

Kezdjük az elsővel!

2.

A legjobb vizsgálati módszer az, ha megvizsgáljuk az összes állam helyzetét és súlyát, különösen az ESZAK-ban részt vevő vagy nem részt vevő nagyobb államokét.

FRANCIAORSZÁG OLDALÁRÓL NÉZVE

Ha a németek elfogadják ezt az ötletet, ezt a francia ajánlatot, akkor a két ország közötti háború lehetetlenné válik. „Ez igaz. Egyik sem lesz képes titokban felkészülni a másik ellen” – mondja a brit Eccles. Valóban, a Rajna mindkét partján eleget fognak tudni a fegyverek előállításáról, a stratégiai készletekről és a vasutak állapotáról – ahogy Eccles folytatja – „ahhoz, hogy egy újabb francia-német háború kizárt legyen”.

Ám tegyük most fel, hogy Németország valamilyen módon mégis nyeregbe kerül ebben az egyesülésben, és képes Franciaország, valamint a többi tag erőforrásait hasznosítani. Mi lesz akkor? Semmi más, „minthogy azt, amit Hitler minden brutalitásával és vérével nem ért el, utódai elérhették volna úgy, hogy előnyükre fordítják az egyik hódítójuk által előterjesztett politikát”. Kétségtelen: van valami igazság ebben a magyarázatban, de nagyon is brit „toryszagú”.

Mégis, legyen ez most igaz. Mondjuk ki, hogy Franciaország „szörnyen sokat kockáztat”. Egyúttal valljuk is be: a franciáknak megvan a maguk joga erre hivatkozni, hiszen – a gazdasági és

politikai élet minden területén – Oroszországgal és Németországgal egyaránt szemben állnak, és úgy érzik, hogy valamelyikükkel meg kell állapodniuk.

A kommunisták együttműködést akarnak Oroszországgal. A centrum és a jobboldali pártok viszont azt javasolják, hogy Németországgal kellene együttműködni. Ugyanakkor „mindketten – a bal- és a jobboldaliak – szükségesnek látják a francia szuverenitás némi feladását”.¹¹⁴⁷

Lássuk most a két ország közötti gazdasági erőviszonyokat – természetesen a nehézipar tekintetében!

A második világháború előtt Németország háromszor annyi acélt állított elő, mint Franciaország (3:1), és ma már tudjuk, hogy az 1940-es szörnyű katasztrófa „erre az aránytalanságra vezethető vissza”. Franciaország, eme tény ismeretében – továbbá ragaszkodva ahhoz, hogy ez meg ne ismétlődhessen – 1952-re tervezi saját, valamint a Saar-vidék háború előtti termelésének megduplázását. (Ó, ez a Saar-probléma még egyszer!) 1950-ben Franciaország több, befejezéshez közeli állapotban lévő acélgyárral rendelkezett. A másik oldalon: a német acél termelését a szövetségesek ellenőrzése a háború előtti 60 százalékra szorította vissza. Az is fontos még, hogy Németország nem tudott új üzemeket építeni, hogy lépést tartson a francia bővítéssel.

Ám van még egy probléma a francia acéltermeléssel, mégpedig a következő: közvetlenül a háború után az acélipar termelését könnyen felszívta a nagy kereslet. Most viszont úgy tűnik, hogy a belső piacnak ez a csúc szezonja lassanként véget ér. Acélfelesleg várható. Az egyetlen kiutat ebből a bajból a nemzetközi piac jelenthetné, viszont éppen itt van a francia acélgyártás gyenge pontja. A német termelési költségek – „nagyraért azért, mert Németországban alacsonyabbak a bérek és a társadalombiztosítási kifizetések, mint Franciaországban”¹¹⁴⁸ – nem olyan magasak, mint a franciaországiak. Ebből adódik a következő – nagyon egyszerű – lépés ebben a gondolatmenetben: a német acél ára a nemzetközi piacon alacsonyabb, mint a

¹¹⁴⁷ Eccles (Mádl Ferenc jegyzete).

¹¹⁴⁸ Eccles (Mádl Ferenc jegyzete).

franciáé. Így ez a tény önmagában biztosítaná a német acél túlsúlyát – és amíg az ESZAK 1952-ben létre nem jött, addig biztosította is.

Tulajdonképpen ez a gazdasági alapja és az oka annak, hogy a franciák ajánlatot tettek Németországnak az európai szén és acél ellenőrzésében való állandó részesedésre, természetesen cserébe azért, hogy a német költségeket és árakat a franciákéval közös szintre hozzák. Ez a megoldás Franciaország számára valami olyasmit garantálna, mint a háború utáni paritás Németországgal, talán mind a termelésben, mind a piacon (a „talán” a termelésre vonatkozik).

Ez egy figyelemre méltó javaslat Franciaország részéről, amelyben sok jó elem található. Ugyanakkor egy sürgető szükség megoldásának lehetséges útja is. Mindez összességében kétségtelenül Schuman úr érdemének tudható be.

Annál is inkább, mert eljön a nap, amikor a megszálló hadseregek elhagyják Németországot, vagy legalábbis a Ruhr-statútumot¹¹⁴⁹ – amelyen keresztül az ellenőrzés működik – hatályon kívül helyezik. Ebben az esetben – már ma is, 1950-ben! – a német acéltermelés szintjének alacsonyan tartása szinte lehetetlennek tűnik. (Ugyanez lett volna a helyzet, ha semmit sem tesznek a megoldás felé, és Németország, valamint a többi ország a kapitalista szabad verseny szabályai szerint küzdött volna meg egymással, vagy ha a németek – különösen a német politikusok, mint például Ad[enauer]¹¹⁵⁰ – nem lettek volna hajlandók részt venni a különböző ellenőrzési megállapodásokban, mint amilyen az ESZAK is). A franciák, különösen a politikusaik mindezt látják, és – szerencsére – [a megegyezés elmaradásának – D. E.] két legfontosabb következményét abban vélik felfedezni:

¹¹⁴⁹ A Ruhr-statútumot, vagyis a Nemzetközi Ruhr-hatóság felállításáról szóló egyezményt 1949. április 28-án írták alá az USA, az Egyesült Királyság, Franciaország és a Benelux-államok képviselői. A szerződés megszüntetéséről szóló megállapodást – amely 1952. június 25-én lépett hatályba, megnyitva ezáltal az utat a nyugat-európai integráció megvalósulása előtt – 1951. október 19-én írták alá Párizsban. A téma jogi hátterére l. bővebben: Maróti Dávid: Az Osztrák Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság államépítése, alkotmány- és közigazgatás-története 1945–1955 között (Bp., 2021. 154–180., doktori értekezés, https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9sstervezet_MAR%C3%93TI%20D%C3%A1vid.pdf, 2023. 05. 31.).

¹¹⁵⁰ Az angol szövegben csak a név első fele szerepelt.

1. Ha nem tárgyalnak most (1950), később lehet, hogy túl késő lesz kedvező feltételeket kialkudni a saját, magas költségű iparuk számára.
2. Másodszor pedig – kétségtelenül ez a fontosabb – nem akarják elmulasztani a tartós béke alapjainak biztosítását Európában.

Végül is ezek a fent említett motívumok vezették a franciákat olyan erőfeszítésekre és tervekre, amelyek – mint nyilatkozatában Schuman kifejtette – hatása az lenne, hogy a két iparágat egy felső hatóság alá helyeznék „egy olyan szervezet keretein belül, amely Európa többi országának részvételét is lehetővé teszi”.

Íme! E Schumantól származó néhány szóban (a jövő vélhetően igazolni fogja, hogy nyilatkozata valóban „történelmi jelentőségű” volt) egy jövőbeli Európai Unió körvonalai rajzolódnak ki.

NAGY-BRITANNIA OLDALÁRÓL NÉZVE

Bár ma már nyilvánvaló, hogy Nagy-Britannia visszautasította a részvételt az ESZAK-ban, mégis érdemes megvizsgálni a kifogásait, e furcsa (több mint furcsa!) döntés állítólagos okait. Az is igaz, hogy 1950-ben még nem volt olyan nyilvánvaló ez az elutasítás, mint amilyené azóta vált. A brit politikai életben a Schuman-tervvel kapcsolatban – pro és kontra – különböző nézetek alakultak ki. Lássuk hát ezeket a nézeteket, ezeket a kérdéseket (David Eccles¹¹⁵¹ tory és Maurice Edelman¹¹⁵² munkáspárti képviselő cikkeiből kiragadva) tory és munkáspárti politikusok előadásában.

Elöljáróban megállapítható, hogy sok tory – így Eccles – álláspontja durván büzlik az üzleti szellemtől, a merev, számító toryzmustól – még akkor is, ha mindezt reálpolitikának nevezik.

Vizsgáljuk hát meg magyarázataikat és érveiket!

Eccles megdöbbenéssel indít: *milyen veszélyes hatalmi eszközt teremt az ESZAK megvalósítása!*? Ki ne ismerné fel mindebben az európai erőegyensúlyra [törekvés – D. E.] régi angol politikáját? Vagy inkább – az igazat megvallva – a régi pozíció elvesztésétől

¹¹⁵¹ David McAdam Eccles (1904–1999) brit politikus.

¹¹⁵² Israel Maurice Edelman (1911–1975) brit politikus.

való félelmet, amely lehetővé tette Nagy-Britannia számára, hogy egyedül birtokolja az erőegyensúly „nyelvét”. Ez az érzékenység tapintható a következő mondatokban is: szóval álljunk félre? „Ha megteesszük – mondja Eccles –, megítélésem szerint csak idő kérdése, hogy Németország döntő pozíciót szerezzen az egyesülésben, annál is inkább, mert sok francia kész inkább meghozni ezt az áldozatot, mint egy újabb német–francia háborút kockáztatni.”

A tory üzletember később tovább érvel: államosított (ugye, fáj!?) széniparunkat az európai szénkartell (pontosabban: az ESZAK, ami nem kartell, lásd: 3. pont) fogja kiszorítani a nemzetközi üzletből. Nem számít – mondhatják, és Eccles is ezt mondja –, „a szén mint energiaforrás veszít a jelentőségéből, miközben érkezik az atom-energia, és a szénexportunk, bár most rendkívül értékes, nem létfontosságú a hosszú távú túlélésünkhöz”. (Zárójelben: nem néznek a kiigazítással egy kicsit túl messzire? Jobban mondván: nem *néztek*, ugyanis a szénkartell – már egy évvel később¹¹⁵³ – valósággá vált.)

„Az acél más – mondja később Eccles –, ez egy olyan iparág, amelyben mindenkivel fel kell és fel is tudjuk venni a versenyt.” Valóban, az uralkodó brit acélárak 1950-ben ugyanannyival voltak a német árak alatt, mint a német árak a francia árak alatt:

	Franciaország	Németország	Nagy-Britannia
Lemezek (tonnánként)	35 1/1	32 10/7	28 5/3
Sínek (tonnánként)	24 2/9	21 8/6	19 2/6
Bádoglemez (dobozonként)	3 10/7	3 6/8	2 0/6

[Az árakat a szerző angol fontban adta meg.]¹¹⁵⁴

„A brit acélipar az egész világot veri – jelenti ki büszkén Eccles –, ezért meg kellene értenem, ha acélgyártóink vonakodnának

¹¹⁵³ Schuman beszéde 1950. május 9-én hangzott el, az ESZAK alapszerződését (a párizsi szerződést) 1951. április 18-án írták alá.

¹¹⁵⁴ Az árak korabeli (nem-decimális) angol fontban szerepelnek, vagyis az első szám a fontra, a második a schillingre, a harmadik a pennyre vonatkozik. Az átváltási arány: 1 font = 20 schilling, 1 schilling = 12 penny.

megosztani a piacokat a kontinentális riválisokkal, amikor nyílt versenyben hatot tudnának rájuk verni.”

Ám tory képviselőnk szerint van még egy bánatuk: „Mi lesz, ha verseny hiányában... Németország egy másik Dr. Schacht¹¹⁵⁵ irányítása alatt átveszi az uralmat az európai egység felett?” Kitart amellett, hogy ez a fúzió Dr. Schachtal a nyeregben csak egy következmény lenne a számos közül. Eccles ezzel az „egyesülés egy másik Dr. Schacht alatt” formulával arra figyelmeztet, hogy – az erőviszonyok biztosítása érdekében – mégis jobb lenne részt venni az egyesülésben (ESZAK).

A fentiek vegytiszta tory nézetek voltak, de a részvétel mellett más érvek is szólnak (így még ő is megemlíti például a béke biztosítását). Az ESZAK-ban való részvételre vonatkozó brit feltételeket alaposabban és nem csupán a kapitalista profit fényében, hanem a realpolitika oldaláról kell megvizsgálni.

Léteznek továbbá mélyebb szempontok is.

Gazdasági vonatkozásban csak az acélárakat illetően: vegyük a következő állítást közvetlenül az ő tollából: „a vasúti fuvarozás árát épp most emelték 16,75¹¹⁵⁶ százalékkal”.¹¹⁵⁷ Ez a tény megemeli, illetve már megemelte a brit acél költségét és árát. „Ha biztosak lehetnénk..., hogy ez nem ismétlődik meg...” – mondja Eccles.

Vagyis a brit elutasító álláspont második, gazdasági oszlopa is elesett. A Nagy-Britannia részvétele melletti további érv abból a kétségtelen tényből fakad, hogy a szovjet terjeszkedés fenyegetése uniót diktál – vallják (vagy inkább: erősen hangsúlyozzák!) a tory politikusok is.

Harmadik szempontként pedig [ott a szolidaritás – D. E.]. Ha szolidárisak a franciákkal – és bizonyára azok –, nem állhatnak félre, és nem kockáztathatják meg, hogy „elnyelik őket a németek”. Azért kelle[ne] belemenniük az ESZAK-ba, hogy elkerüljék a Franciaország

¹¹⁵⁵ Hjalmar Schacht (1877–1970) német közgazdász és bankár, a német központi bank elnöke (1923–1930 és 1933–1939), gazdasági (1934–1937), majd tárca nélküli miniszter (1937–1943) a náci Németországban.

¹¹⁵⁶ Az angol szövegben 16 2/3 százalék szerepelt, amit az olvashatóság megkönnyítése érdekében decimális formába konvertáltam.

¹¹⁵⁷ Eccles (Mádl Ferenc jegyzete).

és a saját jövőjüket fenyegető végzetes veszélyt; hogy biztosak legyenek abban, hogy Németország nem lesz Európa ura. A brit részvétel többséget biztosít[na] azoknak, akik kétszer ontották vérüket a szabadságért. (Ez a 3. szempont nem más, mint az arra az állítólagos veszélyre adott következetes válasz, amelyet néhány brit politikus a „Dr. Schacht a nyeregben” formulával írt le.)

A 4. szempont valójában válasz egy kérdésre, amelyet Maurice Edelman munkáspárti képviselő és az Európai Közgyűlés brit delegáltja tett fel és válaszolt meg a következőképpen: „...figyelembe véve, hogy akik az acélpolitikát irányítják, azok irányítják a foglalkoztatáspolitikát is, vajon a munkáspárti Nagy-Britannia kockára meri-e tenni a teljes foglalkoztatási politikáját azzal, hogy az acéliparát egy »független« szakértőkből álló testület kezébe adja?”

„Nem biztosít-e ez túl nagy hatalmat egy szuperkabinetnek (nevezetesen az ESZAK-nak)?” Majd – helyesen – így felel: a teljes foglalkoztatási politikánk veszélyben van, hacsak nem hangoljuk össze vas- és széntermelésünket Nyugat-Európáéval. Ezt azért kell kimondani, mert csak néhány év, és acél- és széntermelésünk – fűzi tovább Edelman a gondolatot – meghaladja a jelenlegi keresletet. Akkor pedig két út lesz előttünk:

1. Egyedül vagy kapitalista kartellben boldogulni. A továbblépésnek ez a módja az üzembezárással járó jól ismert utat jelenti.
2. Az ESZAK útja, vagyis a fogyasztás bővítése a kormányok döntő közreműködésével megtervezett beruházások segítségével.

„Ha félreállnánk – mondja Edelman –, ez megakasztaná a tervezőmunkát, és a Ruhr-vidéki acél túlsúlyának” árnya fenyegetné a nyugati piacokat. Ez tehát a helyes álláspont: nem szabad elvetni ezt az elképzelést, hanem javítani kell annak talán nem teljesen arányos szerkezetén, és biztosítékokat kell adni minden résztvevő számára.

Nagy-Britannia miért hunyta és hunyja be még mindig a szemét az ESZAK előtt? Erre nem lehet pontos választ adni. A pro vagy kontra hozzáállás nem pusztán [pártok szerint – D. E.], tory vagy munkáspárti alapon jön létre. Az ESZAK felé tett első lépéseket

ugyanis a munkáspárti Attlee-kormány¹¹⁵⁸ idején tették meg, még hozzá Bevin¹¹⁵⁹ [külügyminisztersége – D. E.] idején (aki – például – elutasította az ötletet), majd a konzervatív Churchill-kormány¹¹⁶⁰ idején hozták tető alá. Ez nem ugyanaz!

Eccles és Edelman is úgy véli, hogy a brit elutasítás tragédia volt. Nagy-Britannia – rögtön a háború után túlzottan bezárkózott (államosítás stb.). Úgy gondolták, hogy a belső tervezés és rend biztosításával mindent megtettek, amire szükségük volt.

NÉMETORSZÁG OLDALÁRÓL NÉZVE

Úgy tűnik, hogy a rivális országok (mint Franciaország, Benelux államok stb.) a szép szavakon és az emberközpontú ideológián túl közeledni szándékoznak az egyesüléshez, mert ellenkező esetben Németország túlzottan megerősödik... Az erőegyensúlyt hatékony gazdasági intézkedésekkel kell biztosítani. Az Unió – legalábbis gazdasági síkon – érdekében áll ezeknek az országoknak.

Emiatt Németországgal kapcsolatban azt mondhatjuk: Németország hajlandósága az európai egyesülésre a béke és a humánus politikai célok érdekében történik: [a németek – D. E.] megértik, hogy a jövő útja valamennyi európai nép jóléte felé vezet, megértik, hogy másokat is hagyniuk kell élni.

Németország kiemelkedő gazdasági helyzete Európában – hacsak valamiféle egyesülés nem jön létre – az alábbi statisztikákból is kitűnik:

¹¹⁵⁸ Clement Richard Attlee (1883–1967) munkáspárti politikus, 1945–1951 között brit miniszterelnök.

¹¹⁵⁹ Ernest Bevin (1881–1951) munkáspárti politikus, 1945–1951 között az Attlee-kormány külügyminisztere.

¹¹⁶⁰ Winston Churchill (1874–1965) brit politikus, államférfi, miniszterelnök 1940–1945, illetve 1951–1955 között.

	Nyugat-Németország	Saar-vidék ¹¹⁶¹	Franciaország	A többi ESZAK-tag ¹¹⁶²
acél				
1938	55	8	19	18
1948	24	5,5	31	39,5
1952	38	6,5	26	29,5
szén				
1938	56	6	19	19
1948	48	7	24	21
1952	52	6,5	23	18,5

Megismétlem a tényt: hacsak az egyesülés nem valósul meg, Németországnak ez a túlzottan előnyös helyzete veszélyt jelent az európai országokra, különösen Franciaországra, a régi riválisra nézve! Németországban [mindig – D. E.] megvolt a potenciál, hogy lehagyja őket.

Bár a nyilatkozatok sok mindent elfednek (eltitkolnak), mégis lássunk más – talán valósabb – szempontokat:

1. Németországot most (1950) a Ruhr-statútum akadályozza, és emiatt nem tudja csúcsra járatni a termelést és elérni a teljes foglalkoztatottságot. Logikusnak tűnik, hogy Németországnak bizonyos garanciákat kell adnia a Ruhr-statútum közelgő „feloldásához”. [Ez formailag – D. E.] valamilyen megállapodás [lehetne – D. E.], amely megadná a szükséges biztosítékokat az egykori győztesek és hódítók – mint például Franciaország – számára. Az ESZAK az ilyen megállapodások csúcsa.

2. Tény, hogy Németország leigázott (megvert) országgént került ki a II. világháborúból. Ilyen helyzet után valamit

¹¹⁶¹ Saar-vidék, jelen esetben az 1945–1957 között francia igazgatás alatt álló német területről van szó.

¹¹⁶² Az 1951. április 18-i párizsi szerződést aláíró országok (az ESZAK alapító tagjai) a következők: Olaszország, Franciaország, Nyugat-Németország, Belgium, Luxemburg, Hollandia.

tennie kell[ene], hogy – egyenrangú partnerként – belép[hessen] az úgynevezett „nyugati szabad államok” családjába. Ennek a sürgető kérdésnek a teljes megoldását az egyesült Európa jelenti, és az ESZAK [létrehozása – D. E.] egy lépés ebbe az irányba.

3. Németországnak – minden baloldali propaganda ellenére – vannak olyan vezetői, akik felelősséget éreznek a német népért és általában a békéért. [Akik – D. E.] megtanulták, hogy mit jelent a hitlerizmus, a rossz hírű német út.

[Ehelyett – D. E.] megértést és békét kívánnak – legalább a „keresztény Európának”. Ez áll Dr. Adenauerre – aki Schuman után az ESZAK ügyeit vezette –, Schuman úrra és másokra is.

Az ESZAK a német nép számára csak előnyökkel jár. [Olyan – D. E.] előnyökkel, mint például: 1. a béke a szomszédos országokkal; és 2. emberi munkakörülmények, valamint teljes foglalkoztatottság. Mindez egyedül vagy egy kapitalista kartell résztvevőjeként elérhetetlen lenne [Németország számára – D. E.].

MÁS EURÓPAI ORSZÁGOK – KÜLÖNÖSEN MAGYARORSZÁG – VONATKOZÁSÁBAN

Ebben a részben nem sok szó esik Olaszországról vagy a Benelux-államokról, vagyis a már megalakult ESZAK tagjairól. Ezen országok részvétele már 1950-ben is nyilvánvaló volt, hiszen ugyanolyan helyzetben voltak, mint Franciaország.

Többet kell viszont beszélnünk azokról az államokról, amelyek ez idő szerint nem tudnak részt venni az ESZAK-ban, vagyis a közép-európai országokról, mint Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország stb. Most csak esetleges részvételüket, és – elsősorban – gazdasági helyzetüket vonjuk vizsgálat alá!

Az alábbi állítások és szempontok új adatok hiányában – sajnos – főleg többé-kevésbé ismert tényeken és véleményeken nyugszanak.

Ezeknek a bizonyos államoknak meg kell vizsgálniuk:

1. nyersanyagforrásaikat (azok mennyiségét!);
2. ipari termelésüket; és

3. a termelési költségeket, pontosabban: az általuk megtermelt áruk árait.

E három kérdéssel kapcsolatban egyáltalán nem túlzás, ha úgy fogalmazunk: a közép-európaiak egyike sem tud versenyezni az ESZAK-államokkal – még az olyan iparilag fejlett államok sem, mint Csehszlovákia vagy Ausztria. Ám ezen államok többsége még annyi nyersanyaggal sem rendelkezik (l. fentebb: 1. pont!), amennyire saját iparuknak szüksége van. Vagyis mások támogatására szorulnak. A 2. és 3. kérdés tekintetében még rosszabb a helyzet. De: ami egyedül nehéznek vagy lehetetlennek tűnik, vajon együtt lehetséges?

Ez az „együtt” valami olyasmit jelentene, mint a közép-európai országok bizonyos egyesülése. Egy olyan blokkot, amely kevésbé az ESZAK ellenében, hanem inkább a mellett állna – hogy ezek a tagországok biztosak lehessenek gazdasági és politikai függetlenségükben és integritásukban.

Nem kétséges: ez valódi előrelépés lenne!

De (ismét egy „de”) el kell fogadni: ha még ez az elképzelés is valósággá válik, akkor sem lesz ez a bizonyos unió abban a helyzetben, hogy az ESZAK-kal versenyre kelhessen. Sőt, akadályozni fogja az ESZAK gazdasági túlsúlya, amely az eddig létező tagállamok teljes – politikai és gazdasági – uniójává szélesedhet.

És még egy „de” a Közép-Európai Unióhoz: eddig – néhány korábbi irodalmi említésen kívül – nem látszik komoly utalás [vagy szándék – D. E.] ilyen célokra és törekvésekre.

A helyzet tehát továbbra is ez:

- [A közép-európai országoknak – D. E.] akár külön-külön államként, akár egy saját egyesülésben szükségük van az ESZAK-ra (vagy legalábbis pozitívan kell viszonyulniuk hozzá). Ez az igény, „részvétel” egy megállapodással is kifejezhető (és a kérdésnek ez a megoldása is jónak tűnik).
- Bármilyen egészséges és üdvös megoldási forma – de elsősorban az, amelyik az ESZAK részvétel[ével valósul meg – D. E.] – hatékony segítséget és előrelépést jelent a békés Európa jövőbeli megvalósításához.

3.

HOGYAN?

Most pedig, miután megkaptuk az eredményt, hogy az ESZAK szükséges és hasznos, vizsgáljuk meg a szervezeti felépítését. Erre utal a címben feltett rövid kérdés: „hogyan?” Ugyanis a tagállamok számára is ez lesz a legfontosabb kérdés, mielőtt a megállapodásra a végső „igent” kimondanák: „hogyan?”

Fontos, hogy az egyes nemzetek biztosítékokat találjanak a szervezet struktúrájában, annak érdekében, hogy az ESZAK által létrehozott új felállás a múltbelinél jobb legyen, és hogy a résztvevők gazdasági rendszere és termelése biztos alapokra kerüljön. Ezek a problémák mind egyetlen kérdés mögött rejtőznek: „hogyan?”

Az első probléma, amely már az elején felmerült, a következő: Hogyan lépnének be a tagállamok az egyesülésbe: államosított vagy magántulajdonban lévő iparral?

„A franciák – mondja Eccles – nem javasolják az ipar államosítását az egyesülésbe való belépés előtt.” A németek viszont inkább a köztulajdon pártján álltak, és inkább egy kormányok által kijelölt közös hatóság mellett érveltek.

Ez egy fontos kérdés. Mert ha a tagországok gyárosai létrehozzák a francia, német, Benelux és olasz nehézipar tőkés kartelljét, ez a békét hozná el mind a nagyiparos kartelltagok és valószínűleg az országaik számára is. Ám ez a kartell – és ez már gondolati szinten erkölcstelen, illetve megvalósulása esetén is annak minősülne – az egyes iparágakban dolgozó munkások és a fogyasztók költségén jönne létre! Ez a „nagyvállalati ellenőrzés Európa alapvető iparágai felett – írja Edelman, a munkáspárti képviselő – a háború és a kartell közötti választást kínálja fel számunkra”. Ezért [mindenekelőtt – D. E.] meg kell vizsgálnunk: vajon az ESZAK – és annak első formája, a Schuman-terv – kartell-e?

Nézzük meg pontosan, mi is az a kartell:

1. Üzletemberek által a termelés alacsonyan tartása és az árak magasan tartása céljából létrehozott egyesülés.
2. *Titokban* működik!
3. Egyetlen céljuk: a *profit*!

[Fentiek alapján – D. E.] azt mondhatjuk: a Schuman-terv és az ESZAK valami más, valami egészen más, mert:

1. A termelés bővítésére törekszik!
2. Az ESZAK a nyilvánosság előtt fog fellépni. A mindeddig jóvá nem hagyott terv szerint a kormányok által választott (független) tagok fogják irányítani.
3. Célja: a tagországok jóléte!

Az ESZAK képviselőjében eljáró Edelman munkáspárti képviselő azt mondja: „a következő néhány éven belül valószínű – és Nagy-Britanniában már látjuk ennek a jeleit –, hogy az európai vas- és acéltermelés sok millió tonnával meghaladja majd a jelenlegi keresletet. Ha létrejönne egy kartell, akkor ezt a nehézséget az üzemek bezárásával kezelnék. Az Európai Acélügyi Tanács ehelyett a fogyasztás [növelésére – D. E.] törekedne. Az erre irányuló tervezett beruházások a kormányok feladatát képezik, és nem a nagyvállalatokét.” Azt is mondja és ez így rendben is lenne: a Hatóságnak az Európa Tanács és nem az ENSZ alá tartozó tervező szervezetnek kellene lennie (de az Európa Tanács mindeddig – 1950! – nem jött létre!).¹¹⁶³

Hatóság: fentebb említettük, de hogyan is épüljön fel ez a hatóság? Mit tudunk a szervezetéről?

Ebben a tekintetben különböző vélemények vannak, ezek közül az alább leírt elképzelés tűnik a legjobbnak:

A hatóságnak a következő tagokból kell állnia:

1. Gyáriparosok (állami tulajdon esetén: gazdasági szakértők);
2. Szakszervezeti tagok;
3. A kormányok képviselői;
4. Fogyasztók (iparosok vagy gazdasági szakemberek, akik megvásárolják az ESZAK[-tagok – D. E.] termékeit).

¹¹⁶³ Nem lehet pontosan meghatározni, hogy a dolgozat ezen része mikor keletkezett, de az Európa Tanács a kezdeti nehézségek után 1950-ben már megkezdte működését (például az egyik legfontosabb, az Európa Tanács égisze alatt kidolgozott dokumentumot, az Emberi Jogok Európai Egyezményét 1950. november 4-én írták alá Rómában).

A szervezetben mindenki egyenlő arányban venne részt. A Hatóság belső működési módszere olyan kérdés, amely – bár nagyon fontos! – nem tartozik ide, mert akár egy másik értekezés tárgya is lehetne.

Fenti módon a tagok érdekei mind a nemzeti, mind az európai gazdaságban kifejezésre jutnának, „és a termelők, valamint a fogyasztók találkozhatnak és összehangolhatnak kívánságaikat, ahelyett, hogy egy önkényes külső szerv terveket kényszerítene rájuk”.¹¹⁶⁴

4.

A 2. és 3. pontban leírt tények és törekvések után tehát elmondhatjuk: az Egyesült Európa és elsősorban az ESZAK – mint első lépés – megvalósítása nyilvánvaló, legalábbis nyilvánvalónak tűnik.

Van továbbá még egy nyomós tény, ami ma a nyugati országok egyesülésének irányába hat: a Kelet előrenyomulása ellen szükséges védekezés!

Végre az Unió – Európa közös útja – ki fogja irtani a véres háborúk írmagját! Comagger,¹¹⁶⁵ a háború okait kereső „A második világháború zsebtörténete”¹¹⁶⁶ című könyv szerzője úgy véli: A nemzetek elpártoltak az egység – a Népszövetség – politikájától, és befelé fordultak. Nem törődtek más – gyengébb – országokkal, mondván, „nekik egyedül kell boldogulniuk”. Ennek köszönhető, hogy egy veszélyes hatalom (Hitler zsarnoki birodalma) egyre nagyobb darabokat harapott ki Európából, míg végül eljutott az önző, „egyedül is boldogulok”-államokig (mint amilyen Franciaország, Nagy-Britannia vagy Oroszország. Nézzük csak! Pont ezek az országok hagyták magukra a kicsiny Csehszlovákiát és Lengyelországot stb.).

[Ezek az országok – D. E.] elfeledték egy angol költő Comagger által idézett szavait: ha az óceán felfal egy darabot Európából, azáltal

¹¹⁶⁴ Edelman (Mádl Ferenc jegyzete).

¹¹⁶⁵ Comagger, Henry Steele (1902–1998) amerikai történész.

¹¹⁶⁶ Comagger, Henry Steele (szerk.): *The Pocket History of the Second World War* (New York, Pocket Books, 1945).

az egész kontinens is kisebb lesz. Ha valahonnan halljátok a lélekharangot, ne feledjétek, az értetek is szól!

Hála Istennek, a jelenlegi politikusok (legalábbis nagyobbik részük) meghallották és megértették a harangszó figyelmeztetését. Így Schuman úr, akinek meg kellett küzdenie az ötletéért. Majd Schuman után dr. Adenauer, akinek – mint az európai gondolat harcosainak – ugyanúgy meg kellett és meg kell küzdenie a szkeptikus politikusokkal vagy a nemzeti érdekek szűk látókörű harcosaival – akik szerint a nemzeti érdek ellentétes más országok érdekeivel –, illetve a szűk látókörű jobb- vagy baloldaliakkal, akik nem értik meg, hogy még az egymásnak ellentmondó érdekeket és célokat is össze lehet hangolni, ha van rá jó szándék, és ha Európa békéje a tét...

Dr. Adenauer azonban megvédte magát, és álláspontját kifejtve elmondta az igazat, ugyanis a *kérdés helyes, lényegi alapja* a következő. A jövő Európájában a nemzeti szintű politika számára két lehetőség, két út áll nyitva:

Az *egyik* az európai népek jólétének félreértett útja [ami – D. E.], a „német érdekek” rosszul értelmezett, önző útja. Még ha nekünk [magunknak is – D. E.] megvan – ahogy sokan mondják – a képességünk ahhoz, hogy egyedül menjünk, és még ha ebből a saját német útból előnyünk is származna, ez a már ismert versenyhez fog vezetni vagy ahhoz vezetne, ami – ez a különutas verzió jövője – gazdasági hidegháborút jelent a riválisaink és a szomszédaink ellen. Végül pedig talán – ahogy azt a történelem is tanúsítja – valódi háborút okozna egész Európában és a világ népei között, bármelyik oldalon is harcolnának. [Akkor pedig a népeknek – D. E.] mások – a politikusok és a szakértők – végzetes gátlástalansága miatt kell majd szenvedniük.

A *másik* út: a megértés útja, hogy jó szándékkal [együtt dolgozhatunk – D. E.] egy békés Európáért. Az Egyesült Európa célja a háborúk elkerülése. A valóságban – és ebben a szkeptikusoknak igazuk van – ez az út sok nehézséggel jár. Ám ezen az úton haladva háborúk helyett a nemzetek és népek testvériségéhez és jólétéhez fogunk eljutni.

Ez az [út biztosítaná – D. E.] az egyensúlyt a keresztény lelkiismeretesség felfogásában e nagy cél tekintetében. Azt is gondolom,

hogy ez lenne a keresztény lelkiismeret válasza az egység ügyében, valamint a béke és háború megosztó kérdésében.

Bánd, 1953. július 20.

Lelőhelye: A kézírással készült, számos javítást és kiegészítést tartalmazó kézirat a Mádl család tulajdonában található.

MÁDL FERENC: A MAGYAR POLGÁRI JOG RENDSZERÉRŐL¹¹⁶⁷ (1962)

I.

1. A Kar vezetőitől azt a megtisztelő felkérést kaptam, hogy Önök számára a szocialista magyar jogrendszerről általános tájékoztatást adó előadást tartsak. Örömmel teszek eleget ennek a kérésnek. Egy előadás keretében az egész magyar jogrendszerről beszélni azonban nehéz műfaji kérdés. Az egyik neves magyar költőt és író, aki magyar nyelvre fordította Dante Divina Com[m]ediáját és számos munkát írt Dante költészetéről és művészetéről, megkérte egy folyóirat, írnia részére Dantéről egy tanulmányt. A költő, akit egyébként a magyar irodalomtörténet poeta doctusként tart számon, nagy örömmel fogadta a felkérést, és megkérdezte, milyen terjedelmű lehet a tanulmány. 30 oldal – válaszolta a szerkesztő. A költő erre kicsit megdöbben, és azt mondta, [hogya – D. E.] sajnos nem ismeri annyira Dante munkásságát és művészetét, hogy harminc oldalra korlátozottan tudná elmondani. Nota bene: senki sem ismerte és ismeri olyan fokon Dante munkásságát és művészetét Magyarországon, mint ez a költő és műfordító ismerte. Távol áll tőlem, hogy Dantét és művészetét a magyar jogrendszerrel, és magam a szóban forgó költővel¹¹⁶⁸ összetévezzem. Mégis azt gondolom, hogy az egész magyar jogrendszerről nehéz egy előadás keretében valamennyire is egészlet mondani. Egyrészt ezért, másrészt azért, mert a szocialista jogrendszerekről általános jellegű előadásokat úgyis hallanak, és harmadrészt pedig azért, mert magam a polgári jog elméleti művelésével

¹¹⁶⁷ A Faculté Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé 1962. évi tavaszi strasbourgi szesszióján tartott előadás (Mádl Ferenc jegyzete). Az 1962. tavaszi szemeszter óráit 1962. 03. 07. és 1962. 04. 28. között tartották meg. Mádl előadására (amelyre ez az anyag készült) a tanrend szerint 1962. 04. 16-án (hétfő) délután 5 órai kezdettel került sor (Faculté Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé. Session de Printemps [Az 1962. tavaszi szemeszter tanrendje], 21. o., a Mádl család tulajdonában). (Domaniczky Endre kiegészítése).

¹¹⁶⁸ Babits Mihályról (1883–1941) van szó.

foglalkozom, célszerűnek látom az előadásomat a magyar szocialista polgári jog általános bemutatásának szentelni. Emellett szól a fentiek mellett az is, hogy a szocialista jogrendszerekről szóló bevezető előadások a polgári jogról külön nem szólnak.

2. Persze a szocialista magyar polgári jog is túl nagy terület ahhoz, hogy az elején kezdjem és sorjába[n] menve a végén végezzem. Ezért előadásomat a következő kérdésekre korlátozom: 1. a szocialista polgári jog rendszere általában; 2. a mai magyar szocialista polgári jog kialakulásának rövid története; 3. az 1959. évi új Ptk. és a polgári jog egészének viszonya; 4. a Ptk. rendszere általában, a Ptk. néhány fontosabb intézménye, így 5. a tulajdoni formák; 6. a tervszerződések; 7. a deliktuális felelősség.

II.

1. A szocialista polgári jog rendszeréről általában beszélni bizonyos leegyszerűsítéssel annyi, mint annak a tárgyát megjelölni.

a) A szocialista jogelmélet abból indul ki, hogy a jog feladata a szocialista társadalom viszonyainak szabályozása. Ahhoz azonban, hogy a jogról átfogó ismeretekre tehesünk szert, hogy azt igazában megismerjük és helyesen alkalmazzuk, nem elég csak ennyit mondanunk, mert így csak egy heterogén anyag nagy konglomerátumát látnánk. Ezt a nagy egységet át kell tekinteni, a jog egészét rendszerezni kell. A szocialista jogszemlélet szerint a rendszerezés elsődleges alapjai a társadalom gazdasági rendjéből adódnak. Egy adott társadalom anyagi életviszonyai u[gyanis] azok, amelyek meghatározott jogi formákat termelnek és követelnek. *Az osztályozás, a rendszerezés döntő alapja ezek szerint a szabályozás tárgya, a szabályozott társadalmi viszony.*

A szocialista polgári jog tudományában általánosan elfogadott nézet, hogy a polgári jog a társadalmi viszonyok két csoportját szabályozza: egyrészt a társadalom vagyoni, másrészt

bizonyos vagyoni viszonyokkal összefüggő nem vagyoni (személyi) viszonyokat. *A vagyoni viszonyok*: a tulajdon, a termelés, az elosztás és a csere (forgalom), a vagyoni felelősség és az öröklés viszonyai. *Vagyoni viszonyokkal összefüggő nem vagyoni (személyi) viszonyok*: a személyiség védelméből fakadó érdekek védelme, [és] az ember bizonyos szellemi alkotásainak jogi védelme.

b) Ez az egy tényező – a szabályozás tárgya – azonban még mindig annyira általános, hogy összekapcsolja szinte az egész jogot, és nem volna elegendő ahhoz, hogy egyedül a polgári jogra tartsuk jellemzőnek. Hiszen a fent jelölt vagyoni viszonyokat is büntetőjogi, alkotmányjogi, pénzügyi jogi és egyéb szabályok is szabályozzák. Egy másik tényezőt is meg kell találni ahhoz, hogy az egyes jogágakat egymástól elhatároljuk. Ez a szocialista jogtudomány szerint a szabályozás módja. Ez az, ami a fenti vagyoni viszonyokat egy jogág, a polgári jog kereteibe utalja. Ezekre a viszonyokra a szabályozás módja oldaláról u[gyanis] a felek egyenjogúsága és egymás mellé rendeltsége, az áruviszony-forma jellemző.

c) A jelzett taglalási elvek logikus következménye, hogy a szocialista jogtudomány nem tekinti a polgári jog részének a családjogot és [a] munkajogot, mert az általuk szabályozott viszonyok nem áruviszonyok. A polgári jog részének minősül viszont számos olyan viszony szabályozása, amely kapitalista viszonyok között a kereskedelmi és váltójog, ill[etve] kereskedelmi törvénykönyvek keretei között történt (kereskedelmi vétel, bizomány, szállítmányozás, fuvarozás, biztosítás stb.).

d) Messze vezetne most ennek a bemutatása, de egyes szocialista országokban tudományos vita folyik afelől, hogy nem jogosult-e egy új jogágazat, az ún. gazdasági jog „elismerése”, amelybe a szocialista gazdaság valamennyi áruforma szerint szabályozott vagyoni viszonya mellett a gazdaság

igazgatásának szabályai is helyet kapnának, míg a polgári jog kizárólag az állampolgárok vagyoni viszonyait tárgyalná. Ennek alapján vitássá vált az adott országokban a földjog, a termelősövetkezeti jog, a nemzetközi magánjog rendszerbeli helye, sőt, a munkajogé is. Legújabban a Szovjetunióban és Magyarországon került sor a polgári jog kodifikációjára, és ezek az országok az egységes szocialista polgári jog alapján álló törvényeket (a Szovjetunióban alapelveket) alkottak.

2. A szocialista magyar polgári jog rendszer[e] mai állapotának bemutatásához két dologra kell utalni. Az egyik, hogy a szocialista jogtudomány állásfoglalása értelmében a jog formája szocialista viszonyok között az írott, a kodifikált jog; csak az írott jog alkalmas igazában arra, hogy a vezetés, a szabatos és céltudatos szabályozás eszköze legyen. A másik, hogy a magyar polgári jog egészen 1959-ig szokásjogi rendszer volt. Az a harc, amely egy polgári törvénykönyv megalkotásáért egy évszázadon át folyt, nem vezetett eredményre. Több-kevesebb leegyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy a kódexért folyó küzdelem ugyanazokat a sajátosságokat mutatta, mint Németországban az a nagy vita, amelynek konzervatív iránya Savigny nevével, haladó része pedig Thibault nevével nőtt össze. Németországban végül is győzött a kodifikáció gondolata. Magyarországon ez sohasem következett be; [m]indenekelőtt azok miatt a társadalmi ellentmondások miatt, amelyek nem tették lehetővé a különböző társadalmi érdekeknek egy törvénykönyvben való általános és egységes kifejezését. *A szocialista magyar polgári jog kialakulásának történetéhez* tehát hozzátartozik, hogy burzsoá, sőt feudális időkből származó szokásjogi rendszerből nőtt ki. A régi szokásjogi normákon nyugvó magyar polgári jog rendszere 1945-től, a felszabadulástól kezdve fokozatos átalakuláson ment keresztül. Az átalakulásnak alapjában véve két útja volt: a) az új viszonyok erősítésére, új feladatok megoldására írott jogszabályok jöttek létre (így elsősorban a szocialista gazdasági viszonyok egyes fontos területein); b) egyrészt ezek hatására, másrészt a Legfelső Bíróság alakító tevékenysége folytán az új igényekhez igazították a szokásjogot is (ilyen értelemben előnyös

volt egy régi kódex hiánya, mert a szokásjog rugalmassága az adott viszonyok között célszerűbb volt).

Hovatovább elérkezett azonban a polgári jog heterogén és sok tekintetben ellentmondásos szabályainak egy új egységes kódexben való túlhaladásának ideje. [Az] 1953-ban megkezdődött kodifikációs munkálatok eredményeképp elkészült Magyarország első polgári törvénykönyve, miután az 1848-as forradalom és szabadságharc viharában fogant polgári törvénykönyv-gondolat a szabadságharc-cal és forradalommal együtt elbukott, és később sem talált elegendő bázisra.

3. *A Ptk.-nak és a polgári jog egészének viszonyáról szólva* azt kell mondani, hogy az új polgári törvénykönyv tükrözi azokat az általános elveket, amelyek[et] a szocialista polgári jog rendszeréről fent vázoltam. Elkészítése során az volt a törekvés, hogy a lehetőségekhez képest a polgári jog egész anyagát átfogja, legalább elvi kereteiben a polgári jog valamennyi intézményét szabályozza, tekintet nélkül arra, hogy ezek az intézmények korábban a polgári jog vagy a kereskedelmi jog keretébe tartoztak-e. Hogy tehát szabályozza az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek legkülönbözőbb vagyoni és egyes, más jogterületekhez nem tartozó személyi viszonyait.

Ilyen elvi indítás mellett egyetlen jelentős terület szabályozása maradt ki a törvénykönyvből. Nevezetesen a különféle szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogviszonyok területe. Már korábban szabályozásra került azonban ebből a körből az újítói jog, és a közeli hónapokban kerül sor a szerzői jog kodifikációs munkálatainak befejezésére.

4. *A Ptk. rendszeréről általában* szólni most alig jelenthet mást, mint a fontosabb fejezetek felsorolását.

Az összesen 685 szakaszból álló törvénykönyv bevezető rendelkezésekből (1–7. §), valamint a következő négy részből áll: I. a személyek (8–87. §), II. tulajdonjog (88–197. §), III. kötelmi jog (198–597. §), IV. öröklési jog (598–685. §).

A bevezető rendelkezések első szakasza a törvénykönyv célkitűzéséről szól. Leszögezi, hogy a törvénykönyv „az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek tervszerű, egyre növekvő mértékű kielégítése, a szocializmus érdekében”. Ugyanez a szakasz mondja ki – mintegy a jogértelmezés tartalmát és kereteit határozva meg –, hogy a törvénykönyv „rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni”. A továbbiakban a bevezető rendelkezések hangsúlyozzák, hogy amikor a törvénykönyv védi a tulajdonnak az alkotmányban elismert valamennyi formáját (3. § 1. bek.), különös oltalmat biztosít a társadalmi tulajdonnak (3. § 2. bek.). A joggal való visszaélés minden formájának tilalmazása mellett a bevezető rendelkezések előírják, hogy a törvénykönyv pozitív irányban milyen magatartást vár el az egyes polgári jogi jogviszonyokban részt vevő felektől (4–6. §). Végül a bevezető rendelkezések kimondják azt a tételt, hogy a törvénykönyvben védett jogok érvényesítésének módja általában a polgári per (7. §).

A törvénykönyv formailag második, lényegileg azonban első része a polgári jogi jogviszonyok alanyairól: *a személyekről* rendelkezik, valamint a polgári jogi jogviszonyokban való részvétel jogi feltételeit, kereteit és a személyek polgári jogi védelmét szabályozza.

„Minthogy ez a rész – mondja a törvény indok[ol]ása – a polgári jog alanyaival: az emberekkel, a polgári jogi forgalomban részt vevő állammal, valamint a jogi személyekkel kapcsolatos általános érvényű szabályokból áll, e résznek a törvénykönyv élére helyezése kifejezésre juttatja azt is, hogy a törvénykönyv középpontjában a termelő és szükségleteit kielégítő ember van, hogy a törvénykönyv az emberek és az emberi kollektívák, a népi demokratikus társadalom érdekeit szolgálja.”

A rész négy címe az ember jogalanyiságával összefüggő kérdéseket, polgári jogképességet, cselekvőképességet,

a jogképesség megszűnését, a holtak nyilvánítást, az állam polgári jogalanyiságát, az ember és állam mellett a polgári jog alanyainak harmadik típusaként az ún. jogi személyeket (állami vállalat, egyéb állami gazdálkodó szervek, szövetkezet, társadalmi szervezetek, egyesület), azok létrejöttének, jogképességének, működésének és megszűnésének, valamint a személyek polgári jogi védelmét tárgyalja. A törvénykönyv a személyhez fűződő jogok közül kifejezetten csupán a legjelentősebbeket (az állampolgári egyenlőség, a személyes szabadság, a testi épség, a névjog, a jó hírnévhez fűződő jog, levéltitok stb.) emeli ki. Ez azonban nem tekinthető taxációnak, a kódex jogvédelme kiterjed minden más, kifejezetten fel nem sorolt jogra is. Ez a cím emeli most már törvényerőre a magyar polgári jogi gyakorlatnak azt az elvét, hogy a személyiségi jogok megsértésekor keletkező, ill[etve] az azt követően okozatosan beálló minden vagyoni kárért kártérítés jár, nem vagyoni kárért azonban anyagi reparáció nem könyvelhető (85. §).

A törvénykönyv *tulajdonjogi része* három címben a tulajdonjog formáit, a tulajdonjog tárgyait, a tulajdonjog tartalmát és védelmét, a tulajdonjog megszerzésének formáit, a közös tulajdon kérdéseit, valamint a különböző használati jogokat, a társadalmi tulajdon sajátos viszonyait, valamint a birtok és a birtokvédelem körébe tartozó kérdéseket szabályozza.

A *kötelmi jogi rész* a törvénykönyv legnagyobb, 400 szakaszra terjedő része, amely a szerződést, a szerződések közös szabályait mint általános szabályokat (a szerződés megkötését, a képviselőt, a szerződés tárgyát és tartalmát, a semmisséget és megtámadhatóságot, a szerződés módosítását stb.), a szerződésen kívül okozott károkért és a jogalap nélküli gazdagodásért való felelősség különböző alakzatait, továbbá a teljesség igénye nélkül a legfontosabb szerződésfajtákat (adás-vétel, vállalkozás, tervszerződések, termelési, ill[etve] terményértékesítési szerződések, bérleti szerződések, letét, megbízás, fuvarozás, bizomány, szállítmányozás, bank- és hitelviszonyok, biztosítás, polgári jogi társaság, ajándékozás,

tartási és életjáradéki szerződések, a díjkitűzés és a közérdekű célra vonatkozó kötelezettségvállalás) szabályozza.

Az öröklési jogi rész öt címre oszlik. A törvénykönyvnek ez a része logikusan számot vet a tulajdonjogi részben szabályozott különböző tulajdonjogi formákkal, természetesen csak azokra terjesztve ki az öröklés lehetőségét, amelyeknél az elvileg lehetséges: a magántulajdonra és a személyi tulajdonra. Az előkérdés ugyanis – mindig[!] – nem az öröklés módja, hanem az, hogy mi örökölhető.

A fejezet az öröklési jog általános szabályai mellett a törvényes öröklés rendjét, a végintézkedésen alapuló öröklést szabályozza, majd a köteles rész intézményének, az öröklés jogi hatásainak szabályozását adja.

5. A tulajdonjog szabályozásának főbb elemeiről szólva mindegyiknél a tulajdon formáiról kell szólni. Kézenfekvő, hogy minden vagyoni viszony tartalmát végső soron az határozza meg, hogy a társadalomban milyen az embereknek a termelőeszközökhöz való viszonya, hogy mi a tulajdon rendje. Bár ezek a szabályok nem annyira konkrét jogviták eldöntésére alkotott szabályok, jelentőségük mégis nagy. Leszögezik a társadalom adott fejlettségi foka mellett fennálló tulajdoni formákra vonatkozó alapvető jogelveket, kifejezik tulajdonjogi berendezkedésünk alapvető jellegzetességeit.

A törvénykönyv kimondja, hogy országunkban három alapvető tulajdoni forma ismeretes: 1. a *társadalmi tulajdon* (állami és szövetkezeti tulajdon – 89–90. §), amelyről a Ptk. kimondja, hogy az a termelési eszközök zömére kiterjed és felhasználásának alapja a népgazdasági terv (88. §); 2. a *magántulajdon*, amely a köz érdekét nem sértheti, és amelynek tárgyai azok a termelési eszközök, amelyeket a törvény nem nyilvánít kizárólag az állam tulajdonának (91. §); 3. a *személyi tulajdon*, amely az állampolgárok személyes szükségleteinek kielégítését szolgálja (92–93. §).

Ki kell emelni, hogy mind a tulajdon használatának, mind a vele való rendelkezés viszonyaiban a felek

együttműködésének elve jelentős szerepet kap (99. és kk. §). Ki kell továbbá emelni a tulajdonjogi rész olyan szabályait, mint a 10 éves elbirtoklási idő (121. §), az állami tulajdon védelme a személyi tulajdon szokásos tárgyain kívül eső dolgokon (127. §), a vadak és halak állami tulajdona (128. §) stb. Végül az egyik legfontosabb saját[ossága] a tulajdonjogi résznek, hogy számos külön szabályt állapít meg a társadalmi tulajdonra vonatkozóan. A fontosabbak: az állami és szövetkezeti tulajdon tárgyaira, alanyaira, kezelésére, a kisajátításra, az állami tulajdon védelmére vonatkozó rendelkezések (168–186. §). Példaként csak egy ilyen normára utalunk: a törvény egyrészről kimondja, hogy a társadalmi tulajdon védelme, megszilárdítása minden állampolgár alapvető kötelessége, másrészről biztosítja, hogy aki a társadalmi tulajdon védelmére irányuló célszerű tevékenysége folytán károsodik, kártalanításra tarthat igényt, kivéve ha ez a tevékenység munkaköréből folyó kötelezettsége volt (175., 178., 184–185. §).

6. Előbb a társadalmi tulajdonról szólva a törvény szavaival azt mondtuk, hogy a társadalmi tulajdon felhasználásának alapja a népgazdasági terv. Nos, a népgazdasági terv megvalósításának egyik legfontosabb jogi eszköze az egyes gazdálkodó szervezetek által kötött *tervszerződések*, amelyeket a törvénykönyv a 397–409. §-okban szabályoz. Lényegüket a kódex így határozza meg: „A szocialista szervezetek – ha jogszabály kivételt nem tesz – a népgazdasági terv megvalósítása érdekében fennálló valamennyi kölcsönös kötelezettségük részletes meghatározása és teljesítése céljából a termék-szállítás, építés és vállalkozás körébe tartozó más szolgáltatásokra szerződéseket kötelesek kötni egymással” (397. §).

Maga ez a meghatározás is megfogalmazza a tervszerződések legfontosabb elemeit:

a) a tervszerződések alanyai csak szocialista gazdálkodási szervek lehetnek,

b) ezek a szerződések a népgazdasági terv által meghatározottak, amennyiben:

aa) céljuk a népgazdasági terv megvalósítása,

bb) és amennyiben e szerződések létrejötte a tervből folyó államigazgatási úton realizált kényszeren alapul, azaz ezeket a szerződéseket az egyes gazdálkodó szervezetek meg kell kötniök;

c) A tervszerződések amellet, hogy polgári jogi kötelezettségeket alapítanak meg más gazdálkodási egység felé, az állami tervből folyóan az államigazgatási irányító szervezetek felé a tervből folyó kötelezettségeket szabatosan meg is határozzák;

d) A tervszerződések tárgyi köre is meghatározott, amennyiben csak termékszállítás, építés és a vállalkozás körébe tartozó más szolgáltatásokra irányulhatnak.

A tervszerződésekre vonatkozó – a szerződések általános szabályaihoz képest speciális – normák jellemzéséhez a következőket célszerű kiemelni:

a) ha a szerződés megkötésére irányuló kötelezettség fennállása vagy a megkötendő szerződés tartalma vitás, a döntőbizottság a szerződést a felek között határozatával létrehozhatja, a szerződés tartalmát megállapíthatja (398. §);

b) a tervszerződést írásban kell megkötni (399. §);

c) a tervszerződéseket a tervidőszakra kell megkötni (400. §);

d) a szerződésszegés – kártérítési kötelezettség mellett – kötelező kötbért von maga után (401. §);

e) semmis a szerződés, ha a felek jóváhagyott termelési tervébe ütközik, vagy ha feltételtől teszik függővé (402. §);

f) a terv módosításával a tervszerződéseket is módosítani kell; egyébként a felek szerződésüket csak akkor módosíthatják, ha az jóváhagyott tervüket nem érinti (403. §);

g) a döntőbizottság vagy erre jogosult más szerv a terv és – törvényes hatáskörében – a népgazdaság érdekében bármely tervszerződést módosíthat, megszüntethet vagy felbonthat (403. §);

h) a szerződésszegésen alapuló igények érvényesítése az állam iránti kötelezettség, amittől a jogosult csak kivételes esetben tekinthet el (404. §);

i) ha a jogosult a szerződés megkötése vagy teljesítése során maga is megsérti a szocialista együttműködés elvét, a döntőbizottság a kötbért részben vagy egészben az állam javára ítélni meg (406. §).

Ezek azok a sajátosságok, amelyek a tervszerződéseket leginkább jellemzik, és amelyek a tervszerződéseket a szerződés általános és más típusaitól megkülönböztetik, amelyek alapján látható, hogy sajátos szocialista jogi intézményről van szó. Ha igaz az, hogy több szocialista polgári jogi intézmény alig tér el nem-szocialista jogbeli hasonmásától, a tervszerződések a szocialista polgári jog eredeti és kizárólagos intézménye.

7. A *deliktuális felelősség* – tudott dolog – az elméleti és elvi kérdések sorát veti fel, vetette fel a nem-szocialista államok jogában is. Sajnos itt nincs mód mindazoknak az elvi, jogpolitikai és elméleti megfontolás[ok]nak bemutatására, amelyek a magyar polgári törvénykönyv felelősségi rendszerében megfogalmazott elvek kialakítására vezettek. Ezekre a főbb intézmények bemutatása mellett legfeljebb csak utalni tudunk.

a) A *deliktuális felelősség általános szabályai* a következőkből indulnak ki:

aa) A felelősség az állampolgároknak társadalmilag kedvezőtlenül értékelt, felróható magatartásán alapul és nem pusztán az okozás tényén, a[zon], hogy a jognak az emberi magatartásokra kell reagálnia, azokat kell befolyásolnia, és ezért nem tekinthet el azok értékelésétől. Nem lehet ebből folyóan felelősséget megállapítani ott, ahol a károkozó a kár elhárítására minden lehetőt elkövetett, de az mégis bekövetkezett. A felelősség általános elve tehát az okozás és a vétkeesség együttes fennforgása.

bb) A jogellenes károkozás társadalmilag rosszellható magatartás eredménye, amely a kártalanítás mellett exkuzálásra szorul, miért is az okozó mindaddig felelősséggel tartozik, míg nem bizonyítja, hogy a kárt nem tudja elhárítani.

cc) A károkozó és a károsult anyagi helyzetének egymáshoz való viszonya szocialista viszonyok között nem lehet olyan fokban aránytalan, hogy a károkozó vétkesség híján is, pusztán jó anyagi helyzete alapján feleljen, ahogy ezt a korábbi magyar jog előírta. A méltányosság tehát általában nem lehet felelősségalapító tényező, legfeljebb a felelősség mértékét befolyásolhatják rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények és legfeljebb eseti jelleggel alapíthatnak meg kártérítési kötelezettséget.

dd) A károsult sem lehet közömbös a károkozó jelenség megakadályozásában, a kár megelőzésében.

Ezek azok a fontosabb szempontok, amelyek a polgári törvénykönyv általános felelősségi szabályát meghatározzák, és a következő törvényi megfogalmazásban jutnak kifejezésre:

„Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Menteseül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy ez az adott helyzetben általában elvárható.

A bíróság a kárért felelős személyt rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján a felelősség alól részben mentesítheti. (339. §)

A károsult a kár elhárítása, illetőleg csökkentése érdekében úgy köteles eljárni, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét, amely abból származott, hogy a károkozó ennek a kötelezettségének nem tett eleget.” (340. §)

b) Ezek az általános szabályok azonban különböző tényezőkből folyóan kiegészítésre szorúlnak. A kiegészítéseket, más kiegészítő elvek érvényesülését a *felelősség egyes esetei* keretében fogalmazza meg a törvénykönyv.

aa) Ebben az összefüggésben a Ptk. egyik legjelentősebb intézménye a *veszélyes üzem működéséből eredő károkért való felelősség*, amely alól a kötelezett csak elháríthatatlan külső okkal és a sérült önhibájával mentheti ki magát. (345. §)

Ez az intézmény, amelyet a klasszikus polgári törvénykönyvek nem ismernek (sem a Code Civil, sem a német BGB, sem az osztrák ABGB, sem a svájci Code des obligations), s amely ezekben és más nem-szocialista állam[ok]-ban, sőt, egyes államokon belül az egyes iparágak tekintetében is különböző szigorral jelentkezett, a magyar kódex integráns része lett. Ennek indoka, hogy az állampolgároknak a veszéllyel járó gazdasági tevékenységgel szemben a maximális jogvédelmet kell biztosítani, és ezt a biztosítékot egyebek között a polgári törvénykönyvben is kell garantálni.

bb) Ki kell továbbá emelni az *alkalmazott, szövetkezeti tag, képviselő és megbízott károkozásáért való felelősség* sajátos elemeit, amelyeknek lényege, különösen az alkalmazott és a szövetkezeti tag esetében: 1. a károsult az alkalmazott, a szövetkezeti tag által képviselt kollektívával áll szemben, kártalanítási igénye irányában áll fenn; 2. a kártérítésre kötelezett kollektíva a megfelelő munkajogi szabályok szerint regresszussal¹¹⁶⁹ fordul a konkrét károkozó ellen, aki korlátozott méretű kártérítéssel a kollektívának felel; 3. a felelősséget az okozás alapítja meg, és nem függ attól, hogy a károkozó a munkáltató szerve vagy vezető állású alkalmazottja-e (348., 351. §). Szép példája ez annak, hogy tükrözi a szocialista jog az ember és a társadalom egymáshoz való viszonyának átalakulását, a társadalmi felelősség elemeinek bővülését.

cc) A vétkesség nélküli felelősség egyes esetei között említhetjük meg végül a vadállattartók, valamint annak felelősségét, akinek belátási képessége hiányzik vagy

¹¹⁶⁹ Itt: kártérítési igény.

korlátozott, gondozója nincs vagy [a] gondozó felelősségét nem lehet megállapítani, és felelőssé tétele az eset összes körülményei, különösen a felek anyagi viszonyai ezt indokoltá teszik (352–353. §).

[III.]

Mind a felelősség, mind a szerződések, mind a polgári törvénykönyv más intézményeiről még sokat lehetne beszélni. Rövid bevezetőnek és általános tájékoztatónak azonban talán ez is elég. Remélem, sikerült Önöknek a magyar polgári jogról egy óra alatt annyit elárulni, amennyit ettől az előadástól vártak.

Lelőhelye: A gépelt kézirat a Mádl család tulajdonában található.

MÁDL FERENC: JELENTÉS FRANCIAORSZÁGI KIKÜLDETÉSEMRŐL¹¹⁷⁰ (1962)

1962. március 21. és április 28. között a rendező szerv ösztöndíjával, az Akadémia támogatásával és kiküldetésében részt vettem a strassburgi [sic!] székhellyel működő Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem (Faculté Internationale du Droit Comparé) tavaszi szesszióján Strasbourgban. Kinttartózkodásomról az alábbiakban számolok be.

I.

Utam közvetlen célja az volt, hogy mint hallgató részt vegyek az említett fakultás II. évfolyamán, és a fakultás I. évfolyamának hallgatói részére előadást tartsak a szocialista magyar polgári jogról.¹¹⁷¹ Az előbbihez ösztöndíjat, az utóbbira felkérést kaptam a kar vezetőjétől. 1961-ben Helsinkiben részt vettem a kar nyári szesszióján, és az I. évfolyamról diplomát szereztem. 1961-ben Eörsi Gyula és

¹¹⁷⁰ A fenti jelentés az ún. úti jelentések közé tartozik, amelyeket az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet vezetőinek és dolgozóinak is – valamennyi külföldi szakmai útjukat követően – el kellett készítenie; az Akadémiai Levéltár anyagában ezek részben külön dossziékban találhatók. Ennek a – Mádl-hagyatékából előkerült – jelentésnek a közlése két okból tűnik fontosnak: egyrészt a tudós személyes életpályájának szempontjából, ugyanis más, jelen kötetben közölt dokumentumhoz (például: az 1965-ös önéletrajz, illetve az 1962-es strasbourg-i előadás kézírata) kapcsolódik, másrészt viszont számos információt tartalmaz az összehasonlító jogi képzés korai időszakáról is, vagyis arról a nemzetközi tudományos fórumról, amelyben a szocialista magyar jogtudomány – Szabó Imre és Eörsi Gyula szándékainak megfelelően – jelentős energiákat mozgósítva vett részt. Harmadrészt a jelentés lehetőséget ad a fiatal kutató tudománydiplomásai jártasságának és mozgásterének bemutatására is, egyúttal azt a lehetőséget is felveti, hogy esetleg – Szabó Imre és Eörsi Gyula mellett – Mádl is aktív szerepet játszott a strasbourgi jogi akadémiával az 1960-as években kialakuló kapcsolat elmélyülésében.

¹¹⁷¹ L.: Mádl Ferenc: A magyar polgári jogról c. kéziratát ebben a kötetben.

Világhy Miklós elvtársak is részt vettek nemzetközi összehasonlító jogi rendezvényeken.¹¹⁷² A három kiutazásról készült beszámolók alapján az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága foglalkozott azzal, hogy mennyiben célszerű közreműködni a jórészt nyugati kézben lévő összehasonlító jogi szervezetek munkájában. A Bizottság állásfoglalása az volt, hogy anyagi lehetőségeink keretében ki kell használni minden olyan lehetőséget, ami módot ad a szocialista jognak nem szocialista hallgatóknak történő oktatására, a szocialista állam- és jogtudomány álláspontjainak méltó keretekben való képviselésére. Ezt az állásfoglalást az MTA II. Osztálya is magáévá tette. A Bizottság megállapítása szerint a strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem esetében ezek a feltételek fennforognak, ezért javasolta, hogy az 1962-re felajánlott két ösztöndíjat célszerű igénybe venni. Ilyen előzmények után az Akadémia részéről alulírott, a Budapesti Állam- és Jogtudományi Kar részéről Bodgál Zoltán egyetemi adjunktus utazott a strasbourgi tavaszi szesszióra.

II.

Ami azokat a tapasztalatokat illeti, hogy szocialista jogászok számára milyen lehetőségek nyílnak a kar tevékenységében való közreműködésre, általában a szocialista állam- és jogtudományok megismertetésére, a következőket lehet mondani:

1. Az ez évi tavaszi szesszió két szovjet (Piontkovszkij, Krutogolov), egy csehszlovák (Knapp), két lengyel (Rozmaryn, Piatkowski) és egy magyar (Mádl) előadó szerepelt a szocialista államok részéről; előadóként működött közre továbbá Jugoszláviából Blagojevic professzor és Mitrovic, a belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet munkatársa. Az előadások keretében az előadók minden korlátozás nélkül fejthették ki a szocialista jog álláspontját a tanrendben szereplő kérdésekről.

¹¹⁷² Vö.: Krónika (A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1962/1–2. 165.).

2. A szocialista jog oktatása nemcsak a három szemeszter, hanem egy külön szeminárium keretében is folyt; a szemináriumnak körülbelül 30 beiratkozott hallgatója volt, míg a három szemeszter összhallgatóinak együttes létszáma körülbelül 250-300 között mozgott. Az összesen körülbelül félszáz előadás, amely szocialista jogról hangzott el, hozzávetőlegesen körülbelül 300 hallgató részére szólt, adott megfelelő tájékoztatást és jelentett kötelező vizsgaanyagot.

3. Hallgatói szinten ebben az évben többen vettek részt a szocialista államok részéről, mint 1961-ben. Ezeknek amellett, hogy módjukban volt közvetlenül megismerni azoknak a kérdéseknek egy részét, amelyek a burzsoá jogtudományt közvetlenül foglalkoztatják, azt a módszert, amely a burzsoá állam- és jogtudományok művelésére jellemző, a viták hosszú sorában kifejthették álláspontjukat egy-egy adott kérdésről, és ezzel is hozzájárultak a szocialista jog megismertetéséhez. Provokatív jellegű viták általában nem voltak, bár a viták egy részének politikai éle volt.

4. Különösen hasznos tevékenységet fejthettek ki a szocialista államok képviselői a gyengén fejlett, ill[etve] most felszabadult államok nagy számban jelen lévő küldöttei körében. Ezek, legalábbis jó részükben ugyanis egész másképp[p] értékelték és fogadták a szocialista jogról szóló előadásokat, a szocialista jog egyes megoldásait konkrét kérdésekben [és] általában a szocialista jogrendszer egészét.

5. A szocialista jog iránti érdeklődésről tanúskodik az a sok kérdés, amely az egyes előadásokat követő colloque-okon elhangzott, az a körülmény például, hogy az Association International des Etudiants et Anciens Étudiants du Droit Comparé folyóirata kért tőlem egy tanulmányt a magyar polgári törvénykönyvről.¹¹⁷³

¹¹⁷³ Ez a tétel Mádl Ferenc ELTE-re beadott 1970-es pályázati anyagában (Eöt-vös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsának 1970. március 17-i ülése jegyzőkönyve 114.) még mindig kéziratként szerepelt, ám a hagyatékából nem került elő, és a folyóirat nyugat-európai könyvtárakban (Strasbourg, Brüsszel, Párizs) őrzött lapszámaiban sem jelent meg. A Mádl 1970-es pályázati anyagában a tétel bibliográfiai adatai a következők: Mádl Ferenc: The new Hungarian civil code and the system of the Hungarian Civil Law. Kézirat. Készült a Cahiers de Droit Comparé részére, 1963. 23.

6. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni azt is, hogy a fenti pontban említett szervezet közgyűlése egy lengyel küldöttel együtt titkos szavazás alapján beválasztott a Comité de la Session-ba; hogy továbbá a kar dékánhelyettese¹¹⁷⁴ felkért: a későbbiekben mint assistant scientifique működjek közre az oktatási munkában (ez előadások tartása mellett főleg gyakorlati órák vezetését jelentené, elfogadása azért is megfontolandó, mert ez idő szerint szocialista jogokról gyakorlati előadások, ill[etve] órák vagy nincsenek vagy nem szocialista jogászok által vezetettnek, egyedül a jugoszláv Mitrovic az, aki időnként úgynevezett seminaire-eket tart a szocialista jogról).

Mindezekből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a szóban forgó egyetem keretei között mind az előadói, mind a hallgatói szinten számottevő eredményeket lehet elérni, akár a szocialista jog oktatása, propagálása, akár a burzsoá jog bizonyos szintű megismerése területén. Ha a szocialista államok ezeket a lehetőségeket nem használják ki, a szocialista jog oktatása nem szocialista országok jogászaik kezébe csúszik [át].

III.

Mint jeleztem, hallgatóként a II. évfolyamon vettem részt. A II. évfolyam egyébként közjogi és magánjogi szekcióra oszlott. Érdeklődési körömnek megfelelően a magánjogi szekció előadásait hallgattam. Ennek keretében a következő témakörökben hangzottak el előadás-sorozatok:

1. a szerződések az összehasonlító jogban,
2. a kereskedelmi és ipari társaságok általában az összehasonlító jogban,
3. a kereskedelmi és ipari társaságok a közös piac országaiban,

¹¹⁷⁴ Sola Canizares professzorról van szó, róla Mádl egy másik jelentésben azt írja, hogy ő a Kar dékánhelyettese, „aki a Kart ténylegesen vezeti” (Mádl Ferenc 1961. 08. 07-i jelentése Szabó Imrének, a család tulajdonában, 1.).

4. a kereskedelmi alap,
5. a tulajdon és korlátozásának fejlődése a történeti jogrendszerekben és a jelenkor fontosabb jogrendszereiben,
6. a deliktuális felelősség az összehasonlító jogban,
7. az öröklés az összehasonlító jogban,
8. a család és a házasság joga a fontosabb jelenkori jogrendszerekben,
9. értékpapírok és bankügyletek,
10. a biztosítás,
11. jogegységesítési tendenciák a jelenkori jogrendszerekben,
12. az iszlám jogrendszerek magánjogának alapvető intézményei.

A jelzett témakörök többségében az összehasonlító módszer azt jelenti, hogy a fontosabb kapitalista jogrendszerek megfelelő részeinek oktatása mellett általában sor került a szocialista jogok idevágó megoldásának bemutatására is. Kíváncsnak látszik azonban, hogy a magánjogi szekció keretében kifejezetten szocialista jogi téma is szerepeljen (pl.: a szerződések, a tulajdonjog a szocialista jogrendszerekben stb.). Megfelelő tájékoztatást a szocialista polgári jogról ezúton lehetne biztosítani. Eziránt tárgyalásokat folytattam a kar dékánhelyettesével, aki ilyen előadás-sorozat felvételére hajlandónak mutatkozott. A szocialista államok valamelyikének, nézetem szerint, konkrét javaslatot kellene tennie eziránt az előadó személye és az előadásra kerülő témakör megjelölésével. Megítélésem szerint a kar ilyen javaslatot elfogadna. Amennyiben ennek ez idő szerint nyelvi nehézségei volnának, minthogy eddig az oktatás nyelve francia vagy angol volt, ez a jövőben megoldhatónak látszik, mert már az ez évi helsinki nyári szesszió is szerepelni fognak német nyelvű előadások is. Véleményem szerint Magyarország is van abban a helyzetben, hogy ilyen feltételek mellett előadókat javasoljon a szocialista jog egyes kérdéseinek oktatására.

A vizsgáztatás a szesszió végén 3 tagú bizottságokkal történt. Magam részéről a vizsgakötelezettségeknek megfelelttem és a II. évfolyam elvégzéséről diplomát szereztem.

Sikeresen vizsgázott Bodgál Zoltán elvtárs is, aki az I. évfolyam hallgatója volt.

A kar dékánhelyettese kilátásba helyezte, hogy Magyarország mind a nyári, mind a tavaszi szesszióra kaphat 2-2 ösztöndíjat. Bár az ez évi helsinki nyári szesszióval ezzel a lehetőséggel élni már nem tudunk, a jövőre nézve egyrészt a jogi karok, másrészt az Állam- és Jogtudományi Intézet fiatal kutatói, ill. oktatói a megfelelő követelmények számításba vételével folyamatosan az egyes szessziókra kiutazhatnak. A magyar résztvevőknek az ösztöndíjhoz a 6 hetes kinntartózkodás céljaira körülbelül 40–70 \$-nak megfelelő pótlást kellene biztosítani. Az ösztöndíj ugyanis kizárólag a napi háromszori étkezésre és a szállásköltség fedezésére vonatkozik. 6 hét alatt természetesen számos más természetű szükséglet is felmerül. Indokolt esetben esetleg IBUSZ támogató levéllel is lehetne ilyen utakat támogatni.

IV.

Kinti tartózkodásomat arra is felhasználtam, hogy készülő diszsertációmhoz számos olyan anyagot áttanulmányozzak, amelyekhez itthon nem tudtam hozzájutni (középkori francia jogforrások, továbbá az atomenergiával kapcsolatos jogalkotások felelősségi, kártérítési rendelkezései stb.).

V.

Mindent összevetve a kiutazás mind tudományos, mind tudománypolitikai szempontból hasznosnak tekinthető. A szóban forgó egyetemmel a kapcsolat tartása ilyen értelemben a jövőre nézve is hasznos. Csak jelzem, hogy

1. a kért tanulmányt a jelzett folyóiratnak elkészítettem, és lektorálás után kiküldöm;

2. meg kellene találni a módját a szocialista polgári jog szocialista előadó részéről történő oktatásának;
3. megfontolást érdemel annak a felkérésnek az elfogadása, hogy a szocialista jog oktatása, illetőleg ebben a körben gyakorlat vezetése céljára a kar munkájában működjek közre;
4. a lehetőségek keretei között biztosítani kellene évenként 3-4 hallgatónak a kar szesszióira való kiküldését.

1962. június 5.

Mádl Ferenc

Forrás: A gépelt kézirat a Mádl család tulajdonában található.

JELENTÉS A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM 1990-1994 KÖZÖTTI TEVÉKENYSÉGÉRŐL (1994)¹¹⁷⁵

Dr. Boross Péter úrnak, a Magyar Köztársaság Miniszterelnökének
Budapest

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Az alábbiakban terjesztem elő tárcánk 1990. május 23-a és 1994. április 1-je közötti tevékenységéről szóló jelentésemet. Mielőtt számba venném a megadott tematikának megfelelő részletezéssel az elvégzett munkát, csak néhány jelzésszerű gondolattal kívánom összefoglalni azokat az általam legfontosabbnak vélt sarokpontokat, melyek alapvető célkitűzéseinket s ezek eredményeit mutatják.

A Miniszterelnök úr által kért tárgyszerű hangvétellel való törekvés mellett e bevezető gondolatok tömörségét az is indokolja, hogy a Kormány működéséről elkészítendő összeállításhoz – ugyancsak Miniszterelnök úr felhívásának eleget téve – e jelentésemet megelőzően tárcánk négyéves tevékenységéről a közelmúltban adtam átfogó tájékoztatót.

Összefoglalva annak lényegi tartalmát, elmondható, hogy a rendszerváltozás folyamatában – a köztudottan igen nehéz körülmények közepette – tárcánknak nem kisebb feladattal kellett megbirkóznia, mint az oktatás és a kultúra irányításának gyökeres megújítása, tehát a direkt utasításos, a folyamatokba közvetlenül beavatkozó irányítási modellel szemben a szakmai területekre támaszkodó felügyeleti-irányítási modell megvalósítása, az európai értelemben fejlett oktatási tevékenység feltételeinek megteremtése, a művészeti

¹¹⁷⁵ Lelőhelye: MNL MNL-XIX-J-9-av. Mádl Ferenc miniszter iratai 25. d., 1101-1200. (1994) dosszié. A jelentés kötetbe való felvételét az tette indokolttá, hogy Mádl Ferenc ebben a saját szavaival foglalja össze és értékeli a művelődési és közoktatási minisztérium 1990 és 1994 közötti működését, beleértve saját miniszteri tevékenységét is. L. még: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 469-495.).

alkotómunka, a kultúratámogatás és -közvetítés korszerű feltételeinek a kialakítása, a kulturális és művészeti területek önszerveződési folyamatainak elősegítése.

E célkitűzések többségét megvalósítottuk. Nagyrészt megteremtettük a köz- és a felsőoktatás működésének, széles körű átfogó fejlesztésének jogi kereteit, többségében megújítottuk a tankönyv-kínálatot és -piacot. Tényként beszélhetünk az oktatás, a kutatás, az iskolaalapítás szabadságáról. Jelentősen megerősödött az intézmények autonómiája, és folyamatosan kiterjesztjük a demokratizmust az oktatás és művelődés igazgatás-irányítási folyamataiban is. A megalakult tanácsadó-véleményező testületek működésével jelentősen megnövekedett a civil szervezeteknek a döntésekbe való beleszólási-véleményalkotási lehetősége.

Kialakult a művészet, a kultúra jórészt társadalmi alapokra helyezett támogatásának új rendszere. Kidolgoztuk a közcélú alapítványaink működési elveit, megteremtettük működési feltételeiket (Mozgókép-, Történelmi film-, Alkotóművészeti, Művészeti és Szabadművelődési, Kultúra-, Könyv-alapítványok). A kulturális iparban megszüntettük az állami monopóliumot, kidolgoztuk a magánosítás szakmai alapelveit, s közreműködtünk a magánosítás végrehajtásában.

Számottevően javítani tudtunk az oktatók, a kultúra területén dolgozók több évtized alatt kialakult béraránytalanságán, hátrányos bérhelyzetén. Elősegítettük az egyházak oktató-nevelő és szociális szerepének kibontakoztatását.

Közreműködtünk az egyházakkal kapcsolatos jogi szabályozás kidolgozásában, az egyházak állami támogatásának odaítélésében, a volt egyházi ingatlanok tulajdonjogának rendezésében. Kidolgoztuk az állam és az egyházak közötti közoktatási megállapodás jogi kereteit.

Nemzetközi kapcsolataink minden tekintetben jelentősen fejlődtek. Erről jelentésünk más részében – a tematikának megfelelően – még szólunk. Kiemelkedő azonban, hogy átfogó és egyre fejlődő kapcsolatrendszert építettünk ki az UNESCO, az ET, valamint az EK megfelelő szervezeteivel is az oktatási, a tudományos, a kulturális és a kommunikációs együttműködés területein. Jelentős

eredményeinket – pl. a magyar oktatási rendszerről készült jelentésében – az elmúlt évi átfogó OECD-tanulmány is elismerte. Az együttműködés legjelentősebb gyakorlati formája az Európai Közösség PHARE-segélyprogramja, melynek keretében a TEMPUS évi 16 millió ECU-támogatást¹¹⁷⁶ nyújt csere- és képzési célokra. Legfontosabb eredmény azonban, hogy egyre szélesebb körben sikerül megismertetnünk és elismertetnünk Magyarország európai színvonalú tevékenységét az oktatás, a tudomány és a kultúra legfontosabb ágazataiban.

S a sort még tovább folytathatnánk. Mindezzel csak felvillantani kívántuk az általunk felvállalt, s erőnkhez képest elvégzett feladatokat.

Részletes jelentésünk a megadott szempontok sorrendjében:

AD 2/A.

Kiemelkedő szerepet vállalt tárcánk a pártállam jogi kereteinek lebontásában, a rendszerváltás végrehajtása jogszabályi háttérének megteremtésében:

1. Előkészítő munkánk eredményeként az Országgyűlés 9 törvényt alkotott, köztük olyan nagy jelentőségű törvényeket, mint a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. tv., vagy a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. tv.

2. 38 kormányrendeletet készítettünk elő. Ezek sorában találhatunk pl. számos oktatási-kulturális kormányközi megállapodást, vagy pl. az ugyancsak nagy fontossággal bíró Nemzeti Alaptantervet stb.

3. E kormányzati ciklusban 82 miniszteri rendeletet alkottunk.

¹¹⁷⁶ Ez a jelentés készítésének időpontjában közel 2 milliárd forintos összeget jelentett (évente).

A tárcánk által előkészített, illetve alkotott jogszabályok jegyzékét az 1. sz. melléklet¹¹⁷⁷ tartalmazza.

AD 2/B.

Tárcánk az alábbi olyan jogszabályokat készítette elő, amelyek megalkotására a jelenlegi kormányzati ciklusban nem került sor:

1. **miniszteri rendelet** tervezete a nevelési-oktatási intézmények működéséről;

2. **miniszteri rendelet** tervezete a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgálatokról;

3. **kormányrendelet** tervezete a Felsőoktatási Tudományos Tanács szervezetéről és működéséről;

4. **kormányrendelet** tervezete az Országos Akkreditációs Bizottság szervezetének és működésének általános szabályairól;

5. **kormányrendelet** tervezete a felsőoktatási intézmények létesítésének, megszüntetésének és a nem állami felsőoktatási intézmények állami elismerésének eljárási rendjéről;

6. **kormányrendelet** tervezete a Professor Emeritus címmel rendelkezők rendszeres díjazásáról;

7. **kormányrendelet** tervezete a tanító, a konduktor és az óvodapedagógus alapképzés képesítési követelményeiről;

8. **kormányrendelet** tervezete a felsőoktatási intézmények felvételi eljárásának általános szabályairól;

9. **kormányrendelet** tervezete a felsőoktatási intézmények hallgatói által fizetendő díjakról és térítésekről, valamint a részükre nyújtandó állami támogatásról és juttatásokról;

10. **kormányrendelet** tervezete a felsőoktatási diákigazolványokról és a hallgatókat megillető egyes kedvezményekről;

11. **kormányrendelet** tervezete a külföldi felsőoktatási intézményekben szerzett oklevelek elismeréséről és honosításáról.

¹¹⁷⁷ Nem volt az irathoz csatolva.

A jogszabálytervezetek szövegét a 2. sz. melléklet¹¹⁷⁸ tartalmazza.

AD 2/C.

Tárcánk számos szakmai program, koncepció kidolgozásával segítette az oktatás és a kultúra területén dolgozók tevékenységét. Az általunk előkészített törvényeket (elsősorban a felsőoktatást érintőket) előzetesen szakmai koncepció formájában ismerte és vitatta meg a szakmai közvélemény.

1. Önállóan kidolgozott és közzétett koncepciók:

- a) Nemzeti Alaptanterv Tantervi alapelvek (közzétéve a 31/1994. (III. 12.) kormányrendelettel)
- b) A gyógypedagógiai fejlesztés koncepciója
- c) A sérült gyermekek korai fejlesztésének szervezeti rendje
- d) A pedagógiai kísérletek szakmai, szervezeti és pénzügyi feltételei
- e) Az iskolai testnevelés és sport 1995-ig szóló koncepciója
- f) Vallásszociológiai felmérés a magyarországi népesség felekezeti megoszlására vonatkozóan

2. Előkészített, de még közzé nem tett szakmai programok, koncepciók (3. sz. mellékletben¹¹⁷⁹ csatolva):

- a) Munkaprogram a felsőoktatás fejlesztési kormányhatározat, törvénytervezet és fejlesztési program elkészítésére
- b) A könyvtár-, levéltár- és múzeumügy újraszabályozásának koncepciója
- c) A külföldi magyar kulturális intézetek helyzete és az intézeti hálózat továbbfejlesztése
- d) Áttekintés a közművelődésről, a szabadművelődésről, az állampolgárok művelődésének egyes kérdéseiről és az állam kötelezettségeiről szóló törvénykezés előkészületeiről

¹¹⁷⁸ Nem volt az irathoz csatolva.

¹¹⁷⁹ Nem volt az irathoz csatolva.

- e) Országos óvodai nevelési program
- f) Közoktatási intézmények építészeti szabványai
- g) NAT tantervi követelményei

AD 2/D.

Mind a minisztérium belső szervezetében, mind az általa irányított, illetve felügyelt szervek szervezetében – a bekövetkezett jogszabályi változások, illetve a megváltozott feltételek, szükségletek következményeként – az elmúlt kormányzati ciklusban jelentős változások következtek be.

1. A minisztérium belső szervezetét illetően ezek az egyébként jelentősnek mondható változások azonban nem módosították lényegesen a tárca belső szervezeti struktúráját.

a) A felsőoktatási törvényből adódóan a minisztérium feladatköre az agrár-, az egészségügyi, a gazdasági és az államigazgatási felsőoktatás irányítási-felügyeleti feladataival bővült. Ez szükségessé tette az addig egyetlen főosztály által ellátott feladatok négy szervezeti egységbe történő szétosztását. Ezzel egyidejűleg a felsőoktatás felügyeletét a közigazgatási államtitkártól önálló feladatként helyettes államtitkár vette át.

b) A feladatok mennyiségi növekedése, differenciáltságuk fokozódása tette szükségessé, hogy a felsővezetők mellett létrejöttek a koordinációs irodák, amelyek a felügyeleti terület vezetőjét segítik a minisztériumi munka szervezésében, a nemzetközi kapcsolatok intézésében.

c) Az etnikai és nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásával, kultúrájának ápolásával kapcsolatos állami feladatok tárcánkhoz telepítése indokolta az e feladatokat ellátó főosztály létrehozását.

- d) A Kormány 1993. április 22-i, a helyi műsorszórás céljára szolgáló frekvenciák használatára vonatkozó határozata alapján a tárca feladatköre az ezzel kapcsolatos hatósági jogkörrel bővült. Ennek eredményeként jött létre a minisztérium szervezetében a Stúdióengedélyezési Önálló Osztály.
- e) Korábban a testnevelési és sport ágazati irányítása egységesen tárcánk feladatkörébe tartozott, majd e feladatok egészét átvette az Országos Testnevelési és Sporthivatal. 1992-ben az iskolai testnevelés és sport ágazati irányítása ismét tárcánk feladatkörébe került. Ez indokolta a Testnevelési és Sport Önálló Osztály felállítását.
- f) 1993-ban a minisztérium Gazdálkodási és Ellátási Főosztályaként került megszervezésre a korábban önálló háttérintézményként működő Ellátási és Üzemeltetési Igazgatóság.
- g) Az ágazatot érintő törvények felhatalmazása alapján jöttek létre a közoktatási és a felsőoktatási felügyeleti területek mellett a különböző tanácsadó-véleményező testületek (Országos Köznevelési Tanács, Közoktatáspolitikai Tanács, Felsőoktatási és Tudományos Tanács, Országos Akkreditációs Bizottság), amelyek titkársági teendőit újonnan kialakított minisztériumi szervezeti egységek (titkárságok) látják el.
- h) Az 1991. évi XXXII. tv. rendelkezéseinek megfelelően az Egyházi Kapcsolatok Főosztálya keretén belül létrehoztuk az Egyházi Tulajdonrendezési Irodát.

2. Tárcánk létszámviszonyainak alakulása 1990 márciusa és 1994. április 1. között az alábbi képet mutatja:

költségvetésben engedélyezett létszám (fő)		tényleges létszám (fő)	
1990	521	1990	439
1994	649 + 15	1994	612

A létszám emelkedését a minisztérium 1. pontban bemutatott feladatkör-bővülése tette szükségessé.

A 4. sz. mellékletben¹¹⁸⁰ csatoljuk Szervezeti és Működési Szabályzatunkat, a tárcán belüli szervezeti és irányítási viszonyokat feltüntető táblázatot, valamint a tárca (miniszter) által irányított (felügyelt) szervezetek felsorolását tartalmazó jegyzéket.

3. A minisztérium irányítása, illetve felügyelete alatt álló szervek szervezetében, irányítási rendjében végrehajtott változások

A tárca közvetlen irányítása alá tartozó szervezetek körében jelentős változások (megszűnés, összevonás, szervezeti átalakítás, létesítés) következtek be a kormányzati munka közel négy éve alatt. Ezek a racionalizálás, a hatékonyság növelése, a demokratizmus kiszélesítése, a forrásbővítés céljait egyaránt szolgálták.

- a) Az irányított intézményi terület kibővüléséről az előzőekben már szoltunk. A tárcához tartozó vállalatok a rendszerváltást követően az Állami Vagyonügynökséghez és az Állami Vagyonkezelő RT-hez kerültek.
- b) 1990. június 30-ával sor került a Politikai Főiskola megszüntetésére. Az épületegyüttes túlnyomó része az ELTE BTK képzési kapacitását bővítette. Az egyik kollégiumi épület infrastruktúráján 1990. július 1-vel létrejött a Professzorok Háza, amely részben az MKM nem kormányzati tevékenységének tartalmi koordinálását végzi, valamint külföldi vendégprofesszorok részére szálláshelyet biztosít.
- c) 1990. szeptember 30-ával megszűnt az Országos Pedagógiai Intézet, amelynek személyi és infrastrukturális bázisán két új intézmény jött létre: az Országos Közoktatási Intézet és a Nemzeti Szakképzési Intézet. Utóbbi 1991-től a Munkaügyi Minisztérium felügyelete alatt folytatja tevékenységét.
- d) A Balatoni Gyermekközpont feladata az úttörőmozgalom monopóliumára épült, ennek megszűnésével szükségessé vált az intézmény szerepének, funkciójának felülvizsgálata

¹¹⁸⁰ Nem volt az irathoz csatolva.

és átalakítása. A Balatoni Gyermekközpont 1990. december 31-vel megszűnt és 1991. január 1-vel Gyermeküdülő-Centrum néven új költségvetési intézményt hozott létre a minisztérium megváltozott feladatkörrel, működési struktúrával.

e) A kormány intézményi korszerűsítési programjának keretében fogadta el a Magyar Köztársaság Művészeti Alapjának megszüntetéséről és a Magyar Alkotóművészeti Alapítvány létrehozásáról szóló előterjesztést. Ez a lépés fontos kísérlet olyan jogi személyiséggel rendelkező nyitott közalapítvány létrehozására, mely tartós közérdekű célt szolgál és a hiányossá vált anyagi ellátottságot mérsékli. Az alkotóművészet területén ez az első szakmai önkormányzat.

f) Az 1991. január 1-től új név alatt működő Budapesti Kamaraszínház a korábbi népszínházi feladatok közül továbbra is megtartotta a tájoló és gyermekszínházi jellegét, egy év alatt alakult ki a színházon belüli új működési rend és önálló arculatot kapott a színház.

g) Az 1991. évi LXXXIII. törvény rendelkezése alapján 1992. július 1-jével Magyar Országos Levéltár néven egyesült a Magyar Országos Levéltár és az Új Magyar Központi Levéltár.

h) 1991-ben megszüntettük a Központi Múzeum Igazgatóságát. A megmaradó feladatokat a Nemzeti Múzeum látja el.

i) A Pesti Vigadó, amely saját bevételeiből gazdálkodó költségvetési szerv volt, 1992. január 1-től Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány néven működik.

j) 1993 szeptemberétől a felsőoktatási törvény értelmében a Külkereskedelmi, illetve a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola tagozataiból megalakult a szolnoki Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola.

k) Az Országos Közművelődési Központ és a Népi Iparművészeti Tanács jogutódjaként az 1/1992.(1. 20.) MKM rendelet megalapította a Magyar Művelődési Intézetet.

l) A szórakoztatóiparban végbement piaci változások miatt 1991. január 30-i hatállyal jogutód nélkül felszámolással sor került az Országos Rendező Iroda megszüntetésére.

m) 1992-ben elkezdődött a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat költségvetési szervvé történő átalakításának előkészítése. A Vállalat időközben átkerült az ÁVÜ-höz. A 185/1993. (XII.31.) sz. kormányrendelet alapján a MACIVA a tartósan állami tulajdonban maradó gazdálkodó szervezetek közé került. Az állam tulajdonosi jogát ez időtől ismételten a művelődési és közoktatási miniszter gyakorolja. 1994. április 1-jei hatállyal a minisztérium végelszámolással megszüntette a vállalatot, és azonos időponttal Magyar Cirkusz és Varieté elnevezéssel költségvetési szervet alapított.

n) Ugyancsak ismét a Művelődési és Közoktatási Minisztérium gyakorolja a tulajdonosi jogokat a Könyvtárellátó Vállalat és a Kommunális Beruházó Vállalat vonatkozásában, melyek átalakulásáról és privatizációjáról szintén tárcánk-nak kell gondoskodnia (a privatizációt összefoglaló táblázatokat a 10. sz. melléklet¹¹⁸¹ tartalmazza).

AD 2/E.

Nemzetközi kapcsolatainkat a rendszerváltozás óta a Kormány programjának prioritásai határozzák meg. Ennek megfelelően kiemelt jelentőségűek a határon túli magyarság identitástudatának megőrzését szolgáló kapcsolatok, különösen a szomszédos országok esetében, valamint az európai beilleszkedést és felzárkózást erősítő kapcsolatrendszer.

Mindezeket a stratégiai célokat elsősorban az államközi és tárcaközi kulturális, oktatási és tudományos együttműködési egyezményekben, munkatervekben és egyéb megállapodásokban, a nemzetközi szervezetekkel kialakított kapcsolatrendszerekben, illetve kulturális képviselőink (külföldi magyar kulturális intézetek, kulturális beosztottak, lektorátusok) segítségével igyekeztünk megvalósítani.

¹¹⁸¹ Nem volt az irathoz csatolva.

1990 májusa óta 48 országgal helyeztük új alapokra kulturális, oktatási és tudományos kapcsolatainkat. 11 országgal kötöttünk új kormányközi egyezményt (lásd 5/a. sz. melléklet¹¹⁸²), és 53 kormányközi vagy tárcaközi, 2-3 évre szóló munkaterv aláírására került sor (lásd 5/b-c. sz. melléklet¹¹⁸³). Kulturális egyezményeink megnövekedett külpolitikai súlyát jelzi, hogy közülük többet külügyminiszteri szinten, az új magyar–német kulturális egyezményt pedig kormányfői szinten írták alá.

Növekedett a külföldön működő kulturális intézetek száma. 1990-ben Stuttgartban nyitottuk meg a Magyar Kulturális és Tájékoztatási Központot, 1992-ben pedig Bukarestben kezdhette meg működését a Magyar Kultúra Háza.

Emelkedett a külföldi magyar hungarológiai oktatóhelyek száma, így ma már 31 országban, 90 oktatóhelyen folyik magyar nyelvoktatás, 41 magyar vendégoktató közreműködésével.

Külkapcsolatainkat érintően az alábbi ügyek vannak folyamatban:

- kormány szintű kulturális, oktatási és tudományos egyezményt kívánunk kötni Moldáviával, Libanonnal, Chilével és Paraguayal, továbbá meg kívánjuk újítani az 1959-ben aláírt Magyar–Finn Kulturális Egyezményt;
- ugyancsak kormányközi egyezmény aláírását tervezzük Romániával, a két ország fővárosaiban megnyílt kulturális központok működésére vonatkozóan;
- kulturális, oktatási és tudományos munkatervet kívánunk kötni az alábbi országokkal: Ciprus, Olaszország, Luxemburg, Ukrajna (e relációban külön oktatási és külön kulturális munkaterv), Libanon, Algéria, Szíria, Irán, Líbia, Kuvait, Portugália, Columbia, Mexikó.

Tárcánkhoz érkezett, illetve általunk kezdeményezett meghívások:

¹¹⁸² Nem volt az irathoz csatolva.

¹¹⁸³ Nem volt az irathoz csatolva.

1. A művelődési és közoktatási miniszter meghívása:

- Bulgáriába,
- Horvátországba,
- Kínába,
- Dél-Amerikába.

2. [Általunk kezdeményezett meghívások]:

- Szász Szabad Állam részéről Novák államtitkár úr + 4 fő fogadása ez év június 2–5. között Budapesten a politikai államtitkár által,
- jemeni felsőoktatási miniszter meghívása,
- jordán felsőoktatási miniszter meghívása.

3. A román relációban 3 magas szintű látogatásra lehet számítani.

AD 2/F.

1. A tárca költségvetési helyzetének (1990–94 közötti) alakulását a 6. sz. melléklet¹¹⁸⁴ mutatja be.

2. Tárcánk jelenlegi költségvetési helyzetének főbb jellemzői:

A tárca intézményeinek működését alapvetően hátrányosan befolyásolta az, hogy a dologi kiadások infláció miatti növekedésének kompenzálása – még a korábbi évek szerény dologi automatizmusa is – 1993-ban teljes egészében elmaradt. Ezt a helyzetet nehezítette az előző évi pénzmaradványok rendkívül késői jóváhagyása és – ha kismértékben is – csökkentése. Mindezek tovább növelték a működés tárgyi feltételeinek fizikai-erkölcsi elavulását, a fenntartás és az állagmegóvás feltételeinek további romlását, mely számos esetben már jóvátehetetlen károkat okoz.

¹¹⁸⁴ Nem volt az irathoz csatolva.

Az 1993-ban ugyancsak elmaradt bérautomatizmus miatti feszültségeket a májusi igen szerény közalkalmazotti bérfejlesztés alig befolyásolta. Különösen a központi kulturális és művészeti intézmények esetében okozott rendkívül komoly gondokat a méltatlan bérhelyzet. A felsőoktatási szférában jelentősen konszolidáltabb helyzetet teremtett a szeptemberi oktatói, kutatói bérfejlesztés. Ugyanakkor ezzel együtt itt is – mint az egész oktatási és kulturális szférában – súlyos problémákat okoztak a közalkalmazotti törvény és kapcsolódó végrehajtási jogszabályainak pénzügyi vonzatai (pl. 13. havi bér, jubileumi jutalom, pótlékok stb.).

Ezen túlmenően az év utolsó negyedében több intézmény esetében kellett kormány- vagy minisztériumi intézkedéssel segíteni a működőképesség fenntartásában (Operaház, Filharmónia, ELTE, Nyíregyházi és Kecskeméti Főiskola), és a 13. havi bér kifizethetősége végett is kormányintézkedésre volt szükség.

Összességében megállapítható, hogy az intézmények többségének végső tartalékaik mozgósításával, felélésével, többletbevételeik erőn felüli növelésével sikerült a fizetőképességüket fenntartani, sikerült minimális szinten megőrizni oktatási, tudományos és kulturális életünk magas szakmai színvonalát, annak nemzetközi elismertségét.

3. A tárca fejlesztési tevékenysége:

A tárca az éves költségvetésekben jóváhagyott beruházási keretből az utóbbi négy évben összesen mintegy 9,5 milliárd Ft összeget fordított a közvetlen irányítása alá tartozó oktatási és kulturális intézmények fejlesztésére, építési beruházásaira, valamint néhány kiemelt jelentőségű közoktatási feladat (nemzetiségi iskolák fejlesztése, gyógypedagógiai intézményhálózat korszerűsítése) támogatására. E beruházások folytatására az 1994. évi költségvetésben további 2,5 milliárd Ft áll rendelkezésre. A tárca a számára biztosított beruházási kereteket döntő mértékben a felsőoktatás fejlesztésére fordította, a hallgatói létszám növeléséhez szükséges feltételek megteremtése érdekében. Több felsőoktatási intézményünkénél nyílt lehetőség az oktatási, kutatási és sporttevékenységek feltételeinek

javítására, e célt szolgáló jelentősebb beruházások: a Janus Pannoniusz Tudományegyetem oktatási épületének rekonstrukciója, a Miskolci Egyetem új laborépülete, a KLTE ökológiai épülete, az egri Tanárképző Főiskola új oktatási épülete, a Szombathelyi Tanárképző Főiskola új tornacsarnoka, a Veszprémi Egyetem épületvásárlása.

A hallgatói létszám emelkedése szükségessé tette a kollégiumi férőhelyek növelését is, melyet jelentős mértékben tudunk támogatni épületvásárlások vagy új építések révén (Debrecen, Sárospatak, Pécs, Veszprém, Budapest).

A felsőoktatás fejlesztési céljainak megvalósításához – elsősorban az universitasok létrehozásához – jelentősen hozzájárul az az ingatlanvagyon is, amelyet a volt szovjet laktanyák térítésmentes átadásával nyertünk. Ez az ország hat régiójában (Szeged, Kecskemét, Debrecen, Budapest, Veszprém, Székesfehérvár) teremti meg a fejlesztés lehetőségeit.

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum felújításának elkezdésére jelentős összeget biztosított a magyar kormányzat, amely most folytatódik az 1100 éves évforduló kapcsán. A vidéki múzeumok közül kiemelkedik a szolnoki Damjanich Múzeum teljes külső és belső felújítása.

Ebben az évben részlegesen, majd 1995-ben teljes egészében befejeződik a Múcsarnok műemléki épületének teljes felújítása és belső korszerűsítése, mintegy 1,5 milliárd Ft költséggel. A felújított épületben – Európában egyedülállóan – mintegy 2300 négyzetméter kiállítási terület áll rendelkezésre a legkorszerűbb technikai berendezések, az időszakos képzőművészeti vagy egyéb kiállítások számára. A főváros egyik kiemelkedő jelentőségű helyén, a Hősök terén lévő épületnek a Világkiállítás programjában is fontos szerepe lesz a rekonstrukció befejezése után. Az 1992. évi LXXX (költségvetési) törvény 39. §-ában a Világkiállítással kapcsolatos felsőoktatás-fejlesztési célokra 1990. évi árakon 13,5 milliárd Ft összegű, több ütemben kibocsátandó kötvényt hagyott jóvá. Az így kibocsátott kötvényekből származó bevétel a Világkiállítás területén megvalósuló kettős hasznosítású (felsőoktatási utóhasznosítású) beruházások finanszírozására lehet felhasználni.

A fenti kötvénykonstrukciót a 3111/1994. számú Kormányhatározat értelmében a Honfoglalás 1100 éves évfordulójával kapcsolatos múzeumrekonstrukciók beruházásának fedezésére 2,5 milliárd forint összeggel megemelte a Kormány. A szükséges törvénymódosítást az 1993. évi költségvetési beszámolóval együtt kell realizálni.

(A tárcához tartozó intézményeknél folyamatban lévő, illetve befejezett fejlesztések, felújítások és nagyberuházások részletes felsorolását a 7. sz. melléklet¹¹⁸⁵ tartalmazza.)

AD 2/G.

A tárca által létrehozott és folyamatosan támogatott alapítványok felsorolását, a támogatások összegének megjelölésével a 8. sz. melléklet¹¹⁸⁶ tartalmazza.

AD 2/H.

A szempontjegyzék 2/b–c.) pontjában már ismertetett (elkészített jogszabályok, illetve koncepciók) folyamatban lévő feladatok mellett tárcánk még az alábbi végrehajtandó feladatokat tervezi:

- Az Alkotmánybíróság határozatának megfelelően módosítjuk a Közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendeletét.
- Elkészítjük a fogyatékos gyermekek óvodai nevelésével, iskolai oktatásával kapcsolatos rendeletet.
- A szakképesítési törvény rendelkezése alapján kidolgozzuk az MKM ágazati hatáskörébe tartozó szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeit.

¹¹⁸⁵ Nem volt az irathoz csatolva.

¹¹⁸⁶ Nem volt az irathoz csatolva.

- Kiadjuk a NAT tantervi követelményeit, illetve a NAT követelményekhez kapcsolódó kerettanterveket, ajánlott tanterveket.
- Kidolgozzuk az érettségi és az alapvizsga követelményeit.
- Kidolgozzuk a közoktatás finanszírozásának új rendszerét.
- Kidolgozzuk a nemzetiségek oktatásának rehabilitációs programját.
- Előkészítjük a közoktatási megállapodások megkötését az alapítványi és az egyesületi iskolákkal.
- Folytatjuk a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítését.
- Kidolgozzuk a nagyobb hallgatói létszám fogadását biztosító rövidebb idejű (ún. post secondary) képzés jogi kereteit.
- Elkészítjük a távoktatás és a felnőttoktatás törvénytervezetét.
- Kidolgozzuk a tankönyvügy- és felsőoktatási könyvtárügy fejlesztésével kapcsolatos világbanki hitelfelvétel feltételrendszerét, valamint a szerződéstervezeteket.
- Előkészítjük a szakoktatás és felsőoktatás összehangolt fejlesztését.
- Elkészítjük az ingó kulturális javak védelméről szóló jogi szabályozás tervezetét.
- Elkészítjük a köziratokról és a közlevéltárakról szóló jogszabály tervezetét.
- Kidolgozzuk a kutatások forrásanyagait őrző közgyűjtemények új feladatrendszerét, biztosítva a tudományos munka feltételeit.
- A piaci viszonyok egyes negatív hatásainak ellensúlyozására kidolgozzuk a zenemű- és hanglezmezkiadás támogatási rendszerét.
- A vallásszociológiai vizsgálat eredményeit is figyelembe véve előkészítjük az egyházak működésének új rendszerű állami támogatására vonatkozó törvényi szabályozást.
- 2001-ig folyamatosan 5 ezer volt egyházi ingatlan sorsát rendezzük.
- Az Állami Számvevőszék és a Központi Számvevőszégi Hivatal tárcánknál végzett ellenőrzései alapján a már megtett intézkedéseken túl (a fejezeti ellenőrzés intézkedési tervét a 9. sz. melléklet¹¹⁸⁷ tartalmazza) még elvégzendő feladat:

¹¹⁸⁷ Nem volt az irathoz csatolva.

- A nemzetközi kulturális kapcsolatok stratégiájának kialakítása, a kormánykonceptió tervezetének elkészítése.
- A minisztérium saját ellenőrzései alapján a közeljövőben tervezett fontosabb feladatok:
- A Pedagógus Szakma Megújítása Projekt, valamint a Közoktatásfejlesztési Alap eddigi működésének, pénzfelhasználásának és eredményeinek áttekintése alapján a cél- és eszközrendszernek az összehangolása a közoktatási törvény célkitűzéseivel.
- Az eddig végzett tanulmányok és javaslatok alapján a közeljövőben kialakítjuk a Zánkai Gyermeküdülő Centrum hasznosításának lehetséges módozatait.
- Az MKM által létesített vagy támogatott alapítványok költségvetési eszközei célszerű felhasználásának értékelése és a költségvetésből finanszírozott feladatokkal való összhangjának áttekintése.

Budapest, 1994. május 16.

Dr. Mádl Ferenc s.k.

Mellékletek: [nem voltak az irathoz csatolva]

MÁDL FERENC: MAGYARORSZÁG EURÓPA (1998)¹¹⁸⁸

(falusi történetben elbeszélve)

A rám vonatkozóan túlzottan is szép méltatásból ki lehetett hallani, hogy képletesen szólva sok időt töltöttem – ahogy egyik könyvem címe szól – „Az európai örökség útjain”.¹¹⁸⁹ Mikor mai előadásom címét kérdezte az egyetem, azt gondoltam, legyen a címe az, hogy „Magyarország Európa”. Ez a cím egyszerű tömondat határozottságával fejezi ki ennek a két névnek, ennek az annyi áldozattal megszentelt földnek és annyi értékkel gazdag kultúrának együvé tartozását. De kicsit közhely is ma már egy ilyen cím. Meg nehezen értelmezhető. Azt sugallja [ugyanis], mintha Magyarország és Európa viszonyának geopolitikai, történelmi, politikai, jogi, gazdasági, kulturális és még sok más kérdéséről kívánnék hosszan beszélni. Nem. Rövid és rendhagyó lesz, amit elmondani gondoltam.

Köszönetem jeléül, hogy a Janus Pannonius Tudományegyetem honoris causa doktori elismerésre érdemesített, hosszabb tudományos eszmefuttatás helyett két történetet szeretnék elmondani, ahogyan azokat nem oly rég, valahol Magyarországon egy családi ünnepségen felolvasták.

A két történet egy nyolc-kilenc éves fiúról szól, aki gyermekéveit a híres Herendi Porcelánmanufaktúra melletti Bándon töltötte. A legtöbb család gazdag olyan történetekben, amelyek lelki együvé tartozásról születnek, hogy aztán – ha megszülettek – ezt a lelki együvé tartozást tovább erősítsék. Különösen nagy családoknál van ez így, amelyekben több generáció él együtt hagyományokban és szolidaritásban gazdag életet. Így volt ez ennél a családnál is.

Az első történet: A szorgalmas, áldozatos életet élő és mindig valami jobbra törő édesapa igyekezett gyermekeit hasznos és

¹¹⁸⁸ Mádl Ferencnek a pécsi egyetemen díszdoktorrá avatása alkalmából elmondott beszéde. Mádl professzor díszdoktori beszédeinek bibliográfiai adataira l.: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 727–728.).

¹¹⁸⁹ Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain (Bp., Athenaeum, 1995.).

tanulságos könyvekkel ellátni, amelyeket a városban jártán vásárolt, a falusi plébánostól és tanítótól kapott kölcsön vagy már a háznál voltak. [Az] egyik ilyen könyv első részében egy szigetről volt szó.¹¹⁹⁰ A sziget neve *Insula Utopia* volt.¹¹⁹¹ Ennek különös világában a fiú számára az álmok és víziók, a költészet és valóság káprázata kavargott, amely – ma azt mondanánk – valóságos brainstormingot idézett elő benne.

Az olvasmány egy másik része egy megrázó, majdnem romantikus szomorújáték volt. A történet főhőse, a könyv írója, világhírű tudós, Anglia lordkancellárja,¹¹⁹² a király utáni második ember, a londoni Tower, a királyi börtön siralomházában ül, egy dialógust, egy párbeszédet ír, miközben a közeli vég vár rá.¹¹⁹³ Felségsértés miatt halálra ítélték, mert nem adta fel hitét, és nem akart esküt tenni a király diktatórikus hatalmára, amely számára Európa hitét fenyegette.

A dialógus – furcsa dolog a fiúnak – Magyarországon játszódik. A fiút kételyek fogták el, hogy igazak-e ezek az írások egyáltalán, de szeretne elhinni a jót (már felnőtt korában tudta meg, hogy később ez az írás „Vigasz a szenvedésben” címmel meg is jelent). A párbeszédben a két magyar aggódva szól Európa egységéről, a török invázió fenyegetéséről, amely Magyarországot már félig elpusztította, Európát is fenyegeti, és mindenkire egy idegen világot akar rákényszeríteni, amellyel szemben személyes áldozatok árán is helyt kell állni. A történet a lordkancellár nyilvános kivégzésének drámai leírásával fejeződik be, miután a Dialógusban még megüzente, hogy Magyarországra hálával és segítséggel kell gondolni, mert ez az ország a

¹¹⁹⁰ Talán Desiré Nisard (1806–1888) francia irodalomtörténész Morusról szóló tanulmányáról lehetett szó, amely 1875-ban jelent meg magyar nyelven a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában (Nisard Dezső: Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából: Erasmus, Morus Tamás, Melanchton, Bp., MTA Könyvkiadó Vállalata, 1875.).

¹¹⁹¹ Morus Tamás: *De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia* c. 1516-ban megjelent munkája, amelyet csak Utópiaként szoktak hivatkozni.

¹¹⁹² Morus Tamás (1478–1535) 1529–1532 között Anglia lordkancellárja volt.

¹¹⁹³ Morus Tamást 1534-ben zárták a Towerbe, fogságának elején még kapott írószereket. Ekkor készítette „*A Dialogue of Comfort against Tribulation*” című munkáját, amely a Mohács utáni Magyarországon játszódik. A mű először 1553-ban jelent meg nyomtatásban.

kereszténység és Európa védőbástyája lett. Az olvasmány hatására a kisfiú este két kérdést is feltett az édesapjának. Az egyikre, hogy tulajdonképpen hol van ez a bizonyos Utópia-sziget, az apja nem tudott válaszolni. A második kérdés megválaszolható kellett [hogy] legyen – gondolta a kisfiú –, hiszen ez a híres angol kancellár Magyarországról is írt. A kérdés az volt, hogy hát „Magyarország valóban Európában van?” A válasz most már határozottan hangzott: „Igen, Magyarország Európában van, és Európa is itt van.”

A második történet: Ez a kisfiú porcelánfestő rokonaival és ismerőseivel el-ement a Porcelánmanufaktúrába, ahol szívesen elnézegette a folyosó polcain látható színes porcelánokat. Nagyon tetszett neki a sok művésziesen megformált figura. Volt ott a falon egy nagyon beszédes kép egy híres német tudósról, aki gótos betűkkel elismerő szavakat írt a kép alá az itteni emberek szellemi és kézműves tehetségéről, és ebben is benn[e] volt valahogy az Európa szó (később megtudta, hogy ez az ember a képen Alexander von Humboldt volt,¹¹⁹⁴ a kép ma a manufaktúra múzeumában látható). Aztán ott volt a sok érem és diploma, amelyeket a manufaktúra világszerte kapott. Elcsodálkozott, hogy a diplomák egyik-másik kezdőbetűje önmagában is milyen gazdagon megfestett műalkotás.

Nézte-nézte őket, mintha a fejében fényképet készítené róluk, hogy majd otthon megrajzolja őket.

Szeretett rajzolni. Édesanyja még ma is mondja (most már három éve sajnos nem), hogy: „Jobb lett volna, ha te is porcelánfestőnek mentél volna. Lám, minden iskolatársadnak, akik Herenden porcelánfestők lettek, emeletes háza van, garázs és autó az udvarban, szőlő és pince Csopakon. Mi az, hogy pince!? Villa rajta a szőlő végében, és neked mindez nincs.”

Úgy esett, hogy egyik nap színes tányér helyett – ilyeneket szokott maga elé tenni, hogy füzetében lerajzolja őket – egy érdekes

¹¹⁹⁴ Alexander von Humboldtnak (1769–1859), a híres német utazó és természet-tudós 88. születésnapjára Fischer Mór (1799–1880), a Herendi Porcelánmanufaktúra tulajdonosa egy speciális, ún. Humboldt-mintájú készletet küldött. Humboldt a válaszleveléhez egy magáról készült olajfestményt mellékel, ez látható ma is Herenden.

figurát kezdett rajzolni, amelyet a manufaktúra folyosóján az egyik polcon vagy valamely képen már többször megcsodált.

Ez egy magát méltósággal előreküzdő bika volt, amelynek hátán vonzó külsejű szép lány lovagolt valamerre messze előre. Ő még mellette rajzolt, közel a lányhoz, a bika hátára, egy fiút, amolyan falusi mezítlábas, nyitott inges viseletben, talán valami belső vonzódásból, merthogy szép volt a lány, vagy hogy ne féljen az effajta, ki tudja, milyen hosszú utazástól, [hiszen] a bika mégiscsak a nem szelíd útitárs mintaképe.

Be-betért hozzájuk Hornung bácsi, a manufaktúra egyik mesterfestője, szép ősz haja és bajsza volt már, aki látván a rajzot, így szólt a gyerekekhez: „Nem kellene ezt a figurát meg a szép történetet ilyen hamisra venni. Az a fiú nem való oda. Ez a lány a régi görög mondák szerint királylány volt. A neve is szép volt: [ú]gy hívták, hogy Európa. Egyedül indult így útra. Oly szép volt, hogy Zeusz, a görög mitológia főistene beleszeretett, szerelmében bikává változott, és így járta be vele a kontinenst, déltől északig. Azóta hívják a mi földrészünket Európának.”

A kisfiú tágra nyitott szemmel hallgatta ezt a csodás történetet, és mindjárt azt kérdezte: „Erre mifelénk is ellovagoltak? Hát akkor ez is Európa? De hát ez Herend meg Bánd. Vagy Európa is?” „Valahogy így van” – hangzott a válasz. „Ez most már sok száz éve így van, ezt tanuld meg, de ne ülj többet a bikára.”

Este, még mielőtt az édesapja az asztalhoz ült volna, hogy családja körében elköltse a vacsorát, a kisfiú elújságolta neki: „Édesapám, nemcsak az az angol lordkancellár, hanem a szomszéd Hornung bácsi is azt mondta, hogy Bánd is, meg Herend is Európában van. Hát, ha ez így igaz, akkor ennek tényleg stimmelnie kell. Nem kellene akkor ezt valahová kiírni, például a falu végén, ahol az a tábla van?”

Idáig a két történet. Itt kezdődhetett ennek a fiúnak is az útja, amelyen [elindulva – D. E.] Magyarországon Európára lelt. Nem tudhatta akkor, hogy majd egyszer ő is kap egy díszes diplomát az Öttorony híres városában,¹¹⁹⁵ egy híres egyetem pecsétjével, amelyen

¹¹⁹⁵ Pécs németben (Fünfkirchen) és a középkori latinban (Quinque Ecclesiae) használt neve valószínűleg a város egykori ókeresztény emlékhelyeire utal.

szép kezdőbetűkkel majd már méltán ott fénylik a magyar kancellár és világhírű költő neve.¹¹⁹⁶ Mátyás király tudós körének dísze, Janus Pannonius, aki humanista kultúrájában egyszerre volt magyar és európai. Hogyan is mondta a kisfiú: „Ha ez mind igaz, akkor ennek tényleg stimmelnie kell!”

Köszönöm, hogy ezt a hitünket ma itt együtt megerősíthettük!

Forrás: PTE ÁJK Díszdoktori beszédek (Kézirat, Pécs, PTE ÁJK, 1998. 5–8., a család tulajdonában)

¹¹⁹⁶ A Pécsi Tudományegyetem 1975 és 2000 között viselte Janus Pannonius (1434–1472) humanista költő, pécsi püspök nevét.

A TANULMÁNYOK, FORRÁSKÖZLÉSEK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

1. Mádl Ferenc, az Európai Jog magyar professzora
Megjelent: az Európai Jog 2021/3. számában megjelent tanulmány teljes változata

2. Mádl Ferenc Amerikában
Első megjelenés (a tanulmány első fejezete megjelent: Magyar Szemle 2023/3-4. 25-34.)

3. Utópia szigetétől az Európai Unióig. Mádl Ferenc és az európai integráció
Első megjelenés

4. A Rerum Novarumtól a kereszténydemokráciáig
Első megjelenés

5. Mádl Ferenc és a jocisták
Első közlés: Vigilia 2023/1. 18-25.
Másodközlés: Magyar Kurír internetes portál (2023. 01. 22.)

6. Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai
Megjelent: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai. In: Korsósné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások. A tradicionális jog alakváltozásai [Béli Gábor Emlékkönyv] (Bp., Gondolat, 2023. 49-66.)

7. Mádl Ferenc a pécsi jogi karon
Első megjelenés

8. Néhány gondolat a köztársasági elnöki hagyatékok gyűjtése és megőrzése érdekében
Első megjelenés

9. 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratulálólevele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából

Megjelent: Jura 2021/4. 152–156.

10. Mádl Ferenc kondoleálólevele Benedek Ferenc özvegyének

Megjelent: Per Aspera ad Astra 2022/1. 157–175.

11. Adalékok Szászy István jogászprofesszor 1950-es évekbeli ellehetetlenítéséhez

Megjelent: Jogtörténeti Szemle 2020/3. 54–55.

12. Szemelvények Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből

Megjelent:

– rövidített változat: Domaniczky Endre: Mádl Ferenc. Tudós és államférfi (Bp., MFI, 2023. 750–757.)

– teljes változat (Domaniczky Endre kísérőtanulmányával): Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből (1956. szeptember 19. – 1956. november 2.) (Magyar Szemle 2022/7–8. 8–17.)

13. Mádl Ferenc önéletrajzai (1959, 1965)

Első megjelenés

14. Mádl Ferenc: Széchenyi élete munkája: a Hitel (1952)

Megjelent:

1. közlemény: Magyar Szemle 2023/7–8. 8–23.

2. közlemény: Magyar Szemle 2023/9–10. 8–34. (Domaniczky Endre kísérőtanulmányával)

15. Mádl Ferenc: Az államigazgatási alkalmazottak anyagi felelősségének jogi rendezése (1953) (Domaniczky Endre kísérőtanulmányával)

Első megjelenés

16. Mádl Ferenc: Az Európai Acél- és Szénközösség (ESZAK) az egyesült Európa égboltján (1950–1953 között)

Első megjelenés

17. Mádl Ferenc: A magyar polgári jog rendszeréről (1962)

Első megjelenés

18. Mádl Ferenc: Jelentés franciaországi kiküldetéséről (1962)

Első megjelenés

19. Mádl Ferenc: Jelentés a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
1990–1994 közötti tevékenységéről (1994)

Első megjelenés

20. Mádl Ferenc: Magyarország és Európa (1998)

Első megjelenés

SUMMARY

This is the second volume of the biography of Ferenc Mádl. The main purpose of this book is to further refine certain parts of the biography and to put some phases of his life in a deeper context. There are three key moments in particular: a.) *his childhood*, which remained largely unknown to the public due to the character's modesty, but during which Ferenc Mádl had experiences that influenced his whole life, both in terms of the idea of Europe and Christianity; b.) about his *university years in Pécs*, which – according to the manuscripts preserved in the scholar's bequest – can be regarded as a period of intense searching and reflection; and c.) about *his thoughts on European integration*, which were the most important characteristics of the scholar and politician, and about his family ties and personal experiences that formed the basis of his strong (euro-)atlantist orientation.

Most of the papers included in this volume are being published for the first time, including two long essays on Mádl's relations with Western European countries and the United States, but there are also some studies related to his biography which have already published in various professional journals but which, because of their subject, may also be of interest to a wider readership. The third group of sources are, on the one hand, those which can be linked directly to Ferenc Mádl, such as the two letters describing his deep friendship with Professor Benedek or his two early CVs containing numerous personal details, and, on the other hand, those early manuscripts which are of importance for the academic oeuvre. These provide insights into the professor's quite wide range of interests (extending from administrative law to European law) and into partly into his system of ideas and worldview (see: his essay on Count Széchenyi), which was taking shape at the time.

As regards its subject matter, the volume is primarily of interest to lawyers, historians, legal historians, politicians and diplomats, but it will also be of interest to all readers interested in this exceptional life and oeuvre.

ZUSAMMENFASSUNG

Dies ist der zweite Band der Biographie von Ferenc Mádl. Der Hauptzweck dieses Buches besteht darin, bestimmte Teile der Biographie weiter zu verfeinern und einige Phasen seines Lebens in einen tieferen Zusammenhang zu stellen. Dabei geht es vor allem um drei Schlüsselmomente: a) *seine Kindheit*, die der Öffentlichkeit aufgrund seiner Bescheidenheit weitgehend unbekannt blieb, in der Ferenc Mádl aber Erfahrungen machte, die sein ganzes Leben beeinflussten, sowohl was die Idee von Europa als auch das Christentum betrifft; b) über *seine Universitätsjahre in Fünfkirchen*, die – den im Nachlass des Gelehrten erhaltenen Manuskripten zufolge – als eine Zeit intensiven Suchens und Nachdenkens angesehen werden kann; und c.) über seine Gedanken zur *europäischen Integration*, die die wichtigsten Merkmale des Gelehrten und der Politikers waren, sowie über seine familiären Bindungen und persönlichen Erfahrungen, die die Grundlage für seine starke (euro-)atlantische Orientierung bildeten.

Die meisten der in diesem Band enthaltenen Einzelheiten werden zum ersten Mal veröffentlicht, darunter zwei Aufsätze über Mádl's Beziehungen zu den westeuropäischen Ländern und den Vereinigten Staaten, aber es gibt auch einige Studien zu seiner Biographie, die bereits in verschiedenen Fachzeitschriften veröffentlicht wurden, aber aufgrund ihres Themas auch für eine breitere Leserschaft von Interesse sein könnten. Die dritte Gruppe von Quellen, die direkt mit Ferenc Mádl in Verbindung gebracht werden können, sind die beiden Briefe, die seine tiefe Freundschaft mit Professor Benedek beschreiben, seine beiden frühen Lebensläufe, die zahlreiche persönliche Angaben enthalten, und zum anderen jene frühen Manuskripte, die für das wissenschaftliche Werk von Bedeutung sind. Diese geben Einblicke in das breite Interessensspektrum des Professors (vom Verwaltungsrecht bis zum Europarecht) und zum Teil in sein Gedankengut und Weltbild (z. B.: Aufsatz über Graf Széchenyi), das sich zu dieser Zeit herausbildete.

Thematisch ist der Band in erster Linie für Juristen, Historiker, Rechtshistoriker, Politiker und Diplomaten gewidmet, aber auch Leser, die keine Fachmänner sind, werden in diesem Buch einiges Interessantes finden.

NÉVMUTATÓ

- A**blonczy László 112
Adenauer, Konrad 120, 370, 426, 429, 436, 441
Ady Endre 63, 212
Albach József Szaniszló 344
Andorka Rudolf 160
II. András 330
Andrásfalvy Bertalan 374
Angyal Dávid 338
Antall József 20, 37, 38, 39, 53, 69, 95-99, 101, 119-122, 126, 127, 133, 179, 180, 145, 153, 160, 175-180, 185, 198, 206, 212, 275, 277, 307, 375
Arany János 50, 177, 344, 351, 352, 364, 371, 379
Argejő Éva 168
Arisztotelész 282, 288
A. Szabó Magda 112
Asztalos László 24, 275
Ádám Antal 216, 218, 230, 234-237, 240, 273, 284, 286
Ádám György 277
- B**abits Mihály 443
Bach, Alexander 361, 362
Back, Gerhard W. 102
Bajcsy-Zsilinszky Endre 327, 343, 361, 362, 365
Balanyi György 182
Balázs Péter 125
Balog Zoltán 18
Balogh Elemér 122
Barna Iván 167
Basa Ildikó 287
Batsányi János 19
Bán Chrysta 123
Becker Pál 47, 253
Beér János 385, 386
Bencze József 290
Benedek Ferenc 14, 125, 129, 163, 164, 181, 211, 214, 215, 217-219, 229-236, 243, 246, 247, 249, 252, 263-269, 271-273, 275-282, 284-290, 306, 371, 379, 490, 492, 493
XVI. Benedek 191, 210
Benkő Andor 158, 159
Bentham, Jeremy 338, 339
Berényi Zsuzsanna Ágnes 356
Berman, Harold Joseph 93, 95, 96
Bethlen Gábor 355
Béli Gábor 21, 30, 217, 230, 231, 234, 236, 249, 263, 280-284, 287, 489
Béres Katalin 164, 190, 215, 276, 367
Biernaczky Szilárd 177
Biki Olga 158
Blagojevic, B. T. 458
Blanco, Jean 402
Blanco, Agnes 402
Bodgál Zoltán 458, 462
Bonaparte, Napoleon, I.: I. Napóleon
Borián Árpád 159, 190, 205, 206, 216
Borián Tibor 19, 159, 165, 204, 205, 215, 279
Boris néni, I.: Lohn Borbála
Boross Péter 177, 374, 465

Bódy Zsombor 280, 281, 283, 288
 Bóka János 140
 Bratusz, Szergej Nikitics 407, 408
 Breznay Béla 343
 Bruhács János 168, 230, 243, 248,
 249, 265, 280, 281, 284, 286
 Brusznay Árpád 169, 305
 Bulányi György 161, 187, 189, 194, 200
 Burián László 28, 123, 171, 379
 Bush, George Herbert Walker 98, 99,
 101
 Bush, George Walker 101
 Buxbaum, Richard M. 80, 82, 83,
 88-90, 97
 Buza László 293

Cardijn, Joseph Léon 192, 210
 Carter, Jimmy 93-95
 Cholnoky Jenő 20
 Chronowski Nóra 137
 Cieger András 21, 29, 87, 214, 225,
 253, 280, 281, 283, 288
 Clark, Adam 353
 Clark, Tierney William 353
 Clinton, Bill 101
 Coffelt, Robert J. 83
 Comagger, Henry Steele 440
 Constantinescu, Emil 98, 132
 Cúthné Gyóni Eszter 207

Csáky Zoltán 44
 Csefkó Ferenc 419, 422
 Csengery Antal 359, 365
 Cseresnyés Ferenc 284
 Cserháti Ferenc 156, 280
 Csíbi Norbert 155
 Csíky Gergely 202
 Csizmadia Andor 21, 230, 247, 248,
 272, 273, 284, 285

Dante 297, 443
 Darwin, Charles Robert 345
 Daube, David 83

Deák Ferenc 357, 367, 370
 Degré Alajos 21, 26, 88, 169, 230, 231,
 233-236, 245, 246, 266, 283, 306
 Dessewffy József 326, 328
 Doren Stern, Philip Van 350, 365
 Drexler Márton 63
 Drinóczi Tímea 128
 Dsida Jenő 105

Ecclles, David McAdam 426-428,
 430-432, 434, 438
 Edelman, Israel Maurice 433, 434,
 438-440
 Ehrenzweig, Albert Armin 72, 73,
 75-77, 81-83, 85, 86, 88, 106, 266,
 286
 Elmer István 161
 Előd István 158
 Engels, Friedrich 165, 216
 Enyedi György 78, 160
 Enyedi Ildikó 78
 Erdey-Grúz Tibor 85
 Eörsi Gyula 23, 28-30, 34, 35, 70, 72,
 86, 87, 112, 113, 245, 266, 267,
 284, 285, 457
 Eötvös József 357, 367
 Erőss Pálné, l.: Mádl Teréz
 Esmein, Adhémar 395
 Európa 107, 109, 486
 Európé, l.: Európa

Fabó Tibor 287
 Falus Tamás 46, 49
 Fedeles Tamás 224
 Feigenbaum, Bertram Joseph 83
 Fejős Zoltán 61
 Fekete József 365
 I. Ferenc József 361
 Ferge Zsuzsa 418
 Fischer Mór 485
 Flachbarth Ernő 283, 284
 Flanagan, Edward Joseph 297
 Flannery, Ildiko 94

Fogarasi Béla 26
Font Márta 224
Földi András 36
Freund Tamás 62, 147

Gaal Jenő 345
Gasperi, Alcide 370
Gati, Charles 102
Gazda István 353
Gál Gyula 231, 232, 234, 284
Gáspár G. János, l.: Gróh Gáspár
Gerats, Hans 296
Gergely Jenő 155
Gianone András 155
Giesswein Sándor 162, 166
Glatz Ferenc 291
Gneist, Rudolf 395
Gombos Katalin 140
Goodman Brinker, Nancy 101
Göncz Árpád 45
Görgey Mihály 247
Granasztói György 39, 44, 49, 50, 169, 179
Granasztói Olga 169
Grasich, Anton 62
Grasich, Barbara, l.: Lohn Borbála
Gray, Whitmore 84
Gróh Gáspár 41, 45, 51, 67, 68, 93, 119, 132, 154, 160, 161, 175, 180, 188, 198, 199, 280

Gyarmati György 374
Gyergyák Ferenc 419
Gyurcsány Ferenc 49

Habsburg Ottó 67
Halász Aladár 232
Halász Pál 233
Halbach, Edward C. 83
Hamza Gábor 24, 28, 36, 91, 223, 230, 234, 264, 266, 275, 280, 426
Haraszti György 35
Haraszthy Ágoston 80

Harmathy Attila 87, 248, 277, 286
Hay Diana 277
Hazard, John Newbold 84, 95
Hegedüs István 233
Hegedüs Márton 118, 157, 253
Hegedüs Sándor 216, 232, 233
Hegel, Georg Friedrich 215
Hegyesi Gábor 418
Herczegh Géza 30, 113, 327
Hill, Tyrone „Bobby Joe” 79
Hilscher Rezső 231, 237-240, 246, 418
Himler Márton, l.: Himler, Martin
Himler, Martin 61
Hofbauer Kelemen 343
Hollai Ferenc 188, 192
Holub József 21, 233-235, 245, 283
Hoop Scheffer, Jaap 139
Horeczky Károly 72
Hornung bácsi, l.: Hornung György
Horváth Pál 247
Hornung György 109, 486
Humboldt, Alexander 485
Hunyadi Mátyás, l.: I. Mátyás
Huszár Imre Jeromos 344

Ikvay László 188, 194, 209
I. István 108, 110, 116, 117, 148, 342
Irk Albert 230, 234
Ivancsics Imre 419
Iványi-Grünwald Béla 328, 339, 345-347, 365, 371, 374

Jász László 160, 178
Jefferson, Thomas 64, 66
Jennings, Richard Wormington 83
Jeszenszky Géza 118, 124, 177
Jézus 191
Johnson, Gregory Gordon 102
Johnson, Phillip E. 89, 90
Jones, James Logan 102
Jusztinger János 273, 290

Kadish, Sanford Harold 89, 90

Kaiser, Hans 55, 150

Kajtár István 225, 235, 284

Kapronczay Károly 177

Karinszkij, Szergej Szergejevics 384, 408

Katona Jenő 213

Katus László 192

Kauser Lipót 232, 233, 236, 237, 266

Kálmán Imre 61

Kálomista László 68, 102, 114, 118, 119, 180, 184, 198, 222, 263, 377, 378

Károlyi Árpád 351, 360, 363-365

Kecskés László 171, 249, 286, 287

Keeton, Werdner Page 84

Kelsen, Hans 82, 85

Kemény György 61, 66

Kemény Zsigmond 301, 357-359

Kennedy, John Fitzgerald 80

Kennedy, Robert Francis 80

Kérészy Zoltán 21, 230

Kim, Dae Soon 45

Kincs Lajos 158, 159

King, Martin Luther 80, 95, 131

Király Miklós 18, 33, 34, 38, 46, 53, 56, 70, 72, 81, 82, 100, 102, 103, 108, 112, 114, 120, 122-124, 126, 128, 129, 131-133, 136, 137, 139-146, 150, 165, 174, 177, 217, 233, 243, 250, 278

Kislégi Nagy Dénes 163, 165, 216-218, 231, 233, 234, 263, 266, 273, 283

Kiss Erzsébet 233

Kiss Márton 362

Kittka, George R., I.: Kittka György

Kittka György 84, 89

Klestenitz Tibor 155

Knapp, V. 458

Kocsis Mihály 168, 226, 231, 232, 238, 241-244, 246, 265, 283, 284

Kodolányi Gyula 39, 44, 64, 93-95, 98, 101, 120, 169, 179, 224, 377

Koltai András 158, 188, 267

Koppány 17

Kornis Gyula 355

Korsósne Delacasse Krisztina 489

Kossuth Lajos 211, 319, 320, 349, 354-359, 367, 372

Kónya Imre 101

Kónya Sándor 28

Krutogolov, M. A. 458

Kruzslicz Péter 125

Kucsma, Leonyid Danilovics 132

Kulcsár Kálmán 36, 74, 75, 78, 247

Kuncze Gábor 49

Laczay István 157

Lakatos István 299

Lalumiere, Catherine 124, 132, 150

Landi Balázs 21

Lechner László 19, 156

Lengvári István 381

XIII. Leó 155, 166, 182, 191, 192, 356, 370

Lichtneckert András 19

Lincoln, Abraham 64, 68-70, 155, 202, 206, 211, 212, 281, 350, 365,

Linder Viktória 404

Lohn Borbála 62

Lohn József 65-69, 154

Lombos Antal 418

Lontai Endre 87, 159

Losonczy István 233

Lukacs, John 102

Lukács apostol 191

Magyary Zoltán 389, 406

Mansfeld Péter 169, 305

Maróti Dávid 429

Marton Géza 23, 24, 61, 245, 266, 275, 293, 384

id. Martonyi János 167

ifj. Martonyi János 34, 99, 100, 103, 118, 123, 165, 184, 278, 377, 378, 423

Marx Gyula 164-166, 190-193, 196,
205, 206, 215, 216, 276, 367, 370
Marx, Karl 165, 216, 230
Mádl András 62, 81, 83, 84, 100, 102,
165, 248, 250, 263, 265, 274, 279,
286
id. Mádl Antal 60, 61, 63, 67, 154, 274
ifj. Mádl Antal 60, 61, 63, 64, 67, 154,
156, 158, 162, 199, 204, 212, 220,
274, 279, 281, 285, 306, 367, 368
Mádl Antal (germanista) 51
Mádl Dalma, l.: Némethy Dalma
Mádl János, l.: Mike János
Mádl Ferenc (nagybácsi) 154, 156, 157,
280
Mádl Miklós (testvér) 306
Mádl Teréz 87, 274
Márai Sándor 182, 194, 276
Máthé Elek 62
Máthé Gábor 231, 307, 489
I. Mátyás 487
Medvigy Mihály 158
Metternich, Klemens Wenzel 237
Mezey Barna 33, 225, 489
Meznerics Iván 31, 35
Mészáros László 68, 130, 376
Mike János 2, 62, 63, 90, 106, 154-158,
161, 162, 192, 219, 220,
Mike Valéria 60, 62, 63, 89, 156, 192,
279, 281
Mikecz Tamás 159
Mitrovic, D. 458, 460
Molnár Adrienne 118, 157, 253
Molnár András 21, 235
Molnár Kálmán 247, 248
Molnár Kálmánné 248
Montefiore, Simon Sebag 69
Morus Tamás 108, 165, 215, 484
Móricz Istvánné, l.: Nizsalovszky
Mária
Mózessy Gergely 155, 156
Mussolini, Benito 349, 350
Mustos István 159

Nagy Boldizsár 40
Nagy Károly 277
Nagy Lajos 81
Nagy Zoltán 237, 418
I. Napóleon 321, 349
Navracsics Tibor 167
Nemes Krisztina 422
Némethy Dalma 49, 83, 84, 91, 94,
194, 195, 197, 209, 211-213, 285,
305
Némethy Endre 285
Némethy Endréné 285
Némethy Judit 87
Némethy Klára 87
Nisard Dezső, l.: Nisard, Desiré
Nisard, Desiré 484
Nizsalovszky András 264
Nizsalovszky Endre 23, 25, 26, 28, 29,
31, 34, 35, 52, 70-72, 81, 86, 118,
119, 169, 170, 172, 181, 183, 197, 212,
223, 231, 245, 247, 250, 264-267,
275, 288, 289, 305, 306, 423
Nizsalovszky Mária 264
Nova, Rodolfo 76

Oberfrank Ferenc 20
Oplatka András 60, 68, 69, 115, 276,
280, 368, 372
Orbán Viktor 43, 45, 50, 54, 99, 118,
180, 199, 373
Orczy József 330
Orczy Lőrinc 330
Osskó Judit 177, 178
O'sváth György 37, 43, 160, 178, 179
Óriás Nándor 225, 231-236, 245, 248,
249, 266, 272, 273, 282, 283, 286,
305

Paczolay Péter 125, 146, 147
Paizs Gábor 413
Palánkai Tibor 123
Pallós Tamás 192
Pannonius, Janus 268, 487

Pap Tibor 21, 230, 247
 Papp Erzsébet, l.: Némethy Endréné
 Parkerson, John E. 94
 Partlett, David Frederick 96
 Pascal, Blaise 280
 Pákozdi Lajos 79, 190, 205, 213
 Pálvölgyi Balázs 60
 Pázmány Péter 355
 Pecz Vilmos 107, 117
 Pecze Ferenc 233
 Pesovár testvérek 159
 Peschka Vilmos 36, 87, 91, 247
 Petőfi Sándor 358
 Petrasovszky Anna 237, 418
 Péter apostol 191
 Péteri Zoltán 167, 316
 Piatkowski, J. 458
 Piontkovszkij, A. A. 458
 XI. Piusz 195
 XII. Piusz 182
 Platón 178, 206, 282
 Pohánka Éva 225
 Polyák Petra 224, 244, 271, 381
 Poprády Géza 306
 Pozsonyi István 189
 Pókecz Kovács Attila 214, 218, 230,
 232, 234, 263, 272, 273, 279, 290
 Pólay Elemér 247
 Pölcz Lajos, l.: Pákozdi Lajos
 Pratt, Marion Dolores 70
 Pritchett, Charles Herman 65
 Prohászka Ottokár 155, 156, 162, 166,
 167, 192

Radnóti Miklós 57, 372
 Raffai Katalin 133
 Rechberg grófja, l.: Rechberg und
 Rothenlöwen
 Rechberg und Rothenlöwen, Johann
 Bernhard 362
 Reese, Willis Livingston Mesier 88
 Révai József 319, 365
 Révész Béla 25, 236

Rheinstein, Max 84, 316
 Robinson, Mary Therese 93, 94
 Rozmaryn, Stefan 458
 Rózsa Marianna 160, 178
 Rózsa Tibor 97
 Rudolf Lóránt 26, 235, 247, 266, 285,
 286

Savigny, Friedrich Carl 446
 Sárközy Tamás 29
 Schacht, Hjalmar 432
 Schillinger Erzsébet 248, 249, 281
 Schindler László 19
 Schmidt Mihály 156, 158, 279
 Schmidt Sebestyén 158, 279
 Schuman, Robert 426
 Schuster, Rudolf 132
 Schweitzer Gábor 247, 248, 292
 Sebestyén Ilona 44, 49, 50
 Seilern Crescentia 323, 324
 Semetko, Holli A. 93, 94
 Sereg András 175, 240
 Sola Canizares, Felipe 316, 460
 Simon Péter, l.: Péter apostol
 Simonyi András 94
 Somhegyi Ferenc 157
 Somlai Katalin 71
 Sonnenschein, Carl 192, 213
 Soros György 102
 Spencer, Herbert 345
 Spira György 335
 S. Szabó Péter 155
 Stamler Ábel 169
 Stefka István 161, 189, 200
 Stéhli Ferenc 158, 267
 Sulyok Márton 125
 Süle Károlyné, l.: Biki Olga

Szabad György 178
 Szabó Ferenc 156
 Szabó György 107
 Szabó Imre 25, 30, 71-75, 87, 112-114,
 170, 171, 252, 266, 275, 291, 292

Szabó József 290
 Szalai Anikó 125
 Szamel Lajos 231, 233, 238, 240, 419
 Szájer József 118
 Szász Iván 275
 Szász István 26, 28, 34, 122, 125,
 235, 245, 247, 291-293
 Szegedi László 140
 Szekfü Gyula 338, 347, 348, 365
 Szent Erzsébet 50
 Szent István, I.: I. István
 Szent-Iványi Domokos 69
 Széchenyi Béla 344
 Széchenyi István 5, 14, 109-111, 117,
 148, 167, 202, 211, 301, 319-322,
 324, 325, 327-339, 341-343, 345-
 349, 351-359, 361-369, 371-379,
 425, 492, 493
 Széchényi Ferenc 321
 Székely Sándor 105, 206
 Szili Katalin 49, 50
 Szily Kálmán 117, 352
 Szladits Károly 26, 29, 404
 Szőcs Géza 68, 130, 376
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 386
 Sztugenyikin, Sz. Sz. 418
 Szűrös Máttyás 257
 Szvetlana, Joszifovna Allilujeva 76

Tar Pál 99, 101, 160, 178
 Teller Ede 80, 102
 Thaer, Albrecht Daniel 328, 329, 365
 Thibault, Anton Friedrich Justus 446
 Thurman, Samuel David 83
 Tomcsányi Móric 389, 394, 397, 398,
 400-402, 406-408
 Tósoky Balázs 246
 Tóth Judit 128
 Tóth Tihamér 162
 Tölcséry Ferenc 19
 Tracy, Spencer 297
 id. Trócsányi László 26, 30, 31, 247,
 248, 286, 378

ifj. Trócsányi László 128
 Tutu, Desmond Mpilo 93

Újlaky Miklós 404

Van der Meersch, Maxence 191, 193,
 210, 211
 van der Vyver, Johan David 93, 96
 Varga György 98
 Varga Miklós 159
 Vay Péter 61
 Váradi József 365
 Várady Tibor 82, 93-97, 128, 130, 171
 Verebics János 29
 Veress Emőd 38
 Vergilius 299
 Vékás Lajos 53, 70, 82, 86, 91, 92, 122,
 148, 168, 175, 179, 243, 264, 266
 Vigh Károly 327
 Villányi László 404
 Vinkler János 247, 273
 Viski László 74
 Viszota Gyula 341, 365
 Vörös Imre 171
 Vörösmarty Mihály 299, 343, 357,
 358

Wenzel Gusztáv 19
 Whitman, Walt 64
 Wöllner Frigyes 207

Young, Arthur 334

Zámbó István 159
 Zárug Péter Farkas 49
 Zeusz 109, 486
 Zichy Károly 323
 Ziegler, Eugen 400
 Zrínyi Miklós 342, 343, 368

Zsigmond Vilmos 94, 95

HELYMUTATÓ

Algéria 475

Amerikai Egyesült Államok 13, 60,
61, 64, 66, 69, 73, 86, 94, 101, 103,
159, 322, 350, 429

Anglia, l.: Egyesült Királyság

Ann Arbor 84

Atlanta 93, 94

Austin 84

Ausztrália 63

Ausztria 342, 356, 436, 437

Baden 399

Bajorország 399

Balaton 353

Balatonboglár 188

Balatonfűzfő 188, 274

Barcelona 62

Barnag 316

Bánd 18, 19, 60, 69, 76, 108, 209, 212,
227, 279, 280, 311, 314, 442, 486

Belgium, l.: Benelux-államok

Benelux-államok 115, 123, 192, 210,
394, 395, 399, 402, 429, 434-436,
438, 475

Berkeley 73, 77, 80-82, 85, 88-91, 102,
105, 106, 131

Berlin 296, 395

Bethlehem 61, 62

Beverly Hills 85

Bécs 321, 22, 343, 357, 358, 362, 379

Bécsújhely 354

Boulder 83

Brüsszel 72, 123, 313, 316, 358

Budapest 22, 23, 25, 26, 47, 52, 62, 78,
79, 82, 93, 97, 109, 162, 194, 201,
207, 212, 223, 244, 246, 249, 291,
296, 305, 311, 314, 476

Buffalo 84

Bukarest 475

Bulgária 476

Cherbourg 76

Chicago 84

Chile 475

Ciprus 475

Clovis 81, 84

Colorado 78

Columbia, l.: Kolumbia

Csehország 98, 131, 436, 437, 440

Csehszlovákia, l.: Csehország

Csenger 37

Csopak 485

Debrecen 322, 478

Denver 83

Dél-Amerika 476

Dél-Dunántúl, l.: Dunántúl

Dél-Európa, l.: Európa

Dél-Tirol 115

Döbling 344, 363

Dráva 338

Dunántúl 17, 66, 67, 163, 225, 274,
278, 284

Egyesült Királyság 137, 322, 325,
353, 394, 395, 398, 401, 429, 484

Elzász, l.: Elzász-Lotaringia

Elzász-Lotharingia, l.: Elzász-Lotaringia

Elzász-Lotaringia 115, 399

Európa 13, 17, 21, 31, 42, 48, 50, 54, 63,
86, 93, 107-110, 117, 120, 121, 125,
126, 128, 129, 135-138, 140, 143,
145, 146, 150, 172, 178, 180, 181,
183, 208, 327, 329, 333, 370, 403,
425, 427, 430, 433, 434, 436, 438,
440, 441, 478, 483-486

Észak-Olaszország, l.: Olaszország

Fekete-tenger 353

Florida 62

Franciaország 113, 115, 208, 326, 353,
394, 395, 398, 401, 402, 413, 426-
429, 431, 432, 434-436, 440, 457

Frankfurt (A/M) 76

Fünfkirchen, l.: Pécs

Gdansk 122

Gent 123

Görögország 322

Grand Canyon 81, 84

Giulino di Mezzegra 350

Hawaii 90

Helsinki 317, 457, 461, 462

Herend 109, 314, 483, 486

Hessen 399

Hollandia, l.: Benelux-államok

Hollywood 85

Horvátország 476

Houston 84

Irán 475

Izland 81

Jemen 476

Jéna 317

Jordánia 476

Kalifornia 80, 83, 89, 130, 131, 160

Kanada 62

Károlyváros 338

Kecskemét 478

Kelet-Európa, l.: Európa

Kína 476

Kolumbia 475

Közép-Európa, l.: Európa

Kulpa 338

Kuvait 475

Lakitelek 178

Lausanne 146

Lengyelország 74, 122, 313, 316, 436

Libanon 475

Líbia 475

Lisszabon 148, 317, 475

London 484

Los Angeles 85

Luxembourg 181

Luxemburg, l.: Benelux-államok

Magyarország 17, 19, 20, 30, 31, 32,
35, 36, 38, 42, 48, 51, 53-55, 63, 74,
82, 83, 91, 93-95, 98, 102, 107, 108,
110, 117, 123, 124, 133, 149, 151, 176,
178, 180, 182, 192, 225, 271, 293,
304, 307, 322, 324-327, 329, 330,
333, 336, 337, 339, 342, 354, 356,
371-376, 378, 379, 385, 397, 406,
436, 443, 446, 447, 461, 462, 467,
469, 483-486

Mexikó 81

Mexikóváros 81

Milánó 322, 350

Mohács 290, 484

Moldávia 475

Monongahela-folyó 61

Montreal 62

Nagy-Britannia, l.: Egyesült Királyság

Nagycenk 335

Nagyszombat 354

Nebraska 297
 Neuchatel 400
 New Jersey 63
 New Orleans 84
 New York (állam) 62, 80, 84
 New York (város) 61, 76, 81, 84, 90,
 97-100
 Német Demokratikus Köztársaság, l.:
 Németország
 Németország 63, 76, 87, 89, 274, 306,
 313, 316, 353, 394-397, 399, 402,
 418, 426-429, 431-436, 446
 Német Szövetségi Köztársaság, l.:
 Németország
 Niagara 84

Nyugat-Európa, l. Európa

Ohio 62
 Olaszország 76, 115, 280, 394, 395,
 399, 435, 475
 Oroszország 84, 325, 387, 417, 422,
 440, 446
 Ozmánbük 271, 279
 Óperencia, l.: Amerikai Egyesült
 Államok

Öttorony, l.: Pécs

Pannónia 17, 263, 268, 269, 271, 343
 Paraguay 475
 Pavia 76
 Párizs 209, 322, 429, 459
 Pennsylvania 61, 62
 Pécs 13, 20-23, 26, 47, 52, 70, 105, 109,
 110, 117, 125, 129, 131, 155, 161-163,
 165, 168, 172, 173, 183, 184, 189-
 191, 193, 194, 197, 199-203, 205,
 207-210, 213, 214, 215, 217, 219,
 223-237, 239, 241-250, 263, 266,
 268, 272, 273, 283, 285, 286, 289,
 299, 306, 321, 379, 418, 478, 486,
 487, 492, 493

Pittsburgh 61
 Poroszország 326, 338
 Portugália 475
 Pozsony 20, 225, 354
 Prága 317

Románia 131, 475

Sacramento 79, 89
 Saint-Étienne 208
 San Francisco 76, 79, 85, 89
 Salt Lake City 83
 Santa Fe 84
 Santa Monica 85
 Sárospatak 478
 Schaffhausen 400
 Sopron 81, 353, 354
 Spanyolország 316, 329
 Springfield 70, 350
 Strasbourg 29, 74, 89, 111-113, 115, 121,
 130, 148, 172, 181, 316, 317, 370,
 443, 457, 459
 Strassburg, l.: Strasbourg
 Stuttgart 376, 475
 Svájc 394, 396, 399, 400, 402, 411,
 455

Szamos 354
 Szászország 476
 Szász Szabad Állam, l.: Szászország
 Száva 338
 Szeged 353, 478
 Szentkirályszabadja 19, 68, 212, 274,
 372
 Székesfehérvár 17, 155, 311, 314, 478
 Szíria 475
 Szlovákia 40
 Szolnok 354, 473, 478
 Szombathely 271, 279, 280
 Szovjetunió, l.: Oroszország

Texas 78, 84
 Tihany 4

HELYMUTATÓ

Tisza 352-354
Törökország 322
Trieszt 148, 317

Ukrajna 97, 136, 475
USA, l.: Amerikai Egyesült Államok

Új-Mexikó 81
Újvilág, l.: Amerikai Egyesült
Államok

Vas megye 271
Vác 354
Veszprém 17-20, 51, 59, 109, 156-159,
187, 189, 200, 206, 213, 223, 224,
267, 274, 279, 285, 305, 311, 314,
368-370, 478

Veszprém megye 17, 68, 162, 176, 188,
200, 271, 274, 311, 314
Vöröstó 62

Washington 89, 98, 350
Württemberg 399

Zalaegerszeg 206
Zala megye 271

A MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:

Mádl Ferenc:

A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében
(szerk.: Veress Emőd), 2022.

Mádl Ferenc:

*Magyarország első Polgári Törvénykönyve – Az 1959. évi IV. törvény –
a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*
(szerk.: Veress Emőd), 2022.

Mádl Ferenc:

*Az Európai Gazdasági Közösség joga a vállalatok, beruházások, a tőkepiac,
a gazdasági verseny és az állam gazdasági szerepének integrációs
szabályozásában* (szerk.: Király Miklós), 2023.

Domaniczky Endre:

Mádl Ferenc – Tudós és államférfi, 2023.